2

LIVY

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIÆ ROMANÆ

LIBRI XXXV,

SUPERSTITES.

WITH NOTES,

BY JOHN WALKER, A.M.,

SOMETIME FELLOW AND TUTOR OF TRINITY COLLEGE, DUBLIN.

UNIVERSITY PRESS EDITION.

TO WHICH IS NOW ADDED

THE VATICAN FRAGMENT OF BOOK XCI.

SEVEN VOLUMES IN FOUR.

VOL. II.

DUBLIN:
WILLIAM BERNARD KELLY,
8 GRAFTON STREET.
LONDON: SIMPKIN, MARSHALL & CO., STATIONERS' HALL COURT.
M.DCCC.LXII.

T. LIVII

PATAVINI

HISTORIARUM, AB URBE CONDITA,

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

TEXTUM RECOGNOVIT,

SELECTIS VARIORUM

NOTIS ILLUSTRAVIT,

SUASQUE ALIQUOT ADJECIT

JOHANNES WALKER,

COLLEGII DUBLINIENSIS OLIM SOCIUS.

TOMUS TERTIUS.

DUBLINII:

E TYPOGRAPHEO ACADEMICO, ET SUMPTIBUS ACADEMICIS.

M.DCCC.IX.

MONITUM AD LECTOREM.

In hoc tomo, obelus, di-obelusve, voci adpictus, lectorem relegat ad indicem tomi primi vel secundi; ubi locutionem illam explicatam, aut utcunque illustratam, reperiet.

Typothetarum sphalmata, graviora certè, in prioribus tomis obvia, paginæ sequentes indicabunt; nonnullaque, in quibus a me peccatum fateor.

CORRIGENDA.

TOM. I.

In Editoris Epiftolâ, lin. 3. pro *accommodatæ*, l. *accommodata.*

IN CONTEXTU LIVIANO.

Pag. 15. lin. 14. pro *concurfup aftorum*, l. *concurfu paftorum.*
Pag. 73. lin. 14. pro *crediderent*, l. *crediderint.*
Pag. 74. lin. 5. pro *Taquinius*, l. *Tarquinius.*
Pag. 84. lin. 6. pro *habitâ*, l. *habita.*
Pag. 106. lin. 4. pro *falvum*, l. *falvam.*
Pag. 116. lin. 17. pro *portes*, l. *portas.*
Pag. 158. lin. 1. pro *corcordi*, l. *concordi.*
Pag. 159. lin. 4. a fine. pro *oculis*, l. *oculos.*
Pag. 164. lin. 21. pro *tibicinefque*, l. *tubicinefque.*
Pag. 165. lin. 17. tranfponantur vox *capto* & nota incifi.
Pag. 168. lin. 26. pro *ad*, l. *ab.*
Pag. 170. lin. 3. a fine. pro *perticuli*, l. *periculi.*
Pag. 177. lin. 2. pro *civitatate*, l. *civitate.*
Pag. 186. lin. 6. a fine. pro *illum*, l. *illam.*
Pag. 187. lin. 7. pro *ufus*, l. *aufus.*
Pag. 191. lin. 5. a fine. pro *ipfe*, l. *ipfi.*
Pag. 214. lin. 2. pro *Opimates*, l. *Optimates.*
Pag. 260. lin. 4. a fine. pro *plebeius ne* (quod Drakenborchius poft magnum Gronovium recepit) mallem nunc legere conjunctim, *plebeiufne.*
Pag. 261. lin. antepenult. del. not. interrogationis.

Pag. 265. lin. 14. del. not. incifi poft vocem *Canuleius.*
Pag. 303. lin. 5. pro *toto*, l. *tota.*
Pag. 329. lin. 1. pro *Actores.* l. *Auctores.*
Pag. 345. lin. 4. ponatur nota interrogationis poft vocem *oportet.*
Pag. 346. lin. 15. pro *operiri*, l. *opperiri.*
Pag. 351. lin. 22. pro *civatatis*, l. *civitatis.*
Pag. 408. lin. 7. pro *religionem*, l. *religionum.*

IN ANNOTATIONIBUS.

Pag. 7. lin. ult. (editionis fere tertiâ parte) pro καλȣμενȣ, l. καλȣμενȣς.
Pag. 9. lin. antepenult. pro notâ numerali 2. l. 9.
Pag. 20. lin. 7. pro 9. l. 19.
Pag. 24. lin. 8. poft verba *obfcura erant*, hæc adde. " Vel etiam, quemadmodum olim Sigonius, τὸ *circà* referre licet ad *denfa fita virgulta: locis obfcuris ob denfa virgulta circà fita*, h. e. a latere utroque. mox enim Romani dicuntur *tranfverfam* invadere hoftium aciem. *Sita circà*, ut fæpe *fita in confpectu*, *fita ante oculos.* Attamen nunc fufpicor totum locum in hunc modum effe formandum: *partem militum locis circà, denfo obfitis virgulto, obfcuros fubfidere in infidiis juffit.* Vid. ‡ *occultus fubfiftere*, & ‡ *pars* cum verbo plurali."
Pag. 48. lin. 8. pro *Volfcis*, l. *Latinis.*
Pag. 64. de errore calculi in not. 13. vid. not. 1. ad c. 33. l. 22. infrà.
Pag. 89. lin. 4. pro *not.* 3. l. *not.* 4.
Pag. 97. lin. 3. pro *opertere*, l. *oportere.*
Pag. 104. poft not. 3. ad c. 13. hæc adde. " Infrà tamen c. 59. Livius dixit, *Tum expreffa vis ad pugnandum;* quod quantum huc pertinet, judicent alii."
Pag. 108. in. not. 1. ad c. 18. pro *alii funt*, l. *non alii funt.*
Pag. 109. lin. 1. pro *factioni*, l. *factione.*
Pag. 147. poft. not. 3. hæc adde. " Utrum de *principe*

fenatûs

ſenatûs verba accipi poſſint, aliis perpendendum relinquo."

Pag. 157. lin. 10. pro *ordnariè*, l. *ordinariè*.

Pag. 172. lin. 2. deleantur voces *primis ſaltem temporibus*.

Pag. 183. lin. 1. &c. deleatur tota annotatio ſecunda, ubi, loco Perizonii obiter tunc temporis inſpecto, nec Livii nec Perizonii mentem me aſſecutum eſſe fateor. Ejus vice, ſubſtituatur hæc: " H. e. ii maximè ex junioribus, qui inter Kæſonis ſodales fuere. *Id*, pro *ea pars*, *id μερος* juniorum. De Ellipſi in hâc locutione conſule Perizon. ad Sanct. Min. l. 2. c. 9."

Pag. 247. Ad lin. 20. contextûs, notatum vellem, mihi voces *is ſtatus rerum eſt* eliminandas videri, ut librarii gloſſema; qualia multa in Livii textum irrepſiſſe cenſeo.

Pag. 251. lin. antepenult. pro 65. l. 66.

Pag. 261. lin. 5. a fine. pro *Tarquinius*, l. *Tarquiniis*.

Pag. 270. lin. 2. pro *poſtulata*, l. *poſtulatu*.

Pag. 284. Ad voces *velut funeſti*, lin. 9. contextûs, notatum vellem, ſuſpicari me ſubintelligendas eſſe voces *iſtius triennii*: ut ſit, *nihil* iſtius triennii, *velut funeſti*, *præter* &c.

Pag. 328. lin. 5. a fine. pro *fuadendoque*, l. *ſuadendoque*.

Pag. 395. lin. 3. pro *verbis*, l. *verba*.

In Margine, pag. 37. pro *Certamini*, l. *Certaminis*.

TOM. II.

IN CONTEXTU LIVIANO.

Pag. 7. lin. 4. a fine. pro *deſparatione*, l. *deſperatione*.

Pag. 25. lin. 17. pro *invidæ*, l. *invidiæ*.

Pag. 26. lin. 14. pro *milla*, l. *millia*

Pag. 43.

Pag. 43. lin. 17. pro *Romanos*, l. *Romanis*.
Pag. 50. lin. 7. a fine. pro *esse*, l. *esset*.
Pag. 51. lin. 5. pro *plebeiis*, l. *plebeios*.
Pag. 55. lin. 5. a fine. pro *tantùm*, l. *tantum*.
Pag. 57. lin. 17. pro *stari*, l. *stare*.
Pag. 77. lin. 1. pro *quid* † *ante*, l. † *quid ante*.
Pag. 83. lin. 16. pro *primùm*, l. *primum*.
Pag. 127. lin. 20. pro *primò*, l. *primo*.
Pag. 149. lin. 16. Inter voces *consules* & *eam*, adde *omnibus*.
Pag. 170. lin. 9. a fine. pro *afferi*, l. *afferri*. (In Margine, pro *fœnaratoris*, l. *fœneratoris*.)
Pag. 174. lin. 18. pro *comumnis*, l. *communis*.
Pag. 192. lin. ult. pro *locutos*, l. *locutus*.
Pag. 208. lin. penult. l. *magistratu*.
Pag. 209. lin. 12. pro *injectam*, l. *injectum*.
Pag. 213. lin. 1. pro *divicit*, l. *devicit*.
Pag. 288. lin. 18. pro *edibus*, l. *ædilibus*.

IN ANNOTATIONIBUS.

Pag. 25. lin. 1. pro *alia*, l. *aliam*.
Pag. ib. lin. 8. pro *occulos*, l. *oculos*.
Pag. 40. lin. antepenult. deleatur lautus solœcismus, qui utrum mihi dormitanti exciderit, an operis tribuendum sit, affirmare non ausim; &, ejus vice, l. *peccatum sit*.
Pag. 41. lin. 4. a fine. pro *medii*, l. *odii*.
Pag. 48. lin. 4. &c. deleatur annotatio quarta, & ejus vice hæc substituatur. "Latinos, qui urbem occupapaverant, hinc mœnia contra Romanos tueri; illinc arcem, quam Tusculani adhuc tenebant, oppugnare."
Pag. 64. lin. 4. a fine. Post voces *ferias Latinas*, adde *concitabantur*.
Pag. 95. lin 7. pro *cavaretur*, l. *caveretur*.
Pag. 111. lin. 2 & 3. Nonnihil dubito annon aliter interpretandæ sint voces *pro re:* nempe, pro re familiari, ratione habitâ opum, facultatum, quas possedit.
Pag. 121. lin. 6. Excidit not. 7. quæ in hunc modum supplenda.

fupplenda. " Mittebat nempe a fignis, aut in commeatus, aut per fpeciem militarium ufuum; quemadmodum initio capitis narratur."

Pag. 166. lin. 8. pro. 26. l. 36.

Pag. 186. lin. 1. pro *ordinem*, l. *ordinum*.

Pag. 214. lin. 5. pro *opportumo*, l. *opportuno*.

Pag. 267. lin. ult. Hæc adde: " Ita Drakenborchius. Potiùs autem in hunc modum voces explicandas cenfeo: eâ † dignatione, eo ἀξιώματος † faftigio, quo jam beneficio populi Romani pervenimus. E."

Pag. 300. lin. 8. pro *feperandum*, l. *feparandam*.

Pag. 304. lin. 1. pro *abeffe*, l. *abeffet*.

Pag. 307. lin 1. pro 3. l. 31.

Pag. 311. lin. ult. l. *offa*.

Pag. 312. lin. ult. Hæc adde: " Ita Drakenborchius: accuratiùs tamen dicendum, *præfentes* Deos effe, qui numen fuum palam & continuò exferunt; itáque diftinguendum inter Deos *præfentes* ac fecundos. E."

Hæc fere funt, quæ lectorem monitum velim; nifi illud adjiciendum fit, ftatim in limine operis Liviani, ad verba " *quippe qui, quum veterem, tum vulgatam effe rem, videam*," me jam prorfus ab interpretatione Crevierianâ difcedendum cenfere; vocemque *rem* eodem fenfu accipiendam, quo *res* paullo infrà, initio periodi tertii: q. d. Angliçè—*as I fee that it is a fubject, both old, and hackney'd.*

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI VIGESIMI PRIMI.

(1) *IN Italiam belli Punici ſecundi ortus narratur, & Hannibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem tranſitus, a quo Saguntum, ſociorum populi Romani civitas, obſeſſa, octavo menſe capta eſt. De quibus injuriis miſſi legati ad Karthaginienſes, qui quererentur. quum ſatisfacere nollent, bellum iis indictum eſt. Hannibal, ſuperato Pyrenæo ſaltu, per Gallias, fuſis Volcis, qui obſiſtere conati erant, ad Alpes venit; & laborioſo per eas tranſitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repuliſſet) deſcendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equeſtri prœlio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani poſtea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuſo, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempeſtatum,* (2) *tranſiit. Cn. Cornelius Scipio in Hiſpaniâ contra Pœnos proſpere pugnavit, duce hoſtium* (3) *Magone capto.*

Epit. l. 21. (1) *In Italiam belli Punici* eſt adverſùs Italiam, ſive adverſùs Romanos eorumque ſocios in Italiâ. Nonnulli mendum loco ineſſe exiſtimant. (2) Immo tranſire fruſtra conatus eſt. Vid. c. 59. hujus libri, & l. 22. c. 1. (3) Hannonem vocat Livius infrà c. 60.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

I. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique (1) sunt rerum scriptores, bellum maximè omnium memorabile, quæ unquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Karthaginienses cum populo Romano gessere. *Belli Punici secundi magnitudo.* Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam (2) virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello. & adeò varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, (3) ut † propiùs periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam propè majoribus certarunt, quàm viribus: Romanis indignantibus, quòd victoribus victi † ultro inferrent arma; Pœnis, quòd superbè avaréque crederent imperitatum (4) victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello (5), exercitum eò trajecturus sacrificaret, altaribus

C. I. (1) E. gr. Thucydides, qui principio operis sui aït, se sperare, bellum id, quod scribere ingreditur, μεγαν τε ἐσεσθαι και ἀξιολογωτατον των προγεγενημενων. (2) Respicit Livius tempora quæ hoc bellum antecesserant: neque enim negandum Romanos plus pollere postea. E. (3) Propiores periculo fuere post Cannensem cladem Romani, quàm erant Pœni post pugnam in Africâ cui Hannibal succubuit. Ideo cessere Karthaginienses, non quia majus periculum erat, sed quia ipsi minores animos gessere. Vid. infra l. 22. c. 54. ad finem. (4) *Imperitare* Livio frequens est. Suprà, l. 1. c. 2, 17, 24. l. 3. c. 39. l. 4. c. 5. (5) Quod Hamilcare duce Karthaginienses cum mercenariis

Hannibal odium jurat in Romanos. altaribus admotum, tactis ſacris jurejurando adactum, ſe, quum primum poſſet, hoſtem fore populo Romano. Angebant ingentis ſpiritûs virum Sicilia Sardiniaque amiſſæ: *Hamilcar bellum Romanum meditatur.* nam & Siciliam nimis celeri deſperatione rerum conceſſam (6), & Sardiniam † inter motum Africæ fraude Romanorum, ſtipendio etiam inſuper (7) impoſito, interceptam (8).

II. His anxius curis ita ſe Africo bello, quod fuit † ſub recentem Romanam pacem, per (1) quinque annos, ita deinde novem annis in Hiſpaniâ augendo Punico imperio geſſit; ut appareret, majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum: &, ſi diutius vixiſſet, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuiſſe, quæ Hannibalis ductu intulerunt. *Moritur.* (2) Mors Hamilcaris peropportuna & pueritia Hannibalis diſtulerunt bellum. *Haſdrubal gener ei ſuccedit.* Medius Haſdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore ætatis (uti ferunt) primò Hamilcari conciliatus: gener inde ob (3) altam indolem provecto (4) annis adſcitus, &, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant, haud ſanè voluntate principum, imperio potitus. Is, plura conſilio, quàm vi, gerens, hoſpitiis regulorum magis, conciliandiſque per amicitiam principum novis

militibus in Africâ geſſerunt, poſt bellum primum Punicum. (6) Pace ad Ægates inſulas. Judicabat nempe Hamilcar Karthaginienſes, poſt cladem ibi acceptam, nimium citò de ſummâ republicâ deſperaſſe. (7) Ultra ſummam, quam Romani legibus pacis ſtipulati fuerant. *Inſuper imponere* ut *inſuper incumbere* infrà l. 22. c. 2. *inſuper injicere*, l. 44. c. 5. Alii autem legunt *ſuperimpoſito*: & hoc verbo utitur Livius infrà l. 38. c. 56. & l. 39. c. 50. (8) Romani ex quibuſdam, ſeu veris, ſeu ad tempus fictis irarum cauſis, bellum Karthaginienſibus tum decreverunt, quum hi ex Africo bello vix bene emerſiſſent. Ita Karthaginienſes bellum graviſſimum alieno tempore ſuſcipere nolentes, non modò ceſſere Sardiniâ, ſed etiam poſtulantibus Romanis, ad priorem ſummam, quam pepigerant fœdere ad Ægates inſulas icto, adjecerunt argenti talenta mille ducenta.

C. 2. (1) Quum bellum Africum, teſte Polybio, tres tantùm annos & quatuor menſes duraverit, Livius per *quinque annos* omne tempus, quod Hamilcar a fine belli Punici primi uſque ad ejus in Hiſpaniam profectionem in Africâ conſumpſit, deſignaſſe videtur. (2) Hamilcar in prælio quodam adverſùs Vettones, ferociſſimam Hiſpaniæ gentem, occubuit. Quod autem Livius *pueritiam Hannibalis* dicit, neceſſe eſt Hannibalem moriente patre annorum ferme octodecim fuiſſe. (3) *Alta indoles* ut *excelſum ingenium* apud Plin. l. 2. ep. 13. (4) Hamilcar provectus jam ætate Haſdrubalem generum adſcivit. Hamilcar cognominabatur

novis gentibus, quàm bello aut armis, rem Karthaginienſem auxit. Ceterùm nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palàm, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehenſuſque ab circumſtantibus haud alio (5), quàm ſi evaſiſſet, vultu; tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, ſuperante lætitiâ dolores, ridentis etiam ſpeciem præbuerit. Cum hoc Haſdrubale, quia miræ artis in ſollicitandis (6) gentibus, imperioque jungendis ſuo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ‡ ut finis (7) utriuſque imperii eſſet amnis Iberus, Saguntiniſque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur. *Occiditur*

III. In Haſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin † prærogativam (1) militarem, quâ extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque aſſenſu appellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vixdum (2) puberem Haſdrubal literis ad ſe arceſſierat: actaque res etiam in ſenatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut aſſueſceret militiæ Hannibal, atque in paternas ſuccederet (3) opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et æquum poſtulare videtur*, inquit, *Haſdrubal; & ego tamen non cenſeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis ſententiæ in ſe omnes convertiſſet, *Florem ætatis*, inquit, *Haſdrubal, quem ipſe patri* *Ei ſuccedit Hannibal.*

cognominabatur *Barca*. Hinc nomen factioni Barcinæ. (5) Vultu fuit non minùs ſereno hilarique, quàm ſi non comprehenſus fuiſſet. (6) *Sollicitare*, præter *inquietandi* notionem, ſignificat quoque *aliquem corrumpere conari & a fide abducere*, ſeu quod Anglicè dicimus *to tamper with.* Sic Sall. Cat. c. 25. *Servitia urbana ſollicitare*: item c. 28. 36. & Ter. Andr. 5. 4. 9. E. (7) Hæc non ita accipienda ſunt, quaſi totâ trans Iberum Hiſpaniâ Karthaginienſes, totâ cis Iberum Romani dominarentur. Ex iis enim quæ infrà memorantur patet multos trans Iberum populos Pœnis non paruiſſe, Romanorum autem ditionis vix quicquam cis Iberum fuiſſe. Vid infrà l. 34. c. 13. Cavebatur tantùm ne alteruter populus eum amnem belli cauſâ tranſiret.

C. 3. (1) Polyb. l. 3. c. 13. *την των στρατοπεδων αἱρεσιν.* (2) Non facilè intelligitur quomodo Livius *vixdum puberem* appellare poſſit juvenem eum, qui, ut ex ipſius narratione colligitur, annum tum 22. ætatis exceſſerat. Hannibal novem ferme annorum erat, quum Hamilcar in Hiſpaniam trajecit: novem annis in Hiſpaniâ rem geſſit Hamilcar; octo ferme annis imperium obtinuit Haſdrubal; ex quibus ſi triennium detraxeris, quo ſub eo imperatore meruit Hannibal, efficitur Hannibalem, tunc quum ab Haſdrubale arceſſitus eſt, annum 23. agere. (3) Melius fortaſſe ‡ *ſuccreſceret*, quod & margo unius codicis exhibet. Ex hujus interpretatione alterum natum videtur.

patri Hannibalis fruendum præbuit, justo jure eum (4) *a filio repeti censet. nos tamen minimè decet, juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini prætorum.*(5) *An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis serò imperia immodica & regni paterni speciem videat? &, cujus regis* (6) *genero hereditarii* (7) *sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum maturè serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, censeo: ne quandoque* (8) *parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

† IV. Pauci, ac (1) ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum † momentum (2) ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facilè ‡ decerneres, utrùm imperatori, an exercitui, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata (3) tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea (4) neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi

Hannibalis dotes & ingenium.

videtur. (4) Nempe florem. Vid. not. 9. ad c. 64. l. 3. suprà. (5) Asconius Pedianus in lib. 1. in Verr. c. 14. *Veteres omnem magistratum, cui pareret exercitus, Prætorem appellarunt. Unde & prætorium tabernaculum ducis dicitur.* (6) Invidiose Hanno regem appellat, qui appellandus erat imperator sive dux. (7) Tanquam jure hereditario ab Hamilcare traditi. (8) h. e. aliquando.

C. 4. (1) Pro *ac* duo codices præferunt *at*, quod magis placet. (2) h. e. ut ad favorem militum conciliandum multo majorem vim haberet sua virtus, quam patris gratia. Sic infra l. 28. c. 17 *maximum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat.* (3) h. e. vigiliarum somnique tempus non a diei ac noctis discrimine pendebat. (4) Neque tum

humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi † conspiciebantur. Equitum peditumque idem longè primus erat. princeps in prœlium ibat: ultimus conserto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia (5) vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hâc indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore † meruit, nullâ re, quæ agenda ‡ videndaque magno futuro duci esset, prætermissâ.

V. Ceterùm ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil ‡ prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud (1) dubiè Romana arma movebantur, in Olcadum fines priùs (ultra Iberum ea gens in parte (2) magis, quàm in ditione, Karthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque (3), tractus ad id bellum videri posset. Cartejam (4), urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculsæ minores civitates, stipendio imposito, imperium accepere. victor exercitus, opulentusque prædâ, Karthaginem novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbocala urbes vi captæ.

Hannibal bellum inferre Saguntinis statuit.

Sed priùs varios Hispaniæ populos subigit.

tum quietem invitabat molli strato, &c. (5) In recensendis Hannibalis vitiis haud dubiè aliquid tribuendum est scriptoris erga infestissimum populi Romani hostem odio. Moderatiùs certè ea stringit Polybius l. 9. ubi tamen Hannibalem apud ipsos Karthaginienses avidum pecuniæ habitum fuisse pro comperto affirmat.

C. 5. (1) h. e. dubitari non poterat quin moverentur. (2) Magis intra limites fœdere Romano Karthaginiensibus definitos, quàm in eorum ditione, seu potestate. *Ultra Iberum* refertur ad Romam. (3) Ut partis bello regionibus jungeret Saguntinum agrum, qui Punicum imperium quodammodo denormaturus erat. (4) Potiùs *Althæam* ex Polybio. Carteja sita fuit in orâ oceani ad fretum Herculeum. Ea autem urbs de quâ hîc agitur, quum dicatur fuisse gentis Olcadum caput, non potuit longè abesse a Karthagine novâ. Alii duas Cartejas

captæ. Arbocala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandicâ profugi, exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave prædâ turbavere. Hannibal prœlio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: valloque (5) ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripâ, elephantos antè (6) quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus (7) Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere; invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quòd metu cessisse credebant hostem, id (8) morari victoriam rati, quòd interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, quâ cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte alterâ ripæ ‡ vis ingens equitum in flumen immissa (9), medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere (10) acto, perverti posset: eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta: quidam, vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex variâ trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam (11) ex ripâ fecit: vastatisque

jas statuunt. (5) Et quum ita longè a ripâ produxisset vallum; quum eo intervallo a ripâ castra communisset, ut locum ad transgrediendum amnem hostes haberent. (6) h. e. in fronte. Sic infra l. 28. c. 33. *Campus antè montibus circà septus erat.* (7) *Appendices* dicuntur copiæ minores, quæ tanquam cumulus copiis majoribus accedunt. (8) Id unum sibi moræ esse rati ad victoriam, quod, &c. (9) Ab Hannibale. (10) h. e. quocunque ferret impetus. (11) h. e. coegit ut ex ripâ fugerent. Hic *fugam facere* est *fugare*; ut & infrà c. 52. & alibi. At supra l. 8. c. 9. *fugam facere* accipitur pro *fugere*. [Initio hujus periodi mallem legere, cum Sigonio, *postremis*; ut sit, Postremis Hannibal fugam ex ripâ fecit. nec video cur dubitet Dukerus an rectè dicatur

tisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Karthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterùm jam belli † causa certamina cum finitimis serebantur (1), maximè Turdetanis. quibus quum † adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quæri appareret; legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubiè imminens orantes. Consules (2) tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio & Ti. Sempronius Longus: qui quum, legatis in senatum introductis, de republicâ retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas; quibus si videretur digna causa, & Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, & Karthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent; (3) hâc legatione decretâ, necdum missâ, omnium spe celeriùs Saguntum oppugnari ‡ allatum est. Tunc relata ex † integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terrâ marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, expectandosque ex Hispaniâ legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturiùs missi, P. Valerius Flaccus & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Karthaginem, si non ‡ absisteretur (4) bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

Saguntini Romam legatos mittunt.

U. c. 534.
A. C. 218.
P. Cornelio, Ti. Sempronio Coss.

Sagunti oppugnatio.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summâ vi oppugnabatur. Civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a

dicatur *fugam alicui facere.* Ita infrà l. 29. c. 34. *Audaciam hosti facere*: et similia passim. E.]

C. 6. (1) Nempe ab Hannibale, inter Saguntinos & finitimos. (2) At vid. c. 15. infrà, & quæ ibi notantur. (3) Drakenborchius aliique plenam distinctionem post *deferrent* statuunt; quam Doering rectè delendam monuit. Pendet enim oratio; &, propter plura interposita, inferuntur voces *hâc legatione decretâ.* Vid. not. 4. ad c. 24. l. 5. suprà. E. (4) Impersonaliter, ut loquuntur grammatici, hoc verbum sumendum; ut infrà l. 44. c. 19. *ni absistatur bello.* Mihi non displicet lectio unius codicis, *absisteret.* E.

mari.

mari. Oriundi a Zacyntho insulâ dicuntur, mixtique etiam ab Ardeâ Rutulorum quidam generis. ceterùm in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, quâ fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quàm cetera circà, vallem vergens. adversus eum † vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prosperè, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus (1) erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant (2). Ac primò missilibus summovere hostem, nec quicquam satis tutum munientibus (3) pati. deinde jam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Ut verò Hannibal ipse, dum murum incautiùs subit, adversum (4) femur tragulâ (5) graviter ictus cecidit; tanta circà fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.

Hannibal vulneratus.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quàm oppugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acriùs de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus (1) quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum

C. 7. (1) Verbum *emunire* infrà occurrit, l. 24. c. 21. l. 26. c. 46. (2) *Juventus...obsistebant*, ut suprà l. 3. c. 27. l. 4. c. 5?. l. 7. c. 2. (3) Pœnis nempe, obsidentibus urbem. Vid. † *munitor* & ‡ *munitio*. E. (4) Anteriore femoris parte. Sic Sall. Jug. c. 85. *cicatrices adverso corpore*. & Cat. c. 61. *adversis vulneribus*. E. (5) Telum quoddam hamatum, missile & validissimum. Occurrit infrà l. 24. c. 42.

C. 8. (1) Vix capientibus, seu admittentibus, propter asperitatem. E.

(2) Non

num Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuiſſe in ‡ armis ‡ ſatis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariàm † diſtineri cœpti ſunt. & non (2) ſufficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quaſſatæque multæ partes erant. una † continentibus ruinis nudaverat urbem: tres † deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum eâ ruinâ crediderant Pœni; quâ, velut (3) ſi pariter utroſque murus texiſſet, ita utrinque in pugnam procurſum eſt. Nihil tumultuariæ pugnæ ſimile erat, quales in oppugnationibus urbium per ‡ occaſionem partis (4) alterius conſeri ſolent: ſed † juſtæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico diſtantia intervallo conſtiterant. hinc ſpes, hinc deſperatio animos irritat: Pœno cepiſſe jam ſe urbem, ſi paullulùm adnitatur, credente; Saguntinis pro nudatâ mœnibus patriâ corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a ſe locum hoſtem immitteret. Itaque quo acriùs & conferti magis utrinque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter † arma corporaque vano intercidente telo. Falarica (5) erat Saguntinis, miſſile telum haſtili abiegno, & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exſtabat. id (6), ſicut in pilo, quadratum ſtuppâ circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres longum (7) habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus poſſet. Sed id maximè, etiamſi hæſiſſet in ſcuto, nec penetraſſet in corpus, pavorem faciebat; quòd, quum medium accenſum mitteretur, conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus præbebat.

IX. Quum diu anceps fuiſſet certamen, & Saguntinis, quia præter ſpem reſiſterent, creviſſent animi; Pœnus, quia non viciſſet, ‡ pro victo eſſet; clamorem repentè

(2) Non ſatis præſidii ampliùs præbebant. (3) Eâdem alacritate Saguntini in Pœnos incurrunt, haud aliter ac ſi hi obſeſſis ſimiles antea muro tecti fuiſſent, quâ Pœni in Saguntinos. (4) Alterâ tantùm parte occaſionem pugnandi nactâ. E. (5) Hoc telum, teſte Feſto, nomen habet a *falis*, quæ ſunt turres ligneæ militares, unde tela mittebantur. (6) Nempe extremum. Haſtile, cetera teres, ad extremum quadratum erat, & ſtuppâ circumligatum. E. (7) Falarica ferrum habebat longum tres pedes. Sic infrà c. 28. *ratem unam ducentos longam pedes*. l. 26. c. 4. *ſeptena jacula, quaternos longa pedes*. & ſimilia paſſim.

oppidani

oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; postremò fusum fugatumque in castra redigunt (1). Interim ab Româ legatos venisse nunciatum est quibus obviàm ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tutò eos adituros inter tot tam effrenatarum (2) gentium arma: nec Hannibali, in tanto discrimine rerum, † operæ esse legationes audire. Apparebat, non admissos protinus Karthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum (3) animos, ne quid pars altera gratificari (4) pro Romanis posset.

Hannibal legatos Rom. non admittit.

X. Itaque, (1) præterquam quòd admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adversò senatu causam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non (2) assensum audientium, egit. *Per Deos, fœderum arbitros ac testes, monuisse, prædixisse, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura* (3) *Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis* (4). *aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Karthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis? Legatos, ab sociis & pro sociis venientes, bonus imperator vester*

Legati Rom. Karthagine auditi. Hanno orat in Hannibalem.

C. 9 (1) Sic infrà l. 26. c. 12. *multi iis tergis—Capuam rediguntur.* l. 9. c. 4; *tergum insequentium ferro & vulneribus in hostes redigunt.* (2) *Gentes effrenatas.* Livius dixit supra l. 8. c. 14. l. 10. c. 10. & alibi. (3) [illegible] partium. (4) Insolens locutio. Placet correctura Perizonii, legendum *p. R.* id est *populo Romano.*

C. 10 (1) Ea legatio tam vana fuit & irrita, quàm illa ad Hannibalem; nisi quod hic admissi sunt & auditi. (2) Repete *propter*. Silebant, non quod assentirentur, sed propter loquentis auctoritatem. [Pro *non assensum* plerique & optimi codices habent *cum assensu*: unde suspicor legendum *non cum assensu audientium*. Sic supra l. 3. c. 72. *Quum Senatum non silentio modo, sed cum assensu, audiri animadvertissent.* E.] (3) Tuta fore a violatione. (4) Transire amat Livius ab obliquâ oratione ad rectam. Exempla vid. supra l. 1. c. 13, 47, & 57. l. 3. c. 48. l. 6. c. 24.

ter in castra non admisit, jus gentium sustulit. hi tamen, (5) *unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt.* (6) *publica* † *fraus absit; auctorem culpæ & ‡ reum criminis deposcunt* (7). *Quo leniùs agunt, segniùs incipiunt; eo, quum cœperint, vereor, ne perseverantiùs sæviant. Ægates* (8) *insulas Erycemque ante oculos proponite; quæ terrâ marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento, id est* (9) *Italiâ, non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque; &,* (10) *id de quo verbis ‡ ambigebatur, uter populus fœdus rupisset, eventus belli, velut æquus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Karthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet: Karthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed & Hamilcarem ‡ eo perisse lætatus sum, quòd, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; & hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solùm id* (11) *piaculum rupti fœderis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegan-*

6. c. 24. (5) Fateor me in hoc loco hærere, quem omnes interpretes silentio prætereunt. Anne sic interpretari licet? *Hi*, inde venientes (nempe Româ) *unde ne hostium quidem* &c. Si hoc durius videtur, vox *unde* referenda erit aut ad *vos*; ut sit *veniunt ad vos, unde* (i. e. a quibus) *ne hostium quidem* &c. aut potiùs ad τὸ *pulsi*: ut sit *pulsi* ab Hannibale, a quo nulli alii, *ne hostium quidem, legati arcerentur*. Judicet lector. E. (6) Concessio ex personâ Romanorum: quasi diceret Hanno; fœderis rupti & noxam & pœnam, non publicam esse Karthaginiensium, sed solius Hannibalis propriam, Romani facilè patiuntur. (7) *Deposcere* est ad pœnam poscere: suprà c. 6. ad fin. infrà, c. 18. & l. 38. c. 33. (8) Ad quas victi Karthaginienses, pacem gravissimis conditionibus accipere coacti sunt. *Eryx* mons in Siciliâ, ad quem clausus exercitus Pœnorum solius demum pacis beneficio liberatus fuerat. (9) Italiam nimirum Hanno significat nominatim in fœdere expressam fuisse. Philinus scripsit, fuisse inter Romanos & Pœnos συνθηκας καθ' ἁς ἐδει Καρχηδονιας ἀπεχεσθαι Ιταλιας ἁπασης. Sic Flor. l. 4. c. 2. *de successione Cæsaris senatus, id est Pompejus, agitabat.* (10) Eleganter quædam voces reticentur: *id de quo verbis ambigebatur*, nempe *uter populus fœdus rupisset, eventus belli decrevit*, dum *ei unde* &c. (11) h. e. ipsum Hannibalem, ut sit pro ‡ *piaculo* rupti fœderis.

dumque

diemque eò, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, neque sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios, qui Hannibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas † *decerno.*

Favet Senatus Karthag. Hannibali.

XI. Quum Hanno perorasset (1), nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit adeò propè omnis senatus Hannibalis erat; infestiusque locutum arguebant Hannonem, quàm Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse. populum Romanum injustè facere, si Saguntinos vetustissimæ* (2) *Karthaginiensium societati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem prœliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc irâ in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. Ut verò pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeò accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nullâ vi resisti videretur posse. Saguntini ut a prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab eâ parte, quâ patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quàm antè, adorta est: nec, quâ primùm aut potissimùm parte ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus (3) streperent) satis scire poterant. Ipse Hannibal, quâ turris mobilis (4), omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, catapultis (5) ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset (6); tum Hannibal, occasionem ratus,

C. 11. (1) Orationis finem fecerat. (2) Vid suprà not. 15. ad. c. 43. l. 9. (3) Sic infrà l. 22. c. 14. *Strepunt aures clamoribus plorantium.* l. 25. c. 25. *Quum omnia terrore ac tumultu streperent.* (4) Rotis nempe subditis. (5) *Catapultis* tela, *ballistis* saxa torquebantur. Ballistæ majoris erant molis quàm catapultæ. Sed posterioribus temporibus utrumque nomen confundi cœptum est. (6) Sic suprà c. 8. *pro nudatâ mœnibus patriâ.* infrà c. 14. *nudatam stationibus custodiisque urbem.* (7) Lapides

tus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad ſubruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quòd cæmenta (7) non calce durata erant, ſed interlita luto, ſtructuræ antiquæ genere. Itaque latiùs (8), quàm cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatiſque eò catapultis balliſtiſque, ut caſtellum in ipſâ urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum captâ urbis parte ducunt. Utrinque ſummâ vi & muniunt, & pugnant: ſed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul creſcit inopia omnium longâ obſidione, & minuitur exſpectatio externæ opis; quum tam procul Romani, unica ſpes, circà omnia hoſtium eſſent. Paulliſper tamen † affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanoſque. qui duo populi, delectûs acerbitate ‡ conſternati, retentis conquiſitoribus (9), metum defectionis quum præbuiſſent, oppreſſi celeritate Hannibalis, omiſerunt mota arma.

Saguntinorum conſtantia.

XII. Nec Sagunti oppugnatio ſegnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum præfecerat Hannibal) ita impigrè rem agente, ut ducem abeſſe nec cives (1), nec hoſtes ſentirent. Is & prœlia aliquot ſecunda fecit, & tribus arietibus † aliquantum (2) muri diſcuſſit (3); ſtrataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali oſtendit. Itaque ad ipſam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrinque cæde initum, & pars arcis capta eſt. Tentata deinde per duos eſt exigua pacis ſpes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hiſpanum. Alcon, inſciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu tranſiiſſet, poſtquam

Pax fruſtra tentata.

(7) Lapides cæſi rudes & informes. (8) Impactâ dolabrâ, non id tantùm ruebat, quod ictum (ſive cæſum) erat, ſed & vicina quoque. [Mox *patentia ruinis*, ut ſuprà hoc cap. *patefactum oppidum ruinis*. F.] (9) Iis qui delectum habebant. Infrà c. 21. *conquiſitoribus in civitates miſſis*.

C. 12. (1) *Cives*, nempe Karthaginienſes; *hoſtes*, Saguntini. E. (2) Hanc lectionem cum Crevierio revocavi. Drakenborchius aliique dederunt *aliquantulum*. Sed quod ſequitur *ſtrata OMNIA recentibus ruinis* prorſus repugnare mihi videtur notioni vocis *aliquantulum*. E. (3) Drakenborchius vult *decuſſit*, quæ locutio certè in tali re ſæpius apud Livium

postquam nihil lacrimæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; (4) moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus jussisset. Has pacis leges ‡ abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia (5) vincantur, affirmans, se pacis ejus † interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ceterùm publicè (6) Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palàm telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. quò quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summotâ ceterâ multitudine, senatus Alorco ‡ datus est: cujus talis oratio fuit.

Alorci oratio de pace.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum ille, aut vestrâ, aut suâ culpâ, manserit apud hostem, (si metum simulavit, suâ; vestrâ, si periculum est apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestrâ autem causâ me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, (1) vel ea fides sit, quòd, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quàm æquam. cujus ‡ ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed, quicquid relinquitur, pro munere habituri estis.*

Livium obvia est. ut infrà l. 32. c. 17. l. 33. c. 17. l. 37. c. 6. l. 44. c. 8. (4) Affirmans se non posse has conditiones pacis salvo capite ad cives suos referre. E. (5) Cetera nempe quæ præsidio sunt contra hostes, sc. munimenta, arma, &c. (6) Populi Saguntini amicus. Supra l. 5. c. 50. *cum Gallicis hospitium publicè fieret.*

C. 13. (1) Hoc unum argumento esse potest.

(2) Pro

estis. Urbem vobis, quam ex magnâ jam parte dirutam, captam ferè totam habet, adimit, agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis (2) *vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero quum* (3) *omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus ‡ remissurum. Sed vel hæc patienda censeo potiùs, quàm trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.*

XIV. Ad hæc audienda quum, circumfusâ paulatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repentè primores, secessione factâ, (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet † ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterùm propè necessarium (1) cognitum ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt,

Captum Saguntum.

(2) Pro *binis* Lipsius conjicit legendum ‡ *privis*; quia, cap. præc. Hannibal postulat ut cum *singulis* vestimentis Saguntini exeant. Drakenborchius conjicit Hannibalem leniores pacis leges Alorco Saguntum abeunti mandasse. Doering per *bina* vestimenta intelligit singula præter ea, quibus quisque indutus esset. Fortasse Livius in re haud magnâ negligens fuit. (3) Si omnia ejus arbitrio reliqueritis.

C. 14. (1) Sc. propter furorem Saguntinorum. Conjecturis indulgere, contra codicum auctoritatem, non esse fidi interpretis, satis scio. At si vel unius codicis vestigia eò ferrent, pro *pro è necessarium* legerem *vix necessarium*, vel *parum necessarium*. Hannibal signum dedit ut nulli parceretur. Imperium crudele, ceterùm minùs necessarium fuit; nulli enim parci *potuit*. Si lectio vulgata sana sit, quum dicitur *imperium prope necessarium*, intelligerem id quod imperabatur vix potuisse non fieri; & si ita interpretemur, eodem fere recidit sententia. E.

aut armati nullum antè finem pugnæ, quàm morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum eſt cum ingenti prædâ. Quanquam pleraque ab dominis de induſtriâ corrupta erant, & in cædibus vix ullum diſcrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen & ex pretio rerum venditarum † aliquantum pecuniæ redactum eſſe conſtat, & multam pretioſam ſupellectilem veſtemque (1) miſſam Karthaginem. Octavo menſe, quàm cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam ſcripſere: inde Karthaginem novam in hiberna Hannibalem conceſſiſſe: quinto deinde menſe, quàm ab Karthagine profectus ſit, in Italiam perveniſſe. Quæ ſi ita ſunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius conſules fuerint, ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini miſſi ſint, & qui in ſuo magiſtratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto poſt ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, (2) aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius conſules fuerunt, non cœptum oppugnari eſt, ſed captum. Nam exceſſiſſe (3) pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flaminii non poteſt: quia Flaminius Arimini conſulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio conſule; qui, poſt pugnam ad Trebiam ad † creandos conſules Romam quum veniſſet, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Capto Sagunto trepidant Romani.

XVI. Sub idem ferè tempus & legati, qui redierant a Karthagine, Romam ‡ retulerunt, omnia hoſtilia eſſe. & Sagunti excidium nunciatum eſt: tantuſque ſimul mœror Patres, miſericordiaque ſociorum peremptorum indignè, & pudor non lati auxilii, & ira in Karthaginienſes,

C. 15. (1) *Veſtis* vox eſt latioris ſignificationis, complectens periſtromata, &c. quæque *ſtragulæ veſtis* nomine veniunt. (2) Omnino neceſſe eſt ut Saguntum non principio hujus, ſed aliquanto ante finem ſuperioris anni captum fuerit. His enim temporibus conſules Idibus Martiis magiſtratum inibant. Infrà autem c. 21. Hannibalem videmus primo vere profectum eſſe ex Hiſpaniâ, poſtquam totum tempus hiemis renovandis quiete & otio militum corporibus animiſque datum eſſet. Unde colligitur Hannibalem eodem fere tempore Karthagine novâ moviſſe, quo hi conſules, P. Cornelius & Ti. Sempronius magiſtratum inierant: Saguntum autem captum eſſe ſub finem æſtatis ejus anni, quo M. Livius & L. Æmilius conſules fuere. Atque ita habet Polybius. (3) Sic infrà l. 30. c. 26. *Hæc eo anno in Africâ geſta. Inſequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus* &c. E.

metuſque

metuſque de ſummâ rerum cepit, velut ſi jam ad portas hoſtis eſſet; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, † trepidarent (1) magis, quàm conſulerent. Nam (2) neque hoſtem acriorem bellicoſioremque ſecum congreſſum; nec rem Romanam tam deſidem unquam fuiſſe atque imbellem. Sardos, Corſoſque, & Iſtros, atque Illyrios, laceſſiſſe (3) magis, quàm exercuiſſe, Romana arma: & cum Gallis tumultuatum (4) veriùs, quàm belligeratum. Pœnum, hoſtem veteranum, trium & viginti (5) annorum militiâ duriſſimâ inter Hiſpanas gentes ſemper victorem, primùm Hamilcare, deinde Haſdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo (6) aſſuetum, recentem ab excidio opulentiſſimæ urbis, Iberum tranſire: trahere ſecum tot excitos Hiſpanorum populos: conciturum avidas ſemper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italiâ ac pro (7) mœnibus Romanis eſſe.

XVII. Nominatæ (1) jam antea conſulibus provinciæ erant; tum ſortiri juſſi. Cornelio Hiſpania, Sempronio Africa cum Siciliâ evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & ſociûm quantum ipſis videretur, & claſſis quanta parari poſſet (2) Quatuor & viginti peditum Romanorum millia ſunt ſcripta, & mille octingenti equites: ſociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia & quadringenti equites: naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces (3) viginti deductæ. Latum inde ad populum, (4) *vellent, juberent, populo Karthaginienſi bellum indici.*

Belli apparatus apud Romanos.

C. 16. (1) Tumultuarentur potiùs, omnium incerti, quàm conſultò agerent, ſeu utile aliquod caperent conſilium. (2) Subintell. ſecum reputabant. (3) Vetuiſſe potius ne omnino quieſcerent, quàm, tanquam dignos adverſarios, exercuiſſe Romana arma. (4) Similiter ſuprà l. 2. c. 26. *tumultus enim fuit veriùs, quàm bellum.* *Veriùs quàm* ſæpe apud Livium occurrit. Suprà l. 5. c. 25. infrà l. 22. c. 19. l. 40. c. 27. l. 41. c. 18. (5) Tot enim annorum intervallum fuerat inter Punicum bellum primum & ſecundum. (6) Aliquot codices habent *duci acerrimo*. At verbum *aſſueſcere* etiam cum ſexto caſu apud optimos ſcriptores conſtruitur; ut videbimus ad l. 31. c. 35. Vellem, cum Gronovio, aliquis liber haberet *vincere*, pro *victorem.* Plerique codices omittunt voces *primum Hamilcare, deinde Haſdrubale, nunc Hannibale.* (7) h. e. ante mœnia.

C. 17. (1) Hoc Hannibal criminatur infrà c. 44. E. (2) Legio enim Romana tum conſtabat ex quatuor millibus peditum & trecentis equitibus. (3) Levia navigia, ſine roſtris. (4) Hâc ſollenni formulâ rogationes

indici. Ejusque belli causâ supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret (5), quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ, (eæ (6) quaterna millia erant peditum, & treceni equites) & sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves † longæ centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ‡ ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italiâ Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maximè Cornelio numerus † deminutus. sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut eâ parte (7) belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo † justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, & decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem anno (8) versa in Punicum bellum habuit.

Legati missi Karthaginem.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Karthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnasset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Karthagi-

gationes concipiebantur; *Velitis, jubeatis, Quirites.* Vid. Brisson. de Form. l. 2. in princ. (5) Ut id bellum, quod P. R. jussisset, bene ac feliciter eveniret. (Vid. ‡ relativum pronomen.) Sic infra l. 42. c. 28 *precarentur, ut quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, id prosperum eveniret.* F. (6) Prius edebatur, *Eæ quaterna millia erant peditum & TRECENTI equites.* Sed digna videtur emendatio Drakenborchii, quæ in contextum admittatur. Ita secundum vim numeri distributivi Livius dicet, quamque duarum legionum fuisse quatuor millia peditum, & trecentos equites. (7) h. e. eo genere belli. Sic infra c. 22. *Classis præterea data ad tuendam maritimam oram, quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque* &c. Similiter c. 41. & 53. *qua parte ceterum.* (8) Omnes scripti omittunt τὸ anno. Unde Gronovius bene conjicit legendum *Gallia provincia, nondum versa in Punicum bellum:* h. e. priusquam ea sedes & campus belli Punici fieret. Gallia intelligenda Cisalpina.

nienfi

nienſi bellum. Romani poſtquam Karthaginem venerunt, quum ‡ ſenatus datus eſſet, & Q. Fabius nihil ultrà, quàm unum, quod mandatum erat, percunctatus eſſet; tum ex Karthaginienſibus unus: *Præceps* (1) *veſtra, Romani, et prior legatio fuit, quum Hannibalem, tanquam ſuo conſilio Saguntum oppugnantem, depoſcebatis: ceterùm hæc legatio verbis adhuc* (2) *lenior eſt, re aſperior. Tunc enim Hannibal et inſimulabatur, et depoſcebatur. nunc ab nobis et confeſſio culpæ exprimitur: et, ut a confeſſis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone conſilio Saguntum oppugnatum ſit, quærendum cenſeam: ſed utrùm jure, an injuriâ. Noſtra enim hæc quæſtio atque animadverſio in civem noſtrum eſt; noſtro, an ſuo fecerit arbitrio. Vobiſcum una diſceptatio eſt, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam ‡ diſcerni placet, quid publico conſilio, quid ſuâ ſponte imperatores faciant; nobis vobiſcum fœdus eſt a Lutatio conſule ictum: in quo quum caveretur utrorumque ſociis, nihil de Saguntinis (necdum enim erant ſocii veſtri) cautum eſt. ‡ At enim eo fœdere, quod cum Haſdrubale ictum eſt, Saguntini excipiuntur* (3). *adverſùs quod nihil ego dicturus ſum, niſi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius conſul primò nobiſcum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi juſſu ictum erat, negaſtis vos eo teneri* (4). *itaque aliud de integro fœdus publico conſilio ictum eſt. Si vos non tenent veſtra fœdera, niſi ex auctoritate aut juſſu veſtro icta; ne nos quidem Haſdrubalis fœdus, quod nobis inſciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, et,* (5) *quod diu parturit animus veſter, aliquando pariat.* Tum Romanus, ſinu ex togâ facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum et pacem portamus; utrum placet, ſumite.* Sub hanc

C. 18. (1.) Temeraria, inconſiderata. (2) Hanc vocem Crevierius tranſponendam conjicit, ſic: *verbis lenior eſt, re adhuc aſperior.* (3) h. e. de illis etiam cautum eſt, ne bello a Karthaginienſibus peterentur. Eadem locutio in cap. ſeq. occurrit. Similiter Cic. pro Balbo c. 14. *quorum in fœderibus exceptum eſt, ne quis eorum a nobis civis recipiatur.* Id excipi lege dicitur, de quo cautum eſt ne liceat. Cic. pro Cluent. c. 43. (4) Senatus Romanus non ſtetit conditionibus iis pacis, de quibus inter Lutatium imperatorem & Hamilcarem convenerat; verùm decem legatos in Siciliam miſit, ex quorum ſententiâ auctoritateque aliud ictum fœdus, ac confirmatum eſt. De fœdere cum Haſdrubale vid. ſuprà c. 2. ſub fin. (5) Cic. Philipp. 2. ſub fin. *Utinam aliquando dolor populi Romani pariat,*

Bellum indicunt. hanc vocem haud minùs ferociter, *daret*, *utrum vellet*, (6) succlamatum eſt. & quum is iterum ſinu effuſo *bellum dare* dixiſſet, *accipere ſe* omnes reſponderunt, *&*, *quibus acciperent animis*, *iiſdem ſe geſturos*.

Disceptatio de fœderum jure. XIX. Hæc directa percunctatio (1) ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani viſa eſt, quàm de fœderum jure verbis diſceptare, quum antè, tum maximè Sagunto exciſâ (2). nam, ſi verborum diſceptationis res eſſet, quid (3) fœdus Haſdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum eſt, comparandum erat? quum in Lutatii fœdere diſertè additum eſſet, *ita id ratum fore*, *ſi populus cenſuiſſet*; in Haſdrubalis fœdere nec (4) exceptum tale quicquam fuerit, & tot annorum ſilentio ita vivo eo comprobatum ſit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quanquam, etſi priore (5) fœdere ‡ ſtaretur, ſatis cautum erat Saguntinis, ſociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat, *iis*, *qui tunc eſſent*: nec, *ne qui poſtea aſſumerentur*. & quum aſſumere novos liceret ſocios, quis æquum cenſeret, aut ob (6) nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? (7) tantùm, ne Karthaginienſium ſocii aut ſollicitarentur ad defectionem, aut ſuâ ſponte deſciſcentes reciperentur. Legati Romani ab Karthagine, ſicut his Romæ imperatum erat, in Hiſpaniam, ut adirent civitates, (8) ut in ſocietatem pellicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Barguſios primùm venerunt: a quibus benignè excepti, quia *Legati Rom. in Hiſpaniam trajiciunt.*

pariat, quod jam diu parturit. (6) *Succlamare* verbum in tali re uſitatum. Suprà l. 3. c. 50. l. 6. c. 40. l. 10. c. 25. Propriè ſignificat, ad verba quæ facit alius clamare. E.

C. 19. (1) Sc. quum ſine ambagibus quæreretur, utrùm pacem an bellum vellent. (2) Sic in epitome huj. lib. *a quo Saguntum, ſociorum p. R. civitas, obſeſſa octavo menſe capta eſt*; ubi *Saguntus* habent edd. vetuſtiores. Certè *Saguntum* & *Saguntus* æque in uſu fuere. (3) h. e. quâ in re, quânam ratione. (4) Nulla ejuſmodi conditio fuerit. (5) Hic intelligendum fœdus illud Lutatii, quod publico conſilio ictum eſt, decem legatis in Siciliam miſſis; (vid. not. 4. ad c. 18. ſuprà) & prius vocatur, ob fœdus Haſdrubalis, quod aliquot poſt annis ſecutum eſt. (6) Nullos, quantumvis bene meritos, in amicitiam recipi. (7) Modo non; id tantùm cavendum ne &c. (8) Hæc fuit cauſa adeundi civitates. Pro *ut* Gronovius legi vult *&* *aut in ſocietatem pellicerent*, *aut* &c. Sed Livio haud inuſitatum eſt hâc ratione *τὸ ut* geminare.

tædebat

tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde eſt ventum: quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum ceteros populos ab ſocietate Romanâ avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt, Romani, poſtulare vos, uti veſtram Karthaginienſium amicitiæ præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudeliùs, quàm Pœnus hoſtis perdidit, vos ſocii prodideritis? ibi quæratis ſocios, cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis, ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut ſocietati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum juſſi, ab nullo deinde concilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere. itaque, nequicquam peragratâ Hiſpaniâ, in Galliam tranſeunt.

XX. In (1) his nova terribiliſque ſpecies viſa eſt, quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petiſſent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbeſque ſuas tranſitum darent; tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix a magiſtratibus majoribuſque natu juventus ſedaretur. Adeò ſtolida impudenſque poſtulatio viſa eſt, (2) cenſere, ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id † avertere in ſe, agroſque ſuos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, reſponſum legatis eſt, *Neque Romanorum in ſe meritum eſſe, neque Karthaginienſium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adverſùs Pœnos ſumant arma.* (3) *Contra ea audire ſeſe, gentis ſuæ homines agris finibuſque Italiæ pelli a populo Romano, ſtipendiumque pendere, et cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hoſpitale quicquam

Galli adeunt.

C. 20. (1) Nempe in Galliæ populis; ſyllepſi Livio haud inuſitatâ. Attamen fatendum eſt id, quod infrà hoc cap. dicitur, firmare videri eorum conjecturam, qui putant excidiſſe hoc loco nomen ejus populi, quem primum legati Romani adierunt. De more hoc Gallorum Cæſar l. 5. bell. Gall. c. 54. *Armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum eſt initium belli*, &c. (2) Ut Galli cenſerent, ſive in hanc irent ſententiam. Gronovius aliique *τὸ cenſere* delendum putant. (3) Hàc formulâ *contra ea* ſæpe Livius uſus eſt. Suprà l. 3. c. 57. infrà l. 33. c. 31. l. 41. c. 24. l. 44. c. 43. Similia ſunt *præterea, poſtea.* (4) Quippe

quam pacatumve ſatis priùs auditum, quàm Maſſiliam venere. Ibi omnia, (4) ab ſociis inquiſita cum curâ ac fide, cognita, *præoccupatos jam* ‡ *antè ab Hannibale Gallorum animos eſſe. ſed ne illi quidem* (5) *ipſi ſatis mitem gentem fore, (adeò ferocia atque indomita ingenia eſſe) ni ſubinde auro, cujus avidiſſima gens eſt, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hiſpaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo pòſt, quàm conſules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exſpectationem belli erectam (6) invenerunt, ſatis conſtante famâ, jam Iberum Pœnos ‡ tranſmiſiſſe.

Hannibalis oratio ad milites.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Karthaginem novam in hiberna conceſſerat. ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Karthagine acta decretaque forent, ſeque non ducem ſolùm, ſed etiam cauſam eſſe belli, partitis divenditiſque reliquiis prædæ, nihil ultrà differendum ratus, Hiſpani generis milites convocat: *Credo ego vos,* inquit, *ſocii, et ipſos cernere, pacatis omnibus Hiſpaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercituſque dimittendos eſſe; aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hæ gentes non pacis ſolùm, ſed etiam victoriæ, bonis florebunt, ſi ex aliis gentibus prædam et gloriam quæremus. Itaque, quum longinqua ab domo inſtet militia, incertumque ſit, quando domos veſtras, et quæ cuique ibi cara ſunt, viſuri ſitis, ſi quis veſtrûm ſuos inviſere vult,* † *commeatum do. Primo vere, edico, adſitis; ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus ferè viſendi domos oblata ultro poteſtas grata erat, & jam deſiderantibus ſuos, & longius in futurum providentibus † deſiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhauſtos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animoſque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recenſuiſſet omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exſolvit: noviſque ſe obligat votis, ſi cetera

Apparatus Hannibalis ad bellum.

(4) Quippe Maſſilienſes, Romanorum ſocii, ſtudioſè & fideliter exploraverant. (5) h. e. ne ipſi quidem Hannibali, etſi jam ſibi animos eorum conciliaſſet, ſatis mites fore Gallos; ni ſubinde, &c. (6) Similiter *erectus in ſpem,* infrà l. 30. c. 15. E.

prosſpera

prospera (1) evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam (2) peteret, nuda apertaque Romanis Africa + ab Siciliâ esset, valido præsidio firmare eam (3) statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africâ, maximè jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispaniâ, in Africâ Hispani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cætratos (4) misit in Africam, & funditores Baliares octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Karthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem (5) & obsides, duci Karthaginem jubet. +

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (atque ideo haud (1) minùs, quòd haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maximè præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. ad hæc peditum auxilia additi equites (2) Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti, & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum

C. 21. (1) Sic Sallustius in bell. Cat. c. 26. *Quoniam quæ occulta tentaverat, aspera fœdaque evenerant.* Similiter noster infrà l. 28. c. 42. l. 37. c. 47. l. 42. c. 18. Vid. † adjectivum pro adverbio. (2) Vel † *dum petit*, vel *quum peteret* legendum videtur. (3) Nempe Africam. (4) *Quos peltastas vocant*, infrà l. 31. c. 36. Cetræ clypeoli fere leves, brevesque, e corio ferè facti, quod interdum nervis intertexebatur; at nihil habebant ligni, neque ferri. (5) Ut simul præsidio essent Africæ; & fidelitatis Hispanorum pignori. Vid. ‡ *idem*. E.

C. 22. (1) Gronovius aliique delendum censent prius *haud*. Dukerus, etsi ingratum esse in tam brevi intervallo iterationem τῦ *haud* fatetur, nihil tamen movendum putat, & exempla quædam affert in quibus altera particula negans *abundat*; cui etiam Drakenborchius assentitur. At mihi videtur τὸ *haud* neque sensum corrumpere neque abundare, si ad participium *ratus* referatur. Hannibal Hispaniam non negligendam rebatur; nec ideo minùs ita rebatur, quòd &c. h. e. atque eo magis ita rebatur. E. (2) Inter quatuor populos Africam divisam fuisse narrat Diodorus Siculus l. 20. c. 55. Karthaginienses, Libyphœnices,

Ilergetum manus ex Hispaniâ, ducenti equites: &, ne quid terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. classis præterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, quà parte (3) belli vicerant, eâ tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed (4) aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Karthaginem ad hiberna exercitus rediit. atque inde, profectus præter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ‡ ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divinâ specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos.* Pavidum primò, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, (5) curâ humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, † temperare oculis nequivisse; tum vidisse, post sese serpentem mirâ magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum † strage ferri, ac pòst insequi cum fragore cœli nimbum: tum, *quæ moles ea, quidve prodigii esset,* quærentem audisse: *Vastitatem Italiæ esse. pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

Somnium Hannibalis.

Hannibal Iberum transit.

XXIII. Hoc visu lætus tripartitò Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, quâ traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis (1) jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni

phœnices, Afros & Numidas. (3) Vid. not. 7. ad c. 17. suprà. Nempe vicerant Romani, bello Punico primo, navali militiâ. (4) Præter cladem prædictam, erant etiam xxxii quinqueremes, & triremes v, aptatæ & instructæ remigibus. *Aptæ*, ut infrà l. 30. c. 10. *nautico instrumento aptæ dicit*. Porro *remigium* pro remigum multitudine, ut infra l. 26. c. 39. l. 37. c. 11. (5) h. e. pro eâ, quâ duci solent homines, res vetitas sciendi cupiditate. Porro eandem narrationem, nonnihil tamen immutatam, tradit Cic. l. 1. de Divin. c. 24.

C. 23. (1) Sic suprà c. 21. *per Hispaniam Galliasque.*

(2) Lat

noni ad præſidium † obtinendæ regionis data, & mille equites. Poſtquam per Pyrenæum ſaltum traduci exercitus eſt cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. conſtabat, non tam bello motos, quàm longinquitate viæ inſuperabilique Alpium tranſitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps (2) erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, ſupra ſeptem millia hominum domos remiſit, quos & ipſe gravari (3) militiâ ſenſerat, Carpetanos quoque ab ſe dimiſſos ſimulans.

Pyrenæum ſaltum ſuperat.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos ſollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum tranſgreditur, & ad oppidum Illiberi (1) caſtra locat. Galli quanquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi ſubactos trans Pyrenæum Hiſpanos fama erat, præſidiaque valida impoſita, metu ſervitutis ad arma ‡ conſternati, Ruſcinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nunciatum eſt, moram magis, quàm bellum, metuens, oratores ad regulos eorum miſit, *colloqui ſemet ipſum velle cum his; & vel illi propiùs Illiberi accederent, vel ſe Ruſcinonem proceſſurum, ut ex propinquo congreſſus facilior eſſet: nam & accepturum eos in caſtra ſua ſe lætum,* † *nec cunctanter ſe ipſum ad eos venturum. Hoſpitem enim ſe Galliæ, non hoſtem, adveniſſe: nec ſtricturum antè gladium, ſi per Gallos liceat, quàm in Italiam veniſſet.* Et per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, caſtris ad Illiberim extemplo motis, haud gravatè ad Pœnum

Gallos ſibi conciliat.

(2) Erat res incerti exitûs. E. (3) Gronovius legi vult *quos & ipſos gravari militiam ſenſerat*; *et ipſos*, ſc. quemadmodum Carpetanos; *gravari militiam*, h. e. averſari, ut apud Hor. l. 4. Od. 11. v. 27. *terrenum equitem gravatus.* Quinct. l. 1. Inſt. Or c. 1. *quæ ſi quis gravabitur.* At ego nil mutandum opinor. Rectè dicitur aliquis *gravari onere*, cui ferendo non eſt; *gravari* autem *onus*, quod averſatur. Ceterùm *& ipſe* ſenſerat, quamvis illi nec verbis nec factis id declaraverant. Eleganter *ipſe pro ſuâ ſponte, per ſe.* Similiter αὐτὸς apud Græcos. Vid. Duker. ad Thucyd. l. 3. c. 65. E.

C. 24. (1) Hàc terminatione in vicinâ Hiſpaniâ plura oppida occurrunt. Infrà l. 23. c. 49. *Illiturgi obſidione liberato ad Intibili oppugrandum Punici exercitus traducti.* Et *Illici* eſt apud Plin. l. 3. Hiſt. nat. c. 3. Eadem tamen etiam per *is* efferri videntur. Quum finiunt in *i* ſunt nomina neutra, & ἄπτωτα: quum in *is* fæminino ſunt genere. Ejuſdem formæ ſunt *ſinapi, ſinapis.*

venerunt;

venerunt; capti donis, cum bonâ pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

Boji in Italia rebellant.

XXV. (1) In Italiam interim nihil ultrà, quàm Iberum transisse Hannibalem, a Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes jam transisset, Boji, sollicitatis Insubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias (2) in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repentè arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultûs fecerunt, ut non agrestis modò multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio & T. Annio, Q. Acilium & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, ad expostulandum missi ad Bojos, violati sint, † an in triumviros agrum metantes impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gens, ad oppugnandarum urbium artes ‡ rudis, pigerrima ‡ eadem ad militaria opera (3), segnis intactis assideret muris, simulari cœptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati (4) ad colloquium, non contra jus modò gentium, sed violatâ etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides (5) sibi redderentur, eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset,

C. 25. (1) Voces *In Italiam* ad præcedentia potiùs referendæ sunt. *Transmiserunt in Italiam*, i. e. transmiserunt per regionem suam ut Italiam adire possent. Hìc voces istæ bene abesse possunt; in eâdem enim hac periodo sequitur *Romam perlatum erat*. (2) Vid. Epit. libri 20. sub fin. De Bojis & Insubribus, Galliæ Cisalpinæ populis, vid. suprà l. 5. c. 34. & 35. (3) Intellige munitiones & similia, quæ ad obsidendam urbem adhibentur. Similiter noster de Gallis suprà l. 9. c. 4. *[illegible]*. E. (4) Polybius l. 3. c. 40. nullos legatos memorat, sed triumviros Mutinæ clausos, quum colloquium a Bojis postulassent, ad eos fide acceptâ egressos, eâque violatâ comprehensos scribit. Et Livius ipse, infrà l. 27. c. 21. non legatos, sed triumviros circa Mutinam a Bojis captos tradit. (5) Obsides

esset, L. Manlius prætor, irâ accensus, effusum (6) agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis (7). ibi, inexploratò profectus, in insidias præcipitatus, multâque (8) cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita; &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt (9) militum animi, quanquam ‡ accisas (10) res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis; ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magnâ trepidatione ac pavore omnium. octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis terrendi, & pavendi Romanis fuit, ut e saltu invio atque impedito evasere. inde, apertis locis facilè tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi se munimento ad tempus commeatibusque (11) fluminis & Brixianorum Gallorum auxilio, adversùs crescentem in dies multitudinem hostium, tutabantur.

Manlius prætor malè rem gerit.

XXVI. Qui tumultus ‡ repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum unâ legione Romanâ & quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcriptâ (1) legione novâ, profectus ab urbe sexaginta longis navibus (2), præter

P. Cornelius Cos. cum classe venit Massiliam.

fides quos dederant sub fine belli, de quo vid. Epit. l. 20. (6) Sic infrà l. 43. c. 10. *longo agmine effusi*. *Effusi* & *effusè* de illis usurpantur, qui aliquid dispersi, non servatis ordinibus, faciunt: contrà *fusi* & *fusi* de his, qui superati & in fugam acti sunt. (7) *Locis* addunt, cum Sigonio, codices nonnulli; quod certe intelligendum est. (8) Vel delenda videtur particula *que*, vel legendum *præcipitatur*. [Eadem recidet, & melius constabit temporum ratio, si post *præcipitatus* subintelligatur vocula *est*. E.] (9) *Reficere animos*, infrà l. 33. c. 36. Cic. pro Arch. c. 6. (10) Pro *accisas res* unus codex scriptus habet *ad C. cecidisse*, cui etiam reliqui proximè accedunt. Τὸ *res* omnes ignorant. Unde omnino probanda videtur conjectura Gronovii, legendum esse *ad D.* [vel potiùs *ad D C.*] *cecidisse satis constabat*. (11) Cibariis flumine advectis.

C. 26. (1) *Transcribere legionem* vix alibi occurrit. Idem esse videtur ac conscribere ut in locum alterius sufficiatur. E. (2) Hæ voces *sexaginta*

præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum (3) montes, pervenit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritimâ militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis (4) armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, & eorum ipsorum (5) quos sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi (6) trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tantâ urgente hominum turbâ cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere (7) ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primùm Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copiâ materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos (8) informes, (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

Hannibal ad Rhodanum.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites

ginta longis navibus, jungendæ sunt cum *pervenit*, non cum *profectus urbe*; nam pedestri itinere ab urbe Pisam profectus est, ibique naves conscendit. (3) Vid. not. 10. ad c. 34. l. 5. suprà. (4) Meliùs abesset vox *amnis*. *Armis obtinere* locutio usitata. Infrà l. 25. c. 30. l. 30. c. 19. & 29. (5) Et ex ipsis Volcis eos qui sedum suarum amore retenti erant. (Vid. ‡ *qui eorum*.) Sic suprà l. 5. c. 54. *Adeò nihil tenet solum patriæ?* Alii habent & *eorum ipsorum qui sedes tenuerant*, h. e. qui in sedibus manserant. (6) H. e. *ultro*. Vid. not. 3. ad c. 23. suprà. E. (7) Sine arte structarum, ut quibus non ad longinquam navigationem, sed ad res in vicina loca deportandas utebantur. (8) Suprà l. 1. c. 4. *fluitantem alveum quo expositi erant pueri.*

virique

virique (1) obtinentes: quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium, vigiliâ primâ noctis, cum parte copiarum, maximè Hispanis, adverso (2) flumine ire iter unius diei jubet; &, ubi primùm possit, quàm occultissimè trajecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, (3) inde millia quinque & viginti ferme suprà, parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem, ubi dividebatur, † eoque minùs alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia ratesque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hispani sine (4) ullâ ‡ mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi cætris suppositis (5) incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportunè exsequendum. Postero die, profecti ex loco, (6) prodito fumo significant, se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. (7) equites ferè propter equos nantes navium agmen, ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infrà trajicientibus lintribus præbebat. Equorum ‡ pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos, quos instructos (8) frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

Hannibalis strategema.

Trajicit Rhodanum.

C. 27. (1) Voces *equites virique* per epexegesin ad *hostes* referendæ. *Viri* autem sunt pedites. Similiter Cæs. l. 2. Civ. c. 39. *Capti homines equitesque.* Alii habent *equis virisque obtinentes*, ut suprà l. 5. c. 37. (2) Sic Virg. l. 8. Æn. v. 58. *Adversum remis superes subvectus ut amnem:* & infrà l. 45. c. 35. *adverso Tiberi ad urbem est subvectus.* Contrarium est, *secundo flumine.* (3) Duces edocent *ad* XXV. *ferme millia inde*, i. e. ab eo loco ubi tum erant, *suprà*, sive versùs superiora amnis, *amnem (parvæ insulæ circumfusum) ostendere*, seu præbere, *transitum latiorem, eoque minùs alto alveo.* (4) Sine ullo majore apparatu. (5) Plerique scripti habent *superpositis*; sensu satis commodo, si cætras utribus inflatis superpositas fuisse intelligamus. (6) Probanda videtur conjectura Clerici, legendum *Postero die profecti, ex loco edito fumo significant* &c. (7) Navium agmen quod superiore fluminis parte transportabat equites, tranquillitatem præbebat &c. Equites autem ferè erant *propter*, seu prope equos nantes. Suprà l. 9. c. 2. *castra propter aquam vallo circumdant.* (8) Potiùs *instratos*, ut infrà c. 54. & l. 28. c. 14.

XXVIII.

XXVIII. Galli occurſant (1) in ripam cum variis ululatibus cantuque ‡ moris ſui (2), quatientes ſcuta ſuper capita, vibranteſque dextris tela: quanquam & ex adverſo terrebat tanta ‡ vis navium cum ingenti ſono fluminis & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex alterâ ripâ trajicientes ſuos hortabantur. Jam ſatis paventes adverſo tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, caſtris ab Hannone captis. mox et ipſe aderat, ancepſque terror circumſtabat, & e navibus tantâ vi armatorum in terram evadente, & ab tergo improviſâ premente acie. Galli, poſtquam, (3) ultro vim facere conati, pellebantur, quâ patere viſum maximè iter, perrumpunt, trepidique in vicos paſſim ſuos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, ſpernens jam Gallicos tumultus, caſtra locat. Elephantorum trajiciendorum varia conſilia fuiſſe credo: certè variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferociſſimum ex iis irritatum ab rectore ſuo, quum refugientem in aquam nantem ſequeretur, traxiſſe gregem, (4) ut quemque timentem altitudinem deſtituerat vadum, impetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterùm magis conſtat, ratibus trajectos: id ut tutius conſilium ante rem foret, ita, actâ re, ad fidem pronius (5) eſt. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terrâ in amnem porrexerunt: quam, ne ſecundâ aquâ deferretur, pluribus validis retinaculis parte ſuperiore ripæ religatam, pontis in modum humo injectâ conſtraverunt; ut

C. 28. (1) *Occurſare* eſt currendo obviàm ire. Rectè igitur *in ripam*; non, ut Gronovius vult, *in ripâ*. E. (2) Operæ pretium eſt animadvertere quàm multi veterum barbarorum mores, quos noſter memoravit, iis conſimiles fuerint, qui inter barbaros Americanos alioſque hodie obtinent. Pariter ululatibus cantuque pugnam inibant. Ex inſidiis hoſtes in locis impeditis inopinatò identidem adoriebantur, mox e conſpectu dilapſi; ſuprà c. 25. Lintres ex ſingulis arboribus cavabant; ſuprà c. 26. Maximos cruciatus velut alienato ab ſenſu animo ita tolerabant, ut ridentium etiam ſpeciem præberent; ſupra c. 2. Calvis hoſtium interfectorum pro poculis utebantur; infrà l. 23. c. 24. E. (3) *Ultro* vim facit, qui hoſtem prior aggreditur. Alii habent *utrôque*, i. e. tum in eos qui a fronte, tum in eos qui a tergo adoriebantur. (4) Impetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente, prout quiſque eorum, altitudinem aquæ timens, a vado deſtituebatur. (5) Ma-

gis

ut belluæ audacter velut per ſolum ingrederentur. altera ratis, æquè lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata eſt: & quum elephanti, per ſtabilem ratem, tanquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem applicatam tranſgreſſi ſunt; extemplo reſolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expoſitis, alii deinde repetiti ac trajecti ſunt. Nihil ſanè trepidabant, † donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum, ſolutâ ab ceteris (6) rate, in altum raperentur. ibi, urgentes inter ſe, cedentibus extremis ab aquâ, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipſe timor circumſpectantibus aquam feciſſet. excidêre etiam ſævientes quidam in flumen. ſed, pondere ipſo ſtabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evaſere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad caſtra Romana miſerat ſpeculatum (1), ubi, & quantæ copiæ eſſent, & quid pararent. Huic alæ equitum miſſi, ut antè dictum eſt, ab oſtio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium atrocius, quàm pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam propè par utrinque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis, jam admodum feſſis, victoriam dedit. victores ad centum ſexaginta, nec omnes Romani, ſed pars Gallorum: victi ampliùs (2) ducenti ceciderunt. Hoc principium ſimul omenque belli, ut ſummæ (3) rerum proſperum eventum, ita haud ſanè incruentam ancipitiſque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut (4), re ita geſtâ, ad utrumque ducem ſui redierunt, nec (5) Scipioni ſtare ſententia poterat, niſi ut ex conſiliis cœptiſque hoſtis & ipſe conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrùm cœptum in

Equeſtre prœlium inter Numidas 500. *& Rom.* 300.

Magis credibile; † propiùs fidem. (6) Suprà unius tantùm ratis littori alligatæ mentio facta fuit. At Polybius, quem noſter ſui oblitus hîc ſequi videtur, plures fuiſſe rates memorat, quum inter ſe, tum ad ripam validè religatas.

C. 29. (1) Vid. † ſupinum prius. (2) Subintelligitur † *quàm*, ut paſſim. (3) h. e. univerſi belli, quod opponitur ſingulis certaminibus prœliiſque. (4) h. e. poſtquam. (5) Et Scipio nihil ſecum conſtituere poterat,

in Italiam intenderet (6) iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a præsenti certamine Bojorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, affirmantes, (7) integro bello, nusquam (8) ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent (9). Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliteratâ memoriâ superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, (10) rem famâ ‡ utique inexpertis horrendam, metuebat.

Hannibal hortatur milites. XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere (1) ire, atque Italiam petere, advocatâ concione, variè militum versat (2) animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida ‡ repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere; neque antè Hispaniâ excessisse, quàm omnes gentesque et terræ eæ, quas duo diversa maria (3) amplectuntur, Karthaginiensium essent. Indignatos deinde, quòd, (4) quicunque Saguntum obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensum cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domitâ etiam ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ (5) sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, (6) quid Alpes aliud esse credentes, quàm montium*

poterat, nisi &c. Sic initio c. p. seq. *postquam ipsi sententia stetit.* Similiter infra l. 30. c. 4. l. 44. c. 3. (6) *Intendere iter* Livio familiarissimum; ut supra l. 10. c. 43. *incerti quam in partem intenderent iter.* Sic etiam *tendere cursum, gressum.* (7) Passim vidimus *integrum* id dici, quod in pristino statu mansit, v. c. quod nondum inceptum est. (8) Nullo usquam antè certamine attenuatis. Vid. † *illibatus.* (9) Notum est verbum *censere* plerumque idem esse ac, consultatione propositâ, sententiam graviter proferre; ideoque plus esse quàm *putare* vel *arbitrari.* F. (10) Rem arduam per se, sed præsertim, si quis eam ex famâ tantùm noverit, nunquam expertus, horrendam.

C. 30. (1) *Pergere ire,* ut suprà c. 22. *pergeret porro ire;* & passim apud Livium. Similiter *pergere navigare* infrà l. 36. c. 42. (2) Sic supra l. 1. c. 58. *orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum.* & alibi (3) Nempe Mediterraneum & Oceanus. (4) Ad invidiam augendam ita loquitur; nam solum Hannibalem depoposcerant Romani. Infrà autem c. 44 eodem modo loquentem Livius inducit Hannibalem. (5) Sc. pars sit Italiæ, & ad eam pertineat. (6) An quia credebant

montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis. nullas profectò terras cœlum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. (7) pervias paucis esse, exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos (8) non pennis sublimè elatos Alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas; sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tutò transmisisse (9). Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris (10) exhaustum esse? Romam, (11) orbis terrarum caput, petentibus quicquam adeò asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab se victæ: aut itineris finem sperent campum (12) interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversâ (1) ripâ Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minùs obvium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis (2) castris ad Insulam pervenit: ibi (3) Arar Rhodanusque amnes, diversis (4) ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum. (5) Mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt propè

Mediterranea Galliæ petit.

bant Alpes aliquid aliud esse, quàm montes præaltos? (7) Anne ideo illis terrori essent Alpes, quòd credebant eas paucis quidem iter facientibus pervias esse; exercitibus verò non ita? Hanc objectionem in sequentibus tollit. (8) Nempe Bojorum & reguli Magali. (9) Vid. suprà l. 5. c. 34. (10) *Exhaurire labores* suprà c. 21. *labores & pericula* infrà l. 25. c. 31. (11) Prolepsis Livio magis, quàm Hannibali, consentanea. (12) Sc Campum Martium.

C. 31. (1) Vid. not. 2. ad c. 27. suprà. Similiter Cic. l. 1. de Divin. c. 58. *eodemque equo adversam ripam ascendit.* E. (2) h. e. quarto itineris die. Sic Tac. l. 4. Hist. c. 71. *tertiis castris Rigodulum venit.* E. (3) Pro *Arar* plures viri docti *Isara* legendum censent, inter quem fluvium & Rhodanum Allobroges certè incolebant. In hâc narratione varia sunt dubia Geographica, quibus lectorem morari nolo, optimis interpretibus minimè inter se consentientibus. (4) E diversis Alpium partibus. (5) Campi duo flumina interjacentes vocantur Insula. Pol. l. 3. c. 49.

propè Allobroges, gens jam inde (6) nullâ Gallicâ gente opibus aut famâ inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, & qui priùs imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat (7), pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quòd ea senatûs principumque sententia fuerat, imperium majori restituit. ob id meritum commeatu copiâque rerum omnium, maximè vestis, est adjutus, quam infames frigoribus Alpes præparari cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non rectâ regione iter instituit; sed ad (8) lævam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impeditâ viâ, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis longè omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam, quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa (9) glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti præbet; & tum, fortè imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepidatione ipsi suâ atque incertis clamoribus turbarentur.

Druentia amnis.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo ferè pòst, quàm Hannibal ab ripâ Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterùm, ubi deserta munimenta, nec facilè se tantum prægressos assecuturum videt; ad mare ac naves rediit, tutiùs faciliúsque ita descendenti ab Alpibus Hannibali

P. Cornelius classe in Italiam redit.

ἥκει πρὸς τὴν καλουμένην Νῆσον. (6) Sic suprà l. 3. c. 36. *suo jam inde vivere ingenio cœpit.* Hoc addit Livius, quia postea maximè gens Allobrogum opibus & famâ inclaruit: quâ et devictâ insigne sibi *Allobrogici* cognomen Q. Fabius peperit. (7) *Qui poterat* ad remotius *fratre* referendum est. Vid. suprà not. 4. ad c. 58. l. 4. In hanc lectionem consentiunt omnes ferè codices, tam scripti quàm editi. Sed Drakenborchius, ex conjecturâ Gronovii, dedit *poterant.* (8) Ratio itineris Hannibalici exigere videtur, ut vel *ad dextram*, vel *a lævâ*, legamus. (9) *Glarea* est terra sabulosa, minutissimis lapillis plena. Itaque non satis apparet, quid sint *saxa glareosa.* Quidam codices habent *saxa globosa*, quod verum videtur. Sic infrà l. 38. c. 29. *saxis globosis, quibus fermè arenæ immixtis strata litora sunt.*

nibali occurſurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hiſpania eſſet, quam provinciam ſortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maximâ parte copiarum adverſùs Haſdrubalem miſit ; non ad tuendos tantummodo veteres ſocios conciliandoſque novos, ſed etiam ad pellendum Hiſpaniâ Haſdrubalem. ipſe cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defenſurus. Hannibal ab Druentiâ campeſtri maximè itinere cum (1) bonâ pace ad Alpes (2) incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam famâ ‡ priùs (quâ incerta in majus vero ferri ſolent) præcepta (3) res erat, tamen ex propinquo viſa montium altitudo, niveſque cœlo propè immixtæ, tecta informia impoſita rupibus, pecora jumentaque torrida (4) frigore, homines intonſi & inculti, animalia inanimaque (5) omnia rigentia gelu, cetera viſu, quàm dictu (6), fœdiora, terrorem renovarunt. ‡ Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos ‡ inſidentes montani : qui, ſi valles occultiores inſediſſent, coorti in pugnam repentè, ingentem fugam ſtragemque (7) dediſſent. Hannibal conſiſtere ſigna jubet ; Galliſque (8) ad viſenda loca præmiſſis, poſtquam comperit, tranſitum eâ non (9) eſſe, caſtra inter confragoſa omnia præruptaque, quàm extentiſſimâ (10) poteſt valle, locat. Tum per eoſdem Gallos, haud ſanè multùm linguâ moribuſque abhorrentes, quum ſe immiſcuiſſent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantùm obſideri ſaltum, nocte in ſua quemque dilabi tecta ; luce primâ ſubiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per anguſtias facturus. Die deinde ſimulando aliud, quàm

Hannibal tranſit Alpes

†

C. 32. (1) Nemine negotium faceſſente. Livio ſollennis eſt illa formula *cum bonâ pace* ſuprà l. 1. c. 24. hoc lib. c. 24. infrà l. 28. c. 32 & 37. Similiter *cum bonâ* ‡ *veniâ.* (2) *Alpes Gallorum* h. e. quas Galli obtinebant. Sic Alpes *Cottiæ*, *Dalmaticæ*, *Rheticæ*, &c. At duo codices ſcripti habent *ad Alpes cum bonâ pace incolentium ea loca Gallorum*, h. e. nihil tumultûs nec moleſtiæ expertus a Gallis : ut *pace tuâ*, *horum* &c. paſſim. Et Crevierius quidem, nullâ factâ ordinis verborum mutatione, hoc ſenſu locum interpretatur. Ejuſmodi autem ſynchyſis Livio indigna. E. (3) Antè animo capta, præcognita. (4) Sic infrà c. 40. *membra torrida gelu.* Similiter *urere* ejuſque compoſita de frigore paſſim uſurpantur. infrà l. 40. c. 45. (5) *Inanimus* infrà l. 41. c. 18. *ſatiati cæde animantium, quæ inanima erant, parietibus affigunt.* (6) h. e. quàm famâ præceperant. E. (7) *Dare ſtragem* ſuprà l. 4. c. 30. & 33. l. 7. c. 23. (8) Nempe legatis Bojorum, qui ſe hujus itineris duces futuros profeſſi fuerant (9) h. e. eâ tranſire non poſſe, propter Gallos prohibituros. (10) Alii malè, *extenſiſſimâ.*

quàm quod parabatur, conſumpto, quum eodem, quo conſtiterant, loco caſtra communiſſent, ubi primùm degreſſos tumulis montanos laxataſque ſenſit cuſtodias, pluribus ignibus, quàm pro numero manentium, (11) in ſpeciem factis, impedimentiſque cum equite relictis, & maximâ parte peditum; ipſe cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim anguſtias (12) evadit: iiſque ipſis tumulis, quos hoſtes tenuerant, conſedit.

XXXIII. Primâ deinde luce caſtra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani ſigno dato ex caſtellis ad ſtationem ſolitam conveniebant; quum repentè conſpiciunt alios, arce occupatâ ſuâ, ſuper caput imminentes, alios viâ tranſire hoſtes. Utraque ſimul objecta res oculis animiſque immobiles parumper eos † defixit. deinde ut trepidationem in anguſtiis, ſuoque † ipſum tumultu miſceri agmen videre, equis maximè conſternatis, quicquid adjeciſſent ipſi terroris, ſatis ad perniciem fore rati, (1) perverſis rupibus juxtà invia ac devia aſſueti diſcurrunt. Tum verò ſimul ab hoſtibus, ſimul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; pluſque inter ipſos, (ſibi quoque tendente, ut periculo (2) priùs evaderet) quàm cum hoſtibus, certaminis erat. Equi maximè † infeſtum agmen faciebant, qui & clamoribus diſſonis, quos nemora etiam repercuſſæque valles augebant, territi trepidabant; & icti fortè aut vulnerati adeò conſternabantur, ut † ſtragem ingentem ſimul hominum ac ſarcinarum omnis

extenſiſſimâ. infrà l. 30. c. 19. *itineribus extentis.* (11) Sic *per* ‡ *ſpeciem.* (12) h. e. anguſtiis ſe expedit. Sic ſuprà l. 2. c. 65. *qui leviores ardua evaderent.* l. 7. c. 36. *jam evaſerat media caſtra.*

C. 33. (1) *Perverſis rupibus* exponit Crevierius, per infeſtas incommodaſque rupes. Pro *diſcurrunt* legendum cenſet, cum aliquot codicibus, *decurrunt*: totumque locum ita accipit; per infeſtas moleſtaſque rupes decurrunt haud ægre, utpote aſſueti, invia pariter ac devia, i. e. & ea in quibus nulla via erat, & ea quæ a viâ tritâ divertebant. Dubitat Drakenborchius, nec ſine causâ, an *perverſus* ita accipi poſſit. [Nec minùs dubitandum eſt an *decurrere invia ac devia*, pro, *per invia ac devia*, latinè dici poſſit. *Invia ac devia diſcurrunt* retinendum cenſeo. Sic Curt. l. 4. c. 1. *fama, ut ſolet, ſtrenuè totas urbes diſcurrit*, ubi tamen codices variare fatendum eſt. Tum *perverſis rupibus juxtà* ſic interpretor; rupibus, quæ juxtà erant, everſis provolutiſque, ſc. ad impediendum hoſtibus iter. Plaut. in Bacch. Act. 4. Sc. 4. v. 59. *Eâ baliſtâ ſi pervortam turrim & propugnacula.* Judicet lector eruditus. E.] (2) *Periculo evadere* ſuprà l. ſc.

nis generis facerent: multosque turba (3), quum præcipites deruptæque (4) utrinque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos; sed ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur (5). Quæ quanquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; &, quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fugâ montanorum erant, sedatur: nec per otium modò, sed propè silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, & captivorum (6) pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primò (7) perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, † ut inter montana, populum (1). ibi non bello aperto, sed suis (2) artibus, fraude, deinde insidiis est propè circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum. itaque obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque duces, et ad fidem promissorum obsides acciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos, (3) composito

8. c. 26. *Sibi* quoque tendente, h. e. pro se. (3) h. e. turbæ tumultus & trepidatio. (4) *Deruptus* infrà occurrit l. 37. c. 39. l. 38. c. 2. l. 39. c. 2. Est deorsum ruptus, præceps, præruptus. (5) Meliùs abesset hæc vox, quam unus codex ignorat; ut sit, turba dejecit quosdam etiam armatos, vel jumenta cum oneribus ruinæ maximæ modo. Sic infrà l. 44. c. 41. *ruinæ modo turbantur.* Suprà l. 4. c. 33. *ruinæ similem stragem.* (6) Omnino legendum ‡ *captivis pecoribus.* vel *captivo pecore.* (7) Potiùs *prælio. Impediebantur* sc. milites; ni legendum sit *impediebatur*, vel, ut Gronovius vult, *& quia nec montani prælio perculsi, nec loca magnopere impediebant.*

C. 34. (1) Δημον seu pagum. (2) Artibus quibus Hannibal ipse uti solebat, nempe fraude & insidiis. Suprà c. 4. perfidiam Hannibalis plus

(3) compoſito agmine duces eorum ſequitur. Primum agmen elephanti & equites erant : ipſe poſt cum robore peditum, circumſpectans ſollicituſque (4) omnia, incedebat. Ubi in anguſtiorem viam ex parte alterâ ſubjectam jugo inſuper (5) imminenti ventum eſt, undique ex inſidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus, eminus (6) petunt : ſaxa ingentia in agmen devolvunt : maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos verſa peditum acies (7) haud dubium fecit, quin, niſi firmata extrema agminis fuiſſent, ingens in eo ſaltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac propè perniciem ventum eſt : nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in anguſtias ; (8) quia non, ut ipſe equitibus præſidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat ; occurſantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam inſedere : noxque una Hannibali ſine equitibus atque impedimentis acta eſt.

XXXV. Poſtero die, jam ſegniùs intercurſantibus barbaris, junctæ copiæ, ſaltuſque haud ſine clade (majore tamen jumentorum, quàm hominum, (1) pernicie) ſuperatus : inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quàm belli more, concurſabant ; modò in primum, modò in noviſſimum agmen, utcunque (2) aut locus opportunitatem daret, aut progreſſi morative aliquam occaſionem feciſſent (3). Elephanti, ſicut præcipites (4) per arctas vias

plus quàm Punicam dixit. (3) Alii *incompoſito* ; quod eundem præbebit ſenſum, ſi ita diſtinguas, *nequaquam, ut inter paratos, incompoſito agmine.* (4) Ita codices optimi ; non, ut vulgo editur, *circumſpectans ſollicitus omnia.* Sic infra l. 28. c. 19. *ad* [illegible] *imperatoris militibus.* & l. 44. c. 3. & ſupra l. 8. c. 35. [illegible] *anxios.* (5) h. e. deſuper imminenti, ſeu [illegible], ut loquitur Virg. l. 12. Æn. v. 306. (6) Notetur ſtylus aſyndetis pulcherrime incitatus. E. (7) In eos verſâ peditum acie, apparuit, ex magno ſc. plenoque periculi certamine, ingentem &c. *Extrema agminis* ut ſupra l. 6. c. 32. *extrema agminis carpere.* (8) Hæc fuit cauſa cur Hannibal cunctatus eſt demittere agmen in anguſtias. Elephanti, equites, impedimenta erant in primo agmine, & anguſtias evaſerant. Quum pedes eodem tenderet, impetum fecere barbari, & maxime a tergo. Subſtitit ergo Hannibal, qui in fronte peditum incedebat, ut præſentiâ ſuâ adderet infeſtatis ab tergo animos. Interim barbari, obliquo incurſu, interrumpunt agmen.

C. 35. (1) Redundat hic vox *pernicie.* Poteſt enim repeti ex præcedentibus *clade.* (2) Prout, vel ubicunque. Sic intrà l. 26. c. 42. *ſtagnum alludit, incertæ altitudinis, utcunque exæſtuat aut deficit mare.* (3) Nempe Pœni. (4) Gronovius legi vult *principes,* quia cap. ſup. elephanti primum

vias magnâ morâ agebantur, ita tutum ab hostibus, quâcunque incederent, (quia insuetis adeundi propiùs metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere (5) initæ valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo stativa habita : fessisque labore ac pugnando quies data militibus : jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis tædio (6) tot malorum nivis etiam casus, occidente jam sidere (7) Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum, signis primâ luce motis, segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu † emineret ; prægressus signa Hannibal in promontorio (8) quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos : *mœniaque eos tum transcendere non Italiæ modò, sed etiam urbis Romanæ. cetera plana, proclivia fore : uno, aut summum* (9) *altero prœlio arcem et caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen cœpit ; jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterùm iter multo, quàm in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italiâ sicut breviora, ita (10) arrectiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat : ut (11) neque sustinere se a lapsu possent ;

mum agmen fuisse dicuntur. Crevierius legendum conjicit *sicut per arctas & præcipites*, vel *præcipitesque vias*. [Si vulgatum sanum sit, anne per verba *præcipites agebantur* hoc modò Livius voluit, elephantos non sponte progredi, sed summâ rectorum vi reluctantes prorsum agi ? ut *præceps agitur* is, qui, velit, nolit, propellitur. Parum tamen mihi ipsi ista interpretatio satisfacit. E.] (5) Sine certo consilio, prout milites conjectarent iter. (6) Vox *tædio* vel casu sexto accipienda, & ad *fessis* referenda ; vel potiùs casu tertio, ut sit *terrorem adjecit tædio tot malorum*. (7) Quæ & Pleiades dicuntur. Sunt autem stellæ sex (olim septem) in collo Tauri ; quarum signo exoriente æstas, occidente hyems ostenditur. (8) *Promontorium* hîc est cacumen montis super reliquos eminentis, licet mediterranei. (9) h. e. ad summum. Sic infrà l. 33. c. 5. *Duo aut summum tres juvenes*. & alibi sæpe. (10) Magis præcipitia. Sic cap. seq. *rectis saxis*. & infrà l. 38. c. 20. *rectas propè rupes*. (11) Neque continere se a lapsu possent, seu a lapsu sibi cavere ; nec qui vel paullulùm titubassent, quum semel humi afflicti essent, eodem loco consistere, quo vestigia

poſſent; nec qui paullulùm titubaſſent, hærere afflicti veſtigio ſuo; aliique ſuper alios, & jumenta & homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo anguſtiorem rupem, atque ita rectis ſaxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibuſque retinens virgulta ac ſtirpes circà eminentes, demittere ſeſe poſſet. Naturâ locus jam antè præceps, recenti lapſu terræ in pedum mille admodum (1) altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viæ, equites conſtitiſſent, miranti Hannibali, quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam eſſe. digreſſus deinde ipſe ad locum viſendum. haud dubia res viſa, quin per invia circà nec trita antea, quamvis longo ambitu, (2) circumduceret agmen. Ea verò via inſuperabilis fuit. nam quum ſuper veterem nivem intactam (3) nova modicæ altitudinis eſſet, molli nec præaltæ nivi facilè pedes ingredientium inſiſtebant. ut verò tot hominum jumentorumque inceſſu dilapſa eſt, per nudam infrà glaciem fluentemque tabem (4) liqueſcentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat; (5) ut a lubricâ glacie, non recipiente veſtigium, & in prono citiùs pedes fallente: & (6), ſeu manibus in aſſurgendo ſeu genu ſe adjuviſſent, ipſis adminiculis (7) prolapſis, ſi iterum corruiſſent, nec ſtirpes circà radiceſve, ad quas pede aut manu quiſquam eniti poſſet, erant. ita

veſtigia ſignaverant; ſed alii ſuper alios præcipitarentur. *Suſtinere ſe a lapſu*, ut *ſuſtinere ſe ab omni aſſenſu*, Cic. l. 4. Quæſt. Acad. c. 15.

C. 36. (1) Adverbium *admodum* ad vocabulum numeri vel quantitatis poſitum ſignificat *ferè*, *circiter*. Sic infrà l. 22. c. 24. *ſex millia hoſtium caſa. quinque admodum Romanorum.* l. 23 c. 29. *equeſtris pugna nulla admodum fuit.* [ut Anglicè dicimus, *in a manner none.*] l. 43. c. 13. *exacto admodum menſe Februario.* (2) h. e. circumducendum eſſet agmen. *Ea verò via*, ſc. quâ circumducere agmen tentavit, *inſuperabilis fuit.* (3) Crevierius legi vult *intacta*: hoc enim epitheton longè meliùs cadere in *novam*, quàm in *veterem nivem*. (4) Ita mox *tabidam nivem* dixit: et Seneca l. 4. Nat. Quæſt c. 5. *teneram & tabefactam nivem*. *Tabeſcere* eſt ſenſim liqueſcere & conſumi. (5) Quia nempe illis res erat cum lubricâ glacie, cui veſtigium inſigi non poſſet: & quum præterea locus pronus eſſet, eoque citiùs pedes falleret. *Fallere pedes*, ut apud Curt. l. 4. c. 9. *quum modò ſaxa lubrica veſtigium fallerent.* (6) Aliam cauſam tradit tetræ illius luctationis; nempe ſi quis cecidiſſet, &, manu genuque conatus erigere ſeſe, iterum corruiſſet, nihil erat circà ſtirpium, quod comprehenderent ad ſe ſuſtinendos. Atque ita in lubricâ tantùm glacie tabidâque nive volutabantur. (7) h. e. manibus genibuſve, quibus innitebantur,

ita in levi tantùm glacie tabidâque nive volutabantur. jumenta secabant (8); interdum etiam, tum infimam ingrédientia nivem, & prolapsa jactandis graviùs in connitendo (9) ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedicâ capta, hærerent in duratâ & altè concretâ glacie.

XXXVII. Tandem, nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrimè ad id ipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam (1), per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circà immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto (2) putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque (3) amfractibus modicis clivos, ut non jumenta solùm, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum, jumentis propè fame absumptis: nuda enim ferè cacumina sunt, &, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora valles & apricos quosdam colles habent, rivosque

Rupes igne & aceto mollita.

bantur, ut in lubrico, elusis: ipsam manum ipsumve genu, perinde ut antè pedes, fallente glacie. Polybius, eandem rem narrans, dixit *ὁποτε πισοντες ἐκλιθειεν ἢ τοις γονασιν ἢ ταις χερσι προσεξερεισασθαι προς την ἐξαναστασιν, τοτε και μαλλον ἐπεπλεον ἁμα πασι τοις ἐρεισμασιν* [Ceterùm monendus est lector me totum hunc locum aliter, quàm Drakenborchius eum expressit, instituisse. Ille sic: *Tetra ibi luctatio erat. ut a lubricâ glacie, non recipiente vestigium, & in prono citiùs pede se fallente, &, seu manibus in assurgendo seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis, iterum corruissent, nec stirpes circà radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita in levi* &c. Ejus editionem adeat, cui varias virorum doctorum de loci hujus interpretatione sanationeque videre libet. E.] (8) Nempe glaciem infimamque illam nivem; interdum etiam penitus perfringebant, tum pondere suo eam ingredientia, tum prolapsa contentius jactando ungulas. In his *TUM ingredientia*, *ET prolapsa*, particulæ valent *tum*, *tum*, vel *et* duplicatum. (9) h. e. dum nituntur assurgere. Sic Cic. l. 5. de Fin. c. 15. *connituntur que, ut sese erigant* Priùs legebatur *in continendo*, nullo satis idoneo sensu. Quare Fabri conjecturam in contextum recipiendam duxi.

C. 37. (1) h. e. ad viam in rupe muniendam. *Munire viam*, *iter* passim obviæ sunt locutiones. ut infrà l. 25. c. 11. l. 39. c 28. l 44. c. 9. Mox sub fin. huj. cap. *muniendo fessis*. (2) Mirum sanè unde Hannibali tanta aceti copia in Alpibus. Eam autem aceti vim esse, ut *saxa rumpat infusum, quæ non ruperit ignis antecedens* docet Plin. l. 23. Hist. Nat. c. 1. qui etiam l. 33. c. 4. testatur, silices *igni & aceto* rumpi. Aceti infusi nullam mentionem fecit Polybius. (3) *Mollire clivos*, pro clivos descendentibus molliores sive faciliores reddere. *Amfractus* est viarum flexus.

rivosque prope sylvas, & jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum, etiam (4) locis mollioribus & accolarum ingeniis.

Italiam ingreditur Hannibal.

XXXVIII. Hoc maximè modo in Italiam perventum est, quinto mense a Karthagine novâ, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, (1) viginti millia peditum, sex equitum. L. ‡ Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maximè auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse (2) verisimile est, & ita quidam auctores sunt.) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amisisse se, Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degressum (3). Id (4) quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quânam Alpes transierit: & vulgò credere (5), † Penino, atque inde nomen ei (6) jugo Alpium inditum, transgressum. (7) Cœlius per Cremonis (8) jugum dicit transisse: qui

flexus. (4) Divisim legendum videtur *& jam*; seu potiùs *jam & locis* &c.

C. 38. (1) Ita memorat Polybius, qui quidem id didicisse testatur ex æreâ tabulâ Lacinii ab ipso Hannibale inscriptâ & incisâ. (2) Verisimilius est tantum copiarum numerum affluxisse ad eum, adjunctis novis militibus, postquam in Italiam transierit, quàm (ut Cincius tradit) adductum ab eo in Italiam. (3) Lectionem hanc, a Drakenborchio probatam, in contextum recipiendam duxi. Priùs edebatur *amisisse in Taurinis - - - degresso*. Sed τὸ *in* ignorant omnes scripti. Ita certè locus interpretandus: Hannibalem inter Rhodani transitum & descensum ejus, per Taurinos, in Italiam, tantum copiarum amisisse. *Taurini* autem sunt populi Italiæ transpadanæ, ad Alpium radices; ideoque dicit noster, *quæ Gallis proxima gens erat*. Eos vocat Strabo Λιγυστικὸν ἔθνος. (4) Nempe, Hannibalem *per Taurinos* in Italiam degressum esse. E. (5) h. e. homines credere. (6) Priùs edebatur *et*; sed Gronovius conjicit substituendum *ei*, cui ipse Drakenborchius assentitur, sæpius ita lapsos esse scribas testatus. His auctoribus, Gronovii conjecturam in contextum admisi. (7) L. Cœlius Antipater, scriptor non mediocris apud antiquos famæ: qui ex jejunitate veterum & serpente humi simplicitate primus *paululùm se erexit, & addidit historiæ majorem sonum vocis*, ut aït Cicero, l. 2. de Orat. n. 54. Vixit Gracchanis temporibus, & sat diu etiam post Gracchos. Sæpius in hoc decade a Livio testis citatur. (8) *Cremonis* jugum

qui ambo ſaltus eum non in Taurinos, ſed per Salaſſos montanos ad Libuos (9) Gallos deduxiſſent. Nec veriſimile eſt, ea tum ad Galliam (10) patuiſſe itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obſepta gentibus ſemigermanis (11) fuiſſent. neque, Hercule, montibus his (ſi quem fortè id (12) movet) ab tranſitu Pœnorum ullo (13) Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; ſed ab eo (14), quem, in ſummo ſacratum vertice, Peninum montani appellant.

XXXIX. Peropportunè ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adverſùs Inſubres motum bellum erat. ſed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio eſſet, (in reficiendo maximè ſentientem (1) contracta antè mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopiâ, cultus ex illuvie tabeque, ſqualida et propè efferata (2) corpora variè movebant. Ea P. Cornelio conſuli cauſa fuit, quum Piſas navibus veniſſet, exercitu a Manlio Atilioque (3) accepto tirone, et in novis ignominiis (4) trepido, ad Padum feſtinandi; ut cum hoſte nondum refecto manum confereret. ſed cum Placentiam conſul venit, jam ex ſtativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia volentis (5) in amicitiam non veniebant, vi expugnarat: junxiſſetque ſibi, non metu ſolùm, ſed etiam voluntate, Gallos accolas Padi; ni eos, circumſpectantes defectionis tempus,

† *Cornelius Coſ. ei obviam venit.*

jugum nuſquam occurrit. Quare legendum videtur *Centronis*. Sanè haud procul a Penino jugo incolebant Centrones, Gallicus populus; & *Centronicarum Alpium* Plinius mentionem facit l. 11. c. 42. (9) De *Libuis* vid. ſuprà l. 5. c. 35. (10) Nempe Ciſalpinam. (11) Populos, qui ad Alpes Peninas habitant, *ſemigermanos* a Livio vocari, quia eorum lingua Germanorum, quàm Gallorum, ſermoni fuit propior, exiſtimat Cluverius. (12) h. e. id quoque argumentum, quod Livius jam afferre pergit, nempe incolas ejus jugi teſtari nomen inditum non a Pœnorum tranſitu, ſed a Penino deo. E. (13) Pro *Veragri* omnino legendum *Seduno-Veragri*; ut ex monſtris codicum ſcriptorum, *ſed uno vel acri* præferentium, liquet. Sedunos & Veragros inter gentes Alpinas numerant Cæſar, Plinius, aliique. Unde *Seduno-Veragri*, ut Celtiberi, Tauroſcythæ. (14) Sc. Deo, vel heroe. Sed & legendum videtur *a Deo*; unus enim codex habet *ad eo*.

C. 39. (1) Qui contracta in tranſitu Alpium mala tum maximè ſentiebat, quum ſe reficere conaretur. (2) Supra l. 2. c. 23. *promiſſa barba et capilli efferaverant ſpeciem oris*. (3) Prætoribus. (4) Acceptis nuper a Gallis cladibus, ſuprà c. 25. (5) h. e. quum vellet Hannibal eos in amicitiam

pus, subitò adventus consulis oppressisset (6). Et Hannibal movit ex Taurinis, (7) incertos, quæ pars sequenda esset, Gallos præsentem se secuturos ratus. ✝ Jam propè in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, sicuti inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quâdam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: et Scipionem Hannibal eo ipso, quòd adversùs se dux potissimùm lectus esset, præstantem virum credebat. et auxerant inter se opinionem, Scipio, quòd, relictus in Galliâ, obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali; Hannibal, et conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, et effectu. † Occupavit (8) tamen Scipio Padum trajicere, et, ad Ticinum amnem motis castris, priùs, quàm ‡ educeret in aciem, adhortandorum militum causâ, talem orationem exorsus est:

Cornelius milites suos adhortatur.

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Galliâ mecum habui,* † *supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregiè vicissent* (1), *aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoriâ habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis* (2) *auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit;* (3) *ego, ut consulem ducem adversùs Hannibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli, novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terrâ marique priore bello vicistis: a quibus stipendium per viginti annos exegistis: a quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in*

tiam accipere. Alii autem *volentes.* (6) *Opprimere* sæpe est inopinatò supervenire: ut suprà l. 10. c. 32. *improvisò oppressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit.* E. (7) Existimans Gallos, incertos Romanorum, an Pœnorum partem sequerentur, præsentiâ suâ motum iri ad ipsum sequendum. (8) Sic Græci φθανω ποιων passim. E.

C. 40. (1). *Egregiè vincere* suprà l. 9. c. 38. infrà l. 24. c. 42. [Notent tirones pronomen *qui*, rationi reddendæ inserviens, eleganter cum subjunctivo conjungi. E.] (2) Quia Cornelio Hispania evenerat provincia, adeóque ejus auspiciis res ibi gerebatur. (3) Pendet adhuc oratio:

in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus ‡ partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures penè (4)
perierint, quàm supersunt) plus spei nactos esse. ‡ At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, immo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. ad hæc, præusti (5)
artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quàm ne, vos quum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ullâ humanâ ope, ‡ committere ac † profligare bellum: nos, qui † secundùm Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi* (1)
causâ magnificè loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo: ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem, potiùs, quàm Hannibalem, hostem, et minorem haud dubiè molem belli: tamen, quum præterveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri prœlio, quâ parte copiarum conferendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terrâ non poteram, regressus ad naves, quantâ maximâ celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo

oratio: *quia ille exercitus - - - ego* autem, &c. E. (4) Omnino delendum *τὸ pene*: jam enim dixit tertiam tantùm partem superesse. (5) Alii *perusti*. Sed inter *perurere* et *præurere* idem interest, quod inter *perstringere* et *præstringere*. *Artus præusti* sunt, quorum extremæ partes ustæ erant.

C. 41. (1) Pro *vestri adhortandorum* vel *vos adhortandi*. De hâc loquendi formâ vid. Sanctii Min. l. 3. c. 8. et quæ Perizonius ad Sanctium observavit.

timendo (2) *hosti utrùm, quum declinarem certamen, improvisus incidisse videor, an occurrere in* ‡ *vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrùm alios repentè Karthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnaverunt insulas, et quos ab Eryce duodevicenis denariis* (3) *æstimatos emisistis: et utrùm Hannibal hic sit æmulus itinerum Herculis* (4), *ut ipse fert, an vectigalis* (5) *stipendiariusque et servus populi Romani a patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret* (6), *respiceret profectò, si non patriam victam, domum certè, patremque, et fœdera Hamilcaris scripta manu. qui, jussus a consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Karthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Siciliâ, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solùm animo, quo adversùs alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quâdam atque irâ: velut si servos videatis vestros arma repentè contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum* (7), *fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Karthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ deinde nostræ* (8) *duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantùm hoc vobis, et non pro salute, esset certamen. non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italiâ vobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus,*

vavit. (2) Ironicè dictùm. (3) Oratoriè dictum. Scilicet Karthaginienses ad Erycen inclusi, duodevicenos in capita denarios, ut emitterentur, pendere coacti fuerant. De captivis tantùm narrat Zonaras, Karthaginienses legibus pacis debuisse Romanos αἰχμαλώτους προῖκα ἐκπέμψαι, τοὺς δ' ἑαυτῶν πρίασθαι. l. 8. Ann. c. 17. (4) Herculem fama erat unum ante Hannibalem cum exercitu Alpes transmisisse, quum a Geryonis bello recederet. (5) Sæpe hæ duæ voces eodem sensu usurpantur, ut infrà l. 37. c. 55. Tamen, si accuratam proprietatem quærimus, eo differunt, quòd *stipendiarii* sunt ii, qui certum pecuniæ frumentive aut cujuslibet rei modum pendere debent; *vectigales*, qui incertum, v. g. decumas fructuum. (6) Locutio ab iis ducta, qui ob scelus quoddam furiis agitati, et mente quasi capti, temere in perniciem suam ruunt. (7) Intellige suppliciorum. Indicatur autem gravissima pœna, quâ mortales affici possunt. (8) Subintell. *esse*. Ad tutelam nostram pertinere putavimus. Infrà l. 24. c. 22, *quæ suæ fidei*

exercitus, qui, nisi (9) *nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superant* (10), *comparari nova possint præsidia. hîc est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solùm agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum. qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius* (11) *urbis ac Romani imperii fore.*

XLII. Hæc apud Romanos consul. Hannibal, rebus priùs, quàm verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, ‡ decertare (1) ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et dejecta (2) in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, (3) is habitus animorum non inter ejusdem modò conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgò, ut non vincentium magis, quàm bene morientium, fortuna laudaretur.

Hannibal priùs rebus quàm verbis milites hortatur.

XLIII. Dum (1) sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocatâ, ita apud eos locutus fertur: *Si,* (2) *quem animum in alienæ sortis exemplo paulo antè*

Ejus oratio.

fidei tutelæque essent. l. 34. c. 58. *fidei constantiæque suæ ducit esse.* (9) Quemadmodum † *nec* sæpe dissolvendum in *et non*, ita *nisi* in *si non*. E. (10) Præcessit *hosti*: sed sæpe hæc vox, pro naturâ collectivorum, cum verbo plurali construitur. (11) Gronovius aliique legendum conjiciunt *ipsius*. [Ego nil mutandum censeo. Latet enim substantivum *Roma* in adjectivo præcedente *Romanum*. E.]

C. 42. (1) Morem Karthaginiensium, qui captivos per paria compositos inter se decertare cogebant, illustrat Casaub. ad Sueton. Aug. c. 13. (2) Nimirum sortes dejiciebantur in urnam, ex quâ versatâ illæ exsiliebant vel excidebant. Infrà l. 23. c. 3. *nominibus in urnam conjectis citare, quod primum sorte nomen excidit, jussit.* (3) Ita affecti sunt animi non modò captivorum, sed et omnium spectantium ut &c.

C. 43. (1) Omnino legendum *quum*. Vid. † *dum*. *Paria* verbum gladiatorium. (2) Si, quo animo spectavistis sortem captivorum vestrorum

ante habuistis, eundem mox in æstimandâ fortunâ vestrâ habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modò illud, sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula majoresque necessitates vobis, quàm captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextrâ lævâque duo maria claudunt (3), *nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circà* (4) *Padus amnis, major Padus ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus* † *transitæ. Hîc vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primùm hosti occurristis. et eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantùm ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostrâ virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, et magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emensos. Hîc vobis terminum laborum fortuna dedit: hîc dignam mercedem emeritis stipendiis* (5) *dabit. Nec, quàm magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis* (6) *victoriam fore. sæpe et contemptus hostis cruentum certamen edidit* (7), *et inclyti populi regesque perlevi* † *momento* (8) *victi sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illâ virtute, cum illâ fortunâ taceam;*

trorum, quæ vobis in exemplum proponebatur, eodem animo judicaveritis de fortunâ vestrâ &c. (3) h. e. claudunt vobis effugium, quum nullam, ne ad hoc quidem, navem habeamus. Variè hunc locum viri docti vexarunt: sed nil mutandum. (4) Legendum videtur *contrà*, h. e. a fronte. (5) Malè unus codex *emeritis stipendia*. Emeritis stipendiis suprà l. 3. c. 57. infrà l. 33 c. 3. et ita sæpe alibi. (6) Sic cap. seq. *vindicarimus*. † Contractionibus in temporibus præteritis verborum primæ conjugationis Livius delectatus est. (7) Sic *edere prælium* infrà l. 31. c. 37. (8) Infrà l. 24. c. 34. (de Archimedis machinis) *quibus ea,*

ceam; ab Herculis columnis, ab oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ et Galliæ populos vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hâc ipsâ æstate cæso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in prætorio patris, clarissimi imperatoris, propè natum, certè eductum (9), *domitorem Hispaniæ Galliæque, victorem eundem non Alpinarum modò gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore* (10) *exercitûs sui? Cui si quis, demptis signis, Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitûs sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quòd nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus; cui non* ‡ *idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus priùs omnium vestrûm, quàm imperator, procedam* (11) *acie adversùs ignotos inter se ignorantesque.*

XLIV. *Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos et infrenatos* (1), *vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Karthaginienses, quum ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audaciùs fortiúsque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quàm arcentis. Accendit præterea animos et stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primum,* (2) *deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere* (3) *æquum censet:* circumscribit

ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. (9) Sæpiùs *educere*, pro educare, Livius et alii optimi scriptores usi sunt. Ter. Andr. Act. 1. Sc. 1. v. 39. Ad. Act. 1. Sc. 1. v. 23. (10) Exercitûs enim sui maximam partem in Hispaniam miserat. suprà c. 32. (11) Alibi *procedere in aciem* dixit.

C. 44. (1) Per *infrenatos* equites Numidas intelligit, qui nullis frenis utebantur. infrà c. 46. Hinc apud Virg. l. 4. Æn. v. 41. *infreni Numidæ*. Infrà tamen l. 37. c. 20. *infrenare* pro *frenare* posuit: *non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos.* (2) Vid. not. 4. ad c. 30. suprà. (3) *Modum alicui imponere* suprà l. 4. c. 24. infrà l. 31. c. 38. (4) Crevierius

circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. (4) *Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quòd veterrimas provincias meas Siciliam et Sardiniam adimis. etiam Hispanias? et inde* (5) *cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem, dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt* (6). *nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis et ignavis † licet esse,* (7) *qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, † accipient: vobis necesse est* (8) *fortibus viris esse, et,* (9) *omnibus inter victoriam mortemve certâ desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prœlio potiùs, quàm in fugâ, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum eo telum* (10) *ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum est.*

(4) Crevierius legi vult *cis Iberum*, ut hæc intelligerentur dicta ex personâ Pœnorum. Romanus vetuit transiri Iberum. Respondet Pœnus: at eum amnem non transeo, dum Saguntum oppugno. Etenim *cis Iberum* (si spectes ulteriorem Hispaniam et Pœnos) *est Saguntum.* Tum Romanus pro imperio: *nusquam te vestigio moveris*, i. e. ne pedem efferas ex eo loco, in quo consistis. [Si vulgatum sanum sit, quod omnes codices tuentur, mallem omnia hæc verba dicta accipere ex personâ gentis Romanæ, ut appareat eam non servare limites, quos ipsa statuit. Primò dixerat, *ne transieris Iberum.* Mox, *ne quid rei tibi sit cum Saguntinis; ad Iberum* enim *est Saguntum*: h. e. prope Iberum; etsi aliquot certè milliaria ab Ibero distaret. Denique, *nusquam te vestigio moveris.* Tum demum Pœnorum gens indignabunda respondet: *parum* &c. Vel, si quis verba *ad Iberum est Saguntum* Pœnis tribuere malit, forsitan interrogativè legenda sunt, ac si dicerent *annon procul ab Ibero Saguntum est?* E.] (5) Si inde cessero. Supprimitur particula *si*, ad majorem vim. (6) h. e. has provincias consules sortiti sunt. Vid. suprà c. 17. E. (7) Qui habent quò respiciant; quibus a tergo fugæ copia datur. Suprà l. 9. c. 23. *nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus.* (8) Hoc dictum est eâdem formâ, quâ modò *illis timidis et ignavis licet esse.* (9) Quum inter victoriam mortemve nihil sit vobis medium, sed omnia certâ desperatione, velut profundâ quâdam voragine, abrupta. (10) Hanc lectionem in contextum recepi, a Drakenborchio probatam, licet ille conjecturam J. Fr. Gronovii, *nullum momentum*, servarit. Sed ut viri docti monuerunt, non convenit substantivo *momentum* adjectivum *acrius. Nullum ‡ telum acrius eo* telo. h. e. animo aut ad vincendum aut ad moriendum obstinato. *Acerrimum telum* dixit noster suprà l. 3. c. 69.

XLV. His

XLV. His adhortationibus quum utrinque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causâ castellum insuper imponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum alâ Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quàm maximè jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviis (1) consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque properè Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat (2), in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italiâ, Africâ, Hispaniâ, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quàm agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum:* (3) *qui sociorum cives Karthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam* (4) *secum fortunam esse vellent.* Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit (5), binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum lævâ manu, dexterâ silicem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundùm precationem caput pecudis saxo elisit (6). Tum verò omnes, velut Diis auctoribus in spem suam acceptis, (7) id moræ, quòd nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prœlium uno animo et voce unâ poscunt.

Præmia suis pronunciat Hannibal.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis.

Prodigia in castris Romanis.

C. 45. (1) Alii legendum censent *Victumulis.* (2) *Pronunciare præmia* suprà l. 2. c. 20. (3) Vid. ‡ *qui eorum.* (4) Sic infrà l. 42. c. 5. *ut, quæ sub ditione ejus, urbes nullius liberæ civitatis fortunam secum mutatam vellent.* Vid. suprà not. 2. ad. c. 30. l. 5. E. (5) *Proponere præmia* suprà l. 4. c. 35. et alibi sæpe. Sic apud Græcos προκεισθαι et προτιθεσθαι dicuntur ἆθλα. (6) Vid. suprà l. 1. c. 24. et l. 9. c. 5. (7) Id tantùm sibi esse moræ rati, quominus speratis potirentur, quòd nondum pugnarent.

nam

nam et (1) lupus intraverat caſtra, laniatiſque obviis, ipſe intactus evaſerat; et examen apum in arbore prætorio imminente conſederat. Quibus † procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribuſque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque (2) propinquo copias, quantæ, et cujus generis eſſent, ſpeculandas, obvius fit Hannibali, et ipſi cum equitibus ad exploranda circà loca progreſſo. neutri alteros primò cernebant: denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriens pulvis ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit utrumque agmen, et prœlio (3) ſeſe expediebant. Scipio jaculatores et Gallos equites in fronte locat; Romanos, ſociorumque † quod roboris fuit, in ſubſidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore ſublato, jaculatores fugerunt inter ſubſidia ad (4) ſecundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus, ubi ſuos premi circumventos vidiſſent, jam magnâ ex parte ad pedes (5) pugna ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paullulùm, ab tergo ſe oſtenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem conſulis vulnus, periculumque intercurſu tum primùm pubeſcentis filii propulſatum. Hic ‡ erit juvenis, penes quem perfecti hujuſce belli laus eſt, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Pœniſque appellatus. Fuga tamen effuſa jaculatorum maximè fuit, quos primos Numidæ invaſerunt. Alius confertus equitatus conſulem in medium acceptum, non armis modò, ſed etiam corporibus ſuis, protegens, in caſtra, nuſquam trepidè neque effusè cedendo, reduxit. Servati conſulis decus Cœlius (6) ad ſervum natione Ligurem delegat. malim equidem de

Pugna equeſtris ad Ticinum.

Coſ. a filio ſervatus.

C. 46. (1) Sic infrà l. 27. c. 37. *Capuæ lupus, nocte portam ingreſſus, vigilem laniaverat.* et c. 23. *Caſini examen apium ingens in foro conſediſſe.* (2) Alio ordine Gronovius legi vult: *profectus ad caſtra hoſtium ex propinquo copiaſque, quantæ et cujus generis eſſent, ſpeculandas.* (3) Duo codices habent *ad prœlium*, quod Livio uſitatius. ſuprà l. 2. c. 55. infrà l. 38. c. 21. (4) Legendum videtur *ac ſecundam aciem*; ſubſidia enim ſunt ipſa ſecunda acies. Sic ſuprà l. 4. c. 28. *dictator ſubſidia et ſecundam aciem ad rius.* (5) Sic *ad pedes deſcendere, degredi, deſilire* &c. paſſim. (6) Vid. not.

de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores, et famâ (7) obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale prœlium fuit; quo facilè apparuit, et equitatu meliorem Pœnum esse, et ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proximâ nocte, jussis militibus vasa silentio colligere (1), castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus (2) junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Priùs Placentiam pervenere, quàm satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum (3) in citeriore ripâ, segniter ratem solventes, cepit. transire non potuit pontem, (4) ut extrema resoluta erant, totâ rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem (5) ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix (6) fidem fecerint. nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, (7) ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant (8), quâ exercitus gravis impedimentis traduci posset. (9) Potiores

Ultra Padum recedunt Romani.

not. 7. ad c. 38. suprà. (7) Et vulgò creditur. Vocem *fama*, cum Drakenborchio, sexto potiùs casu, quàm primo, accipiendam censeo. Apud Sallustium quidem, Bell. Jug. c. 17. *fama* dicitur *obtinere eos*, apud quos valet. Sed vix latinè dici potest, *famam obtinere id*, quod famâ fertur. Suprà tamen l. 1. c. 4. noster dixit, *tenet fama*. Fortasse eodem modo accipienda sunt verba, *fama obtinuit*, h. e. ea fama, nempe consulem a filio servatum esse. E.

C. 47. (1) Infrà l. 27. c. 47. *dato signo, ut taciti vasa colligerent.* (2) Sic suprà c. 45. *ponte Ticinum jungunt.* (3) Vox *moratores*, pro iis qui moras nectunt, occurrit etiam infrà l. 24. c. 41. (4) Toto illo ponte, qui e ratibus junctus erat, labente secundùm cursum fluminis, simul atque extrema resoluta fuere. (5) *Disponere in ordinem*, et similia passim obvia sunt. Hic autem *in ordinem opponere*. E. (6) h. e. vix se probaverint, vix poterint persuaderi. Sic *fides fieri* dicitur infrà l. 22. c. 41. (7) Etiamsi id jam ponatur, credatur, Hispanos ope utrium inflatorum amnem transisse. (8) Pro *fuissent*, (ut sæpe in hoc tempore) si id, quod Cœlius narrat, verum esse existimetur. [Ceterùm interpunctione pravâ laborat hic locus in editione Drakenborchianâ. E.] (9) Plus apud me eorum

Sequitur eos Hannibal. tiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; eâ cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis pôst diebus sex millia a Placentiâ castra communivit, et postero die, in conspectu hostium acie directâ (10), potestatem pugnæ fecit.

Galli 2200. transfugiunt ad Hannibalem. XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quàm re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. ad duo millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benignè allocutus, et spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, † contactosque eo scelere, velut injectâ rabie, ad arma ituros; *Scipio ad Trebiam recedit.* quanquam † gravis adhuc vulnere erat, tamen quartâ vigiliâ noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet. Minùs, quàm ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primùm Numidis, deinde omni equitatu, turbasset ‡ utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ † devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, (1) emissus hostis de manibus est: et quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in viâ jactanti (2) ultrà patiens, et collegam (jam enim et revocatum ex Siciliâ audierat) ratus

eorum auctoritas valet. (10) *Dirigere aciem* pro ordinare, constituere, locutio passim obvia. Similiter *dirigere in pugnam naves* infrà l. 22. c. 19. & l. 37. c. 31.

C. 48. (1) *Similiter emitti e manibus* infrà l. 22. c. 3. & 41. *emittere manibus* l. 44. c. 36. (2) Si nihil hîc vitii est, intellige: in viâ quæ vexabat vulnus jactando & agitando. [Sed omnino legendum videtur, quemadmodum Doujatius vult, *jactati*. Hoc liquet ex locis ab ipso Gronovio allatis, in quibus

ratus exſpectandum, locum, qui prope flumen tutiſſimus ſtativis eſt viſus, delectum communiit. Nec procul inde Hannibal quum conſediſſet, quantum victoriâ equeſtri elatus, tantum anxius inopiâ, quæ per hoſtium agros euntem, nuſquam præparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Claſtidium vicum, quò magnum frumenti numerum (3) congeſſerant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, ſpes facta proditionis: nec ſanè magno pretio, (4) nummis aureis quadringentis, Daſio Brunduſino præfecto præſidii corrupto, traditur Hannibali Claſtidium. id horreum fuit Pœnis ſedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præſidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil ſævitum eſt. †

Res circa Siciliam terrâ marique geſtæ.

XLIX. Quum ad Trebiam terreſtre conſtitiſſet bellum, interim circa Siciliam inſulaſque Italiæ imminentes, & a Sempronio conſule, & ante adventum ejus, terrâ marique res geſtæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Karthaginienſibus miſſæ; novem (1) Liparas, octo inſulam Vulcani tenuerunt (2), tres in fretum avertit æſtus. Ad eas conſpectas a Meſſanâ duodecim naves ab Hierone rege Syracuſanorum miſſæ, qui tum fortè Meſſanæ erat, conſulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Meſſanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipſi claſſis eſſent, in Italiam miſſas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad ſollicitandos veteres ſocios. Lilybæi occupandi præcipuam curam eſſe: credere eâdem tempeſtate, quâ ipſi disjecti forent (3), eam quoque claſſem ad Ægates inſulas dejectam. Hæc ſicut audita erant, rex M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia,

quibus noſter alii que *jactationem vulneris* dixerunt. infrà. l. 30. c. 19. *ſimul ſperans leviorem in navigatione, quam in viâ, jactationem vulneris fore.* Similiter l. 29. c. 32. et Curtius l. 6 c. 1. E.] (3) *Magnus numerus* frumenti, vini &c. pro *magnâ vi* locutio eſt ſæpe ob via apud Cic. Cæſ. alioſque. (4) Romæ nondum ſignari cœptum erat aurum. Aureus Romanus, florente imperio, centum valebat nummos ſeſtertios. Utrùm verò de his ſermo ſit, parum conſtat.

C. 49. (1) Ex prædictis viginti navibus. Mallem, *Viginti quinqueremibus . . . miſſis.* Sed e codicibus nihil notatum video, & Livii ſtylum periodis interciſis abundare, jamdudum viri docti monuerunt. E. (2) Sic infrà l. 30. c. 39. *ita vexata ac lacerata claſſis Carales tenuit.* & paſſim. Similiter aliquis dicitur *claſſe tenere locum,* quò pervenit; ut ſuprà l. 1. c. 1. Per inſulam Vulcani intellige *Hieram,* Liparæ proximam. (3) Virg. l. 1.

provincia, perſcribit, monetque, Lilybæum ſirmo teneret præſidio. Extemplo & (4) circa prætorem ad civitates miſſi legati tribunique, qui ſuos ad curam cuſtodiæ intenderent ; ante omnia Lilybæum (5) teneri ; ad (6) apparatum belli, edicto propoſito, ut ‡ ſocii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent ; ubi ſignum datum eſſet, ne quis moram conſcendendi faceret : perque omnem oram (7) qui erant, ex ſpeculis proſpicerent adventantem hoſtium claſſem. † Simul itaque (quanquam de induſtriâ morati curſum navium erant Karthaginienſes, ut ante lucem accederent Lilybæum) præſenſum tamen (8) eſt, quia & luna pernox erat, & ſublatis armamentis (9) veniebant ;extemplo datum e ſpeculis ſignum, & in oppido ad arma (10) conclamatum eſt, & in naves conſcenſum : pars militum in muris portarumque in ſtationibus, pars in navibus erant. Et Karthaginienſes, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, uſque ad lucem portu ſe abſtinuerunt,

l. 1. Æn. v. 128. *Disjectam Æneæ toto videt æquore claſſem.* & noſter infrà l. 23. c. 49. *ceteras metus, haud ſecus quàm tempeſtas, paſſim disjecit.* (4) h. e. legati tribunique qui circa prætorem erant. Similiter Sueton. in Jul. c. 27. *Omnibus verò circa eum* &c. Alii autem legere volunt *circà a prætore* h. e. *miſſi a prætore ad civitates circà*, ſeu quæ circà erant. (5) Le locutione *miſſi . . . Lilybæum teneri* vid. not. 2. ad c. 23. l. 8. ſuprà. Neque diſplicere debet mutatio conſtructionis *miſſi qui intenderent, ante omnia Lilybæum teneri* : ſolet enim Livius hàc ratione conſtructionem variare, ut poſt *jubere, imperare,* & ſimilia verba ſubjungat in altero membro verbum infinitum, in altero verbum infinitum reſolvat per *ut*, vel *quòd.* Sic infrà l. 33. c. 31. *decretum eſt, Corinthus redderetur, Chalcidem ac Demetriadem retineri.* & alibi ſæpe. (6) h. e. *præter* reliquum apparatum. Vid. † *ad* pro præter. (7) Et ut ii, qui erant per omnem oram, proſpicerent ex ſpeculis &c. Sed diſplicet conſtructio. Gronovius ex con jecturâ emendat : *perque omnem oram uti ex ſpeculis proſpicerent.* [*τὸ ex ſpeculis* non cum *proſpicerent*, ſed cum *qui erant*, jungendum cenſeo. *Qui erant ex ſpeculis*, h. e. *a ſpeculis, ad ſpeculas* ; ſeu ii, quibus negotium erat in ſpeculis eſſe. Inuſitatum certè loquendi genus. Utrùm vero huic interpretationi fidem ullam faciat illud Terentii (Hec. act. 5. ſc. 1. v. 30.) *ſi eſſet alia ex queſtu hoc*, judicet lector eruditus. E.] (8) Tò *tamen* addidit Livius ob præcedens *quanquam*. Idem eſt, ac ſi pluribus verbis dixiſſet : *Itaque, quanquam de induſtriâ* &c. *Lilybæum, præſenſum tamen eſt, quia* &c. *veniebant.* Et *ſimul præſenſum eſt, extemplo* &c. Ceterùm *ut ante lucem accederent* idem eſt, ac ſi dixiſſet : ut non ante ſolis occaſum, ſed horis noctis antelucanis, accederent. (9) *Armamenta* ſunt antennæ, vela &c. Mox *demendis armamentis.* & infrà l. 33. c. 48. (10) Suprà l. 3. c. 15. *alternæ vocis*,

nuerunt, demendis (11) armamentis eo tempore aptandâque ad pugnam classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoriâ circa ea ipsa loca (12) gestarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre (1) velle: contrà eludere Pœnus, & arte, non vi, rem gerere, naviumque, quàm virorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut ‡ sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: &, sicubi conserta (2) navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex eâ pugnabat. Quod ubi animadversum est, & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt (3). mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautæque; in his tres nobiles Karthaginiensium. Classis Romana incolumis, unâ tantùm perforatâ navi, sed eâ quoque ipsâ reduce, in portum rediit. Secundùm hanc pugnam, (4) nondum gnaris ejus, qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regiâ in prætoriam (5) navem, gratulatus sospitem cum exercitu & navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulæ & Karthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumentum vestimentaque

Pugna navalis ad Lilybæum.

voces, Ad arma, *et* Hostes in urbe sunt, *audiebantur.* (11) Infrà l. 36. c. 44. *ut demendis armamentis tumultuari primùm cæptum est.* Dicuntur autem *demi armamenta*, cùm vela contrahuntur, mali inclinantur, antennæ & reliqua armamenta componuntur; quod in pugnâ navali sollenne erat. (12) Intellige Ægates insulas.

C. 50. (1) *Conferre vires*, ut *conferre manus* passim. Vid. ‡ *conferre gradum.* (2) Sic Curtius l. 4. c. 3. *neque enim conserta navigia ullâ ope in turbido regi poterant.* (3) Sic Cæs. l. 7. Bell. Gall. c. 26. *quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impedirent.* Sic *capessere fugam* suprà l. 1. c. 25. E. (4) Iis, qui Messanæ erant, adhuc nescientibus eventum hujus pugnæ ad Lilybæum. (5) h. e. in *consulis* navem. Vid.

taque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis præbiturum. grande periculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse, & quibusdam volentibus (6) novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaque classis unà profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque & captas hostium naves, accepere.

Sempronius Melitam capit.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regiâ dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ a Karthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Hamilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paullo minus (1) duobus millibus militum, oppidumque cum insulâ traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captivique & a consule & a prætore, præter insignes nobilitate viros, sub † coronâ venierunt. Postquam ab eâ parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam fortè ‡ transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem (2) etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli ‡ exscensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literæque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, et, ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Aemilio prætori quinquaginta navium classem (3) explevit: ipse, compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum

Revocatur in Italiam.

Ad collegam venit.

Vid. not. 5. ad c. 3. suprà. E. (6) h. e. quibusdam placituras novas res, & mutationem imperii. Voces *quibusdam volentibus* in tertio casu accipiendæ sunt. *Alicui volenti* res esse dicitur, quæ illi placet. Sic Sall. in Jug. c. 84. *quia neque plebi militia volenti putabatur.* et c. 100. *uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset.* Similiter Tacitus in Agric. c. 8. *ut quibus bellum volentibus erat.* Eâdem constructione utuntur Græci. Thuc. l. 2. c. 3. τῷ γὰρ πλήθει τῶν Πλαταιέων οὐ βουλομένῳ ἦν τῶν Ἀθηναίων ἀφίστασθαι.

C. 51. (1) Hæc constructio Livio admodum familiaris. Infrà l. 32. c. 12. *non plus duobus millibus hominum amissis.* & alibi sæpe. (2) Nempe Vibonem. (3) Navium numerum ad quinquaginta summam

cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

LII. Jam ambo consules (1), & quicquid Romanarum virium erat, Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri prœlio uno & vulnere suo minutus (2), trahi rem malebat: recentis animi alter, ‡ eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem (3), haud dubiè gratiam victoris spectantes. Id Romani, (4) ne quid modò moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam (5) iram, simul ut prædâ militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam & Gallos, populari omnem † deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id (6) dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem (7) missis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, (8) ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contrà, continendis in fide sociis maximum vinculum esse (9) primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. † Tum, collegâ cunctante, equitatum suum, mille peditum (10) jaculatoribus

mam explevit, ut loquitur noster suprà l. 2. c. 1. Sic infrà l. 38. c. 24. *quum aurum ostenderent, quod summam talenti Attici expleret.* E.

C. 52. (1) Ex eo, quòd jam ambo consules oppositi erant Hannibali, totæque itidem vires Romanæ, satis apparebat aut &c. De constructione *oppositum . . . declarabat*, vid. not. 1. ad c. 53. l. 1. suprà. E. (2) h. e. animo fractus, seu debilitatus. Locutio a Græcis sumpta. Hom. Il. O. v. 492. Ἠδ' ὅτινας μινυθῇσι, καὶ οὐκ ἐθέλῃσιν ἀμύνειν. Ὡς νυν Ἀργειων μινυθει μενος. (3) In simili re dixit suprà l. 1. c. 27. *consilium, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires.* Suprà l. 6. c. 2. *nunquam ambiguâ fide.* E. (4) Contenti, modò si Galli quietem agerent. (5) *Ea ira* est *ira ob id.* Locutio similis τῷ † *ira quæstionum.* E. (6) h. e. usque ad id tempus. (7) Cornelium: forsan quia nihil dum de Sempronii adventu sciebant Galli. Drakenborchius autem legendum putat *consules.* (8) h. e. si vel maximè. Vid. † *ut* pro licet. (9) h. e. defendendo primos, qui eguissent ope, fore ut socii optimè in fide continerentur. (10) Crevierius legendum

bus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, ſparſos & incompoſitos, ‡ ad hoc graves prædâ pleroſque, quum inopinatos invaſiſſent, ingentem terrorem cædemque ac fugam uſque ad caſtra ſtationeſque hoſtium fecere: unde multitudine effuſâ pulſi, rurſus ſubſidio ſuorum prœlium reſtituêre. Variâ inde pugnâ ſequente (11), quanquam † ad extremum æquaſſent certamen, (12) major tamen hoſtium Romanis fama victoriæ fuit.

Prælium equeſtre dubium.

LIII. Ceterùm nemini omnium major juſtiorque (1), quàm ipſi conſuli, videri; gaudio efferri, *quâ parte copiarum alter conſul victus foret, eâ ſe viciſſe. reſtitutos ac refectos* (2) *militibus animos: nec quemquam eſſe, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quàm corpore, ægrum, memoriâ vulneris aciem ac tela horrere. Sed non eſſe cum ægro ſeneſcendum.* † *Quid enim ultrà differri aut teri tempus? Quem tertium conſulem, quem alium exercitum exſpectari? Caſtra Karthaginienſium in Italiâ, ac propè in conſpectu urbis eſſe.* 3 *non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hiſpaniam peti, ſed ſolo patrio terrâque, in quâ geniti forent, pelli Romanos. Quantùm ingemiſcant,* inquit, *patres noſtri, circa mœnia Karthaginis bellare ſoliti, ſi videant nos, progeniem ſuam, duos conſules conſulareſque exercitus, in mediâ Italiâ paventes intra caſtra?* (4) *Pœnum, quod inter Alpes Apenninumque agri ſit, ſuæ ditionis feciſſe?* Hæc aſſidens ægro collegæ, hæc in prætorio propè concionabundus agere. Stimulabat & tempus

Sempronius pugnæ cupidus.

legendum conjicit: *mille peditibus, jaculatoribus ferme, admixtis.* Eodem recidit. (11) h. e. quum ſequens, ſeu poſterior, pugna fuiſſet varia. Sic Epit. l. 27. *pugna inſequens.* infrà l. 28. c. 41. *victoria inſequens.* Hanc conjecturam Jac. Gronovii in contextum recepi. Priùs edebatur *ſequentes*, nullo ſatis commodo ſenſu. J. Fr. Gronovius legendum conjicit *cedentes ſequentesque.* (12) Major tamen fama victoriæ fuit Romanis, quàm fama victoriæ hoſtium: magis pro victoribus vulgò habiti ſunt Romani, quàm hoſtes. Sed placet Burmanni conjectura, vocem hìc excidiſſe putantis, & legendum: *major tamen hoſtium cædes, Romanis fama victoriæ fuit.* Huic emendationi fidem facit Polybius, plures hoſtium, paucos Romanorum interfectos referens, l. 3. c. 69. Nec ſpernenda conjectura Gronovii, pro *hoſtium* legentis *juſtiorque*: ſequitur enim *Ceterùm nemini omnium major juſtiorque.*

C. 53. (1) Nempe fama victoriæ. (2) Infrà l. 25. c. 18. *reſtituit tandem his animos.* l. 42. c. 67. *hic dies & Romanis refecit animos.* Sic *augere, minuere animum alicui.* (3) Non id agi a Karthaginienſibus, ut repeterent armis Siciliam ac Sardiniam, quæ victis ademptæ fuerant. (4) Repete, *ſi videant.* Mox *quod inter Alpes Apenninumque agri ſit*, ut cap. præc.

quod

tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvidè quicquam consules acturos: (5) quum alterius ingenium, famâ priùs, deinde re cognitum, percitum (6) ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam (7) haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum ‡ tiro hostium esset miles (8), dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segniùs secuturam, quanto longiùs ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere (9), si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

Locum insidiis Hannibal circumspectat.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrinque clausus ripis, et circà obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi (1) ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri aït, *quem teneas. Delige centenos* (2) *viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigiliâ primâ venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita (3) prætorium

quod inter Trebiam Padumque agri sit. (5) Prius *quum* caussam affert, cur minùs speraret Hannibal; posterius, cur tamen speraret. Distinctionem minorem posui post *acturos*, quàm in editionibus Drakenborchianâ & Crevierianâ; quo magis appareat nexus duorum membrorum periodi. E. (6) *Percitus irâ, dolore* &c. obvia sunt. Hîc *percitus* absolutè ponitur, pro vehementibus affectibus moto. Cic. pro Mil. c. 23. *animo irato ac percito*. E. (7) h. e. occasionem a fortunâ oblatam. (8) *Miles hostium* pro exercitu hostium, seu militibus Romanis. (9) h. e. ipse committere certamen, si a Romanis foret cessatum.

C. 54. (1) Legendum potiùs: *equiti quoque tegendo*. (2) h. e. centum ex omni pedite, totidemque ex omni equite. Horum unusquisque mox sibi adsciscit alios novem; & sic conficitur summa mille peditum, ac mille equitum. E. (3) Dimissi præcipui ducum, qui in prætorium, sive taberna culum

rium miſſum. mox cum delectis Mago aderat. (4) *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal. *ſed, ut et numero etiam, non animis modò, valeatis, ſingulis vobis novenos ex turmis manipuliſque veſtri ſimiles eligite: Mago locum monſtrabit, quem* ‡ *inſideatis. Hoſtem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni (5), mille peditibus dimiſſis, Hannibal primâ luce Numidas equites, tranſgreſſos Trebiam flumen, obequitare jubet hoſtium portis, jaculandoque in ſtationes elicere ad pugnam hoſtem: † injecto deinde certamine, cedendo ſenſim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, inſtratiſque equis, ſignum exſpectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primùm omnem equitatum, † ferox eâ parte virium, deinde ſex millia peditum, poſtremò omnes copias (6) ad deſtinatum jam antè conſilio, avidus certaminis, eduxit. Erat fortè brumæ tempus et nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ‡ ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto antè cibo, non ope ullâ ad arcendum frigus adhibitâ, nihil caloris inerat: et ‡ quicquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut verò refugientes Numidas inſequentes aquam ingreſſi ſunt, (et erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum ‡ utique egreſſis rigere omnibus corpora, ut vix (7) armorum tenendorum potentia eſſent, et ſimul laſſitudine, et (8) procedente jam die, fame etiam deficere.

Pugna ad Trebiam.

culum imperatoris, conveniebant. *Prætorium* non pro loco ſolùm dicitur, ſed pro conventu & hominibus, qui in eo loco. *Prætorium dimittere* infrà l. 26. c. 15. l. 30. c. 5. l. 37. c. 5. Sic *curiam mittere.* (4) Sic infrà l. 22. c. 6. *cum et robora virorum ſequebantur.* Sic etiam l. 23. c. 18. l. 37. c. 42. (5) Si hic locus ſanus ſit, voces *Magoni . . . dimiſſis*, pro *Magoni traditis dimiſſiſque*, accipiendæ ſunt. At dura conſtructio, nec ſatis ſimilis ei, quæ illuſtratur in not. 8. ad c. 67. l. 3. ſuprà. Pro *dimiſſis* legendum videtur *commiſſis*, vel *permiſſis*. (6) *Ad deſtinatum*, intellige vel ex ſequentibus *certamen*, vel, quod eodem redit, ad id quod jam antè conſilio deſtinaverat, i. e. prœlium. Infrà l. 38. c. 26. *deſtinatum* abſolutè ponitur pro ſcopo: *velut deſtinatum petentibus.* (7) Ut vix arma tenere poſſent. vid. ‡ *potens conſilii.* Mirè hîc, et alibi quidem ſæpe, cæcutiunt Stroth et Doering, quorum editionis unum volumen in hâc tandem operis parte, mihi ad manum eſt. E. (8) *τὸ et* hîc inſerui, aliquot adſentientibus codicibus. Gronovius, ex ſuâ conjecturâ, dedit *ſimul jejuni, procedente jam die, fame etiam deficere.* Sed nil mutandum. Romani primo rigere; tum fatiſcere; deinde, procedente jam die, fame etiam deficere. E.

LV. Han-

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, miſſo, et cibo per otium capto, ubi tranſgreſſos flumen hoſtes nunciatum eſt, alacer animis corporibuſque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante ſigna, (1) levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; et ab cornibus in utramque partem diviſos elephantos ſtatuit. Conſul effuſos (2) ſequentes equites, quum ab reſiſtentibus ſubitò Numidis incauti exciperentur, ſigno receptui dato, revocatos circumdedit (3) peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, ſociûm (4) nominis Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. ea ſola in fide manſerat (5) Gallica gens. his copiis concurſum eſt. Prœlium a Baliaribus ortum eſt; quibus quum majore robore legiones obſiſterent, deductæ (6) propere in cornua leves armaturæ ſunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam quum vix jam per ſe reſiſterent decem millibus equitum quatuor millia, et feſſi plerisque integris, obruti ſunt inſuper velut nube jaculorum a Baliaribus conjectâ. ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, (equis maximè non viſu modò, ſed odore inſolito territis) fugam latè faciebant. Pedeſtris pugna par animis magis, quàm viribus, erat; quas recentes Pœnus, paullo antè curatis corporibus, in prœlium attulerat: contrà, jejuna feſſaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. reſtitiſſent tamen animis, ſi cum pedite ſolùm foret pugnatum. Sed et Baliares, pulſo equite, jaculabantur in latera, et elephanti jam in me-

C. 55. (1) Per appoſitionem dictum. Alii autem legendum cenſent *levemque*, h. e. Baliares ceteramque levem armaturam; ut *Virginius et tribuni* ſuprà l. 3. c. 25. (2) Quod alibi dixit noſter *effusè* ſequi. ſuprà l. 4. c. 18. infrà l. 25. c. 3[illegible]. et 39. l. 35. c. 29. et alibi. In ultimo ex locis citatis, aliquot codices, pro *effusè ſecuti fugientes*, exhibent *effuſi* &c. cui lectioni, a Drakenborchio damnatæ, locus hic fidem facere poteſt. F. (3) *Circumdedit peditibus* (tertio caſu) *equites revocatos*; h. e. locavit equites a dextrâ lævâque peditum. (4) Sic infrà l. 22. c. 7. *captivorum qui Latini nominis eſſent*. et alibi ſæpe. (5) *Manere in fide* ſæpe occurrit. infrà l. 28. c. 24. l. 31. c. 2. et 7. et alibi. De *Cenomanis* vid. ſuprà l. 5. c. 35. (6) Legendum videtur *diductæ*. Indicatur enim, milites levis armaturæ in duas partes diviſos hinc inde in utraque exercitûs cornua ſe recepiſſe. Vid. † *deducere*.

diam peditum aciem ſeſe tulerant: et Mago Numidæque, † ſimul latebras eorum improvida præterlata acies eſt, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere.

Vincuntur Romani.

LVI. Tamen in tot circumſtantibus malis manſit aliquamdiu immota acies, maximè præter ſpem omnium adverſùs elephantos. eos (1) velites, ad id ipſum locati, † verutis conjectis & avertêre, & inſecuti averſos ſub caudis, quâ maximè molli cute vulnera accipiunt, fodiebant: (2) trepidanteſque, propè jam in ſuos ‡ conſternatos, mediâ acie in extremam, ad ſiniſtrum cornu, adverſùs Gallos auxiliares agi juſſit Hannibal. Extemplo haud dubiam ‡ fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fuſa auxilia ſua viderunt. Itaque, quum jam in † orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alii (3) evadere nequiſſent, mediâ Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis armata erat, cum ingenti cæde hoſtium perrupere. &, quum neque in caſtra reditus eſſet flumine interclufis, neque præ imbri ſatis ‡ decernere poſſent, quâ ſuis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: &, qui flumen petiere, aut gurgitibus abſumpti ſunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hoſtibus oppreſſi. qui paſſim per agros fugâ ſparſi erant, veſtigia cedentis ſequentes agminis, Placentiam contendêre: aliis timor hoſtium audaciam ingrediendi flumen fecit, tranſgreſſique in caſtra pervenerunt. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos propè omnes, abſumpſit. Finis inſequendi hoſtis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in caſtra rediere, ut vix lætitiam victoriæ ſentirent. Itaque nocte inſequenti, quum præſidium caſtrorum, & quod

Placentiam fugiunt.

C. 56. (1) Ita jaculatores per prolepſin appellat Livius, quum velites demum in obſidione Capuæ in exercitu Romano inſtituti ſint. infrà l. 26. c. 44. (2) Hic incipit caput lvi. in editione Drakenborchianâ, quo malè a præcedentibus hæc verba disjunguntur. Trepidantes elephantos, & ita efferatos, ut propè jam ruituri viderentur in ſuos, i. e. in Pœnos, a mediâ acie in extremam agi juſſit Hannibal. Mox legendum videtur, adjectâ præpoſitione, *e mediâ acie.* (3) Indicat hos tantum perrupiſſe, quum alii milites Romanorum ſimul cum his evadere nequirent. Sed nobis magis placet legere, cum Gronovio, *aliâ,* h. e.

quod reliquum (4) ex magnâ parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil fenfere (5), obftrepente pluviâ; aut, quia jam moveri præ laffitudine nequibant ac vulneribus, fentire fefe diffimularunt: quietifque Pœnis, tacito agmine ab Scipione confule exercitus Placentiam eft perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hâc clade perlatus eft, ut jam ad urbem crederent infeftis fignis (1) hoftem venturum; nec quicquam fpei aut auxilii effe, quo portis mœnibufque vim arcerent. *Uno confule ad Ticinum victo, altero ex Siciliâ revocato, duobus confularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones effe, quæ arceffantur?* Ita territis Sempronius conful advenit, ingenti periculo per effufos paffim ad prædandum hoftium equites (audaciâ magis, quàm confilio aut fpe fallendi, refiftendive fi non falleret) tranfgreffus. Id (2) quod unum maximè in præfentiâ defiderabatur, comitiis confularibus habitis, in hiberna rediit. Creati confules Cn. Servilius & C. Flaminius. Ceterùm ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus paffim Numidis equitibus, &, (3) quâ his impeditiora erant, Celtiberis Lufitanifque. Omnes igitur claufi undique commeatus erant, nifi quos Pado naves fubveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido (4) firmatum præfidio. ejus caftelli expugnandi (5) fpe cum equitibus ac levi armaturâ profectus Hannibal, (6) quum plurimum in celando incepto ad effectum fpei habuiffet, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repentè clamor eft fublatus,

Romæ trepidatio.

Comitia confularia.

h. e. aliâ viâ. (4) Quod reliquum erat militum Romanorum, faltem ex magnâ parte. (5) Nempe Pœni.

C. 57. (1) *Infeftis fignis* fuprà c. 44. & alibi fæpe. Sic *infeftis cufpidibus* fuprà l. 8. c. 7. aliaque fimilia. E. (2) Nempe ut comitia confularia haberentur. Mox *in præfentiâ*, ut fuprà l. 7. c. 44. l. 8. c. 7. & fæpius alibi. (3) Celtiberis Lufitanifque vagantibus, quâ parte loca impeditiora erant, quàm ut ea Numidæ pervagari poffent. De Hifpanis equitibus vid. infrà l. 22. c. 18. (4) *Firmare præfidio*, vel *præfidiis*, ufitatiffima Livio locutio. ut fuprà l. 1. c. 33. infrà l. 22. c. 49 Sic Sall. in Jug. c. 23. (5) Hanc certiffimam Perizonii conjecturam in contextum recepi. Priùs edebatur *oppugnandi*. Sed *oppugnare* voluntatis eft: *expugnatio* fperatur. A librariis paffim confunduntur hæ voces. (6) Quum maximam fpem efficiendi id quod defiinarat

ſublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque ſub lucem cum equitatu conſul aderat, juſſis quadrato agmine legionibus ſequi. Equeſtre prœlium interim commiſſum: in quo, quia ſaucius Hannibal pugnâ exceſſit, pavore hoſtibus injecto, defenſum egregiè præſidium eſt. Paucorum inde dierum quiete ſumptâ, & vixdum ſatis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum ‡ frequentaverant (7) accolæ mixti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò pleroſque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, famâ impigre defenſi ad Placentiam præſidii accenſa, armis arreptis obviam Hannibali procedit. Magis (8) agmina, quàm acies, in viâ concurrerunt; &, quum ex alterâ parte nihil, præter inconditam turbam, eſſet, in alterâ & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fuſa. Poſtero die, deditione factâ, præſidium intra mœnia accepere: juſſique arma tradere quum dicto paruiſſent, ſignum repentè victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quæ in tali re memorabilis ſcribentibus videri ſolet, prætermiſſa clades eſt: adeo omnis libidinis, crudelitatiſque, & inhumanæ ſuperbiæ editum in miſeros eſt exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longi inde temporis (1), dum intolerabilia frigora erant, quies militi data eſt: & ad prima ac dubia ſigna veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem ſicut Gallos Ligureſque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Tranſeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempeſtas eſt, ut Alpium fœditatem (2) propè ſuperaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in

Tranſitum Apennini tentat Hannibal.

deſtinarat in eo collocaſſet, ſi celare poſſet inceptum ſuum. (7) h. e. † frequenter adierant. (8) Vult Livius hos exercitus eo ordine inſtructos concurriſſe, qui itineri magis aptus eſſet, quàm prœlio. vid. ‡ *agmen* & *acies*. Mox *incondita turba*, ut infrà l. 22. c. 45. l. 25. c. 1. l. 32. c. 13. *incondita inermiſque multitudo*.

C. 58. (1) Sic cap. præc. *paucorum dierum quiete*. Hactenus omnes editores *Haud longis inde temporibus* dederunt. Miror autem viros doctos Gronovii conjecturam in contextum recipere tam diu dubitaſſe, præſertim quum terminationes in *is* & *ibus* librarios paſſim confundere Drakenborchius ipſe teſtetur. E. (2) *Fœditas* & *fœdus* paſſim de tempeſtatibus

in ipſa ora, primò, quia aut arma omittenda erant, aut (3) contrà enitentes vortice intorti affligebantur, conſtitere: dein, quum jam ſpiritum includeret (4), nec reciprocare animam ſineret, averſi a vento parumper conſedere. Tum vero ingenti ſono cœlum ſtrepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis metu omnes torpere. Tandem, effuſo imbre, quum eo magis accenſa vis venti eſſet, ipſo illo, quo deprehenſi erant, loco caſtra ponere neceſſarium viſum eſt. Id vero laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec ſtatuere (5) poterant: nec, quod ſtatutum eſſet, manebat, omnia perſcindente vento & rapiente. & mox (6) aqua levata vento, quum ſuper gelida montium juga concreta eſſet, tantum nivoſæ grandinis dejecit, ut, omnibus omiſſis, procumberent homines, tegminibus ſuis magis obruti, quàm tecti. tantaque vis frigoris inſecuta eſt, ut, ex illâ miſerabili hominum jumentorumque † ſtrage quum ſe quiſque attollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando ſeſe movêre ac recepêre animos, & raris locis ignis fieri eſt cœptus, ad (7) alienam opem quiſque inops tendere. Biduum eo loco, velut obſeſſi, manſere. multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto ſuperfuerant, ſeptem abſumpti.

LIX. Degreſſus Apennino retro ad Placentiam caſtra movit, & ad decem millia progreſſus conſedit. poſtero die duodecim millia peditum, quinque equitum adverſùs hoſtem ducit. Nec Sempronius conſul (jam enim redierat ab Româ) detrectavit certamen: atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die

Regreditur.

Pugna inter Sempronium & Hannibalem.

peſtatibus uſurpantur. infrà l. 23. c. 34. l. 25. c. 7. l. 29. c. 18. (3) Vento obnitentes, vortice correpti & rotati ad terram proſternebantur. Hæc propria eſt ſignificatio verbi *affligere.* Suprà c. 35. *hærere afflicti veſtigio ſuo.* (4) *Includere vocem* occurrit ſuprà l. 2. c. 2. Alii hîc legunt *intercluderet*; ut infrà l. 40. c. 16. *lacrimæ ſimul ſpiritum & vocem intercluſerunt.* & l. 22. c. 51. Mox *reciprocare animam* notat reciprocum illum halitum, unde vita pendet. (5) Firmum figere, erigere. infrà l. 39. c. 46. *tabernacula ſtatuere in foro.* (6) Aqua ſublata ac ſuſpenſa vi venti, quum in aëre concreta eſſet. (7) Petere ab aliis opem. E.

ingentibus

ingentibus animis, vario eventu, pugnatum eſt. primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie vincerent ſolùm, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur; mox caſtra quoque oppugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portiſque poſitis, ceteros confertos in media caſtra recepit, intentoſque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris, ſignum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam & receſſum a caſtris vidit, extemplo equitibus dextrâ lævâque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore medius (1) caſtris erupit. pugna raro ulla magis ſæva, & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi eam dies in longum ſpatium ſiviſſet. Nox accenſum ingentibus animis prœlium diremit. itaque acrior concurſus fuit, quàm cædes; &, ſicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. ab neutrâ parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, (2) quàm pro numero, jactura fuit; quia equeſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & ‡ præfecti ſociorum tres, ſunt interfecti. Secundùm eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Hannibali per inſidias intercepti duo quæſtores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, (3) quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur.

Res geſtæ a Cn. Scipione in Hiſpaniâ.

LX. Dum hæc in Italiâ geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, quum, ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenæoſque montes circumvectus, (1) Emporiis ‡ appuliſſet claſſem, ‡ expoſito ibi exercitu,

C. 59. (1) Mallem, cum Lipſio, *mediis*; quum Livius paullo ſuprà *in media caſtra* dixerit, & omnes codices habeant *de his*, vel *de iis* caſtris. (2) Sic ſuprà l. 7. c. 8. *multiplex, quàm pro numero, damnum eſt.* Similiter l. 9. c. 27. hoc lib. c. 29. & ſæpe alibi. (3) Ut horum traditione Hannibal ratam magis ſocietatem cum Liguribus crederet contra Romanos, quos tantâ injuriâ affeciſſent.

C. 60. (1) Urbis nomen ab aliis *Emporium* efferetur; at ab noſtro *Emporia*.

exercitu, orſus a Lacetanis, omnem oram uſque ad Iberum flumen, partim renovandis ſocietatibus, partim novis inſtituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non (2) ad maritimos modò populos, ſed, in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modò apud eos, ſed ſocietas etiam armorum, parata eſt: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conſcriptæ ſunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præſidium. itaque priùs, quàm alienarentur omnia, obviàm eundum ratus, caſtris in conſpectu hoſtium poſitis, in aciem ‡ eduxit. nec Romano differendum certamen viſum: quippe qui ſciret, cum Hannone & Haſdrubale ſibi dimicandum eſſe; malletque adverſùs ſingulos ſeparatim, quàm adverſùs duos ſimul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. ſex millia hoſtium cæſa, duo capta cum præſidio caſtrorum. nam & caſtra expugnata ſunt, atque ipſe dux cum aliquot principibus (3) capiuntur: & Sciſſis, propinquum caſtris oppidum, expugnatur. Ceterùm præda oppidi parvi pretii rerum fuit; ſupellex barbarica, ac (4) vilium mancipiorum. caſtra militem ditavere; non ejus modò exercitûs, qui victus erat, ſed & ejus, qui cum Hannibale in Italiâ militabat, omnibus ferè caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus eſſent) citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priuſquam certa hujus cladis fama ‡ accideret, tranſgreſſus Iberum Haſdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occurſurus, poſtquam perditas res ad Sciſſim amiſſaque caſtra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone claſſicos milites (1) navaleſque ſocios, vagos

Emporiæ. (2) Vid. † *ad* pro apud. Sic ſuprà l. 3. c. 21. *Si vana veſtra auctoritas ad plebem eſt.* l. 6. c. 34. *potentis viri, quum inter ſui corporis homines, tum etiam ad plebem.* Porro *conciliare famam* ut *conciliare ſibi amorem, fidem, gloriam* &c. paſſim. (3) Elegans genus loquendi *dux cum principibus capiuntur.* Ita ſuprà l. 1. c. 59. *exſuleſque eſſe juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis.* infrà l. 26. c. 46. *in quam Mago cum omnibus armatis refugerant.* l. 42. c. 20. *taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos.* (4) Subintellige vel *ſupellex*, vel *præda.* Mox poſt *ditavere* ſubaudiendum *opibus*, vel quid ſimile.

C. 61. (1) *Claſſici milites*, qui ab aliis ſæpius *claſſiarii* vocantur, memorantur etiam infrà l. 26. c. 48. *Stare hinc legionarios milits, hinc claſſicos.*

† vagos palantesque per agros, (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magnâ cæde, majore fugâ ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium ‡ agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: &, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam urbem (quæ caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos, pluribus quàm antè obsidibus imperatis, Ilergetes, pecuniâ etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque, urbe eorum obsessâ, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, † excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia: exuti penè omnes armis, domos passim palantes per agros diffugêre; nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos raròunquam nix minùs (2) quatuor pedes alta jacuit: adeoque ‡ pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam (3) tutamentum fuerit. Postremò quum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Prodigia. LXII. Romæ aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta; aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt: in quîs

classicos. Distinguuntur hîc, ut suprà c. 50. a *sociis navalibus*, per quos intelligendi remiges & nautæ; licet haud raro hoc nomine etiam milites classici indicentur. (2) Vid. not. 1. ad. c. 51. suprà. (3) Nix sola tutavit vineas Romanorum adversùs ignes ab hoste conjectos. E.

ingenuum

ingenuum infantem femeftrem in foro olitorio (1) triumphum clamaffe: & foro boario bovem in tertiam contignationem fuâ fponte † efcendiffe, atque inde tumultu habitatorum territum fefe dejeciffe: & navium fpeciem de cœlo affulfiffe, & ædem Spei, quæ eft in foro olitorio, fulmine ictam: & Lanuvii haftam (2) fe commoviffe; & corvum in ædem Junonis devolaffe, atque in ipfo pulvinario confediffe: & in agro Amiternino multis locis hominum fpecie procul candidâ vefte vifos (3), nec cum ullo congreffos: & in Piceno lapidibus † pluiffe; & Cære fortes extenuatas (4): & in Galliâ lupum vigili gladium e vaginâ raptum abftuliffe. Ob cetera prodigia † libros adire ‡ decemviri juffi. quòd autem lapidibus pluiffet in Piceno, † novendiale facrum edictum, & fubinde aliis † procurandis propè tota civitas † operata fuit. Jam primum omnium urbs (5) luftrata eft, (6) hoftiæque majores, quibus editum eft, Diis cæfæ; & donum ex auri † pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum eft; & fignum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & † lectifternium Cære, ubi fortes attenuatæ erant, imperatum; & fupplicatio Fortunæ in Algido; Romæ quoque & lectifternium Juventati, & fupplicatio ad ædem Herculis nominatim; deinde univerfo

C. 62. (1) Simile prodigium ab infante nondum nato editum infrà memoratur l. 24. c. 10. *infantem in utero matris in Marrucinis Io triumphe clamaffe*: quemadmodum hìc quoque Livium fcripfiffe verifimile eft, & vocem *Io* ab ultimis literis præcedentis elifam effe. (2) Intelligenda videtur hafta Junonis Sofpitæ, in cujus ædem corvum mox devolaffe narratur. Inter hujus Junonis infignia hafta refertur a Cicerone l. 1. de Nat. Deor. c. 29. Sic infrà l. 24. c. 10. refertur inter prodigia, *haftam Martis Præneftе fuâ fponte promotam.* Similiter l. 40. c. 19. (3) Sunt qui ediderunt *fpecies...vifas*; ut infrà l. 24. c. 10. *Hadriæ aram in cœlo, fpeciefque hominum circa eam cum candidâ vefte vifas effe.* At hic nil mutandum. Ita loquitur religionis & ἐυφημιας χαριν, non aufus certo nomine, quicunque fuerint, ignarus appellare, ne peccaret. Sic fuprà l. 1. c. 2. *Situs eft, quemcunque eum dici jus fafque eft, fuper Numicium flumen.* (4) Imminutas, minores factas. Mox dicit *attenuatas*, & infrà l. 22. c. 1. *Sortes* autem erant vel tabulæ ligneæ, vel membranulæ, quæ infcriptas haberent vel literas, vel voces, vel verficulos. Porro in oftentis, ut & in fomniis, omnia majora & auctiora videre lætum ac profperum judicabatur. Contrà, trifte omen erat, fi qua res folito minor, tenuatior, defectiorque appareret. (5) Defignatur Amburbium, five Amburbale facrum; quod fic dicebatur, quia urbem circumibat & ambibat victima. Amburbali facrificio luftrabatur urbs; arva & agri ambarvali. (6) Hoftiæ majores opponuntur lactentibus,

ut

universo populo circa omnia † pulvinaria, indicta; & Genio majores hostiæ cæsæ quinque; & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magnâ ex parte levaverant (7) religione animos.

Temeritas & arrogantia Flaminii.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis (1) Arimini adesset in castris. Huic in provinciâ consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus; (2) quæ tribunus plebis, & (3) quæ postea consul, priùs de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversùs senatum (4), uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive (5) senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quàm trecentarum amphorarum

ut apparet ex c. 1. lib. seq. Mox *quibus editum est*, ut infrà l. 22. c. 10. *quia ex fatalibus libris editum erat, ut* &c. l. 30. c. 2. *editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.* & alibi. (7) Suprà l. 7. c. 3. *Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit.*

C. 63. (1) Quo die magistratum initurus erat. *Edicere* propriè est magistratuum pro imperio jubentium. (2) De his Valerius Max. l. 5. c. 4. §. 5. *Cum Flaminius tribunus plebis legem de Gallico agro viritim dividendo promulgasset invito senatu, precibus minisque ejus resistens.... postquam pro rostris ei legem jam ferenti pater manum injecit, privato fractus imperio, descendit e rostris.* (3) De his scribit Plutarchus in Marcello: *Quum augures vitio creatos esse consules Flaminium Furiumque dixissent, senatum eos extemplo ab exercitu literis missis revocasse: receptas autem literas Flaminium non antè aperuisse, quàm hostes* (Gallos) *fuderit. Itaque ei redeunti triumphum vix concessum,...atque consulatu se abdicare coactum esse.* (4) Gronovius bene conjicit *adverso senatu*; ut suprà c. 10. & alibi sæpe. (5) Omnino legendum videtur, quemadmodum etiam Stroth edidit, *cuive senatorius pater fuisset.* Hoc postulat & tempus verbi *fuisset*, & ratio, quì ex patre, non verò ex filiis, æstimatur alicujus dignitas. Quod autem Livius naves maritimas memorat, & Claudio quæstum omnem Patribus indecorum visum dicit, eo significari videtur, quum Romani post bellum Punicum primum partem Siciliæ, Sardiniam, & Corsicam tenerent, senatores sibi in his prædia comparare, & per speciem deportandorum ex iis fructuum negotiationes amplissimo ordine indignas

amphorarum (6) esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quæstus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem (7) suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum, peperit. Ob hæc ratus auspiciis (8) ementiendis, † Latinarumque feriarum morâ, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam antè Patribus movit: *Non cum senatu modò, sed jam cum Diis immortalibus, C. Flaminium bellum gerere. consulem antè inauspicatò factum revocantibus ex ipsâ acie* (9) *Diis atque hominibus non paruisse; & nunc conscientiâ spretorum* (10) *& Capitolium & sollennem votorum* (11) *nuncupationem fugisse: ne die initi magistratûs Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum, invisus ipse, & sibi uni invisum, videret consuleretque: ne † Latinas indiceret, Jovique Latiari sollenne sacrum in monte* (12) *faceret: ne, auspicatò profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, † paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exsilii causâ † solum vertisset.* (13) *magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quàm Romæ, magistratum initurum, & in † deversorio hospitali, quàm apud penates suos, prætextam sumpturum.* Revocandum universi retrahendumque censuerunt; & cogendum omnibus priùs præsentem in Deos hominesque fungi officiis, quàm

Clam in provinciam abit.

Frustra revocatur.

indignas exercere cœpisse. (6) Ad amphorarum, quas capiebant, numerum magnitudo navium exigi solebat. Sic in Epist. Cic. ad Famil. l. 12. ep. 15. *naves onerarias, quarum minor nulla erat duûm millium amphorûm.* (7) Vid ‡ *suadere legem.* Inter primum & secundum consulatum Flaminii quinque anni interjecti sunt. (8) *Ementiri auspicia* est falsa auspicia nunciare. Cic. Phil. 2. c. 33. *Magnâ, ut spero, tuâ potiùs, quàm reipublicæ calamitate ementitus es auspicia.* & alibi sæpe. *Mentiri auspicium* dixit noster suprà l. 10. c. 40. Pariter *ementiri falsa naufragia* infrà l. 25. c. 3. (9) *Diis*, per prodigia, qu consules vitio creatos ostendere augures pronunciarunt; *hominibus*, per literas a senatu missas. (10) Nempe Deorumque & hominum. Sic infrà l. 35. c. 12. *conscientiâ violatæ per sociorum injurias Romanæ amicitiæ.* (11) Infrà l. 45. c. 39. *Consul, proficiscens, prætorve, paludatis lictoribus, in provinciam & ad bellum, vota in Capitolio nuncupat.* (12) Nempe Albano. Sic infrà l. 22. c. 1. *Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto.* l. 25. c. 12. *perpetrato sacro in monte.* & alibi. (13) Magis congruenter

quàm ad exercitum & in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M.
U. c. 535.
A. C. 217.
Cn. Servilio,
C. Flaminio
II. Coss.
Antistius profecti, nihilo magis eum moverunt, quàm priori consulatu literæ moverant ab senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus e manibus sacrificantium sese quum proripuisset (14), multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, & concursatio fuit. id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

congruenter majestati imperii consularis. (14) Tristis admodum portenti loco semper habitum, si hostia aufugisset. Vid. Sueton. in. Jul. c. 59. & in Galbâ c. 18. Tacit. l. 3. hist. c. 56. Porro *proripere sese* occurrit suprà l. 3. c. 17. l. 2. c. 23. (ubi etiam *projicere se*) & alibi.

EPITOME

EPITOME LIBRI XXII.

HANNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo et tribus noctibus sine ullâ requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli 1) *non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale datâ, perfidiâ Hannibalis vincta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres, † ex insperato receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis prœliis militem pugnæ committeret, et, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem et timidum, effecit, ut populi jussu æquaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, et in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo junxit, et* patrem *eum salutavit; idemque facere milites jussit. Hannibal, vastatâ Campaniâ, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum. idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo*

Epit. l. 22. (1) Livius de hoc omine agens c. 3. *convelli* dicit, quod proprium in eâ re verbum est, ut et *vellere*. Virg. l. 4. Georg. v. 188. l. 11. Æn. v. 19. Tamen etiam *sublata* dicuntur *signa*, infrà c. 6. et alibi.

et

et Terentio Varrone conſulibus et ducibus, cum maximâ clade adverſus Hannibalem ad Cannas pugnatum eſt: cæſaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo conſule et ſenatoribus octoginta, conſularibus atque prætoriis aut ædilitiis triginta. Poſt quam cladem quum a nobilibus adoleſcentibus propter deſperationem conſilium de relinquendâ Italiâ iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui poſtea Africanus nuncupatus eſt, ſtricto ſuper capita deliberantium ferro, juravit, ſe pro hoſte habiturum eum, qui in verba ſua non ‡ juraſſet; effecitque, ut omnes minimè relictum iri a ſe Italiam jurejurando adſtringerentur. Præterea trepidationem urbis et luctum, et res in Hiſpaniâ meliore eventu geſtas continet. Opimia et Floronia, Veſtales virgines, inceſti damnatæ ſunt. Propter paucitatem verò militum ſervorum octo millia armata ſunt. captivi, quum poteſtas eſſet redimendi, redempti non ſunt. Varroni obviàm itum eſt, et gratiæ actæ, quòd de republicâ non deſperaſſet.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS SECUNDUS.

I. JAM ver † appetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, et nequicquam antè conatus tranſcendere Apenninum intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat ſpes, poſtquam pro eo (1), ut ipſi ex alieno agro raperent agerentque, ſuas terras ſedem belli eſſe, premique utriuſque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petituſque ſæpe principum inſidiis, ipſorum inter ſe fraude, (2) eâdem levitate, quâ conſenſerant, conſenſum indicantium, ſervatus erat; et, mutando nunc veſtem, nunc (3) tegumenta capitis, errore etiam ſeſe ab inſidiis munierat. Ceterùm hic quoque ei timor cauſa fuit maturiùs movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius conſul Romæ Idibus Martiis magiſtratum iniit. Ibi quum de republicâ retuliſſet, redintegrata in C. Flaminium

U. c. 535. A. C. 217.

Hannibal movet ex hibernis.

C. I. (1) Quod Græcè dicas, *ἀντι τȣ την ἀλλοτριαν γην ἀυτȣς λῃιζεσθαι.* Notent tirones aliam prorſus eſſe ſignificationem locutionis *pro eo ut*, ſequente verbo modi indicativi. E. (2) Quia, ſicut levitate ac mobilitate ingenii præcipites ad conſentiendum et conſpirandum in Hannibalis necem fuerant, ita eâdem levitate conſenſum et conſpirationem indicabant. (3) Capillamenta, comas adſcititias, quas quidem, teſte Polybio, ad omnia ætatum diſcrimina formatas ſubinde mutabat. Mox *errore*, h. e. ſpecie externâ, quæ hoſtem falleret atque in errorem duceret.

Querelæ Romanorum de Flaminio.

C. Flaminium invidia eſt. *Duos ſe conſules creaſſe, unum habere. quod enim illi* † *juſtum imperium, quod auſpicium eſſe? Magiſtratus id* (4) *a domo,* (5) *publicis privatiſque penatibus, Latinis feriis actis, ſacrificio in monte perfecto, votis ritè in Capitolio nuncupatis, ſecum ferre: nec privatum auſpicia ſequi, nec ſine auſpiciis profectum in externo ea ſolo* (6) *nova atque integra concipere poſſe.* Augebant metum

Prodigia.

prodigia ex pluribus ſimul locis nunciata: in Siciliâ militibus aliquot ſpicula, in Sardiniâ (7) autem in muro circumeunti vigilias equiti ſcipionem, quem manu tenuerat, arſiſſe, et litora crebris ignibus fulſiſſe, et ſcuta duo (8) ſanguine ſudaſſe, et milites quoſdam ictos fulminibus, et ſolis orbem (9) minui viſum: et Præneſte ardentes lapides (10) cœlo cecidiſſe: et Arpis parmas in cœlo viſas, pugnantemque cum lunâ ſolem: et Capenæ duas interdiu lunas ortas: et aquas Cæretes ſanguine mixtas fluxiſſe; fontemque ipſum Herculis cruentis manaſſe ſparſum maculis: et in Antiati (11) metentibus cruentas in † corbem ſpicas cecidiſſe: et Faleriis cœlum findi velut magno hiatu viſum; quâque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: (12) ſortes ſuâ ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT:

ceret. (4) Nempe auſpicium, quod magiſtratus ſecum ferre ſolent, privatum verò non ſequuntur. De locutione *in monte* vid. not. 12. ad cap. præc. (5) Fuere Penates, non ſolùm Dii domeſtici, ſed et publicè culti. *Ædes Deorum Penatium* memoratur infrà l. 45. c. 16. E. (6) Semel enim cum auſpiciis profectus domo, poterat in externo ſolo ea iterum iterumque ritè capere. At ea nova et non antè quæſita ſibi acquirere in externo ſolo non poſſe contendunt Patres eum qui ſine iis profectus eſſet. [Ut hìc *concipere auſpicia*, ſic ſuprà vidimus † *concipere ferias*. Sic etiam Ovid. *concipere vota* l. 7. Met. v. 584. E.] (7) Videtur hìc deeſſe nomen ejus urbis, cujus in muro id prodigium, de quo agitur, factum eſt. Quumque aliquot libri optimi habeant *Sudes* pro *autem*, Jac. Gronovius bene legendum conjicit *in Sardiniâ Sulcis in muro* &c. Sulci nobilis et antiqua Sardiniæ civitas fuit. (8) *Sudare ſanguine* occurrit infrà l. 27. c. 4. Alii legunt *ſanguinem*; quod etiam in uſu fuiſſe conſtat: quemadmodum *pluere ſanguine* et *ſanguinem*, *lapidibus* et *lapides*. (9) Intellige eclipſin, per quam ſolaris orbis pars obſcurata eſt. (10) Drakenborchius legendum conjicit *lampadas*; atque ita edidit Stroth: ſed temere; quum Plutarchus, idem prodigium referens in Fabio, ſcribit λιθους ἐκ του ἀερος διαπυρους και φλεγομενους φερεσθαι. Hoc vulgatum firmare videtur. E. (11) Sic ſuprà l. 6. c. 14. *in Vejenti*. l. 7. c. 39. *in Tuſculano*. et ſimilia paſſim. *in Antiati agro* plenè dixit ſuprà l. 8. c. 12. (12) Vid. not. 4. ad c. 52. l. 21. ſuprà. (13) Drakenborchius

CUTIT: et per idem tempus Romæ ſignum Martis Appiâ viâ ad ſimulacra luporum ſudaſſe: et Capuæ ſpeciem cœli ardentis fuiſſe, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibuſdam factas, et gallinam in marem, gallum in feminam ſeſe (13) vertiſſe. His, ſicut erant nunciata, expoſitis, auctoribuſque in curiam introductis, conſul de religione Patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus (14), procurarentur: et uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. cetera, quum ‡ decemviri † libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe Divi carminibus præfarentur (15). Decemvirorum monitu decretum eſt, Jovi primùm donum fulmen aureum † pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur; et Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Soſpitæ Lanuvii majoribus hoſtiis ſacrificaretur; matronæque, pecuniâ collatâ, quantum conferre cuique commodum eſſet, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectiſterniumque fieret; quin et libertinæ ut ipſæ, unde (16) Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus ſuis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hoſtiis ſacrificarunt. poſtremò (17) Decembri jam menſe ad ædem Saturni Romæ immolatum eſt, lectiſterniumque imperatum, (et eum lectum ſenatores ſtraverunt) et convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum (18), popu-

Procurata.

(13) Drakenborchius *τὸ ſeſe* delendum cenſet. Vid. † *vertere*, ſenſu paſſivo. (14) Infrà l. 37. c. 3. *decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt.* Quando verò majores, quando lactentes hoſtiæ immolarentur, hæc notat Servius ad Virg. l. 12. Æn. v. 170. *In rebus, quas volebant finiri celeriùs, et ſenibus et jam decreſcentibus animalibus ſacrificabant: in rebus verò, quas augeri et confirmari volebant, de minoribus et adhuc creſcentibus immolabant.* (15) *Profarentur* plures viri docti legendum monent. Ceterùm placet etiam *Divis* pro *Divi*. *quemadmodum cordi eſſe Divis*, ſeu Diis placere, ex *carminibus profarentur*, ſeu pronunciarent, nempe decemviri. (16) Libertinarum Dea erat Feronia. (17) Intellige menſem Decembrem hujus ipſius anni, qui conſules habuit Flaminium et Servilium. Nimirum hîc Livius in unum colligit quicquid hoc anno procurandis hiſce prodigiis factum eſt. (18) Clamatum eſt, ſeu populus clamabat, *Saturnalia*. Burmannus legendum conjicit *Io Saturnalia*: Gronovius, *Saturnalia . . . clamata*. Hîc Saturnalia novo edicto ſancita, non tum primùm inſtituta intelligi debent. Siquidem ſuprà l. 2. c. 21. trecentos ferè antè annos inſtitutum eſſe diem feſtum Saturnalia Livius jam memoravit.

lusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.

Hannibal Etruriam petit.

II. Dum consul placandis Romæ Diis habendoque (1) delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterùm commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quà fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros, (id omne (2) veterani erat robur exercitûs) admixtis ipsorum impedimentis, (3) necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis ‡ cogere agmen, maximè Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quâ modò præirent duces per præaltas fluvii ac profundas voragines, (4) hausti penè limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se (5) prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant; (6) aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent,

Molestum iter per paludes.

C. 2. (1) Sic cum Creverio edidi, assentiente uno codice. Drakenborchius aliique *trahendoque*. Sed cur Servilius datâ operâ delectum produceret, seu de industriâ cessaret in habendo delectu, causa nulla esse potuit. (2) Infrà l. 28. c. 2. *Hanc justam legionem (et id ferme roboris erat) in primâ acie locat.* (3) *Necubi*, pro *ne alicubi*, ut infrà c. 16. et 28. Similiter *necunde*, pro *ne alicunde*, infrà c. 23. et l. 28. c. 1. (4) Sic infrà l. 38. c. 37. *in paludes quidam conjuncti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt.* (5) Crevierius legi vult *neque sustinere se, neque prolapsi assurgere*; caussatus non opus esse ut prolapsi sustineant, sed erigant se. [At, ni fallor, *prolabi* minus est quàm *procidere*; nec *prolapsus* quisque cadit. Suprà l. 5. c. 21. *Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse.* E.] (6) Perizonius legendum conjicit *neque aut corpora* &c. Crevierius censet huc revocandam esse particulam negantem, quæ in præcedentibus exprimitur; quasi legeretur *neque corpora animis neque animos spe sustinebant.* [Mihi utrumque displicet. Equidem si, cum Creverio, putarem vim particulæ negantis in priore membro huc extendendam esse, tum pro *sustinebam* legerem *sustinere*, uno etiam codice suffragante. At nullus dubito quin Livius dederit, *haud corpora animis, haud animos spe sustinebant.* Particulas *aut* et *haud* vel centies in Mstis Livii a librariis confundi, Drakenborchius ipse testatur ad l. 28. c. 2. Et ἀσυνδέτως repetere hujusmodi particulas Livio perquam familiare est. Sic suprà l. 8. c. 34. *non signa, non ordines servent.* l. 21. c. 11. *non*

manes

cubuissent, inter jumenta, et ipsa jacentia passim, morientes. maximéque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam et tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantùm (7), quod exstaret aquâ, quærentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal, æger oculis ex vernâ primùm intemperie variante (8) calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altiùs ab aquâ (9) exstaret, vectus; vigiliis tandem et nocturno humore palustrique cœlo gravante caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo (10) capitur. *Hannibal oculum amittit.*

III. Multis hominibus jumentisque fœdè amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primùm in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, et situm regionum, itineraque, et (1) copias ad commeatus expediendos, et cetera, quæ cognosse (2) in rem erat, summâ omnia cum curâ inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris et omnium copiâ rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, et † non modò legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec Deos nec homines *Flaminii Cos. ferocia.*

 mines

manes, non stirpem ejus conquiescere viri. et similia passim. E.] (7) Id tantùm quærentibus ad quietem, quod aquæ supereminerct; de cubili minimè curiosis, modò exstaret aquâ. Constructio satis quidem clara, Strothi tamen fefellit. E. (8) Sæpe Livius verbum *variare* usurpat sensu activo. ut suprà l. 2. c. 57. infrà l. 23. c. 5. l. 25. c. 1. Aliquando tamen tanquam verbum neutrum: ut *fama variat* infrà l. 27. c. 27. (9) Paullò antè *extaret aquâ* dixit. Sæpius autem Livius verbo cum præpositione composito in regimine aliam præpositionem addere consuevit. Hoc modo *excludere ab urbe* suprà l. 8. c. 26. *exire ab Capuâ* infrà l. 25. c. 22. *erumpere a portâ* l. 36. c. 26. (10) Suprà l. 9. c. 29. *luminibus captum* infrà l. 41. c. 15. *parte membrorum captus.*

C. 3. (1) Et quibus rationibus facillimè posset commeatus expedire. (2) *In rem esse*, pro utile esse, prodesse, occurrit infrà c. 29. l. 26. c. 17. et

mines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum. quoque (3) pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: et, lævâ relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ agro (4) prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum verò, postquam res sociorum ante oculos propè suos † ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda; ceteris omnibus in † consilio salutaria magis, quàm speciosa, suadentibus, *collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusâ (5) prædandi licentiâ hostem cohibendum*; iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quin immo Arretii ante mœnia sedeamus*, inquit; *hîc enim patria et penates sunt. Hannibal* (6) *emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad Romana mœnia perveniat; nec antè nos hinc moverimus, quàm, sicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Hæc simul increpans, quum ociùs signa convelli juberet, et ipse in equum insiluisset, equus repentè corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circà erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuncium, (7) *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit; primoribus, (8) super quàm quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite (9) in vulgus læto ferociâ ducis, quum spem magis ipsam, quàm causam spei, intueretur.

Ex equo prolabitur.

Signum convelli nequit.

et 44. et alibi sæpe. (3) h. e. et quo. (4) *Prædatum agro* h. e. in agro, ut infrà c. 31. *ac si insulis cultorum egentibus prædarentur.* Similiter *percursant totis finibus* infrà l. 23. c. 42. (5) Magis placeret *effusè*, ut infrà l. 34. c. 16. *effusiùs, ut sparsis hostibus fugâ, prædati sunt.* (6) Vid. not. 1. ad c. 48. l. 21. suprà. (7) Vid. not 3. a dc. 63. l. 21. suprà. (8) h. e. præterquam quòd. Sic infrà l. 27. c. 20. *Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quòd primò malè pugnaverat.* (9) *In vulgus*, pro *vulgo*. Infrà c. 12. *dein propalam in vulgus.*

IV. Hannibal, quod agri eſt inter Cortonam urbem Traſimenumque lacum, omni clade belli pervaſtat, quo magis iram hoſti ad vindicandas ſociorum injurias acuat. Et jam pervenerant (1) ad loca inſidiis † nata, (2) ubi maximè montes Cortonenſes Traſimenus ſubit. via tantum intereſt perangusta, velut ad id ipſum de induſtriâ relicto ſpatio: deinde paullo latior pateſcit campus, inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modò Hiſpaniſque conſideret. Baliares ceteramque levem armaturam poſt montes circumducit: equites ad ipſas fauces ſaltûs, tumulis aptè tegentibus, locat; ut, ubi intraſſent Romani, objecto equitatu, clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, (3) inexploratò, poſtero die, vix dum ſatis certâ luce, anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantùm hoſtium, quod ex adverſo erat, conſpexit: ab tergo et ſuper caput decepere (4) inſidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clauſum lacu ac montibus et circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem, ſignum omnibus dat ſimul invadendi. qui ubi, quâ cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis ſubita atque improviſa res fuit, quòd orta ex lacu nebula campo, quàm montibus, denſior ſederat, agminaque hoſtium ex pluribus vallibus (5) ipſa inter ſe ſatis conſpecta, ‡ eoque magis pariter decucurrerunt.

Pugna ad Traſimenum.

C. 4. (1) Infrà c. 28. *Ager re ipsâ natus tegendis inſidiis.* (2) Ubi lacus maximè ad montes accedit, et eos propè alluit. Plin. l. 6. c. 26. *Regio ibi maritima Syrtibolos. Quâ verò ipſa ſubit ad Medos.* Gronovius emendat *in Traſimenum ſidunt.* (3) *Inexploratò anguſtiis ſuperatis*, ut ſuprà l. 6. c. 30. *inexploratò pabulatum cohortes miſere.* l. 21. c. 25. *inexploratò profectus in inſidias præcipitatus*, et infrà l. 38. c. 18. *inexploratò procedere.* Sic etiam *exploratò* infrà l. 23. c. 43. (4) Fefellere: a Flaminio non ſunt animadverſæ. (5) *Collibus* pro *vallibus* legendum, rem ipſam clamare totamque Livii narrationem pronunciat Lipſius, omneſque poſt eum eandem ſententiam amplectuntur. [Lipſii emendatio, quamvis ſpecioſa, mihi tamen non extra omnem dubitationem videtur. Unam tantùm vallis ſpeciem viros doctos ad hunc locum in animo habuiſſe cenſeo, nempe quæ in planum porrecta duos colles ad radices interjacet. Sunt vero et valles, inſidiis aptiores, quæ ſecundum latera montium pari declivitate deſcendunt. Tales intelligendos opinor ſuprà l. 21. c. 32. ubi Livius dixit, *Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos inſidentes montani; qui ſi valles occultiores inſediſſent* &c. et ubi Virgilius Ecl. 5. v. 84. *Saxoſas inter decurrunt flumina valles* dixit. Quare

eon

decucurrerunt. Romanus clamore priùs undique orto, (6) quàm ſatis cerneret, ſe circumventum eſſe ſenſit; et antè in frontem lateraque pugnari cœptum eſt, quàm ſatis inſtrueretur acies, aut expediri arma, ſtringique gladii poſſent.

V. Conſul, perculſis omnibus, ipſe ſatis, (1) ut in trepidâ re, impavidus, turbatos ordines, vertente ſe quoque (2) ad diſſonos clamores, inſtruit, ut tempus locuſque patitur; et, quâcunque adire audirique poteſt, adhortatur, ac ſtare et pugnare jubet; *nec enim inde votis aut imploratione Deûm, ſed vi ac virtute, evadendum eſſe. Per medias acies ferro viam fieri: et, quo timoris minus ſit, eo minus ferme periculi eſſe.* Ceterùm præ ſtrepitu ac tumultu nec conſilium nec imperium accipi poterat. tantumque aberat, ut ſua ſigna atque ordinem et locum noſceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret (3) animus: opprimerenturque (4) quidam, onerati magis his, quàm tecti: et erat in tantâ caligine major uſus aurium, quàm oculorum. Ad gemitus vulnerum (5) ictuſque corporum aut armorum, et mixtos ſtrepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculoſque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam impetus † captu, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et

non eſt cur Lipſius lectioni vulgatæ objiceret, maximam partem exercitus Hannibalem in montibus poſuiſſe; neque cur Dukerum moveret, eos ex vallibus *decurriſſe* dici. [illegible] tamen, fateor, alius ſcrupulus, ſc. quomodo agmina in pluribus [illegible] conſidentia inter ſe ſatis conſpecta eſſe poſſent. Videat igitur lector eruditus an aliâ ratione vulgatum, quod omnes codices tuentur expediri poſſit, ſubaudiendo nempe ad vocem *ex* [illegible] *vallibus* verbum *coorta*, vel quid ſimile. *Agminaque hoſtium, ex* [illegible] *vallibus* [illegible]*, ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decucurrerunt* ſc. de montibus. Eadem ellipſis in locutione *ex inſidiis* frequens eſt. E.] (6) [illegible] ſatis clarum proſpectum haberent. Sic *cernere acutum* [illegible] abſolutè ponitur apud Hor. l. 1. Sat. 3. v. 26. Drakenborchius hunc locum malè interpretatur. E.

C. [illegible] (1) Vid. [illegible] ad mod[illegible]icationem adhibitum. E. (2) A *quiſque.* Quum [illegible] ſe quiſque. [illegible] l. 4. c. 28. *circumagenti ſe ad diſſonos clamores.* (3) i. e. ſufficeret [illegible]leret. Aliâ formâ, ſed eodem ſenſu, [illegible] l. 3. Ann. c. [illegible] *oculis, neque auribus ſatis competebant.* et l. 3. Hiſt. c. 73. Similiter [illegible]. (4) Nempe ab hoſtibus; dum arma nondum aptata oneri magis ipſis erant, quàm uſui. (5) h. e. eorum, qui

et ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque, nullam, nisi in dextrâ ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, et nova de integro pugna exorta est; non illa ordinata per (6) principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis † antesignani, post signa alia pugnaret acies; nec ut in suâ legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. (7) Fors conglobat, et animus suus cuique antè aut pòst pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor armorum (8), adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido (9) amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. *Terræ motum nemo pugnantium sentit.*

VI. Tres ferme horas pugnatum est, et ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum et (1) robora virorum sequebantur, et ipse, quâcunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; insignemque armis et hostes summâ vi petebant, et tuebantur cives: donec (2) Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, *Consul, en*, inquit, *hic est*, popularibus suis; *qui legiones nostras cecîdit, agrosque et urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremptorum fœdè civium dabo:* subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque priùs armigero, qui se infesto venienti obviàm objecerat, consulem lanceâ transfixit. spoliare cupientem triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis *Mors Flaminii.* *Fugiunt Romani.*

qui vulnerabantur. (6) Non hæc ita accipienda sunt, quasi Livius ordinem horum inter se corporum repræsentare voluisset; quum constet Hastatos in fronte solitos locari, deinde Principes, postremò Triarios. Vid. suprà l. 8. c. 8. (7) Sallust. in Jug. c. 97. *Catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt.* (8) Sic suprà l. 4. c. 47. *tantus ardor ad dimicandum fuit.* [Verba sequentia, *adeo intentus pugnæ animus*, mihi glossema redolent. E.] (9) Duo codices habent *rapidos*. Sed *amnes rapido cursu* est amnes, qui rapido cursu feruntur; ut suprà l. 5. c. 47. *saxum æquo ascensu.*

C. 6. (1) Vid. not. 4. ad c. 54. l. 21. suprà. (2) Adversùs Insubres Gallos in priore consulatu Flaminius bellum gesserat. Mox *facie quoque noscitans*, ut *nomine notus* apud Hor. l. 1. Sat. 9. v. 3. Notus erat reliquis consul ob cohortem suam prætoriam; Ducario etiam ex vultu. (3) Sic

partis fuga inde primùm cœpit: et jam nec lacus, nec montes obſtabant pavori. per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt: armaque et viri ſuper alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deeſt, per prima vada paludis in aquam progreſſi, quoad (3) capitibus humeriſque exſtare poſſunt, ſeſe immergunt. fuere, quos inconſultus pavor nando etiam ‡ capeſſere fugam impulerit. Quæ ubi immenſa ac ſine ſpe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam feſſi vada † retro ægerrimè repetebant, atque ibi ab ingreſſis aquam hoſtium equitibus paſſim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adverſos hoſtes eruptione impigre factâ, ignari omnium, quæ poſt ſe agerentur, ex ſaltu evaſere. et, quum in tumulo quodam conſtitiſſent, clamorem modò ac ſonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ eſſet, neque ſcire, nec perſpicere (4) præ caligine poterant. Inclinatâ denique re, quum incaleſcente ſole (5) diſpulſa nebula aperuiſſet diem, tum liquidâ jam luce montes campique perditas res ſtratamque oſtendere fœdè Romanam aciem. itaque, ne in conſpectos procul immitteretur eques, ſublatis raptim ſignis, quàm † citatiſſimo poterant agmine, ſeſe abripuerunt. Poſtero die, quum ſuper cetera extrema fames etiam inſtaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equeſtribus copiis nocte conſecutus erat, ſi arma tradidiſſent, abire cum ſingulis veſtimentis paſſurum, ſeſe dediderunt. quæ Punicâ religione ſervata fides ab Hannibale eſt, atque in vincula omnes (6) conjecit.

Numerus cæſorum utrinque. VII. Hæc eſt nobilis ad Traſimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæſa ſunt; decem mil-

(3) Sic ſuprà l. 2. c. 25. *fugientibus, quoad inſequi pedes potuit, terga cæſa.* infrà l. 38. c. 22. *quam, quoad viam colles obliqui dederunt, aſcendiſſent.* In his ſimilibuſque locis, *quoad* notat limitem vel loci vel temporis, uſque quo aliquid fit E. (4) Potiùs *proſpicere. Perſpicere* notat perſpicue, penitus videre. *Proſpicere* vel ex longinquo, vel etiam ex alto videre. *Conſpicere* ex propinquo. Ita ſuprà l. 10. c. 32. *Nebula erat ad multum diei, denſa adeo ut lucis uſum eriperet, non proſpectu modò extra vallum adempto, ſed propinquo etiam congredientium inter ſe conſpectu.* (5) Infrà l. 44. c. 36. *iter multo pulvere et incaleſcente ſole factum erat.* l. 26. c. 17. *horâ ferme quartâ diſpulſa ſole nebula aperuit diem. Nebula ſole diſcuſſa* dixit Plin. l. 12. Hiſt. Nat. c. 17. (6) *Conjecti* præferendum videretur, ni codices pro altero ſtarent.

lia,

ſia, ſparſa fugâ per omnem Etruriam, (1) diverſis itineribus urbem petiere. Mille quingenti hoſtium in acie, multi poſtea utrinque (2) ex vulneribus periere. † Multiplex cædes utrinque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quòd nihil hauſtum ex vano (3) velim, quo nimis inclinant ferme ſcribentium animi, † Fabium æqualem temporibus hujuſce belli potiſſimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis eſſent, ſine pretio dimiſſis, Romanis in vincula datis, ſegregata ex hoſtium coacervatorum cumulis corpora ſuorum quum ſepeliri juſſiſſet, Flaminii quoque corpus, funeris cauſâ magnâ cum curâ inquiſitum, non invenit. Romæ, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concurſus in forum populi eſt factus. Matronæ vagæ per vias, quæ ‡ repens (4) clades allata, quæve fortuna exercitûs eſſet, obvios percunctantur. et quum frequentis concionis modo turba in comitium (5) et curiam verſa magiſtratus vocaret; tandem haud multo ante ſolis occaſum M. Pomponius prætor, *Pugnâ*, inquit, *magnâ victi ſumus:* et, quanquam nihil certius ex eo auditum eſt, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt (6), *conſulem cum magnâ parte copiarum cæſum: ſupereſſe paucos, aut fugâ paſſim per Etruriam ſparſos, aut captos ab hoſte.* (7) Quot caſus exercitûs victi fuerant, tot in curas diſpertiti eorum animi erant, quorum propinqui ſub C. Flaminio conſule † meruerant, ignorantium, quæ cujuſque ſuorum fortuna eſſet. nec quiſquam ſatis certum habet, quid aut ſperet, aut timeat. Poſtero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major propè mulierum,

Romæ magnus terror.

C. 7. (1) Duo codices habent *averſis*, h. e. itineribus deviis et ſecretioribus, averſis a viâ militari ac regiâ. Et hanc lectionem viri docti probant. (2) Rectè monuit Perizonius hoc *utrinque* delendum eſſe, ut ex ſequente ortum. Hîc de ſolis Pœnis agit Livius. (3) h. e. ex incerto. Suprà l. 4. c. 13. *ne cujus incerti vanique auctor eſſet.* Nimis autem inclinant ferme ſcribentium animi ad res tradendas ex levioribus auctoribus hauſtas. (4) Repentina. Mox cap. ſeq. *repens alia nunciatur clades.* (5) Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo, quòd illuc primùm populus Romanus comitiorum cauſâ convenire cœperat. Unde et comitia Curiata, quæ omnium antiquiſſima ſunt, in eo ſemper loco haberi ſolebant. Primò tecto caruerat: tectum verò demum anno u. c. 544. Vid. infrà l. 27. c. 36. (6) Domi ſuis renunciant. Suprà l. 7. c. 32. *Hâc legatione Romam relata.* (7) Varii caſus exercitûs victi fuerant: alii cæſi, alii capti erant, quidam vulnerati, quidam integri ex prœlio effugerant. Totidem igitur in curas diſpertiti erant animi propinquorum.

quàm

quàm virorum, multitudo ftetit, aut fuorum aliquem, aut nuncios de his opperiens: circumfundebanturque obviis fcifcitantes; neque avelli, † utique ab notis, priùs, quàm ordine omnia inquififfent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut triftia nunciabantur: gratulantefque aut confolantes redeuntibus domos circumfufos. Feminarum præcipuè et gaudia infignia erant, et luctus. Unam in ipfâ portâ, fofpiti filio repentè oblatam, in confpectu ejus exfpiraffe ferunt; alteram, cui mors filii falfò nunciata erat, mœftam fedentem domi, ad primum confpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto ufque ad occidentem folem in curiâ retinent, confultantes, quonam duce, aut quibus copiis, refifti victoribus Pœnis poffet.

Matres receptis filiis gaudio exanimatæ.

Alia clades.

VIII. Priufquam fatis certa confilia effent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio (1) pro prætore miffa ad collegam ab Servilio confule, in Umbriâ, quò poft pugnam ad Trafimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama variè homines affecit. pars, occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per fe æftimare, fed, ut in affecto corpore † quamvis levis caufa magis, quàm valido gravior, fentiretur; ita tum ægræ et affectæ civitati quodcunque adverfi inciderit, non rerum magnitudine, fed viribus extenuatis, quæ nihil, quod aggravaret (2) pati poffent, æftimandum effe. Itaque ad remedium, (3) jam diu neque defideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: et quia et conful aberat, a quo uno dici poffe videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam

†

C. 8. (1) Vocat Centenium proprætorem, quanquam ille præturam geffiffe nufquam legitur. Sic fuprà l. 10. c. 25. L. Scipio, *legatus confulis*, quanquam nec is priore anno prætor fuerat, *proprætor* dicitur. Videntur [illegible] imperatores five confules legatos fuos, quum iis imperium fe abfentibus traderent, *proprætoris* nomine infigniviffe. [Vid. not. 5. ad. c. 3. l. 21. fuprà.] (2) Suprà l. 4. c. 12. *Unum abfuit bellum externum, quo fi aggravatæ res effent* &c. (3) Hæc intelligenda funt de dictatore rei gerundæ causâ creato, qui nullus poft Atilium Calatinum per tres et triginta annos creatus fuerat. Aliquot fuere per hoc temporis intervallum dictatores, inter quos ipfe Fabius, fed comitiorum habendorum caufâ creati.

facile

facile erat aut nuncium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, et magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, et præsidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

Hannibal Spoletum frustra tentat.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. inde, quum † perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magnâ cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset; in agrum Picenum avertit iter (1), non copiâ solùm omnis generis frugum abundantem, sed (2) refertum prædâ, quam effusè avidi atque egentes rapiebant (3). Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles. hibernis itineribus ac palustri viâ prœlioque, magis ad eventum secundo, quàm levi aut facili, affectus. Ubi satis quieti (4) datum, prædâ ac populationibus magis, quàm otio aut requie, gaudentibus, profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Pelignos devastat, circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus prœliis cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitûsque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum (5), quo die magistratum iniit, vocato senatu,

Vastat Italiam.

C. 9. (1) *Avertere iter* suprà l. 21. c. 23. et cap. præc. (2) Particulam *etiam*, post *non solùm . . . sed*, vel *non modò . . . sed*, omittere sæpius solet Livius. ut suprà l. 3. c. 36. et 38. infrà c. 20. et alibi. (3) Incolæ nempe agri Piceni, qui ideo refertus prædâ dicitur. At quæri potest, quomodo ager omne genere frugum abundare dicatur, ejusque incolæ esse egentes. E. (4) Gronovius vult *quietis*, propter sequens *militibus*: sed codices *quieti* constanter tuentur. Drakenborchius *τὸ gaudentibus* refert ad *profectus*: *profectus gaudentibus* pro cum gaudentibus. Atque ita Livium sæpissime locutum esse constat. Vid. † *cum.* Alii *gaudentibus* pro ablativo absolutè posito accipiunt. Sed frustra, ut opinor, viri docti nodum in scirpo quærunt. Vocem *gaudentibus*, in tertio casu acceptam, ad *τὸ satis* refero. *Datum quieti* tantum temporis, quantum *satis* erat *gaudentibus* &c. E. (5) Fuerat enim quarto antè anno dictator, comitiorum habendorum causâ.

ſenatu, ab Diis orſus, quum edocuiſſet Patres, plus negligentiâ ceremoniarum auſpiciorumque, quàm temeritate atque inſcitiâ, peccatum a C. Flaminio conſule eſſe, quæque piacula iræ Deûm eſſent, ipſos Deos conſulendos eſſe; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, niſi quum tetra prodigia nunciata ſunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui, inſpectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli cauſâ votum* (6) *Marti foret, id non ritè factum, de integro atque amplius faciendum eſſe: et Jovi † ludos magnos, et ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas eſſe, et ſupplicationem lectiſterniumque habendum, et* (7) *ver ſacrum vovendum, ſi bellatum proſpere eſſet, reſque publica in eodem, quo ante bellum fuiſſet, ſtatu permanſiſſet.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Æmilium prætorem, ex collegii pontificum ſententiâ, omnia ea ut maturè fiant, (8) curare jubet.

Libri Sibyllini inſpecti.

X. His ſenatuſconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, conſulente collegio (1) prætorum, omnium primum populum conſulendum de vere ſacro cenſet: injuſſu populi voveri non poſſe. Rogatus in hæc verba populus (2), *Velitis jubeatiſque hoc ſic fieri? ſi reſpublica ‡ populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, ſicut velim eam,* (3) *ſalva ſervata erit hiſce duellis;* (4) *datum donum ‡ duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum*

Ver ſacrum votum.

cauſâ. Ceterùm hìc dictator vocatur, licet propriè *prodictator* fuerit. Vid. infrà c. 31. (6) Hoc reſpicere videtur vota, quæ dicitur C. Atilius prætor ſuſcipere juſſus, ſuprà l. 21. c. 62. (7) Mos Italis fuit, ut magnis in periculis voverent, quæcunque proximo vere nata eſſent apud ſe animalia, immolaturos. Plura vid. apud Briſſon. de form. l. 1. p. 97. et ſeq. (8) Non jubetur M. Æmilius ea omnia per ſe ipſe peragere, ſed curare ut maturè fiant. Itaque nihil repugnat huic loco, quòd mox dicuntur alii alias hujus negotii partes peregiſſe.

C. 10. (1) *Collegium prætorum* occurrit apud Cic. l. 3. de Off. c. 20. Sic et tribunorum militum conſulari poteſtate, ſuprà l. 4. c. 17. Nec non *collegium* de duobus conſulibus, eodem anno magiſtratum gerentibus, adhibetur ſuprà l. 10. c. 22. Alii autem legendum volunt *conſulente collegium* (nempe pontificum) *prætore* ſc. M. Æmilio. (2) Vid. not. 4. ad c. 17. l. 21. ſuprà. Mox voces *hoc ſic fieri* Lipſius delendas cenſet. (3) *Salvum ſervari* ſimiliter occurrit apud Caton. de Re ruſt. c. 142. Ceterùm poſt voces *hiſce duellis*, verba *quod duellum* et reliqua, quæ parentheſi incluſa ſunt, trajectione factâ, inſeri debent. (4) *Datum donum*, pro verboſâ talium formularum diligentiâ, nil aliud eſſe videtur, niſi

duellum populo Romano cum Karthaginienſi eſt, quæque duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) quod ver attulerit ex ſuillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque (5) *profana erunt, Jovi fieri* (6), *ex quâ die ſenatus populuſque juſſerit. Qui faciet, quando volet, quâque lege volet, facito: quo modo faxit, probè factum eſto. Si id moritur, quod fieri oportebit,* (7) *profanum eſto, neque ſcelus eſto. ſi quis rumpet occidetve inſciens, ne fraus eſto. ſi quis clepſit* (8), *ne populo ſcelus eſto, neve cui cleptum erit. ſi* (9) *atro die faxit inſciens, probè factum eſto. ſi nocte ſive luce, ſi ſervus ſive liber faxit, probè factum eſto. ſi* (10) *anteidea ſenatus populuſque juſſerit fieri, ac faxit, eo populus ſolutus, liber eſto.* Ejuſdem rei cauſâ † ludi magni voti æris (11) trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis, ſupplicatio edicta: ſupplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantùm, ſed agreſtium etiam, (12) quos in aliquâ ſuâ fortunâ publicæ quoque contingebat cura. *Lectiſternium.* Tum † lectiſternium per triduum habitum, ‡ decemviris ſacrorum curantibus. ſex pulvinaria in conſpectu fuere: Jovi ac Junoni unum; alterum Neptuno ac Minervæ; tertium Marti ac Veneri; quartum Apollini ac Dianæ; quintum Vulcano ac Veſtæ; ſextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris edi-

niſi *donum* verè et planè *datum*. Alii aliter interpretantur. (5) Quæ non ſacrata jam erunt alii cuipiam divo. Itaque, ſi quæ antea conſecrata fuiſſent, ea hoc voto non continebantur. (6) h. e. immolari. et ita mox *facere* pro ſacrificare. Ceterùm ad arbitrium ſenatûs populique reſervabatur, quo die ver ſacrum incipere deberet. Quare additur, *ex quâ die* &c. Sic infrà l. 34. c. 44. ubi hoc veris ſacri votum perſolvitur, decernitur *ver ſacrum videri pecus, quod* natum eſſet inter Kalendas Martias, et pridie Kalendas Maias. (7) Ita habeatur, quaſi non ſacrum ac devotum Diis fuerit; neque fraudi ſit, quòd non immolatur. (8) Furatus fuerit: *cleptum* furto ſubductum. a Græco κλέπτω. (9) Vid. ‡ *dies religioſi*. (10) *Anteidea*, ſeu *antidea*, antiquè pro *antea*. Similiter *antideo* pro *anteeo*, *antidhac* pro *antehac*, *poſtidea* pro *poſtea*, apud Plautum. *Si ſenatus populuſque juſſerit fieri*, ſive immolari, *anteidea ac faxit*, i. e. priuſquam privatus quiſpiam faxit, ſive immolaverit. Sed tranſponenda videtur particula *ac*: *Si anteidea ac ſenatus* &c. h. e. ſi quis immolaverit, priuſquam ſenatus populuſque juſſerit. (11) In hoc voto omnia ternario numero religioſè nuncupata ſunt. (12) Qui, quum aliquam fortunam haberent, quum aliquid poſſiderent, de publicâ quoque fortunâ ſolliciti erant. Vid. ‡ *qui erant*.

tum

tum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

Fabii consilia de bello gerendo.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publicâ dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviàm eundum esse Patres censerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e republicâ duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, ut, quibus oppida castellaque immunita essent, (1) uti in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, quâ iturus Hannibal esset, (2) tectis priùs incensis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset: ipse, viâ Flaminiâ (3) profectus obviàm consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, (4) vetustate jam propè oblitos ejus imperii, fecisset; literæ ab urbe allatæ sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostiâ in Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punicâ circa portum (5) Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque, quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis (6), persequi hostium classem, ac litora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat: libertini etiam, (7) quibus liberi essent, et ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque et triginta annis erant, in naves impositi (8): alii, ut urbi præsiderent, relicti.

XII. Dictator

C. 11. (1) Vid. † *repetitiones propter plura interposita*, et ‡ *ut* repetitionem. (2) In editione Drakenborchianâ hæc verba, pravâ interpunctione junguntur cum sequentibus. E. (3) Viâ munitâ ab hoc ipso Flaminio, qui modo ad Trasimenum lacum periisse memoratus est. Muniverat illam ab Româ Ariminum usque, quum esset censor, quarto ante hunc annum. (4) Vid. not. 3. ad c. 8. suprà. (5) Est Cosa oppidum Etruriæ littorale. (6) Vid. not. 1. ad c. 61. l. 21. suprà. (7) Qui [illegible], quamvis non agrorum possessione, liberorum tamen capitibus cum republicâ conjuncti essent. (8) *Imponere in naves* suprà l. 21. c. 27.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die (1) ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Præneste, ac transversis limitibus (2) in viam Latinam est egressus (3): unde, itineribus summâ cum curâ exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primùm die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus ‡ educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem (4), victos tandem quoque (5) Martios animos Romanis, † debellatumque, & concessum propalam de virtute ac gloriâ esse, in castra rediit: ceterùm tacitâ curâ animum (6) incensus, quòd cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset; ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quæsissent. et prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo timuit. constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebrò castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit. et modò citato agmine e conspectu abibat, modò repentè in aliquo flexu viæ, si † excipere degressum in æquum posset, occultus (7) subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret

Fabius pugnam detrectat.

c. 27. infrà l. 23. c. 49. et alibi sæpe. Mox *præsiderent*, pro *præsidio essent*. Sic Sallust. in Cat. c. 57. *Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat*. Et noster infrà l. 23. c. 32.

C. 12. (1) Alii *diem*, quod omnino verum est. *Diem militibus ad conveniendum edicere* suprà cap. præc. infrà l. 31. c. 2. l. 35. c. 3. et alibi. Sed *die militibus ad conveniendum edicere* rationem sermonis Latini ferre non posse, rectè observat Dukerus. (2) *Limes* pro viâ infrà est hoc lib. c. 15. et alibi. necnon *transversis limitibus* infrà l. 31. c. 39. et l. 41. c. 14. (3) Suprà l. 5. c. 16. *per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi*. (4) *Tò quidem* respicit *tò ceterùm*, quod sequitur: ille quidem palam hæc jactans abibat; ceterùm secretò angebatur. (5) Suprà l. 21. c. 12. *Alorcus vinci animos, ubi arma vincantur, affirmans*. Mox *concessum de virtute ac gloriâ*, ut suprà l. 3. c. 60. *postquam concessum propemodum de victoriâ credebant*. (6) Hellenismus. vid. not. 4. ad c. 34. l. 21. suprà. Placet tamen Mureti conjectura, legentis *ceterùm tacita cura animum incessit*, ut suprà l. 1. c. 56. l. 2. c. 18. l. 4. c. 50. et alibi sæpe. (7) *Occultus subsistere* suprà l. 9. c. 23. Et ita sæpe adjectiva pro adverbii

Fabii artes. omitteret eum, neque congrederetur. Castris, (8) nisi quantum usus necessariò cogeret, tenebatur miles. pabulum et ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio, composita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta omnia, et infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque (9) universo periculo summa rerum committebatur: et parva momenta (10) levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minùs jam tandem aut virtutis, aut fortunæ † pœnitere suæ. *Mag. equitum ferocia.* Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quàm magistrum equitum: qui nihil aliud, quàm quòd (11) impar erat imperio, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac linguâ (12) immodicus; primò inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum (13) arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: irritat etiam de industriâ ducem, si fortè accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahere (1) ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ad Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis *Hannibal Campaniam petit.* jam tum illecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore,

biis Livio adhibentur. (8) Paullo suprà, *nisi quantum necessitas cogeret.* (9) Infrà c. 32. *in casum universæ dimicationis non veniebant.* l. 25. c. 39. *cunctantibus periculum summæ rerum facere.* (10) Levia certamina, quæ haud magni per se momenti erant. Mox *finitimo receptu*, h. e. quum in propinquo esset, quo se reciperent. (11) Quòd non æquatum imperium cum dictatore habebat. Suprà l. 6. c. 23. *scire se collegam habere, jus imperii parem.* (12) *Immodicam linguam* dixit suprà l. 4. c. 49. (13) Omnino legendum, ex conjecturâ Gronovii, *premendoque superiorem quæ pessima ars* &c. Infrà hoc lib. c. 59. *nec premendo alium me extulisse velim.* *Premendo* h. e. deprimendo, obtrectando.

C. 13. (1) Ad certamen in plano committendum. *Detrahere* dixit, quia

fore, (2) quum res major, quàm auctores, esset, dubium Hannibalem, † alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos, (3) ut etiam atque etiam promissa rebus † affirmarent, jussosque, cum pluribus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione (4), pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die ‡ mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longè inde aliâ regione esse: virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit (5). Usque ad aquas Sinuessanas (6) populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latiùs, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere. *Errore duci, ad Casilinum deducitur.* †

XIV. Ut verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum propè de integro seditio accensa. † quieverant enim per paucos dies; quia, quum celeriùs solito ductum *Seditio in castris Fabii.*

quia per loca alta ducebat Fabius. cap. præc. (2) Quum tantæ rei haud satis graves auctores essent. (3) *Tò ut* haud dubiè transponendum; legendumque *monitos etiam atque etiam, ut promissa* &c. (4) Vocem *prolatione* ignorant plures et meliores codices. Si abesse debeat, *abhorrens nominum* eodem modo dictum erit, quo suprà c. 3. dixit, *non modò legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum quidem satis metuens.* Mox, *dux ut acciperet fecit*, quemadmodum infrà l. 25. c. 34. *Hæc pervagata passim vox, ut et hostes pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit.* (5) Ea *τῷ dimisit* vis est, ut notet, eo consilio missum esse Maharbalem, ut per omnem agrum Falernum ejusque varias partes prædas ageret. (6) Prope Sinuessam aquæ fuere calidæ, celebres apud antiquos.

agmen fuiſſet, feſtinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut verò in extrema juga Maſſici montis ventum eſt, hoſteſque ſub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinueſſæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, ſociorum cædes & incendia venimus? nec ſi nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinueſſam colonos patres noſtri miſerunt, ut ab Samnite hoſte tuta hæc ora eſſet: quam nunc non vicinus Samnis urit, ſed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, noſtrâ cunctatione & ſocordiâ, jam huc progreſſus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus noſtris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari claſſes, dedecus eſſe imperii ſui duxerint, eam nos nunc plenam hoſtium,* (1) *Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modò, Saguntum oppugnari indignando, non homines tantùm, ſed fœdera & Deos, ciebamus,* (2) *ſcandentem mœnia Romanæ coloniæ Hannibalem lenti ſpectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; ſtrepunt aures clamoribus plorantium ſociorum, ſæpius nos, quàm Deorum invocantium opem. nos hîc pecorum modo per æſtivos ſaltus deviaſque* (3) *calles exercitum ducimus, conditi nubibus ſilviſque. Si hoc modo peragrando cacumina ſaltuſque M. Furius recipere a Gallis urbem voluiſſet, quo hic novus Camillus (nobis dictator † unicus in rebus † affectis quæſitus) Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma eſſet: quam vereor, ne, ſic cunctantibus nobis, Hannibali ac Pœnis toties ſervaverint majores noſtri. ſed † vir, ac verè Romanus,* (4) *quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum juſſuque populi dictum, Vejos ‡ allatum eſt, quum eſſet ſatis altum Janiculum, ubi ſedens proſpectaret hoſtem, deſcendit in æquum: atque illo ipſo die mediâ in urbe, quâ nunc † buſta Gallica ſunt, & poſtero die*

Minucii ſeditioſa oratio.

C. 14. (1) Interpunxi hic cum Crevierio; ut voces *Numidarumque ac Maurorum* non ad τὸ *plenam* referantur, ſed ad ſequens *factam*. Sic mox *Gallorum Roma eſſet*. Paullo ſuprà, *pro!* abſolutè ponitur, ut apud Plaut. in Caſ. 2. 4. 5. (2) Suprà l. 3. c. 67. *ſcandentem in aggerem Volſcum hoſtem nemo ſubmovit.* Mox *lenti ſpectare* dicuntur, qui ſpectaculo non concitantur in iram, ejuſque indignitate non commoventur. Ovid. l. 2. Triſt. v. 514. *Scenica vidiſti lentus adulteria.* (3) Voce *callis* feminino genere ſæpe utitur Livius, ut jam obſervavit Nonius. infrà l. 31. c. 42. l. 36. c. 15. l. 38. c. 2. (4) Præproperi ingenii concionator celeritatem Camilli ſupra verum exanget

die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus, utrùm tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo (5) *obsidendoque, & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modò* (6) *C. Lutatio quæ alia res, quàm celeritas, victoriam dedit? quòd postero die, quàm hostem vidit, classem gravem commeatibus* (7), *impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis † debellari credere posse. armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris* (8). *Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant.* Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris suffragii res esset (9), haud dubiè ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos. †

XV. Fabius pariter (1), in suos haud minùs quàm in hostes intentus, (2) priùs ab illis invictum animum ‡ præstat. quanquam probè scit, non in castris modò suis, sed jam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum † tenore æstatis reliquum extraxit: (3) ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: *Fabius in cunctatione perstat.*

H 2 quia

auget ut majore invidiâ oneret Fabii cunctationem. (5) Suprà l. 9. c. 15. *consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent.* Est autem *premere urbem* eam oppugnare, ad deditionem adigere obsidendo. (6) Bello Punico primo, ante XXV. annos. (7) Refertam et oneratam commeatibus, quos ad exercitum Erycinum portabat Hanno. Pessimè hîc Doering. Alio prorsus sensu *multitudo commeatibus gravis* dicitur suprà l. 7. c. 37. ubi vox *commeatibus* in tertio casu accipienda. E. (8) Vid. not. 14. ad c. 6. l. 6. suprà. (9) Sic infrà c. 53. *negat consilii rem esse Scipio.* Mox *ferebant*, i. e. præ se ferebant, prædicabant. Suprà l. 2. c. 54. *palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.* infrà c. 29. *palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio victum.*

C. 15. (1) H. e. eodem tempore; simul Fabius. Alii autem, distinctione sublatâ, legunt *pariter in suos haud minus quam* &c. ‡ pleonasmo haud inusiato. (2) Primum certamen erat Fabio cum suis: et quo se invictum præstaret ab hostibus, priùs necesse erat ut se invictum præstaret a suis. (3) Vid. ‡ *ut* pro *adeo ut.* Porro *reliquum æstatis* infrà l. 27. c. 20. Ita *reliquum noctis* suprà l. 2. c. 64. *reliquum diei* l. 3. c. 62. et

quia ea regio (4) præſentis erat copiæ, non perpetuæ, arbuſta vineæque, & conſita omnia magis amœnis, quàm neceſſariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum ſatis ſciret, per eaſdem anguſtias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Caſilinum occupat modicis præſidiis; quæ urbs, Vulturno flumine dirempta (5), Falernum ac Campanum agros dividit: ipſe jugis iiſdem exercitum reducit, miſſo exploratum cum quadringentis equitibus ſociorum L. Hoſtilio Mancino: qui (6) ex turbâ juvenum audientium ſæpe ferociter concionantem magiſtrum equitum, progreſſus primò exploratoris modo, ut ex tuto ſpecularetur hoſtem, ubi vagos paſſim per vicos Numidas vidit, per ‡ occaſionem etiam paucos occidit: extemplo occupatus certamine eſt animus, (7) exciderùntque præcepta dictatoris; qui, quantum tutò poſſet, progreſſum priùs recipere ſeſe juſſerat, quàm in conſpectum hoſtium veniret. Numidæ, alii atque alii occurſantes refugienteſque, ad caſtra propè ipſum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Karthalo, penes quem ſumma equeſtris imperii erat, concitatis equis invectus, quum priùs, quàm ad conjectum teli veniret, avertiſſet ‡ hoſtem, quinque millia ferme continenti curſu ſecutus eſt fugientes. Mancinus, poſtquam nec hoſtem deſiſtere ſequi, nec ſpem vidit effugiendi eſſe, cohortatus ſuos in prœlium rediit, omni parti virium impar. Itaque ipſe, & delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuſo rurſus curſu Cales primùm, inde propè inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo fortè die Minucius ſe conjunxerat Fabio, miſſus ad firmandum præſidio † ſaltum, qui ſuper Tarracinam, in arctas coactus fauces, imminet mari, ne (8) immunito Appiæ limite Pœnus pervenire in agrum Romanum poſſet. Conjunctis exercitibus dictator

et ſimilia paſſim. (4) In præſens quidem ſubminiſtrare poterat ea, quæ alendo exercitui neceſſaria erant, non verò in totum annum: fuerunt enim ibi *arbuſta vineæque* &c. (5) Flumine, nempe, per mediam urbem lato. (6) Quum unus fuerit *ex turbâ* &c. E. (7) *Excidere de memoriâ* dixit infrà l. 29. c. 19. E. (8) Si limes Appiæ viæ, ferens ab Tarracinâ in Romanum agrum, munitus præſidio non eſſet. (9) In-

tator ac magifter equitum caftra in viam deferunt (9), quâ Hannibal ducturus erat. duo inde millia hoftes aberant.

XVI. Poftero die Pœni, quod viæ inter bina caftra erat, agmine complevere. Quum Romani fub ipfo conftitiffent vallo, haud dubiè æquiore loco (1), fucceffit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad laceffendum hoftem carptim (2) & procurfando recipiendoque fefe pugnavere. reftitit fuo loco Romana acies. lenta pugna & ex dictatoris magis, quàm Hannibalis, fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hoftium cecidere. Inclufus inde videri Hannibal, viâ ad Cafilinum obfeffâ: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum fociorum Romanis commeatus fubveheret; Pœnus contrà inter Formiana faxa ac Literni arenas ftagnaque perhorrida fitu hibernaturus effet. Nec Hannibalem fefellit, fuis fe artibus peti. itaque, quum per Cafilinum evadere non poffet, petendique montes & jugum Calliculæ fuperandum effet, (3) necubi Romanus inclufum vallibus agmen aggrederetur; (4) ludibrium oculorum, fpecie terribile, ad fruftrandum hoftem commentus, principio noctis furtim fuccedere ad montes ftatuit. Fallacis confilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fafcefque virgarum, atque arida farmenta (5) præligantur cornibus boum, quos domitos indomitofque multos inter ceteram agreftem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Hafdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accenfis cornibus ad montes ageret; maximè, fi poffet, fuper faltus ab hofte infeffos.

Inclufus Hannibal fe explicat arte.

Boves accenfis cornibus.

(9) Infrà c. 24. *caftra, quæ in monte alto ac tuto loco pofita fuerant, jam in planum deferuntur.* Similiter *deferre ædes in planum* dixit fuprà l. 2. c. 7.

C. 16. (1) Ipfis nempe Romanis magis commodo. Sic infrà l. 25. c. 13. *ut quibus locus æquior effet.* *Æquus* locus *iniquo* opponitur. (2) Infrà l. 44. c. 41. *carptim aggrediendo.* *Expediti equites* memorantur infrà c. 55. Porro *procurfare* fuprà l. 3. c. 61. *latrocinii modo procurfantes pauci recurrentefque.* *Procurfationes* fuprà l. 5. c. 19. *procurfus* infrà hoc lib. c. 41. (3) Vid. not. 3. ad c. 2. fuprà. (4) Spectaculum ludicrum. Ita ferme *ludibrium cafûs*, pro cafu ludicro, infrà l. 30. c. 30. E. (5) *Sarmenta* propriè de ramis vitium ufurpantur; fed et de aliarum arborum ramufculis.

XVII.

XVII. Primis tenebris ſilentio mota caſtra; boves aliquanto ante ſigna acti. ubi ad radices montium viaſque anguſtas ventum eſt, ſignum extemplo datur, ut accenſis cornibus armenta in adverſos concitentur montes. & metus ipſe relucentis flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut ſtimulatos furore agebat boves. quo repentè diſcurſu, haud ſecus quàm ſilvis montibuſque accenſis, omnia circùm virgulta ardere: capitumque irrita quaſſatio (1), excitans flammam, hominum paſſim diſcurrentium ſpeciem præbebat. Qui ad tranſitum ſaltûs inſidendum locati erant, ubi in ſummis montibus ac ſuper ſe quoſdam ignes conſpexerunt, circumventos ſe eſſe rati, præſidio exceſſere (2), quâ minimè denſæ micabant flammæ, velut tutiſſimum iter, petentes ſumma montium juga; tamen in quoſdam boves palatos ab ſuis gregibus inciderunt. Et primò, quum procul cernerent, veluti flammas ſpirantium miraculo attoniti conſtiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum verò inſidias rati eſſe, dum majore metu concitant ſe in fugam, levi quoque armaturæ hoſtium incurrêre. ceterùm nox æquato timore neutros (3) pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal tranſducto per ſaltum, & quibuſdam in ipſo ſaltu ‡ hoſtium oppreſſis, in agro Allifano poſuit caſtra.

XVIII. Hunc tumultum ſenſit Fabius. ceterùm & inſidias eſſe ratus, & ab nocturno † utique abhorrens certamine, ſuos munimentis tenuit. Luce primâ ſub jugo montis prœlium fuit; quo interclusam ab ſuis levem armaturam facilè (etenim numero aliquantum præſtabant) Romani ſuperaſſent, niſi Hiſpanorum cohors, ad id ipſum remiſſa ab Hannibale, perveniſſet. ea aſſuetior montibus, & ad concurſandum inter ſaxa rupeſque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campeſtrem hoſtem, gravem armis ‡ ſtatariumque, pug-

C. 17. (1) Dum nempe fruſtra excutere ignem moliuntur. (2) Stationem, ubi in præſidio locati fuerant reliquerunt. Mox *minimè denſæ*, ut *minimè vulta* infrà l. 31. c. 8. (3) h. e. utroſque a pugnâ incipiendâ averſos uſque ad lucem tenuit. Conſtructio notabilis, quam expedire licet reſolvendo voces *neutros incipientes*, in *utroſque incipere nolentes*. Hic quoque turpiter aberravit Doering. E.

næ

næ genere facilè eluſit (1). Ita haudquaquam pari certamine digreſſi, Hiſpani ferè omnes incolumes, Romani, aliquot ſuis amiſſis, in caſtra contenderunt. Fabius quoque movit caſtra : tranſgreſſuſque ſaltum ſuper Allifas, loco alto ac munito conſedit. Tum, per Samnium Romam ſe petere ſimulans, Hannibal uſque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius inter hoſtium agmen urbemque Romam jugis (2) ducebat; nec abſiſtens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit; urbem metu, quia collapſa ruinis pars mœnium erat, ab ſuis deſertam. Dictator in Larinate agro caſtra communiit. inde ſacrorum cauſâ Romam revocatus, non imperio modò, ſed *Dictator it Romam.* conſilio etiam, ac propè precibus agens cum magiſtro equitum (3), *ut plus conſilio, quàm fortunæ, confidat : & ſe* † *potiùs ducem, quàm Sempronium Flaminiumque, imitetur. ne nihil actum cenſeret,* (4) *extractâ propè æſtate per ludificationem hoſtis. medicos quoque plus interdum quiete, quàm movendo atque agendo, proficere.* † *Haud parvam rem eſſe, ab toties victore hoſte vinci deſiſſe, & ab continuis cladibus reſpiraſſe.* † hæc nequicquam præmonito magiſtro equitum, Romam eſt profectus.

XIX. Principio æſtatis, quâ hæc gerebantur, in Hiſpaniâ quoque terrâ marique cœptum bellum eſt *Res geſtæ in Hiſpaniâ.* Haſdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre inſtructum paratumque acceperat, decem adjecit : quadraginta navium claſſem Himilconi tradidit : atque ita Karthagine (1) profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quâcunque parte copiarum hoſtis occurriſſet. Cn Scipioni, poſtquam moviſſe ex hibernis hoſtem audivit, primò idem conſilii (2) fuit: deinde, minùs terrâ, propter ingentem famam novorum auxiliorum,

C. 18. (1) Infrà l. 36. c. 45. *celeritate navium ſuas eludi viderunt.* et l. 29. c. 33. (2) h. e. per juga. Sic ſuprà l. 2. c. 50. *ni jugo circummiſſus Vejens in verticem collis evaſiſſet.* Mox *abſiſtens*, ut infrà l. 36. c. 45. *poſtquam celeritate navium ſuas eludi viderunt, tandem abſtiterunt* h. e. inſequi deſierunt. (3) Vid. not. 4. ad c. 24. l. 5. ſuprà. (4) *Extrahi tempus* dicitur ſuprà c. 15. infrà l. 32. c. 9. et alibi ſæpe. Sigonius legi voluit *exactâ*, ut infrà c. 29. et alibi: ſed nil mutandum.

C. 19. (1) Karthagine nempe novâ. E. (2) Sic *idem certaminis* ſuprà l. 10. c. 34. *idem negotii* infrà l. 25. c. 22. Mox per *nova auxilia* Hiſpanos

auxiliorum, concurrere ausus, (3) delecto milite ad naves imposito, quinque & triginta navium classe ire obviàm hosti pergit. Altero (4) ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripâ posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis & propugnaculis adversùs latrones utuntur. inde primò, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque priùs in terrâ & castris, quàm ad mare & ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut (5) aperientibus classem promontoriis: quum repentè eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minùs quàm hostem aut prœlium eo die exspectantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet: classem Romanam jam haud procul portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terrâ, quàm in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii (6) resolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere (7) agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat

panos intelligas. E. (3) *Miles ad naves* est classiarius miles. Sic *servos ad remum* infrà l. 34. c. 6. Vid. etiam ‡ *tribuni militum ad legiones*. Polyb. l. 3. c. 95. *λαβων εκ του πεζου στρατευματος τους επιτηδειοτατους ανδρας προς την επιβατικην χρειαν.* Porro *imponere* sic absolutè ponitur apud Cic. l. 2. de Divin. c. 40. (4) *Altero die*, quàm *ab Tarracone* profectus est. Pol. l. 3. c. 95. *δευτεραιος εκ Ταρακωνος.* (5) *Nondum aperientibus classem promontoriis* h. e. adhuc celantibus. *Aperit* classem promontorium, quando classis, promontorium prætervecta, in conspectum prodit. E. (6) *Oræ* sunt funes, quibus naves ex puppi terræ alligabantur: *ancoralia* funes, quibus ancoræ, de prorâ jactæ, annectebantur. *Alii*, illis resolutis, *in ancoras evehuntur*, i. e. contra ancoras adhuc tenentes; hæc *alii incidunt*. Infra l. 28. c. 36. *orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt.* (7) *Ferociter ac præpropere agere* suprà est c. 3. *præpropero ingenio* infrà

propinquabat modò, sed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste & prœlio magis Pœni, quàm suomet ipsi tumultu turbati, tentatâ veriùs (8) pugnâ, quam initâ, in fugam averterunt classem. & quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sanè intrabile esset, in litus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per litus aciem suorum perfugêre. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressæ. *Classis Punica in fugam versa.*

XX. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamque aciem toto ‡ prætentam in litore cernebant, (1) haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, naves omnes, quæ non (2) aut perfregerant proras litore (3) illisas, aut carinas fixerant vadis, (4) religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quòd unâ levi pugnâ toto ejus oræ mari potiti erant. itaque ad Honoscam classe provecti, ‡ exscensione ab navibus in terram factâ, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Karthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circà depopulati, postremò tecta quoque conjuncta (5) muro portisque incenderunt. Inde jam prædâ gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti (6) ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit, sublato (7), ceterum omne incensum est. Nec continentis modò projectas (8) oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum.

infrà c. 41. Hìc autem legendum videtur *raptimque omnia ac præpropere.* (8) Vid. not. 4. ad c. 16. l. 21. suprà.

C. 20. (1) Post *quanquam*, *etsi*, *licet*, vel similes voces, particula *tamen* sæpe a nostro omittitur. (2) Perizonius et Crevierius delendam censent particulam negativam: at nil mutandum. Pœni in litus passim naves egerant; quarum aliæ, proris perfractis, inutiles factæ, aliæ, carinis vado fixis, moveri non potuerunt. Reliquas omnes Romani in altum extraxere. (3) Potiùs *litori*, vel *litoribus*. (4) Infrà l. 30. c. 10. *Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Karthaginem sunt.* et eod. lib. c. 24. Morem religandi puppibus naves captivas sæpe memorant Thucydides et alii. (5) Alii † *injuncta*. (6) Spartum planta, genistæ similis, ex quâ funes fiebant. Plin. l. 19. Hist. Nat. c. 2. Aliquando pro ipsis funibus ex sparto confectis usurpari videtur. infrà l. 26. c. 47. Adeo autem sparti ferax fuit ea regio, quam Scipio populabatur, ut vicina urbs Karthago inde Σπαρταγένης et *Spartaria* cognominata sit. (7) Vid. not. 4. ad c. 17. l. 6. suprà. (8) h. e. prominentes.

Prætervehi

transfmiffum. ubi urbe, quæ caput infulæ eft, biduum nequicquam fummo labore oppugnatâ, ubi in fpem irritam fruftra teri tempus animadverfum eft, ad populationem agri verfi, direptis aliquot incenfifque vicis, majore, quàm ex continenti, prædâ partâ, quum in naves fe recepiffent, ex Baliaribus infulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro claffis, reditumque in citeriora provinciæ; quò omnium populorum, qui (9) Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hifpaniæ legati concurrerunt. Sed, qui verè ditionis imperiique Romani facti funt, obfidibus datis, populi ampliùs fuerunt centum viginti. Igitur terreftribus quoque copiis fatis fidens Romanus, ufque ad faltum Caftulonenfem eft progreffus. Hafdrubal in Lufitaniam ac † propiùs oceanum † conceffit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æftatis tempus, fuiffetque per Pœnum hoftem; fed, præterquam quòd ipforum Hifpanorum inquieta avidaque in novas res funt ingenia, Mandonius Indibilifque, qui antea (1) Ilergetum regulus fuerat, poftquam Romani ab faltu receffere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum fociorum Romanorum (2) ad populandum venerunt. Adverfùs eos tribunus militum cum expeditis auxiliis a Scipione miffi (3), levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occifis quibufdam captifque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad oceanum Hafdrubalem cis Iberum ad focios tutandos retraxit. Caftra Punica in agro Ilercaonenfium, caftra Romana ad novam claffem (4) erant, quum fama repens aliò † avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis fuæ legatos miferant, obfidefque dederant

Celtiberi arma adverfus Pœnos capiunt.

Prætervehi oram fuprà l. 21. c. 41. infrà l. 44. c. 10. Porro notanda conftructionis † variatio: *prætervecta*, fc. claffis . . . *tranfmiffum*. (9) Legendum videtur vel *qui cis Iberum incolunt*, vel *qui Iberum accolunt*.

C. 21. (1) Antequam Ilergetum gens fub jus ditionemque Romanorum redigeretur a Cn. Scipione, quod memoratum eft fuprà l. 21. c. 61. Mandonius Indibilis frater erat. infrà l. 26. c. 49. (2) Accipe quafi factum ex *focii Romanorum*, non ex *focii Romani*: neque enim ita loquuntur veteres. (3) Vid. not. 3. ad c. 60. l. 21. fuprà. (4) Per *Novam Claffem* urbs quædam intelligenda videtur.

Romanis,

Romanis, nuncio miſſo a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Karthaginienſium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde, cum ipſo Haſdrubale duobus prœliis egregiè pugnantes, quindecim millia hoſtium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus ſignis capiunt.

P. Scipio claſſe advehitur in Hiſpaniam.

XXII. Hoc ſtatu rerum in Hiſpaniâ, P. Scipio in provinciam venit, prorogato poſt conſulatum imperio ab ſenatu miſſus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea claſſis ingens (1) agmine onerariarum procul viſa, cum magnâ lætitiâ civium ſociorumque, portum Tarraconis ex alto † tenuit. ibi milite expoſito, profectus Scipio fratri ſe conjungit: ac deinde communi animo conſilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Karthaginienſibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum tranſgrediuntur: nec ullo viſo hoſte, Saguntum pergunt ire, quòd ibi obſides totius Hiſpaniæ cuſtodiæ traditos ab Hannibale fama erat (2) modico in arce cuſtodiri præſidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam ſocietatem omnium Hiſpaniæ populorum animos morabatur, ne ſanguine liberûm ſuorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hiſpaniam vir unus, ſolerti magis quàm fideli conſilio, exſolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hiſpanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia plerumque ſunt barbarorum ingenia) cum fortunâ mutaverat fidem. ceterùm, transfugam, ſine magnæ rei proditione venientem ad hoſtes, nihil aliud quàm unum vile atque infame corpus eſſe ratus, id agebat (3), ut quàm maximum emolumentum novis ſociis eſſet. Circumſpectis igitur omnibus, quæ fortuna poteſtatis ejus poterat facere, obſidibus potiſſimùm tradendis animum adjecit (4): eam unam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hiſpaniæ amicitiam. Sed quum, injuſſu Boſtaris præfecti, ſatis ſciret, nihil obſidum cuſtodes facturos eſſe, Boſtarem ipſum

Obſides Hiſpanorum Sagunti.

†

Eos Abelux tradit Romanis.

C. 22. (1) *Ingens agmine*, h. e. ad ingentem numerum aucta agmine &c. E. (2) Sic ſuprà l. 4. c. 30. *Fama fuit, quoſdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuiſſe.* et alibi ſæpe. E. (3) Hoc propoſitum animo habebat, eò nitendum ſibi putabat. (4) Sic infrà l. 28. c. 33. *novo etiam conſilio adjecit animum.* et alibi. Ceterùm verba *quæ fortuna poteſtatis ejus poterat facere* Doering ita interpretatur; *quæ fortuna poterat facere poteſtatis ejus*, i. e. ponere in poteſtate ejus: dubito ut rectè. Mallem

ipſum arte aggreditur. Caſtra extra urbem in ipſo litore habebat Boſtar, ut aditum (5) ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in ſecretum abductum, velut ignorantem, monet, quo ſtatu ſit res. *Metum continuiſſe ad eam diem Hiſpanorum animos, quia procul Romani abeſſent: nunc cis Iberum caſtra Romana eſſe,* ‡ *arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque, quos metus non*
† *teneat, beneficio & gratiâ devinciendos eſſe.* Miranti Boſtari percunctantique, quodnam id ſubitum tantæ rei donum poſſit eſſe? *Obſides,* inquit, *in civitates remitte. id & privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus eſt ſuis, & publicè populis gratum erit. Vult ſibi quiſque credi, & habita fides ipſam plerumque obligat fidem. Miniſterium reſtituendorum domos obſidum mihimet depoſco ipſe, ut operâ quoque impenſâ conſilium adjuvem meum, & rei*
† *ſuâpte naturâ gratæ, quantam inſuper gratiam poſſim, adjiciam.* Homini, non (6) ad cetera Punica ingenia callido, ut perſuaſit, nocte clam progreſſus ad hoſtium ſtationes, conventis quibuſdam auxiliaribus Hiſpanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit (7). Fide acceptâ datâque, ac loco & tempore conſtituto ad obſides tradendos, Saguntum redit; diem inſequentem abſumpſit cum Boſtare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimiſſus, quum ſe nocte iturum, ut cuſtodias hoſtium falleret, conſtituiſſet, ad compoſitam cum iis horam excitatis cuſtodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas ſuâ fraude inſidias ducit. In caſtra Romana perducti. cetera omnia de reddendis obſidibus, ſicut cum Boſtare conſtitutum erat, acta per eundem ordinem (8), quo ſi Karthaginienſium nomine ſic ageretur.

In caſtra Romana perductos ſuis reddit Scipio.

Mallem accipere voces *fortuna poteſtatis ejus* pro homine, cujus conditio vita opeſque erant, quales ipſi contigerant. Judicium ſit apud lectorem. E. (5) Aditum ad urbem ex eâ parte quà portus eſt. Alii autem, pro *ex portu*, legunt *eâ parte*. (6) *Ad cetera* &c. h. e. ſi comparetur cum ceteris. [Sic Terent. in Eun. 2. 3. 70. *at nihil ad noſtram hanc*. Et plenius ib. 4. 4. 14. *ne comparandus hic quidem ad illum eſt*. Noſter intrà l. 38. c. 53. *Quid ad primum conſulatum ſecundus*. Similiter apud Græcos πρὸς comparationibus inſervit. Plato in Hipp. maj. Ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται. Neque aliter apoſt. Paulus, Rom. c. 8. v 18. οὐκ ἄξια . . . πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν. E.] (7) Sic intrà l. 27. c. 51. *exprome, quæ acta eſſent, juſſit*; et alibi ſæpe. (8) Magis placeret *per eundem* (ſc. Abelucem) *ordine, quo* (ſc. acta forent)

ſi

tur. Major aliquantò Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Karthaginienſium fuerat. illos enim, graves ſuperboſque in rebus ſecundis † expertos, fortuna & timor mitigaſſe videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus antè, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelux, vir prudens, haud fruſtra (9) videbatur ſocios mutaſſe. itaque ingenti conſenſu defectionem omnes ‡ ſpectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Karthaginienſes concedere in tecta coëgit, intervenisſet.

XXIII. Hæc in Hiſpaniâ quoque ſecundâ æſtate Punici belli geſta, quum in Italiâ paullum intervalli cladibus Romanis ſolers cunctatio Fabii feciſſet: quæ (1) ut Hannibalem non mediocri ſollicitum curâ habebat, tandem eum militiæ magiſtrum delegiſſe Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortunâ, gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatoſque; † utique poſtquam, abſente eo, temeritate magiſtri equitum, læto veriùs dixerim, quàm proſpero eventu, pugnatum fuerat (2). Acceſſerant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quòd, quum a perfugis ei monſtratus ager dictatoris eſſet, omnibus circà ſolo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hoſtium (3) abſtineri juſſit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri poſſet: altera ipſius facto, primò forſitan dubio (4), quia non exſpectata in eo ſenatûs auctoritas eſt; ad † extremum haud ambiguè in maximam laudem verſo, in permutandis captivis: quòd, ſicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces (5) Romanum Pœnumque, ut, quæ pars plus reciperet,

Fabii cunctatio Romæ invisa.

Hannibalis dolus ad augendam invidiam dictatoris.

ſi Karthaginienſium nomine res ageretur. (9) h. e. temere.

C. 23. (1) *Quæ* cunctatio, ut Hannibalem curâ, ita Romanos contemptu affecit. *Sollicitum habebat*, ut apud Terent. in Heaut. Act. 3. ſc. 1. v. 52. *omnes ſollicitos habuit.* Plaut. in Mil. Glor. Act. 4. ſc. 2. v. 95. *Ita me mea forma ſollicitum habet.* E. (2) Vid. mox cap. ſeq. De locutione *læto veriùs* &c. vid. not. 4. ad c. 16. l. 21. ſuprà. (3) Potiùs *hoſtilem.* Ceterùm ſimile factum narrat Juſtin. l. 3. c. 7. (4) De quo dubitari poterat, utrùm laudandum eſſet. (5) Sic infrà l. 30. c. 13. *duos imperatores Pœnum Romanumque.* Suprà l. 10. c. 18. *cum legionibus ſecundâ ac tertiâ.*

Fabius pecuniâ suâ captivos redimit.

peret, quàm daret, argenti † pondo bina et selibras (6) in militem præstaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus, quàm Pœnus, recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactatâ in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardiùs erogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, (7) fidemque publicam impendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exercitûs partes mittebat: cum tertiâ ipse expeditâ in statione erat, simul castris præsidio, et circumspectans, (8) necunde impetus in frumentatores fieret.

Eo absente Minucius rem non improspere gerit.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut antè dictum est, ad urbem dictatore. Ceterùm castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra, relicta cum levi præsidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, et ferociùs, quàm consultiùs, rem hostes gesturos. Ipse autem, (quod (1) minimè quis crederet) quum hostis propiùs esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: dein castra ipsa propiùs hostem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti † conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palàm iretur, quia haud dubiè hostis breviore viâ præventurus erat

tertiâ. et similia passim. (6) Suprà l. 2. c. 33. *sextantibus collatis in capita. Selibra* est libra dimidiata. (7) Quod reipublicæ nomine debebatur hostibus, privatâ suâ pecuniâ exsolvit. (8) Vid. not. 3. ad c. 2. suprà.

C. 24. (1) Nempe tantum copiarum ab Hannibale dimissum, licet hostis in propinquo esset. [Crevierio hæc parenthesis displicet; sed immeritò. Neque enim huic parenthesi repugnat id, quod paullo suprà narratur, duas exercitûs partes Hannibalem mittere frumentatum solere. Quippe appropinquaverat hostis; et vel tertiam partem dimittendo, *ipse* Hannibal *ferociùs, quàm consultiùs,* rem gerere videbatur. Nihil est in hâc parenthesi, quam penitus sublatam Crevierius voluit, quod non inest

vi

erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt (2). quos tenentes locum, contemptâ paucitate, Romani postero die quum ejecissent (3), ipsi eò transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, (4) et id ipsum totum propè compleverat Romana acies, simul et per † aversa castra (5) a castris Hannibalis equitatus, cum levi armaturâ emissus in frumentatores, latè cædem fugamque hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ausus; quia tantâ paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. (6) Jamque artibus Fabii, (pars exercitûs aberat) jam ferme sedendo et cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. † Justâ quoque acie et collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione factâ repentè versum terrorem in Romanos: Num. (7) Decimii Samnitis deinde interventu prœlium restitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modò, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, et equites quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Hannibali, speciem parti utrique præbuisse novi ‡ præsidii, cum Q. Fabio ab Româ venientis: Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite, duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum (8) Romanorum.

vi vocum *Ipse autem.* E.] (2) Gronovius in malam crucem abigere vult τò *ceperunt*; ut sit *ad quem capiendum . . . missi Numidæ.* Sed vulgatum sanum est. Voces *ad quem capiendum* referendæ sunt ad *iretur*, non ad τò *missi.* E. (3) Potiùs *dejecissent. Dejicere* in hâc re frequens est. Suprà l. 4 c. 53. *dejectis, qui in præsidio erant, arcem recepit.* infrà l. 34. c. 8. et alibi sæpe. (4) h. e. simul *et id ipsum* &c. *simul et per aversa* &c. ut noster loquitur infrà l. 29. c. 35. *simul et a classe navales socii . . . simul et terrestris exercitus . . est admotus.* Sæpius tamen omittitur posterius *simul:* ut infrà l. 23. c. 26. *simul et ad castra tumultus erat, et per agros fugaque et cædes.* et alibi sæpe. E. (5) Per eam castrorum Romanorum partem, quæ erat *a castris Hannibalis* aversa. Voces *a castris Hannibalis* recidendæ videntur. (6) Locus immeritò viris doctis suspectus. Voces *pars exercitûs aberat* causam reddunt, cur Hannibal jam pugnam detrectaret. Tum τò *jam* repetitum Livio familiare est. Suprà l. 2. c. 46. *pugna jam in manus, jam ad gladios . . . venerat.* l. 7. c. 40. *itaque jam duces, jam milites utrinque, congressus quærere.* et alibi. E. (7) Videtur esse pro † *Numerii.* Mox *interventu*, ut suprà l. 10. c. 19. *interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna.* (8) Vid. not. 1. ad c. 36. l. 21.

rum. tamen in tam pari propè clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magiſtri equitum Romam perlatam (9).

XXV. De his rebus perſæpe et in ſenatu et in concione actum eſt. Quum, lætâ civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet; (1) ut vera omnia eſſent, ſecunda ſe magis, quàm adverſa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim* (2) *ferendum eſſe* negat. *Non præſentem ſolùm dictatorem obſtitiſſe rei bene gerendæ, ſed abſentem etiam geſtæ obſtare: et in ducendo* (3) *bello ſedulò tempus terere, quo diutiùs in magiſtratu ſit, ſoluſque et Romæ et in exercitu imperium habeat. Quippe conſulum alterum in acie cecidiſſe; alterum, ſpecie claſſis Punicæ perſequendæ, procul ab Italiâ ablegatum. Duos prætores Siciliâ atque Sardiniâ occupatos, quarum* (4) *neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magiſtrum equitum, ne hoſtem videret, ne quid rei bellicæ gereret, propè in cuſtodiam* (5) *habitum. Itaque, Hercule, non Samnium modò,* (6) *quo jam, tanquam trans Iberum agro, Pœnis conceſſum ſit,* (7) *et Campanum, Calenumque, et Falernum agros pervaſtatos eſſe, ſedente Caſilini dictatore, et legionibus populi Romani agrum ſuum tutante. exercitum cupientem pugnare, et magiſtrum equitum, clauſos propè intra vallum retentos; tanquam hoſtibus captivis arma adempta.*

Oratio Metilii Trib. pl. in Fabium.

l. 21. ſuprà. *Quinque* ſc. millia. (9) Pendent hæc omnia ex illis, quæ ſuprà præmiſſa ſunt, *quidam auctores ſunt.*

C. 25. (1) Vid. † *ut* pro licet. (2) Elegans uſus particulæ *enim.* [Neque aliter *enimvero* apud Cic. Or. 1. in Verr. c. 26. *Enimvero ferendum hoc non eſt.* et apud Ter. in Hec. Act. 4. ſc. 4. v. 51. *Enimvero prorſus jam tacere non queo.* In tali uſu particulæ *enim,* vim adverſativam induere eam dicunt docti. Potiùs dicendum, ni fallor, animum loquentis incitatum, et, manente vi particulæ cauſali, aliquid ſupplendum eſſe, quod tamen elegantiùs reticetur. Quemadmodum hic, Metilio exclamante *Hoc enim ferendum non eſt!* ſubintelligi poteſt *Non ampliùs tacere queo: hoc enim* &c. E.] (3) h. e. trahendo. Vid. † *ductus.* (4) Ita edidi, pro *quorum,* quod hactenus obtinuit. Itáque Drakenborchium edere voluiſſe opinor, licet *quorum* errore, ut videtur, typographico dederit. Namque in annotatione ad hunc locum, duobus memoratis codicibus qui *quarum* præferunt, addit "eorum auctoritatem ſe rejicere non audere;" rejicitque emendationem Crevierii vocem *prætore* tollentis. E. (5) Vid. not. 3. ad c. 14. l. 2. ſuprà. (6) *Quo . . . conceſſum ſit* h. e. unde Pœnis ceſſerint Romani. Sic infrà l. 28. c. 12. *cetera Italiâ conceſſum.* (7) h. e. ſed et Campanum &c. Similiter Cic. l. 1. de off. c. 22. *Hæc quidem res non ſolum ex domeſticâ eſt ratione;* attingit

adempta. tandem, (8) *ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset,* (9) *audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii* (10) *imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum et dictatoris jure: nec tamen ne ita* (11) *quidem priùs mittendum ad exercitum Q. Fabium, quàm consulem in locum C. Flaminii suffecisset.* Dictator concionibus se abstinuit, in † actione minimè popularis (12). ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam (13) ducum acceptas referret: *magistroque equitum, quòd contra* (14) *dictum suum pugnasset, rationem* diceret *reddendam esse. Si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se in ‡ tempore et sine ignominiâ servasse exercitum, quàm multa millia hostium occidisse, majorem gloriam esse* (15).

Fabius se defendit apud senatum.

†

attingit etiam bellicam. [Mallem tamen, distinctione minore ad vocem *tutante* positâ, hæc omnia ita accipere, ut a præcedentibus *non modò* pendeant; quibus tum demum respondendum erit ad voces *exercitum* et seq. subintellecto *verùm etiam*, quod et unus codex inserit. E.] (8) h. e. simul ac. Sequens *ut* pro tanquam. (9) Pro vulgato *audacter*: et sic infrà l. 40. c. 55. *Audaciter* tamen Quintilianus damnat, l. 1. c. 6. [Monendi sunt tirones voces *audaciter* et *audacter*, veterum pronunciatione, vix inter se differre: literâ *C* semper ut *K* prolatâ. E.] (10) Alii volunt *Fabio*: et certè *abrogare imperium alicui* suprà est l. 1. c. 59. et alibi. Sic etiam *prorogare alicui imperium* infrà l. 32. c. 28. *abolere alicui magistratum* suprà l. 3. c. 38. Verùm et alterum sanum est; ut infrà l. 25. c. 21. l. 27. c. 20. l. 29. c. 19. (11) Ne perlatâ quidem hâc rogatione. (12) Rectè Gronovius mallet *populari*. Suprà l. 4. c. 11. *minimè populare ministerium*. Si Fabius in concionem prodiisset, adversari debuisset Metilio aliisque Minucio faventibus: ea autem actio minimè popularis fuisset; hinc concionibus se abstinuit. (13) Hâc voce Cicero aliique optimi scriptores sæpius utuntur. Porro Gronovius conjicit Livium dedisse, *bienniique clades temeritati atque inscientiæ ducum acceptas referret*: ut suprà l. 5. c. 22. Cic. Phil. 2. c. 22. (14) Suprà l. 8. c. 34. *qui adversùs dictum suum pugnasset*. Sic *dicto audiens*, *dicto parere*, et similia. (15) Editores ante Drakenborchium, *ducere majorem gloriam esse*; sed τὸ *ducere* omnes codices ignorant, et ille rectè expunxit. Quòd ipse exercitum, tum quum maximè opportunum et opus esset, ac sine dedecore, servasset; eam majorem gloriam esse quàm si multa millia hostium occidisset. [Ceterùm hîc, cum Crevierio, finiendum duxi cap. xxv. cujus finem Drakenborchius statuit infrà ad voces *in servilia ejus artis ministeria usum*; sententiâ male interruptâ. E.]

M. Atilius suffectus consul.

XXVI. Hujus generis orationibus frustra habitis, et consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quàm rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce ortâ, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quàm satis audebant homines ad ‡ suadendum, quod vulgo placebat, prodire: et, (1) favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat.

C. Terentius Varro.

Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solùm, sed etiam sordido, ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum (2) institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstûs pecunia a patre relicta animos (3) ad spem liberalioris fortunæ fecit, (4) togaque et forum placuere, (5) proclamando pro sordidis hominibus causisque adversùs rem et famam bonorum, primùm in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. quæsturâ quoque et duabus ædilitatibus, plebeiâ et curuli, postremò et præturâ perfunctus, jam ad consulatûs spem quum attolleret animos, haud parum callidè † auram favoris popularis ex dictatoriâ invidiâ petiit, scitique plebis unus gratiam tulit.

Æquatur dictatori Mag. equitum.

Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipse, quâ gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eâdem et populi in se sævientis injuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis (6) senatusconsulti de æquato

C. 26. (1) Quamvis satis superque faverent rogationi homines, deerat tamen qui se auctorem suasoremque ei præberet. (2) Infrà l. 26. c. 16. *urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & institorum opificumque retenta.* Ceterùm locus hic haud dubiè mendosus. Gronovius legendum conjicit, *patrem lanium fuisse ferunt ipsum, institore mercis filio hoc ipso in* &c. *Filio hoc ipso*; nempe C. Terentio Varrone, de quo hic agitur. (3) Sic suprà l. 1. c. 34. *quum divitiæ jam animos facerent.* infrà hoc. lib. c. 28. *tantum animorum fecerat prosperè antè paucos dies res gesta.* Et mox hoc cap. *ad consulatûs spem quum attolleret animos.* (4) Vulgus enim & sordidus popellus, quo ex genere ortus erat Varro, in tunicâ incedebat: togâ, aut nunquam, aut perrarò utebatur. (5) Rabularum more vociferando. Suprà l. 1. c. 26. *P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare.* Cic. l. 1. de Orat. c. 46. *Non enim causidicum nescio quem, neque proclamatorem, aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus; sed* &c. (6) Omnino lege vel *literis senatûs*, quod tres codices præferunt;

æquato imperio, ſatis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque (7) invicto a civibus hoſtibuſque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius verò, quum jam antè vix tolerabilis fuiſſet ſecundis rebus ac favore vulgi, tum † utique immodicè immodeſtéque (1), non Hannibale magis victo ab ſe, quàm Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus aſperis unicum ducem ac ‡ parem quæſitum Hannibali, majorem minori* (2), *dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu populi æquatum in eâdem civitate, in quâ magiſtri equitum virgas ac ſecures dictatoris tremere atque horrere ſoliti ſint. In tantum ſuam felicitatem virtutemque enituiſſe* (3). *Ergo ſecuturum ſe fortunam ſuam, ſi dictator in cunctatione ac ſegnitie,* (4) *Deorum hominumque judicio damnatâ, perſtaret.* Itaque, quo die primùm congreſſus eſt cum Q. Fabio, *ſtatuendum omnium primum*, aït, *eſſe, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, ſi majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius ſummum jus imperiumque eſſe: ut par hoſti non ſolùm conſilio, ſed viribus* (5) *etiam eſſet, ſi quam occaſionem rei gerendæ habuiſſet.* Q. Fabio haudquaquam id placere: (6) *omnia enim fortunam habituram, quæcunque temeritas collegæ habuiſſet.*

ferunt, [vel *literis ſenatûs conſuliſque*, quod unicè verum exiſtimo E.] vel *literis ſenatûſque conſulto*; ut paullò ſuprà *ſcitique plebis*. infrà l. 25. c. 7. *plebiſque ſcitu*. l. 41. c. 9. *juriſque dictio*. Nec mirere ſenatusconſulti mentionem fieri in re per plebem tranſactâ. Quum enim poſt leges Horatiam & Hortenſiam plebiſcita populum tenerent, Patres, ut eluderent plebis auctoritatem, plebiſcita ſenatuſconſultis confirmare ſoliti erant. (7) Recidenda eſt particula *que*.

C. 27. (1) Inter has duas voces, tam arctè inter ſe junctas, aliquid intereſſe diſcriminis neceſſe eſt. *Modicum* id eſt, cujus quantitas terminos anguſtos non excedit; *modeſtum*, quod fit cum *continenti moderatione cupiditatum*, ut Cicero loquitur. Quod Livius dixit *immodicè immodeſtéque*, Græcè dicas [illegible]. Fatendum tamen eſt voces *modicus* & *modeſtus* aliquando promiſcuè uſurpari. E. (2) Nempe *æquatum* eſſe, quod mox ſequitur. (3) Suprà l. 1. c. 42. *in eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii*. Similiter l. 2. c. 24. & l. 3. c. 63. (4) *Deorum*, qui ſibi egregiam de Hannibale victoriam conceſſiſſent: *hominum*, qui ſibi par cum dictatore imperium eſſe voluiſſent. Porro *in cunctatione perſtare*, ut *perſtare in incepto* ſuprà l. 8 c. 33. *perſtare in ſocietate* infrà l. 23. c. 14. *in pertinacia* c. 18. & ſimilia. (5) Debilior nempe Hannibale dux foret, ſi non ſummum ejus imperium eſſet. E. (6) Omnia enim in manu fortunæ fore, quæcunque ab temeritate collegæ penderent. Sed placet conjectura Burmanni: *omnia enim fortunam eam habituram,*

habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademptum, imperium esse. Itaque se nunquam (7) volentem parte, quâ posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, (8) exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ possit, servaturum. Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque et Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

[illegible] inter [illegible] dividuntur.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus, et per suos explorantem. nam et liberam Minucii temeritatem se suo modo (1) capt aturum, et solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Pœnorumque. eum qui occupasset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quanquam id operæ pretium erat) quàm causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere (2). Ager omnis medius erat primâ specie inutilis insidiatori, quia † non modò silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsâ † natus tegendis insidiis, eo magis quòd in nudâ valle nulla talis fraus timeri poterat. et erant in amfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam apertâ detegeret, missis paucis primâ luce

tura, quamcunque temeritas collegæ habuisset. (7) Nunquam sponte cessurum eâ parte, quâ posset non cedere, rerum nempe consilio gerendarum. Sall. in Jug. c. 76. *quas vi ab hostibus passuri metuerant, eas ipsi volentes pependere.* (8) Omittitur *sed*, ellipsi usitatâ. Sic suprà l. 1. c. 23. *nobis, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo.* l. 3. c. 71. *non juvenem, vicesima jam stipendia merentem.*

C. 28. (1) Pro arte suâ. Crevierius interpretatur, quocunque modo ipse vellet. Paullò ante *liberam*, h. e. nullis vinculis cohibitam. (2) Ut hic *contrahere causam certaminis*, ita *contrahere necessitatem ad bellum* [illegible] dixit l. 44. c. 27. Item † *contrahere certamen, bellum*, &c. Livio frequens

luce ad capiendum, quem antè diximus, tumulum, avertit oculos hoſtium. Primo ſtatim conſpectu contempta paucitas: ac ſibi quiſque depoſcere pellendos inde hoſtes. (3) ad locum capiendum dux ipſe inter ſtolidiſſimos ferociſſimoſque ad arma vocat; et vanis animis et minis increpat hoſtem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: poſtremò, quum hoſtibus quoque ſubſidia mitti videret, inſtructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus ſuis alia atque alia (4), creſcente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam † juſtam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur.

Pugna inter Hannibalem & Minucium.

Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore loco ſuccedens tumulum (5), pulſa detruſaque terrorem in ſuccedentem intulit equitem, et ad ſigna legionum refugit. peditum acies inter perculſos impavida ſola erat, videbaturque, ſi † juſta aut ſi recta (6) pugna eſſet, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat proſpere antè paucos dies res geſta. Sed exorti repentè inſidiatores † eum tumultum terroremque, in latera utrinque ab tergoque incurſantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam ſpes cuiquam ſupereſſet.

Laborat Minucius.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore paventium audito, dein conſpectâ procul turbatâ acie, *Ita eſt*, inquit, (1) *non celeriùs, quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio Hannibalem & virtute & fortunâ ſuperiorem videt. Sed aliud jurgandi ſuccenſendique tempus erit. nunc ſigna extra vallum proferte. Victoriam hoſti extorqueamus, confeſſionem erroris civibus.* Jam magnâ ex parte cæſis aliis, aliis circumſpectantibus fugam, Fabiana ſe acies repentè, velut cœlo demiſſa, ad auxilium

A Fabio ſervatur.

quens eſt. (3) Unicâ literâ mutatâ, Perizonius legendum conjicit: *ac ſibi quiſque depoſcere pellendos inde hoſtes ac locum capiendum. Dux ipſe* &c. Quod perplacet. Alibi ſæpe *ad* & *ac* a librariis commutantur. Mox *ad arma vocat* abſolutè ponitur, ut ſuprà l. 3. c. 3. *curſus clamorque vocantium ad arma.* Eodem modo ſine caſu *in ſenatum vocare, ad concilium vocare*, & ſimilia, apud Livium occurrunt. (4) *Alia atque alia auxilia.* Infrà l. 27. c. 48. *creſcente certamine & clamore.* & l. 37. c. 38. (5) Sic *ſuccedere muros* infrà l. 27. c. 18. l. 31. c. 45. & *ſubire muros* ſuprà l. 7. c. 12. (6) *Recta pugna* dicitur, quum frontibus adverſis inter ſe pugnant, non per inſidias, quæ in terga incurrant aut latera.

C. 29. (1) Celeriter quidem; nec tamen celeriùs quàm timueram. (2) Vid.

lium oſtendit. Itaque, priuſquam ad conjectum teli veniret, aut manum conſereret, et ſuos a fugâ effuſâ, et ab nimis feroci pugnâ hoſtes continuit. qui ſolutis ordinibus vagè diſſipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures ſimul terga dederant, converſi in hoſtem, † volventeſque orbem, nunc ſenſim referre pedem, nunc conglobati † reſtare. ac jam propè una acies facta erat victi atque † integri exercitûs, inferebantque ſigna in hoſtem; quum Pœnus receptui cecinit, palàm ferente (2) Hannibale, ab ſe Minucium, ſe a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exactâ, quum in caſtra reditum eſſet, *Minucius errorem ſuum agnoſcit.* Minucius, convocatis militibus, *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum eſſe virum, qui ipſe conſulat, quid (3) in rem ſit; ſecundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipſe conſulere, nec alteri parere ſciat, eum extremi ingenii eſſe. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata ſors eſt, ſecundam ac mediam teneamus: &, dum imperare diſcimus, parere prudenti in animum inducamus. Caſtra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus ſigna quum tulerimus, ubi ego eum* parentem *appellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majeſtate ejus dignum eſt; vos, milites, eos, quorum vos modò arma dextræque texerunt,* patronos *ſalutabitis, &, ſi nihil aliud, gratorum certè nobis animorum gloriam dies hæc dederit.*

Sub imperium Fabii redit. XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vaſa (1): profecti et agmine incedentes ad dictatoris caſtra in admirationem et ipſum, et omnes, qui circà erant, converterunt. Ut conſtituta ſunt ante tribunal ſigna, progreſſus ante alios magiſter equitum, quum *patrem* Fabium appellaſſet, circumfuſoſque militum (2) ejus totum agmen *patronos* conſalutaſſet, *Parentibus*, inquit, *meis, dictator, (quibus te modò nomine, quo fando poſſum, æquavi) vitam tantùm debeo: tibi quum meam ſalutem, tum omnium horum. Itaque † plebeiſcitum, quo oneratus magis, quàm honoratus,*

(2) Vid. not. 9 ad c. 14. ſuprà. Contrà *occultè ferre*, Ter. Ad. 3. 2. 30.
(3) Vid. not. . ad c. 3. ſuprà. Ceterùm totam hanc ſententiam deſumpſit ex Heſiodo, Ἔργ. καὶ ἡμ. v. 293. Eandem ſententiam expreſſit Cic. pro Cluent. c. 31. Mox *extremi ingenii* h. e. infimi.

C. 30. (1) Sic dici ſolent *vaſa conclamari* dicuntur, nempe caſtrorum movendorum causâ. F. (2) Sic ſuprà l. 2. c. 15. *delectos Patrum*. Infrà l. 30. c. 9. *cum expeditis militum*. & ſimilia. Verbum *conſalutare* occurrit ſuprà

honoratus, ſum, primus † antiquo abrogoque : &, quod tibi mihique, quod exercitibuſque (3) *his tuis, ſervato ac conſervatori, ſit felix, ſub imperium auſpiciumque tuum redeo, & ſigna hæc legioneſque reſtituo. Tu, quæſo, placatus me magiſterium equitum, hos ordines ſuos quemque tenere jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militeſque, concione dimiſſi, a notis ignotiſque benignè atque hoſpitaliter invitati: lætuſque dies, ex admodum triſti paullò ante ac propè exſecrabili, factus. Romæ, ut eſt perlata fama rei geſtæ, dein literis non magis ipſorum imperatorum, quàm vulgo militum ex utroque exercitu † affirmata, pro ſe quiſque Maximum laudibus ad cœlum ‡ ferre. Par gloria apud Hannibalem hoſteſque Pœnos erat: ac tum demum ſentire, cum Romanis atque in Italiâ bellum eſſe. Nam biennio antè adeò et duces Romanos et milites ſpreverant, ut vix cum eâdem gente bellum eſſe crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepiſſent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixiſſe ferunt, *tandem eam nubem, quæ ſedere in jugis montium ſolita ſit, cum procellâ imbrem* (4) *dediſſe.*

XXXI. Dum hæc geruntur in Italiâ, Cn. Servilius Geminus conſul cum claſſe centum viginti navium, circumvectus Sardiniæ et Corſicæ oram, et obſidibus utrinque acceptis, in Africam ‡ tranſmiſit: &, priuſquam in continentem ‡ exſcenſiones faceret, Menige inſulâ vaſtatâ, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipſorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africæ acceſſit, copiaſque ‡ expoſuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navaleſque ſocii juxtà (1) effuſi, ac ſi inſulis cultorum egentibus prædarentur. itaque in inſidias temere illati, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multâ cæde ac fœdâ fugâ retro ad naves compulſi ſunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæſo quæſtore,

Servilius Coſ. malè rem gerit in Africâ.

ſuprà l. 1. c. 6. (3) Legendum videtur *quodque exercitibus his* &c. vel *τὸ que* penitus tollendum, quod & plures codices omittunt. Ceterùm de locutione *quod felix ſit*, vid. not. 4. ad. c. 28. l. 1 ſuprà. De locutione *exercitibus.. ſervato* &c. vid not. 5 ad c. 23. ſuprà (4) Suprà l 6. c. 8. *ingentibus procellis fuſus imber* & c. 32, infrà l. 23. c. 44. Vid. Hom. Il E. v. 522. νεφέλῃσιν ἐοικότες, ἅς τε Κρονίων νηνεμίης ἔστησεν ἐπ' ἀκροπόλοισιν ὄρεσσιν, κ.τ.λ.

C. 31. (1) Sic ſuprà l. 1. c. 54. *juxtà atque.* infrà l. 37. c. 54. *juxtà*

quæstore, amisso (2); classis, a litoribus hostium plenis trepidè soluta, in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Surâ Romam reduceretur. ipse, per Siciliam pedibus (3) profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q. Fabii accitus et ipse, et collega ejus M. Atilius, ut exercitus (4) ab se, exacto jam propè semestri imperio, acciperent.

Utrum Fabius dictator, an prodictator fuerit.

Omnium propè annales Fabium dictatorem adversùs Hannibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum primum (5) a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Cœlium et ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Galliâ provinciâ aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eò decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis, et augentes † titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore (6), dictator diceretur, facilè obtinuisse.

Coss. Fabii artibus bellum gerunt.

XXXII. Consules, Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturè communitis, (extremum autumni erat) Fabii artibus cum summâ inter se concordiâ bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni (1) aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. in casum universæ dimicationis (2), quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. (3) adeòque inopiâ est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugæ speciem (4) abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nullâ relictâ spe alendi

[illegible] & cap. seq. (2) *Amisso ad mille hominum.* Vid. † *ablativus participii passivi.* Τὸ *amisso* revocandum duxi ex editionibus ante Gronovium, qui, invitis omnibus ferè codicibus, *amissum* dedit; & ad voces *Sempronio Blæso quæstore* subintelligi jubet participium verbi substantivi. (3) h. e. terrâ. Sic *pedestres copiæ* opponentur *navalibus*; *pedestre iter, maritimo*; & similia. Eodem modo Græci loquuntur. Demosth. Phil. 2. circa fin. Οὔτε γὰρ ναυτικὸν κρατήσας, εἰς τὴν Ἀττικὴν ἦλθεν ἄν ποτε στόλῳ Φίλιππος, οὔτε πεζῇ βαδίζων ὑπὲρ τὰς Πύλας καὶ Φωκέας. (4) Fabianum nempe & Minucianum uti [illegible] appellantur. (5) Secundum igitur numerabat Cœlius Syllam, qui haud dubiè a populo dictator creatus est. (6) Subintelligendum *erat.*

C. 32. (1) Vid. † *adjectivum pro adverbio*; ut etiam ad *qui libentius darent* [illegible] (2) Vid. not. 9. ad. c. 12. suprà. (3) Hoc parum Latinum [illegible] Legendum videtur *eoque inopiæ*, vel *ad idque inopiæ, est redactus.* (4) Sic infrà l. 40. c. 12. *speciem latronis* [illegible]. (5) Mihi

alendi exercitûs in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, (5) ut dicerent: *Scire sese, Romani populi ærarium bello exhauriri: (6) &, quum juxtà pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romanâ atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ a majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam (7) opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent; dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quàm re, majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentiâ curâque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

Neapolitani aurum offerunt Romanis.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Karthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: et servi quinque et viginti in crucem acti, quòd in campo Martio conjurassent. indici data libertas et æris gravis (1) viginti millia. Legati et ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium (2), qui, bello victus, ad eum fugisset: et alii in Ligures ad expostulandum, quòd Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Bojis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre

Speculator Pœnus

Legati in varia loca missi.

(5) Mihi hæ voces irrepsisse videntur ex glossâ librarii Sed nihil e codicibus scriptis notatum video. (6) Legendum videtur *id*, nempe bellum. (7) Dukerus non immeritò suspicatur *Si quam aliam opem.* Sin minùs, *opem* peculiariter de armorum ope intelligamus necesse est.

C. 33. (1) Sub hæc tempora, ut Crevierius monet, per *æs grave* non intelligendi sunt asses librales. Merum nomen videtur, ad usurpandam vetustatis imaginem retentum, cum eâdem ad argentum ratione, quam olim habuerant asses librales: ita ut decem æris gravis unum denarium conficiant. [De mutato valore assium vid. not. 13. ad. c. 43. l. 1. ubi autem monendus est lector me summas denariûm decuplo veris majores, errore satis magno quidem, at manifesto, expressisse. E.] (2) Demetrium e Pharo, sive Phariâ, Hadriatici maris insulâ, qui cum Illyriis rebellantibus

proferre vellet, obsides accipiendos. adeò, etsi bellum ingens in † cervicibus erat (3), nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam † venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio antè L. Manlius prætor in Galliâ vovisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius et † K. Quinctius Flamininus, ædem in arce faciendam ‡ locaverunt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad hæc a consulibus rescriptum, *Sine detrimento reipublicæ abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potiùs, quàm consulum alter a bello avocaretur* (4). Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causâ. dictus L. Veturius Philo, † M'. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

U. C. 536. A. C. 216. *Interreges.* XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium (1). interreges prodití a Patribus C. Claudius, Ap. filius, Centho; inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni (2), quem, sui generis hominem, *C. Terentius Varro consulatus candidatus.* † plebei insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio imperio concussis alienâ invidiâ splendentem (3), vulgus et extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summâ ope obstabant, ne se insectando sibi æquari assuescerent homines. Q. *Bæbii trib. pl. oratio in nobiles.* Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modò sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude* id

bus a Romanis paullò antè victus fuerat. (3) h. e. Romanos premebat. (4) Infrà l. 37. c. 38. *nullo a munimento castri, non milite avocato.*

C. 34. (1) Imperium nempe militare. E. (2) Junge *C. Terentio Varroni Patres obstabant.* (3) Qui sibi splendorem comparaverat ex invidia

id bellum trahi. cum quatuor militum (4) *legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quòd M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnasset; duas legiones hosti ad cædem* (5) *objectas, deinde ex ipsâ cæde ereptas, ut* pater patronusque *appellaretur, qui priùs vincere prohibuisset Romanos, quàm vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum † debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem antè belli habituros, quàm consulem verè plebeium, id est, hominem † novum, fecissent. nam plebeios nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus cœpisse. Cui non id* (6) *apparere, id † actum & quæsitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quæsisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causâ, † expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret* (7). *Habere igitur interregnum eos. consulatum unum certè plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum* (8) *ac daturum ei, qui ‡ magis verè vincere, quàm diu imperare, malit.*

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merendâ, L. Manlio Vulsone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus (1) jam familiarum † plebei, C. Atilio Serrano et Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia † rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat (2), et damnatione collegæ, et suâ propè, ambustus evaserat,

diâ in Fabium concitatâ. (4) Delenda videtur vox *militum.* [Ideo *universis* addit Bæbius, quòd Minucius, quum malè rem gesserit, duas tantùm legiones sub suo imperio habuit. E.] (5) Sic infrà l. 45. c. 10. *objici ad piaculum noxæ.* Cic. l. 3. ad fam. Ep. 4. *objici ad casus subitorum periculorum.* (6) Recidenda videtur vocula *id.* Suprà l. 1. c. 50. *Cui non apparere, affectare eum imperium in Latinos?* Similiter l. 8. c. 23. Mox pro *ut interregnum,* legendum videtur *quum,* vel *quòd interregnum.* (7) Vitio creatus videretur. (8) Nempe eum unum consulatum. *Liberum habere* dicimur, quod in arbitrio & potestate nostrâ est. Sic infrà c. 60 *Noctem ad erumpendum liberam habuissent.* l. 23. c. 3. *eam nunc potestatem tutam habetis ac liberam.* Ceterùm nemo interrex prodebatur nisi patricius.

C. 35 (1) Sc. quorum majores magistratum aliquem curulem gessissent, plebeiis tamen. Cap. præc. *plebeios nobiles* habemus. (2) Nempe proximo ante hoc bellum anno. Livius a populo damnatus est, quòd prædam

evaſerat, infeſtum plebei, diu ac multùm recuſantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, ‡ par (3) magis in adverſandum, quàm collega, datur conſuli. Inde prætoria comitia habita. Creati † M.' Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romæ juri dicundo (4) urbana ſors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſtumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt; nec cuiquam eorum, præter Terentium conſulem, mandatus honos, quem jam non antea geſſiſſet, præteritis aliquot fortibus ac ſtrenuis viris; quia in tali tempore nulli novus (5) magiſtratus videbatur mandandus.

C. Terentio, L. Æmilio II. Coſs.

Prætores

Exercitus multiplicati.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati ſunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ ſint copiæ, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam ſatis certum affirmare auſim. Decem millia novorum militum alii (1) ſcripta in ſupplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in ſingulas adjectis; ut quina millia peditum, treceni (2) equites eſſent, ſocii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem

prædam ex Illyriis non æqualiter diviſerat militibus; & parum abfuit, quin Æmilius quoque unà cum collegâ damnaretur. Hinc *ambuſtus* dicitur. Ipſe infra c. 40, *ſe populare incendium priore conſulatu ſemiuſtum effugiſſe.* Simili metaphorâ infrà l. 39. c 6. *ne incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret.* (3) Magis qui ſufficeret ad adverſandum Varroni, quàm qui collega cum eo communiter rem gereret. (4) Primò unus prætor creatus fuerat, qui jus in urbe diceret. vid. ſuprà l. 6. c. 42. Poſtea (anno, ut videtur, ultimo primi Punici belli) additus eſt & alius prætor; partitaque inter ambos juriſdictio, ita ut unus jus civibus diceret, alter inter cives & peregrinos. Ille *urbanus* prætor dicebatur, hic *peregrinus.* Urbani prætoris major dignitas: is abſentibus conſulibus ſenatui præerat, cetera conſularia munia obibat. Poſt aliquot annos, rurſum adjecti ſunt duo prætores, qui novas provincias populi Romani, Siciliam ac Sardiniam, regerent. Bello Macedonico primo, creſcentibus jam provinciis, ſex prætores creati ſunt. Infrà l. 32. c. 27. (5) h. e. quem non antea geſſiſſet.

C. 36. (1) Nempe auctores ſunt. (2) Omnino lege *quadringeni*: & ſic Livius in hiſtoria anni ſequentis ſcribit, infrà l. 23. c. 34 *decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites ſcriberet, eamque legionem* &c. Dudum ante hoc tempus trecenos equites fuiſſe

Septem et octoginta millia armatorum et ducentos in caſtris Romanis, quum pugnatum ad Cannas eſt, (3) quidam auctores ſunt. Illud haudquaquam diſcrepat (4), majore conatu atque impetu rem actam, quàm prioribus annis; quia ſpem, poſſe vinci hoſtem, dictator præbuerat. Ceterùm, priuſquam ſigna ab urbe novæ legiones moverent, ‡ decemviri † libros adire atque inſpicere (5) juſſi propter territos vulgò homines novis prodigiis. nam, et Romæ in Aventino et Ariciæ, nunciatum erat, ſub idem tempus lapidibus † pluiſſe: et multo cruore ſigna (6) in Sabinis cædis (7), aquas e fonte calidas manaſſe. Id quidem etiam, quòd ſæpius acciderat, magis terrebat: et in viâ Fornicatâ (8), quæ ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris † procurata. Legati a Pæſto pateras aureas Romam attulerunt. iis, ſicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eoſdem dies ab Hierone claſſis Oſtiam cum magno commeatu acceſſit. Legati Syracuſani in ſenatum introducti nunciarunt: *Cædem C. Flaminii conſulis exercitûſque ‡ allatam adeò ægre tuliſſe regem Hieronem, ut nullâ ſuâ propriâ regnique ſui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probè ſciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem propè adverſis rebus, quàm ſecundis, eſſe; tamen ſe omnia, quibus a bonis fidelibuſque ſociis* (1) *bella juvari*

Legati cum donis ab Hierone Romam miſſi.

fuiſſe in ſingulas legiones ſatis conſtat. Vid. ſuprà l. 21. c. 17. (3) Perizonius aliique pro *quidam* legendum cenſent, *fuiſſe*, ita ut una eademque ſententia exponi, & periodus continuari intelligatur ab his uſque verbis *alii novas quatuor legiones*, ad hæc *fuiſſe auctores ſunt.* [At nil mutandum erit, ſi admittatur emendatio facilior in not. præc. propoſita. Tum enim, juxta ſecundam ſententiam a Livio memoratam, forent in caſtris Romanis novem & octoginta millia armatorum & ſexcentos. E.] (4) h. e. inter auctores. Suprà l. 3. c. 31. *Quum de legibus conveniret, de latere tantùm diſcreparet.* infrà hoc lib. c. 61. *adeò diſcrepare inter auctores.* l. 25. c. 28. *Quum haud ferme diſcreparet, quin* &c. (5) In hâc re utrumque verbum *adire & inſpicere* adhibetur ſuprà hoc lib. c. 9. (6) Infrà l. 23. c. 31. *Signa Lanuvii ad Junonis Soſpitæ cruore manavere.* (7) Locus corruptus, & variè a viris doctis tentatus. Alii pro *cædis* legendum cenſent *Cæretis*; alii *Cærites*, quod nomen referatur ad *aquas*. *Cærites aquas ſanguine mixtas fluxiſſe* narratur ſuprà c. 1. Sed quum aquæ Cærites calidæ eſſent, non poteſt haberi pro prodigio eas calidas manaſſe. Igitur Crevierius pro *calidas* legi vult *cruentas*. Sed hoc audacius. (8) Per quam ex urbe in *Campum Martium* deſcendebatur.

C. 37. (1) *Bonis ac fidelibus ſociis* ſuprà l. 9. c. 2. infrà l. 29. c. 17. (2) Subint.

juvari ſoleant, miſiſſe: quæ ne accipere abnuant, ‡ *magno opere ſe Patres conſcriptos orare. Jam omnium primum ominis cauſâ Victoriam auream pondo trecentûm viginti afferre ſeſe.* (2) *acciperent eam, tenerentque, & haberent propriam & perpetuam. Advexiſſe etiam trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deeſſent: &, quantum præterea opus eſſet, quo juſſiſſent, ſubvecturos.* † *Milite atque equite ſcire, niſi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum* (3) *auxilia etiam externa vidiſſe in caſtris Romanis. Itaque miſiſſe mille ſagittariorum ac funditorum, aptam manum adverſus Baliares ac Mauros, pugnaceſque alias miſſili telo gentes.* Ad ea dona conſilium quoque addebant, *Ut prætor, cui provincia Sicilia eveniſſet, claſſem in Africam trajiceret; ut et hoſtes in terrâ ſuâ bellum haberent, minuſque* † *laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali ſubmittenda.* Ab ſenatu ita reſponſum regi eſt: *Virum bonum egregiumque ſocium Hieronem eſſe, atque* (4) *uno* † *tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluiſſe, ac rem Romanam omni tempore ac loco munificè adjuviſſe. id, perinde ac deberet, gratum populo Romano eſſe. Aurum & a civitatibus quibuſdam allatum,* (5) *gratiâ rei acceptâ, non accepiſſe populum Romanum. Victoriam omenque accipere; ſedemque ei ſe Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in eâ arce urbis Romanæ ſacratam,* | *volentem propitiamque, firmam ac ſtabilem fore populo Romano.* Funditores, ſagittariique, et frumentum traditum conſulibus. Quinqueremes ad (6) navium claſſem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Siciliâ erant, quinque et viginti additæ, permiſſumque eſt, ut, ſi e republicâ cenſeret eſſe, in Africam trajiceret.

Claſſis aucta.

(2) Subint. *orare ut.* Sic paſſim. (3) Lege, cum Gronovio, *armorum.* Sic ſuprà c. 3. *equitatu auxiliiſque levium armorum* infrà c. 45. & 47. l. 29. c. 18. *Leves armis* dixit ſuprà l. 21. c. 21. (4) Suprà l. 5. c. 5. *uno tenore* infrà l. 35. c. 16. *uno & perpetuo tenore juris.* & alibi ſæpe. Mox *colere fidem,* ut apud Cic. pro Flacc. c. 4. et *colere amicitiam* Sall. in Jug. c. 14. (5) Quamvis grato animo acceperint eorum erga Romanos officium & voluntatem (6) Videtur excidiſſe numeralis nota, quæ indicaret quot navium illa claſſis eſſet. Si legatus Otacilii non deduxit Romam, quas ei reliqu erat deducendas Servilius, fuerunt cxx Vid. ſuprà c. 31. Sed nihil certi poteſt ſtatui. Mox, pro *erant,* alii *erat.*

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, (1) quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat; et, ubi ad (2) decuriatum aut centuriatum convenissent, suâ voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi (3), et aut hostis feriendi, aut civis servandi causâ. id ex voluntario inter ipsos fœdere (4) a tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denunciantes (5), bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quàm ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quàm gratior populo, quâ nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modò; *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc locatus* (6) *in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, quâ cum hoste signis collatis esset dimicaturus.* (7) *Se, quæ*

Milites jurejurando adacti.

C. 38. (1) At constat antiquissimum esse sacramentum illud militare *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros.* Vid. suprà l. 2. c. 24. & 32. l. 3. c. 20. ubi formula extlat ipsissimis his verbis concepta. [Necnon ibi milites sacramento *adacti* dicuntur. E.] Quidam discrimen aliquod inter *jusjurandum* & *sacramentum* statuere volunt. Sed optima expediendi ratio eorum videtur, qui verba aliquot transponenda censent, hoc modo: *jurejurando ab tribunis militum adacti: nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. Et ubi ad decuriatum* &c. Sic jusjurandum, quo nunc primùm a tribunis militum adiguntur, erit illud quod milites antea suâ voluntate ipsi concipiebant. (2) h. e. ad illum numerum, ut videtur, qui decuriam aut centuriam conficeret. Alii τὸ *ad* delendum putant, ut sint supina. (3) Potiùs *repetendi*, nempe ex hostium acie, si gladio militis Romani, aut pilo, aut hastâ potiti sunt hostes. (4) Potiùs *ad tribunos &*, quod etiam unus præfert codex. Plures habent *ad tribunos.* (5) Alii *denunciantis*; quod præferendum. Mox distinguendum videtur: *bellum (arcessitum....haberet) se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Perficere bellum*, seu debellare, suprà l. 5. c. 4. l. 21. c. 46 & alibi. (6) Omnino lege, ex elegantissimâ Mureti conjecturâ, *togatus.* Similiter *togatus* opponitur *armato* suprà l. 4. c. 10. hoc lib. c. 23 & mox cap. seq. (7) Se non properaturum ante

✝ *quæ consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non ‡ præcepturum. optare, ut, quæ cautè atque consultè gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, præterquam quòd stulta sit, infelicem etiam ad id † locorum fuisse.* Id suâ sponte apparebat, tuta celeribus consiliis præpositurum: et, quo 8) id constantiùs perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur.

Monet Fabius Paullum.

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam me indicente* (1), *omnia e republicâ fide* (2) *vestrâ faceretis: & mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis* (3). *nunc & collegam tuum & te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequicquam & virum bonum & civem fore, si alterâ parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quàm cum Hannibale, futurum censes. nescio, an infestior hic adversarius, quàm illè hostis, maneat: cum illo in acie tantùm, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & adversùs Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus.* (4) *Ominis etiam tibi causâ absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul demum* (5), *& in provinciâ, & ad exercitum, cœpit furere: hic, priusquam peteret consulatum,*

ante tempus immatura capere consilia, quum ex rebus capienda hominibus consilia sint; neque illi tantum sibi arrogare debeant, ut res ad consiliorum suorum normam & legem componere ac velut per vim trahere aggrediantur. (8) Sic Cic. pro Quinct. c 24. *neque te ipsum id.... perseverare & transigere potuisse.* Posset etiam ellipsis statui τȣ *facere.* quo constantiùs id facere perseveraret. Similiter *dicere* subintelligitur apud Cic. de. Amic. c. 7. *Quum Pylades Orestem se esse diceret...Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret.*

C. 39. (1) H. e. tacente, non dicente. Sic Ter. in Ad. 3. 4. 62. *non me indicente hæc fiunt.* Similiter *indictus* pro non dictus suprà l. 5. c. 15. *ea se nec, ut indicta sint, revocare posse.* & *indictâ causâ* passim. (2) Lege *fideque.* Suprà l. 8. c. 4. *quæ e republicâ nominis Latini fideque suâ viderentur.* & similiter infrà l. 25. c. 7. l. 29. c. 10 l. 33. c. 31. l. 38. c. 8. (3) Virg. l. 3. Æn. v. 250. *Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.* (4) Quia de Flaminio dicturus est, cujus mentio ominosa videri poterat, priùs, ex familiari antiquis more infaustum illud omen deprecatur. Vid. † *ominari.* (5) Tum demum, quum consul & in provinciâ

ſulatum, deinde in petendo conſulatu; nunc quoque conſul, priuſquam caſtra videat aut hoſtem, inſanit. &, qui tantas jam nunc procellas, prœlia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem cenſes facturum, & ubi extemplo verba res ſequitur? Atqui ſi hic, quod facturum ſe denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hoſtem hunc ignoro, aut nobilior alius Traſimeno locus noſtris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversùs unum (6) *eſt; ut ego, contemnendo potiùs, quàm appetendo, gloriam, modum exceſſerim. Sed ita res* (7) *habet. una ratio belli gerendi adversùs Hannibalem eſt, quâ ego geſſi. nec eventus modò hoc docet, (ſtultorum iſte magiſter eſt) ſed eadem ratio, quæ fuit, futuraque,* † *donec res eædem manebunt, immutabilis eſt* (8). *In Italiâ bellum gerimus, in ſede ac ſolo noſtro. omnia circà plena civium ac ſociorum ſunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque.* † *id jam fidei documentum in adverſis rebus noſtris dederunt. meliores, prudentiores, conſtantiores nos tempus dieſque facit. Hannibal contrà in alienâ, in hoſtili eſt terrâ, inter omnia inimica infeſtaque, procul ab domo, procul ab patriâ. neque illi terrâ, neque mari eſt pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil uſquam ſui videt: in diem rapto vivit* (9). *Partem vix tertiam exercitûs ejus habet, quem Iberum amnem* (10) *trajecit. plures fames, quàm ferrum, abſumpſit:* †

vinciâ eſſet; non antè. (6) h. e. coram uno, uno teſte; quemadmodum mox *ſed ne adverſus te quidem ego gloriabor.* Deinde *ut* Crevierius mutandum cenſet in *&*; ut duplici ex capite ſuſpicionem arrogantiæ a ſe amoliatur Fabius, quòd nec coram uno gloriandi tempus ſit, & ipſe eo ſit animo, qui gloriam parvi pendat. [Priorem partem interpretationis Crevierianæ neſcio cur Drakenborchius non acceperit. Alteram verò minùs probare me facit modus verbi *exceſſerim.* Eodem redibit ſententia ſi † *ut* pro *licet* accipias. Quamvis ſupervacaneum ſit ſuſpicionem arrogantiæ a me amoliri, qui *contemnendo potiùs, quàm appetendo, gloriam, modum exceſſerim:* ut id taceam, me contemnendo &c. modum exceſſiſſe. E.] (7) Alibi dixit *res ſe habet,* ut ſuprà l. 5. c. 5. *ut nunc res ſe habet.* Sed nec alterum inuſitatum. Ter. in Ad. 3. 3. 10. *omnem rem modò ſeni, Quo pacto haberet, enarramus ordine.* [Drakenborchius tamen mihi videtur τὸ *ſe* inſerere voluiſſe. vid. ejus annot. ad locum. E.] (8) Mallem delere has voces *immutabilis eſt,* ut gloſſam ad verba præcedentia. Ita intelligendum foret *hoc docet.* E. (9) *Vivere rapto* ſuprà l. 7. c. 25. Sic etiam Virg. l. 7. Æn. v. 749. *Convectare juvat prædas, & vivere rapto.* E. (10) Pleniùs dixit ſuprà l. 2. c. 11. *ut milites trans flumen trajiceret.* Sed ut hîc infrà quoque l. 26. c. 42. *ceteras omnes copias Iberum trajecit.* Mox *plures fames* &c. ut ſuprà l. 2. c. 42. *plus tamen hoſtium fuga, quàm prælium*

ſit : nec his paucis jam victus ‡ ſuppeditat. Dubitas ergo, quin ſedendo ſuperaturi ſimus eum, qui ſeneſcat in dies ? non commeatus, non ſupplementum, non pecuniam habeat ? Quamdiu pro Geronii, caſtelli Apuliæ inopis, tanquam pro Karthaginis mœnibus (11) *? Sed ne adverſùs te quidem ego* (12) *gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi conſules, vide, quemadmodum eum ludificati ſint. Hæc una ſalutis eſt via, L. Paulle, quam difficilem infeſtamque cives ſibi* (13) *magis, quàm hoſtes, facient. idem enim tui, quod hoſtium milites, volent : idem Varro, conſul Romanus, quod Hannibal, Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus reſiſtas, oportet : reſiſtes autem, adverſùs famam rumoreſque hominum ſi ſatis firmus ſteteris : ſi te neque collegæ vana* † *gloria, neque tua falſa infamia moverit. Veritatem laborare* (14) *nimis ſæpe, aiunt, exſtingui nunquam. Gloriam qui* † *ſpreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro conſiderato, imbellem pro perito belli vocent. malo, te ſa-* † *piens hoſtis metuat, quàm ſtulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal ; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo ; ſed ut agentem te ratio ducat, non fortuna : tuæ poteſtatis ſemper, tuaque omnia ſint. armatus intentuſque ſis, neque occaſioni tuæ deſis, neque ſuam* † *occaſionem hoſti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. feſtinatio improvida eſt & cæca.*

Paulli reſponſum. XL. Adverſùs ea oratio conſulis haud ſanè læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quàm facilia factu, eſſe. *Dictatori magiſtrum equitum intolerabilem fuiſſe ; quid conſuli adverſùs collegam ſeditioſum ac temerarium virium atque auctoritatis fore ? Se* (1) *populare incendium priore conſulatu ſemiuſtum effugiſſe : optare, ut omnia proſpere evenirent. at, ſi quid adverſi caderet* (2), *hoſtium ſe telis potiùs, quàm*

prœlium abſumpſit. (11) Supple, ſedet, conſeneſcit : niſi ſequens *ſed* mutandum ſit in *ſedet*, legendo *mœnibus ſedet ? Ne adverſùs* &c. Gronovius vulgatum intelligebat, ut eſſet ἀποσιώπησις modeſta in mentione ejus rei, quæ ad laudem Fabii proprie pertinebat : ita ut ſupplendum ſit *cum tenui, maceravi.* Paullò antè, Stroth bene notavit voces *non ſupplementum* operarum vitio deſiderari in editione Drakenborchianâ. (12) Ut mihi propria ſit gloria. (13) Unus codex habet *tibi*, quod multò præferendum videtur. (14) Tranſlatum cenſet Crevierius a lunæ ſoliſve defectibus ; unde mox *exſtingui nunquam.* Notum eſt eodem ſenſu illud Virgilii *lunæque labores.* l. 2. Geor. v. 478.

C. 40. (1) Vid. not. 2. ad c. 35. ſuprà. (2) *Cadere* pro *accidere* infrà

quàm suffragiis iratorum civium, caput o[illegible]rum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, ‡ prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turbâ, quàm dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariàm factis, ut nova minora essent † propiùs Hannibalem, in veteribus major pars et omne (3) robur virium esset; tum (4) consulum anni prioris M. Atilium, ætatem ‡ excusantem, Romam miserunt; (5) Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ et sociûm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Hannibal, quanquam parte dimidiâ auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mirè gaudere. non solùm enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat (6), sed ne, unde raperet, quidem quicquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, (7) si maturitas temporum exspectata foret.

Hannibalis angustiæ.

XLI. Ceterùm temeritati consulis ac præpropero ingenio † materiam etiam fortuna dedit: quòd in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac (1) procursu magis militum, quàm † ex præparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. (2) ad mille & septingenti cæsi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterùm victoribus effusè sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul; cujus eo die (nam † alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus; † debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id

Pabulatores Pœni cadunt Romani.

 damnum

infrà l. 36. c. 34. l. 38. c. 46. (3) *Robur virium* infrà l. 27. c 46. l. 33. c 4. (4) Vid. not. 5. ad c. 27. l. 9. suprà. (5) † Cognomen nomini gentilitio præponitur, ut alibi. (6) Vid. not. 3. ad c. 17. l. 3. suprà. Mox *quicquam reliqui erat*, ut infrà l. 32. c. 13. *nec...reliqui quicquam fuit.* Ita *nihil reliqui* suprà l. 7. c. 35. & similia passim. (7) Si tempus anni expectatum foret, quo fruges maturæ fierent. Jam enim autumnus aderat. Mox dicitur Hannibal statuisse *movere inde in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca.* infrà c. 43. Colligere igitur licet decem circiter menses effluxisse, ex quo Fabius, exacto jam semestri imperio, exercitus consulibus prioris anni tradidit. Tum enim *extremum autumni erat.* suprà c. 32. E.

C. 41. (1) Vid. not. 2. ad c. 16. suprà.

(2) Ter.

damnum haud ægerrimè pati: quin potiùs credere, velut (2) inefcatam temeritatem ferocioris confulis ac novorum maximè militum effe. & omnia ei hoftium, haud fecus quàm fua, nota erant: diffimiles difcordefque imperitare, duas propè ‡ partes tironum militum in exercitu effe. *Hannibalis infidiæ.* Itaque, locum et tempus infidiis aptum fe habere ratus, nocte proximâ nihil præter arma ferentes fecum milites ducens, caftra plena omnis fortunæ (3) publicæ privatæque relinquit; tranfque proximos montes lævâ pedites inftructos condit (4), dextrâ equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut defertis fugâ dominorum caftris occupatum impeditumque hoftem opprimeret. Crebri relicti in caftris ignes, ut fides fieret, dum ipfe longius fpatium fugâ † præciperet, falfâ imagine caftrorum (ficut Fabium priore anno fruftratus effet) tenere in locis (5) confules voluiffe.

XLII. Ubi illuxit, fubductæ primò ftationes (1), deinde propiùs adeuntibus infolitum filentium admirationem fecit. Jam fatis compertâ folitudine, (2) in caftris concurfus fit ad prætoria confulum, nunciantium fugam hoftium adeò trepidam, ut, tabernaculis ftantibus, caftra reliquerint: quóque fuga obfcurior effet, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut figna proferri juberent, ducerentque ad perfequendos hoftes, ac protinus caftra diripienda. Et conful alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque effe. poftremò, quum aliter neque feditionem neque ducem feditionis fuftinere poffet, (3) Marium Statilium præfectum cum turmâ Lucanâ exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, fubfiftere extra munimenta ceteris juffis, ipfe cum duobus

(2) Ter. in Ad. 2. 2. 12. *Nunquam rem facies: abi, nefcis inefcare homines, Sannio.* (3) Opum publicarum privatarumque. (4) Sic *condere in vincula carcerem, cuftodiam* paffim. Mox *impedimenta, medium agmen* per † epexegefin dicitur. (5) Nempe in quibus erant. Jac. Gronovius pro *in locis* legi vult *iis locis.*

C. 42. (1) Suppl. *admirationem fecerunt.* (2) Mallem voces *in caftris* cum *folitudine* jungere. E. (3) Obfervandum eft longè aliam fuiffe rationem prænominum apud reliquos Italiæ populos, quàm apud Romanos; & quæ apud hos nomina gentilitia erant, interdum prænominum vicem apud illos obtinuiffe. Mox *turma Lucana,* ut fuprà l. 10. c. 33. *cohortes duas, Lucanam Sueffanamque.* infrà l. 44. c. 40. *duæ turmæ equitum, Placentinæ*

bus equitibus vallum intravit: ſpeculatuſque omnia cum curâ renunciat, inſidias profectò eſſe: ignes in parte caſtrorum, quæ vergat in hoſtem, relictos: tabernacula aperta. et omnia cara (4) in promptu relicta: argentum quibuſdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidiſſe. Quæ ad deterrendos (5) a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; et, clamore orto a militibus, *ni ſignum detur, ſine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro ſignum dedit proficiſcendi. Paullus, quum ei ſuâ ſponte cunctanti pulli quoque auſpicio non † addixiſſent, obnunciari (6) jam efferenti portâ ſigna collegæ juſſit. quod quanquam Varro ægre eſt paſſus, Flaminii tamen recens caſus, Claudiique conſulis (7) primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incuſſit. Dii prope ipſi eo die magis diſtulere, quàm prohibuere, imminentem peſtem Romanis. nam fortè ita evenit, ut, quum referri ſigna in caſtra jubenti conſuli milites non parerent, ſervi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio conſulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad conſules nunciant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes ſedere in inſidiis. Horum opportunus adventus conſules imperii ‡ potentes (8) fecit, quum † ambitio alterius ſuam primùm apud eos pravâ indulgentiâ majeſtatem (9) ſolviſſet.

Deprehenduntur.

†

XLIII. Hannibal, poſtquam motos magis inconſultè Romanos, quàm ad ultimum temere evectos (1), vidit; nequicquam (2), detectâ fraude, in caſtra rediit. Ibi plures

centina & Æſernina. & alibi ſæpe. (4) Sic ſuprà l. 21. c. 60. *omnibus fere caris rebus...citra Pyrenæum relictis.* E. (5) Sic *deterrere a conſilio* ſuprà l. 3. c. 42. *deterrere ab auxilio ferendo* infrà l. 40. c. 47. (6) h. e. nunciari auſpicia infauſta eſſe, nec proinde licere quicquam rei novæ aggredi. Verbum augurum diſciplinæ proprium. Ter. in Ad. 4. 2. 9. (7) Ejus qui pullos, quoniam non paſcebantur, in mare præcipitari juſſit, *ut biberent, quando eſſe nollent.* (8) Fecit ut conſules continere in officio militem poſſent, & cum imperiis obedientem habere. (9) Suam auctoritatem apud milites imminuiſſet.

C. 43. (1) Suprà l. 9. c. 40. *ad equites in cornua poſitos evehuntur.* Similiter infrà hoc lib. c. 45. l. 31. c. 35. Nec non *evehere ſe* eodem ſenſu dicitur infrà l. 29. c. 34 Doering hûc ineptè adſciſcit *τὸ ſpe vanâ evectus*, quod prorſus alienum eſt. E. (2) Re infectâ. Sic Sall. in Jug. c. 25.

plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solùm, mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam (3) primò, postremò famem; et mercenarios milites, maximè Hispani generis, de † transitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fugâ in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut, quo longiùs ab hoste recessisset, (4) transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper antè, (5) fuisset sententia; ceterùm Varroni ferè omnes, Paullo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententiâ ad nobilitandas clade Romanâ Cannas, (6) urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento (7), qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipuè futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantùm afflante vento, in occæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

[illegible]

Castra movet.

Ad Cannas castra ponit.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut antè, copiis

Romani bina castra muniunt.

c. 25. *Legati frustra discessere.* (3) h. e. caritatem annonæ. F. (4) Tac. Hist. l. 2 c. 34. *crebris ut in civili bello transfugiis.* (5) Haud dubiè *fuisset* jungi debet cum *quæ semper antè*, additâ voce *esset* post *sententia*, vel post *eadem*, (quod ferè duo codices exhibent); aut, τὸ *fuisset* mutandum in *esset*. (6) Suprà l. 5. c. 22. *Fato tum denique urgente* c. 36. *jam urgentibus Romanam urbem fatis.* (7) Quem Græci Εὐρόνοτον appellant.

divisis

diviſis. Aufidus amnis, (1) utriſque caſtris affluens, aditum aquatoribus (2) ex ſuâ cujuſque opportunitate haud ſine certamine dabat. ex minoribus tamen caſtris quæ poſita (3) trans Aufidum erant, liberiùs aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hoſtium præſidium. Hannibal ſpem nactus, locis † natis ad equeſtrem pugnam, quâ parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi conſules, dirigit aciem, laceſſitque Numidarum procurſatione hoſtes. Inde rurſus ſollicitari ſeditione militari ac diſcordiâ conſulum Romana caſtra; *Diſcordia coſſ.* quum Paullus Semproniique et Flaminii temeritatem Varroni, Varro ſpecioſum timidis ac ſegnibus ducibus exemplum Fabium (4) objiceret: teſtareturque Deos hominesque hic, *nullam penes ſe culpam eſſe, quòd Hannibal jam velut* (5) *uſucepiſſet Italiam; ſe conſtrictum a collegâ teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus*: ille, *ſi quid projectis ac proditis ad inconſultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, ſe omnis culpæ exſortem, omnis eventûs participem fore* diceret. *videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, æquè in pugnâ vigerent manus.*

XLV. Dum altercationibus magis, quàm conſiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad ‡ multum diei tenuerat inſtructam, quum in caſtra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus caſtris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egreſſi clamore ac tumultu fugaſſent, in ſtationem quoque pro vallo loca- *Numidæ aquatores Romanos fugant.*

C. 44. (1) Utriſque caſtris Romanorum, quæ hoc flumine interjecto dividebantur. Diviſis autem, ſicut antè, copiis, ambo conſules ſimul erant in caſtris majoribus; minoribus verò præfeciſſe videntur Geminum Servilium, qui iiſdem ad Geronium præfuerat. (2) Ut quiſque, pro caſtrorum ſitu, opportunè flumen adire poterat. (3) In ripâ ad ortum ſpectante, ac proinde trans Aufidum, ſi ratio habeatur Pœnorum, qui in ripâ ad occaſum vergente erant, ut & majora Romanorum caſtra. (4) *Fabium exemplum* per † appoſitionem dictum. *Specioſum timidis* &c. quo nempe duces, qualis Paullus ſit, ad timiditatem & ſegnitiem ſuam tegendam utantur. (5) Quaſi legitimum dominium Italiæ ſibi acquiſiviſſet, eo, quòd illam jam per duos annos tenuiſſet. Eſt enim *uſucaptio* apud juriſconſultos jus alicujus rei, exinde oriens, quòd rem illam per certum quoddam tempus aliquis poſſedit. Vid. ‡ *uſu poſſidere.*

tam

tam atque ipſas propè portas evecti ſunt (1). Id verò indignum viſum, ab tumultuario auxilio (2) jam etiam caſtra Romana terreri: ut ea modò una cauſa, ne extemplo tranſirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quòd ſumma imperii eo die penes Paullum fuerit.

Varro ſignum pugnæ proponit.

Itaque Varro poſtero die, cui ſors ejus diei imperii erat, (3) nihil conſulto collegâ, ‡ ſignum pugnæ propoſuit, inſtructaſque copias flumen traduxit (4), ſequente Paullo; quia magis non probare, quàm non adjuvare, conſilium poterat.

Inſtruit aciem.

Tranſgreſſi flumen eas quoque, quas in caſtris minoribus habuerant, copias ſuis adjungunt: atque ita inſtructâ acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi (5) equites ſociorum, intrà (6) pedites, ad medium juncti (7) legionibus Romanis tenuerunt jaculatores ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Conſules cornua tenuerunt; Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

Hannibal aciem inſtruit.

XLVI. Hannibal luce primâ, Baliaribus levique aliâ armaturâ præmiſſâ, tranſgreſſus flumen, ut quoſque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hiſpanoſque equites prope ripam lævo in cornu adverſùs Romanum equitatum; dextrum cornu Numidis equitibus datum, mediâ acie peditibus firmatâ; ita, (1) ut Afrorum utraque cornua eſſent, interponerentur his medii Galli atque Hiſpani. Afros

C. 45. (1) Vid. not. 1. ad c. 43. ſuprà. *Inconditam turbam* h. e. incompoſitam; ut infrà l. 25. c. 13. (2) h. e. Numidis auxiliaribus. (3) Sic ſuprà l. 9. c. 22. *nihil conſulto dictatore.* Similiter *nihil infractus*, pro non infractus, ſuprà eſt l. 2. c. 59. (4) Quo copias in caſtris minoribus ſuis adjungeret; & quòd commodior eſſet illic campus ad inſtruendam aciem. *Copias flumen traduxit*, ut infrà l. 42. c. 22. *traductiſque Padum ager eſt aſſignatus.* Similiter ſuprà l. 9. c. 39. *ad terrorem traducti ſilvam Ciminiam exercitûs.* (5) h. e. in extremâ parte. (6) h. e. a dextrâ manu equitum. Cornua ſunt partes aciei exteriores; quibus opponitur *τὸ intrà.* (7) Sic pedites Romanorum dimidiam partem mediæ aciei tenebant, dimidiam occupantibus peditibus ſociorum. Verba ſequentia omnino ſic legenda & interpungenda ſunt: *tenuerunt. jaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta.* Nimirum in fronte, modico intervallo a gravi armaturâ, locatum eſt quicquid levis armaturæ erat. Atque ita narrat Polybius.

C. 46. (1) Ita ut utraque cornua ſeu extremas partes, mediæ aciei Afri

Afros Romanam magnâ ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis et ad Trebiam, ceterùm magnâ ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ ferè erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis prælongi ac sine mucronibus: Hispano, punctim magis, quàm cæsim, assueto petere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. (2) ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpurâ (3) tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant, sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal (4): mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol (5), seu de industriâ ita locatis, seu quòd fortè ita starent, peropportunè utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. ventus, (Vulturnum incolæ regionis vocant) adversùs Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, et pugna levibus primùm armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minimè equestris more pugnæ: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circà ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant (1) in directum utrinque nitentes. Stantibus ac confertis postremò (2) turbâ equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magnâ jam ex parte certamen factum erat: acriùs tamen, quàm diutiùs, pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis *Prælium ad Cannas.*

Afri pedites tenerent, cingentes hinc & inde latera Gallorum Hispanorumque peditum. (2) *Ante ceteros* h. e. præ ceteris. Sed locus in codicibus scriptus mirè & variè corruptus. Eorum monstris examinatis Gronovius (cui & Drakenborchius assentitur) censet legendum *Sanè & alius habitus* &c. (3) Λινοῖς περιπορφύροις χιτωνίσκοις dixit Polybius de iisdem tunicis, quas Livius *prætextas purpurâ vocat.* (4) Secundùm Polybium Hanno. Hunc locum pravè interpunxit Drakenborchius. (5) Nempe exoriens.

C. 47. (1) Ita claudebant a lateribus utrosque, ut in directum frontibus adversis niti cogerentur. (2) i. e. postquam concurrissent, stantibus jam immobilibus & confertis ob nimiam turbam in angus-

tiis

certaminis coorta eſt peditum pugna. primò et viribus et animis pares conſtabant ordines (3) Gallis Hiſpaniſque: tandem Romani, diu ac ſæpe conniſi, (4) æquâ fronte acieque densâ impulere hoſtium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a ceterâ prominentem acie. impulſis deinde ac trepidè referentibus pedem inſiſtere: ac † tenore uno (5) per præceps pavore fugientium agmen in mediam primùm aciem illati, poſtremò, nullo reſiſtente, ad ſubſidia Afrorum pervenerunt; qui utrinque reductis (6) alis conſtiterant, mediâ, quâ Galli Hiſpanique ſteterant, aliquantum prominente acie: qui cuneus ut pulſus æquavit frontem primùm, deinde nitendo (7) etiam ſinum in medio dedit, Afri circà jam cornua fecerant; irruentibuſque incautè in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clauſere et ab tergo hoſtes. Hinc Romani, defuncti nequicquam prœlio uno, omiſſis Gallis Hiſpaniſque, quorum terga ceciderant, etiam adverſùs Afros † integram pugnam ineunt, non tantùm eo iniquam, quòd incluſi adverſùs circumfuſos, ſed etiam quòd feſſi cum recentibus ac vegetis (8) pugnabant.

XLVIII. Jam et in ſiniſtro cornu Romano, ubi ſociorum equites adverſùs Numidas ſteterant, conſertum prœlium erat, ſegne primò, et a Punicâ cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter ſolita † arma telaque, gladios occultos ſub loricis habentes, ſpecie transfugarum quum ab ſuis, parmas poſt terga habentes, adequitaſſent, repentè ex equis deſiliunt; parmiſque et jaculis ante pedes hoſtium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, conſidere ab tergo jubentur; ac, dum prœlium ab omni parte conſeritur, quieti manſerunt. poſtquam omnium animos oculoſque occupaverat certamen, tum,

tis loci equis. (3) Nempe peditum Romanorum. (4) *Æqua frons* Romanorum opponitur *cuneo*, in quem inſtructi erant Galli Hispanique pedites. *Frons æqua* vel *æquata* infrà l. 36. c. 44. l. 37. c. 39. (5) Illati in mediam aciem per agmen ruentium præcipiti præ pavore fugà. *Fugere præceps* & ſimilia paſſim occurrunt. Rarior tamen locutio *agmen fugientium præceps*. (6) Longiùs a Romanorum acie retractis. Ut verò cuneus Gallorum Hiſpanorumque Afris interpoſitorum æquavit frontem, tum ad hæc ſubſidia Afrorum Romani pervenerunt. (7) Romanis ulteriùs nitentibus, etiam ſinuata ac velut excavata in medio est Punica acies. (8) Suprà l. 6. c. 22. *vegetum ingenium*.

arreptis

arreptis ſcutis, quæ paſſim inter acervos cæſorum corporum ſtrata erant, † averſam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes ſtragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in malâ jam ſpe prœlium eſſet; (1) Haſdrubal, qui eâ parte præerat, ſubductos ex mediâ acie Numidas, quia ſegnis eorum cum adverſis pugna erat, ad perſequendos paſſim fugientes mittit: Hiſpanos et Gallos pedites, jam Afris propè feſſis, cæde magis quàm pugnâ, adjungit.

XLIX. Parte alterâ pugnæ Paullus, quanquam primo ſtatim prœlio fundâ graviter ictus fuerat, tamen et occurrit ſæpe cum confertis Hannibali, (1) et aliquot locis prœlium reſtituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omiſſis

C. 48. (1) Hæc & quæ ſequuntur omnino corrupta ſunt, & pro deploratis habenda. Primò enim Haſdrubal non hâc parte, ſed lævâ præerat. Deinde quonam modo ſubduci poſſunt ex mediâ acie Numidæ, qui in dextro cornu locati fuerant? Poſtremò quid neceſſe eſt adjungi Afris in mediâ acie Gallos Hiſpanoſque pedites, qui in eâ ſemper fuere. Sed facile eſt reſtituere *Hiſpanos & Gallos equites*: ſuperiora mutare arduum. Perizonius priorem partem hujus loci ita conſtituendam cenſet: *Haſdrubal, qui victor ad eam partem penetraverat, ſubductos ex acie Numidas.* Sic certè rem narrat Polybius. Haſdrubal, qui in lævo cornu Hiſpanis Galliſque equitibus præerat, quum occidione occidiſſet Romanum equitatum, tranſiit in dextrum cornu, & conjunctus Numidis ſociorum equites in fugam vertit. Eos deinde perſequendos cædendoſque permittit Numidis. Ipſe cum ſuis Gallis Hiſpaniſque equitibus Romanos pedites cum Afris tum maximè pugnantes a tergo invadit. [Mihi in mentem venit viros doctos nimis anxios eſſe de Livii verbis ad narrationem Polybianam accommodandis. Quid ſi locum hoc modo ſanare tentemus? *Haſdrubal, qui jam eâ parte præerat,* (nempe a lævo cornu advectus, ni potiùs legendum ſit *Maharbal, qui eâ parte præerat,) ſubductos ex mediâ acie, Numidis . . . . ad perſequendos paſſim fugientes miſſis, Hiſpanos & Gallos pedites* &c. *Mediam aciem*, aliquantùm prominentem, noſter ſuprà dixit Gallos Hiſpanoſque pedites; cujus cornua utrinque conficiebant Afri. Jam autem pedites illos pulsos & in fugam verſos, ex mediâ acie ſubduxit Haſdrubal, ſive Maharbal, & *Afris propè feſſis adjungit*, quâ parte Numidæ priùs ſteterant. Fateor tamen nondum omnia ſanata videri. Nonnihil ſuſpicor Livium, pro *ſubductos*, dediſſe *ſubvectus*; quemadmodum *advehere* & *adducere* paſſim a librariis commutantur. Sed hæc ulteriùs proſequi non eſt inſtituti noſtri. E.]

C 49. (1) Paullus dextrum cornu tenuerat Haſdrubali oppoſitum. Pulſis autem Romanis equitibus, & Haſdrubale (ut videtur) ad alterum cornu profecto, Paullus adhuc cum parvâ equitum manu reſtitit, Hanni-

omiſſis (2) poſtremò equis, quia conſulem ad regendum equum vires deficiebant. tum (3) denuncianti cuidam, juſſiſſe conſulem ad pedes deſcendere equites, dixiſſe Hannibalem ferunt: (4) *Quàm mallem, vinctos mihi traderet!* Equitum (5) pedeſtre prœlium, quale jam haud dubiâ hoſtium victoriâ, fuit; quum victi mori in veſtigio mallent, quàm fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. pepulerunt tamen jam paucos (6) ſuperantes, et labore ac vulneribus feſſos. Inde diſſipati omnes ſunt, equoſque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, prætervehens (7) equo, ſedentem in ſaxo cruore oppletum conſulem vidiſſet: *L. Æmili,* inquit, *quem unum inſontem culpæ cladis hodiernæ Dii reſpicere* (8) *debent, cape hunc equum. dum et tibi virium aliquid ſupereſt, comes ego te tollere poſſum ac protegere. ne funeſtam hanc pugnam morte conſulis feceris. Etiam ſine hoc* (9) *lacrimarum ſatis luctûſque eſt.* Ad ea conſul: *Tu quidem, Cn. Corneli,* † *macte virtute eſto! Sed cave, fruſtra miſerando exiguum tempus e manibus hoſtium evadendi abſumas. Abi, nuncia publicè Patribus, urbem Romanam muniant, ac priùs, quàm hoſtis victor adveniat, præſidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem et vixiſſe, et*

Vincit Hannibal.

L. Æmilii Coſ. mors.

Hannibalique occurrit. E. (2) Equites nimirum primò ex equis eum protegebant; poſtremò ad pedes deſcenderunt. Mox *conſulem . . . vires deficiebant*, ut infrà hoc lib. c. 59. *& ferrum & vires hoſtem defecerunt.* l. 28. c. 15. *vires etiam deficere Haſdrubalis exercitum cœperant.* & alibi. (3) Gronovius & Drakenborchius *renuncianti* volunt; Crevierius *nuncianti.* Sed *denunciare* pro *indicare*, *ſignificare*, Livium alibi uſurpare ipſe Drakenborchius oſtendit ad Epit. l. 48. infrà. Certè non ſemper, ut Crevierius putat, est verbum poteſtatis aut minarum; etiamſi vel auctoritatem nunciantis, vel naturam rei nunciatæ periculoſam & formidandam indicare mihi videatur. Et hoc ut rem ejuſmodi nunciatum Hannibali credo. E. (4) Hæc ironicè accipienda, quaſi diceret Hannibal: cur non eos mihi vinctos tradit? Hoc unum ſupereſt, quo victoriam meam adjuvare poſſit. (5) Equitum, qui ad pedes deſcenderant, pugna talis fuit, qualis eſſe poterat, quum haud dubia jam eſſet hoſtium victoria. *hoſtium victoriâ jam haud dubiâ* ſc. exiſtente. (6) i. e. *paucos* qui ſupereſſent. *Superare* pro *ſupereſſe* Livio eſt familiare. (7) Pro *prætervectus equo*; conſtructio quæ apud Suetonium ſæpius occurrit. (8) h. e. propitio vultu intueri. *Inſontem culpæ*, ut infrà l. 34. c. 32. *inſontes publici conſilii.* l. 41. c. 24. *omnis injuriæ inſons.* Alibi cum caſu ſexto *inſons* conſtruxit Livius. ſuprà l. 4. c. 15. *regni crimine inſons.* (9) h. e.

et adhuc mori. Me in hâc ſtrage militum meorum patere exſpirare, ne (10) *aut reus iterum e conſulatu ſim, aut accuſator collegæ exſiſtam* (11), *ut alieno crimine innocentiam meam protegam* Hæc exigentes (12) priùs turba fugientium civium, deinde hoſtes, oppreſſere: conſulem, ignorantes quis eſſet, obruêre telis: Lentulum inter tumultum (13) abripuit equus. tum inde effuſè fugiunt. Septem millia hominum in minora caſtra, decem in majora, duo ferme in vicum ipſum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Karthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi ſunt. Conſul alter, ſeu fortè, ſeu conſilio, nulli fugientium infeſtus (14) agmini, cum ſeptuaginta ferè equitibus Venuſiam perfugit. (15) Quadraginta millia peditum, duo millia ſeptingenti equites, et (16) tanta propè civium ſociorumque pars, cæſi dicuntur; in his ambo conſulum quæſtores L. Atilius et L. Furius Bibaculus: unus et viginti tribuni militum; conſulares quidam prætoriique et ædilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magiſter equitum priore anno, aliquot antè conſul fuerat: octoginta præterea aut ſenatores, aut qui eos magiſtratus (17) geſſiſſent, unde in ſenatum legi deberent,

Clades quanta fuerit.

ſine morte tuâ. (10) Vid. not. 2. ad c. 35. ſuprà. Mox *e conſulatu* i. e. poſt conſulatum geſtum. (11) Prodeam. Infrà l. 39. c. 37. *ſi exſiſtat hodie ab inferis Lycurgus.* *Exſiſtere* pro *eſſe* non dici, bene monet Schellerus de ſtylo bene Lat. pp. 71. & 336. E. (12) h. e. agentes, loquentes, nempe Paullum Lentulumque. Gronovius hunc uſum verbi *exigere* illuſtrat exemplis ex Cicerone, Plinio, aliiſque allatis: ſed alii volunt *exſequentes*, ut noſter infrà l. 35. c. 14. quod mihi magis placet. Mox *opprimere*, pro ſupervenire; ut mox cap. ſeq. *antequam opprimit lux.* ſuprà l. 10. c. 32. *Improviſò oppreſſis nec animi ſatis ad reſiſtendum, nec virium fuit.* & alibi ſæpe. (13) *Inter tumultum* infrà l. 24. c. 15. & 16. l. 27. c. 42. & alibi ſæpe. Vid. † *inter dimicationem.* (14) Vitium eſt in voce *infeſtus.* Nihil melius occurrit, quàm quod conjicit Gronovius, *immiſtus.* *Nulli fugientium agmini* intelligas de tribus, quorum antè meminit. (15) Quidam codices habent XLV *millia*, quod præferendum videtur. Alibi noſter *quinquaginta millia hominum* eo prœlio cæſa narrat. infrà c. 60. & l. 25. c. 6. (16) Si hæc ſana ſint, *tanta* hîc ſumitur pro *æquè magna, æqualis:* ut ſenſu ſit, parem civium ſociorumque numerum cecidiſſe. Gronovius conjicit *tanta propè civium, quanta ſociorum pars*, vel *æqua propè civium ſociorumque pars.* (17) Qui magiſtratus curules geſſerant, iis maximè hoc jus erat, ut a proximis poſt geſtum magiſtratum ſuum cenſoribus in ſenatum legi deberent. Atque etiam

berent, quum ſuâ voluntate milites in legionibus facti eſſent. Capta eo prœlio tria millia peditum et equites trecenti dicuntur.

L. Hæc eſt pugna Cannenſis, Allienſi cladi nobilitate par: ceterùm ut illis, quæ poſt pugnam accidêre, levior, quia (1) ab hoſte ceſſatum eſt; ſic ſtrage exercitûs gravior fœdiorque. fuga namque ad Alliam ſicut urbem prodidit, ita exercitum ſervavit: ad Cannas fugientem conſulem vix ſeptuaginta ſecuti ſunt: alterius morientis propè totus exercitus fuit (2). Binis in caſtris quum multitudo ſemiermis ſine ducibus eſſet, nuncium, qui in majoribus erant, mittunt (3); *dum prœlio, deinde ex lætitiâ epulis fatigatos quies nocturna hoſtes premeret, ut ad ſe tranſirent: uno agmine Canuſium abituros eſſe.* Eam ſententiam alii totam aſpernari: *Cur enim illos, qui ſe arceſſant, ipſos non venire, quum æquè conjungi poſſent? quia videlicet plena hoſtium omnia in medio eſſent: et aliorum, quàm ſua, corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam ſententia diſplicere, quàm animus deeſſe. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avariſſimo et crudeliſſimo hoſte, æſtimarique capita veſtra, et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis ſis, an Latinus ſocius,* (4) *ut ex tuâ contumeliâ et miſeriâ alteri honos quæratur? Non tu* (5)*: ſi quidem* † *L. Æmilii conſulis, qui ſe bene mori, quàm turpiter vivere, maluit, et tot fortiſſimorum virorum, qui circa eum cumulati*

Canuſium multi Romanorum fugiunt.

etiam, antequam in ſenatum legerentur & ſenatores eſſent, curiam ingredi poterant, & in ſenatu ſententiam dicere. Hinc illa veteris edicti formula, quâ conſules utebantur, quum ſenatum in curiam convocarent: *ſenatores, quibuſque in ſenatu ſententiam dicere licet.* Vid. A. Gell. l. 3. c. 18. & noſtrum infrà l. 23. c. 32. l. 36. c 3.

C. 50. (1) Quia hoſtis remiſſiùs egit, nec inſtitit victoriæ. Sic infrà l. 30. c. 10. *ni ceſſatum a præfectis ſuarum navium foret.* l. 31. c. 15. *nequicquam poſtea, ſi tum ceſſaſſent, prætermiſſam occaſionem quæſituros.* l. 38. c. 47. *ſi a me foret ceſſatum.* (2) Alteri conſuli morienti comitem ſe dedit, unà periit. Infrà l. 23. c. 39. *Nolæ . . . ſenatus Romanorum, plebs Hannibalis erat.* (3) Supple, ad eos qui in minoribus caſtris erant. (4) Ut ex miſeriâ & contumeliâ tibi Romano perpetiendâ, honos alteri, nempe Latino, quæratur. Hannibal hoc inſtitutum hactenus ſervaverat, ut e captivis eos, qui erant Latini nominis, ſine pretio dimitteret, Romanos in vincula daret. Vid. ſuprà c. 7. infrà c. 58. (5) Illud *tu* pungit & admonet ſingulorum animos: ut acriùs ferè movent

lati jacent, cives estis. Sed antè, quàm opprimit (6) *lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audaciâ via fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen,* (7) *ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmetipsos et rempublicam salvam vultis.* (8) Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, (9) quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quàm ex consilio ipsorum (10), aut imperio cujusquam, agebantur.

LI. Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, (1) diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal, præfectus equitum, minimè cessandum (2) ratus, *Immo, ut, quid hâc pugnâ sit actum, scias, die quinto,* inquit, *victor in Capitolio epulaberis. Sequere: cum equite,* (3) *ut priùs venisse, quàm venturum, sciant, præcedam.* Hannibali nimis læta res est visa, majorque (4), quàm ut eam statim capere animo posset. Itaque, *voluntatem se laudare Maharbalis,* aït: *ad consilium pensandum* (5) *temporis opus esse.* *Hannibal victoriâ uti nescit.*

vent, quæ statim singulos feriunt, quàm quæ in commune dicta unusquisque demum applicat sibi. Mox, *qui se bene mori . . . maluit,* ut suprà l. 3. c. 68. *malæ rei se . . . duces esse volunt.* (6) Vid. not. 12. ad c. præc. (7) *Ut si,* pro tanquam, quasi, etiam Cicero utitur, l. 1. de Off. c. 14. de Amic. c. 16. & alibi. (8) Carmen heroïcum fortuitò effusum: ut illud Apost. Jacobi c. 1. v. 17. Πασα δοσις ἀγαθη, και παν δωρημα τελειον. (9) Hanc omnium ante Gronovium editionum & aliquot codicum lectionem, cum Crevierio revocavi; probante etiam Drakenborchio, quamvis in contextu servaverit Gronovianum *quod.* (10) h. e. ex communi deliberatione.

C. 51. (1) Vid. not. 1. ad c. 58. l. 21. suprà. (2) Vid. not. 1. ad c. præc. (3) Maharbal ad præcedendum cum equite & prævertendos ipsos adventûs rumores se offert. (4) Sic sup. l. 9. c. 9. *velut somnio lætiore, quàm quod mentes eorum capere possent.* l. 27. c. 51. *quum vix gaudium animis caperent.* l. 33. c. 32. *majus gaudium fuit, quàm quod universum homines caperent.* (5) *Pensare,* pro perpendere, examinare, infrà est l. 30. c. 32. Vid. & † *pensitare.* Porro *temporis opus esse,* ut infrà l. 23. c. 21. *quanti argenti opus fuit.* De hâc constructione vid. Perizon. ad

‡ *esse.* Tum Maharbal, (6) *Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. vincere scis, Hannibal; victoriâ uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primùm illuxit, ad spolia legenda fœdamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt (7). Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, (8) ut quem cuique fors aut pugnâ junxerat aut fugâ. assurgentes quidam ex strage mediâ cruenti, quos stricta (9) matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et jacentes vivos succisis feminibus (10) poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, et reliquum sanguinem jubentes ‡ haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjectâ humo interclusisse spiritum apparebat. Præcipuè (11) convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem irâ versus (12), laniando dentibus hostem exspirasset.

Strages etiam hostibus miserabilis.

LII. Spoliis ad ‡ multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, et omnium primum, † brachio objecto, (1) flumine eos excludit. Ceterùm ab omnibus (2), labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior

Bina Romanorum castra se dedunt victori.

ad Sanctii Min. l. 4. c. 4. & 15. (6) Sententia, ut videtur, ex Homero desumpta. Il. Ψ. v. 670. οὐδ᾽ ἄρα πως ἦν Ἐν πάντεσσ᾽ ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι. (7) Accingunt se. Sic *insistere in bellum* Cæs. l. 6. Bell. Gall. c. 5. Aliter dicitur *insistere rem:* ut *Insistite hoc negotium sapienter.* Plaut. in Mil. Glor. 3. 3. 54. E. (8) *Ut quem cuique casus* adjunxerat, aut in pugnâ, aut in fugâ. (9) h. e. adstricta, constricta. Sic Lucan. l. 4. v. 652. *jam pectora pigro Stricta gelu.* [At credo innui dolorem ex gelu quasi refricante vulnera. Virg. l. 9. Æn. v. 294. *Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.* E.] (10) Infrà l. 30. c. 18. *femine transfixo.* Virg. l. 10. Æn. v. 788. *ensem Æneas Eripit a femine.* (11) *Convertere* homines dicuntur, quæ insolentiâ & novitate aliquâ in oculos incurrunt. Sic suprà l. 3. c. 38. *velut nova res mirabundam plebem convertit.* (12) Gronovius legendum conjicit *versâ:* nec malè. *Manibus ad capiendum telum inutilibus,* nempe præ languore aut vulneribus.

C. 52. (1) A flumine arcet, aggere ducto. Hinc Junius captivorum legatus, infrà c. 59. *Quum, circumsessi ab exercitu victore, aquâ arceremur.* Sic infrà l. 25. c. 11. *urbs contrà exclusa maritimis commeatibus.* (2) Creverius vult *hominibus:* & has voces sæpe commutari constat. Sed mihi sanum videtur vulgatum. Voces *ab omnibus* referendas censeo non

maturior ipſius ſpe deditio eſt facta. ‡ pacti (3), ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in ſocios ducenis, in ſervos centenis, et ut, eo pretio perſoluto, cum ſingulis abirent veſtimentis, in caſtra hoſtes acceperunt; traditique in cuſtodiam omnes ſunt, ſeorſum cives ſociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus caſtris, quibus ſatis virium aut animi fuit, † ad quatuor millia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati paſſim per agros, quod haud minùs tutum erat, Canuſium perfugiſſent, caſtra ipſa ab ſauciis timidiſque eâdem conditione, quâ altera, tradita hoſti. Præda ingens parta eſt: et, præter equos viroſque, et ſi quid argenti, (quod plurimum in ‡ phaleris equorum erat; nam ad veſcendum (4) facto perexiguo, ‡ utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data eſt. Tum ſepeliendi cauſâ conferri in unum corpora ſuorum juſſit. Ad octo millia fuiſſe dicuntur fortiſſimorum virorum. *Pœni* 8000. Conſulem quoque Romanum conquiſitum ſepultumque, *in acie cæſi.* quidam auctores ſunt. Eos, qui Canuſium perfugerant, mulier Apula, nomine Buſa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantùm tectiſque a Canuſinis acceptos, frumento, veſte, viatico etiam juvit; pro quâ ei munificentiâ poſtea, bello perfecto, ab ſenatu honores habiti ſunt.

LIII. Ceterùm, quum ibi tribuni militum quatuor eſſent, Fabius Maximus de legione primâ, cujus pater priore anno dictator fuerat, et de legione ſecundâ L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertiâ (1) Ap. Claudius Pulcher, qui proximè

 ædilis

non ad *deditio eſt facta*, ſed ad *feſſis*. *Feſſis ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus*, h. e. quum feſſi eſſent Romani ab his omnibus rebus: ut ſuprà l. 2. c. 14. *Inopi tum urbe ab longinquâ obſidione*; & ſimilia. Vid. † *ab* pro propter. Porro *omnibus, labore, vigiliis, vulneribus*, ut ſuprà l. 2. c. 38. *vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, ſpectaculo abeuntes fuiſſe*. l. 7. c. 32. *qui omnia circa ſe, Sabinos, Etruriam, Latinos &c. domita armis habeat*. E. (3) Pacti cum Hannibale trecenis nummis &c. eâ lege ut arma atque equos traderent. Per *nummos quadrigatos* denarios intellige, qui quadrigæ figuram inſculptam gerebant; vel etiam bigarum, & tum *bigati* vocantur. infrà l. 23. c. 15. (4) Notat Livius, iis temporibus & moribus rarum fuiſſe menſarium argentum, præſertim in caſtris. Argentum *factum*, eſt arte elaboratum.

C. 53. (1) Jure Drakenborchius quærit, quomodo hîc mentio fit *legionis*

ædilis fuerat; omnium confenfu ad P. Scipionem, admodum adolefcentem, et ad Ap. Claudium fumma imperii delata eft. quibus confultantibus inter paucos de fummâ rerum nunciat P. Furius Philus, confularis viri filius, *Nequicquam eos perditam fpem fovere: defperatam comploratamque* (2) *rem effe publicam. Nobiles juvenes quofdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves fpectare, ut, defertâ Italiâ, ad regum* (3) *aliquem transfugiant.* Quod malum, (4) præterquam atrox, fuper tot clades etiam novum, quum ftupore ac miraculo torpidos defixiffet, et, qui aderant, confilium advocandum de eo cenferent; negat confilii rem effe Scipio juvenis, (5) fatalis dux hujufce belli. *Audendum atque agendum, non confultandum,* aït, *in tanto malo effe. Irent fecum extempl armati,* (6) *qui rempublicam falvam vellent. nullo* (7) *verius, quàm ubi ea cogitentur, hoftium caftra effe.* Pergit ire, fequentibus paucis, in hofpitium Metelli. et, quum confilium ibi juvenum, de quibus ‡ allatum erat, inveniffet, ftricto fuper capita confultantium gladio, *Ex mei animi fententiâ* (8), inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deferam, neque alium civem Romanum deferere patiar. Si fciens fallo, tum* (9) *me, Jupiter optime maxime, do-*

Conjuratio deferendæ Italiæ causâ.

†

A Scipione opprimitur.

legionis tertiæ, quæ non ad alterutrius confulis exercitum pertinuit, fed fub M. Claudio Marcello in claffe militavit; ut conftat ex Livio infrà hoc lib. c. 57. (2) Vid. not. 1. ad c. 40. l. 4. fuprà. (3) Drakenborchius dedit *regem*, fed operarum errore, uti liquet ex ejus annotatione ad locum. (4) h. e. præterquam quòd atrox fuit. Sed rectè abeffe poteft *τὸ quod*. Sic fuprà l. 4. c. 17. *Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causâ etiam* &c. l. 10. c. 20. *Samnitium agmen, præterquam hoftili tumultu, captivorum etiam* &c. Similiter infrà l. 26. c. 13. l. 30. c. 6. (5) Fato deftinatus dux ad hoc bellum egregiè conficiendum. Mox *τὸ aït* fupervacaneum effe, Jac. Gronovius bene obfervat, nec folere apponi a Livio in mutatione orationis ex negativâ in affirmativam. (6) De hàc formulâ vid. Briffon. de Form. l. 2. p. 213. Occurrit fuprà c. 50. (7) h. e. nullo in loco, nufquam. [Dubito tamen an Latinè dici poffit, & mallem *τὸ loco* inferere, quemadmodum & codices nonnulli exhibent; vel *nullo* in *nulla* mutare. E.] (8) Formula jurisjurandi, quæ, ut evenit ferè in illis pervulgati ufûs formulis, nonnulla fupplenda relinquit. *Ex mei animi fententiâ*, i. e. verè & ex animo precor ita me dii juvent, ament, *ut ego* &c. Similiter in infcriptione lapidis apud Fabrett. p. 673. EX. MEI. ANIMI. SENTENTIA. UT. EGO. IIS. INIMICUS. ERO. QUOS. C. CÆSARI. GERMANICO. INIMICOS. ESSE. COGNOVERO. (9) Legendum videtur vel *tu me* (ut fuprà l. 1. c. 24.) vel, cum aliquot codicibus, *Jupiter Optimus Maximus . . . afficiat.*

mum,

mum, familiam, remque meam pessimo leto afficias! In hæc verba, L. Cæcili, jures, postulo, ceterique, qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud secus pavidi, quàm si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem † ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fugâ per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benignè accipiendos curandosque quum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et (1) quadrigatos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant, dederunt. ceteraque publicè ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canusinâ populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ (2) multitudo faciebat, et jam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. et jam aliqua species consularis exercitûs erat; mœnibusque se certè, (3) si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, salvâ urbe, tantum pavoris tumultûsque intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ edissertando (4) minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore

Venusiam ex fugâ coeunt ad 4 hominum millia.

Pavor Romæ maximus.

C. 54. (1) Vid. not. 3. ad c. 52. suprà. Ex hoc loco, & aliis itidem (infrà l. 29. c. 3. & 36. l. 44. c. 16.) patet togas etiam a militantibus, honestioribus quidem, gestatas; licet non in acie. Variatur autem constructio, *in singulos equites . . . & peditibus* &c. ferè ut infrà l. 45. c. 34. *tantaque præda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur.* (2) Mulieri Apulæ, de quâ suprà c. 52. (3) Elegans est usus particularum *certè, si non.* Inverso ordine occurrit apud Cic. l. 3. ad Att. Ep. 15. *Si non plus ingenio valebas, quàm ego, certè timebas minùs.* (4) Verbo *edissertare* Plautus est usus, Cas. 5. 2. 36. & alibi. *Edisserere*

priore anno amiſſo, (5) non vulnus ſuper vulnus, ſed † multiplex clades, cum duobus conſulibus duo conſulares exercitus amiſſi nunciabantur: nec ulla jam caſtra Romana, nec ducem, nec militem eſſe: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam propè totam Italiam factam. Nulla profectò alia gens tantâ mole cladis non obruta eſſet. Comparem (6) cladem ad Ægates inſulas Karthaginienſium prœlio navali acceptam, quâ fracti Siciliâ ac Sardiniâ ceſſere, hinc vectigales ac ſtipendiarios fieri ſe paſſi ſunt? aut pugnam adverſam in Africâ, cui poſtea hic ipſe Hannibal ſuccubuit? nullâ ex parte comparandæ ſunt, niſi quòd minore animo latæ ſunt.

Senatus conſulitur de urbis cuſtodiâ.

LV. P. Furius Philus et † M'. Pomponius prætores ſenatum in curiam † Hoſtiliam vocaverunt, ut de urbis cuſtodiâ conſulerent. neque enim dubitabant (1), deletis exercitibus, hoſtem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli reſtaret, venturum. Quum in malis, ſicut ingentibus, ita ignotis, ne conſilium quidem ſatis expedirent, obſtreperetque clamor lamentantium mulierum, et, (2) nondum palam facto, vivi mortuique per omnes penè domos promiſcuè † complorarentur; tum Q. Fabius Maximus cenſuit,

Sententia Fabii Max.

equites expeditos et Appiâ et Latinâ viâ mittendos, qui, obvios percunctando (3) *aliquos profectos ex*

Ediſſerere res infrà l. 34. c. 52. *diſſerere res* l. 41. c. 6. & alibi. (5) Non jam alterum vulnus, priori ſimile nunciabatur, nec una ſimplexque, ſed multiplex, clades. (6) Legendum *Compares*: i. e. num tibi ſit animus comparare cum Cannenſi clade &c. comparare forſan velis.

C. 55. (1) Hoc verbum, quum notat *audere*, jungi cum infinitivo, at quum dubitationem ſignificat, infinitivum reſpuere; ſed, præcedente negatione, adſciſcere *quin*, alioqui *an*, *utrùm*, vel ſimile; aliquot viri docti obſervarunt. Contrà verò, non modò Corn. Nepos hoc ſenſu paſſim *dubito* cum infinitivo conſtruxit, ſed & hîc noſter, & infrà l. 28. c. 24. l. 36. c. 41. Immo ipſe Cicero l. 7. ad Att. Ep. 1. *Pompeius non dubitat . . ea . . . mihi valde probari.* Eodem modo *dubium eſt* cum infinitivo infrà occurrit l. 38. c. 6. *haud dubium erat expugnari potuiſſe.* (2) Et vivi mortuique pariter complorarentur, quia nondum palam factum erat, ſupple, quinam viverent, quinam cecidiſſent. Ad † *palam facto* vid. ‡ *ablativus participii paſſivi.* Similiter Græci utuntur participiorum paſſivorum genitivo, non adjuncto alio nomine. Polyb. l. 2. c. 5. Προσαγγελθέντος δ' αὐτοῖς, Σκερδιλαΐδαν παραγίνεσθαι. quod Latinè reddi poteſt: *Nunciato autem ipſis, Scerdilædum adventare.* (3) Vera procul dubio eſt Jac. Gronovii emendatio: *Qui obvios percunctando, (aliquos profectò ex fugâ paſſim diſſipatos fore) referant.* *Ex fugâ* crebrò dicit Livius, & *ex fugâ diſſipati* ſuprà l. 6. c. 29. & alibi: ſed vulgatum minimè Livianum eſt.

ex fugâ, paſſim diſſipatos, fortè referant, quæ fortuna conſulum atque exercituum ſit; et, ſi quid Dii immortales, miſeriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint (4), *ubi eæ copiæ ſint: quò ſe Hannibal poſt prœlium contulerit: quid paret, quid agat, acturuſque ſit. Hæc exploranda noſcendaque per impigros juvenes eſſe. illud per Patres ipſos agendum, quoniam magiſtratuum parum ſit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra ſuum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: ſilentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: ſuæ quiſque fortunæ domi auctorem exſpectent: cuſtodeſque præterea ad portas ponant, qui prohibeant, quemquam † egredi urbem; cogantque homines nullam, niſi urbe ac mœnibus ſalvis, ſalutem ſperare. Ubi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Patres revocandos, conſulendumque de urbis cuſtodiâ eſſe.*

LVI. Quum in hanc ſententiam † pedibus omnes iſſent, ſummotâque foro per magiſtratus turbâ, Patres † diverſi ad ſedandos tumultus diſceſſiſſent; tum demum literæ a Terentio conſule allatæ ſunt: *L. Æmilium conſulem exercitumque cæſum; ſeſe Canuſii eſſe, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem. ad* (1) *decem millia militum ferme eſſe incompoſitorum inordinatorumque. Pœnum ſedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædâque aliâ, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem* (2). Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ ſunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut ſacrum anniverſarium Cereris intermiſſum ſit; quia nec lugentibus id facere eſt fas, nec ulla in illâ tempeſtate matrona expers luctûs fuerat. *Cereris ſacrum intermiſſum.* (3 Itaque, ne ob eandem cauſam alia quoque ſacra publica aut privata deſererentur, ſenatuſconſulto diebus triginta luctus eſt finitus. Ceterùm quum, ſedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres eſſent, aliæ inſuper ex Siciliâ

eſt. (4) Hîc Drakenborchius aliique interpunctionem majorem, *colon* dictam, ſtatuunt. Sed rectè locum diſtinxit Crevierius, quem ſequor. Senſus enim eſt: *&, ſi quæ copiæ ſuperſint, ubi eæ ſint.* E.

C. 56. (1) Fortè *ad quatuordecim millia.* nam decem millia jam antè Canuſii erant, quàm Varro eò cum quatuor millibus venit. (2) Mercatoris modo verſantem. (3) Similiter infrà l. 34. c. 6. *Quia Cereris ſacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermiſſum erat, ſenatus finiri luctum triginta diebus juſſit.* Ovid. l. 4. Faſt. v. 619. *Alba decent Cererem: veſtes Cerealibus albas Sumite. nunc pulli velleris uſus abeſt.*

literæ

literæ allatæ ſunt ab T. Otacilio pro prætore, *Regnum Hieronis claſſe Punicâ vaſtari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum ſibi eſſe, aliam claſſem ad Ægates inſulas ſtare, paratam inſtructamque; ut, ubi ſe verſum ad tuendam Syracuſanam oram Pœni ſenſiſſent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque claſſe opus eſſe, ſi regem ſocium Siciliamque tueri vellent.*

LVII. Literis conſulis proprætoriſque lectis, M. Claudium, qui claſſi ad Oſtiam ſtanti præeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum cenſuerunt (1), ſcribendumque conſuli, ut, quum prætori exercitum tradidiſſet, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri poſſet, Romam veniret. Territi etiam ſuper tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quòd duæ Veſtales eo anno, Opimia atque Floronia, ſtupri ‡ compertæ, et altera ſub terrâ (2), ut mos eſt, ad portam Collinam necata fuerat, altera ſibimet ipſa mortem conſciverat. L. Cantilius, ſcriba pontificis, (3) quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floroniâ ſtuprum fecerat, a pontifice maximo eò uſque virgis in comitio cæſus erat, ut inter verbera exſpiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium verſum eſſet, decemviri libros adire juſſi ſunt. Et Q. † Fabius Pictor Delphos ad oraculum miſſus eſt ſciſcitatum, quibus precibus ſuppliciiſque (4) Deos poſſent placare, et quænam futura (5) finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus et Galla, Græcus et Græca, in foro boario ſub terrâ (6) vivi demiſſi

Veſtales ſtupri compertæ.

Hoſtiæ humanæ immolatæ.

C. 57. (1) Tò *cenſuerunt* inſerui, ſuffragante uno codice a Drakenborchio memorato, & tale quid poſtulante ſententiâ. (2) Nempe *viva ſub terram defoſſa*, ut dixit noſter ſuprà l. 8. c. 15. (3) Scriba pontificis, ex eorum ſcribarum numero, quos nunc minores pontifices appellant. Alii referunt *quos* ad *pontificis*, ut ſit qui pontifex eſſet ex eorum numero, quos nunc &c. Ætate Ciceronis ac Livii præter collegium illud pontificum, in quo poſt legem Ogulniam (ſuprà l. 10. c. 6.) uſque ad Sullam octo, poſt Sullam quindecim pontifices erant, etiam aliud collegium pontificum fuiſſe conſtat, qui *pontifices minores* appellarentur. Sed quando, quo numero, & quam ob cauſam, inſtituti fuerint, incertum eſt. (4) h. e. ſupplicationibus. Sic infrà l. 27. c. 50. *ſuppliciis votiſque fatigare Deos.* Salluſt. in Cat. c. 9. *in ſuppliciis Deorum magnifici.* (5) Vid. not. 2. ad c. 2. l. 4. ſuprà. (6) Magis placeret *terram.* Mox *ſaxo conſeptum,*

demiffi funt in locum faxo confeptum, jam (7) antè hoftiis humanis, minimè Romano facro, imbutum. Placatis fatis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Oftiâ mille et quingentos milites, quos in claffem fcriptos habebat, Romam, ut urbi præfidio effent, mittit; ipfe, (8) legione claffis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum (9) Sidicinum præmiffâ, claffe traditâ P. Furio Philo collegæ, paucos poft dies Canufium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, et Ti. Sempronius magifter equitum, delectu edicto, juniores ab annis feptemdecim, et quofdam prætextatos (10), fcribunt. quatuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad focios Latinumque nomen, ad milites ex formulâ (11) accipiendos, mittunt. † arma, tela, alia parari jubent: et vetera hoftium fpolia detrahunt templis porticibufque. Et aliam formam novi delectûs inopia liberorum capitum ac neceffitas dedit: octo millia juvenum validorum ex † fervitiis, (12) priùs fcifcitantes fingulos, vellentne militare, empta † publicè armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret. *Octo millia fervorum armantur.*

LVIII. Namque Hannibal, fecundùm tam profperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quàm bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis fegregatifque, focios, ficut antè ad Trebiam Trafimenumque lacum, benignè allocutus, fine pretio dimififfet; Romanos quoque vocatos (quod nunquam aliàs antea) fatis miti fermone alloquitur: *Non ‡ internecinum fibi effe cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ ceffiffe: et fe id adniti, ut fuæ in vicem fimul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi fe captivis copiam fa-* *Hannibalis oratio ad captivos Rom.*

confeptum, ut *cratibus confeptus* fuprà l. 10. c. 37. (7) Anno ante hunc undecimo, initio proximi belli Gallici. Aliquammulta ad hanc abominandam religionem fpectantia collegit Hugo Grotius, de Ver. Relig. Chrift. l. 2. c. 12. (8) *Legiones ad claffem* dicit infrà l. 24. c. 11. (9) Hæc urbs, ut diftingueretur ab alio *Teano*, Apuliæ oppido, Teanum Sidicinum dicebatur, in Appiâ viâ pofitum. (10) Qui nondum † prætextam depofuerant, ut virilem togam fumerent. (11) Quâ defcriptum erat, quantum numerum militum quæque civitas Latini nominis dare populo Romano deberet. Simile exemplum vid. infrà l. 27. c. 10. (12) Hinc *Volones* dicti. Cives non ita interrogabantur, fed citati ad nomina refpondere debebant.

cere.

ære. pretium fore in capita, equiti quingenos (1) *quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod ‡ pepigerant dedentes se; læti tamen quamcunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quàm ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Karthalo nobilis Karthaginiensis: qui, si fortè ad pacem ‡ inclinarent (2) animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minimè Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, (3) jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Karthaloni obviàm lictor missus, qui dictatoris † verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

Legati captivorum.

Eorum principis oratio in senatu.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore ‡ datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres conscripti,* inquit, *nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quàm nostræ. Ceterùm,* (1) *nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minùs negligendi vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, quum propè ad noctem superstantes* (2) *cumulis cæsorum corporum prœlium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumsessi ab exercitu victore aquâ arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostrâ trucidatis, aliquem ex Cannensi pugnâ Romanum militem restare; tum demum ‡ pacti sumus pretium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse: & patres vestros*

C. 58. (1) Vid. not. 3. ad c. 52. suprà. Mox, pro *centum*, legendum *centenos*. (2) Nempe Romani: ut infrà l. 26. c. 1. l. 29. c. 33. l. 40. c. 5. Alii malunt *animi*. vid. † *inclinare*. (3) Quia juraverat se in castra Hannibalis rediturum, interpretabatur se fraudulento illo reditu jurisjurandi fidem exsolvisse.

C. 59. (1) Nisi bonitati causæ nostræ nimium confidimus. Hoc sensu *causa* frequens est apud Livium; ut infrà l. 37. c. 1. *ut quibus plus in misericordiâ senatûs, quàm in causâ, spei esset.* E. (2) Sic suprà l. 7. c. 24. *stratis*

vestros (3), *asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratiâ Tarentum misisse. atqui, & ad Alliam cum Gallis, & (4) ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quàm pavore ac fugâ, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec superfumus pugnæ* (5), *nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in* (6) *acie quidem refugerunt: sed, præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis & commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec* (7) *premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi pernicitatis pedum* (8) *& cursûs aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non priùs, quàm Venusiæ aut Canusii, consliterunt, se nobis meritò prætulerint, gloriatique sint, in se plus, quàm in nobis, præsidii reipublicæ esse. Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini: & nobis etiam promptioribus pro patriâ, quòd beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortunâ habetis: octo millia servorum audio armari. non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quàm hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen* (9) *duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui nos* (10) *hospitum numero habuit captivos,* † *an barbaro ac*

stratis corporibus hostium superstatis. & alibi. E. (3) Senatores, decessores vestros, qui tempore belli cum Pyrrho gesti vixerunt. Alii *nostros.* Quod autem addit, *asperrimos* &c. alludit ad factum illud celeberrimum Appii Cæci, qui quum animi Patrum inclinarent ad pacem cum Pyrrho faciendam, vehementi & asperâ oratione eos deterruit. (4) Quâ Lævinus consul Romanus victus est, quum elephanti maximè odore & visu insolito equos Romanos turbassent. (5) h. e. & qui superfumus pugnæ, nulli alii sumus, nisi ad quos trucidandos &c. (6) Per ellipsin intelligendum participium verbi substantivi. (7) Sic suprà c. 12. *premendorumque superiorum arte . . . sese extollebat* (8) *Pedum pernicitas* occurrit suprà l. 9. c. 16. (9) Vis hujus particulæ referenda est ad omnia illa argumenta, quæ Junius suprà attulerat, cur Patres leniores esse debeant. Quamvis valida sint, *si tamen* &c. E. (10) h. e. nostros, vel

ac Pœno; qui utrùm avarior, an crudelior, ſit, vix (11) *exiſtimari poteſt. Si videatis catenas, ſqualorem, deformitatem civium veſtrorum, non minùs profectò vos ea ſpecies moveat, quàm ſi ex alterâ parte cernatis ſtratas Cannenſibus campis legiones veſtras. Intueri poteſtis ſollicitudinem & lacrimas in veſtibulo curiæ ſtantium cognatorum noſtrorum, exſpectantiumque reſponſum veſtrum. quum ii pro nobis proque iis, qui abſunt, ita ſuſpenſi ac ſolliciti ſint; quem cenſetis animum ipſorum eſſe, quorum in diſcrimine vita libertaſque eſt? Si, me Dius fidius, ipſe in nos mitis Hannibal contra naturam ſuam eſſe velit, nihil tamen nobis vitâ opus eſſe cenſeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur, viſi ſumus* (12). *Rediere Romam quondam remiſſi a Pyrrho ſine pretio capti: ſed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos ſeſe miſſis* (13). *Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æſtimatus civis? Suum quiſque habet animum, Patres conſcripti. Scio in diſcrimine eſſe vitam corpuſque meum. Magis me famæ periculum movet, ne a vobis damnati ac repulſi abeamus. neque enim vos pretio pepercisse homines credent.*

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab eâ turbâ, quæ in comitio erat, clamor flebilis eſt ſublatus, manuſque ad curiam tendebant orantes, ut ſibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac neceſſitas in foro turbæ huic virorum immiſcuerat. Senatus, ſummotis arbitris, conſuli cœptus (1). Ibi quum ſententiis variaretur, & alii redimendos de publico, alii nullam publicè impenſam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; ſi quibus argentum in præſentia deeſſet, dandam ex ærario pecuniam mutuam, (2) prædibuſque ac prædiis cavendum

vel Romanos. (11) Vid. † *exiſtimatio.* (12) Meliùs *ſumus.* Non enim rem aſſirmat orator; ſed, ſi ea contingat, quid ſibi animi futurum ſit, teſtatur. (13) Nempe ad Pyrrhum. Patres legatos miſerant ad redimendos captivos, quos ille ſine pretio remiſit.

C. 60. (1) H. e. Patrum ſententiæ rogari cœptæ. Mox *quum ſententiis variaretur*, ut Cic. pro Mil. c. 3. *variatis hominum ſententiis.* Noſter ſuprà l. 1. c. 43. *ibi ſi variaret.* E. (2) Prædes dandos & prædia obliganda populo, quibus caveretur redditum iri eas pecuniæ ſummas, quæ ex ærario mutuæ darentur. Cic. Or. 1. in Verr. c. 54. *prædibus*

&

cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo* (3) *postulassent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem* (4). *Quid enim aliud* (5) *quàm admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem quum propè gloriati sint, quòd se hostibus dediderint, præferrique non captis modò in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos* † *acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque & virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent,* (6) *milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent! Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoriâ lætis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte propè totâ P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse.* (7) *Sicut avorum memoriâ P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit:* Moriamur, milites, & morte nostrâ ‡ eripiamus ex obsidione circumventas legiones: *si*

Manlius suadet ne captivi redimantur.

& prædiis populo cautum est. (3) Sine gloriatione illâ, quam mox reprehendit. Ad sequentia referendæ sunt voces *sine ullius insectatione.* (4) *Peragere sententiam* suprà l. 3. c. 40. l. 7. c. 35. & alibi sæpe. Eodem sensu *peragere* absolutè ponitur infrà l. 34. c. 31. Paullo antè, meliùs abesset *eorum.* (5) Quid aliud mihi faciendum esset, quàm ut vos admonerem. (6) Opponuntur *milites* & *captivi.* [Pronomen *iste* plerumque contemnentis esse, notum est. Mox, *Quam ego ignaviam istorum accuso*: &, *Ego non magis istos redimendos censeo.* E.] (7) Si, quemadmodum Decius, quemadmodum Calpurnius dixit, Moriamur milites...sic &

si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quàm ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit (8). *Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patriâ esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet.* (9) *Liberi atque incolumes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. serò nunc desideratis,* (10) *deminuti capite, abalienati jure civium, servi Karthaginiensium facti. Pretio redituri estis eò* (11), *unde ignaviâ ac nequitiâ abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se jubentem: Hannibalem pòst* (12) *paullo audistis, castra prodi & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare? Non enim modò sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quàm per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri † similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt,*

& Sempronius diceret. De P. Decio vid. suprà l. 7. c. 34. & 35. (ubi etiam junguntur *viri ac Romani.*) De Calpurnio vid. Epit. l. 17. (8) h. e. facturus erat, facere volebat. (9) Fateor hunc locum, ab omnibus quos vidi interpretibus alto silentio prætermissum, mihi inter obscuriores videri. Sic autem accipiendum opinor. Reditum in patriam quærant, qui non incolumes modò, sed & liberi sunt: & vos, quando tales estis, (quod nunquam fieri potest) tum desiderate patriam. Observandum est omnes codices a Drakenborchio memoratos, qui plurimi sunt, & editiones veteres, voculam *et* inserere ante τὸ *Liberi*; quam Frobenius primus ejecit. At minimè superflua erit illa vocula, si mentem Livii sim assecutus. Pergit Manlius: *immo, desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis.* Reditum in patriam quærant, quorum est patria, qui cives ejus sunt. Quærite & vos, si modò quæratis dum patria vestra est, vosque ejus cives. Sed non est ita: non cives Romani, sed servi Karthaginiensium facti, serò nunc desideratis patriam. E. (10) Sic Regulus apud Hor. dicitur *capitis minor* l. 3. Carm. 5 v. 42. *Caput* Jurisconsultis Romanis pro statu, ut notum, quo referunt libertatem, civitatem, familiam. Capite † *deminuitur*, qui vel unum horum, vel omnia amittit. (11) Nempe in patriam, vel in civium ordinem. (12) Hoc ordine vocum *post paullo* gaudent optimi scriptores Latini. Similiter

pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus ſeptem armatorum ſexcenti exſtiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hoſtium obſtitere. Quàm tutum iter duarum propè legionum agmini futurum cenſetis fuiſſe? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canuſii, fortia, fidelia (13), *Patres conſcripti. nunc autem quemadmodum hi boni fideleſque (nam fortes ne ipſi quidem dixerint) cives eſſe poſſunt?* (14) *niſi quis credere poteſt fuiſſe, ut erumpentibus, quin erumperent, obſiſtere conati ſunt: aut non invidere eos, quum incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum ſibi timorem ignaviamque ſervitutis ignominioſæ cauſam eſſe ſciant. Maluerunt in tentoriis latentes ſimul lucem atque hoſtem exſpectare, quum ſilentio noctis erumpendi occaſio eſſet.* ‡ *At enim ad erumpendum e caſtris defuit animus; ad tutanda fortiter caſtra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obſeſſi, vallum armis, ſe* † *ipſi tutati vallo ſunt: tandem ultima auſi paſſique, quum omnia ſubſidia vitæ abeſſent, affectiſque fame viribus, arma jam ſuſtinere nequirent, neceſſitatibus magis humanis, quàm armis, victi ſunt.* (15) *Orto ſole hoſtis ad vallum acceſſit: ante ſecundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac ſe ipſos. Hæc vobis ipſorum per biduum militia fuit. quum* (16) *in acie ſtare ac pugnare decuerat, tum in caſtra*

poſt aliquanto ſuprà l. 2. c. 31. *antè annis octo* infrà l. 40. c. 52. (13) Potius *fortium, fidelium.* (14) Niſi quis credere poteſt, aut tum fuiſſe bonos fideleſque ſocios, quum viros fortes, ne fortes eſſent, impedire voluerunt; aut paſſuram in poſterum invidiam, ut fideles bonique cives ſint erga illos, quorum incolumitatem & gloriam ſibi vident eſſe ignominiæ, & quotidie ignaviam exprobrare. Ita Gronovius locum interpretatur; & ſimiliter ferè Crevierius, niſi quòd voculam *ut* exponit per *poſtquam.* [Lipſii emendatio mihi videtur omnino admittenda, pro *aut* legentis *at*, & *conati ſint* pro *conati ſunt: niſi quis credere poteſt fuiſſe, ut erumpentibus, quin erumperent, obſiſtere conati ſint; at non invidere eos* &c. h. e. fieri poſſe, ut id conati ſint; *at non* &c. Malos & infidos cives eos, nunc probat Manlius, non *fuiſſe*; ſed *eſſe* & futuros; ut quibus fortes & fideles cives invidendi forent. E.] (15) Quæ preceſſerunt, jam inde a vocibus *At enim*, intelligenda ſunt dicta eſſe ex perſonâ alicujus, qui defenderet cauſam captivorum. Hîc incipit Manlius reſpondere illi defenſioni per ironiam fictæ. Paullo antè, *vallum armis, ſe ipſi tutati vallo ſunt*, ut ſuprà l. 6. c. 2. *ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arboribus ſepirent.* infrà l. 28. c. 2. *ut & muris ſe ipſi, & armis muros tutarentur.* (16) *In acie ſtare* ſuprà l. 3. c. 47. infrà l. 23. c. 16. l. 27. c. 2.

refugerunt;

refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis: quum manere, castra tutari armis necesse est; & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quàm illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.

Senatus censet captivos non esse redimendos.

LXI. Postquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minimè in captivos jam inde antiquitùs indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magnâ jam summâ erogatâ in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maximè hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jacturâ civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam ‡ prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quòd fallaci reditu in castra jurejurando se ‡ exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum & custodibus publicè datis deducendum ad Hannibalem esse. Est & alia (1) de captivis fama, decem primos venisse. de eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne; (2) ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longiùs omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quòd, (3) per † causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. de iis dedendis magnâ contentione

Nimis callida jurisjurandi interpretatio.

C. 61. (1) Vid. quæ de hâc re habet Cic. l. 3 de Off. c. 32. Ipse etiam Livius hanc sententiam secutus videtur infrà l. 24. c. 18. *callidos jurisjurandi exsolvendi interpretes* numero plurium memorans. (2) Sic *ita . . ut*, suprà l. 8. c. 38. *ita institit agmini, ut . . . prælio abstineret.* E. (3) Sic † *per speciem.* E.

(4) Sic

contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterùm proximis censoribus adeò omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solùm omni deinde vitâ, sed propè luce ac publico, caruerint (4). Mirari magis, adeò ‡ discrepare inter auctores, quàm, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quòd, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum (5) labare cœperunt, nullâ profectò aliâ de re, quàm quòd desperaverant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi (6): Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter ‡ Pentros, Bruttii omnes, Lucani. præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret; neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeò magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tantâ clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, & obviàm itum † frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quòd de republicâ non desperasset: cui, (7) si Karthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

Defectio sociorum.

Pacis tamen mentio nulla.

Varroni obviam itum, & gratiæ actæ.

(4) Sic Cic. pro Mil. c. 7. *caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico:* h. e. se a foro abstinuit &c. E. (5) Suprà l. 2. c. 39. *postquam apparuit labare plebis animos.* infrà l. 32. c. 30. *labare fidem sociorum.* & alibi sæpe. (6) Non simul omnes, sed quidam statim, quidam post annum, quidam tertio aut quarto pòst anno. (7) Mira fuit Karthaginiensium in duces suos acerbitas, quos in crucem tollere soliti erant, non modò si culpâ suâ victi fuissent, sed etiam si prospero eventu, pravo consilio, rem gessissent. *Ductor*, pro summo duce, suprà l. 10. c. 21. *Nihil recusandum supplicii* h. e. atrocissimum quodvis perferendum supplicium.

EPITOME

EPITOME LIBRI VIGESIMI TERTII.

CAMPANI ad Hannibalem defecerunt. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Karthaginem missus annulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, vir ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Karthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit (1), *obstrepente Barcinâ factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversùs Hannibalem ex oppido factâ, prosperè pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora & pelles scutis detractas, item mures, essent; & nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum* (2) *nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor a Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispaniâ Hasdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitûs in Siciliam relegatæ sunt; ne recederent* (3) *inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Hannibalem societas juncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecîdit. Præterea in Sardiniâ feliciter a T. Manlio prætore adversùs Pœnos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, & Mago, & Hanno capti. Claudius Marcellus* (4) *prætor Hannibalis exercitum ad Nolam prælio fudit & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.*

Epit. l. 23. (1) H. e. obtinuit, impetravit. Hoc sensu *tenere* Livio est frequentissimum. suprà l. 2. c. 42. l. 3. c. 29. l. 4. c. 10. & 30. (2) Livius *centum septuaginta septem* in senatum lectos esse, infrà narrat c. 23. (3) Meliùs *decederent*; quæ vox de militibus ex præsidio vel provinciâ abeuntibus sollenne est. (4) Hæc secunda memoratur in hâc epitome Marcelli adversùs Hannibalem ad Nolam pugna, de quâ agit Livius c. 44. & seqq. Eo autem tempore non jam prætor erat Marcellus, sed proconsul, ut constat ex c. 30. & 32. Præterea in priorem potiùs Marcelli de Hannibale victoriam, quàm in hanc, cadere debet id quod additur in fine hujus epitomes, primum Marcellum Romanis meliorem spem belli dedisse. Confer Liv. infrà c. 16. Itaque hîc aliquid vel ab ipso epitomarum concinnatore, vel a librariis peccatum esse videtur.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS TERTIUS.

U. C. 536.
A. C. 216.

I. HANNIBAL, poſt Cannenſem pugnam, (1) caſtra capta ac direpta, confeſtim ex Apuliâ in Samnium moverat: accitus in Hirpinos a Statio (2), pollicente ſe Compſam traditurum. Compſanus erat Trebius nobilis inter ſuos: ſed premebat eum Mopſiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Poſt famam Cannenſis pugnæ, vulgatumque Trebii ſermonibus adventum Hannibalis, quum Mopſiani urbem † exceſſiſſent; ſine certamine tradita urbs Pœno, præſidiumque acceptum eſt. Ibi prædâ omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem (3) jubet. ipſe per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in inſidiis, (& pleræque cavæ ſunt viæ, ſinuſque occulti) quacunque aptè poterat, diſpoſuit: alios, præ ſe actam prædam ex agris oſtentantes, obequitare

Hannibal in Samnium movet.

Tum in Campaniam.

C. 1. (1) H. e. & poſt caſtra, ſeu caſtraque. Codices autem plerique omittunt τὸ *caſtra*, & *Hæc* inſerunt ante τὸ *Hannibal*: unde pluſquam veriſimilis eſt Gronovii conjectura Livium dediſſe, *Æcis Hannibal poſt Cannenſem pugnam captis ac direptis*. *Æcæ* oppidum Apuliæ fuit iſtâ in viciniâ; quod etiam Fabius recepiſſe memoratur infrà l. 24. c. 20. (2) Hic mox *Trebius* vocatur; & hîc facilè crediderimus ſcripſiſſe Livium *a Statio Trebio*. Eſt enim *Statius* prænomen Italicum. (3) Omnino

obequitare portis juſſit. in quos, quia nec multi, & incompoſiti videbantur, quum turma equitum erupiſſet, ab cedentibus conſultò tracta in inſidias, circumventa eſt: nec evaſiſſet quiſquam, ni mare propinquum, & haud procul litore naves (4) piſcatoriæ pleræque conſpectæ peritis nandi dediſſent effugium. Aliquot tamen eo prœlio nobiles juvenes capti cæſique ſunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantiùs cedentes ſecutus, cecidit. Ab urbe oppugnandâ Pœnum abſterruere conſpecta mœnia, haudquaquam (5) prompta oppugnanti.

† II. Inde Capuam flectit iter, † luxuriantem longâ felicitate atque indulgentiâ fortunæ, maximè tamen, inter corrupta omnia, licentiâ plebis ſine modo libertatem exercentis. Senatum & ſibi & plebi † obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis ‡ idem ac popularis homo, ceterùm malis artibus nanctus opes. is quum eo fortè anno, quo res malè geſta ad Traſimenum eſt, in ſummo magiſtratu eſſet, jam diu infeſtam ſenatui plebem, ratus, per occaſionem † novandi res, magnum auſuram facinus, ut, ſi in ea loca Hannibal cum victore exercitu veniſſet, trucidato ſenatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, ſed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quàm everſâ, republicâ dominari, nullam † autem incolumem eſſe orbatam publico conſilio crederet; rationem iniit, quâ & ſenatum ſervaret, & obnoxium ſibi ac plebi faceret. Vocato ſenatu, quum, ſibi defectionis ab Romanis conſilium placiturum nullo modo, niſi neceſſarium fuiſſet, præfatus eſſet (1); *quippe qui liberos ex Ap. Claudii filiâ haberet, filiamque Romam* (2) *nuptum Livio dediſſet; ceterùm majorem multo rem magiſque timendam inſtare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate ſenatum plebem ſpectare, ſed per cædem ſenatûs*

Pacuvius Calavius ſenatum Campanum ſibi obnoxium facit.

nino lege *deditionem*. Hæ voces alibi commutantur. (4) Naves, quarum plurimæ fuerunt piſcatoriæ. Mox *dediſſent effugium*, ut infrà l. 24. c. 26. *ſi effugium patuiſſet in publicum*. (5) h. e. haudquaquam facilè expugnanda.

C. 2. (1) Pendet oratio, uſque ad verbum *inquit*; ut ſuprà l. 5. c. 24. l. 22. c. 18. (2) *Nuptum dare* ſuprà l. 1. c. 49. infrà l. 30. c. 13. Porro *nuptum in alias civitates collocaſſe* dixit Cæſ. l. 1. Bell. Gall. c. 18. ut

ſenatûs vacuam rempublicam tradere Hannibali ac Pœnis velle. Eo ſe periculo poſſe liberare eos, ſi ſe permittant (3) *ſibi, &, certaminum in republicâ obliti, credant.* Quum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curiâ vos*, inquit, *&, tanquam & ipſe cogitati facinoris particeps, approbando conſilia, quibus nequicquam adverſarer, viam ſaluti veſtræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipſi, accipite* (4). Fide datâ egreſſus, claudi curiam, jubet, præſidiumque in veſtibulo reliquit; ne quis adire curiam injuſſu ſuo, neve inde egredi poſſit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod ſæpe*, inquit, *optaſtis, Campani, ut ſupplicii ſumendi vobis ex improbo ac deteſtabili ſenatu poteſtas eſſet; eam* (1) *nunc, non per tumultum expugnantes domos ſingulorum, quas præſidiis clientium ſervorumque tuentur, cum ſummo veſtro periculo, ſed tutam habetis ac liberam. Clauſos omnes in curiam* (2) *accipite, ſolos, inermes: nec quicquam raptim, aut* (3) *fortè temere egeritis. de ſingulorum capite vobis jus ſententiæ dicendæ faciam, ut, quas quiſque meritus eſt, pœnas pendat. Sed ante omnia* (4) *ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem irâ ſalutem atque utilitatem veſtram habeatis. etenim hos (ut opinor) odiſtis ſenatores; non ſenatum omnino habere non vultis. quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis conſilium eſt, ſenatus habendus eſt. Itaque duæ res ſimul agendæ ſunt vobis, ut & veterem ſenatum tollatis, & novum cooptetis. Citari ſingulos ſenatores jubebo, de quorum capite vos conſulam. quod de quoque cenſueritis, fiet. Sed priùs in ejus locum virum fortem ac ſtrenuum novum ſenatorem cooptabitis, quàm de noxio ſupplicium ſumatur.* Inde conſedit, &, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum forte nomen excidit, ipſumque e curiâ produci juſſit. Ubi auditum eſt nomen,

 malum

ut hîc noſter *Romam*. (3) Vid. not. 4. ad c. 31. l. 8. ſuprà. (4) *Fidem accipere* eodem ſenſu occurrit infrà l. 43. c. 10. E.

C. 3. (1) Nempe poteſtatem. vid. not. 2. ad c. 4. l. 4. ſuprà. (2) Sic *includere in carcerem* infrà l. 38. c. 59. *condere in carcerem* l. 30. c. 21. *aſſervare in carcerem* ſuprà l. 8. c. 20. & ſimilia alibi. (3) Sic Ter. in Phorm. 5. 1. 30. *quàm ſæpe fortè temere eveniunt, quæ non audeas optare.* Noſter ſuprà l. 2. c. 31. *perpulere, ut fortè temere in adverſos montes agmen erigeret.* infrà l. 25. c. 38. & alibi. Similiter Cic. l. 2. de Divin. c. 68. (4) Vid. not. 2. ad c. 61. l. 22. ſuprà.

(5)

malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quæ de hoc sententia sit data* (5). *Eligite pro malo atque improbo bonum senatorem & justum.* Primò silentium erat inopiâ potioris subjiciundi; deinde, quum aliquis, omissâ verecundiâ, quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nosse; alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæstûs genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum: ut (6) ipsius pœnitere homines appareret; quem autem in ejus substituerent locum, deesse: quia nec eosdem nominari † attinebat, † nihil aliud quàm ad audienda probra nominatos, & multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maximè tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodiâ dimitti. †

IV. Hoc modo Pacuvius quum † obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis, quàm plebi, fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissâ dignitatis libertatisque memoriâ, (1) plebem adulari, salutare, benignè invitare, (2) apparatis accipere epulis, eas causas suscipere, ei semper parti adesse, (3) secundùm eam, litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter, quàm

(5) *Dare sententiam* suprà est l. 8. c. 20. *meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quàm dandæ sunt.* (6) Ipsum, nempe citatum senatorem, displicere hominibus.

C. 4. (1) Antiquos *adulari* potiùs cum casu quarto, quàm tertio, construxisse, docuit Quinctil. l. 9. Inst. c. 3. Utriusque constructionis exempla apud Livium occurrunt. Dativum huic verbo junxit infrà l. 36. c. 7. *præsentibus adulando semper.* Accusativum l. 45. c. 31. *adulando aut Romanum imperium, aut amicitiam regum.* (2) *Apparatis epulis,* ut infrà l. 33. c. 48. & *apparata convivia* l. 24. c. 16. Ita *ludi apparatiores* infrà l. 44. c. 9. (3) h. c. *secundùm eam partem,* si *judices* essent, *litem dare.* (Vid. † *participii usus.*) *Litem dare secundùm aliquem,* est illi causam addicere, ita sententiam pronunciare, ut is causam obtineat. A. Gell. l. 5. c. 10. *si contra te lis data erit . . . sin verò secundùm te judicatum erit* &c. Cic. pro Rosc. c. 1. *quo minus secundùm eas lis detur, non recusamus.* Crevierius, interpunctione mutatâ, legit *secundùm eam litem judices dare;* interpretaturque: dabant, assignabant judices pronos ad favendum ei litigatori, qui magis acceptus populo esset. Vid. † *judicem ferre.*

quàm si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modò vitio, sed affluenti copiâ voluptatium, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque; tum verò ita obsequio principum & licentiâ † plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatûs, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modò erat (4) in morâ, ne extemplo deficerent, quòd connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quòd, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quàm poterat maximè miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent; *Morem magis*, inquit, *loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes, quæ opus essent ad bellum, imperare, quàm convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantùm desit? Nihil,* (1) *ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed penè bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut*

Legati Campanorum ad Cos. Rom.

Responsum Consulis.

ferre. (4) Sic Ter. in Andr. 3. 1. 9. *Sed sequere me intro, ne in morâ illi sis.* E.

C. 5. (1) Id solum expleri potest, cujus saltem aliquod habetur initium.

ut (2) trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modò hostem, sed etiam Sidicinum paventes, (3) receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per (4) centum propè annos, variante fortunâ eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quòd fœdus æquum deditis (5), quòd leges vestras, quòd ad extremum (id quod ante Cannensem certè cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italiâ tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam (6), ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, (7) expertem omnis juris & conditionis & linguæ propè humanæ, militem trahit. Hunc, naturâ & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, (8) pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus (9) docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africâ & a Karthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non,

tium. At nihil omnino Romanis supereſſe affirmat Varro. (2) h. e. quomodo. Sall. in Jug. c. 31. *piget dicere . . . ut vobis animus ab ignaviâ atque ſocordiâ corruptus ſit.* Ter. in Heaut. 3. 1. 27. *Non tu ei dixiſti, ut eſſem?* E. (3) Hoc narratum a Livio eſt ſuprà l. 7. c. 32. & ſeqq. (4) Sic & infrà c. 42. Sed auget numerum annorum Varro. Veriùs dicitur infrà l. 31. c. 31. id bellum per ſeptuaginta propè annos geſtum eſſe, nempe ab anno u. c. 412. ad annum 480. (5) h. e. vobis, qui in ditionem noſtram veſtra omnia voſque ipſos dedideratis. vid. ſuprà l. 7. c. 31. (6) Sed ex barbaris Hiſpaniæ gentibus conflatum. Mox verbum *trahit* difficultates deſignare, quæ per longa itinera & montium juga ſuperandæ fuerunt exercitui Hannibalis, rectè obſervat Doering. (7) Qui nec jura gentium novit, nec pacta naturalia, quibus humana ſocietas continetur; etiam vix humanæ linguæ particeps eſt. (8) Val. Max. l. 9. c. 2. memorat Hannibalem in Vergello, (qui torrens eſt, ſive amniculus prope Cannas) corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxiſſe. (9) Huic criminationi anſam dedit Hannibal Monomachus, unus ex amicis Hannibalis; qui ambigenti duci, quonam modo commeatus expediret per longum & infeſtum ab Hiſpaniâ in Italiam iter, ſuaſit ut milites doceret humanis corporibus veſci; a quo tamen conſilio ipſe Hannibal abhorruit: ut eſt apud Polyb.

non, genito modò in Italiâ, deteſtabile ſit? Pulchrum erit, Campani, prolapſum clade Romanum (10) *imperium veſtrâ fide, veſtris viribus retentum ac recuperatum eſſe. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campaniâ ſcribi poſſe. jam pecuniæ affatim eſt* (11) *frumentique. Si parem fortunæ veſtræ fidem habetis, nec Hannibal ſe viciſſe ſentiet, nec Romani victos eſſe.*

VI. (1) Hac oratione conſulis dimiſſis redeuntibuſque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, *Tempus veniſſe*, aït, *quo Campani non agrum ſolùm, ab Romanis quondam per injuriam ademptum, recuperare, ſed imperio etiam Italiæ potiri poſſint. Fœdus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. neque controverſiam fore, quin, quum ipſe confecto bello Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet* (2), *Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virrio loquenti aſſenſi omnes, ita renunciant legationem (3), uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major ſenatûs ſpectare. extracta tamen, (4) auctoritatibus ſeniorum, per paucos dies eſt res: poſtremò vicit ſententia plurium, ut iidem legati, qui ad conſulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quò priuſquam iretur, certumque defectionis conſilium eſſet, Romam legatos miſſos a Campanis, in quibuſdam annalibus invenio, poſtulantes, ut alter conſul Campanus fieret, ſi rem Romanam adjuvari vellent. indignatione ortâ, ſummoveri a curiâ juſſos eſſe: miſſumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die ‡ manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum (5) quondam poſtulatio erat, Cœliuſque & alii id

Campani deficiunt ad Hannibalem.

Polyb. in excerptis l. 9. (10) Legendum videtur *Romanâ.* (11) Nempe *vobis.* Obſervandum eſt particulam *jam*, tranſitioni inſervientem, ferè idem eſſe quod *porro.*

C. 6. (1) Lege *Ab hac oratione:* ut ſuprà l. 22. c. 40. *Ab hoc ſermone profectum Paullum.* infrà l. 24. c. 39. *Ab hac adhortatione dimiſſi.* & alibi ſæpe. (2) Proprium & ſollenne eſt hoc verbum de exercitu victore domum reducendo. infrà l. 26. c. 21. l. 30. c. 40. l. 31. c. 8. l. 39. c. 38. & alibi. (3) Sic ſuprà l. 9. c. 4. *Hæc quum legatio renunciaretur.* infrà hoc lib. c. 20. & alibi. (4) Vocem *auctoritates* Cicero ſæpe uſurpat pro dictis, ſeu ſententiis gravium virorum. Pro lege Man. c. 17. *omiſſis auctoritatibus, ipsâ re & ratione poſſumus exquirere veritatem.* E. (5) Vid. ſuprà l. 8. c. 5. De *Cœlio* vid. not. 7. ad c. 38. l. 21. ſuprà.

haud

haud ſine cauſâ prætermiſerant ſcriptores, ponere pro certo ſum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus (1) fecerunt: *Ne quis imperator magiſtratuſve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munuſve faceret. ut ſuæ leges, ſui magiſtratus Capuæ eſſent. ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipſi elegiſſent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Siciliâ ſtipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta: illa inſuper (2), quàm quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam (3) præfectos ſociûm civeſque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repentè omnes comprehenſos, velut cuſtodiæ cauſâ, balneis includi juſſit: ubi, fervore atque æſtu animâ intercluſâ (4), fœdum in modum exſpirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, ſummâ ope Decius Magius, vir cui ad ſummam auctoritatem nihil, præter ſanam civium mentem, defuit, reſtiterat. ut verò præſidium mitti ab Hannibale audivit, (5) Pyrrhi ſuperbam dominationem, miſerabilemque Tarentinorum ſervitutem, exempla referens, primò, ne reciperetur præſidium, palàm vociferatus eſt: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, ſi malum facinus, quòd a vetuſtiſſimis ſociis conſanguineiſque defeciſſent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præſidio, reſtituerent ſe Romanis. Hæc (neque enim occultè agebantur) quum relata Hannibali eſſent, primò miſit, qui vocarent Magium ad ſeſe in caſtra: deinde, quum is ferociter negaſſet ſe iturum, (nec enim Hannibali jus eſſe in civem Campanum) concitatus

Decius Magius adverſatur Pœnis.

C. 7. (1) Sic ſuprà l. 9. c. 15. *Populos aut vi ſubegit, aut conditionibus in ſocietatem accepit.* Sall. in Jug. c. 112. *poſſe conditionibus bellum poni.* (2) Vid. not. 8. ad c. 3. l. 22. ſuprà. (3) Hinc patet *præfectos ſociûm* (de quibus vid. not. 4. ad c. 36. l. 8. ſuprà) cives Romanos fuiſſe. Hoc idem probare videntur nomina præfectorum, quæ interdum occurrunt apud Livium, quæ quidem planè ſunt Romana. Vid. infrà l. 27. c. 26. & 41. (4) Vid. not. 4. ad c. 58. l. 21. ſuprà. (5) Pyrrhus a Tarentinis accitus in Italiam, illorum licentiam ſeverâ diſciplinâ coercuit, atque etiam dominum potiùs quàm ſocium egit. De prænominibus *Decius*, & mox *Marius*, vid. not. 3. ad c. 42. l. 22. ſuprà.

citatus irâ Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultûs, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur e castris cum modico præsidio. Marius concione advocatâ edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviàm irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modò, sed enisè (6), favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviàm egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientiâ significare posset, (7) privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiosè inambulavit, + trepidante totâ civitate ad excipiendum Pœnum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat (8), precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei (9) gereret, diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret; quanquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visendâ urbe magnam diei partem consumpsit.

Ejus constantia.

VIII. (1) Deversatus est apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclytos nobilitate ac divitiis. Eò Pacuvius Calavius, de quo antè dictum est, princeps factionis ejus, quæ (2) traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissimè pro Romanâ societate adversùs Punicum fœdus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria † majestas (3) sententiâ depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quàm purgando, placavit, victusque patris precibus lacrimisque etiam ad cœnam eum cum patre vocari

Pacuvius veniam impetrat filio suo Perollæ.

suprà. (6) Sic infrà l. 31. c. 11. *enisè præstare.* (7) Sic Plaut. in Bacch. 2. 3. 80. *Nimio hîc privatim servaretur rectiùs.* Gronovius autem legere vult *privato*; & Livium sæpius *in privato* dixisse constat, ut suprà l. 9. c. 27. *Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere.* (8) h. e. postulat ut senatus sibi daretur. E. (9) Sic infrà l. 26. c. 17. *ad agendum quicquam rei seriæ.* Ter. in Eun. 3. 3. 7. *Ait, rem seriam velle agere mecum.*

C. 8. (1) Vid. † *deversorium.* (2) Sic infrà l. 24. c. 2. *Plebs ad Pœnos rem traheret.* l. 32. c. 19. *ad Philippum trahentium res.* (3) *Depellere* etiam

vocari juſſit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hoſpites, Jubelliumque Tauream, inſignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari (4) de die, & convivium non ex more Punico, aut militari diſciplinâ eſſe; ſed, ut in civitate atque etiam domo luxurioſâ, omnibus voluptatium illecebris inſtructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipſius interdum Hannibalis, Calavii filius Perolla vinci (5) potuit; ipſe valetudinem ‡ excuſans, patre animi quoque ejus haud mirabilem (6) interturbationem cauſante. Solis ferme occaſu patrem Calavium, ex convivio egreſſum, ſecutus filius, ubi in ſecretum (hortus erat poſticis (7) ædium partibus) pervenerunt, *Conſilium*, inquit, *affero, pater, quo non veniam ſolùm peccati, quòd defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, ſed in multo majore dignitate & gratiâ ſimus Campani, quàm unquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam id eſſet conſilii*, quæreret; togâ rejectâ ab humero, latus ſuccinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *ſanguine Hannibalis ſanciam Romanum fœdus. te id priùs ſcire volui, ſi fortè abeſſe, dum facinus patratur, malles.*

Perolla, occiſurus Hannibalem, rem ſignificat patri.

IX. Quæ ubi vidit audivitque ſenex, velut ſi jam agendis, quæ audiebat, intereſſet, (1) amens metu, (2) *Per ego te*, inquit, *fili, quæcunque jura liberos jungunt parentibus,*

Dehortatur eum pater.

etiam alibi noſter ſine præpoſitione conſtruere ſolet. ſic *depulſus ſpe* infrà l. 31. c. 25. *depulſi muris* l. 42. c. 54. (4) Quum multum adhuc diei ſupereſſet; quod luxuriæ erat. infrà l. 25. c. 23. *de die epulatis.* Ter. in Ad. 5. 9. 8. *apparare de die convivium.* Notum eſt illud Horatianum *partem ſolido demere de die.* l. 1. Carm. 1. v. 20. (5) h. e. perſuaderi, adduci ut ſe lætitiæ convivali permitteret. (6) Orſam ſcilicet ab Hannibalis conſpectu, cui ſe paucas ante horas infenſiſſimum hoſtem profeſſus erat. *Cauſante* h. e. excuſante, hanc cauſam afferente, cur filius excuſatus haberetur. (7) Infrà l. 40. c. 2. *in poſticis partibus Cereris templi.* Plaut. in Stich. 3. 1. 40. *eſt etiam hîc oſtium Aliud poſticum noſtrarum harunce ædium; Poſticam partem magis utuntur ædium.*

C. 9. (1) Infrà l. 39. c. 43. *vino & Venere amens.* De ſequente pulcherrimâ oratione vide ſis Rollin, *Traité des Etudes*, t. 2. c. 3. (2) In hujuſmodi obteſtationibus, inter præpoſitionem *per* ejuſque caſum interponi ſolet pronomen. Sic Ter. in Andr. 5. 1. 15. *Per ego te Deos oro.* Virg. l. 4. Æn. v. 314. *per ego has lacrimas, dextramque tuam te . . . oro.* Similiter noſter infrà l. 29. c. 18. *per, vos, liberos atque parentes, per majeſtatem populi R. ſubvenite miſero mihi.* ubi pronomen *vos* non eſt caſus rectus, quemadmodum ſtatuit Cortius, ſed potiùs caſus quartus

parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus, (3) *ut sacratas fide manus, digressi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hospitali mensâ surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentiâ illâ* (4)? *Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? &* (5), *alia auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. deterreri hîc sine te potius, quàm illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo hærens, non antè precibus abstitit, quàm pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, *Ego quidem,* inquit, *quam patriæ debeo, pietatem exsolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen; semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibale fuisti auctor; tertiò hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus* (6) *hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens, quando*

Patri cedit Perolla.

quartus pendens ex omisso verbo *precor, obtestor,* vel simili. (3) Num ideo fidem dedimus Hannibali, ut manus jurisjurandi religione consecratas in eum armaremus? Suprà l. 1. c. 21. *significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse.* (4) Nempe *tuâ:* quum illam tuam amentiam videbunt. Suprà l. 5. c. 38. *in paucitate hostium artem maximè timens.* (5) Potiùs *Ut alia auxilia desint.* i. e. licet, quamvis desint. (6) Hunc locum viri docti uno ore corruptum pronuntiant. In tribus codicibus desunt voces *defendere volebam* et *parcens.* Illis igitur omissis, Rubenius legendum conjicit *hanc arcem hostium inii,* nempe domum ubi Hannibal decursabatur: illique assentiunt Gronovius, Drakenborchius, Crevierius aliique. [Videamus autem an aliquid commodi sensûs ex vulgato, in quod tot codices conspirant, elici queat. Per voces *hanc arcem*

quando parens extorquet, recipe. Hæc quum dixiſſet, gladium in publicum trans maceriam (7) horti abjecit: &, quo minùs res ſuſpecta eſſet, ſe ipſe convivio reddidit.

Hannibal Decium Magium ſibi dedi poſtulat.

X. Poſtero die ſenatus frequens datus Hannibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, quâ gratias egit Campanis, quòd amicitiam ſuam Romanæ ſocietati præpoſuiſſent: & inter cetera magnifica promiſſa pollicitus, brevi caput Italiæ omni (1) Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. *Unum eſſe exſortem Punicæ amicitiæ fœderiſque ſecum facti, quem neque* (2) *eſſe Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum poſtulare, ut ſibi dedatur, ac ſe præſente de eo referatur, ſenatûſque conſultum fiat.* Omnes in eam ſententiam † ierunt: quanquam magnæ parti & vir indignus eâ calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egreſſus curiâ, in † templo magiſtratus (3) conſedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes † deſtitutum cauſam dicere juſſit. Qui quum, manente ferociâ animi, negaret lege fœderis id † cogi poſſe, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in caſtra eſt juſſus.

Magius abducitur in caſtra Hannibalis.

Quoad capite aperto eſt ductus, concionabundus inceſſit, ad circumfuſam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petiſtis. foro medio, luce clarâ, videntibus vobis, nulli Campanorum ſecundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capuâ captâ fieret? Ite obviàm Hannibali, exornate urbem, diemque adventûs ejus conſecrate, ut hunc triumphum*

arcem intelligere poſſumus conſilium *reſtituendæ Romanis Capuæ*, quod *arcem*, h. e. ultimum perfugium, patriæ vocat. vid. ‡ *arx.* Tum voces *hoſti minimè parcens*, quæ, ſi cum præcedentibus jungas, certè frigent, ita fortaſſe cum ſequentibus jungendæ, ut tamen Perolla, non patria, hoſti minimè parcere intelligatur: q. d. ferrum hoc, non quòd hoſti parcendum cenſeo, ſed quia parens extorquet, accipias jubeo. Sin hoc propter leges grammaticas minùs placeat, quid ſi, minimâ mutatione, legamus? *hoſti nimium parcens quando parens extorquet:* h. e. quoniam parens, hoſti nimium parcens, extorquet. E.] (7) Ter. Ad. 5. 7. 10. *Atque hanc in horto maceriam jube dirui.*

C. 10. (1) Sic ſuprà l. 8. c. 6. *Romam caput Latio eſſe.* (2) Negat Hannibal Decium Magium *eſſe Campanum*, h. e. virum Campani ingenii. E. (3) Nempe Marius Bloſius, quem tum prætorem Campanum fuiſſe dixit ſuprà c. 8. *Templum* hîc tribunal, vel locus qui juri dicundo deſtinatus

triumphum de cive vestro spectetis. Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, † obvolutum caput est, ociùsque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, & Karthaginem missus; ne, motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: &, (4) legatione missâ ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primùm peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ (5) tum in ditione regum erant. ibi quum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, quum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam* dicere; *& Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis, quàm hospitis, fore domicilium. nusquam malle, quàm in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

Cyrenas appulsus confugit ad statuam Regis.

XI. Dum hæc geruntur, Q. † Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. tum (1), *Si ita faxitis, Romani, vestræ res meliores facilioresque erunt: magisque* ‡ *ex sententiâ respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republicâ vestrâ bene gestâ servatâque,* (2) *lucris meritis donum mittitote, deque prædâ,* ‡ *manubiis, spoliisque honorem habetote;* (3) *lasciviam a vobis prohibetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo* his (4) *omnibus*

Redit a Delphis legatus Romanus.

destinatus erat. (4) h. e. si legatio mitteretur. Mox pro *rem, quam primùm peterent,* legendum videtur *rem quam primam peterent.* (5) Ideo hoc addit Livius, quòd Cyrenæ, quum hæc scriberet, jamdiu erant in ditione populi Romani. Regnabat autem tunc in Ægypto Ptolemæus Philopator.

C. 11. (1) Subjunctum erat in responso. Mox *faciliores* h. e. lætiores, fortunatiores. Ter. in Ad. 3. 4. 56. *Quàm vos facillimè agitis.* Cic. l. 6. ad Famil. Ep. 5. *Res & fortunæ tuæ mihi maximæ curæ sunt, quæ quidem quotidie faciliores, mihi & meliores videntur.* (2) Si hoc sanum sit, intellige ex lucris, sive commodis variis, quæ Deorum nutu & strenuâ virtute promeriti fueritis. (3) Denotat hîc *lascivia* irreligiosam exsultationem in rebus secundis, atque ex eâ Deum incuriam atque oblivionem. (4) Quos nempe in scripto esse Livius paullo antè dixit.

(5)

tibus Divis rem divinam ture ac vino feciſſe: juſſumque ab templi † antiſtite, ſicut coronatus laureâ coronâ (5) *& oraculum adiſſet, & rem divinam feciſſet; ita coronatum navim aſcendere, nec antè deponere eam, quàm Romam perveniſſet. Se, quæcunque imperata ſint, cum ſummâ religione ac diligentiâ exſecutum; coronam Romæ in aram Apollinis depoſuiſſe.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ ſupplicationeſque primo quoque tempore cum curâ fierent. Dum hæc Romæ atque in Italiâ geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Karthaginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipſâ acie a fratre miſſus, ſed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, (6) quæque deficiebant. Is, quum ei ſenatus datus eſſet, res geſtas in Italiâ a fratre ‡ exponit: *Cum ſex* (7) *imperatoribus eum, quorum quatuor conſules, duo dictator ac magiſter equitum fuerint, cum ſex conſularibus exercitibus acie conflixiſſe: occidiſſe ſupra ducenta millia hoſtium: ſupra quinquaginta millia cepiſſe. Ex quatuor conſulibus duos occidiſſe; ex duobus ſaucium alterum, alterum, toto exercitu amiſſo, vix cum quinquaginta hominibus effugiſſe. Magiſtrum equitum,* (8) *quæ conſularis poteſtas ſit, fuſum fugatumque: dictatorem, quia ſe in aciem nunquam † commiſerit, † unicum haberi imperatorem. Bruttios Apuloſque,* (9) *partim Samnitium ac Lucanorum defeciſſe ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modò, ſed, poſt afflictam rem Romanam*

Mago Karthaginem a fratre miſſus.

Exponit res geſtas Hannibalis.

(5) Vox *coronâ* gloſſatoris additamentum videtur. Infrà l. 27. c. 37. *coronati laureâ prætextatique.* Sic *lauream accipere* ſuprà l. 2. c. 47. *lauream inſignem deferre* l. 7. c. 13. Porro hic erat mos ſollennis Græcorum, ut, qui ad oraculum acceſſerant, domum coronati redirent. Schol. in Eurip. Hippol. v. 792. Ἔθος γὰρ εἶχον οἱ ἀρχαῖοι τοῦτο, ὅτε ἤρχοντο ἀπὸ μαντείας, ἐστεφανωμένοι ἤρχοντο, καὶ πάντες τοὺς οἴκου προσεκύνουν αὐτούς. (6) h. e. quæcunque a Romanis deficiebant. Sic † *quandoque*, pro quandocunque. (7) Immo cum *ſeptem*, quorum *quinque* conſules. Sed præteritus eſt *Ti. Sempronius*, quem Hannibal ad Trebiam vicit. Duos conſules occiſos intellige C. Flaminium & L. Æmilium: ex duobus ſaucium alterum, nempe P. Cornelium Scipionem; alterum, qui vix cum quinquaginta hominibus evaſit, C. Terentium Varronem. (8) Sic mox *Capuam, quod caput Campaniæ . . ſit.* infrà l. 30. c. 7. *Suffetes, quod velut conſulare imperium apud eos erat.* ſuprà l. 8. c. 32. *pareantque ei conſules, regia poteſtas.* & ſimilia paſſim. Neque aliter *eam ætatem*, pro puellas ejus ætatis, Livius dixit ſuprà l. 2. c. 13. Ideo autem hoc annotatur a Magone, quia Karthaginienſibus ſenatoribus notius erat nomen ac poteſtas conſulis, quàm magiſtri equitum. (9) Antiquè pro *partem*. Similiter

nam Cannensi pugnâ, Italiæ sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis, † *verum esse, grates* (10) *Diis immortalibus agi haberique.*

XII. (1) Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama ‡ tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, neminem, (2) nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo* † *propiùs spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in mediâ hostium terrâ. magnam vim frumenti, pecuniæ, absumi: & tot acies* (3), *ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliquâ minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque, tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundùm hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit. *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversùs Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates Diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Karthaginiensium curiâ.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minùs lætum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversùs Romanos belli, si* † *reticeam, aut superbus, aut obnoxius* (4) *videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti; alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desiturum antè invictum vestrum*

Annuli aurei ad modii mensuram.

Hannonem increpat Himilco.

Oratio Hannonis de Hannibale.

†

Similiter infrà l. 26. c. 46. Sall. in Jug. c. 55. & alibi. (10) Frequentissimè hoc vocabulo utitur Livius. Suprà l. 7. c. 36. l. 10. c. 25. mox cap. seq.

C. 12. (1) Sic suprà l. 21. c. 34. *ad fidem promissorum obsides acciperet.* Vid. not. 2. ad c. 13. l. 6. suprà. (2) Quum Pœnus homo hîc Pœnos senatores alloquatur, *equites Romanos* propriè dictos describit potiùs ambitu verborum, quàm signat nomine. (3) h. e. tot prœlia. Cic. l. 6. ad Fam. Ep. 3. *quem exitum acies habitura sit, divinare nemo potest.* Tac. l. 4. Hist. c. 67. *Sequanorum prosperâ acie belli impetus stetit.* Sic *cadere in acie* infrà l. 29. c. 3. & alibi. E. (4) Ignobiliter pavens, ut servus

trum (5) *imperatorem incuſare, quàm finitum aliquâ tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ* † *deſiderium ulla alia res, quàm pax nova, finiet. Itaque iſta, quæ modò Mago jactavit, Himilconi ceteriſque Hannibalis ſatellitibus jam læta ſunt. mihi poſſunt læta eſſe, quia res bello bene geſtæ, ſi volumus fortunâ uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam ſi prætermittimus hoc tempus, quo magis dare, quàm accipere, poſſumus videri pacem, vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet* (6) *nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis eſt? Occidi exercitus hoſtium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, ſi eſſes victus? Hoſtium cepi bina caſtra, prædæ videlicet plena & commeatuum; frumentum & pecuniam date. quid aliud, ſi ſpoliatus, ſi exutus caſtris eſſes, peteres? Et, ne omnia ipſe mirer, (mihi quoque enim, quoniam reſpondi Himilconi, interrogare jus faſque eſt) velim ſeu Himilco, ſeu Mago reſpondeat; quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas ſit, conſtetque in defectione totam Italiam eſſe; primùm ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque & triginta* † *tribubus, ad Hannibalem transfugerit?* Quum utrumque Mago negaſſet: *Hoſtium quidem ergo*, inquit, *adhuc nimis multum ſupereſt. ſed, multitudo ea quid animorum, quidve ſpei habeat, ſcire velim.*

Diſceptatio cum Magone. XIII. Quum, id neſcire, Mago diceret; *Nihil facilius ſcitu eſt*, inquit. *Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miſerunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam eſſe,* ‡ *allatum ad vos eſt?* Quum id quoque negaſſet, *Bellum igitur*, inquit, *tam* † *integrum habemus, quàm habuimus, quâ die Hannibal in Italiam eſt tranſgreſſus* (1). *Quàm varia victoria priore Punico* (2) *bello fuerit, plerique, qui*

ſervus nutum domini horret. vid. † *obnoxie.* (5) In voce *veſtrum* ſeſe prodit indignatio & contemptus. (6) Similiter *luxuriare & evaneſcere* jungit Livius ſuprà l. 2. c. 48. *nimiâ gloriâ luxuriare & evaneſcere vividum quondam illud Kaſonis ingenium.* Sic etiam *nimis luxurioſa lætitia* ſuprà l. 2. c. 21.

C. 13. (1) Sic ſuprà l. 2. c. 39. *in Latinam viam . . . tranſgreſſus.* infrà l. 39. c. 22. *Galli Tranſalpini tranſgreſſi in Venetiam.* & alibi ſæpe. *Transgredi in regionem* notat, tranſitis aliis locis in eam ingredi. Contrà *tranſgredi regionem* eſt eam tranſire: ut infrà l. 40. c. 22. *ſolitudines interjacentes Mædicæ atque Hæmo tranſgreſſus.* (2) Pœno potiùs dicendum erat *Romano bello:* quemadmodum Hannibal infrà hoc lib. c. 43. Sed imprudens Livius more Romano Pœnum hominem loquentem facit.

[Idem

qui meminerimus, ſuperſumus. nunquam terrâ marique magis proſperæ res noſtræ viſæ ſunt, quàm ante conſules C. Lutatium & A. Poſtumium fuerunt. Lutatio & Poſtumio conſulibus, devicti ad Ægates inſulas ſumus. Quod ſi (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem ſperatis, quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, ſi quis de pace conſulet, ſeu deferendâ hoſtibus, ſeu accipiendâ, habeo quid ſententiæ dicam: ſi de iis, quæ Mago poſtulat, (3) *refertis, nec victoribus mitti* † *attinere puto, & fruſtrantibus nos falsâ atque inani ſpe multo minùs cenſeo mittenda eſſe.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam & ſimultas cum familiâ Barcinâ ‡ leviorem auctorem faciebat, & occupati animi præſenti lætitiâ nihil, quo vanius fieret gaudium ſuum, auribus admittebant: † debellatumque mox fore, ſi adniti paullulùm voluiſſent, rebantur. Itaque ingenti conſenſu fit ſenatuſconſultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia in ſupplementum mitterentur, & quadraginta elephanti, & argenti multa (4) talenta. (5) Dictatorque cum Magone in Hiſpaniam præmiſſus eſt, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italiâ, quique in Hiſpaniâ erant, ſupplerentur. †

Romani impigre bellum apparant.

XIV. Ceterùm hæc, ut in ſecundis rebus, ſegniter otioſéque geſta. Romanos, præter inſitam induſtriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec conſul ulli rei, quæ per eum agenda eſſet, deerat: & dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, (1) latoque, ut ſolet, ad populum, ut equum † eſcendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a

 conſulibus

[Idem obſervare licet ad voces, *Patres conſcripti*, cap. præc. E.] (3) Vid. not. 2. ad c. 39. l. 3. ſuprà. (4) Certè legendum aut *mille talenta*, aut potiùs *mille quingenta talenta;* quod librarii olim notabant per *M. VCta.* Infrà quidem c. 32. mille argenti talenta in Italiam tranſmittenda cum Magone memorantur: ſed obſervandum eſt, omnia ibi minora memorari, quàm hoc loco decernuntur. (5) Vocabulo Romano utitur Livius, ad deſignandum imperatorem Pœnum. Sic Gellius l. 10. c. 24. de ipſo Hannibale, ex Catonis Orig. *Dictatorem Karthaginienſium magiſter equitum monuit* &c.

C. 14. (1) Vetabatur priscâ lege dictator equum conſcendere. Plut. in Fab. Ἀποδειχθεις δικτατωρ Φαβιος πρωτον μεν ἠτησατο την συγκλητον, ἱππῳ χρησθαι παρα τας στρατειας· ου γαρ ἐξην, ἀλλα ἀπηγορευτο κατα δη τινα νομον παλαιον, ειτε κ. τ. λ. Pergit deinde Plutarchus hujus prohibitionis

conſulibus conſcriptæ fuerant, & ſervorum delectum, cohorteſque ex agro Piceno & Gallico (2) collectas, ad † ultimum propè deſperatæ reipublicæ auxilium, quum honeſta utilibus cedunt, † deſcendit, edixitque : *Qui capitalem fraudem* (3) *auſi*, *quique pecuniæ* ‡ *judicati in vinculis eſſent*, ‡ *qui eorum apud ſe milites fierent*, *eos noxâ pecuniâque ſeſe exſolvi juſſurum.* (4) Ea ſex millia hominum Gallicis ſpoliis, quæ triumpho C. Flaminii tranſlata erant (5), armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiſcitur. Hannibal, Capuâ receptâ, quum iterum Neapolitanorum animos, partim ſpe, partim metu, nequicquam tentaſſet, in agrum Nolanum exercitum traducit : & (6) ut non hoſtiliter ſtatim, quia non deſperabat voluntariam deditionem ; ita, ſi morarentur ſpem, nihil eorum, quæ pati aut timere poſſent, prætermiſſurus. *Nolæ diſcordia.* Senatus, ac maximè primores ejus, in ſocietate Romanâ (7) cum fide perſtare ; plebs novarum, ut ſolet, rerum atque Hannibalis † tota eſſe ; metumque agrorum populationis, & patienda in obſidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi ſenatum metus cepit, ſi propalam † tenderent, reſiſti multitudini concitatæ non poſſe ; (8) clam ſimulando dilationem mali inveniunt. placere enim ſibi defectionem ad Hannibalem ſimulant : quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque

prohibitionis originem & cauſas inquirere. (2) Sic dicebatur ager inter Æſim & Rubiconem fluvios, qui quum olim Gallorum Senonum fuiſſet, poſtea, iis expulſis, populo viritim diſtributus fuerat. (3) Sic infrà l. 26. c. 40. *capitalia auſi plerique.* l. 27. c. 9. *auſi tantum nefas.* *Fraus* ſæpe eſt ſcelus, noxa. Cic. pro Rabir. perd. c. 9. *fraudem capitalem admiſit.* Hor. l. 1. Carm. 28. v. 31. *fraudem committere.* Nec malè conjicit Scaliger Livium hoc loco dediſſe *fraudem frauſi* : ut apud Plaut. in Aſin. 2. 2. 19. *ne quam fraudem frauſus ſiet.* Solent enim in hujuſmodi formulis antiquitatem amare nitidiſſimi quoque ſcriptores. (4) h. e. eos homines ad ſex millia . . . armavit. (5) Nempe Romam. De Flaminii triumpho vid. not. 3. ad c. 63. l. 21. ſuprà. (6) Supervacuum & delendum eſt *τὸ et.* (7) *Cum fide*, pro fideliter, ſæpius apud Livium occurrit : ut ſuprà l. 9. c. 11. infrà c. 19. & 31. (8) *Simulare* eſt oſtentare aliud quid, quàm apud animum tuum ſentias. Itaque non *clam*, ſed palàm & apertè peragitur id quod ſimulatur. Lege, cum Gronovio, *obſecundando*, ut in re ſimili ſuprà l. 3. c. 35. *Propalam obviàm ire cupiditati parum auſi, obſecundando mollire impetum aggrediuntur.* (9)

aamque novam tranſeant, parum conſtare. Ita ſpatio ſumpto (9), legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Caſilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in diſcrimine ſit Nolana res, agrum Hannibalis eſſe & Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni ſubveniatur. concedendo plebei ſenatum, ubi velint, defecturos ſe, ne deficere præfeſtinarent, effeciſſe. Marcellus, collaudatis Nolanis, eâdem ſimulatione extrahi rem in ſuum adventum juſſit: interim celari, quæ ſecum acta eſſent, ſpemque omnem auxilii Romani. Ipſe a Caſilino (10) Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebulanumque ſuper Sueſſulam per montes Nolam pervenit. *Senatus Nolanus vocat Marcellum.*

XV. † Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano exceſſit, & ad mare proximè Neapolim deſcendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo curſus navibus tutus ex Africâ eſſet. Ceterùm, poſtquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipſis Neapolitanis accitus) Neapoli quoque, ſicut Nolâ, omiſſâ, petit Nuceriam. eam quum aliquandiu circumſediſſet, (1) ſæpe vi, ſæpe ſollicitandis nequicquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus (2), ut inermes cum ſingulis abirent veſtimentis. deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores, (3) qui remanerent, ac militare ſecum voluiſſent, propoſuit. Nec eâ ſpe quemquam tenuit. dilapſi omnes, (4) quocunque hoſpitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maximè Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta ſenatores, ac fortè *Hannibal Nuceriam capit.*

primus

(9) Sic infrà l. 24. c. 22. *paullum ſumeret ſpatii ad conſultandum.* E. (10) Quòd Marcellus non ad Caſilinum Vulturnum trajecerit, ſed potiùs ambage quâdam Calatiam petiiſſe, ibique amnem tranſiiſſe dicatur, cauſa eſſe poteſt, ut Nolam petens Hannibalem, qui & ipſe exercitum in agrum Nolanum traduxerat, evitaret. Mox, pro *Trebulanumque*, Crevierius aliique legunt *Trebianumque*.

C. 15. (1) H. e. quum ſæpe vi adhibendâ, ſæpe &c. ad deditionem impellere conatus fuiſſet. (2) Hîc *paciſci* dicitur, qui conditionem fert accipienti. Alibi tamen Livius in hâc re ferè *paciſci* & *pactos* dicit eos, qui ſe ſub certâ conditione dedunt. ut ſuprà l. 22. c. 52. infrà l. 31. c. 17. & 45. (3) h. e. *iis, qui.* Vid. † *Ellipſis pronominis demonſtrativi.* (4) Gronovius *quò quemque*; ut infrà c. 17. *quâ quemque aut conſilium, aut*

primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quòd portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiduciâ præsidii, quàm voluntate principum, habebat. plebes timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem (5) consensus attentatæ defectionis, ac metus a prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, & sociorum eâ tempestate propè nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorum corporum inventum, curatumque benignè, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum & sollicitum curâ novandi res prætor cernebat. Ceterùm, quum aut pœnâ cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi adsumpsisse, quàm hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benignè appellat: (6) *Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quòd nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quàm multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quæque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique* (7) *Cannensi prælio non priùs pugnâ abstiterit, quàm propè exsanguis ruinâ superincidentium virorum, equorum, armorumque sit oppressus.* *Itaque* † *macte virtute esto,* inquit. *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: &, quo* (8) *frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.* lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur.

Bantium Marcellus Romanis conciliat.

†

aut error tulit. & alibi sæpe. (5) Quòd consenserat in attentatam defectionem. Verisimilis autem videtur Gronovii conjectura, legi jubentis *conscientia tentatæ.* (6) Facilè judicari posse, multos eum invidos inter populares suos Nolanos habere, quum &c. (7) h. e. & quomodo. (8) Sic suprà l. 3. c. 24. *secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse.* E. De nummis *bigatis* vid. not. 3. ad c. 52. l. 22. suprà. *Bigatos quingentos* vertit Plut. in Marc. *δραχμὰς ἀργυρᾶς πεντακοσίας.* Drachma autem æquiparatur denario.

XVI.

XVI. Hâc comitate Marcelli ferocis juvenis animus *Hanniba ad Nolam.* adeò eſt mollitus, ut nemo inde ſociorum rem Romanam fortiùs ac fideliùs juverit. Quum Hannibal ad portas eſſet, (Nolam enim rurſus a Nuceriâ moverat caſtra) plebeſque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret, Marcellus ſub adventum hoſtium intra muros ſe recepit; non caſtris metuens, ſed ne prodendæ urbis occaſionem nimis multis in eam † imminentibus daret. Inſtrui deinde utrinque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante caſtra ſua. prœlia hinc parva inter urbem caſtraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec (1) prohibere paucos temere provocantes, nec dare ſignum univerſæ pugnæ volebant. In hâc quotidianâ (2) duorum exercituum ſtatione principes Nolanorum nunciant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: ſtatutumque eſſe, ut, quum Romana acies egreſſa portis iret, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent, clauderent deinde portas, muroſque occuparent, ut,* ‡ *potentes rerum ſuarum* (3) *atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nunciata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri ſtatuit. Ad tres portas *Marcellus vincit.* in hoſtes verſas tripartitò exercitum inſtruxit: impedimenta ſubſequi juſſit: calones lixaſque & invalidos milites † vallum ferre (4). mediâ portâ robora legionum & Romanos equites, duabus circà portis novos milites levemque armaturam ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire vetiti; ſubſidiaque deſtinata (5) impedimentis data, ne, occupatis prœlio legionibus, in ea impetus fieret. ita inſtructi intra portas ſtabant. Hannibali, ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad ‡ multum diei in acie ſtanti, primò miraculo eſſe, quòd nec exercitus

C. 16. (1) Quum pauci injuſſu imperatorum temere interdum oppoſitos ſibi hoſtes provocarent, eos prohibere duces non tanti eſſe ducebant. (2) Alii *continuâ*, quibus & plures codices favent. Certè *ſtatio perpetua* ſuprà eſt l. 10. c. 21. *ſtatio aſſidua* infrà l. 37. c. 15. (3) *Sui potens* dixit ſuprà l. 1. c. 35. Contrà *ſuarum impotens rerum* l. 9. c. 14. (4) Plures vallos ferre, quibus, ſi opus eſſet, vallum ſtrui poſſet. (5) h. e. certa, certò conſtituta atque ad id aſſignata. Sic *opinio deſtinata* infrà l. 28. c. 14. Cic. l. 2. Tuſc. c. 2. *certis quibuſdam deſtinatiſque ſententiis. Deſtinare* propriè notat firmare, ſeu firmiter alligare. Alii autem

citus Romanus portâ egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet. ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque † reſides factos, partem militum in caſtra remittit, juſſos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre; ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in ſua quiſque miniſteria diſcurſu † trepidat (6) ad prima ſigna, ſucceditque ad muros acies, patefactâ repentè portâ, Marcellus ſigna canere, clamoremque tolli, ac pedites primùm, deinde equites, quanto maximo poſſent impetu, in hoſtem erumpere jubet. Satis terroris tumultûſque in aciem mediam intulerant, quum duabus circà portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hoſtium erupere. Addidere clamorem lixæ caloneſque, & alia turba cuſtodiæ impedimentorum appoſita, ut paucitatem maximè ſpernentibus Pœnis ingentis repentè exercitûs ſpeciem fecerint. Vix equidem auſim affirmare, quod quidam auctores ſunt, duo millia & octingentos hoſtium cæſos; non plus quingentos Romanum amiſiſſe. Sive tanta, ſive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac neſcio, an maxima illo bello geſta ſit. non vinci enim ab Hannibale vincentibus (7) difficilius fuit, quàm poſtea vincere.

XVII. Hannibal, ſpe potiundæ Nolæ ademptâ, quum Acerras receſſiſſet, Marcellus extemplo, clauſis portis cuſtodibuſque diſpoſitis, ne quis egrederetur, quæſtionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hoſtium fuerant, habuit: ſupra ſeptuaginta damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaque eorum juſſit (1) publica populi Romani eſſe: &, ſummâ rerum ſenatui traditâ, cum exercitu omni profectus, ſupra Sueſſulam caſtris poſitis conſedit. *Acerras capit Pœnus.* Pœnus, Acerras primùm ad voluntariam deditionem conatus pellicere, poſtquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque oppugnare parat. ceterùm Acerranis plus animi, quàm virium, erat. itaque, deſperatâ tutelâ urbis, ut

autem locum aliter interpretantur. (6) Mallem *trepidant.* E. (7) Romani, dum victoriam illam reportabant, difficilius fuit &c.

C. 17. (1) Sic *ager publicus populi Romani* dicitur ſuprà l. 3. c. 71. infrà

ut circumvallari mœnia viderunt, priuſquam continuarentur (2) hoſtium opera, per intermiſſa munimenta neglectaſque cuſtodias ſilentio noctis dilapſi, per vias inviaque, quâ quemque aut conſilium aut error tulit, in urbes Campaniæ, quas ſatis certum erat non mutaſſe fidem (3), perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incenſis, quum a Caſilino dictatorem Romanum legioneſque novas acciri nunciaſſent (4), ne quis tam propinquis hoſtium caſtris Capuam quoque (5) recurrat, exercitum ad Caſilinum ducit. Caſilinum eo tempore quingenti (6) Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eòdem audita Cannenſis clades contulerat. hi, non confecto Præneſte ad diem delectu, ſeriùs profecti domo, quum Caſilinum ante adverſæ pugnæ famam veniſſent, & aliis aggregarent ſeſe Romanis ſociiſque, profecti a Caſilino quum (7) ſatis magno agmine irent; avertit eos retro Caſilinum nuncius Cannenſis pugnæ. ibi quum dies aliquot, ſuſpecti Campanis timenteſque, cavendis ac ſtruendis in vicem inſidiis traduxiſſent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Hannibalem ſatis pro certo habuere

frà l. 40. c. 38. l. 44. c. 16. (2) Jungerentur inter ſe, ita ut nullum jam inter ea ſpatium pateret ad fugam. (3) Sic Plaut. in Mil. Glor. 4. 1. 36. *ſed ne iſtam amittam, & hæc mutet fidem, Vide.* Similiter *fidem mutare cum aliquo* apud Ter. in Phorm. 3. 2. 27. E. (4) h. e. nunciatum eſſet. Sæpiſſime Livius abſolutè verbo plurali utitur, non præcedente nomine, ad quod refertur. *Acciri* autem *a Caſilino*, pro a Caſilinatibus, ut ſuprà l. 8. c. 11. *Latinis quoque ab Lavinio auxilium . . . ferri cœptum.* Et ſæpe nomina urbium pro earum incolis ponuntur. Pòrro de *novis legionibus* hîc memoratis vid. ſuprà c. 14. (5) Locus haud dubiè vitioſus. Gronovius conjicit legendum vel *ne quid . . . Capuæ quoque moveretur*, vel *ne quis . . . Capuæ quoque oriretur motus.* [Plures codices *Capuæ* præferunt; unus *quid* pro *quis* : in *recurrat* autem, vel quid ſimile, fere omnes conſentiunt. Quid ſi legamus *ne quid . . . Capuæ quoque recurrat*, hoc ſenſu; ne quis Capuæ quoque recurſus fiat, ſummâ rerum ad Romanos, quum in propinquo ſint, iterum delatâ. E.] (6) Numero rotundo utitur. Infrà c. 19. dicuntur fuiſſe *quingenti ſeptuaginta.* Mox *contulerat* h. e. congregaverat, effecerat ut ſe conferrent. Quidam volunt *compulerat.* (7) Drakenborchius dedit *cum ſatis magno agmine*, conſultò, an operarum errore, neſcio. Et præpoſitionem certè, loco conjunctionis, mallem, ſi admittatur Crevierii conjectura, ſcribendum cenſentis *aggregantibus*, pro *aggregarent* ; ut ad præcedens *quum* verbum *irent* referatur. *quum Caſilinum . . . veniſſent, &, aliis aggregantibus ſeſe Romanis ſociiſque, profecti a Caſilino cum ſatis magno agmine irent.* Ita Livium dediſſe cenſeo. Stare autem non poteſt *quum. . . veniſſent, & aggregarent . . . cum ſatis*

habuere (8), interfectis nocte oppidanis (9), partem urbis, quæ cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præsidium (10) Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuncio, quo Prænestini paucos antè dies, Casilinum compulsi. & satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine alterâ parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

Casilinum Hannibal oppugnat.

XVIII. Hannibal quum jam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isalcâ, præmittit: ac primò, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum pellicere jubet: si in pertinaciâ perstent, rem gerere ac tentare, si quâ parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum (1) barbarus ratus, ‡ moliri portas & claustra ‡ refringere parat. quum, patefactis repente portis, cohortes duæ, ad id ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremò Hannibal, castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem parvumque præsidium summâ vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac, dum instat lacessitque, (2) coronâ undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel † ultro erumpentes agmine elephantorum opposito propè interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, (3) ut ex tantâ paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prœlio intervenisset. Postero die omnium animi

satis magno agmine irent E. (8) Omnino vel legendum *haberent*, vel præcedens *jamque* in *ut* mutandum. *ut* i. e. postquam . . *habuere*. Plurimi codices pro *jamque* præferunt *ita*. (9) Non omnibus, ut liquet ex c. 19. infrà, sed qui ad Pœnos deficere volebant. (10) Vid. not. 2. ad c. 31. l. 9. suprà.

C. 18. (1) H. e. metu cessisse hostes. (2) Sic infrà c. 44. *oppidum coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur*. (3) Vid. not. 6. ad c. 43. l. 10. suprà. Strothius autem non immeritò rogat, unde Hannibali elephanti, quorum unus tantùm superfuisse dicitur suprà l. 22. c. 2. Non autem in Alpibus omnes periisse, ut Strothius opinatur,

animi ad oppugnandum accenduntur; † utique poſtquam corona aurea ‡ muralis propoſita eſt, atque ipſe dux caſtelli, plano loco poſiti, ſegnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus (4) exprobrabat, Cannarum Traſimenique & Trebiæ ſingulos admonens univerſoſque. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique: nec ad varios conatus hoſtium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adverſùs vineas ſtatuere, tranſverſis cuniculis hoſtium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviàm ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit: caſtriſque (5) communitis, ac præſidio modico impoſito, ne omiſſa res videretur, in hiberna Capuam conceſſit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adverſùs omnia humana mala ſæpe ac diu duratum (6), bonis inexpertum atque inſuetum. itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ; & (7) eo impenſiùs, quo avidiùs ex inſolentiâ in eas ſe merſerant. Somnus enim, & vinum, & epulæ, & ſcorta, balineaque (8), & otium, conſuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animoſque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos, quàm præſentes tutarentur vires; majuſque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannenſi acie protinus ad urbem Romanam ‡ duxiſſet. illa enim cunctatio diſtuliſſe modò victoriam videri potuit; hic error vires ademiſſe ad vincendum. Itaque, Hercule, velut ſi cum alio exercitu a Capuâ exiret, nihil uſquam priſtinæ diſciplinæ † tenuit. nam & redierunt plerique ſcortis impliciti: &, ubi primùm (9) ſub pellibus haberi cœpti ſunt, viaque & alius militaris labor excepit,

Hannibal it Capuam in hiberna.

Corrumpitur illic ejus exercitus.

tur, conſtat. Vid. ſuprà l. 21. c. 56. (4) *Segnem caſtelli oppugnationem exprobrabat expugnatoribus Saguntini*, ut infrà c. 45. *hæc exprobrando hoſti Marcellus:* ubi Gronovius vult *exprobrando in hoſtem*, quemadmodum ſuprà l. 1. c. 51. *Hæc Aricinus in regem Romanum increpans.* Nil autem mutandum ex hoc loco patet. E. (5) Vid. not. 2. ad c. 38. l. 3. ſuprà. (6) Suprà l. 7. c. 29. *ab duratis uſu armorum.* infrà l. 30. c. 28. *exercitum . . . duratum omnium rerum patientiâ.* Alii autem hìc legunt *durantem.* (7) Eo majore vi hæ deliciæ Pœnos perdidere, quo avidiùs, utpote earum inſolentes, &c. Suprà l. 1. c. 40. *tum impenſiùs bis indignitas creſcere.* l. 4. c. 46. *certamina . . . multo impenſiùs in caſtris accendi.* (8) *Balineum* potiùs, quàm *balneum* optimæ notæ codices ſcribere ſolent; utraque verò ſcriptura in marmoribus literatis obvia eſt. (9) Infrà l. 37. c. 39. *Inſtare hiemem. aut ſub pellibus habendos milites fore, aut* &c. Suprà

cepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine † commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua, desertoribus erant.

XIX. Ceterùm, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius (1) præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causâ profecto Romam. Marcellum, & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, & Vulturnus amnis inflatus (2) aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum (3), tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus, assidens tantùm Casilino, quia (4) prædictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quanquam, quæ facilè omnem patientiam vincerent, nunciabantur a Casilino. nam &, præcipitasse se (5) quosdam non tolerantes famem, constabat; & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat) neque clam importandi spes esset, farre, ex agris circà

prà l. 5. c. 2. *sub pellibus durare.* Militum tabernacula apud antiquos pellibus conficiebantur.

C. 19. (1) *Ti. Sempronius Gracchus*, nempe magister equitum. suprà l. 22. c. 57. [Ceterùm nonnihil suspicor, post *adduxerat*, excidisse aliquot voces, quibus narratum erat, Casilinates ad dictatoris castra & ad Marcellum misisse orantes opem. In hanc sententiam id me potissimùm adducit, quod mox sequitur, *Marcellum*, ET IPSUM *cupientem ferre auxilium obsessis*. vid. not. 5. ad c. 20. l. 21. suprà. E.] (2) h. e. imbribus auctus. sic infrà l. 40. c. 33. *inexplicabiles continuis imbribus viæ & inflati amnes tenebant.* Locutio tamen mihi videtur insolentior. Propriè *inflatur* id, quod flatu impletur; tum translatè quicquid quasi vento seu aere tumescit. Virgilius quidem dixit, Ecl. 6. v. 15. *Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho.* Ibi verò, ni fallor, poeta Deum inducit Sileni venas inflantem, turgidasque ejus venas, non tam humore, quàm vapore vini hesterni. E. (3) Accipiendum videtur de Acerranis, qui Nolam fugerant: nam sparsi fuerant per urbes Campaniæ, qui fidem non mutarant. suprà c. 17. Gronovius legere vult *Avellanorum.* (4) Prædixerat, seu edicto præcaverat dictator. Suprà l. 2. c. 10. *Itaque monere, prædicere, ut pontem . . . interrumpant.* l. 21. c. 10. *monuisse, prædixisse se, ne* &c. Aliquot autem codices habent *edictum.* (5) In fluvium intellige; ut suprà l. 4. c. 12. de gravi fame. *Capitibus obvolutis in Tiberim se præcipitavere.*

(6)

circà undique convecto, quum complura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum (6) misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte & mittebantur & perveniebant: ‡ eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Hannibali est, & deinde (7) intentiore custodiâ cautum, ne quid ‡ falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremò ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervidâ mollissent aquâ, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; &, quum hostes obarassent (8), quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: &, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione (9) liberorum capitum. (10) Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide acceptâ, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quàm ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in

Casilinum in doliis per amnem frumentum mittitur.

Nuces mittuntur. Casilini lora pellesque manduntur.

Hannibali deditur Casilinum.

(6) Intellige *misit Casilinum ad magistratum*. Pro *complesset*, legendum videtur, cum uno codice, *implesset* ingratius enim est, quater *cum, com*, in quinque vocibus repeti. (7) Sic suprà l. 5. c. 47. *Inde intentiores utrinque custodiæ esse*. & infrà l. 39. c. 29. Similiter *intentior cura* suprà l. 4. c. 26. & alibi. *intentius custodire* infrà l. 25. c. 23. (8) Locum obararunt Pœni, ut, herbis ac radicibus peremptis, hoc quoque Casilinatibus adversùs famem auxilium adimerent. *Herbidum terrenum* est terra, in quâ herba crescit. Hoc sensu *terrenum* apud Columellam est frequens. Similiter ferè *campus terrenus* infrà l. 33. c. 18. *terreni colles* l. 38. c. 20. Sæpius etiam *herbidus* apud Livium occurrit: ut suprà l. 1. c. 7. l. 9. c. 2. (9) Infrà l. 29. c. 29. *octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta*. (10) Septenæ auri unciæ in singulos.

præsidio

præsidio fuerunt, ‡ minùs dimidium ferrum famesque absumpsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, amicta togâ, velato capite; & tria signa cum titulo lamnæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis præsidio; ne, ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, (1) non mutaverunt. Perusinorum casûs obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. *Petelini Romanis fidi.* Eodem tempore Petelinos, (2) qui uni ex Bruttiis manserant in amicitiâ Romanâ, non Karthaginienses modò, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. Quibus quum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. quorum preces lacrimæque (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere jussi sunt, (3) sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consultique iterum a † M.' Pomponio prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expletâ, consulere sibimet † ipsos in reliquum (4) præsenti fortunâ jusserunt. Hæc postquam renunciata legatio Petelinis est, tantus repentè mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, quâ quisque

C. 20. (1) Non mutarunt civitatem: donum oblatum a se rejecerunt. Idem narratur de tribus Hernicorum populis suprà l. 9. c. 43. (2) At Consentia quoque, quæ Bruttiorum erat metropolis, in fide manserat, ut constat ex c. 30. infrà. (3) Sic *effundi in lacrimas, questus* &c. Tacitus sæpius dixit. Similiter Cic. l. 2. Tusc. c. 21. *si se lamentis muliebriter lacrimisque dedit.* E. (4) *In reliquum* h. e. in futurum, in posterum; *præsenti fortunâ* sc. existente; dum præsens fortuna P. R. duraret. Sall. in Jug. c. 42. *plusque in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ addidit.* Similiter noster infrà l. 26. c. 32. l. 36. c. 10. l. 41. c. 23. (5)

quisque poſſet, ac deferendæ urbis auctores eſſent; pars, quando deſerti a veteribus ſociis eſſent, adjungendi ſe ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, conſulendumque de integro cenſuit. (5) Re laxatâ poſtero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem ferè tempus literæ ex Siciliâ Sardiniâque Romam allatæ. Priores ex Siciliâ T. Otacilii proprætoris in ſenatu recitatæ ſunt: (1) *L. Furium prætorem cum claſſe ex Africâ Lilybæum veniſſe: ipſum graviter ſaucium in diſcrimine ultimo vitæ eſſe. militi & ‡ navalibus ſociis neque ſtipendium, neque frumentum ad diem* (2) *dari; neque, unde detur, eſſe. Magnopere ſuadere, ut quàm primum ea mittantur; ſibique, ſi ita videatur, ex novis prætoribus ſucceſſorem mittant.* Eademque ferme de ſtipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammulâ proprætore ex Sardiniâ ſcripta. Reſponſum utriſque, non eſſe, unde mitteretur. juſſique ipſi claſſibus atque exercitibus ſuis conſulere. T. Otacilius, ad unicum ſubſidium populi Romani Hieronem legatos quum miſiſſet, in ſtipendium, quanti argenti opus fuit, & ſex menſium frumentum accepit. Cornelio in Sardiniâ civitates ſociæ ‡ benignè contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri ‡ menſarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Æmilius Papus, qui conſul cenſorque fuerat, & M. Atilius Regulus, qui bis conſul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat(3), dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, & Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii

Status rerum in Siciliâ.

Hiero adjuvat Romanos.

Triumviri menſarii.

(5) † *Laxamento* dato. Nullus autem dubito quin vera ſit Crevierii emendatio, *Relatâ p. d. p. m. t. re tenuerunt* &c. i. e. quum poſtero die relatum de eâ re eſſet. *Re tenuerunt* diſertè probant aliquot codices: quò etiam alii ducunt, *retinuerunt* præferentes. At *tenere* pro obtinere, impetrare Livio eſt frequentiſſimum. ſuprà l. 2. c. 42. l. 3. c. 29 & 41. l. 4. c. 10 & 30.

C. 21. (1) Lege *P. Furium*: ſic enim in creatione magiſtratuum hujus anni ſuprà l. 22. c. 35. & c. 55. & 57. (2) Nempe conſtitutam. Eodem ſenſu *ad tempus* infrà l. 38. c. 25. (3) Vid. ſuprà l. 22. c. 33.

demortui,

demortui, & L. Æmilii Paulli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugnâ Cannensi.

XXII. Quum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quum de eâ re † M.' Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longâ oratione non solùm inopiam senatûs(1), sed paucitatem etiam civium, e quibus in Patres legerentur, conquestus esset, explendi senatûs causâ, & jungendi arctiùs Latini nominis, (2) pro magnâ re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quàm ipsorum (3) quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: &, quum fremitus indignantium totâ curiâ esset, & præcipuè Manlius, *esse etiam nunc stirpis ejus virum*, diceret, (4) *ex quâ quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curiâ vidisset, eum suâ manu se interfecturum;* Q. Fabius Maximus, *Nunquam rei ullius* ‡ *alieniore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quàm inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum*(5), *quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse:* &, *si quid*

Deliberatur de explendo senatu.

C. 22. (1) H. e. infrequentiam ipsorum senatorum, *solitudinem curiæ*, ut paulò suprà dixit. Tò *senatûs* inserui, sex suffragantibus codicibus. Hactenus edebatur *non solùm inopiam, sed paucitatem etiam civium;* quod stare non potest, quum *inopia* plus sit quàm *paucitas*. (2) Tanquam rem magni momenti. Observandum autem est aliquot optimæ notæ codices præferre *Latini nominis* CUM *pro* &c. unde verisimillima videtur conjectura Crevierii: *& jungendi arctiùs Latini nominis cum populo Romano, magnopere se suadere dixit.* Solent certè librarii *p. ro.* (i. e. populus Romanus) & *pro* invicem commutare. (3) Vid. suprà l. 8. c. 5. (4) Ex quâ oriundus consul quondam in Capitolio minatus esset &c. Designatur T. Manlius Torquatus, cujus verba vid. l. c. (5) Verbo *tangere* eodem sensu utitur

quid unquam arcani sanctive adsilendum in curiâ fuerit, id omnium maximè tegendum, occulendum, oblivisc endum, pro non dicto habendum esse. ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor antè fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, (6) censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui, quum ex Apuliâ, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset, † nocte proximâ, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

Fabius Buteo dictator legendi senatûs causâ.

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra † escendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare se,* dixit; *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec* (1) *censoriam vim uni permissam, & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ causâ creato, in sex menses datum imperium. Quæ immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent: transcribi* (2) *tantùm recitarique eos jussurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de famâ ac moribus senatoris fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere senatu, (3) inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum

Dictatoris moderatio.

utitur Cic. l. 2. de Orat. c. 10. & l. 4. Acad. Quæst. c. 44. (6) *Censorii* sunt, qui censuram gesserunt. Sic *prætorius*, *quæstorius* & similia. Fateor autem in hâc periodo esse, quod mihi ingratius videtur, præsertim τὸ *qui* toties repetitum. Nonnihil suspicor voces *qui censor ante fuisset* glossam esse librarii; Liviumque dedisse: *Dictatorem, vetustissimum ex eis, qui viverent, censoriis, creari placuit.* E.

C. 23. (1) Duplex vitium a Buteone notatur; primum quòd censoria vis uni permitteretur, quum plerumque duo censores crearentur; secundum, quòd eidem iterum permittatur, quum lege cautum foret, ne quis iterum censor fieret. Hanc legem C. Marcius iterum censor tulerat, eo anno qui præcessit primum Punicum bellum. (2) h. e. in alias tabulas referri, in quibus series nominum continua, neque tot lacunis, deletis demortuorum nominibus, interrupta sit. Porro hæc verba quasi parenthesi inclusa intelligenda sunt, ut *ne penes unum* &c. ad præcedentia referatur. (3) Postquam recitasset veterem senatum, tum novos senatores sublegit,

eorum primus creatus erat : tum legit, qui ædiles(4), tribuni plebei, quæſtoreſve fuerant : (5) tum ex iis, qui magiſtratus non cepiſſent, qui ‡ ſpolia ex hoſte fixa domi haberent, aut ‡ civicam coronam accepiſſent. Ita, centum ſeptuaginta ſeptem cum ingenti approbatione hominum in ſenatum lectis, extemplo ſe magiſtratu abdicavit, privatuſque de Roſtris deſcendit, lictoribus abire juſſis. turbæque ſe immiſcuit privatas agentium res, tempus hoc ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſâ populum de foro abduceret: neque tamen (6) elanguit cura hominum eâ morâ, frequenteſque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum rediit, non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſâ in urbe retineretur.

XXIV. Poſtero die conſultus a † M'. Pomponio prætore ſenatus decrevit, dictatori ſcribendum, uti, ſi e republicâ cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos veniret cum magiſtro equitum & prætore M. Marcello, ut ex iis præſentibus noſcere Patres poſſent, quo ſtatu reſpublica eſſet, conſiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præeſſent. Dictator, de ſe pauca ac modicè locutus, in magiſtrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Poſtumius tertiùm abſens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magiſter equitum & ædilis curulis erat, conſules crearentur(1). Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magiſtratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magiſtro equitum Romæ ; qui, quum poſt paucos dies magiſtratum initurus eſſet, de exercitibus ſcribendis comparandiſque

Comitia.

ſublegit, & primos qui &c. Vid. not. 17. ad c. 49. l. 22. ſuprà. (4) Et ad hoc vocabulum refertur ſequens *plebei*. (5) Ex iis qui magiſtratus ceperant, legit primùm, qui curulem, deinde qui plebeium ceperant magiſtratum. Ex iis autem, qui omnino nullum ceperant magiſtratum, legit, qui ſpolia &c.(6) Suprà l. 5. c. 26. *Differendo deinde elanguit res.* & l. 1. c. 46.

C. 24. (1) Hujus ſermonis ea vis eſt, edicto comprehenſum fuiſſe, hos conſules creandos eſſe; quod vix locum habere poteſt. Solus Dukerus hujus nodi mentionem facit ; ſubjiciens ſibi non liquere, cur Livius maluerit *crearentur*, quàm *creati ſunt*. [Suſpicor Livium dediſſe *creantur*. Neque obſtat, quòd præceſſit *edixit* ; ſæpiſſime enim tempora verborum

L. Poſtumius Cos. des. in Galliâ cum exercitu deletus.

comparandiſque in annum Patres conſulerer. Quum eæ res maximè agerentur, nova clades nunciata,(2) aliam ſuper aliam cumulante in eum annum fortunâ; L. Poſtumium, conſulem deſignatum, in Galliâ ipſum atque exercitum deletos. Silva erat vaſta, (Litanam Galli vocabant) quâ exercitum traducturus erat. ejus ſilvæ dextrâ lævâque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ ſtarent, (3) momento levi impulſæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Poſtumius, ſociûmque ab ſupero mari tantum conſcripſerat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hoſtium induxerit. Galli oram (4) extremæ ſilvæ quum circumſediſſent, ubi intravit agmen ſaltum, tum extremas arborum ſuccifarum impellunt. quæ, alia in aliam, inſtabilem per ſe ac malè hærentem, incidentes, (5) ancipiti † ſtrage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique eſſent arborum truncis fragmentiſque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, ſaltum omnem armati circumſedentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obſeſſo antè ab hoſtibus ponte (6) interclufi ſunt. Ibi Poſtumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit. ſpolia corporis caputque ducis præciſum Boji ovantes templo, quod ſanctiſſimum eſt apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis eſt, (7) calvam auro cælavere. idque ſacrum vas iis erat, quo ſollennibus libarent: poculumque idem ſacerdoti (8) eſſe, ac templi antiſtitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quàm victoria, fuit. nam etſi magna pars animalium ſtrage ſilvæ oppreſſa erat, tamen ceteræ res, quia nihil diſſipatum fugâ eſt, ſtratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ ſunt.

XXV. Hâc nunciatâ clade, quum per dies multos in

verborum præſentia & perfecta jungit.E.] (2) Sic infrà l. 25. c. 22. *Hæ clades, ſuper aliam alia, Romam quum eſſent nunciatæ.* & l. 26. c. 41. l. 27. c. 40. Similiter *leges, aliæ ſuper alias* ſuprà l. 3. c. 68. *tela alia ſuper alia: funus aliud ſuper aliud; nuncii alii ſuper alios.* infrà l. 26. c. 4 & 41. l. 34. c. 40. (3) *Momentum* eſt id quod movet. Itaque *momento levi* hîc idem eſt ac levi ictu, levi tactu (4) Alibi *ultima*, ſeu *extrema ora.* ſuprà l. 1. c. 18. l. 5. c. 37. l. 21. c. 31. (5) Quum ſternerentur, ſive ruerent arbores in quamcunque partem. (6) Hujusmodi repetitiones Livio haud inuſitatæ ſunt. Sic ſuprà l. 1. c. 3. *ſepultus in eo colle, qui nunc eſt pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit.* (7) *Calva* eſt ſuperior capitis pars. Vid. not. 2. ad c. 28. l. 21. ſuprà. (8) Ei qui ſacra feciſſet, & toti collegio antiſtitum templi.

tanto pavore fuiſſet civitas, ut, tabernis clauſis, velut nocturnâ ſolitudine per urbem actâ, ſenatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœſtitiæ publicæ ſpeciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius ſenatum habuit, conſolatuſque Patres eſt, & adhortatus, *ne, qui Cannenſi ruinæ non ſuccubuiſſent, ad minores calamitates animos ſubmitterent*(1). *quod ad Karthaginienſes hoſtes Hannibalemque attinet*, (2) *proſpera modò eſſent, ſicut ſperaret futura, Gallicum bellum & omitti tutò & differri poſſe: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani poteſtate fore. De hoſte Pœno exercitibuſque, per quos id bellum gereretur, conſultandum atque agitandum.* Ipſe primùm, quid peditum equitumque, quid civium, quid ſociorum in exercitu eſſet dictatoris, diſſeruit. Tum Marcellus ſuarum copiarum ſummam expoſuit. Quid in Apuliâ cum C. Terentio conſule eſſet, a peritis quæſitum eſt. nec, unde conſulares exercitus ſatis firmi (3) ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quanquam ſtimulabat juſta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris conſuli decretus eſt. De exercitu Marcelli, ‡ qui eorum ex fugâ Cannenſi eſſent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italiâ bellum eſſet, placuit. eódem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præſtituto militiæ tempore, (4) niſi qui ſtipendiorum legitimorum eſſet. Duæ legiones urbanæ alteri conſuli, qui in locum L. Poſtumii ſuffectus eſſet, decretæ ſunt: eumque, quum primùm ſalvis auſpiciis poſſet, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Siciliâ acciri: atque inde conſul

C. 25. (1) Sic ſuprà l. 6. c. 34. *Adeò ergo obnoxios ſubmiſerant animos.* Mox pro *attinet*, legendum videtur *attineret*, quod exigit obliqua oratio. (2) h. e. ſi ea modò proſpera eſſent. *Modò* pro *dummodo.* Cic. pro Flacc. c. 27. *Quis ignorat, modò unquam mediocriter res iſtas ſcire curaverit.* (3)Cæs. l. 7. de bell. Gall. c. 60. *Cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat.* Sic *præſidium firmum* infrà hoc lib. c. 34. *firmare præſidio* ſuprà l. 9. c. 44. & alibi. *Efficere exercitum*, ut *efficere decem legiones* ſuprà l. 2. c. 30. *efficere claſſem viginti navium* infrà l. 26 c. 29. *Conficere* dixit l. 29. c. 35. (4) Niſi ei, qui &c. Hi milites minimi quiſque roboris, eo meliore conditione erant, quàm ii qui a Cannis fugerant, quòd exacto ſtipendiorum legitimorum numero in patriam redire poterant. At militi Cannenſi non antè finis militiæ oſtendebatur, quàm hoſtes Italiâ pulſi eſſent. Miles *legitimorum ſtipendiorum* eſt, qui legitima ſtipendia confecit. Infrà l. 29. c. 1. *plurimorum ſtipendiorum*

milites

consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari (5) in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui.

XXVI. Dum hæc in Italiâ geruntur apparanturque, nihilo segniùs in Hispaniâ bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnæus terrâ, Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se: (1) quoad multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africâ sunt. Tum, refectâ tandem spe, castra propiùs hostem movit: classemque & ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium transitio: qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam (2) graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci, aut Karthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugæ motum in Carpesiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, (3) pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, aggredi statuit. Præmissâ igitur levi armaturâ, quæ eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes; deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeò repentè decessit animis pavor, ut non ad munimenta modò defendenda satis animorum esset, sed etiam

Res gestæ in Hispaniâ.

O 2

milites. (5) h. e. prorogari. Suet. in Aug. c. 23. *Præsidibus provinciarum propagavit imperium.* Cic. l. 5. ad Fam. Ep. 15. *ea vita, in quâ nihil insit, nisi propagatio miserrimi temporis.*

C. 26. (1) Donec, usque ad id tempus quo. Sic infrà c. 34. *qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset.* infrà l. 7. c. 34. l. 8. c 2 & 23. & alibi sæpe. *Intervallo ac locis tutus*, ut mox *tutum flumine.* infrà l. 27. c. 18. *hostem . . . intervallo tutum.* l. 28. c. 22. *urbem aut situ aut munimento tutam.* (2) Vid. suprà l. 22. c. 19. Mox pro *Carpesiorum* legendum videtur *Tartessiorum.* (3) *Pro mœnibus* h. e. ante mœnia. Sic Cic. pro Mil. c. 1. *illa præsidia, quæ pro templis omnibus cernitis.* Paullo antè *versum ab Romanis bellum est*, h. e. Hasdrubal, omissis Romanis, in eam

etiam ad lacessendum hostem prœlio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paullo antè ultro lacessenti, incussit. itaque & ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam objecto, tum copias subducit, & præmissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt † contracta. nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus cætrato(4), velocitate pari, robore animi viriumque aliquantùm præstanti.

XXVII. Postquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Ascuam, quò, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circà agro potiuntur. nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. † Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gestâ oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructâ ad castra. quem ut adesse tumultuosè nunciavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prœlium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. tamen primò ipsâ audaciâ terruere hostem. deinde, rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem; & dum (1) corpora corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, coronâ hostium cincti, ad ‡ multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione factâ, silvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in

eam gentem vertit bellum. (4) Vid. not. 4. ad c. 21. l. 21. suprà. *Robore virium*, ut *virium vi* suprà l. 9. c. 16.

C. 27. (1) Hanc lectionem, quam ex uno codice laudat Crevierius, alii quinque a Drakenborchio memorati præferunt. Hactenus in omnibus editis vox *corpora* omissa est; quâ additâ, quis non videt orationem multo clariùs & elegantiùs procedere? Eam igitur contextui inferendam

in deditionem venit. Nec diu in pacato (2) manſit. nam ſubinde(3)ab Karthagine allatum eſt, ut Haſdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hiſpaniam omnium ferme animos ad Romanos † avertit. Itaque Haſdrubal extemplo literas Karthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis ſuæ damno fuiſſet. *Si verò inde pergeret*(4), *priuſquam Iberum tranſiret, Romanorum Hiſpaniam fore. Nam, præterquam quòd nec præſidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro ſe ; † eos imperatores eſſe Romanos, quibus vix æquis viribus reſiſti poſſit. Itaque ſi ulla Hiſpaniæ cura eſſet, ſucceſſorem ſibi cum valido exercitu mitterent : cui, † ut omnia proſpere evenirent, non tamen otioſam provinciam fore.*

Haſdrubal jubetur ducere exercitum in Italiam.

XXVIII. Hæ literæ quanquam primò admodum moverunt ſenatum ; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Haſdrubale, neque de copiis ejus mutatum eſt. Himilco, cum exercitu juſto & auctâ claſſe, ad retinendam terrâ marique ac tuendam Hiſpaniam, eſt miſſus; qui, ut pedeſtres navaleſque copias trajecit, caſtris communitis, navibuſque ſubductis & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipſe, quantum maximè accelerare poterat, per dubios infeſtoſque populos juxtà (1) intentus ad Haſdrubalem pervenit. Quum decreta ſenatûs mandataque expoſuiſſet, atque edidiciſſet ipſe in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hiſpaniâ foret, retro in ſua caſtra rediit ; nullâ re, quàm celeritate, tutior, quòd undique abierat(2), antequam conſentirent. Haſdrubal, priuſquam moveret caſtra, (3) pecunias imperat populis omnibus

Himilco mittitur in Hiſpaniam.

Haſdrubal in Italiam ire parat.

ferendam duxi, E. (2) Poſſis intelligere *ſtatu*. Sed hoc ſenſu locutio nuſquam alibi apud probatum ſcriptorem occurrit. Sæpe quidem ſuppleri debet *agro*, nam opponitur *hoſtico :* ut ſuprà l. 8. c. 34. infrà l. 29. c. 2. Gronovius conjicit *Nec diu pacata manſit*, nempe *gens*. Strothius ex conjecturâ dedit *in pacto*. (3) h. e. ſtatim poſt. Sic infrà l. 39. c. 39. *Hâc ſedatâ contentione, alia ſubinde . . . exorta eſt* . . . *de* etiam pro *identidem* frequens eſt : ut ſuprà l. 10. c. 27. *dimiſſi cum* . . . *nis, ut ſubinde, ut quæque res nova decreta eſſet, exploratam perferrent.* E. (4) h. e. abiret, proficiſceretur. Suprà l. 3. c. 6. *Pergit inde infeſtus in agros Romanos*.

C. 28. (1) Pariter. Non minùs intentus quum per dubiæ fidei populos, quàm quum per apertè infeſtos tranſiret. (2) Nulla fuit regio ex quâ non priùs abiiſſet, quàm ejus regionis populi ſatis ſpatii ad conſentiendum haberent, conſpirare poſſent ad eum obruendum. (3) Ita mox hoc

omnibus suæ ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quàm conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Karthaginiensium & Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviàm cœptis atque obsistere parant; rati si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, (4) illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; &, transito amne, quum diu consultassent, utrùm † castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Karthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam eâ tempestate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, (5) pro ope ferendâ sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

Scipiones ei obviam eunt.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus prœliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrinque signum pugnæ propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum. (1) Triplex stetit Romana acies. velitum pars inter ‡ antesignanos locata, pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros mercenariorumque auxilia: (2) equitum Numidas Pœnorum peditibus, ceteros Afris

Pugna inter Scipiones & Hasdrubalem

loc cap. *pecunias exigere.* infrà l. 43. c. 2. *pecunias cogere.* (4) Sic suprà l. 2. c. 11. *finisque ille tam effusè vagandi Etruscis fuit.* l. 3. c 36. *Is finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit.* (5) *Pro* hìc est *vice, loco.*

C. 29. (1) Nempe in hastatos, principes, triarios distributa. Levis armaturæ milites partim inter antesignanos dispositi, partim in ultimam aciem rejecti. Infrà l. 30. c. 33. *vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus complevit.* (2) Quæ præcessere pertinent ad pedites. Equitatum pro cornibus locatum ita dividit, ut Numidas adjungat Pœnorum peditibus, ceteros Afris. *Equitum* hîc partitive sumitur, quasi *ex equitibus.* [Ceterùm *apponit* dedi cum Crevierio, duobus suffragantibus codicibus, pro *opponit*, quod Gronovius & Drakenborchius ad hunc locum tuentur.

Afris pro cornibus apponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus, (3) deſultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis tranſſultare mos erat: tanta velocitas ipſis, tamque docile equorum genus eſt. Quum hoc modo inſtructi ſtarent, imperatorum utriuſque partis haud ferme diſpares ſpes erant. nam ne multùm quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præſtabant. Militibus longè diſpar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patriâ pugnarent, facilè perſuaſerant duces, pro Italiâ atque urbe Romanâ eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo diſcrimine pugnæ verteretur, ‡ obſtinaverant animis(4), vincere aut mori. Minùs pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hiſpani erant: qui vinci in Hiſpaniâ, quàm victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concurſu, quum vix pila conjecta eſſent, retulit pedem media acies, inferentibuſque ſeſe magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo ſegnius in cornibus prœlium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut (5) in circumventos prœlio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coiſſet Romana acies, ſatis virium ad dimovenda hoſtium cornua habuit. itaque duo diverſa prœlia erant: utroque Romani, ut qui, pulſis tandem (6) mediis, & numero & robore virorum

Vincunt Romani.

tuentur. Hic verò in alteram ſententiam poſtea tranſiſſe videtur; & jure obſervat, in omnibus exemplis a Gronovio collatis, *τῷ opponere* non addi caſum tertium, niſi in uno ex l. 34. c. 15. infrà laudato: ubi Drakenborchius edidit *Non ſuſtinuit impetum eorum ſtatio, quæ portæ appoſita erat*, pro vulgato *oppoſita erat*. In reliquis autem exemplis Gronovianis vel *opponere adverſùs aliquem* Livius dixit, vel per ellipſin caſus tertius omittitur, nempe *hoſti*, vel ſimile. Vid. Drak. ad loc. poſtremò laudatum. E.] (3) *Deſultores* memorantur infrà l. 44. c. 9. Talem vividè ſuo more depingit Homerus, Il. O. v. 679. & ſeqq. *Ὡς δ' ὅτ' ἀνὴρ ἵπποισι κελητίζειν ἐυ εἰδως . . . ὀδ' ἐμπεδον ἀσφαλες αἰει Θρωσκων, ἀλλοτ' ἐπ' ἀλλον ἀμειβεται, οἱ δε πετονται.* E. (4) Suſpicor Livium dediſſe *animos*: quemadmodum *animus obſtinatus* ſæpe dixit, ut & Sall. in Cat. c. 36. Sed ſine codicibus nil mutandum. E. (5) Adverſùs mediam Romanam aciem, quæ intulerat ſe in locum Hiſpanorum, & ab hoſtium cornibus velut circumventa eſt. E. (6) Particulam *tandem* hîc locum habere non poſſe cenſent interpretes ferè omnes, quum media acies ſuprà dicatur primo ſtatim concurſu retuliſſe pedem, & paullo pòſt terga vertiſſe. Gronovius legendum conjicit *jam tum*, vel *jam antè*. Strothius tamen non malè vulgatum tuetur, ſed ita ut *tandem*, non ad proximum *pulſis*, ſed ad remotius *numero præſtarent* referendum ſit; reſpiciatque ad id quod ſuprà dixerat Livius,

ad

virorum præſtarent, haud dubiè ſuperarunt. Magna vis hominum ibi cecifa. &, niſi Hiſpani vixdum conſerto prœlio tam effuſè fugiſſent, perpauci ex totâ ſuperfuiſſent acie. Equeſtris pugna nulla (7) admodum fuit. quia, ſimul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fugâ effuſâ nuda cornua, elephantis quoque præ ſe actis, deſeruere. Et Haſdrubal, uſque ad ultimum eventum pugnæ moratus, e mediâ cæde cum paucis effugit. Caſtra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, ſi qua dubia (8) in Hiſpaniâ erant, Romanis adjunxit: Haſdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitûs, ſed ne manendi quidem ſatis tutò in Hiſpaniâ, ſpem reliquit. Quæ poſtquam literis Scipionum Romæ vulgata ſunt (9), non tam victoriâ, quàm prohibito Haſdrubalis in Italiam tranſitu, lætabantur.

Petelia ab Himilcone capta.

XXX. Dum hæc in Hiſpaniâ geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot pòſt menſibus, quàm cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Hannibalis, expugnata eſt. (1) Multo ſanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria ſtetit: nec ulla magis vis obſeſſos, quàm fames, expugnavit. abſumptis enim frugum alimentis, carniſque omnis generis quadrupedum; ſutrinæ (2) poſtremò coriis, herbiſque & radicibus, & corticibus teneris, ſtrictiſque rubis (3) vixere; nec, antequam vires ad ſtandum in muris ferendaque arma deerant, expugnati ſunt. Receptâ Peteliâ, Pœnus ad Conſentiam copias traducit: quam, minùs pertinaciter defenſam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iiſdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus

Croto capitur a Bruttiis.

Crotonem, Græcam urbem, circumſedit, opulentam quondam armis viriſque, tum jam adeò multis magniſque cladibus

ne multùm quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præſtabant. (7) Vid. not. 1. ad c. 36. l. 21. ſuprà. (8) Si qui populi in Hiſpaniâ ſuſpenſi & incerti erant, utri parti ſe adjungerent. Cap. præc. *per dubios infeſtoſque populos.* (9) Infrà l. 37. c. 51. *Fama deinde de rebus in Aſiâ geſtis temere vulgata ſine auctore.*

C. 30. (1) Suprà l. 3. c. 60. *haud ſcio an . . . magno detrimento certamen ſtaturum fuerit.* infrà l. 34. c. 50. *Polybius ſcribit, centum talentis eam rem Achæis ſtetiſſe.* (2) Pro *ſutrinæ*, quod in codicibus ſcriptis non exſtat, legendum cenſent viri docti *ſcutorumque*, vel *ſcutorum*: ut ſuprà c. 19. (in re ſimili) *detractas ſcutis pelles.* (3) Rubis quorum fructus ſtrinxerant, i. e. decerpſerant. Drakenborchius intelligit cortices, quos ex rubis ſtrinxerant.

cladibus afflictam, ut omnis ætatis minùs viginti millia civium superessent. itaque urbe (4) a defensoribus vastâ facilè potiti sunt hostes : arx tantùm retenta, in quam inter tumultum captæ urbis e mediâ cæde quidam effugere. Et Locrenses descivere ad Bruttios Pœnosque, proditâ multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit : & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo maximus stirpis, contemptâ simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romanâ societate, ad Pœnos defecit : movissetque in Siciliâ res, nisi mors adeò opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios absumpsisset. Hæc eo anno in Italiâ, in Africâ, in Siciliâ, in Hispaniâ vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset(5), dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, quum primùm honorem inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium (6) duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causâ. Et M. Æmilio Lepido(7), qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti (8) per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum (9) instaurati sunt. (10) Plebeii ludi ædilium M. Aurelii Cottæ & M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici

Gelo filius Hieronis defecit ad Pœnos

Moritur.

M. Æmilii ludi funebres.

strinxerant. (4) Urbe *vacuâ defensoribus*, ut infrà loquitur l. 42. c. 63. *Vastus* est desertus, incultus, vacuus. Suprà l. 5. c. 53. *Vastam incendiis urbem.* Sall. in Jug. c. 48. *Mons . . . vastus ab naturâ & humano cultu.* (5) Suprà l. 22. c. 9 & 10. (6) *Duumvir* ædis dedicandæ causâ sæpe occurrit. suprà l. 2. c. 42. l. 6. c. 5. infrà l. 34. c. 53. l. 36. c. 36. (7) Hic semel tantùm in Fastis consul reperitur, anno ante hunc decimo septimo. Quo igitur anno alterum consulatum gesserit, incertum est. (8) Non semper per totidem dies gladiatores exhibiti fuere, per quot ludi funebres. Infrà l. 41. c. 28. ludi funebres scenici per quatridum dantur, spectaculum gladiatorium per triduum. (9) Suprà l. 5. c. 52. *Recordamini . . . quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentiâ casuve prætermissum est.* Vid. etiam l. 2. c. 36. suprà, ubi traditur causa, cur ludi magni instaurarentur. (10) Ludorum plebeiornm, eorumque instaurationis sæpissime mentionem

U. C. 537. A. C. 215. Ti. Sempronio Cos.

Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores Q. Fulvius Flaccus, qui antea (11) consul censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Lævinus peregrinam sortem (12) in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus jussit, quòd post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italiâ prospere rem gessisset.

Duplex tributum imperatum.

XXXI. Senatus, quo die primùm est in Capitolio consultus, decrevit, ut, (1) quo eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: inde sex (2) legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maximè exercitûs) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Siciliâ essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primò exspectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de industriâ, M. Marcellum viderunt, quem maximè consulem in eum annum ob egregiè in præturâ res gestas creari volebant, fremitus in curiâ est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit, *e republicâ fuit, Patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non priùs edici, quàm is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipulicæ postularet, quem maximè vultis, haberetis*

Decreta de exercitibus.

mentionem fecit Livius infrà l. 25. c. 2. l. 29. c. 2 l. 31. c. 4. & alibi. Ab ædilibus plebis editi erant xvii Kal. Dec. ac biduo sequenti. (11) Legendum *qui antè ii.* (i. e. bis.) *consul censorque fuerat*: planè ut de eo rursus agens Livius infrà l. 25. c. 2. Consul primùm fuerat anno u. c. 515. secundum, anno 528. (12) Vid. not. 4. ad c. 35. l. 22. suprà.

C. 31. (1) *Ut simplex tributum confestim exigeretur, quo* (h. e. eo consilio, ut) *duplex eo anno imperaretur.* Alii autem, omisso τῷ *quo*, legunt *ut eo anno* &c. (2) Pro *sex legiones* legendum videtur *ex legiones.* Porro *castra Claudiana*

haberetis. Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, (3) Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de (4) trecentis equitibus Campanis, qui, in Siciliâ cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani essent: item, (5) uti municipes Cumani essent, pridie quàm populus Campanus a populo Romano defecisset. Maximè, ut hoc ferretur, moverat, quòd, quorum hominum essent (6), scire se ipsi negabant; vetere patriâ relictâ, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri (7) pronunciaverunt; vulgóque Patres ita famâ ferebant, quòd tum primùm duo plebeii consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertiùm. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem † novemdiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum curâ expiata.

Marcellus in locum Postumii Cos. creatus.

Se abdicat. Sufficitur Fabius Max. iii. Cos.

Prodigia.

XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio volones (1), qui fierent, & sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones, quæ ex Siciliâ redissent,

Claudianna sunt castra M. Claudii Marcelli. Suprà c. 17. *summâ rerum senatui traditâ, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit.* (3) Suprà l. 22. c. 10. sub fin. (4) Vid. suprà c. 4. sub fin. (5) Ex illo die, qui proximè præcesserat diem defectionis Campanorum, decretum est ut hi equites pro municipibus Campanis haberentur; [scilicet ne ex civitate quæ fidem tam fœdè mutaverat in civitatem Romanam transirent. E.] Ceterùm ante voces *pridie quàm* &c. Gronovius excidisse conjicit *ex a. d.* h. e. *ex ante diem*. Certè tale quid intelligendum. (6) Cujus populi vel civitatis cives essent. (7) Quemadmodum judices non aliquid *esse*, sed *videri*, pronunciabant, ut docet Brisson. de Form. p. 482. ita & augures, in hac re judices legitimi, eodem utuntur verbo: ut suprà l. 8. c. 23. *Consulti augures vitiosum videri dictatorem pronunciaverunt.*

C. 32. (1) *Volones dicti sunt milites*, inquit Festus, *qui post Cannensem cladem*

redissent, decretæ; M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret(2), missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores,(3) quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad(4)Piscinam publicam posuerunt. eò vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Karthaginem, unde Mago frater Hannibalis (5) duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, cum præsidio sexaginta navium longarum, nuncius affertur, in Hispaniâ rem malè gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe eâ copiisque, omissâ Italiâ, in Hispaniam averterent; quum Sardiniæ recipiendæ repentina spes ‡ affulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exspectari. Ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbè atque avarè imperatum.* (6) *Gravi tributo & collatione iniquâ frumenti pressos. nihil deesse aliud, quàm auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat; maximè eam rem moliente Hampsicorâ,

Vocantur Pœni in Sardiniam ab Hampsicorâ.

clodem usque ad octo millia, quum essent servi, voluntariè se ad militiam obtulerunt. Suprà l. 22. c. 57. *octo millia juvenum validorum ex servitiis, priùs sciscitantes singulos, vellentne militare, empta publicè armaverunt.* Ceterùm hic locus in codicibus scriptis mirè corruptus, necdum sanatus est. Gronovius censet volones suprà memoratos in exercitu Junii dictatoris mansisse, & nunc Fabio assignatos esse; alios vero, *qui fierent*, hîc intelligendos. Hoc autem Crevierio displicet, nec injuriâ. Reduxit ergo ille veterum editionum lectionem: *Volonum quod fuerat*, exempti nempe de exercitu cui Fabius præfuturus erat. [Si & mihi conjecturam interponere liceat, totum locum sic ordinarem. *Fabio exercitus traditus, cui M. Junius dictator præfuerat. evenit Sempronio volonum quod fuerat* &c. Scripti certè plerique post vocem *exercitus* interponunt *trani*, vel *tradi*, vel denique *traditus*. Sed hæc non nostri instituti. E.] (2) Vid. not. 8. ad c. 11. l. 22. suprà. (3) Vid. not. 17. ad c. 49. l. 22. suprà. *In senatum vocare*, ut suprà l. 2. c. 1. Similiter *advocare ad concionem, in consilium* &c. (4) Festus: *Piscinæ publicæ hodie nomen manet, ipsa non exstat; ad quam & natatum & exercitationis alioqui causâ veniebat populus.* (5) Vid not. 4. ad c. 13. suprà. (6) Suprà c. 21. scribit, Cornelio socias civitates *benignè contulisse*. Sed hæc collatio principibus quibusdam occasionem

ficorâ, qui tum auctoritate atque opibus longè primus erat. His nunciis propè uno tempore turbati, erectique, Magonem cum claffe fuâ copiifque in Hifpaniam mittunt. in Sardiniam Hafdrubalem (7) deligunt ducem : & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ confules, tranfactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam fefe ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinueffam diem ad conveniendum edixit ; & Q. Fabius, confulto priùs fenatu, (8) ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias (9) primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexiffet, ejus fe agrum populaturum, fervos fub haftâ venditurum, villas incenfurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli adminiftratione data eft. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum : quum ex Siciliâ legiones veniffent, iis potiffimum uti ad regionis ejus præfidium : Terentianum (10) mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves (11) M. Valerio datæ funt, quibus oram maritimam inter Brundifium ac Tarentum tutari poffet. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad fuburbana litora tutanda. C. Terentio proconfuli negotium datum, ut in Piceno agro conquifitionem (12) militum haberet, locifque iis præfidio effet. Et T. Otacilius Craffus, poftquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui claffi præeffet, miffus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum ‡ opulentiffimorum in terris populorum omnes reges gentefque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex,

onem præbuiffe videtur impellendi Sardos ad defectionem. (7) *Cui Calvo cognomen erat.* infrà c. 34. (8) Repete ex antecedentibus verbum *edixit.* (9) Kalendas Junias præfentis anni. Sic infrà l. 42. c. 21. *ante Kalendas Sextiles primas.* Additur *primas* ex confuetudine formularum hujufmodi. Sic fæpe in infcriptionibus apud Gruterum. *ex nonis Decembribus primis. ante idus Martias primas.* (10) Exercitum Terentii Varronis, nempe Cannenfis cladis reliquias, mitti in Siciliam. (11) Videtur legendum *P. Valerio,* ex c. 34 & 38. infrà : vel potiùs *Ei* (h. e. illi legato) *viginti quinque naves datæ funt,* omiffo nomine, quod in omnibus ferè codicibus deeft. (12) Delectum. Sic infrà l. 25. c. 3. & 22. l. 29. c. 34. Sic etiam *conquifitor* fuprà l. 21. c. 11. ubi vid. not. 9. Et eodem fenfu verbum *conquirere* frequens eft.

eo magis, quòd (1) propior Italiæ, ac mari tantùm Ionio diſcretus erat. Is ubi primùm famâ accepit, Hannibalem Alpes tranſgreſſum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam eſſe, incertis adhuc viribus,(2)fluctuatus animo fuerat. (3)Poſtquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatoſque ad Hannibalem miſit : qui, vitantes portus Brundiſinum Tarentinumque, quia cuſtodiis navium Romanarum tenebantur, ad (4) Laciniæ Junonis templum in terram egreſſi ſunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præſidia Romana illati ſunt : deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Luceriam (5) caſtra habentem. Ibi intrepidè Xenophanes legationis princeps, a Philippo rege ſe miſſum, ait, ad amicitiam ſocietatemque jungendam cum populo Romano ; mandata habere ad conſules ac ſenatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum ſociorum, Valerius, novâ ſocietate tam clari regis lætus admodum, hoſtes pro hoſpitibus comiter accepit. dat, qui proſequantur, itinera cum curâ demonſtrent, quæ loca, quoſque ſaltus, aut Romanus, aut hoſtes teneant. Xenophanes per præſidia Romana in Campaniam, inde, quâ proximum fuit, in caſtra Hannibalis pervenit, fœduſque cum eo atque amicitiam junxit legibus his : *ut Philippus rex quàm maximâ claſſe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vaſtaret maritimam oram : bellum pro parte ſuâ terrâ marique gereret.*

Philippus rex Maced. legatos mittit ad Hannibalem.

Fœdus inter Philippum & Hannibalem.

ubi

C. 33. (1) Legendum potiùs, cum codicibus aliquot & editionibus veteribus, *quo propior*. *Eo* quidem ſæpe poſt ſe recipit *quòd* ; verùm ſi, ut hoc loco, ſubjungitur comparativus, plerùmque requirit *quo*. ut ſuprà l. 1. c. 23. l. 3. c. 48. (2) Infrà l. 32. c. 13. *Ibi ſtativis rex per aliquot dies habitis fluctuatus animo eſt.* l. 36. c. 10. *ut incerti fluctuarentur animi.* l. 40. c. 32. *Celtiberi parumper incertis animis fluctuati ſunt.* Hoc verbum apud Livium, præterquam quòd participium *fluctuans* adhibeat, ſemper formâ deponente occurrit. (3) Quum videret Philippus tertiam jam pugnam, tertiam fuiſſe victoriam ab Pœnorum parte ; ſive, Pœnos ter pugnaſſe cum Romanis, ter viciſſe. [Ita Crevierius : ſed voces *tertia pugna* potiùs in caſu ſexto accipiendas cenſeo. Mox *ad fortunam inclinavit* : h. e. ad eam partem, quâ fortunam ſtare vidit. E.] (4) De hoc templo vid. infrà l. 24. c. 3. Alii omittunt vocem *templum*. (5) Ita dedi pro *Nuceriam*, conſentientibus Drakenborchio omnibuſque ad hunc locum. M. enim Valerius in Apuliâ erat, cujus una e præcipuis civitatibus Luceria.

ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsâ urbe Româ Karthaginiensium atque Hannibalis esset, prædaque omnis Hannibali cederet. Perdomitâ Italiâ, navigarent in Græciam, bellumque, cum quibus regibus (6) *placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.*

XXXIV. In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad (1) regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eódem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occultâ in statione erat, perveniunt: inde profecti(2), quum jam altum tenerent, conspecti a classe Romanâ sunt, quæ præsidio erat Calabriæ litoribus. P. Valerius Flaccus (3) cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primò fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis, & ad præfectum classis adducti: quum quæreret, *qui, & unde, & quò tenderent cursum?* Xenophanes primò, satis jam semel felix, mendacium struere(4), *a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo prodidit: tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Hannibale ad Philippum inventæ, & pacta inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicunque essent, quàm primùm deportare.

Legati Pœnorum ad Philippum,

Capiuntur a Romanis.

ceria. Vid. infrà c. 48. At *Nuceria* urbs est Campaniæ. (6) Potiùs *regi* h. e. Philippo.

C. 34. (1) Ad firmandam societatem fide, seu, juramento ipsius regis. [Ita Crevierius & Drakenborchius. Sed rectè observat Dukerus, id dici *firmare fidem*, quod fidem facit. Sic Tac. de mor Germ. c. 39. *Fides antiquitatis religione firmatur.* Neque aliter hunc locum, ubi hærent viri docti, accipiendum censeo. Legatos Karthaginienses missos intelligo, ut Philippo regi fidem firmiorem facerent, non contrà. E.] (2) Alii *provecti*: sed *proficisci* de navigantibus sæpe dicitur; ut infrà l. 25. c. 27. l. 29. c. 27. (3) *Cercurus* erat genus navigii velocis & brevis cum longâ puppi. Nomen ei videtur inditum a Corcyrâ insulâ, quæ Græcis Κέρκυρα. Memorantur etiam infrà l. 33. c. 19. (4) *Struere mendacium,* ut

tare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias(5), qui præesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quæ communicatio consilii esset. Per idem tempus

Sardiniæ status.

Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardiniâ provinciâ decedens, retulisset, qui status rerum in insulâ esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque (6) advenientem exceptum, non tam in periculosum, quàm longum, (7) morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidio esse, ita parùm (8) bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem ferè tempus & a Karthagine in Sardiniam classis missa, duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœdâ tempestate vexata, ad Baliares insulas dejicitur(9). ibique (adeò non armamenta modò, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

Campanorum molitiones in Cumanos.

XXXV. In Italiâ quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis (1) animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere; primò sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos

ut *struere consilia* suprà l. 2. c. 3. *opes* l. 2. c. 41. *bellum* in Epit. l. 48. Vix opus est observare, adjectivum *felix* cum τῷ *mendacium* jungendum esse. (5) Non confundendus hic cum annalium scriptore, longè juniore. Vid. † Valerius Antias. (6) h. e. imbrium. *Gravitas cœli* Cic. etiam dixit l. 11. ad Att. Ep. 22. Sic † *grave tempus*. (7) Alibi noster † *implicitus morbo*. Sed Nepos etiam *in morbum implicari dixit*. (8) h. e. *parùm* firmum *bello*. (9) Sic infrà c. 40. *quæ tempestate dejecta ad Baliares erat*. suprà l. 21. c. 49. *eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam*. De illis dicitur, qui vi ventorum aut fluctuum a cursu depelluntur. *Ejici* autem de naufragis.

C. 35. (1) H. e. Capuæ enervatis. E.

(2)

capiendos eos comparant. Campanis omnibus † ſtatum ſacrificium ad Hamas. eò ſenatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt : petieruntque, ut & Cumanus eò ſenatus veniret ad conſultandum communiter, ut eoſdem uterque populus ſocios hoſteſque haberet : præſidium ibi armatum ſeſe habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi eſſet. Cumani (quanquam ſuſpecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax conſilium(2)poſſe rati. Interim Ti. Sempronius conſul Romanus Sinueſſæ, quò ad conveniendum diem edixerat, exercitu luſtrato(3), tranſgreſſus Vulturnum flumen, circa Liternum caſtra poſuit. Ibi, quia otioſa ſtativa erant, crebro decurrere(4)milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars (5) volonum erat) aſſueſcerent ſigna ſequi, & in acie agnoſcere ordines ſuos. (6) inter quæ maxima inerat cura duci, † itàque legatis tribuniſque præceperat, *ne qua* (7) *exprobratio cuiquam veteris fortunæ diſcordiam inter ordines ſereret : vetus miles tironi, liber voloni ſeſe exæquari ſineret.* (8) *omnes ſatis honeſtos generoſosque ducerent, quibus arma ſua ſignaque populus Romanus commiſiſſet. quæ fortuna coegiſſet ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore curâ præcepta ab ducibus ſunt, quàm a militibus obſervata; brevique tantâ concordiâ coaluerant omnium animi, ut propè in oblivionem

(2) h. e. dolum, quem & ipſi comparabant. (3) Infrà l. 38. c. 12. *acceptiſque copiis a L. Scipione, & exercitu luſtrato, concionem apud milites habuit.* Luſtratio exercitûs cum ſacrificiis fiebat. Ejus ritus ſolennes apud Macedonas memorantur infrà l. 40. c. 6. E. (4) Verbum in hâc re proprium. infrà l. 24. c. 48. l. 25. c. 17. l. 26. c. 51. l. 29. c. 22. & alibi. Tac. l. 2. Ann. 55. *exercitio equitum decurſibus cohortium intereſſe.* Exercitium erat militare, & quaſi ſimulacrum incurſûs in hoſtes. Honoris ergo in ducum funeribus idem fieri ſolebat. Tac. l. 2. Ann. c. 7. Confer Virg. l. 11. Æn. v. 188. *Ter circùm accenſos cincti fulgentibus armis Decurrêre rogos.* & Hom. Il. Ψ. v. 13. (5) Pro : eorum maxima pars volones. Sic infrà l. 24. c. 16. *Minus duo millia hominum, & ea magna pars equitum, effugerunt.* (6) Interea id maximè curabat dux, & ita legatis tribuniſque præceperat, ne qua &c. *Ineſſe cura* dicitur infrà l. 42. c. 39. Similiter Sall. in Cat. c. 25. *multæ facetiæ multuſque lepos inerat.* & in Jug. c. 64. (7) *Exprobatio cuiquam*, verbali regente caſum verbi, eſt exprobratio cuiquam facta. Neque aliter emendavit Bentleius apud Ter. in Andr. 1. 1. 16. *Iſthæc commemeratio quaſi exprobratio eſt immemori beneficii*, pro *immemoris.* (8) Cur hic locus Grutero inter obſcuriſſimos videretur, neſcio; neque magis ſcio, cur Strothius moneat *το omnes* in caſu recto accipiendum. Præceperat Gracchus, ut omnes, etiam volones, pro ſatis generoſis haberentur, utpote quibus p. R. &c. Sed piget locum tam

nem veniret, quâ ex conditione quiſque eſſet miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quæ a Campanis legatio paucos antè dies veniſſet, & quid iis ipſi reſpondiſſent. Triduum poſt eum diem feſtum eſſe: non ſenatum ſolùm omnem ibi futurum, ſed caſtra etiam & exercitum Campanum. Gracchus, juſſis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros, ipſe pridie, quàm ſtatum ſacrificium Campanis eſſet, Cumas movet caſtra. Hamæ inde tria millia paſſuum abſunt. Jam Campani eò frequentes ex compoſito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius (9) Medixtuticus (ſummus magiſtratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat caſtra; ſacrificio apparando, & inter id inſtruendæ fraudi aliquanto intentior, quàm muniendis caſtris, aut ulli militari operi. Triduum ſacrificatum (10) ad Hamas. Nocturnum erat ſacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus inſidiandum tempori ratus, cuſtodibus ad portas poſitis, ne quis enunciare poſſet cœpta (11), & ab decimâ diei horâ coactis militibus corpora curare, ſomnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad ſignum poſſent, vigiliâ ferme primâ tolli juſſit ſigna; ſilentique profectus agmine, quum ad Hamas mediâ nocte perveniſſet, caſtra Campana, ut in pervigilio neglecta, ſimul omnibus portis invadit: alios ſomno ſtratos, alios (12) perpetrato ſacro inermes redeuntes obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæſa plus duo millia, cum ipſo duce Mario Alfio. capta ſunt ſigna militaria quatuor & triginta.

Caſtra Campana invadit Gracchus.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jacturâ

tam clarum interpretari. E. (9) Infrà l. 24. c. 19. *miſſus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno Medixtuticus erat.* l. 26. c. 6. *Medixtuticus, qui ſummus magiſtratus apud Campanos eſt, eo anno Seppius Leſius erat.* (10) Perizonius legendum conjicit *ſacrificandum*: Crevierius *ſacrificatur*, & in editione, quæ formâ minore prodiit, *ſacrificabatur*. Videtur certè, his verbis atque ac ſequentibus, deſcribi ſolennis ſacrificandi mos: minimè enim veriſimile eſt Gracchum, qui pridie iſtius ſacrificii jam moverat Cumas, poſt triduum demum oppreſſiſſe Campanos. (11) Sic *impedire cœpta* infrà c. 41. *maturare cœpta* infrà l. 24. c. 13. (12) *Perpetrare ſacrum* infrà l. 24. c. 13. l. 25. c. 12. l. 44. c. 22. *Pervigilium* eſt ſacrum nocturnum, quo vigiliæ indicuntur, ut per totam noctem vigiletur.

caſtris

castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, (1) ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri (2) fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Hannibal, ab re bene gestâ insolenter lætum exercitum tironum, magnâ ex parte, servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem, ad Hamas se inventurum ; † citatum agmen præter Capuam rapit, obviosque ex fugâ Campanorum dato præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modicè Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet ; tamen, quia præter arma nihil secum miles, raptim ‡ acto agmine, extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde, ‡ fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis Cumas redit : † perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat ; quum Gracchus magis verecundiâ in tali necessitate deserendi socios, implorantes † fidem suam populique Romani, substitisset, quàm satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum ; occupatus primò auspiciis repetendis (3), dein prodigiis, quæ alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud facilè ‡ litari aruspices respondebant. *Defendit Cumas Gracchus.*

XXXVII. Hæ causæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat ; & jam operibus oppugnabatur. adversùs ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem : quia muro satis per se alto subjectis validis † sublicis pro solo usus erat. inde primùm saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem

C. 36. (1) Sic suprà c. 15. *metus a prætore Romano.* & alibi. Ter. in Andr. 1. 1. 79. *metui a Chryside.* (2) Ita Cic. l. 2. de Div. c. 57. *mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat.* Contrà *improvidus* infrà l. 26. c. 29. *Improvidus futuri certaminis Romanus veniebat.* (3) Quâ de causâ eum Romam proficisci necesse erat. Vid. suprà c. 19. & l. 8. c. 30.

tuebantur: postremò, ubi promovendo (1) adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quàm obsidenti, similior esset Pœnus. † Ad mille trecenti Karthaginiensium cæsi, & undesexaginta vivi capti; qui, circa muros & in stationibus solutè ac negligenter agentes, quum nihil minùs, quàm eruptionem, timuissent, ex improviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, 2) lætum secundâ re consulem † justo prœlio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterùm postquam neminem moveri ab solitâ custodiâ urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infectâ re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, & ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius (3) Siciliusque, auctores defectionis, securi percussi. supra mille captivorum sub hastâ venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

Eruptio Gracchi.

Redit a Cumis Hannibal.

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectæ propè omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an

C. 37. (1) Gerundium hîc passivè sumitur: ut suprà l. 5. c. 26. *differendo deinde elanguit res.* Turribus hisce rotæ subjiciebantur. vid. suprà l. 21. c. 11. (2) Sic cap. præc. *ab re bene gestâ insolenter lætum.* Suprà c. 33. *novâ societate tam clari regis lætus.* l. 22. c. 60. *victoriâ letis.* (3) Suspicio est, ex oppidis tribus duos homines fecisse editores. Nam scripti fere omnes: *vi recepta per M. Valerium pratorem, Vercellium, Vescellium, Sicilium; & auctores &c.*

sociorum

ſociorum eſſent, ſatis ſciretur, Gracchus obviàm ex claſſe ſuâ naves miſit. Quum percunctando in vicem cognitum eſſet, conſulem Cumis eſſe; naves Cumas appulſæ, captivique ad conſulem deducti, & literæ datæ. Conſul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, conſignata omnia ad ſenatum itinere terreſtri miſit: navibus devehi legatos juſſit. Quum eodem ferè die literæ legatique Romam veniſſent, &, percunctatione factâ, dicta cum ſcriptis congruerent, primò gravis cura Patres inceſſit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles inſtaret. cui tamen adeò non ſuccubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italiâ hoſtem. Captivis in vincula condi juſſis, comitibuſque eorum ſub haſtâ venditis, ad naves viginti (1) quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductiſque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta naves ab Oſtiâ Tarentum profectæ: juſſuſque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apuſtius legatus Tarenti præerat, in naves impoſitis, quinquaginta navium claſſe non tueri modò Italiæ oram, ſed explorare de Macedonico bello. ſi congruentia literis legatorumque indiciis Philippi conſilia eſſent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret: iſque, L. Apuſtio legato exercitui præpoſito, Tarentum ad claſſem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam tranſmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad claſſem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta eſt, quæ Ap. Claudio in Siciliam miſſa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apuſtium legatum Tarentum eſt devecta. ſimul ab Hierone miſſa ducenta millia modiûm tritici, & hordei centum.

Legati Philippi & Hannibalis Romam deducuntur.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad

C. 38. (1) Legendum videtur; *ad naves viginti, quibus P. V. F. p. p. viginti quinque alias decernunt.* Valerio viginti naves reſtabant, poſtquam quinque cum captis legatis Romam miſiſſet. Vid. ſuprà c. 32. Et aliæ viginti quinque, cum quinque illis navibus quæ legatos deportaverant, efficiunt numerum triginta, quæ mox dicuntur ab Oſtiâ Tarentum profectæ. *Tò paratas*, ſi non penitus delendum, in *parari* mutandum eſt.

Philippum

Alteram legationem mittit Phil. ad Hannibalem.

Philippum captiva navis, (1) una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis, quæ cum Hannibale legatis suis (2) convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui (3) Scotino cognomen erat, & Crito Berœæus, & Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt mandata. sed priùs se æstas circumegit, quàm movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis † momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam, & Trebulam, & Saticulam, urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta † procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super (4) Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.

Res in Sardiniâ gestæ.

XL. Et in Sardiniâ res per T. Manlium prætorem (1) administrari cœptæ, quæ omissæ erant, postquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis armatis,

C. 39. (1) Secundùm hæc verba legati regis Philippi pluribus navibus in Italiam trajecissent. At una tantùm navis memoratur suprà c. 34. & mox hoc cap. *Tantum navis una capta cum legatis momenti fecit.* An Livius indicare voluit, navem, quâ legati Philippi vecti sunt, simul cum quinque navibus, quas celerrimas ex classe suâ P. Valerius delegerat, Romam missam fuisse? Porro *ex cursu refugit*, ut infrà l. 44. c. 19. *Brundusii legatos jam esse, bis ex cursu Dyrrachium rejectos.* (2) Sic Ter. in Ad. 1. 1. 34. *Hæc fratri mecum non conveniunt.* & Cicero sæpe. E. (3) Hoc ab alienâ manu suspicari additum possis. Nam verus ille Σκοτεινὸς multis ætatibus ante Philippum Demetrii filium vixit: nisi homo ineptus æmulatione prioris hoc sibi cognomen adscivit. (4) Legendum videtur *super Suessulam*, ex c. 17 & 32. suprà, necnon c. 46 & 48. infrà.

C. 40. (1) Vel legendum est *proprætorem*, vel *prætor* hìc, ut alibi sæpe, pro

armatis, ut terrâ rem gereret, & a prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum fortè profectus erat in (2) Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, quâ copias augeret. Filius ejus, nomine Hiostus, castris præerat: is, adolescentiâ † ferox, temere prœlio inito fusus fugatusque. ad tria millia Sardorum eo prœlio cæsa, octingenti ferme vivi capti. (3) Alius exercitus primò per agros silvasque fugâ palatus; dein, quò ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. † debellatumque eo prœlio in Sardiniâ esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad spem † rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. ea occasio Hampsicoræ data Pœno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, & classe remissâ Karthaginem, duce Hampsicorâ ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusâ eum populatione continuisset. Primò castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremò descensum in aciem, signisque collatis, justo prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facilè vinci assuetis, fecerunt: postremò & ipsi, quum omnia circà strage ac fugâ Sardorum repleta essent, fusi. ceterùm terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. cædes inde magis, quàm pugna, fuit. Duodecim millia hostium cæsa Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia & septingenti capti, & signa militaria septem & viginti.

Prœlium, quo superiores Romani.

XLI. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Karthaginienses. Mago ex gente Barcinâ, pro-

pro præfecto provinciæ & belli duce sumitur. T. enim Manlius non fuit prætor hoc anno, ut constat ex c. 30 & 34. suprà. (2) Sardiniæ populum qui, quia in montanis habitabant, ideo ad arcendum frigus mastrucis & pellibus utebantur: unde illis nomen *Pelliti*. *Mastrucatos latrunculos* Cicero Sardos vocat. (3) h. e. reliqua exercitûs pars, ut c. 37. suprà, *alia præda militi concessa*; & sæpe.

pinquâ

pinquâ cognatione Hannibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis; belliqne ejus haud dubiè concitor(1). Nec Sardorum duces minùs nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam & filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ antè, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius,(2) victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivosque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor(3), quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Karthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quò fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quàm tempestas, passim disjecit. Per eosdem fortè dies & Bomilcar cum militibus, ad supplementum Karthagine missis, elephantisque, & commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, (4) æstu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nullâ re gestâ, Messanam repetit. Eâdem æstate Marcellus ab Nolâ, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum

Perdomita Sardinia.

C. 41. (1) Sic infrà l. 37. c. 45. *Thoantem quoque Ætolum, concitorem Ætolici belli.* Eodem modo *concire bellum, turbas, seditionem.* (2) *Victor exercitus* frequens est. suprà l. 1. c. 10. l. 2. c. 25. l. 8. c. 13. & alibi. Sic ‡ *exercitus tiro. plebs transfuga* supra l. 2. c. 1. *animus liberator* l. 1. c. 56. (3) Vid. not. 1. ad cap. præc. Prætor fuerat anno secundo hujus belli. suprà l. 22. c. 10. (4) Sic Cæs. l. 4. Bell. Gall. c. 33. *et ventum & æstum uno tempore nactus secundum.* Codices autem ferè omnes, pro *secundo*, præferunt

agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit. adeóque omnia ferro atque igni vaſtavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem miſſi ſimul ex utrâque gente(1), ita Pœnum allocuti ſunt: *Hoſtes populi Romani, Hannibal, fuimus primùm per nos ipſi, quoad noſtra arma, noſtræ vires nos tutari poterant. poſtquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: a quo relicti pacem neceſſariam accepimus*(2), *fuimuſque in eâ per annos prope quinquaginta*(3), *ad id tempus, quo in Italiam veniſti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quàm unica comitas ac benignitas erga cives noſtros, quos captos nobis remiſiſti, ita conciliavit tibi, ut, te ſalvo atque incolumi amico, †non modò populum Romanum, ſed ne Deos quidem iratos (ſi dici †fas eſt) timeremus. At, Hercule, non ſolùm incolumi & victore, ſed præſente te, (comploratum propè conjugum ac liberorum noſtrorum exaudire, & flagrantia tecta poſſes conſpicere) ita ſumus aliquoties hâc æſtate devaſtati, ut M. Marcellus, non Hannibal, viciſſe ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modò ictum vigentem,* (4)*velut aculeo emiſſo, torpere. Per*(5)*centum propè annos cum populo Romano bellum geſſimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: niſi quòd per biennium Pyrrhus noſtro magis milite ſuas auxit vires, quàm ſuis viribus nos defendit. Non ego* (6)*ſecundis rebus noſtris gloriabor, duos conſules, ac duos conſulares exercitus a nobis ſub jugum miſſos, & ſi qua alia aut*

Oratio Samnitium ad Hannibalem.

præferunt *ſuo*; quod verum videtur. *Æſtu ſuo*, h. e. ſibi commodo, ſibi favente. [ut Anglicè dicimus: *the tide with him.*] Sic Hor. Ep. 9. v. 30. *Ventis iturus non ſuis.* Vid. †*tempora ſua.*

C. 42. (1) Hirpini, etſi & ipſi Samnites fuiſſe dicuntur, tamen, ut ſeparatum quoddam a ceteris Samnitibus corpus, *gens* vocari poſſunt. Caudini ſine dubio *populus* gentis Samnitium fuerunt, ut Samnites Pentri ſuprà l. 9, c. 31. l. 22. c. 61. Diſcrimen ‡ *populi* & *gentis* non ſemper ſervant ſcriptores veteres. (2) *Accipere pacem* ſæpe occurrit; & quidem cum emphaſi Samnites dicunt, ſe *accepiſſe* pacem, qualemcunque nempe Romani darè voluerant. infrà l. 32. c. 33 & 36. (3) Legendum videtur *ſexaginta.* Pax enim illa duravit per annos circiter quatuor & quinquaginta: & vox *prope* majori numero non expleto adjicitur. (4) *Emittere* hìc eſt *exſerendo amittere.* Eâdem ab apibus ductâ metaphorâ uſus eſt Curtius l. 4. c. 14. *Ubi primum impetum effudit, velut quædam animalia, emiſſo aculeo, torpet.* & Cic. pro Flacc. c. 17. *Mortuus eſt aculeo jam dimiſſo, ac dicto teſtimonio.* (5) Vid. not. 4. ad c. 5. ſuprà. (6) Unus ſcilicet

aut læta aut glorioſa nobis evenerunt. quæ aſpera adverſaque tunc acciderunt, minore indignatione referre poſſumus, quàm quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magiſtris equitum, bini conſules cum binis conſularibus exercitibus ingrediebantur fines noſtros; antè explorato, & ſubſidiis poſitis, & ſub ſignis ad populandum ducebant. nunc proprii (7) *unius & parvi ad tuendam Nolam præſidii præda ſumus. Jam ne manipulatim quidem, ſed latronum modo, percurſant totis finibus noſtris negligentiùs, quàm ſi in Romano vagarentur agro. Cauſa autem hæc eſt, quòd neque tu defendis, & noſtra juventus, quæ, ſi domi eſſet, tutaretur, omnis ſub ſignis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, niſi, a quo tot Romanas acies fuſas ſtrataſque eſſe ſciam, ei facile eſſe ducam opprimere populatores noſtros vagos, ſine ſignis, palatos, quò quemque trahit, quamvis vana, prædæ ſpes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt,* (8) *præſidiumque miſſum nobis & Nolæ ademerit: ſi modò, quos, ut ſocios haberes, dignos duxiſti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.*

Reſponſum Hannibalis.

XLIII. Ad ea Hannibal reſpondit: *Omnia ſimul facere Hirpinos Samniteſque: & indicare clades ſuas, & petere præſidium, & queri indefenſos* (1) *ſe neglectoſque. Indicandum autem fuiſſe primùm, dein petendum præſidium: poſtremò, ni impetraretur, tum denique querendum, fruſtra opem imploratam. Exercitum ſeſe non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne & ipſe oneri eſſet, ſed in proxima loca ſociorum populi Romani adducturum. iis populandis & militem ſuum repleturum ſe, & metu procul ab iis ſummoturum hoſtes. Quod ad bellum Romanum attineret, ſi Traſimeni quàm Trebiæ, ſi Cannarum quàm Traſimeni pugna nobilior eſſet; Cannarum ſe quoque memoriam obſcuram majore & clariore victoriâ facturum.* Cum hoc reſponſo muneribuſque amplis legatos dimiſit.

licet legatorum loquebatur omnium nomine, qui propterea ſingulari uti poterat, vel, collegas complexus, plurali. Similiter ſuprà l. 7. c. 30. ubi vid. not. 1. (7) h. e. quod uni certæ urbi deſtinatum propriumque eſt, vixque ad eam tuendam ſufficit. Infrà l. 27. c. 38. *Hannibalem ſuo proprio occupatum bello.* (8) Paucorum Numidarum præſidium nobis miſſum etiam ademerit præſidium Nolæ, quia Numidis his prædæ erunt præſidiarii Nolani, populatores noſtri. Sed ulcus latere videtur.

C. 43. (1) Suprà l. 4. c. 28. *hîc præbituri vos telis hoſtium eſtis indefenſi.*

(2)

dimisit. ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eódem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Karthagine advecto atque elephantis, venit. castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti comperta sunt, quàm quæ a legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisque præsidiis, tuto receptu prædatum ierat: omniaque, velut adversùs præsentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt (2). Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circà explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum & Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit (3) senescentem cum viribus majestatem. *Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quàm grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quàm ad Cannas fuissent: nedum prætor unus, cum paucis & novis militibus, Nolam tutari possit. ipsorum,* (4) *quàm Hannibalis, interesse, captâ an traditâ Nolâ potiretur. potiturum enim, ut Capuâ Nuceriâque potitus esset: sed, quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos propè in medio sitos Nolanos scire. Nolle † ominari, quæ captæ urbi cessura* (5) *forent: sed potiùs spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quàm ipsos, legem, quâ in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.*

Animos Nolanorum tentat Hannibal.

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere; & sibi si cum fortunâ mu-*

(2) Legendum videtur *fuerant.* (3) Sic infrà l. 24. c. 15. *Pœnus mancipia Romana & ex ergastulo militem verbis obtereret.* (4) Subintelligitur, ut sæpe, † *magis.* (5) h. e. eventura. Sic res dicitur *cedere prospere, feliciter* &c. passim.

tanda

tanda fides fuerat, serò jam (1) *esse mutare eam. dedituris se Hannibali non fuisse arcessendum Romanum præsidium: cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore.* Hoc colloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructâ intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu perculsi cæsique sunt; dein, concursu ad pugnantes facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna. memorabilisque (2) inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum primâ eruptione perculsi ceciderunt haud plus quàm triginta, Romanorum (3) nullus. Imber † continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis † tenuit: itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit(4): neque Hannibal detrectavit. Mille ferè passuum inter urbem erant castraque. eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utrâque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prœlium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit; pugnâ abstinere, ni ab se signum accepissent.

Oppugnat Nolam.

XLV. Prœlium erat anceps: summâ vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante

C. 44. (1) Accepto nempe Romano præsidio. (2) Pugna *memorabilis inter paucas* est, inprimis memorabilis. Sic Plin. l. 30. Hist. Nat. c. 1. *res in paucis digna*, de quâ plura dicantur. Id. l. 20. c. 17. *Pythagoræ inter pauca laudatum.* Quint. l. 10. c. 3. *inter paucos disertus.* Neque aliter accipiendum videtur illud nostri, suprà l. 22. c. 7. *Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades.* E. (3) Ex optimis scriptis legendum videtur *Romani L.* h. e. quinquaginta. (4) Drakenborchius dedit *educit*; sed, ut videtur, operarum errore.

diem

diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis (1), pulſis priore anno ab Nolâ ab eodem ſe duce, milite alio, inſtare jubet. *Non omnes eſſe in acie: prædantes vagari in agro. ſed, qui pugnent, (2) marcere Campanâ luxuriâ, vino & ſcortis, omnibuſque (3) luſtris per totam hiemem confectos. Abiſſe illam vim vigoremque, dilapſa eſſe robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque ſuperata ſint juga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque ſuſtinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuiſſe, ibi virtutem bellicam, ibi militarem diſciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi ſpem futuri exſtinctam.* Quum hæc exprobrando (4) hoſti Marcellus ſuorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma ſignaque eadem ſe noſcere, quæ ad Trebiam Traſimenumque, poſtremò ad Cannas viderit habueritque. militem alium profectò ſe in hiberna Capuam duxiſſe, alium inde eduxiſſe. Legatumne Romanum & legionis unius atque ‡ alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies conſulares nunquam ſuſtinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis ſubſidiis, inultus nos jam iterum laceſſit? Ubi ille meus miles eſt, qui erepto ex equo C. Flaminio conſuli caput abſtulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii eſt aliud? Qui pauci plures vincere ſolitieſtis, nunc paucis plures vix † reſtatis. Romam vos expugnaturos, ſi quis duceret, fortes linguâ, jactabatis. (5) En nunc minor eſt res. hîc experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campeſtrem urbem, non flumine, non mari ſeptam. hinc vos ex tam opulentâ urbe prædâ ſpoliiſque onuſtos vel ducam, quò voletis, vel ſequar.*

XLVI. (1) Nec bene, nec malè dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romaniſque

C. 45. (1) Sempronii ductu. vid. ſuprà c. 35. (2) Sic *marceſcere deſidiâ* infrà l. 28. c. 35. (3) Cic. Phil. 2. c. 6. *vino luſtriſque confectus.* (4) Gronovius vult *exprobrando in hoſtem*: ut ſupr` l. 1. c. 51. *Hæc Aricinus in regem Romanum increpans.* (5) Ita ex conjecturâ emendavit, vel, ut mihi videtur, locum depravavit Valla. Ante eum editi habebant, *Enim minor eſt res*: eóque ducunt optimi ſcripti. Hanc lectionem, quam unicè veram exiſtimo, reduxere Gronovius & Crevierius; & τὸ *enim*, a fronte orationis, induere vim adverſativæ volunt, ut aliquoties apud Plautum. Mihi verò magis multo placet interpretatio Strothiana: Scilicet minor iſta res eſt, nempe Romam capere; vel quaſi minor ſit res. Acerbum ſcomma.

C. 46. (1) H. e. nec laudes, nec vituperationes. E.

Pœni in castra compelluntur.

Romanisque crescerent animi, non duce solùm adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio & gratulatione etiam plebis, quæ antè inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, & signa militaria undeviginti, & duo elephanti. quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. posterum diem induciis † tacitis, sepeliendo utrinque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum (2), cremavit. Tertio pòst die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fideliqué operâ in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispaniâ, Numidis in Africâ post bellum, virtutis causâ, (3) latus datus est. Hannibal, ab Nolâ remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nolâ Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propiùs movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus. donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus prœliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. civis (4) indidem erat, longè omnium Campanorum fortissimus eques: adeò ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloriâ equestri æquaret.

Q. Fabii res gestæ.

Jubellius Taurea.

Claudius Asellus.

(2) Per appositionem dictum. Vid. suprà l. 1. c. 37. (3) Tò *latus* delendum videtur, nec in codicibus apparet. Plures scripti præferunt *locus datus est*; quod tolerabilius foret. *Numidis locus* (h.e. sedes) *in Africâ datus est*. (4) Ex eâdem hâc gente oriundus civitatem Romanam adeptus erat. Vox *indidem* Livio familiaris est. infrà l. 25. c. 15. l. 27. c. 12. & alibi.

æquaret. Hunc 5) Taurea quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *Ubi esset Claudius Asellus?* quæsivit. &, *quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque* (6) *opima spolia victus, aut victor caperet?*

XLVII. Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra, id modò moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant: & Campani, non vallum modò castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. (1) Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conferentur manus.* Dicto propè citiùs equum in viam Claudius dejecit(2). Taurea, verbis ferocior, quàm re, (3) *Minimè sis*, inquit, *cantherium in fossâ.* quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum (4) ex viâ longè perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio

alibi. (5) *Quæsivit hunc, ubi esset*, i.e. quæsivit, ubi hic esset. Ideo autem post hæc verba *ubi esset* addit nomen *Claudius Asellus*, propter plura interposita inter *hunc* & *quæsivit*. (6) Vid. not. 5. ad c. 20. l. 4. suprà.

C. 47. (1) Quum initio celebritatem quamdam fastumque certamini mox futuro per ferocia dicta addidissent. (2) Cùm impetu deorsum misit. Ita etiam loquitur Statius l. 7. Theb. v. 429. Eodem sensu, *de muro se dejecerunt* Cæs. l. 1. Bell. Civ. c. 18. (3) *Cantherius*, sive *canterius*, est equus castratus. Est etiam adminiculum vel pedamentum vitium Fodiebantur vineæ: in fossâ figebantur cantherii, quibus applicabantur & imponebantur teneræ vites. Sed quia *cantherius* etiam equi genus est, via autem cava propter altiorem utrinque campum instar fossæ, illudens Taurea, postquam Claudius equum egerat in viam cavam, *en*, inquit, *cantherium in fossâ*: vel, *Hoc possis verè dicere cantherium in fossâ, quod ego me esse nolo.* Quod quidem dictum nullam aliam am tum temporis vim habebat, quàm ut invidiam ignavi turpisque discessûs minueret. Ita Gronovius aliique post eum. Sed mallem viros doctos dixisse, quomodo *τὸ sis* accipiendum sit; an, ut Valla censet, pro *si vis*: necnon utrùm *cantherium* casu recto dicatur. Hoc, credo, exemplo caret. Plures etiam optimique scripti præferunt *in fossam*; quod verum videtur. *Minimè, sis*, (h.e. si placet) *cantherium in fossam*, nempe dejiciam. Et ita Strothius. (4) Quum ex viâ in campum rursus evectus longè

gaudio & gratulatione victor in caſtra redit. Huic pugnæ equeſtri rem (quàm ſatis (5) certam, † communis exiſtimatio eſt) mirabilem certè, adjiciunt quidam annales : quum refugientem ad urbem Tauream Claudius ſequeretur, patenti hoſtium portæ invectum, per alteram, ſtupentibus miraculo hoſtibus, intactum evaſiſſe.

XLVIII. Quieta inde ſtativa fuere, ac retro etiam conſul movit caſtra, ut ſementem Campani facerent : nec antè violavit agrum Campanum, quàm jam altæ in ſegetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana caſtra ſuper Sueſſulam ; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconſuli imperavit, ut, retento Nolæ neceſſario ad tuendam urbem præſidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri ſociis, & ſumptui reipublicæ eſſent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxiſſet, M. Valerium inde prætorem Brundiſium, cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu miſit, tuerique oram agri Sallentini, & providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, juſſit. Exitu æſtatis ejus, quâ hæc geſta perſcripſimus, literæ a P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quàmque proſperas in Hiſpaniâ res geſſiſſent. ſed pecuniam in ſtipendium, veſtimentaque, & frumentum exercitui, & ſociis navalibus omnia deeſſe. Quod ad ſtipendium attineat, ſi ærarium inops eſſet, ſe aliquam rationem inituros, quo modo ab Hiſpanis ſumant. cetera utique ab Româ mittenda eſſe : nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri poſſe. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, & vera ſcribi, & poſtulari æqua, fateretur : ſed occurrebat animis, quantos exercitus terreſtres navaleſque tuerentur, quantaque nova claſſis mox paranda eſſet, ſi bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuiſſent, vix ‡ præſides provinciarum exercitus alere : tributo (1) ſumptus ſuppeditari. quum ipſum tributum conferentium numerum tantis exercituum ſtragibus, & ad Traſimenum lacum, & ad

Literæ ex Hiſpaniâ.

Romanorum inopia.

longè perequitaſſet. Alii volunt *quum eâ viâ.* (5) Orta eſt hæc lectio ex Vallæ conjecturâ. Gronovius meliùs : *quàm vera ſit.* Codices ſunt mirè corrupti.

C. 48. (1) A civibus collato, quum jam vectigalia ex provinciis defeciſſent.

ad Cannas, imminutum; tum, qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, aliâ perituros peste. Itaque, (2) nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis (3) auxissent patrimonia, ut reipublicæ, ex quâ crevissent, (4) ad tempus commodarent; conducerentque eâ lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur. Hæc prætor in concione edixit(5), quâ die vestimenta, frumentum, (6) Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset ‡ locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militiâ vacarent, (1) dum in eo publico essent: alterum, (2) ut, quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, privatâque pecuniâ respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat(3).

Privatâ pecuniâ respublica administratur.

defecissent. (2) Nisi respublica pecuniâ mutuò sumptâ sublevetur, præsenti ærarii pecuniâ se sustinere non posse. Sall. in Cat. c. 24. *pecuniam suâ, aut amicorum fide, sumptam mutuam.* (3) *Redimere* est pro certo pretio aliquid faciendum vel præbendum suscipere. *Redemptores* nos dicimus *contractors.* De eorum fraude avaritiâque vid. infrà l. 25. c. 3. & seqq. (4) Ut rempublicam privato sumptu & suâ pecuniâ ad aliquod tempus adjuvarent. *Commodare alicui,* pro, facere quod alicui commodum sit, apud Cic. frequens est. Sed omnes scripti ignorant *τὸ ad;* quo expuncto, Crevierius ita locum exponit: ut commodis reipublicæ hactenus inservirent, ut non pecuniæ tamen, sed temporis gratiam facerent. (5) Meliùs: *Hæc prætor in concione,* supple, pronunciavit: *edixitque quâ die,* &c. vel: *in concione edixit & quâ die.* (6) Quum dicimus *Hispanus,* nomen nationis ostendimus; quum autem *Hispanienses,* cognomen eorum, qui provinciam Hispaniam incolunt, etsi non Hispani.

C. 49. (1) Quamdiu illam curationem, tanquam conductores & publicani, gererent. *Publico,* nempe *negotio. Publica* dicebantur sive vectigalia & reditus populi Romani, quæ publicanis locabantur; sive munera operave, quæ itidem publicani conducebant. Infrà l. 34. c. 6. *frumentum & cetera, quæ belli usus postulabat, præbenda publicani se conducturos professi erant.* (2) Ut populus Romanus sibi damnum præstet, quod a tempestate vel hoste afferri possit. Similiter infrà l. 25. c. 3. *quia publicum*

ebat(3). Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summâ fide præbita, nec secus quàm si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, & Hamilcare (4) Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Karthaginiensium, ibi (5) rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugnâ fuerunt, sexdecim circiter Romanis: tamen adeò haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quàm ipsi erant, Romani hostium occiderint: ceperint ampliùs tria millia hominum, paullo minùs mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prœlio occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provinciâ, (6) ut quæ maximè omnium belli avidâ, modò præda aut merces esset, & tùm juventute abundante. Iterum signis collatis, eâdem fortunâ utriusque partis pugnatum. supra tredecim millia hostium cæsa, supra duo capta, cum signis duobus & quadraginta, & novem elephantis. Tum verò omnes propè Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores eâ æstate in Hispaniâ, quàm in Italiâ, res gestæ.

Scipiones trina Pœnorum castra capiunt.

licum periculum erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus. (3) Sic infrà l. 25. c. 24. *partium sensu non satis pertinente in omnia.* l. 26. c. 38. *Ad plures exemplum, quàm calamitas, pertinebat.* Cæsari frequens est hoc verbum eodem sensu. (4) In melioribus scriptis est *Hannibale.* (5) *Summa res* æque dicitur, ac *summa rei.* Sic Virg. l. 2. Æn. v. 322. *Quo res summa loco?* Sic *summa respublica* infrà l. 26. c. 10. & passim. (6) Ex provinciâ, quæ & belli, quantum quæ maximè, avida erat, si modò præda aut merces ostenderetur; & tum abundabat juventute.

EPITOME

EPITOME LIBRI XXIV.

HIERONYMUS, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Karthaginienses defecit; & propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversùs Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maximè operâ, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus consul, in Siciliâ, quæ propè tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum propè inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispaniâ a P. & Cn. Scipionibus adversùs Karthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, & a Masinissâ, (1) rege Massylorum, pro Karthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magnâ manu transiit contra Gades; ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis adscitis, (2) tunc primùm mercenarium militem Romana castra habuerunt.

Epit. l. 24. (1) Masinissa hîc vocatur rex Massylorum, non quòd ipse tum regnaret, sed quia filius Galæ regis Massylorum erat. (2) Vid. quæ notantur ad c. 49. infrà.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS QUARTUS.

U. c. 537. A. C. 215. *Res a Pœnis apud Bruttios gestæ.*

I. UT ex Campaniâ in Bruttios reditum eſt, Hanno, adjutoribus & ducibus Bruttiis, Græcas urbes (1) tentavit, eo faciliùs in ſocietate manentes Romanâ, quòd Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Karthaginienſium partis factos cernebant. *Rhegium fruſtra tentatum.* Rhegium primùm tentatum eſt, dieſque aliquot ibi nequicquam abſumpti. Interim (2) Locrenſes frumentum, lignaque, & cetera neceſſaria uſibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hoſtibus eſſent: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. poſtremò ii modò relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. *Locrenſes ſe dedunt Pœnis.* In permixtam omnium ætatium ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magnâ ex parte inermem, Hamilcar Pœnus equites emiſit; qui, violare quemquam vetiti, tantùm, ut excluderent ab urbe fugâ diſſipatos, turmas objecere. Dux ipſe, loco ſuperiore capto, unde agros urbemque poſſet conſpicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque

C. I. (1) Græcorum in magnâ Græciâ colonias, Rhegium, Locros, Crotonem &c. (2) Libro ſuperiore, c. 30. Locrenſes deſciviſſe memorantur ad Bruttios Pœnoſque, anno ipſo Cannenſis cladis. Hîc iidem defeciſſe dicuntur, poſtquam ex Campaniâ rediit Hanno, qui lib. ſup. c. 46. ſub exitum hujus ipſius anni, cujus nunc eventus deſcribit Livius, ab Hannibale remiſſus dicitur ab Nolâ in Bruttios. Hæc inter ſe pugnare cuivis

atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, &, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primò fides est: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. advocatâque extemplo concione, quum & levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, &, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, (3) pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quàm probatam tueri auderent; haud dubio in speciem (4) consensu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis(5), atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Pœnosque eâ conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei propè non servata fides deditis est, quum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messanâ trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio prætore missi ad † obtinendam urbem præsidio. itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Hannibalis data pax. *ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus in † potestatem Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.*

II. Sic a freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad (1) Crotonem oppugnandum pergunt ire; Græcam &

cuivis patet. (3) Obstrictos Pœnis, propinquos illorum, tanquam pignora, in potestate suâ habentibus. (4) *In speciem* suprà l. 3. c. 9. & 40. l. 6. c. 14 & alibi. (5) Similis constructio infrà occurrit l. 27. c. 5. *Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis.*

C. 2. (1) Vid. c. 30. lib. sup. & not. 2. ad cap. præc.

(2)

ipſam urbem, & maritimam: plurimum acceſſurum opibus, ſi in orâ maris urbem portu ac mœnibus validam tenuiſſent, credentes. Ea cura angebat, quòd neque non arceſſere ad auxilium Pœnos ſatis audebant, (2) ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur: &, ſi Pœnus rurſus magis arbiter pacis, quàm adjutor belli, fuiſſet, ne in libertatem Crotonis, ſicut antè Locrorum, fruſtra pugnaretur. Itaque optimum viſum eſt, ad Hannibalem mitti legatos, (3) caverique ab eo ut receptus Croto Bruttiorum, eſſet. Hannibal uum præſentium eam conſultationem eſſe reſpondiſſet, & ad Hannonem eos † rejeciſſet, ab Hannone nihil certi ablatum (4). Nec enim diripi volebant (5) nobilem atque opulentam urbem: & ſperabant, quum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturiùs ad ſe defecturos. Crotone nec conſilium unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut morbus invaſerat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus diſſentirent: ſenatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam diſſenſionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis; Ariſtomachum eſſe principem plebis, tradendæque auctorem urbis: & in vaſtâ urbe latéque omnibus disjectis (6) mœnibus raras & ſtationes cuſtodiaſque ſenatorum eſſe. quâcunque cuſtodiant plebis homines, eâ patere aditum. Auctore ac duce perfugâ, Bruttii coronâ cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo impetu locos (7) omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam ‡ antè ad talem caſum perfugio. Eòdem Ariſtomachus perfugit; tanquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuiſſet.

(2) Ne quid viderentur egiſſe, in quo non ut ſocii ſe geſſiſſent, ſed tanquam ſua conſilia a Pœnis ſeparantes (3) Fidem ſibi dari. Suprà l. 3. c. 52. *Id modò ſimul orant ac monent, ut ipſis ab invidiâ caveatur.* c. 55. *quicquid libertati plebis caveretur.* infrà l. 36. c. 31. *de quibus . . . in poſterum caveri ſibi vellent.* (4) Bruttii nullum certum reſponſum abſtulerunt ab Hannone. Cic. ad Plancum l. 16. ad Att. poſt ep. 16. *Adimus ad Cæſarem, verba fecimus pro Buthrotiis, decretum liberaliſſimum abſtulimus.* (5) Nempe Hannibal & Hanno. (6) h. e. in varias admodum partes huc illuc procurrentibus. Sic infrà c. 33. *vaſtam disjectamque ſpatio urbem.* (7) Scripti omittunt *locos*. Legendum igitur videtur vel *omnia* vel potius † *omnem*, h. e. totam urbem

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia paſſuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. poſt vaſtitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: & (1) arx procul iis, quæ habitabantur. (2) Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsâ urbe erat nobilius) Laciniæ Junonis, ſanctum omnibus circà populis. (3) Lucus ibi, frequenti ſilvâ & proceris abietis arboribus ſeptus, læta in medio paſcua habuit, ubi omnis generis ſacrum Deæ paſcebatur pecus ſine ullo paſtore: ſeparatimque egreſſi cujuſque generis greges (4) nocte remeabant ad ſtabula, nunquam inſidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea ſolida facta, & ſacrata eſt: inclytumque templum, divitiis etiam, non tantùm ſanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur (5) plerumque tam inſignibus locis. Fama eſt, aram eſſe in veſtibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, unâ parte imminens mari, alterâ, vergente in agrum, ſitu tantùm naturali quondam munita, poſtea & muro cincta eſt, quâ per averſas rupes ab Dionyſio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, ſatis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumſedente cum Bruttiis eos etiam plebe ſuâ. Poſtremò Bruttii, quum ſuis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti neceſſitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eò deduci, antiquamque

Laciniæ Junonis templum.

Arx Crotonis [illegible]

C. 3. (1) Et arx procul erat diſſita ab iis locis quæ habitabantur. *Frequenter habitari* ſuprà l. 2. c. 62. infrà l. [illegible] c. 22. (2) Centum quinquaginta ſtadiis aberat ſecundùm Strabonem, h. e. propè novendecim millibus. Conciliari poſſunt, ſi Strabonem maritimum iter, Livium terreſtre deſignaſſe dicamus. (3) Quum *lucum* ſilvâ & arboribus ſeptum fuiſſe dicit, eum ab his diſtinguit: ut *lucus* propriè videatur eſſe [illegible] quæ in medio ſilvæ & aliarum arborum, iiſque circumdata erat. Porro *arbores abietis* dici non poſſe ſibi perſuadebant quidam Grammatici. [illegible] autem errare patet ex illis, quæ notat Sanctius l. 2. Min. c. 3. (4) Libri optimi ignorant τὸ *greges*. Legendum videtur [illegible] *quiſque generis, nocte remeabant.* (5) Potiùs legendum: *[illegible] plerumque tam inſignibus locis.* Verbum ſine nominativo [illegible]

antiquamque frequentiam eorum (6) recipere vaſtam ac deſertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, præter Ariſtomachum, movit morituros ſe affirmabant citiùs, quàm, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legeſque, ac mox linguam etiam verterentur. Ariſtomachus unus, † quando nec ſuadendo ad deditionem ſatis valebat, nec, ſicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenſes brevi pòſt legati, quum permiſſu Hannonis arcem intraſſent, perſuadent, ut traduci ſe in Locros (7) paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut ſibi liceret, impetraverant & ab Hannibale, miſſis ad ipſum legatis. ita Crotone exceſſum eſt, deductique Crotoniatæ ad mare naves conſcendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apuliâ ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriæ Sempronius Conſul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occaſione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, & in dies cautior tutiorque ab inſidiis fiebat.

Hieroni ſuccedit Hieronymus Syracuſis.

IV. In Siciliâ Romanis omnia mutaverat mors Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem ejus tranſlatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, (1) modicè laturum. Lætè id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultimâ ſenectâ voluiſſe dicitur liberas Syracuſas relinquere, ne ſub dominatu puerili, (2) per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic conſilio ejus ſummâ ope obſtitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes ſe viroſque ſuos, Andranodorum & Zoïppum: nam ii tutorum primi relinquebantur.

videtur. At ſic perpetuò Livius; ſive *homines* ſubaudire placeat, ſive *annales*. (6) Vox *eorum* vel porſus delenda, vel in *ſuam* mutanda videtur. (7) Intellige populum, regionem Locrenſem: aut eradenda eſt præpoſitio, quæ jungi vix poteſt cum urbis nomine. [Vide tamen not. 12. ad c 52. l. 5. ſuprà.]

C. 4. (1) *Modicè ferre* ad Græcum *μετρίως φέρειν* formatum eſt. Mox *læte* in *læti* mutandum Crevierius cenſet, & vacare præpoſitionem *ad*, quam etiam codices quidam ignorant. (2) Interiret per laſciviam Hieronymi,

bantur. Non facile erat nonagefimum jam agenti annum, circumfeffo dies noctefque muliebribus blanditiis, liberare animum, & (3) convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores (4) modò quindecim puero reliquit: quos precatus eft moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab fe cultam, inviolatam fervarent, juvenemque fuis potiffimùm veftigiis infiftere vellent difciplinæque, in quâ edoctus (5) effet. Hæc mandata. Quum exfpiraffet, per tutores teftamento prolato, puero-que in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores difpofiti erant, approbantibus teftamentum, ceteris velut patre amiffo in orbâ civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium & caritate, quàm curâ fuorum, celebre. (6) Deinde ceteros tutores fummovet Andranodorus, juvenem jam effe dictitans Hieronymum, ac (7) regni potentem: deponendoque tutelam ipfe, quæ cum pluribus communis erat, in fe unum omnium vires (8) convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracufanos, (1) fuccedenti tantæ caritati Hieronis. verùm enimvero Hieronymus, velut fuis vitiis (2) defiderabilem efficere vellet avum, primo ftatim confpectu, omnia quàm difparia effent, oftendit. nam qui per tot *Hieronymi vitia.*

onymi, cujus levitas regno velut illuderet. (3) H. e. ita ftatuere de domo fuâ, ut præcipuè reipublicæ confuleret, & illius ftatum hujus commodo attemperaret. (4) Hoc folum dedit fuo in cives amori, ut non aut plenam rerum omnium licentiam puero relinqueret, aut Andranodorum tantùm & Zoïppum ei tutores daret, fed quindecim tutores nominaret. (5) Meliùs fortaffe *eductus*. Non enim hîc agitur de doctrinâ literarum & artium, fed de patrio & antiquo more ac cultu, qui in domo Hieronis femper viguerat. Sic fuprà l. 21. c. 43. *in prætorio patris . . . propè natum, certè eductum.* (6) Optimus liber fuadet legendum: *celebre. Brevi deinde,* &c. (7) H. e. adminiftrationis regni capacem. vid. not. 3. ad c. 16. l. 23 fuprà. (8) h. e. ad fe traxit. Alio fenfu *convertere in fe* aliquos dicitur, in quo infigne & fingulare aliquid eft, quo fit ut alii oculos animofque in eum convertant: ut fuprà l. 3. c. 50. l. 21. c. 3. infrà c. 9.

C. 5. (1) Succedenti in locum Hieronis, qui tam carus fuerat civibus. Suprà l. 1. c. 48. *Regnavit ita, ut bono moderatoque fuccedenti regi difficilis æmulatio effet.* l. 4. c. 11. *confules, quo majori gloriæ rerum domi forifque geftarum fuccedere fe cernebant.* (2) H. e. excitare vellet defiderium avi.

tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam (3) alborum equorum interdum ex regiâ procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes (4) sequebantur contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modò, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntariâ, aut fugâ præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus & Zoïppus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Karthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: quum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per (5) calonem quendam, æqualem Hieronymi, & jam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo ipse (6) appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremò, quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit (7) ab consciis in insontes indicium (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros) ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur

Conjuratio in ejus caput.

avi. Ita ferme loquitur infrà l. 38. c. 1. *qui superbo atque immodico imperio desiderium Amynandri fecerant.* (3) Tyrannorum fuit mulis & equis albis vehi. Noster suprà l. 5. c. 23. de Camillo, curru equis *albis* juncto urbem invecto. *Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant.* (4) Adjectivum *convenientes* referendum est ad ea omnia quæ sequuntur, *contemptus, superbæ aures,* &c. Numero convenit omnibus; in genere ponitur vocis proximæ. (5) Quidam intelligunt nomen proprium juvenis alicujus Syracusani; nec malè. Minùs enim verisimile videtur, Hieronymo superbissimo cum homine infimæ sortis, calone, familiaritatem fuisse. (6) H. e. tentatus, ad societatem conjurationis solicitatus. Sic *stupri causâ aliquem appellare*, apud Valer. Max. aliosque. E. (7) Accusavit insontes, qui essent *ab latere tyranni*, h. e. ejus

ditur ad supplicium: adjectique pœnæ ceteri juxtà insontes. Conscriorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit (8), aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubiè ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo (1) cum Hannibale nobili adolescente Hippocrates & Epicydes, nati Karthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo (2), Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, (3) quum seriò legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quàm rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Karthaginem misit ad fœdus (4) ex societate cum Hannibale faciendum.

Ad Hannibalem inclinat.

Legati Rom. per ludibrium ab eo auditi.

ejus familiares, qui latus ejus plerumque tegerent; *quorum capita vilissima eorum esse fingati*, quos facillimè passurus erat morti ac suppliciis objici. sed displicet illa longissima parenthesis inter voces *indicium* & *ab latere*. Longè expeditior erat vulgata ante Gronovium lectio, licet in codicibus scriptis non compareat: *Ab latere inde eos nominat tyranni, quorum*, &c. (8) H. e. è conspectu abiit, publico caruit. E.

C. 6. (1) Fuere qui hunc locum ita emendandum censerent: *ac remissi ab eodem Hannibale nobiles adolescentes Hippocrates & Epicydes.* At viros doctos fefellit Polybium, quem sequitur Livius, tertii istius legati mentionem fecisse. Ita enim ille: Απεπεμπε τους πρεσβεις Hieronymi Hannibal; συν δε τουτοις Αννιβαν τον Καρχηδονιον, οντα τοτε τριηραρχον, και τους Συρακοσιους Ἱπποκρατη και τον αδελφον αυτου τον νεωτερον Επικυδην. Hannibalis quidem illius trierarchi nulla postea mentio fit, quia nempe redux ab legatione ad Karthaginienses ex hâc scenâ abiisse videtur; Hippocrates autem & Epicydes manserunt, & deinde magnas etiam partes in hâc tragœdiâ sustinuerunt. (2) h. e. orti avo exsule ab Syracusis. (3) Ordo est *dicentes se redituros esse ad eum, quum*, &c. (4) Socie-

Fœdus ejus cum Pœnis. faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Siciliâ expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, † finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantùm, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi(5), jubebant meminisse, legationem misit, quâ æquum censebat, (6) Siciliâ sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Karthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem (7) animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo præcipitia (1) ad exitium fuerunt. nam quum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes (2) conjurati (& omnes fortè militabant) imminentes viæ angustæ, quâ descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, quum appropinquaret januæ rex, per † causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum *A conjuratis occiditur.* est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut quum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot priùs vulneribus, quàm succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubiè

tas juncta erat inter Hannibalem & Hieronymum. At vult Hieronymus etiam fœdus facere cum Karthaginiensi populo. (5) Gelo, Hieronymi pater, Nereidem filiam Pyrrhi regis uxorem duxerat. (6) Sic infrà l. 45. c. 11. *nisi sibi & tota Cypro & Pelusio cederet. Cedere possessione* suprà l. 3. c. 45. l. 4. c. 6 & 53. & alibi sæpe. (7) Inconstantiam animi, nunc huc, nunc illuc se vertentis.

C. 7. (1) Talia fuerunt, ut præceps in exitium rueret. *Præceps ad novanda omnia* infrà l. 42. c. 30. (2) Ædes vacuas, in quibus ipsi soli hospitarentur. *Liberæ ædes* sunt, in quibus advena non cum domino simul, sed solus habitat. Infrà l. 30. c. 17. & alibi. *Domos vacuas* dicit infrà l. 25. c. 10. Sic apud Plautum *locus liber* dicitur, ubi remotis arbitris

dubiè obſtantem (3), tela conjiciuntur: inter quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evaſit. Fuga ſatellitum, ut jacentem videre regem, facta eſt. interfectores (4) pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracuſas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum conſilia. Incerto rerum ſtatu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, ſenatum literis certiorem fecit, Siciliam Karthaginienſi populo & Hannibali conciliari. ipſe adverſùs Syracuſana conſilia, (5) provinciam, regnique fines omnia convertit præſidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate ſenatûs Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præſidiumque impoſuit. inde Romam comitiorum cauſâ veniens, in eum, (6) quem primum diem † comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere (7) præter urbem in campum deſcendit. Eo die quum ſors † prærogativæ (8) Anienſi † juniorum exiſſet, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum conſules diceret, tum Q. Fabius, ſilentio facto, tali oratione eſt uſus: *Comitia conſularia.*

VIII. *Si aut pacem in Italiâ, aut bellum cum eo hoſte haberemus, in quo negligentiæ* (1) *laxior locus eſſet, qui veſtris ſtudiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores* *Fabii Coſ. oratio de diligendis magnâ curâ Coſſ.*

tris & interpellatoribus aliquis voluptati operam dare poteſt. Pœn. 1. 1. 49. & 3. 3. 25. Mox ideo obſervat Livius *omnes fortè militare*, ut indicet conjuratos potuiſſe ita regem in Leontinos ſequi, ut nulla inde in eos ſuſpicio oriretur. (3) Quum jam haud dubium eſſet eum conſultò morari agmen. (4) Sic ſuprà l. 6. c. 24. *Volſci . . . magna pars . . . cæſi: cæteri*, &c. & alibi ſæpe. (5) Hæc lectio ſtare nequit. Rectè procedet ſenſus, ſi reſcribamus: *ad provinciæ regnique fines*, i. e. verſùs eam partem, ubi provincia Romana regnum Hieronis contingebat. Pulſis Siciliâ primo Punico bello Karthaginienſibus, tota inſula in has duas partes diviſa erat. [Nec malè conjicit Doering: *provinciam regnique fines omni confirmat præſidio*; quemadmodum & Cicero locutus eſt.] (6) Non interjecto trinundino, quod alioqui inter edictum & comitia intercedebat. Sic infrà l 25. c. 2. (7) H. e. non ingreſſus urbem, ſed eam extra pomœrium prætergreſſus. Vid. infrà c. 9. *In Campum* ſc. Martium. (8) *Anienſis juniorum* eſt centuria juniorum ex Anienſi tribu educta. Ceterùm hoc notatu dignum eſt, omnes centurias, quæ a Livio peculiari nomine deſignantur, tribubus eſſe cognomines. Centuriæ, quæ initio ad tribuum diviſionem nihil pertinuerant, poſtea in iis incluſæ fuerunt.

C. 8. (1) Sic Sen. l. 1. de Clem. c. 5. *laxiorem locum habere.* Ita *laxum ſpatium*

honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis. sed quum in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti nostrâ clade erratum sit, eâdem vos curâ, quâ in aciem armati, descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quemque dicere: Hannibali imperatori ‡ parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversùs Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem & animo & viribus, misere majores nostri. Ob (2) *eandem causam haud multis annis pòst fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversùs similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minùs, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repentè lectus, in annum creatus, adversùs veterem ac perpetuum imperatorem ‡ comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quominus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli. nobis autem in apparatu ipso, ac tantùm inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus † flamen est Quirinalis* (3), *quem neque mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non Deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem, atque ex eâ liberos, habet. ceterùm non ea* (4) *vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque*

spatium dixit suprà l. 10. c. 5. (2) Nimirum quod Valerium Gallo in certamine parem futurum esse sibi persuasum habebant Romani. Ceterùm libenter otiosam & inelegantem particulam *ob* tolleremus, nisi eam codices constanter servârint. (3) Infrà quidem l. 29. c. 11 & 38. Livius M. Æmilium Regillum *flaminem Martialem,* non *Quirinalem,* decem post hoc tempus annis, mortuum scribit. Statuendum igitur aut duos ejusdem prorsus nominis Regillos tunc flamines fuisse, alterum sc. Quirinalem, alterum Martialem, aut in altero loco Livii errorem commissum esse. Ad rem quod attinet, neutri horum per religionem licuisse urbe exire ad bellum gerendum constat ex l. 37. c. 51. infrà & Epit. l. 19. (4) h. e. non tam exigua: majora sunt, quàm ut potiores republicâ

rumque tranquillo mari gubernare poteſt : ubi ſæva orta tempeſtas † *eſt, ac turbato mari rapitur vento navis, tum* † *viro & gubernatore opus eſt. Non tranquillo navigamus, ſed jam aliquot procellis ſubmerſi penè ſumus. itaque, quis ad gubernacula ſedeat, ſummâ curâ providendum ac præcavendum* † *vobis eſt. In minore te experti, T. Otacili, re ſumus. haud ſanè, cur ad majora tibi fidamus,* (5) *documenti quicquam dediſti. Claſſem hoc anno, cui tu præfuiſti, trium rerum causâ paravimus : ut Africæ oram popularetur ; ut tuta nobis Italiæ litora eſſent ; ante omnia ne ſupplementum cum ſtipendio commeatuque ab Karthagine Hannibali tranſportaretur. Create conſulem T. Otacilium, non dico, ſi omnia hæc, ſed ſi* (6) *aliquid eorum reipublicæ præſtitit. Sin autem, te claſſem obtinente, etiam* (7), *velut pacato mari, quælibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt ; ſi ora Italiæ infeſtior hoc anno, quàm Africæ, fuit ; quid dicere potes, cur te potiſſimum ducem Hannibali hoſti opponant* (8) *? Si conſul eſſes, dictatorem dicendum exemplo majorum noſtrorum cenſeremus. nec tu id indignari poſſes, aliquem in civitate Romanâ meliorem bello haberi, quàm te. magis nullius* † *intereſt, quàm tuâ, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, ſub quo concidas. Ego magnopere ſuadeo, eodem animo, quo,* (9) *ſi ſtantibus vobis in aciem armatis repentè deligendi duo imperatores eſſent, quorum ductu atque auſpicio dimicaretis, hodie quoque conſules creetis : quibus* † *ſacramento liberi veſtri dicant, ad quorum edictum conveniant, ſub quorum tutelâ atque curâ militent. Lacus Traſimenus & Cannæ triſtia ad recordationem exempla, ſed ad præcavendum ſimile* (10) *utili documento ſunt. Præco, Anienſem juniorum in ſuffragium revoca.*

republicâ privatas neceſſitudines habeam. (5) h. e. virtutis aliquid ſpecimen. (6) Livius tamen ſuprà l. 23. c. 41. eum agrum Karthaginienſium depopulatum, & e claſſe Punicâ ſeptem naves cum ſociis navalibus cepiſſe ſcribit. Fabius oratoriè videtur elevare res ejus geſtas. (7) Non tantùm accepit Hannibal vel ſupplementum, vel ſtipendium, vel commeatum, ſed *etiam* quælibet tuta ei venerunt. *Mare pacatum*, ut infrà l. 37. c. 60. *Mare pacatum erat, devicto Antiocho.* (8) Nempe *cives*. Gronovius ſcribendum cenſet *opponamus*. Sed nil mutandum. (9) Intellige, *quo imperatores deligeretis, ſi* &c. *In aciem ſtare*, ut † *in poteſtatem eſſe* & alia hujus generis. (10) h. e. ad præcavendam ſimilem cladem. Alii autem legunt *utilia documenta ſunt.* Et quidem *eſſe documentum*, & *eſſe documento*, Livius æquè dixit. Similiter *eſſe monumentum, exemplum* &c.

IX. Quum

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit. &, quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi † fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium init; creatique in eâ consules Q. Fabius Maximus quartùm, M. Marcellus tertiùm. Eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione ullâ dixerunt. Et prætor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, *ut Q. Fulvio extra ordinem* (1) *urbana provincia esset: isque potissimùm, consulibus ad bellum profectis, urbi præesset.* (2) Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magnâ strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartùm, M. Claudius Marcellus tertiùm, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum (3) cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversùs Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis (4) aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potiùs magnitudinem animi, quòd, quum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubiè esse

U. C. 538. A. C. 214. Q. Fabio IV. M. Marcello Coss.

Fabio laudi est continuatus consulatus.

C. 9. (1) *Urbana provincia*, pro sorte prætoris urbani, occurrit infrà l. 39. c. 45. & alibi. Neque aliter Cicero Or. 1. in Verr. c. 40. *sortem nactus est urbanæ provinciæ.* Paullo antè *comitia prætorum*, h. e. prætoribus creandis convocata; ut *comitia tribunorum militum* suprà l. 4. c. 57. & sæpe. (2) Sic infrà l. 38. c. 28. *Aquæ ingentes eo anno fuerunt.* & alibi. (3) Qui *Rulliani* cognomine designatur suprà l. 8. c. 29. ubi tamen *Rullus* potiùs, quàm *Rullianus*, legendum esse conjicit Drakenborchius. (4) Ne quis rem argueret, tanquam quæ esset mali exempli. (5) Si

esse, minoris invidiam suam, si qua (5) ex re oriretur, quàm utilitatem reipublicæ, fecisset. †

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, † compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, (1) M.' Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni pro prætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus adversùs omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia (2) decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversùs Karthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt. *Prodigia.* quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, † eo plura nunciabantur: Lanuvii (3) in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse: in Apuliâ palmam viridem arsisse: Mantuæ stagnum effusum (4) Mincio amni cruentum visum: & Calibus cretâ, & Romæ in foro boario sanguine pluisse: & in vico Istrico fontem sub terrâ tantâ vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus (5) torrentis tulerit: tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani (6), nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant:

 (7) hastam

(5) Si quid invidiæ ex eâ re oriretur. Et quidem, pro *ex re*, *eâ re* legendum quidam censent. *Minoris fecisset*, ut suprà l. 2. c. 13. *haud magni facere.*

C. 10. (1) M.' Pomponium in Galliam missum non modò nusquam memoravit Livius, verùm etiam Galliam superiore anno propter inopiam militum omissam scribit suprà l. 23. c. 25. Porro idem ille Pomponius, qui hîc Gallicum agrum obtinere dicitur, infrà c. 17. in Campaniâ præsidet castris super Suessulam. De Gallico agro vid. not. 2. ad l. 23. c. 14. suprà. (2) Ap. Claudium tamen, qui eam priore anno prætor obtinuerat, hoc anno quoque in Siciliâ rem gessisse, ostendit Livius infrà c. 27. & 39. Unde non dubium est, quin ei quoque, ut aliis, qui ad exercitus erant, prorogatum fuerit imperium. (3) Delenda videtur præpositio *in*. Sic in vett. inscriptionibus *intus ædibus.* (4) Stagnantes aquas, e Mincio amni exundanti effusas. (5) Placeret magis *impetu.* (6) Intellige

hastam (7) Martis Præneste suâ sponte promotam: bovem in Siciliâ locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, speciesque hominum circùm eam, cum candidâ veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsâ urbe, † secundùm apum examen in foro visum, affirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negarunt, quemquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex aruspicum responso: & supplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est.

XI. Perpetratis (1), quæ ad pacem Deûm pertinebant, de republicâ belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. *18. legiones.* Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, & duas urbi præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. eas primo quoque tempore consules scribere jussi, & classem parare: ut cum eis navibus, (2) quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum quinquaginta † longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis *Censores M. Atilius, P. Furius.* habuit. creati M. Atilius Regulus & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor bellum in Siciliâ esse, T. Otacilius eò cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautæ,

lige *ædem Vulcani in campo* Martio. (7) Hastam quam Martis effigies manu gerebat. Vid. not. 2. ad c. 62. l. 21. suprà. Eódem pertinet, quod est l. 22. c. 1. *Mavors telum suum concutit:* ubi plurima similia prodigia narrantur.

C. 11. (1) Sic suprà l. 1. c. 8. *rebus divinis ritè perpetratis*. infrà l. 44. c. 37. *sacrificio ritè perpetrato.* Vid. not. 12. ad c. 35. l. 23. suprà. (2) Intelligitur classis quinquaginta navium, cui anno præcedenti legati munere præfuerat P. Valerius Flaccus; vid. suprà l. 23. c. 38. quæque cura deinceps translata videtur in M. Valerium Lævinum prætorem. ibid.

nautæ, conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt, *ut, qui, L. Æmilio, C. Flaminio cenſoribus, millibus æris* (3) *quinquaginta ipſe aut pater ejus cenſus fuiſſet, uſque ad centum millia, aut cui poſtea res tanta eſſet facta, nautam unum cum ſex menſium ſtipendio daret: qui ſupra centum millia, uſque ad trecenta millia, tres nautas cum ſtipendio annuo: qui ſupra trecenta millia, uſque ad decies* (4) *æris, quinque nautas: qui ſupra decies, ſeptem: ſenatores octo nautas cum annuo ſtipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautæ (5), armati inſtructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conſcenderunt. Tum primum eſt factum, ut claſſis Romana ſociis navalibus privatâ impensâ paratis compleretur (6). *Nautæ privatis imperati.*

XII. Hic major ſolito apparatus præcipuè conterruit (1) Campanos, ne ab obſidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miſerunt, ut Capuam exercitum admoveret. *ad eam oppugnandam novos exercitus ſcribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infenſos eorum animos eſſe.* Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad ‡ Tiſata in veteribus caſtris ſuper Capuam conſedit. inde Numidis Hiſpaniſque ad præſidium ſimul caſtrorum ſimul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per ſpeciem ſacrificandi, re ipſâ ut tentaret Puteolos, (2) quodque ibi præſidii erat, deſcendit. Maximus, poſtquam Hannibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum eſt, nec die nec nocte intermiſſo itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceriâ Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius conſulis erat) Luceriam Graccho ſuccedere jubet In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad *Terrentur Campani.*

ibid. c. 48. (3) Hic intelligendum æs grave, & ita æſtimandum, ut decem æris gravis in unum denarium imputentur Vid. not. 1. ad c. 33. l. 22. ſuprà. (4) h. e. decies centena millia æris, ſecundum Ellipſin in hâc re uſitatam (5) At proinde nautæ illi erant ſervi, ut clarè exprimitur infra l. 26. c. 36. & l. 34. c. 6. (6) *Complere* proprium in hâc re vocabulum eſt, ut apud Græcos πληροῦν, unde *ſocii navales* Græcis τὸ πλήρωμα, vel τὰ πληρώματα. Sic Æſch. in Ctes. c. 34. ὡς ἱκανῶν νεῶν ταχυναυτουσῶν πληρώματα.

C. 12. (1) *Conterrere* ſuprà l. 3. c. 11. l. 10. c. 21 & alibi. (2) Vid. ſuprà c. 7. verſus fin.

exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; & ceteri in suas quisque provincias profecti. &, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

Legati Tarentini ad Hannibalem.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eâdem comitate, quâ usus adversùs omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii, *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quàm populi Romani, mallent;* (1) *legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propiùs Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal collaudatos eos, † oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hâc cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportunè versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, &, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repentè agmen convertit, ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non naturâ modò, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil † procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis irâ quàm potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu aversa ab Romanis & infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. (2) Prævenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus

Puteolos frustra tentat.

C. 13. (1) Seque legatos ab suis missos esse rogaturos Hannibalem Frequens est ellipsis τοῦ *se*. (2) Sic infrà c. 21. *prævenerat nuncius.* suprà l. 8, c. 16. *beneficio prævenire desiderium plebis.*

a primoribus accitus. Die uno Sueſſulam a Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus eſſet, contenderat. inde proximâ nocte ſex millia peditum, equiteſque trecentos, qui præſidio ſenatui eſſent, Nolam intromiſit: &, uti a conſule omnia impigre facta ſunt ad præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam antè nequicquam tentatâ re, ſegnior ad credendum Nolanis factus.

Hannonis & Gracchi exercitus ad Beneventum.

XIV. Iiſdem diebus & Q. Fabius conſul ad Caſilinum tentandum, quod præſidio Punico tenebatur, venit; & ad Beneventum, velut ex compoſito, parte alterâ Hanno ex Bruttiis cum magnâ peditum equitumque manu, alterâ Ti. Gracchus ab Luceriâ acceſſit: qui primò oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium caſtra poſuiſſe, & inde agrum populari audivit, & ipſe, egreſſus mœnibus, mille ferme paſſus ab hoſte caſtra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magnâ ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacitè mereri, quàm poſtulare palàm, maluerant. Senſerat tamen hibernis egrediens murmur in agmine eſſe quærentium, † *en unquam liberi militaturi eſſent?* ſcripſeratque ſenatui, non tam quid deſiderarent, quàm quid meruiſſent: *bonâ fortique operâ eorum ſe ad eam diem uſum: neque ad exemplum † juſti militis quicquam eis, præter libertatem, deeſſe.* De eo permiſſum ipſi erat, faceret, quod e republicâ duceret eſſe. Itaque priùs, quàm cum hoſte manum conſereret, pronunciat; *tempus veniſſe eis* (1) *libertatis, quam diu ſperaſſent, potiundæ. poſtero die ſignis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi ſine ullo inſidiarum metu verâ virtute geri res poſſet. Qui caput hoſtis retuliſſet, eum ſe extemplo liberum juſſurum eſſe: qui loco ceſſiſſet, in eum* (2) *ſervili ſupplicio animadverſurum. Suam cuique fortunam in manu eſſe: libertatis auctorem eis non ſe fore ſolum, ſed conſulem M. Marcellum, ſed univerſos Patres; quos, conſultos ab ſe de libertate eorum, ſibi permiſiſſe* (3). Literas inde conſulis ac

Volones.

Gracchus iis libertatem promittit, qui capita hoſtium retuliſſent.

C. 14. (1) *Venire alicui* ſæpe occurrit apud Livium. ſuprà l. 1. c. 7. l. 9. c. 33. infrà l. 29. c. 12. & alibi. (2) Infrà l. 29. c. 18. *verberatos, ſervilibuſque omnibus ſuppliciis cruciatos.* l. 32. c. 38. *in ſervilem modum lacerati.* (3) Rem ſui arbitrii feciſſe. Suprà dixit: *de eo permiſſum ipſi erat, faceret,*

ac ſenatuſconſultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti aſſenſu eſt ſublatus. pugnam poſcebant, ſignumque ut daret extemplo, ferociter inſtabant. Gracchus, prœlio in poſterum diem pronunciato, concionem dimiſit. Milites læti præcipuè quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum (4) conſumunt.

XV. Poſtero die, ubi ſigna cœperunt canere, primi omnium parati inſtructique ad prætorium conveniunt (1). Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hoſtes moram dimicandi fecerunt. Decem & ſeptem millia peditum erant, maximâ ex parte Bruttii ac Lucani. equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ ferè omnes Mauríque. Pugnatum eſt & acriter, & diu. quatuor horis neutrò inclinata eſt pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quàm capita hoſtium pretia libertati (2) facta. Nam ut quiſque hoſtem impigre occiderat, primùm capite ægre inter turbam tumultumque (3) abſcidendo tempus terebat: deinde, occupatâ dextrâ tenendo caput, fortiſſimus quiſque pugnator eſſe deſierat: ſegnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, *neminem ſtantem jam vulnerari hoſtem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita eſſe:* † ſignum dari propere juſſit, *projicerent capita, invaderentque hoſtem. Claram ſatis & inſignem virtutem eſſe: nec dubiam libertatem futuram ſtrenuis viris.* Tum redintegrata pugna eſt, & eques etiam in hoſtem emiſſus. Quibus quum impigre

Acris pugna.

faceret, quod e republicâ duceret eſſe. (4) Intellige quod reliquum diei fuit.

C. 15. (1) Nempe volones. (2) Eodem modo dictum eſt, quo *locus ſeditioni, munimentum libertati,* & ſimilia. de quibus vid. not. 6. ad c. 37. l. 3. ſuprà. (3) Duo eſſe verba *abſcidere* & *abſcindere* ſatis conſtat, ex quantitate penultimæ in præteritis, quam hoc corripit, illud (ex *cædo* deſcendens) producit. Virg. l. 3. Æn. v. 418. *Heſperium Siculo latus abſcidit.* Contrà Ov. l. 12. Met. v. 362. *Abſcidit jugulo pectus.* Illius participium *abſciſus*; hujus *abſciſſus.* Quænam autem inter utraque hæc fuerit differentia, non per omnia convenit. Sunt qui *abſcidere* adhibendum volunt ſi de parte aliquâ corporis humani detruncatâ mentio fiat; *abſcindere,* ſi de aliis rebus ſit ſermo, quæ vi aliquâ abrumpuntur. De locutione *capite abſcidendo* vid. not. 3. ad c. 53. l. 1. ſuprà. (4) Legendum

impigre Numidæ concurrissent (4), nec segnior equitum, quàm peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res. Quum utrinque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana & ex ergastulo militem, verbis (5) obtereret; postremò pronunciat Gracchus, *esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repentè facti, tantâ vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultrà non possent. Primò † antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota (1) impulsa acies; inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra, adeò pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac propè † continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & (2) ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis (præterquam hominum ‡ captorum) militi concessa est: & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini † cognovissent. Quum prædâ onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segniùs, nec in castra irruperant simul, metu

Romani vincunt.

(4) Legendum videtur, *occurrissent*, vel *quibuscum*. *Concurrere* cum tertio casu parum usitata loquendi forma est. (5) Vid. not. 3. ad c. 43. l. 23. suprà.

C. 16. (1) *Impulsa* est acies, quæ retrocedit & fluctuat. Infrà l. 26. c. 6. *jam impulsi erant Campani*. l. 33. c. 36. *adeò acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint*. (2) Vid. not. 5. ad c. 35. l. 23. suprà. Sensus tamen Livii vix esse potest, equites maximam illorum duorum millium partem effecisse. Eâ enim ratione nullus ferme equitum, aut certè quàm paucissimi, in acie cecidissent; in quâ tantùm mille & ducenti fuisse dicuntur cap. præc. Indicat ergo Livius, majorem partem equitum effugisse. [Ita Drakenborchius: at dubito ut rectè; neque enim Livii verba hunc sensum admittere mihi videntur. Potiùs igitur Numidas equites protinus ex acie effugisse, nullâ factâ in castris morâ, statuendum censeo.

metu pœnæ collem haud procul caſtris ceperunt. poſtero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocatâ a Graccho, ſuperveniunt. Ubi quum proconſul veteres milites primùm, prout cujuſque virtus atque opera in eâ pugnâ fuerat, militaribus donis donaſſet, tunc quod ad volones attineret, *omnes*, aït, *malle laudatos a ſe, dignos indignoſque, quàm quemquam eo die caſtigatum eſſe.* † *Quod bonum, fauſtum. felixque reipublicæ ipſiſque eſſet, omnes eos liberos eſſe jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate ſublatus eſſet, ac nunc complexi inter ſe gratulanteſque, nunc manus ad cœlum tollentes, (3) bona omnia populo Romano Gracchoque ipſi precarentur; tum Gracchus: *Priuſquam omnes jure libertatis æquaſſem*, inquit, *neminem notâ ſtrenui aut ignavi militis notaſſe volui. Nunc, exſolutâ jam fide publicâ, ne diſcrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui, detrectatæ pugnæ memores, ſeceſſionem paulo antè fecerunt, referri ad me jubebo: citatoſque ſingulos jurejurando adigam, niſi queis morbus cauſa erit, non aliter, quàm ſtantes* (4), *cibum potionemque, quoad ſtipendia facient, capturos eſſe. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, ſi reputabitis, nullâ ignaviæ notâ leviore vos deſignari potuiſſe.* Signum deinde colligendi vaſa dedit: militeſque prædam portantes ageuteſque, per laſciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem feſtumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turbâ effusâ quum obviàm ad portas exiſſent, complecti milites, gratulari, vocare in hoſpitium. Apparata convivia omnibus in propatulo (5) ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permiſit, (6) in publico epularentur

Volonibus libertas datur.

cenſeo. E.] (3) Sic infrà l. 31. c. 7. *Dii immortales mihi ſacrificanti læta omnia proſperaque portendere.* (4) Etiam in cœnâ. Nam vulgò omnes ſtantes prandebant. *Potionem* autem pro *potu* ſæpe malunt veteres. Ita Cicero ſæpe; & noſter ſuprà l. 5 c. 5. *cibi gratiâ præſentis aut potionis.* (5) I. e. intra ædes quidem, ſed loco aperto, *nudoque ſub ætheris axe.* Infrà l. 25. c. 12. l. 26. c. 13. At *in publico* eſt extra ædes, in ipſâ viâ publicâ. Itaque quum Gracchus non permiſiſſet militibus epulari, niſi eâ lege ut in publico veſcerentur, Beneventani ante fores quiſque protuliſſe ſua omnia dicuntur. (6) Sæpe *τὸ ut* poſt verba permittendi omittitur: ut ſuprà c. 14. Sall in Cat. c. 45. *cetera, ut facto opus ſit, ita agant, permittit.* Interdum tamen voculam *ut* in hâc locutione Livius addidit:

larentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. (7) pileati, aut lanâ albâ velatis capitibus volones epulati sunt; alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex (8) mulctaticiâ pecuniâ faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. quem ubi adventare consul sensit, (1) Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviàm hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maximè ab hoste portam emittit: circumvectumque occultè subsequi sensim agmen hostium jubet, &, quum coortum prœlium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prœlium commissum esset, superior quidem haud dubiè Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani minùs quadringentis. Solis ferè occasu Nero, diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeò graviter est ab consule increpitus (2), ut per eum ‡ stetisse diceret, quo minùs accepta (3) ad Cannas redderetur

Pugna Marcellum inter & Hannibalem.

addidit: ut suprà l. 22. c. 37. & alibi. (7) Pileum erat insigne receptæ libertatis. Hinc *ad pileum vocari* infrà c. 32. (8) Quam sc. ædilis exegerat. *Mulctaticia pecunia* suprà l. 10. c. 23. & alibi.

C. 17. (1) Vid. not. 1. ad c. 10. suprà. Assignatio provinciarum in initio anni facta, mutata, ac præfectura castrorum super Suessulam Pomponio data esse videtur; id verò expressè referre Livium neglexisse, ejusque nunc tantùm, datâ occasione, meminisse, ut sæpe alibi fecit. (2) Codices quidam præferunt *increpatus*. Alibi autem *increpitus* dixit Livius: ut suprà l. 4. c. 53. infrà l. 32. c. 7. l. 42. c. 21. Similiter *increpuit* potiùs, quàm *increpavit*, suprà l. 4. c. 32. (3) Eleganter sibi respondent *accipere* & *reddere* cladem; h. e. eandem hosti inferre cladem. Infrà c. 20. *haud multo minorem, quàm ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem*.

hor' clades. Poftero die Romanus in aciem defcendit: Pœnus, tacitâ etiam confeffione victus, caftris fe tenuit. Tertio die filentio noctis, omifsâ fpe Nolæ potiundæ, rei nunquam profpere tentatæ, Tarentum ad certiorem fpem proditionis proficifcitur.

Cenfura Romæ feverè exercita.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quàm militiæ, gerebatur. Cenfores, vacui ab operum locandorum curâ, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, caftigandaque vitia; quæ, † velut diutinis morbis ægra corpora ex fe gignunt (1), nata bello erant. Primùm eos citaverunt, qui poft Cannenfem pugnam rempublicam deferuiffe, Italiâque exceffiffe velle dicebantur. princeps eorum L. Cæcilius Metellus quæftor tum fortè erat. Juffo deinde eo ceterifque ejufdem noxæ reis caufam dicere, quum purgari nequiffent, pronunciarunt, verba orationemque eos adversùs rempublicam habuiffe, quò conjuratio deferendæ Italiæ causâ fieret. † Secundùm eos citati nimis callidi exfolvendi jurisjurandi interpretes: (2) qui captivorum, ex itinere regreffi clam in caftra Hannibalis, folutum, quod juraverant redituros, rebantur. His fuperioribufque illis equi (3) adempti, qui † publicum equum habebant: † tribuque moti, † ærarii omnes facti. Neque fenatu modò aut equeftri ordine regendo cura fe cenforum tenuit. nomina omnium ex juniorum tabulis excerpferunt, qui quadriennio non militaffent, quibus neque vacatio jufta militiæ, neque morbus caufa fuiffet. Et ea fupra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti (4) cenforiæ notæ trifte fenatufconfultum: ut ii omnes, quos cenfores notaffent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannenfis exercitus reliquias,

C. 18. (1) Conftructio eft: *quæ* fc. vitia *nata bello erant*, *quafi* (feu quemadmodum) *corpora diutinis morbis ægra ex fe gignunt* fc. vitia. Sæpe vox ex priori membro orationis in fequenti repetenda eft; neque intereft, utrùm eodem, quo præceffit, cafu ac numero an verò diverfo, repetatur. (2) Vid. ‡ *qui eorum.* [De hiftoriâ autem captivorum, duplicem rei geftæ ordinem tradidit Livius fuprà l. 22. c. 61. unicum hîc fequi videtur. E.] (3) Intellige eos equeftri dignitate & ordine privatos effe. (4) Hunc locum interpretes variè torquent, & vitiofum effe ferè omnes pronunciant. Pro *inerti* plures legendum cenfent *tam truci:* necnon fatendum eft codices variare. Quòd fi vera fit fententia, quam de † *ærariis* protuli (vid. not. 8. ad c. 24. l. 4.) nihil hîc mutandum erit;

quias, cui militum generi non priùs, quàm pulsus Italiâ hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, (5) curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui (6) hastæ hujus generis assueverant: hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum (7) manu emiserat: arcessitosque se ab triumviris ‡ mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. ceterùm non antè, quàm bello confecto, accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primò, deinde viduarum, cœptæ conferri: nusquam eas tutiùs sanctiúsque deponere credentibus, qui deferebant, quàm in publicâ fide. inde, si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, (8) a quæstore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas (9) ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

Benignitas privatorum erga Remp.

†

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, & septingentorum militum Hannibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius

Fabius Casilinum obsidet.

erit; cui quidem sententiæ hic locus maximè suffragari mihi videtur. E. (5) Hi videntur fuisse equi quadrigales, ad vehendas quadrigas in ludis circensibus publicè pr biti. Alii autem intelligunt equos curulibus magistratibus vehendis publico sumptu præbitos. (6) H. e. qui similibus rebus conducendis assueverant. Hastæ subjiciebantur, i.e. hastâ positâ venibant, quæcunque publicè venundabant Romani; more inde deducto, quòd primis temporibus ea tantùm publicè venibant, quæ bello capta fuerant. Ad hastam quoque fiebant locationes publicorum operum. (7) *Emittere manu*, pro *manumittere*, apud Plautum frequens est. (8) *Perscribebatur* solvendum *a quæstore*. *Perscribi* pecunia dicitur, quam non præsentibus nummis numeramus, sed per scripturam de mensâ solvimus, i. e. solvi jubemus ab eo, apud quem argentum depositum habeamus. Hîc igitur, si quid pupillis viduisve emptum aut paratum foret, id emptor non præsente pecuniâ solvebat, sed jubebat solvi a quæstore, & chirographo dato remittebat venditorem ad quæstorem, a quo pretium rei emptæ solveretur. Neque aliter intelligendum videtur illud Horatii, *Scribe decem a Nerio*, sc. solvenda. l. 2. Sat. 3. v. 69. (9) Liberalitas. vid. ‡ *benignè*. Huic opponitur † *malignitas*.

Metius,

Metius, miſſus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus (1) erat, ſervitiaque & plebem promiſcuè armabat, ut caſtra Romana invaderet, intento conſule ad Caſilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit (2), *altero exercitu, dum Caſilinum oppugnatur, opus eſſe, qui Campanis opponatur. Vel ipſe, relicto Nolæ præſidio modico, veniret: vel, ſi eum Nola teneret, & necdum ſecuræ res ab Hannibale eſſent, ſe Ti. Gracchum proconſulem a Benevento acciturum.* Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præſidio relictis, cum cetero exercitu Caſilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes ſeſe, quieverunt. Ita a duobus conſulibus Caſilinum oppugnari cœptum. ubi quum multa, ſuccedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque ſatis inceptis ſuccederet (3), Fabius, omittendam rem parvam ac (4) juxta magnis difficilem, abſcedendumque inde cenſebat, quum † res majores inſtarent. Marcellus, multa magnis ducibus ſicut non aggredienda, ita ſemel aggreſſis non dimittenda eſſe, dicendo, quia magna famæ momenta (5) in utramque partem fierent, tenuit, ne (6) irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum (7) machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tutò liceret; paucis egreſſis, Marcellus portam, quâ egrediebantur, occupavit, cædeſque promiſcuè omnium circa portam primò, deinde, irruptione factâ, etiam in urbe fieri cœpta eſt. Quinquaginta ferè primò egreſſi Campanorum, quum ad Fabium confugiſſent, præſidio ejus Capuam pervenerunt. Caſilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per

Marcellus eodem cum exercitu venit.

Caſilinum captum.

C. 19. (1) Vid. not. 9. ad c. 35. l. 23. ſuprà. (2) Vid. not. 2. ad c. 23. l. 8. ſuprà. (3) Livius verbum *ſuccedere* ſæpe imperſonaliter conſtruit cum dativo; ut infrà c. 38. l. 25. c. 37. & alibi. (4) Perinde ac, ſimiliter; cujus vocis naturam induens *juxta*, cum dativo jungitur. Vid. Perizon. ad Sanctii Min. l. 1. c. 16. (5) Quia fama bona vel mala plurimùm in bonam malamve partem valeret. Cic. pro Mil. c. 23. *Magna vis eſt conſcientiæ, judices; & magna in utramque partem.* E. (6) Sic infrà l. 26. c. 7. *abſcedere irrito incepto.* & alibi ſæpe. Porro *tenuit ne*, ut ſuprà l. 23. c. 20. *tenuerunt optimates, ut . . . urbem ac muros firmarent.* (7) Infrà l. 25. c. 11. *Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur.* l. 37. c. 5. *adverſùs tale machinationis genus.* & alibi. Ita quoque *machinamenta* utitur Livius infrà c. 34.

occaſionem,

occasionem, captum est. captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gestâ, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in eâ regione conscriptas, cum ‡ præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. eos effusè palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quàm ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit, Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus (1) Samnis graviùs devastatus; perusti latè agri, prædæ pecudum hominumque actæ. oppida vi capta, Compulteria (2), Telesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ & Orbitanium: ex Lucanis Blandæ: Apulorum Æcæ (3) oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: & recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de ‡ saxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis (4) locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maximâ omnium, quâcunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque usquam viâ excessum est: apparebatque, non id modestiâ militum aut ducis, nisi (5) ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterùm quum propemodo (6) muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut

Perfugæ virgis cæsi & de saxo dejecti.

Tarentum tentat frustra Hannibal.

C. 20. (1) *Samnites Caudini* occurrunt suprà l. 23. c. 41. (2) Compulteriam Romani suprà quidem receperunt l. 23. c. 39. Verùm ex hoc loco colligendum est, interim denuo ad Karthaginienses defecisse, licet Livius ejus non meminerit. (3) Potiùs *expugnatæ*; oppugnando captæ. De *Æcis* vid. not. 1. ad c. 1. l. 23. suprà. (4) Legendum videtur *aliis atque aliis locis*, ut suprà l. 2. c. 11. & alibi sæpe. (5) Sic Cæs. l. 5. Bell. Gall. c. 13. *Nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi . . . videbamus &c.* Neque tamen in his adversativæ vim, ut quidam loquuntur, induit *nisi*. Sunt enim ellipticæ locutiones. In hoc loco, e. gr. subintelligere possis; *neque eos ita facturos*, nisi &c. (6) *Propemodo* apud Plautum occurrit, Trin. 3. 3. 50. Eadem ejus ratio est, ac τοῦ *postmodo*. Ceterùm, pro *accessisset*, mallem

ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo antè, quàm Hannibal ad mœnia accederet, a M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium præerat, missus M. Livius, (7) pri ore juventute conscriptâ, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, quâ res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimùm (8) intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumptis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quanquam simulata lenitas nihildum (9) profuerat, tamen spe labefactandæ fidei haud ‡ absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimissi. unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maximè abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

Rerum status in Siciliâ.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Siciliâ oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam (1) aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. † Secundùm Hieronymi cædem primò tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, (2) parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebrò usurpatum, spes facta ex pecuniâ regiâ largitionis, militiæque fungendæ (3) potioribus ducibus, & relata tyranni

mallem cum Gronovio *successisset*, cujus verbi major vis est; unde & mollitur addito *propemodo.* (7) h. e. primoribus juvenum conscriptis. (8) Pro *plurimùm*, Crevierius legendum censet ‡ *juxtà*, h. e. die pariter ac nocte: neque inde codex optimus multum abit. (9) Sic infrà l. 35. c. 20. *nihildum ad id bellum ... parabant.* Similiter † *nullusdum.*

C. 21 (1) Partem cui favebant; quo sensu sæpe Cicero eâdem voce utitur, ad designandas partes Cæsarianas Pompeianasve. Notum est illud Lucani, *Victrix causa Diis placuit* &c. (2) Expiandam regis mortem. (3) Militandi sub potioribus, quàm ante, ducibus. Gronovius, quem etiam Drakenborchius sequitur, dedit *potioris*; ut sit *spes facta ducibus militiæ potioris*

ranni fœda ſcelera fœdioreſque libidines, adeò mutavere animos, ut inſepultum jacere corpus paullo antè deſiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis (4) ad exercitum obtinendum remanſiſſent, Theodotus & Soſis regiis equis, quanto maximo curſu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracuſas contendunt. ceterùm prævenerat non fama ſolùm, (quâ nihil in talibus rebus eſt celerius) ſed nuncius etiam ex regiis ſervis. Itaque Andranadorus & (5) Inſulam, & arcem, & alia, quæ poterat, quæque opportuna (6) erant, præſidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Soſis poſt ſolis occaſum jam obſcurâ luce invecti, quum cruentam regiam veſtem atque inſigne capitis oſtentarent, tranſvecti per Tycham (7), ſimul ad libertatem, ſimul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in veſtibulis ſtat, pars ex tectis feneſtriſque proſpectant, &, quid rei ſit, rogitant. Omnia luminibus collucent, ſtrepituque vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Jovis templo ſpolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut † volens propitius præbeat ſacra arma, pro patriâ, pro Deum delubris, pro libertate ſeſe armantibus. Hæc quoque multitudo, ſtationibus (8) per principes regionum urbis diſpoſitis, adjungitur. In inſulâ inter cetera Andranodorus præſidiis firmat horrea publica. Locus, ſaxo quadrato ſeptus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quæ præſidio ejus loci attributa erat (9), mittuntque nuncios in Achradinam, horrea frumentumque in ſenatûs poteſtate eſſe.

Andranodorus arcem Syracuſis occupat.

XXII. Luce primâ populus omnis armatus inermiſque

potioris fungendæ. Sed reduxi *potioribus*, ſenſu ita poſtulante, & ſuffragantibus omnibus ſcriptis. *Fungi militiâ* infrà 26. c. 21. Tac. l. 2. Ann. c. 36. (4) Ut exercitum in poteſtate haberent (5) Quatuor fuere urbis Syracuſarum partes, *Inſula*, *Achradina*, *Tycha*, & *Neapolis*. *Hexapylum* porta quædam *Tychæ* fuit. Sed & pars urbis iſto nomine deſignari videtur. (6) *Opportuna loca* ſunt, quæ ad injuriam obnoxia ſunt hoſti, eoque cuſtodiis indigent. infrà l. 25. c. 30. l. 27. c. 28. l. 30. c. 12. Additâ voce *opportunus injuriæ* dixit infrà l. 28. c. 19. & Sall in Jug. c. 20. (7) Partem urbis ita dictam, quod ibi templum Fortunæ eſſet. Vide uberrimam Syracuſarum deſcriptionem apud Cic. l. 4. in Verr. c. 52 & 53. (8) h. e. per præcipuas urbis regiones. (9) Nempe ab Andranodoro. Ideo illa pars Inſulæ mox *prodita* dicitur.

in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ arâ, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: (1) *Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quàm ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultimâ necessitate coacti* (2). *In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuncient, ut in † potestate senatûs ac populi sit:* (3) *portæ Insulæ patcant; recedat præsidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem* (4) *se censere, multo acriùs ab Andranodoro, quàm ab Hieronymo,* (5) *repeti libertatem.*

Polyæni oratio libera & moderata.

(6) Ab hâc concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est. quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nullâ de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat & civium consensus, & quum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars Insulæ, (7) velut munitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab (8) legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet (9) sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis: quâ *pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem*, dixerit, *debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere*

Legati mittuntur ad Andranodorum.

C. 22. (1) Meritò suspecta est in Livio vox *servitudinis*; necnon insolens verborum structura, licet Virgilius certè dixerit *expertos belli*. Æn. 10. v. 173. Lege cum Lipsio *servitii tædium indignitatesque*. Vel, si placeat *expertus* cum genitivo, quemadmodum alia plura Livius construit, (sic ‡ *insuetus*, ‡ *insolitus*, & *assuetus* infrà l. 38. c. 17.) saltem pro *servitudinis* lege cum quibusdam codicibus *servitutis*. (2) *In præsentia* suprà l. 2 c. 43. l 8. c. 7. & alibi. (3) Libri scripti suadent legendum *portas Insulæ aperiat, reddat* † *præsidium*. h. e. locum præsidiis firmatum, arcem. *Recedat* a Gronovio est; *reddat* omnes codices tuentur. (4) Qui nunc lenium consiliorum auctor sit. E. (5) h. e. repetendam esse. (6) Sic suprà l. 22. c. 40. *Ab hoc sermone Paullum profectum tradunt*. vid † *a prælio*. (7) Omnino lege *vel*. *Vel* pro *etiam* frequens est: suprà l. 2. c. 44. l. 5. c. 6. l. 9. c. 24. Et quidem, ut hoc loco, in primis eo sensu jungitur superlativo. infrà l. 36. c. 41. *cujus eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat*. (8) Rogatum discedere paullisper ab legatis, ut ipsa secretò cum eo colloqui posset. Mox *Damarata*, non *Demarata*; quemadmodum *Nasus* infrà l. 25. c. 24. Quod enim Græci Δημαρατος & Νησος, id Dores, quorum dialecto Syracusani utebantur, dixerunt Δαμαρατος & Νασος. (9) Suprà l. 2. c. 40 *hanc sæpe cum exactâ ætate usurpasse vocem*. Ceterùm vox hæc potiùs Philisti

cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduum esse. Paullum (10) *sumeret spatii ad consultandum ab legatis. eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renunciare jussit, futurum se in senatûs ac populi potestate. Postero die luce primâ, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex quâ pridie Polyænus concionatus erat, † escendit: orationemque eam orsus est, quâ primùm cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus: utrùm, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicunque aut propinquitate, aut affinitate aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Postquam animadvertit* (11), *eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium* (12); *non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quæ* (13) *suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriæ restitueret.* Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: † *Facinus,* inquit, *memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci & concordiæ consulitis, ne* (14) *libera efferatur respublica.*

Oratio ejus ad Syracusanos.

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia

Prætores Syracusis creantur.

Philisti ad Dionysium, quàm ipsius Dionysii fuit. vid Diod. Sic. l. 14. c. 8. (10) Sic suprà l. 2. c. 4. *quod spatium ad vehicula comparanda a consuli us sumpsissent.* (11) Lege *animadverterit.* (12) h. e. in communem salutem. Infrà l. 26. c. 12. *nihil salutare in medium consulebatur.* (13) Quæ suæ fidei tuenda mandata essent. (14) Ne libera intereat respublica; ne id unum ex morte tyranni fructûs capiat, ut quasi ad sepulturam libera efferatur. infrà l. 28. c. 28. *meo unius funere elata populi Romani esset respublica?* l. 31. c. 29. *Capua sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri ejecto ipso populo.* Sed forsan legendum: *ne libertate efferatur respublica,* h. e. ne libertas causa sit, ut respublica insolentiùs se efferat. Sic *efferri lætitiâ, gaudio,* & similia passim.

prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magnâ ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: & ea, quæ in Insulâ erat (1) & Achradinâ, tradita est; murique ea pars, quæ ab ceterâ urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. secutæ & ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, auditâ morte tyranni, quam, Hippocrates, etiam nuncio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id (2) tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi (3) ne suspecti obversarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium. paruisse imperio ejus, cujus* (4) *imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem redire. ceterùm, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parvâ operâ apud Hannibalem inituros.* Facilè res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quàm maturato opus erat, (5) naviter expediebant. Interim juvenes militares & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines, crimina † ferebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per ‡ spe-*

Hippocrates & Epicydes redire velle se ad Hannibalem simulant.

C. 23. (1) Omnino lege *& ea, quæ in Insulâ erat, Achradinam translata est.* Ita præfert unus & alter codex. Plures *Achradinam* præferunt, omnesque fere ignorant copulam *et.* (2) Nempe, ut Syracusas redirent. *Ex præsentibus*, h. e. ex iis, quæ tum fieri poterant. Sic Tac. l. 2. Ann. c. 80. *tutissima ex præsentibus.* (3) Ne illic obversando & oculis hominum se ingerendo suspecti fierent. Sic cap. seq. *dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles.* Similiter inf. à l. 31. c. 11. l. 35. c. 15. (4) h. e. cujus imperio se parere imperator suus voluerit. (5) Supplenda est ex sensu particula *tam.* non tam naviter, quàm maturato opus erat; non eâ, quâ opus fuit, celeritate strenuè exsequebantur.

ciem

cicem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factis & pauci auctores fœderis renovati dominentur.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna (1) multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi (2) solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, præbebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia novâ atque inconditâ* (3) *libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus juvare possent incepta*, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assuêrat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque, fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat (4) indicium ad prætores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: &, quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset: senatui quidem tam jure cæsi, quàm Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum (5) multitudinis

Andranodorus tyrannidem affectat.

Occiditur cum Themisto.

C. 24. (1) Per se ita comparata, ut libenter audiat credatque. (2) Intelligit *Hippocratem & Epicyd.* Nimirum Epicydes hic pro utroque nominatur, ut infra Hippocrates infra c. 35 *Postquam et Hippocrates cum ... Syracusis erant.* (3) *Inconditas libertas* est, incomposita, nondum legibus certisque statis circa formata ac firmata. Sic *incondita turba, multitudo, acies*, & similia passim. (4) Sæpius *res dicitur delata*; ut supra l. 2. c. 4. *rem ad consules detulit*. E. (5) Sic *incertus veri* supra l. 4. c. 23.

clamor erat. quam, ferociter minitantem in veſtibulo curiæ, corpora (6) conjuratorum eo metu compreſſerunt, ut ſilentes integram (7) plebem in concionem ſequerentur. Sopatro mandatum ab ſenatu & ab collegis, ut verba faceret.

Sopatri prætoris oratio in tyrannos.

XXV. Is, (1) tanquam reos ageret, ab anteactâ vitâ orſus, quæcunque poſt Hieronis mortem ſceleſtè atque impiè facta eſſent, Andranodorum ac Themiſtum arguit feciſſe. *Quid enim ſuâ ſponte feciſſe* (2) *Hieronymum puerum, ac vixdum pubeſcentem facere potuiſſe? Tutores ac magiſtros ejus* (3) *ſub alienâ invidiâ regnaſſe. itaque aut ante Hieronymum aut certè cum Hieronymo perire eos debuiſſe. At illos, debitos jam morti deſtinatoſque, alia nova ſcelera poſt mortem tyranni molitos: palàm primò, cum clauſis Andranodorus Inſulæ portis hæreditatem regni creverit*(4), *quæque procurator tenuerat, pro domino* (5) *poſſederit; proditus deinde ab eis, qui in Inſulâ erant, circumſeſſus ab universâ civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequicquam palàm atque apertè petitum regnum, clam & dolo affectare conatus ſit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriæ inſidiator ipſe libertatis creatus eſſet prætor. Sed animos eis regios conjuges regias feciſſe, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quenquam ſupereſſe tyrannorum ſtirpis. † Hæc natura multitudinis eſt; aut ſervit humiliter, aut ſuperbè dominatur: libertatem, quæ media eſt, nec (6) ſpernere modicè, nec habere ſciunt: & non ferme † deſunt irarum indulgentes miniſtri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad ſanguinem & cædes irritent. Sicut tum extemplo prætores rogationem promulgarunt: acceptaque penè priùs, quàm promulgata, eſt, ut omnis regia ſtirps interficeretur. miſſique a præ-

Stirps regia interficitur.

(6) Intellige, projecta, vel expoſita in veſtibulo curiæ. *Eo metu*, h. e. tanto. (7) Saniorem plebis partem, nondum animi motu corruptam, nihildum conſtitutum habentem.

C. 25. (1) Quaſi eos coram judicibus accuſaret. *Reum peragere* dixit ſuprà l. 4. c. 42. (2) *Tò feciſſe* reſecandum videtur; niſi forſan exciderit *aut* ante *puerum*. (3) Ipſos ab invidiâ tutos, quam omnem Hieronymus ſuſtinuit. (4) *Cernere hæreditatem* in jure dicitur is, qui ſe hæredem gerit: qui conſilium ſuum adeundæ hæreditatis legitimo actu declarat. infrà l. 40. c. 8. *vivo & ſpirante me hæreditatem meam ambo . . . crevistis.* (5) h. e. tanquam dominus. (6) Libertatem is *ſpernit modicè*, qui ita ſe ſubjectum eſſe patitur alterius imperio, ut tamen non *ſerviat humiliter.*

toribus

toribus Damaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori & Themiſti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoïppi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum miſſus, voluntarium conſciverat exſilium. Ea quum ad ſe quoque venire (1) præſciſſet, in ſacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, reſolutis crinibus, miſerabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Geloniſque fratris, ne ſe innoxiam invidiâ Hieronymi conflagrare ſinerent. Nihil ſe ex regno illius, præter exſilium viri, habere: neque fortunam ſuam eandem vivo Hieronymo fuiſſe, quam ſororis; neque interfecto eo cauſam eandem eſſe. Quid? quòd, ſi Andranodoro conſilia † proceſſiſſent, illa cum viro fuerit regnatura; ſibi cum ceteris ſerviendum. Si quis Zoïppo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracuſas, cui dubium eſſe, quin extemplo conſcenſurus ſit navim, atque in patriam rediturus? Quantum ſpes hominum fallit* (2)! *In liberatâ patriâ conjugem ejus ac liberos de vitâ dimicare* (3); *quid obſtantes libertati, aut legibus? Quod ab ſe cuiquam periculum, a ſolâ ac propè viduâ, & puellis in orbitate degentibus, eſſe? ‡ At enim periculi quidem nihil ab ſe timeri: inviſam tamen regiam ſtirpem eſſe. Ablegarent ergo procul ab Syracuſis Siciliâque, & aſportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.* (4) Averſis auribus animiſque, caſsè ne tempus tereretur, (ferrum quoſdam expedientes cernebat) tum, omiſſis pro ſe precibus, *puellis ut ſaltem parcerent*, orare inſtitit (5): *a quâ ætate etiam hoſtes iratos abſtinere. ne, tyrannos ulciſcendo, quæ odiſſent, ſcelera ipſi imitarentur.*

Preces Heracleæ Hier. F.

†

C. 26. (1) Sc. miſſos a prætoribus. Magis tamen placet *veniri*. (2) Omnino legendum *falli*: nam tota oratio obliqua eſt. (3) h. e. in periculum capitis venire. Cic. pro Arch. c. 10. *qui de vitâ gloriæ causâ dimicant*. & ſæpe alibi. E. (4) Quum omnium aures animique averſi eſſent ab Heracleæ precibus, illa, ne tempus incaſsùm tereret, &c. Adverbium *caſsè* non alibi occurrit; ſed adjectivum *caſſus* frequens eſt. [Ceterùm Gronovius, Drakenborchius aliique voces *caſsè ne tempus tereretur* jungunt cum *expedientes ferrum*. Crevierium audacter ſecutus, majorem diſtinctionem poſt *cernebat* ſuſtuli, & voces *ferrum . . . cernebat* notâ parentheſeos incluſi. Judicet lector, qui in miram totius narrationis pulchritudinem vimque *παθητικὴν* penitiùs inſpexerit. E.] (5) h. e. intentiùs cœpit; quo ſenſu *inſtare* frequens eſt apud noſtrum. ſic infrà l. 24. c. 46. *Arpos primùm inſtitit expugnare*. l. 25. c. 19. *Appium inſtitit ſequi*.

imitarentur. Inter hæc abſtractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, reſperſas matris cruore, impetum faciunt. quæ, alienatâ mente ſimul luctu metuque, velut captæ furore, (6) eo curſu ſe ex ſacrario proripuerunt, ut, ſi effugium patuiſſet in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. (7) Tum quoque haud magno ædium ſpatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaſerunt; tenentibuſque, quum tot ac tam validæ eluctandæ manus eſſent, ſeſe eripuerunt: tandem, vulneribus confectæ, quum omnia repleſſent ſanguine, exanimes corruerunt; cædemque per ſe miſerabilem miſerabiliorem caſus fecit, quòd paullo pòſt nuncius venit, mutatis repentè ad miſericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex miſericordiâ orta, quòd adeò feſtinatum ad ſupplicium, neque locus pœnitendi, aut regreſsûs ab irâ relictus eſſet. itaque fremere multitudo, & in locum Andranodori ac Themiſti (nam ambo prætores fuerant) comitia poſcere: quæ nequaquam ex ſententiâ prætorum futura eſſent.

Epicydes & Hippocrates prætores fiunt.

XXVII. Statutus eſt comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultimâ turbâ Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio aſſenſu multitudinis eſſe. Et erat confuſa concio, non populari modò, ſed militari quoque turbâ, magnâ ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores diſſimulare primò, & (1) trahendâ re eſſe: poſtremò victi conſenſu, & ſeditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primò ſtatim creati nudare (2), quid vellent: quanquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos iſſe ad Ap. Claudium, &, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, miſſos. Ad Murgantiam

ſequi. l. 30. c. 12. *Inſtitit deinde reputare ſecum ipſe.* & alibi. (6) Tam incitato curſu: ut *eo metu* ſuprà c. 24. *Eo curſu, ut* occurrit infrà l. 26. c. 12. l. 42. c. 16. (7) ‡ *Tum quoque*, h. e. quamvis effugere non potuerint in publicum, & haud magno ædium ſpatio incluſæ remanſerint.

C. 27. (1) In eo eſſe, id agere, ut extraherent rem. Sic *trahere bellum* ſuprà l. 7. c. 12. *In aliquâ re eſſe* dicuntur, qui eam agunt, qui câ occupantur: & hîc Dukerus cenſet addendam eſſe præpoſitionem *in*. (2) Sic *nudare animos* infrà l. 33. c. 21. *defectionem* l. 35. c. 32. *conſilia* l. 40. c. 24. *voluntates* l. 42. c. 63. Sic etiam *denudare conſilium* l. 44. c. 38.

(3) Siciliæ

tiam (3) tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire (4) ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coràm cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum ‡ allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut verò Appius naves ad ostium portûs, quo aliæ (5) partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens (6) in speciem criminibus vanis accesserat fides. ac primò etiam tumultuosè decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

Turbæ Syracusis.

XXVIII. In hâc turbatione (1) rerum in concionem vocari placuit. ubi quum alii aliò tenderent, nec procul (2) seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Karthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. si alii aliò trahant* (3) *res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quàm inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summâ vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longè minorem ac levioris momenti consultationem* (4) *esse.*

Apollonidæ salutaris oratio.

sed

(3) Siciliæ oppidum. Alia erat hujus nominis urbs in Samnio. suprà l. 10. c. 17. (4) h. e. pacem componi. infrà l. 30. c. 3. *sæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram.* & alibi. (5) Iis qui partis Romanorum essent. *Aliæ* antiquè pro *alius.* Ea voce bis usus est Cicero. Sic & *nulli*, pro *nullius*, apud Terentium. (6) Sic suprà c. 24. *ab re in speciem atrociore.*

C. 28. (1) *Turbatio* vox rarior: frequentiùs legitur *perturbatio.* Occurrit tamen apud Florum, Gellium, aliosque recentioris ætatis scriptores. (2) Sic *haud procul ripâ* suprà l. 2. c. 13. *haud procul oppido* l. 3. c. 22. & alibi sæpe. (3) Vid. not. 2. ad c. 8. l. 23. suprà. (4) Suprà l. 8. c. 13. *Reliqua consultatio est . . quonam modo perpetuâ pace quietos obtineamus.*

ſed tamen Hieronis potiùs, quàm Hieronymi, auctoritatem ſequendam in ſociis legendis, (5) *vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ* (6), *quondam infideli, præferendam. Eſſe etiam momenti aliquid* (7) *ad conſilium, quòd Karthaginienſibus ita pax negari poſſit, ut non utique in præſentia bellum cum eis geratur : cum Romanis extemplo aut* † *pacem, aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis (8) ac ſtudii viſa eſt oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum eſt prætoribus ac delectis ſenatorum militare etiam conſilium. juſſi & duces ordinum præfectique auxiliorum ſimul conſulere. Quum ſæpe acta res eſſet magnis certaminibus, poſtremò, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis (9) legatos ad rem confirmandam.

Pax cum Rom. decernitur.

XXIX. Dies haud ita multi interceſſerunt, quum ex Leontinis legati, præſidium finibus ſuis orantes, venerunt; quæ legatio peropportuna viſa ad multitudinem inconditam ac tumultuoſam exonerandam, duceſque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eò transfugas juſſus : ſecuti multi ex mercenariis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & miſſis ea læta expeditio fuit. nam & † illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occaſio data eſt ; & hi, (1) ſentinam quandam urbis rati exhauſtam, lætabantur. ceterùm levaverunt modò in præſentia velut corpus ægrum (2), quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primò furtivis excurſionibus vaſtare

Turbant rem compoſitam

neamus. l. 9. c. 2. *ea modò, quâ irent, conſultatio fuit.* (5) Pro *vel* lege *et.* (6) Amicitiæ Karthaginienſium, *nunc incognitæ,* quia nova ſit; *quondam infideli,* quia olim eos infideles ſenſerant. (7) Ad conſilium capiendum, in eo quoque eſſe momenti aliquid, id quoque valere aliquantùm debere, quòd &c. (8) *Cupiditas* ſæpe eſt partium ſtudium. [potiùs vehementior ille affectus, qui ex tali ſtudio oritur. *paſſion.* E.] Cic. pro Font. c. 7. *fidem & auctoritatem in teſtimonio, cupiditatis atque inimicitiarum ſuſpicio derogavit.* Hoc ſenſu ſæpe uſurpat vocem *cupidus.* (9) Si hoc ſanum eſt, intelligendi ſunt legati Romani a Marcello miſſi, de quibus mentio facta eſt cap. præc. Sed potiùs tranſponendæ videntur voces *cum eis : mittique legatos ad rem cum eis confirmandam.* Sic Cæſ. l. 1. Bell. Gall. c. 3. *cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare.*

C. 29. (1) Cic. Or. 1. in Cat. c. 5. *exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna & perniciosa ſentina reipublicæ.* (2) Eandem comparationem ab ægro

vastare cœpit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modò, sed totâ procul Siciliâ, ablegarentur. Epicydes, ne aut (3) reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte suâ concitando bello, profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos adversùs populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam (4) ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos (5) pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicunque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Renunciandum (6) igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse; vel quòd in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quòd ibi primùm conclamatum (7) ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam (8) fœderis non accipiendam.* Facilè multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, & de cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quò aliò mallent, dummodo Siciliâ cederent, jubentibus, ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes *Leontinos in suâ potestate esse. itaque † integro (9) secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello; ita (10) ut in potestatem redacti suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

Hippocrates & Epicydes.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut alterâ parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus † ab † irâ inter

Leontinorum urbs a Marcello capta.

* ægro corpore petitam usurpat Cic. Or. 1. in Cat. c. 13. (3) Ne ab se præsente repeteretur ratio eorum quæ fecerat frater absens. (4) Avertere Leontinos etiam ab Syracusanorum societate. (5) Nempe Syracusanos. (6) Legati enim Syracusis venerant Leontinos. Hoc non antè innuerat Livius. E. (7) Sic *conclamare ad arma* sæpe. E. (8) h. e. fœdus tali lege ictum. (9) Non credituros Syracusanos fœdus, quod Romani secum habeant, bello adversùs Leontinos gerendo ullâ parte lædi. (10) h. e. eâ lege ut.

ter (1) conditiones pacis interfectæ ſtationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, poſtquam capi muros ‡ refringique portas vidêre, in arcem ſeſe cum paucis recepere. inde clam nocte Herbeſſum perfugiunt. Syracuſanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem eſſe; cetera falſa mixta veris ferens: cædem promiſcuam militum atque oppidanorum factam, nec quenquam puberem arbitrari ſupereſſe: direptam urbem: bona locupletium donata (2). Ad nuncium tam atrocem conſtitit agmen: concitatiſque omnibus, duces, (erant autem Soſis ac Dinomenes) quid agerent, conſultabant. Terroris ſpeciem (3) haud vanam mendacio præbuerant verberati ac ſecuri percuſſi transfugæ ad duo millia hominum. ceterùm Leontinorum militumque aliorum nemo, poſt captam urbem, violatus fuerat: ſuaque omnia eis, niſi quæ primus tumultus captæ urbis abſumpſerat, reſtituebantur. Nec ut Leontinos (4) irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuncium exſpectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, ſed eum motum haud diuturnum fore, ſi duces amentiæ ſublati eſſent; exercitum ducunt Megaram (5), ipſi cum paucis equitibus Herbeſſum proficiſcuntur, ſpe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. quod ubi fruſtra eis fuit inceptum, vi agendum rati, poſtero die Megaris caſtra movent, ut Herbeſſum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicydes, non tam tutum primâ ſpecie, quàm unum, ſpe undique abſciſsâ, conſilium eſſe rati, ut ſe militibus permitterent, & aſſuetis magnâ ex parte ſibi, & tum famâ cædis commilitonum accenſis, obviàm agmini procedunt. Prima fortè ſigna ſexcentorum Cretenſium erant, qui apud Hieronymum meruerant

C. 30. (1) Dum de conditionibus pacis agebatur. Gronovius autem vult *inter conditionem pacis*; accipitque *conditionem pacis* pro ipſo actu condendi pacem. Eo quidem ſenſu *conditio honeſta pacis* poni videtur infra l. 42. c. 59. & 62. (2) Nempe militibus. (3) Speciosam aliquam materiem terroris præbuerat mendacio, quòd transfugæ &c. (4) *Leontini* tam urbis, quam populi, nomen eſt. ſic infrà c. 33. *ſicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant*. (5) Nomen *Megara* utrâque formâ Livius effert, & ſingulari numero, & plurali. Mox *Megaris caſtra movent*. infrà

meruerant ſub eis, & Hannibalis beneficium habebant, capti ad Traſimenum inter Romanorum auxilia, dimiſſique. quos ubi ex ſignis (6) armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac (7) velamenta alia ſupplicum porrigentes, orare, *ut reciperent ſeſe, receptoſque tutarentur, neu proderent Syracuſanis, a quibus mox ipſi* (8) *trucidandi populo Romano dederentur.*

XXXI. † *Enimvero,* conclamant, *bonum ut animum haberent: omnem ſe cum illis fortunam ſubituros.* Inter hoc colloquium ſigna conſtiterant, tenebaturque agmen: necdum, quæ moræ cauſa foret, pervenerat ad duces. poſtquam Hippocraten atque Epicyden adeſſe (1) pervaſit rumor, fremituſque toto agmine erat haud dubiè approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima ſigna perrexerunt, *Qui mos ille, quæ licentia Cretenſium eſſet,* rogitantes, *colloquia ſerendi cum hoſte, injuſſuque prætorum miſcendi eos agmini ſuo?* Comprehendi (2) injicique catenas juſſerunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primùm a Cretibus (3) clamor eſt ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facilè, ſi ultrà tenderent, appareret, eis timendum eſſe. Sollicíti incertique rerum ſuarum Megaram, unde profecti erant, referri ſigna jubent, nunciosſque de ſtatu præſenti Syracuſas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem ſuſpicionem animis: &, Cretenſium quibuſdam ad itinera inſidenda miſſis, velut interceptas literas, quas ipſe compoſuerat, recitat: *Prætores Syracuſani conſuli Marcello.* † ſecundùm ſalutem, ut aſſolet, ſcriptum erat: (4) *Rectè eum atque ordine feciſſe, quòd in Leontinis nulli peperciſſet.*

Fraus Hippocratis.

infrà c. 35. *Megara vi capta diruit.* (6) *Armorum habitus* ſuprà l. 9. c. 36. l. 22. c. 18. (7) Infrà l. 25. c. 25. *Legati eò . . . cum infulis & velamentis venerunt, precantes* &c. vid. † *velare.* (8) Intellige ipſos Cretenſes, ad quos hic ſermo dirigitur.

C. 31. (1) Tò *adeſſe* omnes codices ignorant. Et ſubintelligi poſſet *eſſe cauſas moræ.* (2) *Injicere catenas* ſuprà l. 23. c. 10. infrà l. 26. c. 14. Sic ‡ *injicere vinculum.* Ceterùm ſub Hippocrate hic continetur Epicydes, ut ſub Epicyde contrà Hippocrates c. 24. ſuprà. (3) Ita emendavit Gronovius; & quidem æquè *Cretes* & *Cretenſes* dici conſtat. Alibi autem ſemper eos *Cretenſes* Livius vocavit. (4) Sollennis formula, in ſenatuſconſultis obvia, quâ factum alicujus comprobatur. Sic infrà l. 30. c. 17. *Ad ea reſponſum legatis . . . Scipionem rectè atque ordine videri feciſſe, quod eum regem appellaverit* . . & alibi. Vid. Briſſon. de Form. l. 2. p. 197.

pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse causam, nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo, esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. Hæc quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi abequitaverint (5) Syracusas; & ne fugâ quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviàm issent; non à misericordiâ aut humano consilio, sed ne spem reditûs præciderent sibi, & quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito (6) primùm, dein pignore sibi conciliarent: expertique, quàm vanâ aut levi aurâ mobile vulgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falsò nunciata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modò fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. haud vani (1) quidam homines palàm ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem censere. sed non (2) ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. (3) ad militare

p. 197. (5) Drakenborchius *adequitaverint*: sed alterum in aliquot codicibus exstat, & haud dubiè præferendum videtur. (6) *Merito*, quòd iis militibus vitam servassent; *pignore*, quòd eosdem secum tanquam obsides haberent. [Ceterùm verba *haberent*, *conciliarent*, ni fallor, pendent, non ex voculâ *quum*, sed ex conjunctione *ut*, in τῷ *ne* inclusâ. Tres assignantur causæ, cur iræ multitudinis obviam ierint. 1. ne spem reditûs præciderent sibi. 2. ut haberent ipsos Syracusanos simul milites fidos, simul obsides. 3. ut cognatos eorum atque amicos Syracusis sibi conciliarent. E.]

C. 32. (1) Quidam etiam haud vani ingenii. Ingenium *vanum* est leve ac mutabile; ut suprà l. 1. c. 27. & alibi. (2) Sic *ob Hannibale metuens* suprà l. 23. c. 36. E. (3) † *Ad* pro *apud*. *Militare genus*, ut infrà l. 44.

militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatiumque pauci, quanquam (4) inflammati vano nuncio erant, tamen ad propius (5) præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus (6) Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum prætores intervenerunt. & primò imperio minisque, deinde † auctoritate, deterrendo, postremò, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni antè satellitibus, & tum corruptoribus exercitûs. Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi, quàm foris, portæ effringebantur: effractisque omnibus, (7) tutò in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, (8) prætorumque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum (9) vocati, & carcere vincti emissi: confusaque hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores: Syracusæque, quum breve tempus libertas ‡ affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

Syracusas occupant Hippocr. & Epicydes.

XXXIII. Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi fortè in quinqueremi erant. præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portûs, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modò pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: quum Romanus

Romani ad Syracusas castra movent.

l. 44. c. 45. *aliæ militaris generis turbæ.* Ita *agreste genus* infrà l. 34. c. 27. (4) Suprà l. 4. c. 56. *Ad hæc quum inflammarentur animi* (5) Imminens nempe a pravis Hippocratis & Epicydis consiliis. (6) Vid. not. 5. ad c. 21. l. 23. suprà. [Etiam hîc non tam partem urbis intelligendam esse censeo, quàm portam sex janos habentem. vid. not. 6. ad c 49. l. 2. suprà. E.] (7) Omnino lege *totum Hexapylo agmen.* (8) Sic infrà l. 31. c. 45. *Macedonum ferè omnibus & quibusdam Andriorum.* Similiter *multi exsulum* suprà l. 3. c. 18 *pauci tribunorum* infrà l. 25. c. 23. (9) Vid. not. 7. ad c. 16 suprà.

exercitus

exercitus ad Olympium (Jovis id templum eſt) mille & quingentis paſſibus ab urbe caſtra poſuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviàm cum ſuis proceſſerunt. Romanus orator *non bellum ſe Syracuſanis, ſed opem auxiliumque afferre*, ait, *& eis, qui, ex mediâ cæde elapſi, perfugerint ad ſe, & eis, qui, metu oppreſſi, fœdiorem,* † *non exſilio ſolùm, ſed etiam morte, ſervitutem patiantur. Nec cædem nefandam ſociorum inultam Romanos paſſuros. Itaque ſi eis, qui ad ſe perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, cædis auctores dedantur, & libertas legeſque Syracuſanis reſtituantur, nihil armis opus eſſe. ſi ea non fiant, quicunque in morâ ſit, bello perſecuturos.* Ad ea Epicydes, *Si qua ad ſe mandata haberent, reſponſum eis*, ait, *ſe daturos fuiſſe: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracuſana eſſet, tum reverterentur. Si bello laceſſant, ipſâ re intellecturos, nequaquam idem eſſe Syracuſas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis, portas clauſit. Inde terrâ marique ſimul cœptæ oppugnari Syracuſæ: terrâ ab Hexapylo, mari ab Achradinâ, cujus murus (1) fluctu alluitur. &, quia, ſicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vaſtam (2) disjectamque ſpatio urbem parte aliquâ ſe invaſuros(3), omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

Oppugnantur Syracuſæ.

Archimedes conatus Romanorum ludificatur.

XXXIV. Et habuiſſet (1) tanto impetu cœpta res fortunam, niſi unus homo Syracuſis eâ tempeſtate fuiſſet. Archimedes is erat, ‡ unicus ſpectator (2) cœli ſiderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quæ hoſtes ingenti mole agerent, ipſe perlevi momento ludificaretur(3). Murum per inæquales ductum colles, (pleraque

C. 33. (1) Sic infrà l. 26. c. 44. *ea, quæ mari alluitur, pars urbis.* & l. 29. c. 35. (2) Vid. not. 6. ad c. 2. ſuprà. (3) h. e. invadendi occaſionem nacturos.

C. 34. (1) H. e. proſperè ceſſiſſet. Eodem ſenſu *habere fortunam* occurrit apud Ovid. l. 3. Met. v. 149. E. (2) Potius matheſeos puræ cultor. Quin & parum decorum artis ſuæ dignitati rebatur, eam ad res corporeas convertere: & machinas illas, quas Livius maximè miratur, inventor ipſe haud magni faciebat, & pro quodam laſcivientis Geometriæ luſu habebat. Vid. Plut. in Marcello. (3) Eluderet, vana atque irrita redderet. Mox hoc cap. *Ita maritima oppugnatio eſt eluſa.* Et paullo poſt, *quum omnis*

que (4) alta & difficilia aditu, ſubmiſſa quædam, & quæ planis vallibus adiri poſſent) ut cuique aptum viſum eſt loco, ita omni genere ‡ tormentorum inſtruxit. Achradinæ murum, qui, ut antè dictum eſt, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus ſagittarii funditoreſque, & velites etiam, (5) quorum telum inhabile ad remittendum imperitis eſt, vix quenquam ſine vulnere conſiſtere in muro patiebantur. Hi, quia ſpatio miſſilibus opus eſt, procul muro tenebant naves. junctæ aliæ binæ ad (6) quinqueremes, demptis interioribus (7) remis, ut latus lateri applicaretur, quum exteriore ordine remorum velut (8) naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adverſùs hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris diſpoſuit. in eas, quæ procul erant, naves ſaxa ingenti pondere emittebat : propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis : poſtremò, ut ſui vulnere intacti tela in hoſtem ‡ ingererent, murum ab imo ad ſummum crebris (9) cubitalibus ferè cavis aperuit ; per quæ cava pars ſagittis, pars ſcorpionibus (10) modicis ex occulto petebant hoſtem. Quæ propiùs quædam (11) ſubibant naves, quo ‡ interiores ictibus tormentorum eſſent, in eas (12) tollenone ſuper murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata quum

omnis conatus ludibrio eſſet. (4) Subiunt *Leca.* (5) Levis armaturæ milites, quorum telum ejuſmodi eſt, ut remitti non poſſit ab imperitis, nempe quia ſingulari quâdam arte & dexteritate illud emitti debebat. Polybius autem l. 6. c. 20. illud telum omnino remitti poſſe negat, quia ferrum tale eſt, ut neceſſariò ſtatim a primo jactu inflectatur. (6) Vel dele τὸ *ad*, vel numerum ſupple ex Polyb. & Plut. *ad octo quinqueremes :* h. e. aliæ quinqueremes ad octo, ad numerum *octo*, junctæ, binæ & binæ. (7) Remis eorum laterum, quæ ad ſeſe mutuò applicabantur. (8) Omnino lege *velut una navis.* Eò ducunt veſtigia unius optimique codicis. (9) *Crebris cavis,* h. e. foraminibus, *cubitalibus ferè,* quorum magnitudo, ſive diameter eſſet unius cubiti, ſeu pedis unius cum dimidio. Ceterùm his cavis Polybius unius tantùm palmi magnitudinem attribuit, h. e. ſextæ partis cubiti, at extrinſecus, κατὰ τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν. (10) *Scorpiones* erant machinæ bellicæ, quibus lapides, ſpicula aliaque miſſilia mittebantur in hoſtes. Cum baliſtis & catapultis memorantur infrà l. 26. c. 47. & alibi (11) Vacat τὸ *quædam*, videturque delenda. (12) Tolleno, ut deſcripſit Vegetius l. 4. c. 21 eſt machinæ genus, quum trabi in terram prealtè defixæ in ſummo vertice alia tranſverſa longior dimenſâ medietate connectitur, eo libramento, ut, ſi unum caput depreſſeris, alterum erigatur ; idque ad onera levanda. Igitur machinâ hujus generis ſuper murum eminente, ferrea manus firmæ catenæ illigata, quæ quidem catena pendebat ex uno brachio

quum injecta proræ esset, gravi libramento (13) plumbi recellente ad solum, suspensâ prorâ, navim in puppim statuebat: dein, remissa subitò, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eò versa, ut totis viribus terrâ aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curâque per multos annos, Archimedis unicâ arte. natura etiam juvabat loci, quòd saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magnâ ex parte ita proclive est, ut non solùm missa (14) tormento, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, ‡ absistere oppugnatione, atque obsidendo tantùm arcere terrâ marique commeatibus hostem, placuit.

Marcellus alias urbes capit.

XXXV. Interim, Marcellus, cum tertiâ ferè parte exercitûs ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Karthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit. (1) Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maximè Syracusanorum, terrorem. Per idem ferè tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam(2), quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit: nequaquam cum (3) quantis copiis antè tenuerat ad

Himilco cum exercitu in Siciliam venit.

bracchio tollenonis, injiciebatur proræ alicujus navis. Tum gravi libramento plumbi, quod alteri tollenonis brachio connexum erat, recellente, seu recidente ad solum, necesse erat catenam, & ferream manum, & proram navis sursum erigi, &, suspensâ prorâ, navim in puppim statui. Dein eadem ferrea manus remissa, & subitò exempta machinæ, sinebat navem recidere, & eam ita affligebat undis, ut &c. (13) Infrà l. 38. c. 5. *in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum ... incutiebant.* l. 42. c. 63. *arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant. Recellere* est *reclinare*: ut *excellere, in altum attollere.* Fest. *Terra retro recellit.* Lucr. l. 6. v. 572. (14) Sic infrà l. 44. c. 35. *tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant.*

C. 35. (1) Vid. not. 5. ad c. 30. suprà. (2) Conditam nempe, ut ferunt, a Minoe Cretensium rege. Vid. Diod. Sic. l. 4. c. 79. (3) h. e. cum

ad Pachynum classem. Sed, postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Karthaginem, adjutusque ibi & ab legatis Hippocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, & ipse haud (4) vanus præsens monitor facilè perpulerat, ut, quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatium, quæ partis Karthaginiensium erant, adeò accensæ sunt spes ad pellendos Siciliâ Romanos, ut postremò etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; &, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præesset custodiæ urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversùs consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eò prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minùs ratus, quàm illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviàm fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quàm poterat maximè intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat.

Hippocrates cum exercitu Syracusis egreditur.

XXXVI. Fortè ea cura, quæ erat adversùs Pœnos præparata, adversùs Siculos (1) usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem ferè tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Karthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in (2) magnum portum Syracusas

Vincitur a Marcello.

T

c. cum copiis majoribus, quàm quantæ fuerant illæ, cum quibus &c. (4) Quod alibi dixit *gravis* ‡ *auctor.*

C. 36. (1) Suprà l. 3 c. 33. *ad condenda nova jura usui fore credebant.* & alibi. (2) Duos nempe portus habebant Syracusæ, majorem & minorem, inter

racusas ex alto decurrêre; & Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italiâ bellum, adeò uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas, † prædæ haud dubiè sibi futuram Himilco ratus, viâ decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviàm progressum, pervenit. Nec diutiùs Pœni ad Syracusas morati sunt. & Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, (3) duplici facilè numero classem habentibus Romanis, simul inutili morâ cernens nihil aliud ab suis quàm inopiâ aggravari socios, velis in altum datis, in Africam transmisit: (4) et Himilco, secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocunque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac præsens suas res (5) foventibus adderet animos. Murgantiam primùm, prodito ab ipsis (6) præsidio Romano, recepit: (7) ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatium animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpug-

Hennen[illegible] [illegible]

inter quos *Insula* sita erat. (3) Classis Romana centum navium fuisse dicitur suprà c. 27. cujus classis vel pars, vel supplementum fuerunt triginta naves modò memoratæ. [*Duplici facilè*, quod Anglicè dicimus *full double*. Ter. Andr. 4. 3. 5. *facilè hîc plus mali est, quam illic boni*. E.] (4) Drakenborchius hic novam periodum incipit at malè. Ita enim accipiendus locus: *Nec diutiùs Pœni ad Syracusas morati sunt*. nam & *Bomilcar*, præfectus classis, *in Africam transmisit*; et *Himilco* terrestres copias abduxit. E. (5) h. e. iis qui Karthaginiensibus favebant. Suprà l. 3. c. 65. *Nec tribuni plebis in captandis collegis Patrum voluntatem fecerunt*. E. (6) Nempe oppidanis. Sic cap. præc. *Helorum atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit*. (7) Non est cur Fabro displiceat τὸ *ubi*, quod jungendum est verbo *erant*, non participio *convecti*. Ubi habebant Romani convectos commeatus.]

nabilis

nabilis erat, tum præſidium in arce validum, præfectumque præſidii haud ſanè opportunum inſidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne poſſet decipi, quàm in fide Siculorum, (1) reponeret. & tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectioneſque urbium, & clades præſidiorum. Itaque nocte dieque juxtà parata inſtructaque omnia cuſtodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco ſuo miles abſcedebat. Quod ubi Hennenſium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præſidii, animadverterunt, nulli occaſioni fraudis Romanum patere, palàm rentur agendum. *Urbem arcemque ſuæ poteſtatis*, aiunt, *debere eſſe, ſi liberi in ſocietatem, non ſervi in cuſtodiam, traditi eſſent Romanis. itaque claves portarum reddi ſibi* æquum cenſent. *Bonis ſociis fidem ſuam maximum vinculum eſſe: & ita ſibi populum Romanum ſenatumque gratias habiturum, ſi volentes, ac non coacti, manſiſſent in amicitiâ.* Ad ea Romanus, *Se in præſidio impoſitum eſſe*, dicere, *ab imperatore ſuo: claveſque portarum & cuſtodiam arcis ab eo accepiſſe, quæ nec ſuo nec Hennenſium arbitrio haberet, ſed ejus, qui commiſiſſet. præſidio decedere apud Romanos capital eſſe: &* (2) *nece liberorum etiam ſuorum eam legem parentes ſanxiſſe. Conſulem Marcellum haud procul eſſe: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii eſſet*(3). Se vero negare illi miſſuros: teſtarique, ſi verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis ſuæ quæſituros. Tum Pinarius: (4) *at illi, ſi ad conſulem gravarentur mittere, ſibi ſaltem darent populi concilium: ut ſciretur, utrùm paucorum ea denunciata, an univerſæ civitatis, eſſent.* Conſenſu in poſterum diem concio edicitur.

Pinarii Hennæ præfecti oratio ad milites.

XXXVIII. Poſtquam ab eo colloquio in arcem ſeſe recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audiſſe, milites*,

C. 37. (1) Suprà l. 1. c. 49. *ut in caritate civium nihil ſpei reponenti metu regnum tutandum eſſet.* (2) Manlium Torquatum reſpici patet. ſuprà l. 8. c. 7. *quum aut morte tuî ſancienda ſint conſulum imperia.* (3) Nempe res; quam negat ſui arbitrii eſſe. (4) Formula hæc elegans frequenſque Livio. ſuprà l. 3. c. 31. *Si plebeiæ leges diſplicerent, at illi communiter legum latores ſinerent creari.* Similiter l. 1. c. 41. l. 3. c. 17. l. 9. c. 1. l. 10. c. 26. Virg. l. 1. Æn. v. 542. *Si genus humanum & mortalia temnitis arma, At ſperate Deos.* &c. [Neque tamen Gronovio & Drakenborchio aſſentior, tribuentibus τῷ *at*, in hujuſmodi formulis, vim particulæ *tum.* Potiùs idem valere, quod *ſaltem*, cenſeo; licet τὸ *ſaltem* in hoc loco pleonaſticè ſequatur. E.]

 inquit,

inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, Deûm primò benignitate, dein vestrâ ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit! Hæc* (1) *occultâ in fraude cautio est, quâ usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, apertè ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Karthaginiensium extemplo Henna erit, fædiúsque hîc trucidabimur, quàm Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumpsi*(2), *quâ vos certiores periculi instantis facerem. Ortâ luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. nec* (3) *præoccupati spem ullam, nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis: ego in concione ero: & tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum togâ signum dedero, tum* (4) *mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete, quisquam supersit, a quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos,* (5) *Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique Dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut* ‡ *ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ* (6), *fraudis causâ hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Karthaginiensibus timeri possit.*

XXXIX. Ab hâc adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque

C. 38. (1) Hæc, quâ usi adhuc sumus, cautio est ea, quæ in occultâ fraude locum habet, adversùs occultam fraudem idonea. Suprà l. 10. c. 34. *ne quam occultam in fraudem incautus rueret.* (2) Sic *sumere spatium.* vid. not. 10. ad c. 22. suprà. (3) Priùs petiti peribitis; priùs petentes omne a vobis avertetis periculum. (4) *Mihi* sæpe eleganter πλεονάζει. Suprà in Præfat. *Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum.* l. 2. c. 29. *Pulset tum mihi lictorem* (5) De religione Cereris Hennensis vid. Cic. Or. 4. in Verr. c. 48. Prope Hennam a Plutone rapta erat Proserpina. Mox *superi infernique Dii*, ut infrà l. 31. c. 30. (6) *Ferre fraudem* hoc sensu dixit Virg. l. 11. Æn. v. 708. Sic *ferre perniciem* suprà l. 23. c. 9. *Inferre fraudem* infrà l. 27. c. 28.

que

que oppositi (1) exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti & antè spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus, quum consulis eâ de re jus ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quæ pridie, dixisset; (2) primò sensim, ac plures, reddere claves, dein jam unâ voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultrà vim ultimam dilaturi; tum præfectus togâ signum, ut convenerat, dedit. milites que intenti dudum ac parati, alii supernè in aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Hennenses caveâ inclusi, coacervanturque, non cæde solùm, sed etiam fugâ; quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum irâ, quòd turbam inermem cædebant, quàm si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna, (3) aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos † temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis (4) in mediâ Siciliâ sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, propè uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infandâ rebantur, non hominum tantùm, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum verò, qui etiam antè dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti a proditoribus nequicquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus † retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis,

Cæduntur Hennenses.

C. 39. (1) Infrà l. 26. c. 46. *nec ulla armatorum statio aut custodia opposita.* Virg. l. 2. Æn. v. 332. *Obsedere alii telis angusta viarum Oppositi.* Ceterùm editio Drakenborchiana, ut reliquæ præter Strothianam, *oppidanis* exhibet, pro *oppositi*, sed operarum errore. Ipse enim in annotatione ad hunc locum testatur, se in contextum recepisse *oppositi*, utpote quorundam codicum fide nixum. (2) Præfige huic membro particulam *et*; quam hauserunt ultimæ literæ vocis præcedentis. (3) Dubitat Livius an damnet facinus, ut malum, an excuset, ut necessarium. (4) Quæ inde

tis, præſidio modico ibi relicto, ad Syracuſas obſidendas venit; inde Ap. Claudio Romam ad conſulatum petendum miſſo, (5) T. Quinctium Criſpinum in ejus locum claſſi caſtriſque præficit veteribus. ipſe hibernacula quinque millia paſſuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Siciliâ uſque ad principium hiemis (6) geſta.

Bellum cum Philippo.

XL. Eâdem æſtate & cum Philippo rege, quod jam antè ſuſpectum fuerat, motum bellum eſt. Legati ab Orico ad M. Valerium prætorem (1) venerunt, ‡ præſidentem claſſi (2) Brundiſio Calabriæque circà litoribus, nunciantes, Philippum primùm Apolloniam tentaſſe, lembis biremibus centum viginti flumine adverſo ſubvectum: deinde, ut ea res tardior ſpe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admoviſſe: eamque urbem, ſitam in plano, neque mœnibus, neque viris (3) atque armis validam, primo impetu oppreſſam eſſe. Hæc nunciantes orabant, ut opem ferret, hoſtemque haud dubium Romanis terrâ (4) aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam cauſam, niſi quòd imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præſidio loci ejus (5) relicto P. Valerio legato, cum claſſe inſtructâ paratâque, &, (6) quod longæ naves militum

Oricum a Philippo captum.

inde umbilicus Siciliæ dicebatur. (5) Infrà l. 25. c. 18. narrat Livius T. Quinctium Criſpinum cum Badio Campano ſtrenuè in Campaniâ pugnare; at c. 26. iterum memorat Criſpinum, qui caſtris veteribus ad Syracuſas præerat. Quare aut diverſos homines fuiſſe neceſſe eſt, aut Livium diverſos auctores ſecutum eſſe, atque non animadvertiſſe, utrumque ſimul ſubſiſtere non poſſe. (6) Crevierius, nec ſine cauſâ, ſuſpicatur Livium hîc duorum annorum res geſtas in unum miſcuiſſe.

C. 40. (1) Id eſt, proprætorem, ut dicitur ſuprà c. 20. Præturam geſſerat anno ſuperiore. vid. l. 23. c. 24. (2) Cum claſſe præſidentem Brundiſio; ita ut *claſſi* accipiatur in ſexto caſu, quemadmodum apud Virg. l. 8. Æn. v. 11. *Advectum Æneam claſſi.* (3) Negatio præmiſſa ſæpe ad ſequentia revocanda eſt, & tacitâ vi copulationi includitur. (4) Hæc procul dubio vitioſa ſunt, aliique aliter locum ſanare tentarunt. [Credo Livium dediſſe: *hoſtemque haud dubium Romanis terrâ* (h. e. qui terrâ haud dubiè Romanos oppugnaturus erat) *maritimis urbibus arceret; quæ* &c. Maritimis urbibus arcendus erat Philippus, ut quæ tranſitum in terram Italicam præberent. *Urbibus* pro *viribus*, & *quæ*, pro *qui*, auctoritate quorundam codicum nituntur. *Aut* in nullo codice comparet; ejus autem vice fere omnes *ac* præferunt; quod inſertum a librariis puto, ut vocem *terrâ* cum *maritimis urbibus* jungerent. E.] (5) Nempe Brundiſii & Calabriæ. (6) h. e. militibus iis, quos longæ naves

militum capere non poterant, in onerarias impoſitis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente præſidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eò ab Apolloniâ venerunt, nunciantes, in obſidione ſeſe, quòd deficere ab Romanis nollent, eſſe: neque ſuſtinere ultrà vim Macedonum poſſe, niſi præſidium mittatur Romanum. Facturum ſe, quæ vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad oſtium fluminis, cum ‡ præfecto ſociûm, Q. Nævio Criſtâ, viro impigro & perito militiæ. Is, expoſitis in terram militibus, navibuſque Oricum † retro, unde venerat, ad ceteram claſſem remiſſis, milites procul a flumine per viam minimè ab regiis obſeſſam duxit, & nocte, ita ut nemo hoſtium ſentiret, urbem eſt ingreſſus. Die inſequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque & urbis vires inſpiceret. ubi ea viſa inſpectaque ſatis animorum fecere, ſimulque ab exploratoribus comperit, quanta ſocordia ac negligentia apud hoſtes eſſet; ſilentio noctis ab urbe ſine ullo tumultu egreſſus, caſtra hoſtium adeò neglecta atque aperta intravit, ut ſatis conſtaret, priùs mille hominum vallum intraſſe, quàm quiſquam ſentiret: ac, ſi cæde abſtinuiſſent, pervenire ad tabernaculum regium potuiſſe. Cædes proximorum portæ excitavit hoſtes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut † non modo (7) alius quiſquam arma caperet, aut caſtris pellere hoſtem conaretur; ſed etiam ipſe rex, ſicut ſomno excitus erat, propè ſeminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen naveſque perfugerit. eòdem & alia turba effuſa eſt. Paullo minus tria millia militum in caſtris aut capta, aut occiſa. plus tamen hominum aliquanto captum, quàm cæſum, eſt. Caſtris direptis, Apolloniatæ catapultas, balliſtas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, ſi quando ſimilis fortuna veniſſet, Apolloniam devexere: cetera omnis præda caſtrorum Romanis conceſſa eſt.

Apollonia obſeſſa a Philippo.

Caſtra Macedonum invadunt Romani.

Philippi fuga.

naves capere non poterant, impoſitis &c. *Quod militum*, pro *quos milites*, ut ſuprà l. 2. c. 15. *obſidium quod reliquum erat.* infrà l. 28. c. 2. *quod veterum equitum erat.* l. 43. c. 6. *quod navium habuerint militumque.* & alibi. Vid. etiam not. 4. ad c. 17. l. 6. ſuprà. (7) Hic ſuppreſſum

eſt. Hæc quum Oricum eſſent nunciata, M. Valerius claſſem extemplo ad oſtium fluminis duxit, ne navibus capeſſere fugam rex poſſet. Itaque Philippus, neque terreſtri, neque navali certamine ſatis fore parem ſe fidens, ſubductis aut (8) incenſis navibus, terrâ Macedoniam petiit, magnâ ex parte inermi exercitu ſpoliatoque. Romana claſſis cum M. Valerio Orici hibernavit.

Res in Hiſpaniâ geſtæ. XLI. Eodem anno in Hiſpaniâ variè res geſtæ. nam, priuſquam Romani amnem Iberum tranſirent, ingentes copias Hiſpanorum Mago & Haſdrubal fuderunt. defeciſſetque ab Romanis ulterior Hiſpania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, (1) dubiis ſociorum animis in tempore adveniſſet. Primò ad caſtrum Altum (locus eſt inſignis cæde (2) magni Hamilcaris) caſtra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant (3) antè frumentum. tamen, quia omnia circà hoſtium plena erant, agmenque Romanum impune ‡ incurſatum (4) ab equitibus hoſtium fuerat, & ad duo millia, aut (5) moratorum aut palantium per agros, interfecta, ceſſere inde Romani † propiùs pacata loca, & ad montem Victoriæ caſtra communivere. Eò Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Haſdrubal Giſgonis filius, tertius Karthaginienſium dux, cum exercitu † juſto advenit: (6) contraque caſtra Romana trans fluvium omnes (7) conſedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circà viſenda, haud fefellit hoſtes: oppreſſiſſentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepiſſet. ibi quoque circumſeſſus adventu fratris obſidione eximitur. Caſtulo

ſum eſt *τὸ non*, licet mox ſequatur, non *ne . . . quidem*, verùm *ſed etiam*: quod notandum. Ita fere ſuprà l. 3. c. 6. *non modò ad expeditiones, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent.* (8) Dukerus conjicit legendum eſſe *atque*.

C. 41. (1) Suprà c. 39. *qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos.* (2) Ejus nimirum, qui pater Hannibalis fuit. vid. not. 2. ad c. 2. l. 21. ſuprà. Ceterùm *Caſtri Alti* nemo præter Livium meminit. Ex narratione autem Diodori Siculi patere videtur, Hamilcarem periiſſe prope urbem ab ipſo conditam, quæ ex ſitu dicta eſt *ἄκρα Λευκὴ*. An igitur hoc loco legendum eſt *ad caſtrum Album?* (3) Nempe Romani. (4) Incurſando petitum. (5) Vid. not. 3. ad c. 47. l. 21. ſuprà. (6) h. e. ex adverſo caſtrorum. Suprà l. 3. c. 26. *Trans Tiberim contra eum ipſum locum, ubi* &c. infrà l. 37. c. 15. *pacatis contra inſulam ſuam terris.* (7) Nempe

tulo, urbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeò conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Karthaginienses Illiturgin oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat: videbanturque inopiâ eum locum maximè expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expeditâ profectus, inter (8) bina castra cum magnâ cæde hostium urbem est ingressus, & postero die eruptione æquè felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: plus mille capti, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) a Karthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: & Romani eò confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregiéque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quòd Cn. Scipionis femur (1) tragulâ confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterùm haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam non milites solùm, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso (2) novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, propè tria capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere; &, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticulâ in aciem illatus conflixit: nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hostium, quàm antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens (3) nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem

Ter victores Romani.

pe & Romani sub Cn. Scipione, & Hasdrubalis exercitus. E. (8) Nimirum Karthaginienses binis castris circumsidebant urbem. Per spatium inter bina illa castra interjectum ingressus est urbem Scipio. [Ita Crevierius. sed dubito annon potiùs intelligenda sint *bina castra*, hinc P. Scipionis, illinc Hasdrubalis. E.]

C. 42. (1) Vid. not. 5. ad c. 7. l. 21. suprà. (2) Sc. vallo. (3) *Hispanorum inquieta ingenia* dixit suprà l. 22. c. 21. Necnon infrà l. 28. c. 12. *Hispania, quàm ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis.* Quam *gentem* vult Livius, satis quidem manifestum

tionem militum (4) fratre misso, brevi replevit exercitum, (5) animosque ad tentandum de integro certamen fecit. (6) Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victâ, iisdem animis, quibus priores, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quàm mille captum, & signa militaria quinquaginta octo; & spolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armillæque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. Quum (7) jam res prosperæ in Hispaniâ essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, (8) quæ causa belli esset, octavum (9) jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt; & Turdetanos (10), qui contraxerant eis cum Karthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub coronâ vendiderunt, urbemque eorum delevere.

Saguntum receptum a Rom.

Censoribus dies dicta ad populum.

XLIII. Hæc in Hispaniâ, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romæ quum tribuni plebis novi magistratum iniissent, extemplo censoribus, P. Furio & M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quæstorem cum proximo anno, adempto equo, † tribu moverant, atque † ærarium fecerant, propter conjura-

manifestum. Strothius tamen de gente *Punicâ*, & de *familiâ Barcinâ* nescio quid effutit. E. (4) Lege, *a fratre*, sc. ab Hasdrubale, fratre Hannibalis & Magonis. (5) Vid. not. 3. ad c. 26. l. 22. suprà. Drakenborchius bene conjicit excidisse voculam *id* inter *animosque* & *ad*; vel legendum esse *animos quod ad*, &c. (6) Licet plerique milites novi essent & *alii* i. e. diversi ab iis qui prius pugnaverant, tamen iisdem animis eodemque eventu pugnavere, ut qui pugnarent pro parte toties intra paucos dies victâ. Videtur opponere inter se voluisse Livius, hinc alios milites, illinc eosdem animos eundemque eventum. Quidam pro voce *Alii* reponunt *Galli*. [*Priores* in contextum recepi, pro *prius*; approbantibus Drakenborchio, Gronovio, Vallâ. F.] (7) Non tum primum, sed ab ipso statim ingressu Scipionum in Hispaniam res prosperæ Romanis fuere. Videtur igitur legendum: *Quum tam res prosperæ*: simili verborum collocatione, quâ dicitur suprà l. 7. c. 8. *neque tam vires pares*. (8) Infrà l. 33. c. 8. *robore Macedonici exercitûs, quam phalangem vocant*. Et ita semper ferè Livius relativum maluit cum sequente jungi. vid. not. 1. ad c. 23. l. 7. & not. 3. ad c. 19. l. 8. suprà. (9) immo quintum, si Livius secum ipse consentiat. vid. supra l. 21. c. 15. (10) Vid. suprà l. 21. c. 6.

tionem delerendæ Italiæ ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant (1). Ne lustrum perficerent, (2) mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, &, qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primùm factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, (3) qui ad Cannas, pavore alii in tantâ clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, & de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt.

U. c. 539. A. C. 213. Q. Fabio, Ti. Sempronio II. Coss.

XLIV. Itaque (1) provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, & exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter, quem Fabius Consul. (2) eæ binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandatâ, Luceriam provinciam haberet (3), legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, (4) evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M.' Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori provincia (5) vetus: T. Otacilio classis. exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque cum legione & classe, quam haberet

Provinciarum divisio.

C. 43. (1) Lege *fuerunt*. (2) In censoris demortui locum, alium subrogari fas non erat. vid. suprà l. 5. c. 31. (3) Vid. suprà l. 22. c. 50.

C. 44. (1) *Itaque* Crevierius accipit pro *atque ita*, hoc modo: nec malè si periodus præcedens cum hâc jungatur. (2) Hi duo exercitus erant singuli duarum legionum. (3) Subintellige, placuit, jussum est. De prætoribus vid. not. 4. ad c. 35. l. 22. suprà. (4) *Evenire* ferè de sortitione dicitur: nonnunquam tamen *evenire* etiam dicuntur, quæ sine sorte a senatu alicui decreta sunt; ut suprà l. 23. c. 25. (5) Vid. not.

haberet : Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia : C. Terentio legio una, cui jam præerat, & Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversùs multa simul, aut mota aut suspecta bella, muniebant Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ (6), & Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ ; & in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse : & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. quum obviàm filius progrederetur, lictoresque verecundiâ majestatis ejus taciti (7) anteirent ; præter undecim fasces equo prævectus (8) senex, ut consul animadvertere (9) proximum lictorem jussit, & is, ut descenderet ex equo, inclamavit ; tum demum desiliens, *Experiri*, inquit, *volui*, *fili*, *satin' scires*, *consulem te esse.*

Prodigia.

Fabius pater a filio descendere equo jussus.

Altinius Arpinus venit ad Cos.

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus (1) clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio (2) foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfugâ verberandus necandusque* videri, *ancipitis animi* (3) *communis hostis. qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortunâ fidem stare oporteret*

not. 5. ad c. 7. suprà. (6) Tò *tactæ* Gronovius delendum censet. Fortasse sub hâc voce urbis cujusdam nomen latet. (7) h. e. non inclamantes (uti mox sequitur) ut descenderet ex equo. (8) h. e. prætervectus. Sic *prælatus* suprà l. 2. c. 14. *præfluere* l. 1. c. 45. & similia. (9) h. e. attentum esse suo officio. Lictoris erat homines, ut justum honorem consuli præstarent, monere. Præibant autem lictores non gregatim, sed deinceps et unâ serie. *Proximus* ergo lictor erat duodecimus, qui consuli fuit proximus : *primus* autem, qui anteibat, & quasi ducebat agmen.

C. 45. (1) *Arpinas* est, qui in Arpinate, sive in agro Arpini, in Volscis natus est : *Arpinus* autem, qui ex Arpis est, in Apuliâ. (2) Infrà l. 31. c. 38. *ne classi hostium prædæ ac præmio essent.* Ita *esse emolumento* c. 48. & similia passim. (3) Communis & Romanorum & Pœnorum hostis,

oporteret, ad Hannibalem difceffiffet (4), *traxiffetque ad defectionem Arpos; quumque res Romana contra fpem votaque ejus velut refurgeret, turpiùs videatur novam* (5) *referre proditionem proditis olim; qui* (6) *aliunde ftet femper, aliunde fentiat, infidus focius, vanus* (7) *hoftis; ad* (8) *Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum effet* (9). Contra ea confulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque arbitria* (10) *agere*, aiebat: *Qui, quum illud potiùs agendum atque eis cogitandum fit, fi quo modo fieri poffit, ne qui focii a populo Romano defcifcant, id non cogitent; documentum autem dicant ftatui oportere, fi quis refipifcat, & antiquam focietatem refpiciat. Quòd fi abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium effe, quin brevi deferta ab fociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italiâ juncta vifura fit? Se tamen non eum effe, qui Altinio fidei quicquam cenfeat habendum, fed mediam confecuturum* (11) *confilii viam. neque eum pro hofte, neque pro focio in præfentia habitum,* (12) *liberâ cuftodiâ haud procul a caftris placere in aliquâ fidâ civitate fervari per belli tempus: perpetrato bello, tum confultandum, utrùm defectio prior plus merita fit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio affenfum eft: catenifque ligatus, traditur & ipfe & comites: & auri fatis magnum pondus, quod fecum tum attulerat, ei fervari juffum. Calibus eum interdiu folutum cuftodes fequebantur:

hoftis, cujus animus inter utrofque anceps fluctuaret. (4) Fortaffe *defciffet*, h. e. defciviffet, quemadmodum nofter fæpe. *Difcedere* tamen pro deficere etiam infrà ufurpat Livius l. 43. c 6. *difceffiffe fe a Perfeo, poftquam Romanus exercitus in Macedoniam veniffet.* (5) Novâ proditione rependere iis, quos olim prodiderat. Sic *referre gratiam*. (6) Qui femper alii faveat, quàm cujus in partibus ftet ejus corpus. Nempe ille, dum numerabatur in fociis Romanorum, faverat Pœnis; nunc quum habetur focius Pœnorum, favet Romanis. (7) Levis, inconftans hoftis, & facilè tranfiturus in ejus partes, cujus fe hoftem ferat. (8) Vid. † *ad* pro præter. De Falifco ludimagiftro vid. fuprà l. 5. c. 27. De Niciâ, vel Timochare, Pyrrhi medico, vid. Cic. l. 3. de Off. c. 22. & Plut. in Pyrr. (9) h. e. cenfebant ut *effet*. (10) *Arbitria agere* eft pro arbitris fe gerere. Infrà l. 44. c. 15. *Rhodios . . . arbitria belli pacifque agere.* Tac. l. 4. Hift. c. 21. *arbitrium rerum Romanarum ne ageret.* Idem *arbitria tractare* eodem fenfu dixit l. 12. Ann. c. 60. (11) *Confequi* hìc ponitur pro fimplici *fequi*: ut infrà l. 27. c. 20 *auctoribus quibufdam, ut confeftim Hafdrubalem confequeretur.* (12) Salf. in Cat. c. 47. *Senatus decernit, uti abdicatus magiftratu Lentulus, item ceteri in liberis cuftodiis haberentur.* *Libera cuftodia* erat, quando rei illuftriores magiftratibus tradebantur cuftodiendi,

quebantur: nocte clausum asservabant. Arpis domi primùm desiderari quærique est cœptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam (13) offensus Pœnus, quia & ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterùm ut iræ magis, quàm avaritiæ, datum crederent homines, (14) crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione priùs habitâ, primùm de fugâ Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

Conjux ejus & liberi combusti ab Hannibale.

Arpos recipit Fabius.

XLVI. Fabius, ab Suessulâ profectus, Arpos primùm instituit oppugnare. ubi quum a (1) quingentis ferè passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, quâ maximè neglectam custodiam vidit, eâ potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum ‡ robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ † vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, viâ infrequenti per desertam partem urbis: (2) eam portam scalis priùs transgressos ad murum pergere, & ex interiore parte vi claustra ‡ refringere jubet, & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: &, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maximè ad fallendum adjuvit. imber, ab nocte mediâ coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, subfugere in tecta coëgit: sonituque primò largioris

endi, vel fidejussoribus committebantur. Talis fuit custodia Ap. Pauli, Act. c. 28. a quâ tamen catenæ non prorsus abfuisse videntur, contra quod statuit Brisson. l. 5. de Form. p. 474. Vid. Rosenmuller. ad loc. (13) Haud ægre tulit rem. (14) Locus procul dubio mendosus. Codices aliquot habent *crudelitatem quoque gravitati*. unde conjicit Gronovius *crudelitatem quoque rapacitati addidit*. Meliùs Stroth. *aviditati*.

C. 46. (1) H. e. quingentos ferè passus ab urbe. Sic infrà l. 38. c. 20. *ad Olympum montem ducit, & a quinque ferme millibus locat castra*. E. (2) Locus

largioris procellæ ſtrepitum ‡ molientium portam exaudiri prohibuit (3); lentior deinde æqualiorque ‡ accidens auribus magnam partem hominum ſopivit. Poſtquam portam tenuerunt, cornicines in viâ paribus intervallis diſpoſitos canere jubent, ut conſulem excirent. Id ubi factum ex compoſito eſt, ſigna efferri conſul jubet, ac paullo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hoſtes excitati ſunt, jam & imbre conquieſcente, & propinquâ luce. Præſidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipſi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis eſſet, hoſti oppoſuerunt. Pugnatum primò in tenebris anguſtiſque viis eſt: quum Romani non vias tantùm, ſed tecta etiam proxima portæ, occupaſſent, ne peti supernè ac vulnerari poſſent. Cogniti inter ſe quidam Arpinique & Romani; atque inde colloquia cœpta fieri, percunctantibus Romanis, quid ſibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod (1) aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adverſùs veteres ſocios Romanos bellum gererent, & (2) vectigalem ac ſtipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus (3), ignaros omnium ſe venum a principibus datos Pœno, captos oppreſſoſque a paucis eſſe. Initio orto, plures cum pluribus colloqui. poſtremò prætor Arpinus ab ſuis ad conſulem deductus; fideque datâ inter ſigna acieſque, Arpini repentè pro Romanis adverſùs Karthaginienſem arma verterunt. Hiſpani quoque, paullo minus (4) mille homines, nihil præterea cum conſule pacti, quàm ut ſine † fraude Punicum emitteretur præſidium, ad conſulem tranſtulerunt ſigna. Karthaginienſibus portæ patefactæ, emiſſique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt.

(2) Locus mendoſus, cui tamen unâ voce tranſpoſitâ ſuccurritur. Lege: *ad eam portam, ſcalis priùs tranſgreſſos murum, pergere.* (3) Nempe imber. Aliquot tamen codices præferunt *ſonituſque.*

C. 47. (1) H. e. aut ob quod meritum: ſed legendum videtur cum quibuſdam ſcriptis: *quod autem ob meritum.* (2) Vid. not. 5. ad c. 41. l. 21. ſuprà. (3) Hanc excuſationem afferentibus. *Purgare* hoc ſenſu Livio ſollennis eſt. ſuprà l. 1. c. 9 l. 8. c. 23. & alibi ſæpe. *Innocentiam ſuam purgare* dixit ſuprà l. 9. c. 26. (4) Vid. not. 7. ad c. 64. l. 3. ſuprà

Campani equites 112 ad castra Rom. veniunt.

venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam (5) unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria (6) dari jussa: operâque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum consul alter in Apuliâ, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum abCapuâ profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt; colloqui sese cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quàm ut, Capuâ receptâ, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum.

Romæ incendium.

Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum (7) Æquimælio Jugarioque vico. in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam (8), late vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

Res in Hispaniâ gestæ. Legati ad Syphacem missi a Scipionibus.

XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hispaniâ res prosperæ essent, multosque & veteres reciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum (1), subitò Karthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent; & pollicerentur, si perseveraret urgere bello Karthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnisuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quàm multarum rerum † ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ discipli-

suprà. (5) Dasii Altinii. Mox *restituti ad Romanos*, ut suprà l. 2. c. 13: *sospites omnes Romam ad propinquos restituit.* & alibi. Similiter *dedere se ad aliquem* infrà l. 27. c. 15. (6) h. e. duplex frumentum. Vid. † *duplicarii.* (7) Vid. suprà l. 4. c. 16. *Jugarius vicus* nomen habuit *ab arâ Junonis Jugæ*, quæ ibi fuit, teste Festo. (8) Spei & Matris Matutæ ædes vicinas fuisse, hanc intra portam Carmentalem, illam extra eandem, constat ex l. 25. c. 7. infrà.

C. 48. (1) Propriè *Masæsylorum*, ut Masinissa *Massylorum*.

næ, (2) animum advertit. Tum, primum (3) ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos ; unus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantùm habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte : cui si æquari robore virium velit, & sibi pedites comparandos esse ; & ad id multitudine hominum regnum abundare : sed armandi, ‡ ornandique & instruendi eos artem ignorare. omnia, velut fortè congregatâ turbâ, vasta* (4) *ac temeraria esse.* Facturos se in præsentia, quod vellet, legati responderunt : fide acceptâ, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui † ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præsidia Karthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem pellicerent. Et Statorius ex multâ juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proximè morem Romanum, instruendo (5) & decurrendo signa sequi, & servare ordines docuit : & operi aliisque justis (6) militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quàm pediti ; collatisque æquo campo signis, † justo prœlio Karthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispaniâ legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum † transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Karthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in

Unus apud eum remanet militiæ magister.

(2) *Animum*, vel *animos*, *advertere*, pro *animadvertere*, apud optimos scriptores frequens est. (3) Legendum videtur *primum id pro bonis* &c. Infrà l. 35. c. 46. *Id primum eos pro amicis facturos, si insulâ excedant.* (4) Incomposita, incondita. Cic. l. 1. de Or. c. 25. *vultu motuque corporis vasti atque agrestes.* & alibi sæpe. [*Vastus* ferè est, quod Anglicè dicimus *wild.* E.] (5) h. e. dum instruebantur & decurrebant. De verbo *decurrere* vid. not. 4. ad c. 35. l. 23. suprà. (6) Vox *justa* vulgò usurpatur de exsequiis, seu sacrificiis quæ mortuis impendantur. *justa funebria* suprà l. 1. c. 20. Sed etiam latiùs patet vox ; comprehenditque omne id, quod certâ lege & more sollenni fieri indicatur. Suprà l. 9. c. 8. *quàm omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt.*

parte alterâ Numidiæ (Maſſyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

Karthagin. cum Gala fœdus faciunt.

XLIX. Filium Gala Maſiniſſam habebat, ſeptem & decem annos natum, ceterùm juvenem eâ indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiuſque, quàm accepiſſet, facturum. Legati, *quoniam Syphax ſe Romanis junxiſſet; ut potentior ſocietate eorum adversùs reges populoſque Africæ eſſet*, docent (1), *melius fore Galæ quoque, Karthaginienſibus jungi quàm primùm, antequam Syphax in Hiſpaniam, aut Romani in Africam tranſeant; opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, poſſe.*

Maſiniſſa Galæ f. Syphacem vincit.

Facilè perſuaſum Galæ, filio depoſcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Karthaginienſium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæſa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Mauruſios ex acie (2) Numidas (extremi prope oceanum adverſùs Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hiſpaniam anguſto diremptam freto trajiceret, Maſiniſſa cum victore exercitu advenit: iſque ibi cum Syphace ingenti gloriâ per ſe, ſine ullis Karthaginienſium opibus, geſſit bellum. In Hiſpaniâ nihil memorabile geſtum, præterquam quòd Celtiberûm juventutem eâdem mercede, quâ ‡ pacta cum Karthaginienſibus erat, imperatores Romani ad ſe perduxerunt: & nobiliſſimos Hiſpanos ſupra trecentos in Italiam ad ſollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miſerunt. Id modò ejus anni in Hiſpaniâ ad memoriam inſigne eſt, quòd mercenarium militem in caſtris neminem antè, (3) quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Celtiberi primi mercede militant apud Rom.

C. 49. (1) Diſtinctionem majorem, quæ in editione Drakenborchianâ hic exſtat, mutavi. (2) Omnino delenda vox *Numidas*: neque enim Mauruſii populus Numidiæ erant. (3) Galios transfugas primo Punico bello a Romanis in commilitium adſcitos eſſe, referunt Polybius & Zonaras. Quod ſi ita eſt, non primi Celtiberi in Romanis caſtris mercede militarunt.

EPITOME

EPITOME LIBRI VIGESIMI QUINTI.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante (1) *annos ædilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus adversùs Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor malè adversùs Hannibalem pugnavit. in quo prœlio hominum sexdecim millia ciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captæ Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispaniâ tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: propè cum totis exercitibus cæsi anno octavo*(2), *quàm in Hispaniam iverant. amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute & industriâ, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti, præda ingens parta.* (3) *Dux Marcius appellatus est.*

Epit. l. 25. (1) Lege *ante legitimos annos.* infrà c. 2. *quòd nondum ad petendum legitima ætas esset.* (2) Immo *septimo*, si C. Scipionem respicias; *sexto*, si Publium. (3) Dux electus fuerat a reliquiis exercituum, antequam confligeretur cum Pœnis: infrà c. 37. Post victoriam eum ducem honoris causâ appellatum, nusquam scribit Livius.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS QUINTUS.

U. c. 539. A. C. 215. *Hannibal [illegible] tur.*

DUM hæc in Africâ atque in Hiſpaniâ geruntur, Hannibal in agro Tarentino æſtatem conſumpſit, ſpe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. ipſorum (1) interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore (2) ad Pœnos deſciverant, Conſentini & Taurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediiſſent, ni T. Pomponius Vejentanus ‡ præfectus ſocium, proſperis aliquot populationibus in agro Bruttio † juſti ducis ſpeciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixiſſet. Magna ibi vis hominum, ſed inconditæ turbæ agreſtium ſervorumque, cæſa aut capta eſt: minimumque jacturæ fuit, quòd præfectus inter ceteros eſt captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & antè publicanus, omnibus malis artibus & reipublicæ & ſocietatibus (3) infidus damnoſuſque. Sempronius conſul in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutiùs trahebatur bellum, & variabant ſecundæ adverſæque res non fortunam magis, quàm animos,

C. 1. (1) Lege *ipſorum interim & Sallentinorum. Ipſos* intellige Tarentinos. (2) Immo duobus ante annis, aut etiam amplius. vid. ſuprà l. 24. c. 1. & l. 23. c. 30. Sed hæc minuta negligit ferè Livius. (3) Nempe

animos, hominum; tanta religio, & ea magnâ ex parte externa, (4) civitatem inceffit, ut aut homines, aut Dii repentè alii viderentur facti. nec jam in fecreto modò atque intra parietes abolebantur (5) Romani ritus; fed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec facrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit ruftica plebs, ex incultis diutino bello infeftifque agris egeftate & metu in urbem compulfa; & quæftus (6) ex alieno errore facilis, quem velut ex conceffæ artis ufu exercebant. Primò fecretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde (7) ad Patres etiam & ad publicam querimoniam exceffit res. Incufati graviter ab fenatu ædiles (8) triumvirique capitales, quòd non prohiberent, quum (9) emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus facrorum conati effent, haud procul afuit, quin violarentur. Ubi potentius jam effe id malum apparuit, quàm ut minores per magiftratus fedaretur, M. Atilio prætori urbis (10) negotium ab fenatu datum eft, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione fenatufconfultum recitavit, & edixit, *Ut, quicunque libros vaticinos* (11) *precationefve, aut artem facrificandi confcriptam haberet, eos libros omnes literafque ad fe ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico facrove loco, novo aut externo ritu facrificaret.*

Superftitiones Romæ exortæ.

Coërcitæ a fenatu.

II. Et aliquot publici facerdotes mortui eo anno funt:

Sacerdotes mortui & fuffecti.

pe publicanorum. (4) Confer l. 4. c. 30. fuprà, ubi res ferè fimilis narratur. (5) Infrà l. 39. c. 16. *omnem difciplinam facrificandi, præterquam more Romano, abolerent.* (6) Supple *auxit numerum:* res vix monenda, quæ tamen Doering fefellit. (7) Eò exceffit res, ut jam Patres in eam inquirere fe debere exiftimarent, quererenturque de eâ, tanquam ad rempublicam pertinente. Vid. † *publicus pudor.* (8) Nempe *plebis.* Iis enim fimile negotium datum tradit fuprà l. 4. c. 30. quo tempore nondum erant ædiles curules. *Triumviros capitales* inftitutos Livius narravit l. 11. ut ex epitome apparet. Magiftratus erant minores, prætoribus fubjecti. Multum de eorum poteftate detractum eft, conftitutis circa annum u. c. 608 quæftionibus perpetuis. Tum enim de viliffimis ferè hominibus, furibus, fervifque, judicavere ad columnam Mæniam, de quâ frequens occurrit apud fcriptores mentio. Iidem carceri præerant, & fupplicia de noxiis fumenda curabant. infrà l. 32. c. 26. & Sall. in Cat. c. 55. (9) Suprà l. 6. c. 38. *lictores, qui de medio plebem emoverent, mifit.* & fæpe alibi. (10) h. e. *prætori urbano.* (11) Infrà l. 39. c. 16. *Vaticinos libros conquirerent, comburerentque.* [Confer Act. Ap. c. 19. v. 19. E.]

L. Cornelius

L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, & C. Papirius C. † F. Maſo pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maſo ‡ decemvir ſacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices ſuffecti ſunt. augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir ſacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum conſularium jam † appetebat tempus; ſed, quia conſules a bello intentos (1) avocare non placebat, Ti. Sempronius conſul comitiorum cauſâ dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magiſter equitum eſt dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator (2) primo † comitiali die † creavit conſules Q. Fulvium Flaccum, magiſtrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in præturâ fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magiſtratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui pòſt Africano fuit cognomen. huic petenti ædilitatem quum obſiſterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam eſſe, quòd nondum ad petendum (3) legitima ætas eſſet; *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, ſatis annorum habeo.* Tanto inde favore ad ſuffragium ferendum in tribus diſcurſum eſt (4), ut tribuni repentè incepto deſtiterint. Ædilitia largitio (5) hæc fuit. ‡ Ludi Romani pro temporis illius copiis magnificè facti, & diem unum inſtaurati, & congii olei in vicos ſingulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri (6) accuſarunt: quaſdam

Dictator comitiorum causâ.

P. Cornelius Scipio ædilis.

C. 2. (1) Nempe in id. Fortaſſe autem legendum *conſules bello intentos avocare*, deletâ præpoſitione: & ita præfert unus codex a manu ſecundâ. Sic *operi agreſti intentus* ſuprà l. 3. c. 26. (2) Vid. not. 6. ad c. 7. l. 24. ſuprà. (3) Nondum quidem leges Annales latæ erant, de quibus infrà l. 40. c. 44. Ceterùm ex eo, quod Polybius ſcribit l. 6. c. 17. nemini licuiſſe magiſtratum urbanum capere, qui nondum decem ſtipendia feciſſet, conſtat aliquid de eâ re legibus cautum fuiſſe. Quum autem adoleſcentes ab anno ætatis xvii. in militem legerentur, Scipio, qui tertio abhinc anno xxiv. tantùm annos natus eſſe dicetur infrà l. 26. c. 18. nondum decem ſtipendia feciſſe potuit. (4) Sic *diſcedere* ſuprà l. 3. c. 11. ubi vide quæ notantur. (5) Munera, quæ pro more ab ædilibus dabantur. (6) h. e. ſtupri; quo ſenſu vox *probrum* ſæpe uſurpatur. E.

(7) Vid.

quaſdam ex eis damnatas in exſilium egerunt. Ludi plebeii (7) per biduum inſtaurati; & Jovis † epulum fuit ludorum cauſâ.

U. C. 540. A. C. 212. Q. Fulvio iii. Ap. Claudio Coſſ.

III. Q. Fulvius Flaccus tertiùm, Ap. Claudius conſulatum ineunt. Et prætores provincias ſortiti ſunt; P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam (1), quæ duorum antè ſors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Sueſſulam, M. Junius Silanus Tuſcos. Conſulibus bellum cum Hannibale & binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio ſuperioris anni conſule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. (2) Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ ſub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno ſub C. Terentio fuiſſent, legiones eſſent. ſupplementum in eas quiſque ſcriberet ſibi. M. Junio in Tuſcos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani & Galliæ (3) cum ſuis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, quâ (4) vetus provincia in Siciliâ eſſet; M. Marcello Syracuſæ, & quâ Hieronis regnum fuiſſet: T. Otacilio claſſis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hiſpaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a conſulibus ſcriptæ, ſummaque trium & viginti legionum eo anno effecta eſt. Delectum conſulum M. Poſtumii Pyrgenſis cum magno propè motu rerum factum impediit. Publicanus erat Poſtumius, qui multis annis parem fraude avaritiâque neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Vejentanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Karthaginienſes. Hi, quia (5) publicum periculum erat a vi tempeſtatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant falſa naufragia, & ea ipſa, quæ vera renunciaverant, fraude ipſorum facta erant, non caſu. in veteres (6) quaſſaſque

Provinciæ & exercitus diviſi.

23. *legionibus bellum geſtum.*

Poſtumii publicani fraus.

naves

(7) Vid. not. 10. ad c. 30. l. 23. ſuprà.

C. 3. (1) Sc. provinciam ſorte accepit. (2) Decretum eſt ut *Prætorum legiones eſſent*, &c. (3) Lege *Gallia*, & intellige Ciſalpinam. In alteram nondum Romani tranſcenderant. Si quis vulgatum ſervandum putet, *Galliæ* non caſû primo, numero plurali, ſed ſecundo, numero ſingulari accipiat; ut ſit *provincia Galliæ*. (4) Vid. ſuprà l. 24. c. 44. & not. 5. ad c. 7. (5) Vid. not. 2. ad c. 49. l. 23. ſuprà. (6) Hor. l. 1. Od. 1. v. 18. *mox reficit rates Quaſſas*. infrà l. 26. c. 51. *refectiſque*, quà

naves paucis & parvi pretii rebus impoſitis, quum merſiſſent eas in alto, exceptis in præparatas ſcaphas nautis, † multiplices fuiſſe merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad ſenatum delata, nec tamen ullo ſenatuſconſulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offenſum nolebant. Populus ſeverior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, quum rem inviſam infamemque cernerent, ducentûm millium æris mulctam M. Poſtumio dixerunt. (7) cui certandæ quum dies adveniſſet, conciliumque tam frequens plebis adeſſet, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; peroratâ cauſâ, ſpes una videbatur eſſe, ſi C. Servilius Caſca tribunus plebis, qui propinquus cognatuſque Poſtumio erat, priùs quàm ad ſuffragium tribus vocarentur, interceſſiſſet. (8) Teſtibus datis, tribuni populum ſummoverunt; (9) ſitellaque allata eſt, ut ſortirentur, (10) ubi Latini ſuffragium ferrent. Interim publicani Caſcæ inſtare, (11) ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & fortè in cornu (12) primus ſedebat Caſca, cui ſimul metus pudorque animum verſabat. Quum in eo parum præſidii eſſet, turbandæ rei cauſâ publicani per vacuum (13) in ſummoto locum † cuneo irruperunt, jurgantes ſimul cum populo tribuniſque. Nec procul dimicatione res

Mulctam ei dicunt duo tr. pl.

Publicanorum audacia.

quâ quaſſi erant, muris. Eodem ſenſu *quaſſatas naves* dixit infrà l. 30. c. 39. l. 37. c. 31. (7) Tum *mulctæ certabatur*, quum diſceptabatur ad populum jurene an injuriâ mulcta dicta eſſet a magiſtratu. Magiſtratus enim mulctare non poterat quemquam, ſed mulctam pronunciare, quam deinde populus vel juberet, vel remitteret. (8) Suprà l. 3. c. 71. *Jamque editis teſtibus quum tribus vocari, & populum inire ſuffragium oporteret.* Cic. l. 2. de Fin. c. 19. *Quum, datis teſtibus, alii tamen citarentur.* Tribuni populum ſummoverunt, ut tribus ad ſuffragium intro vocarent. (9) *Sitella* vaſculum erat, in quod conjiciebantur ſortes. Plaut. in Caſ. 2. 4. 17. item Cic. l. 1. de Nat. Deor. c. 38. (10) Locus eſt corruptus. Nulli niſi cives Romani ferebant ſuffragium in comitiis. Nullus civis Romanus non ad unam e xxxv. tribubus pertinebat. Itaque qui Latini cives Romani erant, quum ſuam haberent certam tribum, nihil opus erat ſortiri, quâ in tribu ſuffragium laturi eſſent. Gronovius emendat, *ut ſortirentur tribus*, nempe, quæ eſſet prærogativa, *ac dein ſuffragium ferrent.* (11) Ut hunc diem concilio, ſive comitiis impendi vetaret, nempe intercedendo. *Diem* quoque ſæpe aliquis dicendo *eximebat*, ſive *tollebat*, (utroque enim verbo utebantur) ſi perpetuâ oratione diem conſumeret. Gell. l. 4. c. 10. Cic. l. 3. de Leg. c. 18. Suprà l. 1. c. 50. *& quia ea res exemiſſet illum, poſtero die acturum, quæ conſtituiſſet.* (12) In extremo & maximè prominente ſubſelliorum angulo. Tac. l. 1. Ann c. 75 *judiciis aſſidebat in cornu tribunalis.* (13) Publicani, cuneo facto, perruperunt in locum vacuum

res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in † ordinem coactos esse, & rem ad seditionem † spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimissâ, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audaciâ publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in † ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quòd cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius* (1) *sustulerint.* Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei † acta essent, vimque eam contra rempublicam & pernicioso exemplo factam, senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissâ mulctæ certatione, (2) rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit. Tribuni (3) plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: *Si M. Postumius ante Kalendas Majas non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset,* (4) *videri eum in*

Rei capitalis dies Postumio dicitur a tr. pl.

vacuum, in eâ parte, unde populus summotus erat. Ita locum emendat interpretaturque Gronovius. Sed nec placet *per vacuum locum irrumpere*, pro, in vacuum locum perrumpere; neque *in summoto*, pro, in eâ parte unde populus summotus erat. Strothius conjicit *in vacuum per summotos locum cuncti irrupissent.*

C. 4. (1) Omnino lege † *voluntate ipsi sustulerint*: nam hoc dicit Livius, eos comitia, quæ Postumius vi atque armis prohibiturus erat, ultro ac sponte suâ sustulisse. (2) Suprà l. 3. c. 13. *cui rei capitalis dies dicta sit.* & sæpe alibi. (3) Sollennis locutio. suprà l. 3. c. 50. *M. Duilius deinde tr. pl. plebem rogavit, plebesque scivit.* infrà l. 26. c. 33. l. 27. c. 6. l. 31. c. 50. (4) Hæc erat apud Romanos formula ferendæ sententiæ

in exsilio esse: bonaque ejus venire, ipsi (5) *aquâ & igni placere* ‡ *interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultûs concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primò non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

In exsilium ipsi & alii aliquot abeunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde (1) pontifici maximo creando sunt habita. (2) Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui & antè bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censurâ insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos & viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam (3), pontifex maximus creatus fuerat, qui sellâ curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quòd inopia junorium non facilè in utramque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *absistere eos incepto* vetuit, *& triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis,* (4) *forisque, &* ‡ *conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: &, si qui roboris satis ad ferenda arma habere*

P. Licinius Pont. Max. ante ædilitatem.

Delectuum difficultas.

tiæ. Ita enim cauti erant in judicando, ut nunquam rem ita se habere, sed *videri* pronunciarent. Cic. l. 5. in Verr. 14. *fecisse videri pronunciavit.* Similiter testificando, *arbitrari se* dicebat testis, *etiam quod ipse vidisset.* Cic. l. 4. Quæst. Ac. c. 47. (5) Nullâ lege apud Romanos maleficium exsilio mulctabatur. At mos erat aquâ & igni interdicere sontibus, ut earum rerum usu interdicto, sine quibus vita hominum constare non potest, damnati exsulare cogerentur.

C. 5. (1) Cethegum in Lentuli mortui, qui pontifex maximus fuerat, locum pontificem suffectum, scribit Livius suprà c. 2. Erant tum octo pontifices, & ex his unus pontifex maximus. Eo mortuo primùm novus pontifex cooptabatur ad supplendum collegium & numerum octo pontificum; deinde ex his octo unus comitiis tributis pontifex maximus creabatur. (2) Hinc falli videntur, qui negant pontificibus jus cum populo agendi, & comitia habendi tunc temporis fuisse. Aliud exemplum, licet extraordinarium, vid. suprà l. 3. c. 54. (3) Cognomen *Calussa* non alibi repertum verisimilem reddit Sigonii conjecturam, legendum esse *Scapulam.* P. Cornelius Scapula consul fuit annos antè prope centum & viginti. Vid. suprà l. 8. c. 22. (4) *Fora* sunt oppidula

habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia † procederent, ac si septem & decem annorum, aut majores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Siciliâ literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut antè dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

Legati Cannensis exercitus ad Marcellum.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi factâ, *Consulem,* inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primùm de nobis, etsi non iniquum, certè triste senatusconsultum factum est; nisi hoc speravissemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversùs Siculos simul Pœnosque mitti: & sanguine nostro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse: sicut patrum memoriâ,* (1) *qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversùs Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob* (2) *meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules & universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine quæso, priusquam de conditione nostrâ queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deûm irâ, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur* (3), *sed culpâ periimus ad Cannas, cujus tandem ea*

Eorum oratio.

†

oppidula, in quibus conventus negotiandi & nundinandi causâ habebantur, ubi etiam jus dicebatur. Tale fuit *Appii Forum* memoratum in Act. Ap. c 28. v. 15. & Hor. l. 1. Sat. 5. v. 3. In *conciliabulis* quoque jus dicebatur; at ea tamen *foris* inferiora erant. *Fora* & *conciliabula* junguntur infrà l. 40. c. 19 & 37.

C. 6. (1) Vid. suprà l. 22. c. 59. & ibi not. 4. (2) *Meritum* æquè in malam partem, ac in bonam ponitur. Virg. l. 4. Georg. v. 455. *miserabilis Orpheus Haudquaquam ob meritum.* Similiter verbum *merere* ancipitis est significationis. Sall. in Jug. c. 100. *laudare, increpare merentes.* E. (3) Connectitur, catenam quandam efficiens a principiis rerum

ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui præſertim gratias ſciam ab ſenatu actas, quòd non deſperaverit de republicâ; cui poſt fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, (4) *quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis veſtriſque liberis ignoſcitis facilè, Patres conſcripti, in hæc vilia capita ſævi? & conſuli primoribuſque aliis civitatis fugere, quum ſpes alia nulla eſſet, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem miſiſtis? Ad Alliam propè omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hoſti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur* (5), *ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Alliâ Veios transfugerat,* (6) *reciperaretur; & Caudinæ legiones, quæ ſine armis redierant Romam, armatæ remiſſæ in Samnium, eundem illum hoſtem ſub jugum miſerint, qui hâc ſuâ ignominiâ lætatus fuerat. Cannenſem verò quiſquam exercitum fugæ aut pavoris inſimulare poteſt, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde conſul cum equitibus ſeptuaginta fugit? unde nemo ſupereſt, niſi quem hoſtis cædendo feſſus reliquit? Quum captivis redemptio negabatur, nos vulgò homines laudabant, quòd reipublicæ nos* (7) *reſervaſſemus: quòd ad conſulem Venuſiam rediſſemus, & ſpeciem juſti exercitus feciſſemus. Nunc deteriore conditione ſumus, quàm apud patres noſtros fuerant captivi. quippe illis* (8) *arma tantùm atque ordo militandi, locuſque, in quo tenderent in caſtris, eſt mutatus: quæ tamen, ſemel navatâ reipublicæ operâ, & uno felici prœlio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exſilium eſt: nemini ſpes emerendi ſtipendia adempta: hoſtis denique*

eſt,

rum cauſiſque ad exitus pertinentem. vid. not. 10 ad c. 2. l. 7. ſuprà. (4) Hinc diſcimus tribunos militum non, cum militibus ſuis, in Siciliam relegatos; quod notandum videtur. E. (5) Contraheretur. Suprà l. 4. c. 44. *Sibi invidiam quæri.* Sic *honorem, gratiam quærere,* & ſimilia paſſim. (6) Suprà l. 7. c. 18. *quinto tricesimo, quàm a Gallis reciperata.* (7) Suprà l. 3. c. 51. *melioribus meis veſtrisque rebus reſervate iſta de me judicia* & alibi. (8) Hîc deſignatur pœna iis captivis quos Pyrrhus reddiderat a ſenatu injuncta. *Decreverant,* inquit Val. Max. l. 2. c. 7. *ut . . . qui equo meruerant, peditum numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.* Sic *arma* illis, & *ordo militandi* mutatus. *Locum in quo tenderent,* non mutatum in caſtris ſcribit Valerius.

est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel (9), *aut ignominiam finirent. Nos, quibus* (*nisi quòd* † *commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset*) *nihil objici potest, non solùm a patriâ procul Italiâque, sed ab hoste etiam, relegati sumus: ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modò experiri animum, & virtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Siciliâ jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terrâ marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus* † *resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus. congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terrâ, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit* (10), *quamprimum fiat; quoniam, quicquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est.*

VII. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. *Ad senatum rejiciuntur.* Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit. senatui scripturum se, omniaque de sententiâ Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: *Senatûs severitas.* *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil* (1) *videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod e republicâ fideque suâ duceret:* † *dum ne*

Valerius, sed assignatum extra castra. (9) Eleganter *semel fieri* dicuntur, quæ non iteranda sunt. Suprà l. 3. c. 61. *Quin illi congrederentur acie inclinandamque semel fortunæ rem darent.* Virg. l. 11. Æn. v. 417. *Procubuit moriens, & humum semel ore momordit.* (10) Nempe *moriendum*, ut ego intelligo. E.

C. 7. (1) H. e. non videre, nullam causam videre. Cic. l. 9. ad. Fam. Ep.

ne quis eorum munere (2) *vacaret, neu dono militari virtutis ergo* (3) *donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terrâ Italiâ* (4) *esset.* Comitia deinde a prætore urbano (5) de senatûs sententiâ plebisque scitu sunt habita : quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis : & triumviri bini ; uni (6) sacris conquirendis (7), donisque persignandis ; alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter (8) lapidibus pluit. tacta de cœlo multa : duæ in Capitolio ædes ; vallum in castris multis locis supra Suessulam ; & duo vigiles exanimati. murus turresque quædam Cumis non ictæ modò fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare : sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causâ diem unum supplicatio fuit, & per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt : & per eosdem dies sacrum † novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in spe Hannibali, & in suspicione Romanis esset, causa fortè extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi, & minimè otium, quo tum diutino senescere (9) videbatur, patientis, aditum sibi

Obsides Tarentini Româ fugiunt.

Ep. 6. *quod ego cur nolim, nihil video.* (2) *Munus* hîc est onus militare, quale est lignum, aquam &c. in castra portare. Iis autem oneribus vacare quibusdam militibus virtutis ergo dabatur. Has etiam vacationes interdum pecuniâ a centurionibus redimere solitos esse milites docet Tac. l. 1. Ann. c. 17. & alibi. (3) Suprà l. 1. c. 18. *honoris ergo.* infrà l. 37. c. 47. *Victoriæ navalis ergo.* (4) *Terra Italia* locutio est apud Livium frequentissima. Ita *terra Africa* infrà l. 29. c. 23. *terra Pharsalia* l. 33. c. 6. *terra Hispania* l. 38 c. 58. (5) Sic initio huj. cap. *omniaque de sententiâ Patrum facturum esse.* (6) h. alteri triumviri ; ut de *binis triumviris* dixit suprà c. 5. Vox *unus* plurali numero sæpe apud optimos scriptores occurrit. Sic Virg. l. 2. Æn. v. 642. *Satis una superque Vidimus excidia.* Ter. in Andr. 4. 1. 50. *Ex unis geminas mihi conficies nuptias.* in Eun. 2. 3. 76. *aderit unà in unis ædibus.* E. (7) Conquirendis sacris, quæ fuerant in ædibus, de quibus infrà, priore anno incendio absumptis. *Donis persignandis*, i. e. recognoscendis & in tabulas publicas referendis donis, quæ eorundem templorum forent. Tac. in vitâ Agr. c. 6. *Electus a Galbâ ad dona templorum recognoscenda, diligentissimâ conquisitione fecit, ne cujus alterius sacrilegium respublica, quàm Neronis, sentiret.* Suprà l. 1. c. 20. *eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit.* (8) Vid. † *continens.* (9) Languescere. Sic suprà l. c. 22.

Senescere

ſibi ad obſides Tarentinos invenit. Cuſtodiebantur in atrio Libertatis minore curâ, quia nec ipſis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis ſollicitatos, corruptis (10) ædituis duobus, quum primis tenebris cuſtodiâ eduxiſſet, ipſe comes occulti itineris factus profugit. Luce primâ vulgata per urbem fuga eſt: miſſique, qui ſequerentur, ab Tarracinâ comprehenſos omnes retraxerunt. (11) deducti in comitio, virgiſque, approbante populo, cæſi de ſaxo dejiciuntur.

VIII. Hujus atrocitas pœnæ duarum (1) nobiliſſimarum in Italiâ Græcarum civitatium animos irritavit, quum publicè, tum etiam ſingulos privatim, ut quiſque tam fœdè interemptos aut propinquitate, aut amicitiâ contingebat. Ex iis (2) tredecim ferè nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philemenus erant. Hi, priùs, quàm aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per ſpeciem venandi urbem † egreſſi, ad eum proficiſcuntur. &, quum haud procul caſtris abeſſent, ceteri ſilvâ prope viam ſeſe occuluerunt: Nico & Philemenus, progreſſi ad ſtationes comprehenſique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti ſunt. Qui quum & cauſas conſilii ſui, & quid pararent, expoſuiſſent; collaudati, oneratique promiſſis, jubentur, (3) ut fidem popularibus facerent, prædandi cauſâ ſe urbe egreſſos, pecora Karthaginienſium, quæ paſtum propulſa eſſent, ad urbem agere. tutò ac ſine certamine id facturos, promiſſum eſt. † Conſpecta ea præda juvenum eſt: minúſque, iterum ac ſæpius id eos audere, miraculo fuit. Congreſſi cum Hannibale rurſus, fide ſanxerunt, liberos Tarentinos leges ſuaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno penſuros, præſidiumve

Tarentum Hannibali proditum.

Seneſcere igitur civitatem otio ratus. infrà l. 35. c. 25. *ne cunctando ſeneſcerent conſilia.* & alibi ſæpe. (10) In quorum nempe curâ & cuſtodiâ templum Libertatis erat. Infrà l. 30. c. 17. *uti Æditui ædes ſacras omnes totâ urbe aperirent.* (11) Legendum videtur *reducti, virgiſque in comitio approbante populo cæſi.* vel: *deducti in comitium.*

C. 8. (1) Nempe Tarentinorum, de quorum defectione agitur: Thurinorum, de quibus infrà c. 15. (2) Ex eorum numero, qui obſidum interemptorum propinqui vel amici erant. (3) Ut popularibus perſuaderent

diumve invitos recepturos: prodita (4) præſidia Karthaginienſium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc verò Philemenus conſuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (& erat venandi ſtudio inſignis) caneſque & alius apparatus ſequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoſte ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut cuſtodibus portarum. nocte maximè commeare propter metum hoſtium, credebant. Ubi jam eò conſuetudinis adducta res eſt, ut, quocunque noctis tempore ſibilo dediſſet ſignum, porta aperiretur, tempus agendæ rei Hannibali viſum eſt. Tridui viam (5) aberat: ubi, quo minùs mirum eſſet, uno eodemque loco ſtativa eum tamdiu habere, ægrum ſimulabat. Romanis quoque, qui in præſidio Tarenti erant, ſuſpecta eſſe jam ſegnis mora ejus deſierat.

IX. Certerùm poſtquam Tarentum ire conſtituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione (1) velocitate corporum ac levitate armorum aptiſſimos eſſe ratus eſt, electis, quartâ vigiliâ noctis ſigna movit. præmiſſiſque octaginta ferè Numidis equitibus præcepit, ut diſcurrerent circa vias, perluſtrarentque omnia oculis, ne quis agreſtium procul ſpectator agminis falleret (2); prægreſſos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quàm exercitûs, accolis ſpecies eſſet. ipſe, raptim † agmine acto, quindecim ferme millium ſpatio caſtra ab Tarento poſuit: &, ne ibi quidem nunciato (3), quò pergerent, tantùm convocatos milites monuit,

perſuaderent ſe prædandi cauſâ urbe egreſſos eſſe. Suprà l. 22. c. 41. *ut fides fieret . . . tenere in locis conſules voluiſſe.* Ceterùm ſuprà dicuntur hi juvenes *nocte per ſpeciem venandi egreſſi.* Infrà de venatione iterum ſermo eſt. Itaque intelligendum eſt eos ſignificaſſe portarum cuſtodibus ſe in utrumque paratos exire, ut & venarentur, &, ſi daretur occaſio, ex hoſte prædas agerent. (4) *Præſidia* hîc accipio pro militibus præſidiariis, ut ſuprà l. 4. c. 58. Fidem ſanxerunt Nico & Philemenus præſidium, quo Romani Tarentum tenebant, poſtquam proditum eſſet, *fore Karthaginienſium*, h. e. Karthagenienſibus in prædam ceſſurum. F. (5) Infrà c. 22. *Quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant.* & ſimiliter l. 30. c. 29. At *dierum aliquot viâ abeſſe* dixit infrà l. 38. c. 58.

C. 9. (1) Legendum videtur *in expeditionem . . . aptiſſimos.* Sic infrà l. 38. c. 21. *erant deprehensi genere pugnæ, in quod minimè apti ſunt.* (2) h. e. lateret, & clam illis in urbem nunciaret. Hor. l. 1. Carm. 10. v. 16. *Theſſaloſque ignes & iniqua Trojæ caſtra fefellit.* (3) Legendum potiùs

monuit, viâ omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eâdem ferme horâ Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque latè agrestibus injecisse. Ad quem nuncium nihil ultrà motus præfectus Romanus, quàm ut partem equitum postero die luce primâ juberet exire ad arcendum populationibus hostem. in cetera adeò nihil ob id (4) intenta cura est, ut contrà pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal (5) concubiâ nocte movit (6). dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere. ceteri proditores ea, quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portulâ assuetâ venationem (7) inferens, armatos induceret: parte aliâ portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterraneâ regione (8) orientem spectabat. (9) aliquantum intra mœnia includuntur. Quum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque. idem redditum ab Nicone signum: exstinctæ deinde utrinque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut, quò res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte aliâ,

Tarentum ingreditur Hannibal.

ùs videtur ‡ *enunciato. Nunciamus* ea ferè quæ vidimus, audivimus, aut aliunde ipsi didicimus. *Enunciamus* quum cetera arcana, tum præcipuè animi nostri consilia. Plancus apud Cic. l. 10. ad Fam. Ep. 8. *Optimæ mentis cogitata jam pridem maturo tempore enunciare. Pronunciare* in simili re utitur Livius infrà l. 27. c. 43. (4) Suprà l. 5. c. 8. *dum cura omnium in Vejens bellum intenta est.* Infrà c. 22. *Hæc omnia intentissimâ curâ acta.* & sæpe alibi. (5) *Concubium*, sive *concubia nox*, est illud noctis tempus, quum primùm omnes ferè cubile ac somnus habet. κνεφατος ἀρτι γενομενυ dixit Polybius l. 8. c. 21. unde totam hanc narrationem desumpsit Livius. (6) *Movere* sæpe absolute ponitur pro *castra movere.* Sic infrà l. 38. c. 41. *Postero die, priùs explorato saltu, quàm moverent, primis se conjungunt.* (7) h. e. prædam venando captam. infrà l. 35. c. 49. *Quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio.* (8) h. e. ab illâ parte urbis, quæ obversa erat continenti Italiæ, non quæ ad mare vergebat. (9) Locus haud dubiè corrùptus. Polybius

quâ commeare aſſuerat, appropinquabat. nota vox ejus & familiare jam ſignum quum excitaſſet vigilem, dicentis, vix ſuſtinere grandis beſtiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes ſecutus ipſe cum expedito venatore, vigilem, incautiùs miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, verſum, venabulo (10) trajicit. ingreſſi deinde triginta ferè armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: & agmen ſub ſignis confeſtim irrupit. inde cum ſilentio in forum ducti, Hannibali ſeſe conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres diviſis partes, per urbem dimittit Tarentinos (11), & itinera quàm maximè frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos paſſim cædi, oppidanis parci. ſed, ut fieri id poſſet, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem ſuorum procul vidiſſent, quieſcere & ſilere, ac bono animo eſſe juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis eſſe in captâ urbe ſolet: ſed, quid rei eſſet, nemo ſatis pro certo ſcire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis ſeditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus (1) primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus ſcaphâ, in arcem circumvehitur. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, a proditoribus ad hoc ipſum præparata: & inſcienter a Græco inflata, quis, aut quibus ſignum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita (2) tum dubitationem exemerunt; & Græci, Romanos paſſim cæde ſtratos cernentes, ab Hannibale captam urbem ſenſerunt. Poſtquam lux certior erat, & Romani, qui cædibus ſuperfuerant, in arcem confugerant, conticeſcebatque paullatim tumultus,

Romani in arcem confugiunt.

bius auctor eſt, ad eam portam, de quâ hîc agitur, intra mœnia fuiſſe ſepulcra Tarentinorum, ad quæ Nico ſedere debebat Hannibalem exſpectans. l. 8. c. 23. *το γαρ προς εω μερος της των Ταραντινων πολεως μνηματων εστι πληρες, δια το τους τελευτησαντας θαπτεσθαι ετι και νυν εντος.* De iis ſepulcris hîc mentionem feciſſe Livium, pluſquam veriſimile eſt. Poſſis legere: *orientem ſpectat ad buſta, quæ Tarenti intra mœnia includuntur.* (10) Infrà l. 41. c. 11. *trajecit ferro pectus.* (11) Intellige quoſdam ex conjuratis, ut diſertè docet Polybius.

C. 10. (1) Polybius narrat eum heſterno gravatum mero tum maximè crapulam edormiviſſe. (2) Vacat particula *tum*. [Fortaſſe mutanda

in

tumultus, tum Hannibal Tarentinos ſine armis convocare (3) jubet. Convenere omnes, præterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam ſimul fortunam proſecuti fuerant. Ibi Hannibal, benignè allocutus Tarentinos, teſtatuſque, quæ præſtitiſſet civibus eorum, quos ad Traſimenum aut ad Cannas cepiſſet, ſimul in dominationem ſuperbam Romanorum invectus, recipere ſe in domos ſuas quemque juſſit, & foribus nomen ſuum inſcribere: ſe domos eas, quæ inſcriptæ non eſſent, ſigno extemplo dato, diripi juſſurum. Si quis in hoſpitio civis Romani (vacuas (4) autem tenebant domos) nomen inſcripſiſſet, eum ſe pro hoſte habiturum. Concione dimiſſâ, quum titulis notatæ fores diſcrimen pacatæ ab hoſtili domo feciſſent, ſigno dato, ad diripienda hoſpitia Romana paſſim diſcurſum eſt. & fuit prædæ aliquantum.

XI. Poſtero die ad oppugnandam arcem ducit: quam quum & (1) mari, quo in peninſulæ modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, & ab ipſâ urbe muro & foſſâ ingenti ſeptam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem eſſe; ne aut ſe ipſum cura (2) tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur; aut in relictos ſine valido præſidio Tarentinos impetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce interſepire ſtatuit: non ſine illâ etiam ſpe, cum prohibentibus opus Romanis manum poſſe conferi; &, ſi ferociùs procucurriſſent, magnâ cæde ita attenuari præſidii vires, ut facilè per ſe ipſi Tarentini urbem ab iis tueri poſſent. Ubi cœptum opus eſt, patefactâ repentè portâ, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique ſe ſtatio paſſa eſt, quæ pro opere erat, ut ſucceſſu creſceret audacia, (3) plureſque †

in *eam*. Ceterùm diſtinctionem poſt vocem *cognita* ſuſtuli. Ita enim accipe: *arma cognita exemerunt dubitationem Romanis.* E.] (3) Lege, cum quibuſdam ſcriptis, *convocari.* (4) h. e. proprias, in quibus ſoli habitarent, non permiſti cum Tarentinis civibus. vid. not. 2. ad. c. 7. l. 24. ſuprà.

C. 11. (1) Omnino lege *&* *a mari.* Intelligendum eſt, arcem ab eâ parte, quâ mari alluebatur, rupibus ſeptam fuiſſe; ab urbe, muro & foſſâ. (2) Vocem *cura* accipio potiùs in caſu primo, quàm, ut Crevierius aliique, in caſu ſexto. Si hoc voluiſſet Livius, credo ſcripturum fuiſſe *aut ſe ipſe.* E. (3) Majorque numerus Romanorum perſequerentur

que & longiùs pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere impetum Romani, sed ab effusâ fugâ loci angustiæ eos, (4) impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur plurimi in fossam † præcipitavere, occisique sunt plures in fugâ, quàm in pugnâ. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, & vallum (5) intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eâdem regione addere parat, ut vel sine præsidio tueri se adversùs Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, (6) ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galæsum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantùm opinione ejus celeriùs creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est (7) non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantùm ac fossâ divisa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Hannibali fuit eâ parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninsulâ posita imminet faucibus portûs, mare liberum habebant: urbs contrà exclusa maritimis commeatibus, † propiúsque inopiam erant obsidentes, quàm obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, † donec mari potiantur hostes Quòd si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, ex templo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini; ceterùm ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant. *Punicas enim*

Hannibal arcem oppugnat.

tur pulsos Pœnos, & longiùs ab arce excurrerent. (4) Alia loca impedita opere jam cœpto, alia impedita apparatu operis (5) *Intra eam,* h. e. inter fossam & arcem. F. (6) Legendum videtur *simul ut in faciendo*, sive *perficiendo* &c. Reliquit Hannibal modicam militum manum, quæ & præsidio esset urbi, & simul adjuvaret in perficiendo muro. (7) Intelligendum

enim naves ex Siciliâ accitas id posse facere : suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent, quum claustra portûs hostis haberet, (8) *ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras ? Evadent,* inquit Hannibal. *Multa, quæ impedita a naturâ sunt, consilio expediuntur, Urbem in campo sitam habetis. planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes. Viâ, quæ in portum* (9) *per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magnâ mole* (10). *& mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur : & illinc mari, hinc terrâ circumsidebimus arcem. immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modò effectûs, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se : & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum : paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, & ante (11) os ipsum portûs anchoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterùm, defectio Tarentinorum utrùm priore anno, an hoc, facta sit, (12) in diversum auctores trahunt. plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt (13) factum.

Plaustris naves transferuntur in mare.

XII. Romæ consules prætoresque usque ‡ ante diem quintum Kalendas Majas † Latinæ tenuerunt. eo die

telligendum videtur, arcem non altitudine tutam esse a parte urbis ; nam a parte maris *cetera* pars arcis, quæ tanquam peninsula mari circumluitur, præaltis rupibus septa est. Crevierius autem conjicit legendum esse *ut ceteræ*, nempe arces. (8) Cic. l. 9. ad Att. Ep. 9. *ecquonam modo possim.* Sic *ecquando* suprà l. 3. c. 67. *ecquis* l. 21. c. 42. (9) Omnes ferè scripti habent *in portu ;* quod verum videtur. Naves Tarentinorum in portu erant, & egredi nequib nt, quòd claustra portûs hostis haberet. Eas transvehendas dicit Hannibal *viâ, quæ in portu* (subint. incipiens) *per mediam urbem ad mare* apertum transmissa est. Alii legendum censent *ex portu :* & ita habet Polybius, ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἔξω θάλατταν Sed eódem redit. Vulgatum certè vitiosum. (10) Sic suprà l. 6. c. 2. *ut minor moles superantibus in castra Volscorum Romanis fuerit, quàm* &c. Mox hoc cap. *minorque moles in transitu esset.* (11 *Os portûs* est ejus ostium. infrà l. 28. c. 6. Cic. l. 5. in Verr. c. 12. (12) Suprà l. 1. c. 54. *Auctores utròque trahunt.* (13) Alii *factam.*

perpetrato

perpetrato facro in monte (1), in fuas quifque provincias proficifcuntur. Religio deinde nova objecta eft ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illuftris fuerat, &, quum conquifitio priore anno ex fenatufconfulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant (2). is protinus novo prætori Sullæ (3) tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, (4) alterius poft rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannenfis prædicta clades in hæc ferme verba erat: (5) *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis* (6) *conferere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris fanguine campum; multaque millia occifa tua deferat amnis in pontum magnum ex terrâ frugiferâ; pifcibus atque avibus ferifque, quæ incolunt terras, iis fuat* (7) *efca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus eft.* Et Diomedis Argivi campos & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxtà atque ipfam cladem agnofcebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantùm obfcurius, quia incertiora futura præteritis funt, fed (8) perplexius etiam fcripturæ genere. *Hoftem, Romani,*

Marcius vates, & ejus duo carmina.

C. 12. (1) Vid. not. 12. ad. c. 63. l. 21. fuprà. (2) Sc. libri vel carmina Marcii vatis. De *conquifitione* librorum vaticinorum vid. fuprà c. 1. & not. 8. ad. c. 7. Infrà l. 39. c. 16. *vaticinos libros conquirerent.* (3) Is, tefte Macrobio l. 1. Sat. c. 17. quòd eo fuadente ludi Apollinares ex libris Sibyllinis funt inftituti, *Sibylla* cognominatus eft; & poftea corrupto nomine *Sylla* cœpit vocitari. (4) Alterius carminis poft rem actam editi auctoritas, quam ratam fecerat & comprobaverat eventus. *Cum rato eventu*, eft, cum eventu congruente, vero. *Editi*, eft, evulgati, in lucem emiffi. Ita fuprà l. 3. c. 34. *rumores hominum de unoquoque legum capite edito.* hoc lib. c. 9. *fe in tempore editurum, quæ vellet agi.* Porro *acta res* fuprà l. 21. c. 28. infrà l. 26. c. 15. (5) Carmen hoc Marcianum in verfus hexametros digeffit Alciatus; ut & alterum carmen metro reftituere conatus eft Scaliger. Quis fit ifte amnis Canna, parum liquet. Alii Aufidum ipfum effe volunt; alii aliquem ignobilem rivulum, qui Cannas præterfluat. (6) Diomedes poft reditum a Trojâ, Argis profugus, in Apuliam ad Japygem Daunum venerat, ibique oppidum Arpos condiderat. Hinc campi ifti ab eo nomen tulerunt. Videfis Heyne Exc. 1. ad. l. 11. Æn. (7) Antiquè pro *fit*. *Tros Rutulufve fuat* apud Virg. (8) Nihil magnopere perplexum occurrit in fequenti carmine, quale a Livio editur. Sed fi hæc Græco fermone a Marcio fcripta fuerant, forfan hujus fecundi carminis Græca verba aliquid

mani, ſi expellere vultis, vomicamque (9), *quæ gentium venit longè, Apollini vovendos cenſeo ludos, qui quotannis comiter* (10) *Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferont pro ſe ſuiſque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit ſummum. Decemviri Græco ritu hoſtiis ſacra faciant. Hæc ſi recte faxitis, gaudebitis ſemper, fietque res veſtra melior. nam is Divus exſtinguet † perduelles veſtros, qui veſtros campos paſcunt* (11) *placidè.* Ad id carmen explanandum (12) diem unum ſumpſerunt. poſtero die ſenatuſconſultum factum eſt, ut decemviri † libros, de ludis Apollini reque divinâ faciundâ, inſpicerent. Ea quum inſpecta relataque ad ſenatum eſſent, cenſuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciundoſque: &, quando ludi facti eſſent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam, & duas hoſtias* (13) *majores dandas.* Alterum ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut decemviri ſacra Græco ritu facerent, iiſque* (14) *hoſtiis. Apollini bove aurato* (15) *& capris duabus albis auratis, Latonæ bove feminâ auratâ.* Ludos prætor in circo maximo quum facturus eſſet, edixit, ut populus per eos ludos † ſtipem Apollini, quantam commodum eſſet, conferret. Hæc eſt origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. populus coronatus ſpectavit: matronæ ſupplicavere: vulgò apertis januis in propatulis (16) epulati ſunt, celeberque dies omni ceremoniarum genere fuit.

Origo Apollinarium ludorum.

XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, conſules ambo in Samnio eſſent, ſed circumſeſſuri Capuam viderentur; quod malum diuturnæ obſidionis eſſe ſolet, jam famem

aliquid intortum magis perplexumque habuere. (9) *Vomica*, apoſtema, abſceſſus puris plenus, ulceris ſpecies. Juv. Sat. 13. v. 95. *Longè* h. e. *μακρόθεν. longe gentium*, ex longinquâ orbis parte. Cic. l. 6. ad Att. c. 3. *tu verò abes longe gentium.* & l. 12. Ep. 22. (10) h. e. libenter, non gravatè. ſuprà l. 1 c. 22. *comiter regis convivium celebrant.* l. 9. c. 36. *comi hoſpitio exceptum.* (11) h. e. depaſcunt, depopulantur ſecurè. (12) *Explanare* eſt rem vel ſermonem obſcurum vel ambiguum interpretatione explicare. Cic. in Bruto c. 41. *rem obſcuram explanare interpretando.* l. 1. de Divin. c. 51. *explanationes adhibitæ ſunt interpretum.* (13) Vid. not 5. ad. c. 62 l. 21. ſuprà. (14) Sc. quæ mox nominabuntur. (15) Victimæ auratæ ſunt, quarum cornua aurata fuere. Simul taurorum & caprarum Apollini oblatarum mentio fit apud Hom. Il. A. v. 40. & 315. (16) Vid. not. 5. ad. c. 16. l. 24. ſuprà.

Campani

Capuæ inopia.

Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut priùs, quàm consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis ‡ insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Brutiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit.

Hanno in Campaniam cum exercitu venit.

Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsâ urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circà populis, quô æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, quâ die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro (1) ceterâ socordiâ negligentiâque a Campanis actum. paullo plus quadringenta vehicula missa, & pauca præterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quòd ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia (2) prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enunciata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum (3) castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se † comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitûs parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam

C. 13. (1) Eâdem socordiâ, quâ cetera agere solebant. (2) Sic Ter. in Andr. 2. 1. 13. *ut aliquot saltem nuptiis prodat dies.* [Quidam codices habent *prodicta*, quod Crevierius verum putat, & Strothius pro verissimo in contextum recipere non dubitavit. At malè; nec enim *aliam prodicere diem*, sed † *prodicere diem*, hoc sensu Latini usurpabant. E.] (3) Caput hoc Pentrorum Samnitium vid. suprâ l. 9. c. 31.

(4) Immixtis

formam & militarem ordinem, immixtis agreſtibus (4) iis ex terris, ſublatum. His ſatis compertis, conſul militibus edicit, ſigna tantùm armaque in proximam noctem expedirent: caſtra Punica oppugnanda eſſe. Quartâ vigiliâ profecti, ſarcinis omnibus impedimentiſque Beneventi relictis, paullo ante lucem quum ad caſtra perveniſſent, tantum pavoris injecerunt, ut, ſi in plano caſtra poſita eſſent, haud dubiè primo impetu capi potuerint. altitudo loci & munimenta defenderunt, quæ nullâ ex parte adiri, niſi arduo ac difficili aſcenſu, poterant. Luce primâ prœlium ingens accenſum eſt: nec vallum modò tutantur Pœni, ſed, ut quibus locus (5) æquior eſſet, deturbant nitentes per ardua hoſtes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot ſimul partibus ad vallum ac foſſas perventum eſt; ſed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum conſul, *abſiſtendum temerario incepto*, aït: *tutius ſibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein poſtero* (1) *caſtris ſe hoſtium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi poſſet. Id quo faciliùs obtineatur, collegam quoque & exercitum ejus ſe acciturum, totumque eò verſuros bellum.* hæc conſilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum aſpernantium tam ſegne imperium † diſjecit. Proxima portæ hoſtium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus (2) arreptum ‡ vexillum (3) trans vallum hoſtium trajecit. Exſecratus

Hannonis caſtra capiuntur a Romanis.

(4) Immixtis agreſtibus ex iis locis. Unus autem codex habet *agreſtibus his exteris.* (5) Vid. not. 1. ad. c. 16. l. 22. ſuprà.

C. 14. (1) Se caſtra caſtris hoſtium † collaturum. Quærit Crevierius, Romano exercitu Beneventum reducto, quis vetare poterat, aut Campanos exire, aut Hannonem regredi? Metus, credo, ne in abeuntes impetus fieret. Beneventum tria tantùm millia aberat; hoſteſque nil niſi locus tutabatur: quem ergo, penè in conſpectu exercitûs Romani, relinquere vix auſuri erant. E. (2) Oppidi *Accuæ* mentio fit ſuprà l 24. c. 20. In Apuliâ autem poni videtur: nec ſatis liquet, cur Apulus cohorti Pelignæ præficeretur. Socios militibus, quos delectu in ſuis civitatibus habito ſcripſerant, præfectos dediſſe, auctor eſt Polybius l. 6. c. 19. Hi etiam prætores dicebantur. ſuprà l. 9. c. 16. l. 23. c. 19. Ceterùm ab his præfectis diverſi erant duodecim præfecti ſociorum, quos a conſulibus conſtitutos tradit Polyb. l. 6. c. 24. (3) *Trajicere trans* eſt etiam ſuprà l. 21. c. 26. *omnibus ferme ſuis trans Rhodanum trajectis*,

cratus inde feque & cohortem, fi ejus vexilli (4) hoftes potiti effent, princeps ipfe per foffam vallumque in caftra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum alterâ parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui fociis captorum caftrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps (5) primus centurio, quum fignifero fignum ademiffet, *Jam hoc fignum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hoftium erit. Sequantur, qui capi fignum ab hofte prohibituri funt.* Manipulares fui primùm tranfcendentem foffam, dein legio tota fecuta eft. Jam & conful, ad confpectum tranfgredientium vallum mutato confilio, ab revocando ad incitandos hortandofque verfus milites, oftendere, in quanto difcrimine ac periculo fortiffima cohors fociorum & civium legio effet. Itaque pro fe quifque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hoftes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires fanguifque defereret, ut intra vallum hoftium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano fita, nec permunita caftra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. fupra fex millia hoftium occifa, fupra feptem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plauftrorum & jumentorum apparatu, capta. & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus paffim quum iffet, ex fociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hoftium caftris, Beneventum reditum eft, prædamque ibi ambo confules (nam & Ap. Claudius eò poft paucos dies venit) vendiderunt, diviferuntque. & donati, quorum operâ caftra hoftium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. (6) Hanno

trajectis. & infrà l. 41. c. 14. *quum trans vallum fignum trajeciffet.* (4. Sic infrà c. 17. *capitis tantùm Gracchi hoftes potiti funt.* l. 34. c. 21. *Hujus potitus loci conful.* Sæpius huic verbo cafum fextum junxit Livius. (5) h. e. qui primum ordinem Principum tertiæ legionis ducebat. In unoquoque manipulo duo erant ordines, five centuriæ. Ordo autem dexter finiftro dignitate præftabat. Hic idem infrà vocatur *Princeps tertiæ legionis.* Ubi enim fine notâ numeri *Princeps*, *Haftatus*, apud fcriptores nominati reperiuntur, intelligendus eft *primus.* Porro vox *centurio* vacare videtur. infrà l. 26. c. 5. *fecundus haftatus.* c. 6. *primus princeps.* (6) Hanno cum exercitûs parte profectus frumentatum memoratur

no ab Cominio Cerito, quò nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos fortè secum habuerat, fugæ magis, quàm itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, auditâ suâ pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nunciarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capuâ ; † tantùm non ad portas & muros bellum esse. ni propere subveniat, celeriùs Capuam, quàm Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem,* (1) *non modò arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Karthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Hannibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros (2) populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui antè, in exiguâ spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, † ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eâdem orâ maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, (3) indidem ex Achaiâ oriundi, etiam cognatione juncti erant, quàm ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum

Campani Hannibalem vocant.

Arcem Tarentinam frumento & milite instruunt Romani.

Metapontini Thurinique ad Hannibalem deficiunt.

moratur suprà c. 13. De *Cominio Cerito* nihil constat. Cominii, in Samnio oppido, mentio fit suprà l. 10. c. 39. & seqq.

C. 15. (1) Nedum, multo minùs arcem. Non modò non arcem Tarentinam tanti debere esse, sed ne oppidum quidem ipsum. Similiter *τοῖς ne quidem* particulas *non modò, & non modò non*, subjunxit Cic. l. 2. de Divin. c. 55. *nunquam ne mediocri quidem cuiquam, non modò prudenti, probata sunt.* l. 14. ad. Att. Ep. 19. *ne licere quidem, non modò non lubere.* (2) Sic infrà l. 31. c. 25. *nec tantùm agros sociorum populationibus prohibiturum.* (3) Ex eâdem regione, nempe ex Achaiâ. Ita *indidem ex Celtiberiâ* infrà

rum amici cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miſerunt, *ſi exercitum ad mœnia admoviſſent, ſe in poteſtatem eorum urbem tradituros eſſe.* M. Atinius Thuriis cum modico præſidio præerat. quem facilè elici ad certamen temere ineundum rebantur poſſe; non (4) militum, quos perpaucos habebat, fiduciâ, quàm juventutis Thurinæ. eam ex induſtriâ ‡ centuriaverat armaveratque ad tales caſus. Diviſis copiis inter ſe, duces Pœni quum agrum Thurinum ingreſſi eſſent, Hanno cum peditum agmine infeſtis ſignis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas inſidias oppoſitis (5), ſubſiſtit. Atinius, peditum tantùm agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis inteſtinæ, & hoſtium inſidiarum ignarus. Pedeſtre prœlium fuit perſegne, paucis in primâ acie pugnantibus Romanis; Thurinis exſpectantibus magis, quàm adjuvantibus, eventum: & Karthaginienſium acies de induſtriâ pedem referebat, ut ad terga collis ab equite ſuo inſeſſi hoſtem incautum pertraheret. Quò ubi ventum eſt, coorti cum clamore equites, propere (6) inconditam Thurinorum turbam, nec ſatis fido animo, (7) unde pugnabat, ſtantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. poſtremò & ipſi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepiſſent, ubi Romanos fuſos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *inſtare Pœnum, permixtoſque* (8) *& hoſtes urbem invaſuros, ni propere portas claudant.* Ita excluſos Romanos præbuere hoſti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paullisper † tenuit; quum alii urbem tuendam (9), inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus cenſerent. ceterùm,

infrâ l. 28. c. 1. *indidem ex Aventino* l. 39. c. 12. (4) h. e. non † *tam* militum. (5) Infrà l. 29. c. 34. *tegentibus tumulis, qui peropportunè circa viæ flexus oppoſiti erant, occultus proceſſit.* (6) Omnino lege, cum ſcriptis quibusdam, *propè inconditam.* Non enim *ἁπλῶς incondita* erat Thurinorum turba, quos, ut ſuprà dicitur, Atinius centuriaverat armaveratque. (7) Eâ, quâ pugnabat, parte. (8) Permixtos nempe cum Romanis. (9) Voces *alii urbem tuendam* ignorant omnes ſcripti: & ſatis forſan intelligi

rùm, ut plerumque, fortuna (10) & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, (11) consultum volebant, quàm respectu Romanorum, Karthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modò, quæ jam in hibernis (12) erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, simul & ingens flagitium (13) imperio dempturos, quòd urbi tam propinquæ tertium (14) annum impunita defectio esset. Ceterùm, ne Beneventum sine præsidio esset, & ut ad ‡ subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, (15) equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armaturâ Beneventum venire jubent: legionibus stativisque (16) ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret. †

Coss. in Campanum agrum legiones ducunt.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi (1), edêre jecur, conspectique repentè ex oculis abierunt. id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentiùs

Prodigium Graccho factum.

intelligi posset, alteram partem fuisse illorum, qui Atinium receperint. Posteriore loco *τὸ inde* redundare videtur. Gronovius autem explicat per *nunc tandem, post talem casum.* (10) *Fortunam* intelligo eam partem, quâ fortuna stetit. E. (11) Suprà l. 4. c. 5. *Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis.* E. (12) Verè omnino Jac. Gronovius emendat, *quæ jam in herbis erant.* Ovid. Ep. 17. v. 263. *adhuc tua messis in herbâ est.* suprà l. 23. c. 48. *nec antè violavit agrum Campanum, quàm jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant.* Infrà c. 18. consules passim populati fuisse dicuntur: nec potuit jam extremum æstatis fuisse, quum tot alia deinceps adhuc gesta videamus. (13) Probrum, dedecus imperio Romano dempturos. Infrà l. 42. c. 60. *moveri flagitio timoris fatendi.* E. (14) Annos medios intelligit, extremis imperfectis non numeratis. Alioquin *quintum* erat scribendum. Hoc modo Livius numerare solitus est. Sunt tamen etiam exempla, ubi alterum terminum numero comprehendit. (15) Ut equitatu possent sustinere vim Hannibalis, qui equestribus copiis præcellebat. (16) Ad tuendas res, ad tenendos in officio Lucanos.

C. 16. (1) Hor. Epod. 1. v. 19. *Ut assidens implumibus pullis avis Serpentium allapsus timet.* Mox pro *edêre*, Gronovius ex scripturâ codicum bene conjicit *adedêre*, i. e. partem ejus consumpserunt. Infrà *libato jocinere*

tiùs exta (2) referata fervarentur; iterum ac tertium veniffe tradunt, libatoque jocinore intactos angues abiiffe. Quum arufpices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuiffent, & ab occultis cavendum hominibus ‡ confultifque; nullâ tamen providentiâ fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defeciffet, quæ cum Romanis ftabat: & jam (3) anno in magiftratu erat; ab eifdem illis creatus prætor. Is, mutatâ repentè voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque tranfire ipfe, neque trahere ad defectionem Lucanos fatis habuit, nifi imperatoris & ejufdem hofpitis proditi capite ac fanguine fœdus cum hoftibus fanxiffet. ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo acceptâ, fi Romanum iis (4) imperatorem tradidiffet, liberos cum fuis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Pœnum, (5) in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitefque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco fatis infpecto atque undique explorato, dies compofita gerendæ rei eft. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem fe*, aït, *magnam inchoaffe, ad quam perficiendam ipfius Gracchi operâ opus effe. omnium populorum* (6) *prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu defciffent, perfuafiffe, ut redirent in amicitiam Romanorum:* † *quando rès quoque Romana, quæ*

Flavius Lucanus proditor.

cinore Livius dixit. *Extis adefis* fuprà l. 1. c. 7. (2) Ita editi ante Gronovium, plurefque codices fcripti. Et hanc lectionem, licet (ut ipfe fatetur) apertè falfam, reduxit Drakenborchius, "donec certiora manûs Livianæ indicia aliunde fuppetant." Gronovius Salmafii conjecturam receperat: *atque intentiùs extares ollæ fervarentur.* Hoc autem omnino verum cenfeo, codicumque teftimonio fatis munitum, fi modò *τὸ ollæ* expungatur, cujus vocis nullum veftigium in fcriptis reperitur. Facilè autem fubintelligi poteft. *Extaris olla* fuit, in quâ exta coquebantur. Plaut. in Rud. 1. 2. 47. *neque poteft Clam me effe, fi qui facrificant. femper petunt Aquam hinc . . . Aut aulam* (h. e. ollam) *extarem.* Infrà l. 41. c. 15. *ipfum aquam effundi ex ollâ, ubi exta coquerentur, juffiffe.* Codex optimus habet *exta referefervarentur.* Aliquot alii *exta refervarentur.* Quin Livius igitur dederit *extares fervarentur*, nullus dubito: & tantùm non ita edendam curavi. (3) Lege, cum quibufdam fcriptis, *& jam eo anno.* (4) Sc. Karthaginienfibus. (5) Locus planè vitiofus. Lege vel cum uno codice, *deducit Pœnum in locum, quò erat cum paucis Gracchum adducturus;* vel ex Gronovii conjecturâ, *deducit Pœnum, quò cum paucis Gracchum ait ducturum.* (6) Nempe

quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior (7) *fieret; Hannibalis vis senesceret, ac propè ad nihilum venisset.* (8) *Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se,* aït, *dicta: ceterùm ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se conscïis dixisse* (9) *a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis* (10) *transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romanâ sit.* Gracchus, fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turmâ equitum e castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur. Hostes subitò exorti: & ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id* (11) *cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle silvâ ac montibus septâ circumventis, præter mortem?* ‡ *id referre, utrùm* (12) *præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto* (13) *animo a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta, paludamento circum lævum bracchium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major, quàm pro numero hominum, editur pugna. jaculis maximè aperta corpora Romanorum, & quum undique ex altioribus locis

Gracchus proditione circumventus.

pe gentis Lucanæ. (7) Suprà l. 3. c. 68. *nunqam vestrum quisquam re, fortunâ, domum auctior rediit.* l. 4. c. 2. *majestatem auctiorem ... ampliоremque.* c. 19. *memor generis, quod ... majus auctiusque reliquit posteris.* (8) Quærit Dukerus, quomodo *vetus delictum* eorum dicit, qui antè paucos annos desciverant? Intelligendum, credo, delictum, cujus jam inveteraverat consuetudo genti Lucanæ. E. (9) *Dicere diem*, pro constituere, infrà est l. 35. c. 3. l. 36. c. 8. Sic Ter. in Andr. 1. 1. 75. *Hic nuptiis dictus est dies.* (10) *Transigi res* dicuntur infrà l. 32. c. 28. l. 38. c. 25. (11) Sic *cohonestare victoriam* infrà l. 38. c. 47. (12) Suprà l. 4. c. 28. *Illi præbituri vos telis hostium estis, indefensi, inulti?* (13) Vox *animo* exsulat

locis in cavam vallem conjectus (14) esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præsidio, vivum capere Pœni nituntur. ceterùm ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeò infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant (1) a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causâ progressum, quum fortè inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem (2), interfectum. Sunt, qui aruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti (3) loco puro ea, quæ antè dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus fortè locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeò nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat (4). Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse. armatum exercitum (5) decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique (6) genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantùm Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim

lat ab omnibus ferè scriptis. Lege : *an, toti . . . versi.* (14) Suprà l. 2. c. 31. *priusquam ad conjectum veniretur.* & sæpe alibi. Duplex redditur causa, cur Romani jaculis maximè transfixi sint : primo, quia corpora eorum aperta erant, scuta enim secum non extulerant ; deinde, quia ex montibus, quibus Pœni insederant, undique in Romanos, qui in subjectâ valle erant, facillimè tela conjici poterant.

C. 17. (1) H. e. narrent. Sed non placet. Fortè *contendant.* (2) Defendentem se adversùs hostium impetum. (3) Castris nempe quasi pollutis & incestis, ob infaustum illud anguium omen. Infrà l. 31. c. 44. *Loca &c. detestabilia esse, neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni didicarique fas esset.* (4) h. e. convenit inter auctores. (5) Vid. not. 4. ad c. 35. l. 23. suprà. (6) Lege *suæ quemque*

festim Karthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret. is funus (7) imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

Coss. ad Capuam fusi.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi & trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt: &, vixdum instructâ acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit, multisque prœliis (1) lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incautè atque inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei † momentum faciat. (2) T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quòd æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro portâ stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoriâ, etiam in discidio (3) publicorum fœderum, privati juris, paullum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello ‡ melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi*, aït, *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: Se, etiamsi in acie occurrat, declinaturum* (4), *ne hospitali cæde dextram violet.* conversusque abibat. † Enimvero ferocius

† *Badius Campanus provocat Crispinum Rom.*

quemque genti. Tradunt exercitum armatum decucurrisse, quemque militum cum motibus suæ genti assuetis. Rectè dicitur *suam rem cuique domino tribuere*, vel *suo quidque domino*; non autem *suum quidque*, aut *suo cuique*. (7) Alibi dixit *funus alicui facere*. Suprà l. 3. c. 43. infrà l. 38. c. 53. Alterum tamen est apud Auct. Epit. Liv. l. 48. *Cato filii funus tenuissimo sumptu fecit.*

C. 18. (1) Nempe parvis & levioribus. (2) Vid. not. 5. ad. c. 39. l. 24. suprà. (3) Bello fœdus, si quod antea erat, rumpitur atque discinditur. ideo *discidium fœderum* dicimus, non *dissidium*. Hæc vox notat discordiam, sive dissensionem animorum: illa distractionem corporis, aut quasi corporis. Ter. in Andr. 4. 2. 13. *valeant, Qui inter nos discidium volunt.* (4) Nempe *ab eo*; quas voces etiam post τὸ *se* inserunt editi ante

ciùs tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, & (5) ſe digna probra in inſontem jacere, *hoſpitalem hoſtem* appellans, *ſimulantemque parcere, cui ſciat parem ſe non eſſe. ſi parum publicis fœderibus ruptis dirempta ſimul & privata jura eſſe putet, Badium Campanum T. Quinctio Criſpino Romano palam* (6), *duobus exercitibus audientibus, renunciare hoſpitium. Nihil ſibi cum eo conſociatum, nihil fœderatum hoſti cum hoſte, cujus patriam ac penates publicos privatoſque oppugnatum veniſſet. Si vir eſſet, congrederetur.* Diu cunctantem Criſpinum perpulere turmales, ne impunè inſultare Campanum pateretur. itaque tantùm moratus, dum imperatores conſuleret, permitterentne ſibi extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare, permiſſu eorum arma cepit, equumque conſcendit, & Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta eſt. (7) infeſtis equis concurrerunt. Criſpinus ſupra ſcutum ſiniſtrum humerum Badio haſtâ transfixit, ſuperque delapſum cum vulnere ex equo deſiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priuſquam opprimeretur, parmâ atque equo relicto, ad ſuos aufugit. Criſpinus, equum, armaque capta, & cruentam cuſpidem inſignis ſpoliis oſtentans, cum magnâ laude & gratulatione militum, ad conſules eſt deductus, laudatuſque ibi magnificè, & donis donatus.

Singulare certamen

Coſt. pugnan cum Hannibale æquo marte.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano caſtra ad Capuam quum moviſſet, tertio pòſt die, quàm venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quòd Campanis, abſente ſe, paucos antè dies ſecunda fuiſſet pugna, quin multo minùs ſe ſuumque toties victorem exercitum ſuſtinere Romani poſſent. Ceterùm, poſtquam pugnari cœptum eſt, equitum maximè incurſu, quum jaculis ob-

ante Drakenborchium, ſed codices ignorant. (5) Probra, quibus ipſe dignus erat. [Mallem interpretari, non quæ in ipſum jure caderent, ſed qualia ab illo homine jactari εἰκότως quis credere poſſit. Sic ſuprà l. 3. c. 6). *dignam conſuetam imperio conſulari, . . . dignam vitâ omni* &c. E] (6) Scripti aliquot editique plures *palam omnibus;* ut ſuprà l. 6. c. 14. *creditori rem palam populo ſolvit.* Mox *renunciare hoſpitium*, ut Cic. l. 2. in Verr. c. 36. *Vehementer Sthenio inſenſus hoſpitium ei renunciat.* Sic *renunciare ſocietatem, amicitiam.* Infrà l. 36. c. 3. *non priùs ſocietas eis & amicitia renuncianda eſſet.* l. 38. c. 31. *decreverunt ſocietatem renunciare Achæis.* & l. 42. c. 25. Ita *denunciare alicui inimicitias* Cic. Phil. 5. c. 7. (7) Sic *infeſti ſignis, haſtis; infeſto agmine*, & ſimilia.

rueretur

fueretur, laborabat Romana acies: donec ſignum equitibus datum eſt, ut in hoſtem † admitterent equos. ita equeſtre prœlium erat; quum procul viſus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæſtor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hoſtes novi adventarent. Velut ex compoſito utrinque ſignum receptui datum: reductique in caſtra propè æquo Marte diſceſſerunt. plures tamen (1) ab Romanis primo incurſu equitum ceciderunt. Inde conſules, ut averterent Capuâ Hannibalem, nocte, quæ ſecuta eſt, † diverſi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos (2) abiit. Poſtero die, quum vacua caſtra eſſe Romanorum nunciatum Hannibali eſſet, & duobus agminibus diverſos abiiſſe; incertus primò, utrum ſequeretur, Appium (3) inſtitit ſequi. Ille, circumducto hoſte, quâ voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata eſt. M. Centenius fuit cognomine Penula, inſignis inter † primipili centuriones & magnitudine corporis & animo. *M. Centenius.* is, perfunctus militiâ, per P. Cornelium Sullam prætorem in ſenatum introductus, petit a Patribus, uti ſibi quinque millia militum darentur. *Se, peritum & hoſtis & regionum, brevi operæ pretium facturum; &, quibus artibus ad id ‡ locorum noſtri & duces & exercitus capti forent, iis adversùs inventorem uſurum.* Id non promiſſum magis ſtolidè, quàm ſtolidè creditum: tanquam eædem militares & imperatoriæ artes eſſent. data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars ſocii: & ipſe aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, propè duplicato exercitu, in Lucanos pervenit; ubi Hannibal, nequicquam ſecutus Claudium, ſubſtiterat. Haud dubia res eſt, quippe inter Hannibalem ducem & centurionem, exercituſque (4), alterum vincendo veteranum,

C. 19. (1) A parte Romanorum. Sic ſuprà l. 1. c. 12. *Principes utrinque pugnam ciebant, ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hoſtus Hoſtilius.* (2) Alii *abierunt.* Utrumque rectè dicitur. Suprà l. 10. c. 27. *diverſæ feræ, cerva ad Gallos, lupa ad Romanos, curſum deflexit.* Contrà verò ibid. c. 44. *diverſi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt.* (3) Sic ſuprà l. 24. c. 46. *Arpos primùm inſtitit expugnare.* infrà l. 30. c. 12. *Inſtitit deinde reputare ſecum ipſe, quemadmodum promiſſi fidem præſtaret.* l. 35. c. 30. *ſequi ſuorum agmen aliquantùm prægreſſum inſiſtunt.* & alibi. (4) Atque inter exercitus, quorum alter &c.

 (5) Ut

ranum, alterum novum totum, magnâ ex parte etiam tumultuarium ac ſemiermem. Ut conſpecta inter ſe agmina ſunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo inſtructæ acies. pugnatum tamen, (5) ut in nullâ pari re, duas ampliùs horas, (6) concitatâ &, † donec dux ſtetiſſet, Romanâ acie. Poſtquam is, non pro vetere famâ ſolùm, ſed etiam metu futuri dedecoris, ſi ſuâ temeritate contractæ cladi ſupereſſet, objectans ſe hoſtium telis, cecidit, fuſa extemplo eſt Romana acies. ſed adeò ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite inſeſſis, ut ex tantâ multitudine vix mille evaſerint; ceteri paſſim, alii aliâ peſte (7), abſumpti ſint.

Capua obſeſſa.

XX. Capua a conſulibus iterum ſummâ vi obſideri cœpta eſt: quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Caſilinum frumentum convectum: ad Vulturni oſtium, ubi nunc urbs eſt, caſtellum communitum: (antè (1) Fabius Maximus munierat) præſidium impoſitum, ut mare proximum & flumen in poteſtate eſſent. In ea duo maritima caſtella frumentum, quod ex Sardiniâ nuper miſſum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruriâ coëmerat, ab Oſtiâ convectum eſt, ut exercitui per hiemem copia eſſet. Ceterùm ſuper eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, ſummâ fide ſtipendia fecerat, velut ‡ exauctoratus morte ducis, ab ſignis (2) diſceſſit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, (3) ut tanto

(5) Ut pugnari potuit, ubi nulla res erat par. (6) ‡ *Concitatâ & Romanâ acie*, nempe in hoſtem. Intelligendum eſt, eo tempore non tantùm Romanos hoſtem aggredientem repuliſſe, ſed eundem viciſſim invaſiſſe, in eum procurriſſe. [Mihi autem prorſus diſplicet vocula *et*; nec dubito quin legendum ſit *etiam*. E.] (7) h. e. clade.

C. 20. (1) Non caſtellum ad Vulturni oſtium, ſed Puteolos Fabius munierat. vid. ſuprà l. 24. c. 7. Mox etiam *duo maritima caſtella* memorantur; & infrà c. 22. Puteoli diſertè nominantur. *D. Junio ad oſtium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis, præpoſito, qui, ut quæque naves ex Etruriâ ac Sardiniâ acceſſiſſent, extemplo in caſtra mitterent frumentum.* De Puteolis igitur mentionem hoc loco feciſſe Livium patet; ſed quænam exciderint voces, incertum. Fortaſſe legendum: *caſtellum communitum: Puteolis (antè F. M. munierat) præſidium impoſitum: ut* &c. (2) Ita *diſcedere ab Janiculo* ſuprà l. 2. c. 14. *diſcedere ab armis* l. 9. c. 14. *ab ſuâ parte belli diſcedere* infrà l. 37. c. 26. Veteres *diſcedere ab re aliquâ* dicebant, at *decedere re*, vel *d. r.*. ſuprà l. 3. c. 33. l. 8. c. 25. (3) Utpote in tanto diſcrimine.

(4) Sic

tanto discrimine, desertos volebat socios: sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitûsque opprimendi occasionem ‡ imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primò, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentiùs rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites, prædâ impletos, (4) in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Quum sæpe aliàs, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

Cn. Fulvius in Apuliâ.

XXI. Circa Herdoneam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. quò ubi allatum est, hostes adventare, propè est factum, ut injussu prætoris signis † convulsis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit, quàm spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter, signum ut daret, (1) institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circà, vepribusque, & silvis disponit; qui, signo dato, simul omnes e latebris (2) exsisterent: & Magonem ac duo ferme millia equitum, quâ fugam inclinaturam credebat, omnia itinera ‡ insidere jubet. his nocte præparatis, primâ luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam suâ ullâ spe, quàm militum impetu fortuitò (3) tractus. itaque eâdem temeritate, quâ processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum fortè procurrentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio & sinistra ala (4) in primo instructæ, & in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium esse, &, quâcunque impetum fecisset hostis,* (5) *perrupturos:* nihil, quod salutare esset, non modò

Ab Hannibale vincitur.

(4) Sic *effusi in Venerem* infrà l. 29. c. 23. *in luxuriam* l. 36. c. 11.
C. 21. (1) Vid. not. 2. ad c. 46. l. 4. suprà. (2) Infrà l. 39. c. 37. *si exsistat hodie ab inferis Lycurgus.* Cic. l. 4. in Verr. c. 48. *quâ Ditem patrem ferunt repentè cum curru exstitisse.* (3) Tò *fortuito* adverbialiter sumendum censeo. temere & sine consilio tractus. E. (4) Vid. not. 3. ad c. 40. l. 10. suprà. *In primo instructæ,* quemadmodnm *in ‡ primum succedere.* (5) Ita numerum variare Livius amat. suprà l. 24. c. 22.

Senatus

modò ad animum, ſed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam ſimilis dux, neque ſimili exercitu, neque ita inſtructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani ſuſtinuere. Dux, ſtultitiâ & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes ſuos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulſa, a tergo atque (6) alis circumventa acies, eò uſque eſt cæſa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud ampliùs evaſerint. caſtris hoſtes potiti ſunt.

XXII. Hæ clades, ſuper aliam alia, Romam quum eſſent † nunciatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. ſed tamen, quia conſules, ubi ſumma rerum eſſet, ad id ‡ locorum proſpere rem gererent, minùs his cladibus commovebantur. Legatos ad conſules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nunciarent, ut (1) reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac deſperationem hoſti ſe dederent, (id quod poſt Cannenſem accidiſſet cladem) & ut † deſertores de exercitu volonum (2) conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat: iſque per fora conciliabulaque (3) edixit, ut conquiſitio volonum fieret, iique ad ſigna reducerentur. Hæc omnia intentiſſimâ curâ acta. Ap. Claudius conſul, D. Junio ad oſtium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis præpoſito, qui, ut quæque naves ex Etruriâ ac Sardiniâ acceſſiſſent extemplo in caſtra mitterent frumentum; ipſe ad Capuam regreſſus, Q. Fulvium collegam invenit Caſilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumſederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Sueſſulâ ex (4) Claudianis caſtris exciverunt. Is quoque, modico ibi præſidio ad

Senatus inde haberi cæptus eſt: quod ſicut, regnante Hierone, manſerat publicum conſilium, ita poſt mortem ejus, neque convocati neque conſulti fuerant. (6) *Alæ* hìc ſunt latera aciei.

C. 22. (1) Suprà l. 22. c. 56. *reliquias tantæ cladis veluti e naufragio colligentem.* (2) Vid. ſuprà c. 20. & not. 1. ad c. 32. l. 23. (3) Vid. not. 4. ad c. 5. ſuprà. (4) Ita appellatis a M. Claudio Marcello, qui ea

ad tenendum locum relicto, (5) ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria † prætoria circa Capuam erecta, tres & exercitus diversis partibus opus aggressi, fossâ valloque circumdare urbem parant, & castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremò portis muroque se contineret Campanus. Priùs tamen, quàm hæc † continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac propè redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modò, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ (6), *Ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent* (7) *ab Capuâ, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.* ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut † ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdoneâ Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Hannibal magnificè respondit, & antea solvisse obsidionem, & nunc adventum suum consules non laturos. Cum hâc spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossâ valloque cinctam, potuerunt.

Capua operibus cingitur.

Hannibal auxilium promittit Campanis.

XXIII. (1) Quum maximè Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitûsque, intestinâ etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrùm Agrigentum ad Himilconem & Hippocraten verteret

ea communierat. vid. suprà l. 23. c. 17. & 31. (5) *Omnibus copiis, ingentibus copiis* & similia, omissâ præpositione *cum*, sæpissime dixit noster. suprà l. 5. c. 34. & 53. l. 10. c. 5. & 27. l. 23. c. 29. infrà c. 24. (6) Nempe ex senatusconsulto, quod expressè additur suprà l. 22. c. 33. (7) Vid not. 9. ad c. 2. l. 22. suprà.

C. 23. (1) Eo præcipuè tempore, ipsissimo illo tempore, quo. Suprà l. 4.

ret bellum, an obſidione Syracuſas premeret, quanquam nec vi capi videbat poſſe inexpugnabilem terreſtri ac maritimo ſitu urbem, nec fame, (2) quam propè liberi ab Karthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, tranſfugas Syracuſanos (erant autem apud Romanos aliqui nobiliſſimi viri, † inter defectionem ab Romanis, quia ab novis conſiliis abhorrebant, pulſi) colloquiis ſuæ partis tentare hominum animos juſſit, & fidem dare, ſi traditæ forent Syracuſæ, (3) liberos eos ac ſuis legibus victuros eſſe. Non erat colloquii copia, quia multorum animi ſuſpecti omnium curam oculoſque converterant, ne quid falleret tale admiſſum. Servus unus exſulum, pro transfugâ intromiſſus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piſcatoriâ quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad caſtra Romana, collocutique cum transfugis: & idem ſæpius eodem modo alii atque alii. poſtremò ad octoginta facti. Et, quum jam compoſita omnia ad proditionem eſſent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem ſibi rem creditam non eſſe, necati omnes (4) cum cruciatu ſunt. Alia ſubinde ſpes, poſtquam hæc vana evaſerat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius, miſſus ab Syracuſis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi & Epicydæ cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, (5) jam tum Ætolorum, cujus gentis ſocii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus miſſis, medius maximè atque utriſque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, (6) propter

Colloquia de pr[illegible]dis Marcello Syracuſis.

Res defertur ad Epicyden.

l. 4. c. 3. *Quum maximè hæc ſenatu agerentur, Canuleius pro legibus ſuis & adversùs conſules ita diſſeruit.* infrà l. 30. c. 33. *Quum maximè hæc . . . agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt.* E. (2) Lege *ut quam*, h. e. utpote quam. Eò ducunt optimorum codicum veſtigia. *Liberi commeatus* ſunt, qui, nullo impediente, ſubvehebantur, tanquam ſi obſidio non eſſet. Eadem locutio, at alio ſenſu, occurrit ſuprà l. 1. c. 57. Infrà c. 25. *libero mari vela in altum dedit.* (3) Suprà c. 16. *liberos cum ſuis legibus* dixit Græci αὐτονόμους. (4) Sic infrà l. 41. c. 18. *captivos cum fœdâ laceratione interficiunt.* (5) Obſervent tirones harum particularum vim. Suprà l. 1. c. 5. *Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt.* Virg. l. 8. Æn. v. 349. *Jam tum religio pavidos terrebat agreſtes Dira loci: jam tum ſilvam ſaxumque tremebant.* Ætolorum fœdus cum Romanis narrabitur infrà l. 26. c. 24. E. (6) *Propter*, pro juxta, ſuprà l. 9. c. 2. *caſtra*

ter turrim, quam vocant Galeagram, eſt viſus. quò quum ſæpius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æſtimandoque ipſe ſecum, (7) quid in fronte paterent ſinguli, altitudinem muri, quantum proximè conjecturâ poterat, permenſus, humilioremque aliquanto priſtinâ opinione ſuâ & ceterorum omnium ratus eſſe, & vel mediocribus ſcalis ſuperabilem, ad Marcellum rem defert. Haud ſpernenda viſa. ſed, quum adiri locus, qui ob id ipſum intentiùs cuſtodiebatur, non poſſet, occaſio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuncians, (8) diem feſtum Dianæ per triduum agi, &, quia alia in obſidione deſint, vino largiùs epulas celebrari, & ab Epicyde præbito univerſæ plebei, & per tribus a principibus diviſo. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electiſque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibuſque, & ſcalis in occulto comparatis, ceteris † ſignum dari jubet, ut maturè corpora curarent, quietique darent. nocte in expeditionem eundum eſſe. Inde ubi id temporis viſum, quo (9) de die epulatis jam vini ſatias principiumque ſomni eſſet, ſigni unius (10) milites ferre ſcalas juſſit; & ad mille ferè armati tenui agmine per ſilentium eò deducti. Ubi ſine ſtrepitu ac tumultu primi evaſerunt in murum, ſecuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret. *Murum urbi ſuperant ſcalis Romani.*

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ (1) admotæ, pluribuſque ſcalis in murum evadebant,

caſtra propter aquam vallo circumdant. infra l. 26. c. 8. & alibi. Cic. pro Roſc. Amer. c. 25. *duo filii propter patrem cubantes.* (7) Quanta eſſet ſingulorum lapidum altitudo. Sic *patere duodecim millia paſſuum* ſuprà l. 24. c. 3. & paſſim. [*Frontem* autem intelligo partem lapidis exteriorem; quam Anglicè etiam appellamus *the face.* E.] Non diſſimile eſt, quod de Platæenſibus, a Peloponneſiis & Bœotiis obſeſſis, narrat Thucydides l. 3. c. 20. (8) *Dies feſtus* hîc ſumitur pro ſollennibus plurium dierum. Jac. Gronovius & Crevierius delendum cenſent *τὸ diem*, ut *feſtum* abſolutè uſurpetur. Hujus autem exemplum apud optimos proſæ ſcriptores vix invenietur. (9) Suprà l. 23. c. 8. *Cœperunt epulari de die.* vid. quæ ibi notantur. Mox *ſatias* antiquè pro *ſatietas.* Sic Ter in Eun. 5. 5. 3. *Ubi ſatias cœpit fieri, commuto locum.* (10) h. e. unius manipuli. Hoc ſenſu ſignum uſurpatur infrà l. 33. 1. & 9. & alibi, licet duo eſſent manipulo ſigniferi, cuique centuriæ ſuus. Græci hinc σημαίαν vocant manipulum. Pol. l. 6. c. 22. l. 17. c. 22.

C. 24. (1) Nempe *ſcalæ.* Sed durior hæc conſtructio. Legendum videtur

bant, ſigno ab Hexapylo dato; quò per ingentem ſolitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut ſopiti vino erant, aut ſemigraves (2) potabant. paucos tamen (3) eorum oppreſſos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon eſt portula magnâ vi refringi cœpta; & e muro ex compoſito tubâ datum ſignum erat. Et jam undique, non furtim, ſed vi apertâ, gerebatur res. quippe ad Epipolas(4), frequentem cuſtodiis locum, perventum erat, terrendique magis hoſtes erant, quàm fallendi; ſicut territi ſunt. nam ſimul ac tubarum eſt auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri cuſtodes rati, alii per murum fugere, alii ſalire de muro, præcipitarique (5) turbâ paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino ſomnoque, &, in vaſtæ magnitudinis urbe, (6) partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, jam captæ propè urbi ferendam. Eyicydes, ab Inſulâ, quam ipſi Naſon (7) vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam cuſtodum tranſgreſſos murum, expulſurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre, poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantum hoſte paucis miſſilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hoſtium metuens, quàm ne qua inteſtina fraus per occaſionem oriretur, clauſaſque inter tumultum Achradinæ atque Inſulæ inveniret portas. *Marcelli lacrymæ.* Marcellus, ut, mœnia ingreſſus, ex ſuperioribus locis urbem, omnium

videtur *quum ceteri admotis pluribus ſcalis in murum evadebant.* (2) † Graves nempe vino, ita tamen ut adhuc perſeverare in potando poſſent. (3) *Per ingentem ſolitudinem*, nullis obſtantibus, Hexapylum erat perventum, ideoque ſine cæde; *paucos tamen* &c. *In cubilibus oppreſſos* infrà c. 38. (4) Epipolæ locus munitus fuit & præruptus, extra Syracuſas, urbi autem imminens. Thuc. l. 6. c. 96. *ὠνομαςαι ὑπο των Συρακȣσιων, δια το ἐπιπολης τȣ ἀλλȣ ἐιναι, Επιπολαι.* (5) Præcipites ferri turbâ paventium. E. (6 Senſu earum rerum, quæ in parte quâpiam urbis gererentur, non ſatis pervadente in ceteras omnes partes. Cic. l. 2. de Nat. Deor. c. 55 *venæ in omnes corporis partes pertinentes.* Vid. not. 3. ad c. 49. l. 23. ſuprà. (7) Vid. not. 8. ad c. 22. l. 24. ſuprà.

(8) *Illacrimare*

nium ferme illâ tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, (8) illacrimasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetustâ gloriâ urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus (9) clarissimis ducibus deleti, occurrebant, & tot bella cum Karthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; (10) tot tam opulenti tyranni regesque; præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa (11) momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam (12) admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra (13) præsidia Romana, ut antè dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maximè transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum (1) signa referri jussit. tumulus est in extremâ parte urbis versus (2) a mari, viæque imminens (3) ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommodè situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum, longo sermone habito, † dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Quum is

(8) *Illacrimari* utitur noster infrà l. 40. c. 56. l. 45. c 4. Et ibi quidem huic verbo adjungitur casus tertius; at sine casu, pariter ut Liv. h. l. Cic. de Sen. c. 9. *Adspexisse lacertos suos dicitur, illacrimansque dixisse: at hi quidem jam mortui sunt.* (9) Intelligit Niciam & Demosthenem, quos a Syracusanis, quum se iis dedidissent, interfectos narrat Thuc. l. 7. Præter hos etiam Lamachus & Eurymedon, non ignobiles duces Atheniensium, ad Syracusas perierunt. (10) *Tot tam* sine copulâ, quam malè hic quidam intruserunt, frequens est apud nostrum: ut suprà l. 5. c. 54. l. 21 c. 9. (11) Sic infrà c. 28. sub. fin. & Hor. l. 1. Sat. 1. v. 8. *horæ Momento cita mors venit.* E. (12) Sic infrà l. 27. c. 25. *Lacinium Hannibal admoverat copias.* l. 28. c. 46. *exercitum admovere Ariminum.* (13) h. e. in castris Romanis. Eadem locutio ter occurrit infrà c. 31.

C. 25. (1) Ἐύρυηλ☉ arx fuit, quâ ascenditur ad Epipolas. Thuc. l. 6. c. 97. l. 7. c. 2. & 43. (2) A mari longiùs discedens, ac versus in mediterranea insulæ. (3) Infrà l. 26. c. 44. *quos in viâ ferente ad castra*

is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter (4) Neapolim & Tycham (nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eò ab Tychâ & Neapoli cum infulis & (5) velamentis venerunt, precantes, ut a cædibus & ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quàm postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententiâ edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret. cetera prædæ futura.* castraque (6) tectis parietum pro muro septa. portis † regione platearum patentibus stationes præsidiaque dispofuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus antè modus fuit, quàm omnia, diuturnâ felicitate cumulata bona † egessere. Inter hæc & Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide acceptâ, ut inviolatus ad Epicyden rediret, (7) deducto præsidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus

Neapolis & Tycha diripiuntur.

tra hostium instruxerat. c. 40. *portam ad mare ferentem.* l. 29. c. 30. *leni clivo ferente ad hostem.* & alibi. (4) Vid not. 5 & 7. ad c. 21. l. 24. suprà. (5) *Ramos oleæ ac velamenta alia supplicum porrigentes* suprà l. 24. c. 30. Vid. etiam infrà l. 30. c. 36. Mox *a cædibus* &c. *parceretur*, h. e. abstineretur. insolentior locutio. (6) Locum hunc pro deplorato reliquerunt Drakenborchius & Crevierius. Gronovius ita explicat: castra Marcelli, inter Neapolim ac Tycham posita, ædificiorum parietes pro muro aut vallo habuisse; sive *tecta parietum* dixit pro parietibus ipsis structis ad tegendas ædes; sive scripsit *castraque tectorum parietibus.* Sed meritò offendit copula *que;* minimè enim cohærent orationis partes; nec omnino stare potest *τὸ tectis parietum.* Scripti in vulgatum omnes conspirant; nisi quod alio ordine codices aliquot præferant *castraque pro muro tectis parietum septa.* [Quid si legamus: *castrisque pro muro tectis parietum septo, portis regione platearum* &c. Quum castra ferè tegerentur parietum septo, tanquam muro, ad portas tantùm versùs plateas patentes præsidia disposuit. Minimè quidem sine vallo castra fuisse censeo; sed vallum sine præsidio satis tutum fuit *septo parietum*, h. e. ædificiorum parietibus objectis. *Pro muro* autem intelligo *tanquam muro, quasi muro.* Vid. ‡ *pro victis.* De hâc loci vexatissimi emendatione judicet lector eruditus. E.] (7) *Præsidia deduci* dicuntur infra l. 26. c. 17. & 38. & sæpe alibi.

ad

ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, quâ propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta navibus Epicydæ & Syracusanis relictis: edoctisque Karthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gazâ ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, unâ curâ erat † liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos (1) redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, repentè adventus Hippocratis & Himilconis, ut † ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates, castris ad magnum portum (2) communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; & Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: & classis Punica litori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est; ne quid præsidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quàm certamen. nam & Crispinus Hippocraten non repulit tantùm munimentis, sed insecutus etiam est trepidè fugientem: & Epicyden Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facilè utrorumque animos averteret a belli consiliis. nam tempore autumni, & locis naturâ † gravibus, multo tamen magis extra urbem, quàm in urbe, intoleranda vis æstûs per utraque castra omnium ferme corpora movit (3). Et primò temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur: postea curatio ipsa

Marcellus Achradinam obsidet.

Hippocrates & Himilco veniunt Syracusas.

Pestilentia.

C. 26. (1) Subintelligitur, ut sæpe, pronomen *se*. (2) Duos portus Syracusæ habent, quos Insula dividit eadem & efficit, alterum altero majorem. (3) Morbis affecit. Livium autem ante oculos habuisse Thucydidis

ipſa & contactus ægrorum † vulgabat morbos: ut aut neglecti deſertique, qui incidiſſent (4), morerentur, aut (5) aſſidentes curanteſque eâdem vi morbi repletos ſecum traherent: quotidianaque funera & mors (6) ob oculos eſſet, & undique dies noctesque ploratus audirentur. Poſtremò ita aſſuetudine mali efferaverant animos, ut †non modò lacrimis juſtoque comploratu proſequerentur mortuos, ſed ne efferrent quidem, aut ſepelirent, jacerentque ſtrata ‡ exanima corpora in conſpectu ſimilem mortem exſpectantium; mortuique ægros, ægri validos, quum metu, tum tabe ac peſtifero odore corporum, conficerent. &, ut ferro potiùs morerentur, quidam invadebant ſoli hoſtium ſtationes. Multo tamen vis major peſtis Pœnorum caſtra, quàm Romana, (diu circumſedendo Syracuſas, cœlo aquiſque aſſuêrant magis) affecerat. Ex hoſtium exercitu Siculi, ut primùm videre ex gravitate loci vulgari morbos, in ſuas quiſque propinquas urbes dilapſi ſunt. at Karthaginienſes, quibus nuſquam receptus erat, cum ipſis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, (7) traduxerat in urbem ſuos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eâdem peſte abſumpti ſunt.

Quâ abſumitur exercitus Punicus.

XXVII. Deleto terreſtri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterùm & ſitu & munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracuſis, alterum quindecim abeſt) eò (1) & commeatus e civitatibus ſuis comportabant, & auxilia arceſſebant. Intereà Bomilcar, iterum cum claſſe profectus Karthaginem, ita expoſitâ fortunâ ſociorum, ut ſpem faceret, non ipſis

Claſſis Punica.

cydidis, l. 2. c. 51 & 52. deſcriptionem peſtilentiæ, quæ anno ſecundo belli Peloponneſiaci in Athenienſes incubuit, locum conferenti patet. (4) Sc. in morbum. Sic infrà l. 41. c. 21. *Qui inciderant, haud facilè ſeptimum diem ſuperabant.* Cic. in Piſon. c. 35. *neque ſe recreare quiſquam poſſet, qui ſemel incidiſſet.* (5) *Aſſidere* in hâc re proprium verbum eſt. Suprà l. 21. c. 53. *Hæc aſſidens ægro collegæ agere.* & l. 9. c. 46 (6) Cic. pro Rab. Poſt. c. 14 *Rabirio mors ob oculos ſæpe verſata eſt.* & alibi. *Oculis obverſari* dixit noſter infrà l. 35. c 11 (7) Infrà l. 37. c. 2. *Exercitum . . . traducere in Bojos. Traducere* eſt de loco in locum ducere.

C. 27. (1) Vid. † repetitiones propter plura interpoſita.

(2) Karthagine

ipſis modò ſalutarem opem ferri poſſe, ſed Romanos quoque in captâ quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quàm plurimas omni copiâ rerum onuſtas ſecum mitterent, claſſemque ſuam augerent. Igitur, centum triginta navibus longis & ſeptingentis onerariis profectus a Karthagine, ſatis proſperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. ſed (2) iidem venti ſuperare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, famâ primò, dein præter ſpem morâ, quum gaudium & metum in vicem Romanis Syracuſaniſque præbuiſſet; Epicydes metuens, ne, ſi pergerent iidem(3), qui tum tenebant, ab ortu ſolis flare per dies plures venti, claſſis Punica Africam repeteret, traditâ Achradinâ mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. (4) claſſem in ſtatione verſâ in Africam habentem, atque timentem navale prœlium, non tam quòd impar viribus aut numero navium eſſet, (quippe etiam plures habebat) quàm quòd venti aptiores Romanæ, quàm ſuæ, claſſi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum & Siculum exercitum ex totâ inſulâ conciri videret, & cum ingenti commeatu claſſem Punicam adventare, ne ſimul terrâ marique incluſus urbe hoſtium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracuſarum Bomilcarem conſtituit. Duæ claſſes infeſtæ circa promontorium Pachynum ſtabant, ubi prima tranquillitas maris in altum (5) evexiſſet, concurſuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot ſævierat, prior (6) Bomilcar movit: cujus prima claſſis petere altum viſa eſt, quo faciliùs ſuperaret promontorium. ceterùm, poſtquam tendere ad ſe Romanas naves vidit, incertum quâ ſubitâ territus re, Bomilcar vela in altum dedit, miſſiſque nunciis Heracleam, qui onerarias

Prœlium navale detrectat.

(2) Karthagine Pachynum petentes ventus ab occaſu ferme flans vexerat. Auſter neceſſarius erat navigaturis ab Pachyno Syracuſas. (3) Venti ergo mutati fuerant ex quo Bomilcar ad Pachynum pervenerat: ſed ita ut, non minùs, quàm priùs, prohiberent ſuperari promontorium, & jam Karthaginem verſùs claſſem impellerent. (4) Bomilcarem, qui habebat claſſem in ſtatione verſâ in Africam; proris in Africam verſis, tanquam eò brevi trajecturam. (5) h. e. ſiviſſet in altum evehi.(6) i. e. prior

rias † retro in (7) Africam repetere juberent, ipſe, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes, (8) a tantâ repentè deſtitutus ſpe, ne (9) in obſidionem magnâ ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, exſpectaturus magis eventum, quàm inde quicquam moturus.

Epicydes Agrigentum abit.

XXVIII. Quæ ubi in caſtra Siculorum ſunt nunciata, Epicydem Syracuſis exceſſiſſe, a Karthaginienſibus relictam inſulam, & propè iterum (1) Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, exploratâ priùs per colloquia voluntate eorum, qui obſidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme ‡ diſcreparet, quin, quæ ubique regum fuiſſent, Romanorum eſſent; Siculis cetera cum libertate ac legibus ſuis ſervarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant, *miſſos ſe ſimul ad Marcellum, ſimul ad eos ab exercitu Siculorum,* aiunt, *ut una omnium, qui obſiderentur, quique extra obſidionem eſſent, fortuna eſſet; neve alteri propriè ſibi paciſcerentur quicquam.* Recepti deinde ab iis, ut neceſſarios hoſpiteſque alloquerentur, expoſitis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblatâ ſpe ſalutis perpulere eos, ut ſecum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philiſtionem, & Epicydem, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. interfectis iis, & multitudine ad concionem vocatâ, & inopiam, (2) quâ ipſi inter ſe fremere occultè ſoliti erant, conqueſti, *quanquam tot mala urgerent,* negarunt, *fortunam accuſandam eſſe, quòd in ipſorum eſſet poteſtate, quamdiu ea paterentur. Romanis cauſam oppugnandi Syracuſas fuiſſe caritatem Syracuſanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab ſatellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum moviſſe, & obſidere urbem cœpiſſe, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipſam urbem, expugnarent.*

Legati exercitûs Siculorum ad Marcellum.

prior quàm claſſis Romana. (7) Vel delenda præpoſitio eſt, ut ſit *retro Africam repetere,* quemadmodum paullo ſuprà locutus eſt; vel ſubaudiendum *iter, curſum. Onerariæ,* τῷ *naves* omiſſo, infrà c. 31. & ſæpe alibi. (8) *Deſtitui ab ſpe* occurrit ſuprà l. 22. c. 15. infrà l. 31. c. 24. l. 36. c. 33. *Deſtitui ſpe,* omiſſâ præpoſitione, l. 29. c. 24. (9) *In obſidionem urbis redire* accipiendum eſt, pro in urbem obſeſſam redire. Marcellus enim, reliquis Syracuſarum partibus captis, Achradinam trinis caſtris obſidebat, eam verò Epicydes defendebat.

C. 28. (1) Nam fœdere ad Ægates inſulas icto jam antè tradita fuerat Romanis. (2) Scripti aliquot habent *quam;* & alibi noſter verbum

fremere

narent. Hippocrate verò interempto(3), *Epicyde interclufo ab Syracuſis, & præfectis ejus occiſis, Karthaginienſibus omni poſſeſſione Siciliæ terrâ marique pulſis, quam ſupereſſe cauſam Romanis, cur non, perinde ac ſi Hiero ipſe viveret, ‡ unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracuſas eſſe velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quàm ab ſemet ipſis, eſſe, ſi occaſionem reconciliandi ſe Romanis prætermiſiſſent.* (4) *eam autem, qualis illo momento horæ ſit, nullam deinde fore, † ſimul* (5) *libertas ab † impotentibus tyrannis apparuiſſet.*

XXIX. Omnium ingenti aſſenſu audita ea oratio eſt. Prætores tamen priùs creari, quàm legatos nominari, placuit. ex ipſorum deinde prætorum numero miſſi oratores ad Marcellum. quorum princeps, *Neque primò,* inquit, *Syracuſani a vobis defecimus, ſed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quàm in nos: nec poſtea pacem, tyranni cæde compoſitam, Syracuſanus quiſquam, ſed ſatellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppreſſis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quiſquam dicere poteſt, aliquando nobis libertatis tempus fuiſſe, quod pacis vobiſcum non fuerit. Nunc certè cæde eorum, qui oppreſſas tenebant Syracuſas, quum primùm noſtri arbitrii* (1) *eſſe cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia; nullam recuſandam fortunam, quæ impoſita a vobis fuerit. Gloriam captæ* (2) *nobiliſſimæ pulcherrimæque urbis Græcarum Dei tibi dederunt, Marcelle. quicquid unquam terrâ marique memorandum geſſimus, id tui triumphi titulo accedit.* (3) *Famane*

Legatorum Syracuſanorum ad Marcellum oratio.

fremere cum caſu quarto junxit. ſuprà l. 3. c. 38. *Hæc fremebat plebes.* c. 62. *hæc fremere militem.* (3) Atqui Hippocrates peſtilentiâ periit, ut ſuprà Livius narravit c. 26. (4) Nullam deinde talem occaſionem reconciliandi ſe Romanis fore, qualis *illo momento horæ ſit.* (5) Gronovius ex conjecturâ dedit *liberatos*, eumque Drakenborchius & Crevierius ſecuti ſunt. Codices autem plerique, omneſque ante Gronovium editi, præferunt *libertas*, quod cum Strothio revocavi. Neque enim cur loco moveatur, facilè quis dicat. Strothius quoque voces, *eam autem . . . fore*, notâ parentheſcos incluſit; rectè, ut mihi videtur: ni quis malit periodum finire ad vocem *fore*, & voces *ſimul . . . apparuiſſet* jungere cum ſequentibus, omiſſo pronomine *ea* ante *τὸ oratio*, quod Gronovius addidit, codices autem plerique ignorant. E.

C. 29. (1) Suprà l. 21. c. 44. *ſua omnia ſuique arbitrii facit.* infrà l. 39. c. 53. *vix ſui arbitrii fore, quem hæredem regni relinqueret.* (2) Cic. l. 4. in Verr. c. 52. *urbem Syracuſas maximam eſſe Græcarum urbium pulcherrimamque.* Mox *Dei*, pro *Dii*. Ita ſæpe ſcriptum invenitur. (3) Veliſne famâ potius accipere poſteros, quanta urbs a te capta ſit, quàm eos aſpectu

mane credi velis, quanta urbs a te capta sit, quàm posteris quoque eam spectaculo esse, (quò quisque (4) *terrâ, quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Karthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat) incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientelâ nominis Marcellorum tutelâque habendas tradas? Ne plus apud vos Hieronymi, quàm Hieronis, memoria † momenti faciat. diutiùs ille multo amicus fuit, quàm hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantùm ipsius valuit.* Omnia & impetrabilia (5) & tuta erant apud Romanos. inter ipsos (6) plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia, quæ in promptu erant, diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, † exsequentibus scifscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, cœpit; aliam suam ac perfugarum causam esse.

Transfugarum & mercenariorum tumultus Syracusis.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt, falsâ eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industriâ unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui, sine arbitris Mericum nanctus (1), primùm, quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum,* (2) *si operæ pretium faciat, principem popularium*

Recipit Romanos in urbem Mericus Hispanus.

pectu cognoscere, & quàm tradas eam familiæ vestræ &c.? *Quàm,* pro † *magis quam.* Crevierius aliique legunt *Famæ ne credi velis* &c. interrogationis signo sublato: h. e. oramus ne potiùs velis &c. quod & ego mallem. (4) h. e. quicunque. vid. not. 6. ad c. 11. l. 23. suprà. Mox *ostendat,* intellige *iis illa ostendat.* (5) Infra l. 30. c. 16. *quo impetrabilior pax esset.* l. 36. c. 33. *spem impetrabilis veniæ.* & alibi. (6, Nempe Syracusanos.

C. 30. (1) Ita ex scriptis hîc & alibi Gronovius edidit, pro *nactus.* Nihilominus, participium non hoc modo formandum, monere videtur Servius ad Virg. l. 1. Æn v. 48[illegible]. *S[illegible]dum est, licet alia euphoniæ causâ varientur,* nactus *tamen &* passus n *penitus nunquam accipere.* (2) Si aliquid

larium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contrà, si malle obsideri pergat, quam spem esse terrâ marique clauso? Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eundem illum Hispanum (3) secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quenquam, neque mittendum: &, quo intentiùs custodiæ serventur,* (4) *opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ* ‡ *reus sit.* Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab (5) Arethusâ fonte usque ad ostium magni portûs. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis (6) remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites (7) regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quartâ vigiliâ factum esset, expositosque milites portâ, ut convenerat, recepisset Mericus; luce primâ Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solùm, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu (8) actuariæ naves, instructæ jam antè

quid magnum faciat; si præstet Romanis officium, quod sit magni momenti. (3) Codices ferè omnes habent *secretum*, unde legendum censet Gronovius *in secretum:* quod sæpe quidem apud Livium occurrit, verùm nunquam additis, ut hoc loco, vocibus *ab aliis.* Fortè tamen *in secretum ab aliis* illustrare poterit quod suprà est l. 4. c. 27. *locum maximè secretum ab tumultu petit.* (4) Vid. not. 6. ad c. 21. l. 24. suprà. (5) Hìc videtur dormitasse Livius. Arethusa enim fons nihil ad Achradinam pertinuit, sed est in extremâ Insulâ. Insulam quoque, non Achradinam, prodidisse dicitur Mericus infrà l. 26. c. 21. Cic. l. 4. in Verr. c. 53. *In Insulâ extremâ est fons aquæ dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium: qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum a mari disjunctus esset.* (6) *Remulcus* seu *remulcum* funis erat, quâ deligata navis trahitur. Occurrit infrà l. 37. c. 24. *Remulco* trahitur navis, quum ipsa nec velis nec remigio utitur, sed ab aliâ navi, vel funibus, vel aliâ quâdam machinatione trahitur. Anglicè dicimus *in tow.* Onerariæ autem naves velis agi, non remis, solebant. (7) Sic suprà c. 25. *regione platearum.* & alibi. (8) *actuariæ* naves erant, quæ velis simul

antè circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improvisò adorti semiplenas stationes & adapertas (9) fores portæ, quâ paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione & fugâ custodum. neque ullis minùs præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quàm transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major, quàm res, erat, diriperentur.

Syracusani permittunt se Marcello.

XXXI. Suppresso impetu militum, & iis, qui in Achradinâ erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est; & Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quàm incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra (1) præsidia Romana erant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quàm paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum, quò debuerint* (2), *recidisse; fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quàm populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus* (3) *servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui † præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremò, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terrâ marique tam diu exhaustorum,* (4) *nequaquam tantum fructum esse, quàm capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor

mul agebantur & remis. (9) Suprà l. 5. c. 21. *adaps to cuniculo.* & infrà l. 45. c. [illegible]. [illegible]

C. 31. (1) Vid. not. 13. ad c. 24. Suprà. (2) Nempe in auctorum capita. (3) Infrà l. 34. c. 38. *Graves urbes servas & vectigales facere.* l. 37. c. 54. [illegible] & alibi. (4) Nequaquam, dixit Marcellus, [illegible] omnibus laboribus periculisque mihi tantus fructus redit

quæſtor cum præſidio ad Naſum ad accipiendam pecuniam regiam cuſtodiendamque miſſus. urbs diripienda militi data eſt, cuſtodibus diviſis (5) per domos eorum, qui intra præſidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur, Archimeden, memoriæ proditum eſt, in tanto tumultu, quantum capta urbs in diſcurſu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere deſcripſerat, ab ignaro milite, quis eſſet, interfectum. ægre id Marcellum tuliſſe, ſepulturæque curam habitam: & propinquis etiam inquiſitis honori præſidioque nomen ac memoriam ejus fuiſſe. Hoc maximè modo Syracuſæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Karthagine tum fuiſſet, cum quâ viribus æquis certabatur. Paucis antè diebus, quàm Syracuſæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo ‡ tranſmiſit: &, quum ante lucem portum intraſſet, onerarias frumento

Urbs diripienda militi data.

Archimedis mors.

redit, quantum fructum Syracuſæ, ſeu Syracuſani percipere ipſi potuiſſent; ſc. ſi in amicitiam Romanorum maturè & volentes rediiſſent. *Tantum . . quàm*, pro *tantum . . quantum*, ſuprà l. 7. c. 15. *nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quàm quòd* &c. infrà l. 26. c. 1. *non ab irâ tantum . . . quàm quòd urbs* &c. l. 37. c. 51. *quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt . . . quàm averterunt famam.* Sic Ter. in Hec. 3. 4. 2. *Non Hercle, verbis, Parmeno, dici poteſt Tantum, quàm re ipsâ navigare incommodum.* [Adversùs hanc Alb. Rubenii interpretationem objicit Crevierius, cui etiam Drakenborchius aſſentire videtur, hæc omnia parum facere ad mentem Marcelli, cujus tota oratio ſeveritatem ſpirat. Locum ille pro deplorato habet: conjicit tamen legendum eſſe *Omnium ſibi laborum . . . nequaquam dignum fructum eſſe, quòd capere Syracuſas potuiſſet* hoc ſenſu; tantos a Marcello in obſidione Syracuſarum exhauſtos labores, ut vel ipſæ Syracuſæ captæ exigua ſit eorum merces. Hanc conjecturam ſibi non per omnia ſatisfacere; & tamen nihil, quod ſubſtituat, ſuccurrere, profitetur Drakenborchius. Mihi Rubenii interpretatio ſatis placeret, ſi codices ſcripti pro vulgato ſtarent. Ineſſet enim exprobratio ſtultitiæ, reliquæ orationi conſentanea, necnon conſilium urbis diripiendæ innui videretur, quum diceret Marcellus maximos, qui ex captis Syracuſis fructus ſibi redire poſſent, minores eſſe, quàm quos Syracuſani ipſi percipere potuiſſent, ſi manſiſſent in amicitiâ Romanorum. Codices autem ferè omnes præferentes *potuiſſet*, pro *potuiſſe*, pluresque etiam *quod* pro *quam*, eo me adducunt, ut credam Livium dediſſe *Omnium ſibi laborum . . . nequaquam tantum fructum eſſe, quòd capere Syracuſas potuiſſet.* hanc verò eſſe loci ſententiam: potuiſſe modò capere Syracuſas non tanti eſſe, ut tot labores periculaque compenſaret, ni etiam urbs diripienda militi daretur: igitur ſe non contentum fore vanâ captæ urbis gloriâ. *Tantum* abſolutè poſitum haud rarum eſt; ubi ellipſis ex ſenſu orationis facilè ſuppleri poſſit. E.] (5) Sc. ne iſtæ domus diriperentur.

onuſtas

onuſtas cepit: egreſſuſque in terram, depopulatus eſt aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quàm inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædâque onuſtis rediit: idque frumentum extemplo Syracuſas miſit. quod ni tam in tempore ſubveniſſet, victoribus victiſque pariter pernicioſa fames inſtabat.

Res in Hiſpaniâ geſtæ

XXXII. Eâdem æſtate in Hiſpaniâ, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum eſſet, conſiliiſque magis, quàm armis, bellum gereretur, Romani imperatores egreſſi hibernis copias conjunxerunt. ibi conſilium advocatum, omniumque in unum congruerunt ſententiæ; quando ad id ‡ locorum id modò actum eſſet, ut Haſdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus eſſe id jam agi, ut bellum in Hiſpaniâ finiretur: & ſatis ad id virium credebant acceſſiſſe, viginti millia Celtiberorum eâ hieme ad arma excitata. Tres exercitus (1) erant.

Vires Pœnorum.

Haſdrubal Giſgonis filius & Mago, conjunctis caſtris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Haſdrubal, vetus in Hiſpaniâ imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant priùs opprimi duces Romani: & ſpes erat ſatis ſuperque ad id virium eſſe. illa reſtabat cura, ne, fuſo eo perculſi, alter Haſdrubal & Mago, in avios ſaltus monteſque recipientes ſeſe, bellum extraherent. Optimum igitur rati, diviſis bifariàm copiis, totius ſimul Hiſpaniæ amplecti bellum, ita inter ſe diviſerunt, ut P. Cornelius duas ‡ partes exercitûs Romanorum

Scipiones exercitum partiuntur.

ſociorumque adversùs Magonem duceret atque Haſdrubalem; Cn. Cornelius cum tertiâ parte veteris exercitûs, Celtiberis adjunctis, cum Haſdrubale (2) Barcino bellum gereret. Unà profecti ambo duces exercituſque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conſpectu hoſtium, dirimente amni (3), ponunt caſtra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus antè dictum eſt copiis, ſubſtitit, & P. Scipio profectus ad deſtinatam belli partem.

C. 32. (1) Nempe Pœnorum. (2) Filio Hamilcaris Barcæ. vid. not. 4 ad c. 2. l. 21 ſupra. (3) De hujus amnis nomine, vel ſitu urbis Anitorgis, nihil conſtat.

XXXIII. Haſdrubal

XXXIII. Haſdrubal poſtquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in caſtris, & ſpem omnem in Celtiberorum auxiliis eſſe; peritus omnis barbaricæ(1), & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio(2), quum utraque caſtra plena Hiſpanorum eſſent, per occulta colloquia paciſcitur magnâ mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox viſum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: & merces, quanta vel pro bello ſatis eſſet, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipſa, tum reditus domum fructuſque videndi ſuos ſuaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus faciliùs, quàm multitudini, perſuaſum eſt: ſimul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, ſi vi retinerent(3). Id quidem cavendum ſemper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc verè(4)pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus ſui roboris ſuarumque propriè virium in caſtris habeant. Signis repentè ſublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus cauſam obteſtantibuſque, ut manerent, Romanis reſpondentes, quàm domeſtico ſe avocari bello. Scipio, poſtquam ſocii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec ſe aut parem ſine illis hoſti eſſe, aut fratri rurſus conjungi vidit poſſe, nec ullum aliud ſalutare conſilium in promptu eſſe, retro, quantum poſſet, cedere ſtatuit; in id omni curâ intentus, necubi hoſti æquo ſe committeret loco; qui, tranſgreſſus flumen, propè veſtigiis (5) abeuntium inſiſtebat.

Celtiberi deſerunt Cn. Scipionem.

Cn. Scipionis periculum.

XXXIV. Per eoſdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoſte, urgebat. Maſiniſſa erat juvenis, eo tempore ſocius Karthaginienſium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni oc-

Item P. Scipionis a Maſiniſſa.

C. 33. (1) Gnarus quàm perfidi eſſent omnes barbari, præcipuè &c. (2) *Linguæ commercium* ſuprà l. 1. c. 18. l. 9. c. 36. Sic *commercium ſermonum* l. 5. c. 15. (3) h. e. ſi vi retinere eos conarentur Romani. Sic ſuprà l. 3. c. 19. *pugnandum autem eſſe, ſi palàm frumentum importaret, videbat:* h. e. importare vellet. (4) Vid. Liv. Præf. *Hoc illud eſt præcipuè in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta* &c. (5) *Inſiſtere veſtigiis* ſuprà l. 5. c. 30. l. 24. c. 4.

currit,

currit, & deinde assiduè dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantùm, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, † exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsique intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum propè † justa obsidio esset, futuramque † artiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem milibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus & providens (1) Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviàm iret: &, quocunque occurrisset loco, prœlium confereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fontejo legato, medià nocte profectus, cum obviis hostibus ‡ manus conseruit. (2) Agmina magis, quàm acies, pugnabant: superior tamen, (3) ut in tumultuariâ pugnâ, Romanus erat. ceterùm & equites Numidæ repentè, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. † Contracto (4) adversùs Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Pœni (5) assecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque prœlium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimùm hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori & offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lanceâ trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, (6) alacres gaudio cum clamore per totum aciem nunciantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut & hostes haud dubiè pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. ceterùm ut ad erumpendum inter Numidas

P. Scipionis temerarium consilium.

P. Scipio occiditur: exercitus cæsus.

C. 34. (1) Sic *[illegible]* & *[illegible]* junguntur suprà l. 22. c. 42. *[illegible]* l. 22. c. [illegible] (2) Vid. not. 8 ad c. 57. l. 21. suprà. (3) [illegible] ad [illegible] adhibitum E. (4) Crevierius legi vult [illegible]: quod [illegible] codices addiderant. (5) [illegible] Hasdrubal Gisgonis & Mago. Per appositionem autem dicitur. (6) Vid. not.

das (7) leviumque armorum alia auxilia haud difficilis (8) res erat; ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæſique propè plures in fugâ, quàm in pugnâ, ſunt. nec ſuperfuiſſet quiſquam, ni † præcipiti jam ad veſperum die nox interveniſſet.

XXXV. Haud ſegniter inde duces Pœni fortunâ uſi, confeſtim e prœlio, vix neceſſariâ quiete datâ militibus, ad Haſdrubalem Hamilcaris † citatum agmen rapiunt, non dubiâ ſpe, quum (1) juncti eſſent, † debellari poſſe. Quò ubi eſt ventum, inter exercitus duceſque, victoriâ recenti lætos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubiâ (2) parem victoriam exſpectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, ſed mœſtum quoddam ſilentium erat, & tacita divinatio; (3) qualis jam præſagientibus animis imminentis mali eſſe ſolet. Imperator ipſe, præterquam quòd ab ſociis ſe deſertum, hoſtium tantum auctas copias ſentiebat, conjecturâ etiam & ratione ad ſuſpicionem acceptæ cladis, quàm ad ullam bonam ſpem, pronior erat. *Quonam modo enim Haſdrubalem ac Magonem, niſi † defunctos ſuo bello (4), ſine certamine adducere exercitum potuiſſe? Quomodo autem non obſtitiſſe, aut ab tergo ſecutum fratrem? ut, ſi prohibere, quo minùs in unum coïrent (5) & duces & exercitus hoſtium, non poſſet, ipſe certè cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis id modò eſſe ſalutare in præſens credebat, cedere inde, quantum

Tres Pœni duces conjunguntſe adverſus Cn. Scipionem.

not. 5 ad c. 21. ſuprà. (7) Vid. not. 3. ad c. 37. l. 22. ſuprà. (8) Alii, pluribus ſuffragantibus ſcriptis, omittunt *τὸ res*, ut *difficilis* ad vocem *fuga* referatur. Ceterùm *difficilis ad erumpendum*, ut *difficile ad fidem* ſuprà l. 5. c. 5. *difficillimus ad conſequendum* Cic. l. 2. de Fin. c. 20.

C. 35. (1) Sic ſuprà l. 23. c. 28. *ſi Hannibali . . . Aſdrubal dux atque Hiſpanienſis exercitus eſſet junctus.* infrà c. 37. *junxeratque cum T. Fontejo.* (2) Codices aliquot habent *pro haud dubio:* ut ſuprà l. 1. c. 3. *quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?* (3) *Qualis eſſe ſolet* divinatio *imminentis mali animis jam præſagientibus* id. Vel forſan dicuntur animi *præſagientes mali imminentis*, quemadmodum hoc participium ſæpe ſubſtantivi naturam induit. *Præſagus mali* obvia eſt locutio, ſed apud poetas. E. (4) *Suum bellum* eodem ſenſu occurrit ſuprà l. 9. c. 43. infrà l. 27. c. 38. l. 37. c. 17. (5) Suprà l. 6. c. 3. *neque ſe conglobandi coëundique in unum datur*

tum posset: & (6) inde unâ nocte, ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quàm poterant maximè citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera ‡ incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, (7) tutò ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

XXXVI. Ceterùm nunc ‡ agendo, nunc ‡ sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat è prœlio suos Scipio: & collectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quàm cetera circà erant, subducit. Ibi primò, impedimentis & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus † justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque † agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum (1) circuminjicere. sed erat adeò nudus tumulus & asperi soli, ut nec virgulta † vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec naturâ quicquam satis arduum aut abscisum (2) erat, quod hosti aditum adscensumve difficilem præberet; omnia ‡ fastigio leni subvexa(3). Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, ‡ clitellas illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto; ubi ad moliendum (4) clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacilè agmen † erexere, munitionis verò facies nova primò eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur,

totum spatium. l. 7. c. 36. & alibi. (6) Alterutrum *inde* spurium est. Possis legere, cum scriptis quibusdam, *cedere in quantum posset*. (7) Dele τὸ *tutò*; quod natum ex verbo *tutari* videtur.

C. 36. (1) *Circumjicere vallum* dicit infrà l. 35. c. 4. & l. 38. c. 19. quemadmodum & hîc scripti quidam præferunt. (2) Vid. not. 3. ad c. 15. l. 24. suprà. (3) h. e. acclivia. Sic *convexus*, *devexus*. Hæc autem vox nondum aliàs inventa. (4) h. e. exstruendum vallum. Virg. l. 1.

ciferarentur, *Quid ſtarent? & non ludibrium illud, vix feminis puerifve morandis ſatis validum, diſtraherent diriperentque? Captum hoſtem teneri, latentem poſt ſarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. ceterùm, neque tranſilire, neque ‡ moliri onera objecta, nec cædere ſtipatas clitellas, ipſiſque obrutas ſarcinis, facile erat. (5) Tardatis diu quum amolita objecta onera armatis dediſſent viam, pluribuſque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant: pauci ab multis, perculſique a victoribus paſſim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugiſſet ſilvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hoſtium cæſum tradunt: alii cum paucis in propinquam caſtris turrim perſugiſſe. hanc igni circumdatam, atque ita exuſtis foribus, quas nullâ ‡ moliri potuerunt vi, captam; omneſque intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno octavo (6), poſtquam in Hiſpaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem, eſt interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quàm per totam Hiſpaniam, fuit. (7) Quin apud cives partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hiſpaniæ ipſos lugebant deſiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutiùs præfuerat iis, (8) priorque & favorem occupaverat, & ſpecimen juſtitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

Cn. Scipio occiſus; & exercitus cæſus.

XXXVII. Quum deletus (1) exercitus amiſſæque Hiſpaniæ viderentur, vir unus res perditas reſtituit. Erat in exercitu

L. Marcius res afflictas reſtituit.

‡ 1. Æn. v. 424. *pars ducere muros, Molirique arcem.* (5) Poſtquam illâ morâ aliquamdiu tardati fuere, quum tamen amota onera, quæ objecta fuerant, armatis dediſſent viam &c. Ceterùm quatuor participia *Tardatis, amolita, objecta, armatis*, unà periodo hoc modo juncta, vix placere poſſunt. (6) Sic infrà c. 38. *invictos per octo annos in his terris milites ſuos.* Potiùs tamen *ſeptimus* hîc fuit annus, poſtquam in Hiſpaniam venerat Cn. Scipio. Eo enim miſſus erat anno u. c. 534. Vid. ſuprà l. 21. c. 32. (7) Immo Romæ quidem aliæ res partem doloris ſibi vindicabant: at Hiſpani ſolos Scipiones lugebant. Habet hìc particula *quin* vim corrigendi, ut ſæpe alibi. (8) *Prior* refertur ad fratrem; *primus* ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hiſpaniam cum imperio & exercitu venit Cn. Scipio.

C. 37. (1) Codices aliquot habent *deleti*; quod præferendum videtur.

exercitu L. Marcius (2) Septimi filius, eques Romanus impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto, quàm pro fortunâ, in quâ erat natus, majoris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub quâ per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, & ex fugâ collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fontejo P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus † auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes (3) alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumptum: & omnia imperia milites, quum impigrè, tum haudquaquam abjecto animo, exsequebantur. Ceterùm postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paullo antè imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repentè & offensare (4) capita: & alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes: alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem implorare(5). neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso mulcente & increpante Marcio, *quid in muliebres & inutiles se projecissent fletus potiùs, quàm ad tutandos semet ipsos & rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos jacere sinerent?* Quum subitò clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. inde, verso repentè in iram luctu, (6) discurrere ad arma: ac, velut

Luctus mil. Romanorum.

tur. Paullo suprà *exercitus amissi*, & mox hoc cap. *ducem exercituum*. Ceterùm *res perditæ* suprà l. 9. c. 2. *restituere rem* l. 3. c. 12. & alibi. (2) *Septimus* cognomen fuit patris, ex quo filius hîc describitur; ut suprà l. 4. c. 41. & alibi. (3) h. e. succedentes. Infrà l. 27. c. 2. *Primæ legioni locum, dexteræ alæ sinistra subiit*. (4) h. e. percutere. (5) Nomina Scipionum Cn. & P. magnì voce usurpabant. E. *Strati humi*, ut suprà l. 9. c. 20. Et ita *prosternere humi* l. 9. c. 6. & alibi. (6) Bene Jac. Gronovius

velut accensi rabie, discurrunt ad portas, & in hostem, negligenter atque incompositè venientem, incurrunt. extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique (7) unde tot hostes tam subitò exorti propè deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnæ, ad hæc tot tam † necopinata, primò omnium incerti stupentesque referunt pedem: dein, validâ impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Karthaginienses, trepidè primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum ‡ succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, primâ specie temerarium magis, quàm audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quàm, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset cœptis, recepturum se afflictas res: aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum sui dempturum.

Marcius statuit oppugnare castra hostium.

XXXVIII. Ne tamen subita res & nocturnus terror etiam (1) non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocatâ ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque*

Gronovius delendam censet vocem *discurrere:* quæ etiam ab uno codice abest. Ita subintelligendum erit τὸ *conclamare.* Sane odiosa est repetitio *discurrere . . . discurrunt . . . incurrunt.* (7) Suprà l. 3. c. 38. *mirabundam plebem convertit, quidnam incidisset.* infrà l. 26. c. 15. *mirabundus, quidnam sese vellet.*

C. 38. (1) Perturbationem afferret consilio, quod parum convenire videretur afflictæ tam ac propè desperatæ Romanorum fortunæ. Sed forsan

Ejus oratio ad milites. *que pietas, vel præsens omnium nostrûm, milites, fortuna* (2) *fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum* (3) *judicio vestro, ita re ipsâ grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem; cogor vestram omnium* † *vicem (quod difficillimum in luctu est) unus* (4) *consulere. & ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mœrore libet*(5). *Præstò est enim acerba memoria, & Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, & excitant sæpe somno; neu se, neu invictos per* (6) *octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam, & suam disciplinam suaque instituta sequi jubent: &, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quâque in re facturos illos fuisse maximè censeam, id optimum* † *ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tanquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque* (7) *famâ rerum gestarum) sed, quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prœlia inire. Nec alia profectò species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prœlium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus, exstinctum esse nomen Romanum: &, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profectò sævitiâ fortunæ emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestrâ, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, quum signum receptui dedi sequentibus effusè vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui: ut postmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, fortè temere, sed ex re ipsâ conceptam habeo. A vobis quoque profectò si quis quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus*

forsan legendum *et jam*, pro *etiam;* ut sit *perturbaret* eos, *τῷ consilium* casu primo accepto. (2) Vid. not 6. ad c. 47. l. 21. suprà. (3) Honorificum, si quis spectet vestrum de me judicium. (4) Consilia pro omnibus capere. (5) Legendum videtur *licet.* (6) Vid. not. 6. ad c. 36. suprà. (7) Infrà l. 39. c. 40. *vivit immo vigetque eloquentia ejus, sacrata scriptis omni:*

toribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quàm id ipsum timentes vos omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet. (8) *ad id,* † *quod, ne timeatur, fortuna facit, minimè tuti sunt homines: quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minùs metuunt hostes, quàm ne obsessi modò ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus,* ‡ *quod credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertiâ vigiliâ noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigilarium ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus & primus impetus castra ceperit. tum inter* ‡ *torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos, illa cædes edatur, a quâ vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus asperis &* † *tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt. quia, si in* † *occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paullum fueris,* (9) *nequicquam mox omissam quæras. Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus spes aliqua est: & jam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, & hesternæ eruptionis famâ contemni desierimus*(10), *periculum est, ne omnes duces, omnes copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exspectemus. Ite,* (11) *Deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis.* Læti & audiere ab novo duce novum consilium, &, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis & curatione corporum consumptum:

omnis generis. (8) Nihil minus tutum est hominibus, quàm quod præsens fortuna vetat timeri. Sic infrà l. 36. c. 32. *testudinem tutam ad omnes ictus.* (9) Sic infrà l. 31. c. 15. *nequicquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros.* *Quærere* dicimus omne quod abest, desideratur. *Omittere occasionem* occurrit infrà l. 28. c. 35. Aliàs dicitur occasio *amitti:* suprà l. 7. c. 34. infrà l. 31. c. 36. (10) Suprà l. 4. c. 35. *ubi contemni desissent.* l. 22. c. 34. *ex quo contemni desierint.* (11) Hæc sollemnis formula sæpe occurrit. suprà l. 6. c. 23. l. 7. c. 32. l. 21. c.

21.

ſumptum: & major pars noctis quieti data eſt. (12) quartâ vigiliâ movere.

Caſtra Haſdrubalis capiuntur.

XXXIX. Erant ultra proxima caſtra ſex millium intervallo diſtantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condenſa arboribus. in hujus ſilvæ medio ferme ſpatio cohors Romana arte Punicâ abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto(1), ceteræ copiæ ſilenti agmine ad proximos hoſtes ductæ. &, quum ſtatio nulla pro portis, neque in vallo cuſtodiæ eſſent, velut in ſua caſtra, nullo uſquam obſiſtente, penetravere. Inde ſigna canunt, & tollitur clamor. Pars ‡ ſemiſomnos hoſtes cædunt: pars ignes caſis (2), ſtramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hoſtes ſimul ignis, clamor, cædes, velut alienatos ſenſibus, nec audire, nec providere quicquam ſinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obſeptis itineribus ſuper vallum ſaliunt: &, ut quiſque evaſerat, protinus ad caſtra altera fugiunt: ubi ab cohorte & equitibus ex occulto procurrentibus (3) circumventi, cæſique ad unum omnes ſunt. quanquam, etiam ſi quis ex eà cæde effugiſſet, adeò raptim captis propioribus caſtris in altera tranſcurſum caſtra ab Romanis eſt, ut prævenire nuncius cladis non poſſet. Ibi verò, quo longiùs ab hoſte aberant, & quia ſub lucem pabulatum, lignatum, & prædatum quidam dilapſi fuerant, neglecta magis omnia ac ſoluta invenere: arma tantum in ſtationibus poſita: milites inermes, aut humi ſedentes accubanteſque, aut obambulantes ante vallum portaſque. Cum his tam ſecuris ſolutiſque Romani, calentes adhuc ab recenti pugnâ, feroceſque victoriâ, prœlium ineunt. Itaque nequaquam reſiſti in portis potuit. intra portas, concurſu ex totis caſtris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox prœlium oritur: diuque † tenuiſſet, ni cruenta ſcuta Romanorum

Altera etiam caſtra capta.

21. & alibi. (12) Marcius in oratione dixit ſe *tertiâ vigiliâ* moturum: ſed parum ſcilicet intereſt.

C. 39. (1) *Intercipere loca* dicitur ſuprà l. 9. c. 43. Sed magis placeret ‡ *interſepto*. (2) Infrà l. 27. c. 3. *tecta militariter coëgerat ædificare. erant autem . . . ſtramento intecta omnia.* Similiter caſtra Syphacis deſcribuntur infrà l. 30. c. 3. (3) *Procurrere* in hàc re verbum ſollenne. ſuprà

Romanorum viſa, indicium (4) alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injeciſſent. Hic terror in fugam avertit omnes: effuſique, (5) quâ iter eſt, niſi quos cædes oppreſſit, exuuntur caſtris. Ita nocte ac die bina caſtra hoſtium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta ſeptem millia hoſtium cæſa auctor eſt Claudius, (6) qui annales Acilianos ex Græco in Latinum ſermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam. in eâ fuiſſe clipeum argenteum † pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Haſdrubalis. † Valerius Antias una caſtra Magonis capta tradit, ſeptem millia cæſa hoſtium: altero prœlio, eruptione pugnatum cum Haſdrubale: decem millia occiſa, quatuor millia trecentos triginta captos. (7) Piſo quinque millia hominum, quum Mago cedentes noſtros effuſè ſequeretur, cæſa ex inſidiis ſcribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis eſt. & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fuſam e capite, ſine ipſius ſenſu, cum magno pavore circumſtantium militum. monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, uſque (8) ad incenſum Capitolium, fuiſſe in templo clipeum, Marcium appellatum, cum imagine Haſdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hiſpaniâ res fuere, utriſque, poſt tantas acceptas in vicem illataſque clades, cunctantibus periculum ſummæ rerum facere.

Flamma e capite Marcii emicans.

XL. Dum hæc in Hiſpaniâ geruntur, Marcellus, captis Syracuſis, quum cetera in Siciliâ tantâ fide atque inte-

Spolia Syracuſis Romam devecta.

ſuprà c. 11. infrà c. 41. l. 40. c. 30. (4) Supple *feciſſent*. vid. † ***Ellipſis verbi***. E. (5) Quâ via ad fugam patebat. † *Avertere hoſtem in fugam* dicit ſuprà l. 1. c. 37. hoc lib. c. 15. & alibi. (6) Annales ab Acilio, Romano, Græcè ſcripti fuerant. Teſtis eſt, præter noſtrum, Cicero l. 3. de Off. c. 32. Veriſimile videtur eum fuiſſe C. Acilium, qui, teſte Plutarcho in Cat. maj. laudi ſibi duxerit Carneadis & ſociorum legationis philoſophorum orationes apud ſenatum interpretari. Legatio illa cadit in annum u. c. 597. Claudius hic quis fuerit, incertum, utrum Clodius Licinius, de quo infrà l. 29. c. 22. an ‡ Claudius Quadrigarius, an alius aliquis Claudius. Infrà l. 35. c. 14. *Claudius, ſecutus Græcos Acilianos libros*. (7) Vid. not. 8. ad c. 55. l. 1. ſuprà. (8) Anno u. c. 669. Scipione & Norbano conſulibus. Hujus clipei meminit Plinius l. 35. c. 3. *Aureum* autem vocat, quem Livius *argenteum*.

gritate compofuiffet, ut non modò fuam gloriam, fed etiam majeftatem populi Romani, augeret; ornamenta urbis, figna, tabulafque, quibus abundabant Syracufæ, Romam devexit. Hoftium quidem illa fpolia, & parta belli jure: ceterùm inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic (1) facra profanaque omnia vulgò fpoliandi factum eft: (2) quæ poftremò in Romanos Deos, templum id ipfum primum, quod a Marcello eximiè ornatum eft, vertit. Vifebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars (3) comparet. Legationes omnium ferme civitatium (4) Siciliæ ad eum conveniebánt. Difpar ut caufa earum ita conditio erat. qui ante captas Syracufas aut non defciverant, aut redierant in amicitiam, ut focii fideles accepti cultique: quos metus poft captas Syracufas (5) dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes & Hanno duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis miffus, Libyphœnicum (6) generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & fub Hannibale magiftro (7) omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus

Marcellus res Siculorum componit.

Mutines novus Pœnorum in Siciliâ dux.

C. 40. (1) H. e. hujus temporis; ut fuprà l. 1. c. 55. l. 6. c. 4. & alibi. *Initium mirandi . . & huic licentiæ* dicitur per † variationem ftructuræ, quam Livius paffim quæfivit. Alii autem legunt *hinc*, ut licentia hæc ex admiratione illâ orta dicatur. Sed codices pro altero ftant. (2) Licentia fpoliandi templa, quæ ex hoc Marcelli facto originem fumpfit, poftea in templa Romana, & quidem etiam in illud ipfum vertit, quod Marcellus fpoliis Siculorum exornavit. Intelligenda autem ædes Honoris ac Virtutis, de quâ infrà l. 27. c. 25. Cic. l. 4. in Verr. c. 54. *Romam quæ afportata funt, ad ædem Honoris atque Virtutis, itemque in aliis locis, videmus.* (3) Nempe ablata erant reliqua bellis civilibus. (4) Vid. not. 4. ad c. 33. l. 4. fuprà. (5) Quos metus impulerat ut fe dederent. (6) Suprà l. 21. c. 22. *Libyphœnices, mixtum Punicum Afris genus.* Hinc infrà Hanno vocat Mutinem *degenerem Afrum.* Porro *Hipponiates* eft ex Hippone urbe oriundus; ut a *Crotone* Crotoniates. Duplex fuit urbs Hippo in Africâ, altera Hippo Diarrhytus, (quæ hîc intelligenda) altera Hippo Regius cognominata, prior prope Uticam, pofterior in Numidiâ. (7) Suprà c. 37. *fub quâ per tot annos omnes militiæ artes*

vagatus eſt hoſtium agros, ita ſocios ad retinendos in fide animos eorum, (8) ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis ſui(9), nec ſpes alia major apud faventes rebus Karthaginienſium eſſet. Itaque incluſi ad (10) tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracuſanuſque, non conſilio Mutinis, quàm fiduciâ, magis auſi egredi extra muros, ad Himeram amnem poſuerunt caſtra. Quod ubi perlatum ad Marcellum eſt, extemplo copias movit; & ab hoſte quatuor ferme millium intervallo conſedit, quid agerent pararentve exſpectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi conſiliove dedit Mutines, transgreſſus amnem, ac ſtationibus hoſtium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Poſtero die propè juſto prœlio compulit hoſtem intra munimenta. inde revocatus ſeditione Numidarum in caſtris factâ, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam (11) conceſſiſſent, ad mitigandos revocandoſque eos profectus, magnopere monuiſſe duces dicitur, ne abſente ſe cum hoſte ‡ manus conſererent. Id ambo ægre paſſi duces, magis Hanno, jam antè anxius gloriâ ejus: *Mutinem ſibi modum facere*(12), *degenerem Afrum imperatori Karthaginienſi, miſſo ab ſenatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, tranſgreſſi flumen, in aciem exirent. nam ſi Mutinem opperirentur, & (13) ſecunda pugnæ fortuna eveniſſet, haud dubiè Mutinis gloriam fore. *Terret Romanos.*

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus ſe, qui

artes edoctus fuerat. (8) Mutatur dicendi genus *ad retinendos in fide animos ferendoque auxilium.* vid. not. 1. ſuprà. Alii autem legunt *ferendumque.* Suprà l. 21. c. 52. *continendis in fide ſociis maxime ... ſe primos, qui eguiſſent, ope, defenſos.* (9) Verbum *implere* ſæpiſſimè conſtruit noſter cum caſu ſecundo. ſuprà l. 1. c. 46. l. 3. c. 63. l. ... c. 41. l. ... c. 2... l. 10. c. 14. Sed & nonnunquam cum caſu ſexto; ut ſuprà l. 3. c. 69. (10) Mallemus *ad id tempus.* (11) Vid. not. 2. ad c. 35. l. 24. ſuprà. (12) Suprà l. 3. c. 11. *neque ſuum cuique jus modum faciebat.* l. 4. c. 50. *quum modum iræ nullum faceret.* & alibi. (13) *Secunda fortuna pugnæ* ſuprà eſt l. 4. c. 61. l. 9. c. 18. Ita *ſecunda belli fortuna* l. 9. c. 41. Contrarium eſt *adverſa fortuna pugnæ* l. 9. c. 18.

Eo abſente prælium committitur.

Hannibalem (1) ſubniſum victoriâ Cannenſi ab Nolâ repuliſſet, his terrâ marique victis ab ſe hoſtibus cedere, arma propere capere milites, & efferri ſigna jubet. Inſtruenti exercitum decem effuſis equis (2) advolant ex hoſtium acie Numidæ, nunciantes, populares ſuos, primùm eâ ſeditione motos, quâ trecenti ex numero ſuo conceſſerint Heracleam, dein quòd præfectum ſuum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, ſub ipſam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugnâ. Gens fallax (3) promiſſi fidem præſtitit. itaque & Romanis crevit animus, nuncio celeri per ordines miſſo, deſtitutum ab equite hoſtem eſſe, quem maximè timuerant: & territi hoſtes, præterquam quòd maximâ parte virium ſuarum non juvabantur, timore etiam incuſſo, ne ab ſuo & ipſi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque impetus rem † decrevit(4). Numidæ, quum in concurſu quieti ſtetiſſent in cornibus, ut terga dantes ſuos viderunt, fugæ tantùm parumper comites facti, poſtquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipſi metu obſidionis paſſim in civitates proximas dilapſi. Multa millia hominum cæſa captaque, & octo elephanti. Hæc ultima in Siciliâ Marcelli pugna fuit. victor inde Syracuſas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque ſenatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad conſules mitteret; dum Hannibal procul abeſſet, nec ulla magni diſcriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, ſi ita videretur, ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter ſe conſules † compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Conſules Claudius † creavit Cn. Fulvium Centumalum & P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magiſtratum geſſiſſet. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus,

Vincuntur Pœni.

C. 41. (1) Suprà l. 4. c. 42. *ſubniſus & fidens innocentiæ animus.* (2) Sic *effuſo curſu* ſuprà l. 2. c. 50 & 65. & alibi. *effuſiſſimis habenis* infrà l. 37. c. 20. E. (3) Gens aliàs fallax nunc promiſſum præſtitit. *Fides promiſſi* infrà l. 26. c. 19. (4) Suprà l. 5. c. 56. *rem dubiam decrevit vox.* (5) Additâ

Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piſo. Piſoni juriſdictio urbana(5), Sulpicio Sicilia(6), Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Conſulibus prorogatum in annum imperium eſt.

(5) Additâ, ut videtur, peregrinâ; quod ſæpius in hoc bello contigit. vid. ſuprà c. 3. infrà l. 27. c. 36. (6) Nempe vetus provincia, quæ Cannenſi exercitu obtinebatur. Id apparet ex c. 1. lib. ſeq. Porro Cethegus poſtea, commutatâ ſorte, Marcello decedenti e Siciliâ ſucceſſiſſe videtur. vid. infrà l. 26. c. 21. & 28. Apuliam autem conſules obtinuerunt; ut patet ex c. 22. ejuſdem libri.

INDEX

Rerum & locutionum, earum præcipuè quæ in notis explicantur vel utcunque illuſtrantur.

Numeri paginas indicant.

A.

Actuariæ

B.

C.

Callis,

Commodare

Cupiditas

D.

Galliæ,

G.

H.

I.

Intentus

Perficere

Prosternere

Q.

R.

Reficere

Summum.

Turba.

ut,

FINIS TOMI TERTII.

T. LIVII
PATAVINI
HISTORIARUM, AB URBE CONDITA,
LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

TEXTUM RECOGNOVIT,
SELECTIS VARIORUM
NOTIS ILLUSTRAVIT,
SUASQUE ALIQUOT ADJECIT
JOHANNES WALKER,
COLLEGII DUBLINIENSIS OLIM SOCIUS.

TOMUS QUARTUS.

DUBLINII:
E TYPOGRAPHEO ACADEMICO, ET SUMPTIBUS ACADEMICIS.

M.DCCC.X.

MONITUM AD LECTOREM.

In hoc tomo ſiglæ, voci adpictæ, († ‡ ||) lectorem relegant ad indices tomorum primi, ſecundi, tertii, ubi locutionem illam explicatam, aut utcunque illuſtratam, reperiet.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI VIGESIMI SEXTI.

HANNIBAL ad tertium ab urbe Româ lapidem ſuper Anienem caſtra poſuit. ipſe verò cum duobus millibus equitum uſque ad ipſam Capenam (1) *portam, ut urbis ſitum exploraret, obequitavit. & quum per triduum* (2) *in aciem utrinque exercitus omnis deſcendiſſet, certamen tempeſtas diremit:* (3) *nam quum in caſtra rediiſſent, ſtatim ſerenitas erat. Capua capta eſt a Q. Fulvio & Ap. Claudio* (4) *conſulibus. Principes Campanorum veneno ſibi conſciverunt mortem. Quum ſenatus Campanorum deligatus eſſet ad palos, ut ſecuri feriretur; literas a ſenatu miſſas* (5) *Q. Fulvius conſul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in ſinu poſuit, & lege agi juſſit, & ſupplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium; nullo id volente ſuſcipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hiſpaniâ ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum: &, ſuffragio populi conſenſuque omnium miſſus, Novam Karthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigeſimum quartum annum, videreturque divinâ ſtirpe creatus: quo-*

 niam

Epit. l. 26. (1) Sunt qui *Collinam* volunt: & ita quidem Plinius, xv. 18. & Servius ad viii. Æn. 110. At Valerius Maximus iii. 7. n. 10. idem refert quod auctor epitomes. Infrà c. 10. memorat Livius, Hannibalem *a portâ Collinâ uſque ad Herculis templum eſſe progreſſum.* De ſitu autem iſtius templi parum conſtat. (2) Immo *biduum*, ex Livio infrà c. 11. (3) *Tempeſtas* divinitus ad id miſſa; *nam* &c. Fortaſſe aliquid ante hanc particulam intercidit, quale reperimus apud ipſum Livium, infrà c. 11. *In religionem ea res apud Pœnos verſa eſt. Nam,* &c. (4) Immo *proconſulibus* · ut & infrà ſcribi debuit *Q. Fulvius proconſul,* vel *pro conſule.* (5) Potiùs a Calpurnio prætore; cum quibus equidem

niam & ipse (6) *postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; & in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero videbatur*(7). *Res præterea in Siciliâ gestas continet, & amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas & Philippum Macedoniæ regem.*

equidem literis etiam senatusconsultum mittebatur. (6) H. e. post quam † *prætextam* deposuerat. (7) Meliùs *visus erat.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS SEXTUS.

I. CN. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republicâ, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti. adjectumque, ne a Capuâ, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maximè intentos habebat Romanos: non (1) ab irâ tantum, quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quàm quòd urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione suâ traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus (2) prioris anni, M. Junio in Etruriâ, P. Sempronio in Galliâ, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. prorogatum & M. Marcello, ut pro consule in Siciliâ reliqua (3) belli perficeret eo exercitu,

U. c. 541. A. C. 211. Cn. Fulvio, P. Sulpicio Cofs.

Provinciæ et exercitus.

C. 1. (1) Vid. ‡ *ab* pro *propter*. De locutione *tantum...quàm* pro *tantum ..quantum*, vid. not. 4. ad c. 31 l. 25. suprà. (2) Ex his P. Sempronius non anno priore prætor fuerat, sed Galliam prorogato imperio, proprætor obtinuerat. Sed sæpe Livius *prætores* vocat, qui *pro prætoribus* erant. Vid. not. 1. ad c. 40. l. 23. & not. 1. ad c. 40. l. 24. suprà. (3) Sic suprà l. 9. c. 16. *per consules reliqua belli perfecta*.

exercitu, quem haberet. ſi ſupplemento opus eſſet, ſuppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Siciliâ præeſſet: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus ſenatus miſſionem reditumque in patriam negaſſet ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuiſſet, decretæ: & ſupplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui (4) priore anno in Apuliâ fœdè cæſus fugatuſque erat. Huic generi militum ſenatus eundem, quem Cannenſibus, finem ſtatuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominiæ eſt, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus paſſuum ædificarent. L. Cornelio in Sardiniâ duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. ſupplementum, ſi opus eſſet, conſules ſcribere juſſi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliæ Græciæque ora cum legionibus claſſibuſque, quibus præerant, decretæ. Quinquaginta Græci (5) cum legione unâ, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terrâ marique eſt geſtum. *23. legiones.*

II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res geſtæ magnificæ ſenatui viſæ: titulus honoris (quòd, imperio non populi juſſu, non ex auctoritate Patrum dato, *Proprætor ſenatui*, ſcripſerat) magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli eſſe, imperatores legi ab exercitibus: & (1) ſollenne auſpicatorum comitiorum in caſtra & provincias, procul ab legibus magiſtratibuſque, ad militarem temeritatem transferri. &, quum quidam referendum ad ſenatum cenſerent, melius viſum differri eam conſultationem, donec proficiſcerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Reſcribi de frumento et veſtimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curæ fore ſenatui.* adſcribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit: (2) ne id ipſum, quod conſultationi reliquerant *Literæ L. Marcii.* ‡

ta. Vid. ‡ *ſubita belli.* (4) Nempe *exercitus.* (5) H.'e. tuendæ Græcorum oræ quinquaginta naves; Siculorum, centum præerant.

C. 2. (1) Sollenne inſtitutum, quo comitia auſpicatò Romæ habebantur. *Sollenne* ſubſtantivè ſumitur, ut aliàs. Hoc autem de comitiis † curiatis intelligendum, *quæ rem militarem continebant.* (2) Ne Marcius auferret, ſive aſſequeretur, tanquam aliquo jam præjudicio, cum ipſum honoris titulum, quem utrùm ei concedere deberent, conſultationi reliquerant. Sic ferre *præmium, pœnam.* Vid etiam † *ferre tacitum*

querant, pro præjudicato ferret. Dimiſſis equitibus, de nullâ re priùs conſules retulerunt, omniumque in unum ſententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis eſſe, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hiſpaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuiſſet. Ea res cum tribunis acta promulgataque eſt. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæſus die dictâ Cn. Fulvium, ob exercitum in Apuliâ amiſſum (3), in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque* || *inſcientiâ exercitum in locum præcipitem perduxiſſe* dictitans: *neminem, præter Cn. Fulvium, antè corrupiſſe omnibus vitiis legiones ſuas, quàm proderet. itaque verè dici poſſe, priùs eos periſſe, quàm viderent hoſtem; nec ab Hannibale, ſed ab imperatore ſuo, victos eſſe. Neminem, quum ſuffragium ineat, ſatis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuiſſe inter* (4) *Ti. Sempronium? Quum ei ſervorum exercitus datus eſſet, brevi effeciſſe diſciplinâ atque imperio, ut nemo eorum generis ac ſanguinis ſui memor in acie eſſet, præſidio ſociis, hoſtibus terrori eſſent: Cumas, Beneventum, aliaſque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano reſtituiſſe. Cn. Fulvium* (5) *Quiritium Romanorum exercitum, honeſtè genitos, liberaliter educatos, ſervilibus vitiis imbuiſſe. ergo effeciſſe, ut feroces & inquieti inter ſocios, ignavi & imbelles inter hoſtes eſſent;* (6) *nec impetum modò Pœnorum, ſed ne clamorem quidem ſuſtinere poſſent. Nec, Hercule, mirum eſſe, milites in acie non ſtetiſſe, quum primus omnium imperator fugeret. magis mirari ſe, aliquos ſtantes cecidiſſe, & non omnes comites Cn. Fulvii fuiſſe pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Poſtumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluiſſe, quàm deſerere circumventos exercitus. Cn. Fulvium propè unum nuncium deleti exercitûs Romam redîſſe. Facinus indignum eſſe, Cannenſem exercitum, quòd ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne priùs inde dimittatur, quàm hoſtis* (7) *ex Italiâ deceſſerit, & hoc idem in Cn. Fulvii*

Cn. Fulvius accuſatur.

tacitum, impunitum. (3) Vid. ſuprà l. 25. c. 20 & 21. (4) Legendum videtur *inter hunc & Ti. Sempronium*; vel potiùs *Quid interfuiſſe hunc & Ti. Sempronium?* ut apud Ter. Adel. 1. 1. 51. *Hoc pater ac dominus intereſt.* (5) Sic ſuprà l. 5. c. 41. *pro patriâ Quiritibuſque Romanis.* (6) Et non impetum modò Pœnorum ſuſtinere † *non* poſſent, ſed ne clamorem quidem. (7) Sic infrà, l. 32. c. 7. *ex Hiſpaniâ decedens.* Vid. || *præpoſitio.*

Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prœlio, ipſius temeritate commiſſo, impunitam eſſe: & eum in ganeâ luſtriſque, ubi juventam egerit, ſenectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quàm quòd imperatoris † ſimiles fuerint, relegatos propè in exſilium, ignominioſam pati militiam. adeò imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato eſſe.

Se defendit. III. Reus ab ſe culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poſcentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia ſerum diei fuerit) ſed poſtero die, & tempore & loco æquo inſtructos, ſeu famam, ſeu vim hoſtium non ſuſtinuiſſe. Quum effuſè omnes fugerent, ſe quoque turbâ ablatum; ut Varronem Cannenſi pugnâ, ut multos alios imperatores. Quî autem ſolum ſe reſtantem prodeſſe reipublicæ, niſi ſi mors ſua remedio publicis cladibus futura eſſet, potuiſſe? Non ſe inopiâ commeatûs, non in loca iniqua incautè deductum, non agmine inexplorato euntem inſidiis circumventum. vi apertâ, armis, acie victum: nec ſuorum animos, nec hoſtium, in poteſtate habuiſſe. ſuum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.* Bis eſt accuſatus,(1) pecuniâque anquiſitum. tertiò, teſtibus datis, quum præterquam quòd omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavoriſque initium a prætore ortum; ab eo deſertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dediſſe; tanta ira accenſa eſt, ut ‖ capite † anquirendum concio ſucclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam, quum tribunus bis pecuniâ anquiſiſſet, tertiò capitis ſe anquirere diceret, tribuni plebis appellati, *collegæ*, negarunt, (2) *ſe in* ‖ *morâ eſſe, quo minus, quod ei more majorum permiſſum eſſet,* (3) *ſeu legibus, ſeu moribus mallet, anquireret,* (4) *quoad vel capitis, vel pecuniæ* ‡ *judicaſſet privato.* Tum Sempronius † *perduellionis*

C. 3. (1) Mulctaque ei dicta. Poſt diem dictam, accuſatio per trinum nundinum inſtituebatur. (2) Negarunt ſe impedimento eſſe collegæ ſuo. (3) Sæpe in jure *mores* opponuntur *legibus:* quia nimirum uſu derogatum aliquando legibus fuerat, ac plerumque in mitiorem partem. Suprà l. 8. c. 33. Fabius Ambuſtus magnâ aſſeveratione teſtatur, *capite anquiſitum ob rem bello male geſtam de imperatore nullo ad eam diem eſſe:* quod etſi contra mores Romanos fuerit, legibus tamen licitum videtur. (4) Donec vel pœnam capitis irrogaſſet, vel mulctam. Vox *privato*

duellionis (5) *ſe judicare Cn. Fulvio*, dixit, diemque comitiis (6) ab C. Calpurnio prætore urbis petit. Inde alia ſpes ab reo tentata eſt: ſi adeſſe (7) in judicio Q. Fulvius frater poſſet, florens tum & famâ rerum geſtarum, & propinquâ ſpe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miſerabiliter pro fratris capite ſcriptas petiſſet Fulvius, negaſſentque Patres e republicâ eſſe, abſcedi a Capuâ; poſtquam (8) dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exſulatum Tarquinios abiit. id ei juſtum (9) exſilium eſſe, ſcivit plebs.

It in exſilium.

Capuæ arctior obſidio.

IV. Inter hæc vis omnis belli verſa in Capuam erat. obſidebatur tamen acriùs, quàm oppugnabatur: nec aut famem tolerare † ſervitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Hannibalem per cuſtodias tam arctas. Inventus eſt Numida, qui acceptis literis, evaſurum ſe profeſſus, ut promiſſum præſtaret, per media Romana caſtra nocte egreſſus, ſpem accendit Campanis, dum aliquid virium ſupereſſet, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterùm in multis certaminibus equeſtria prœlia ferme proſpera faciebant: pedites ſuperabantur. ſed nequaquam tam lætum (1) vincere, quàm triſte vinci ullâ parte erat ab obſeſſo & propè expugnato hoſte. Inita tandem ratio eſt, ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. ex omnibus legionibus electi ſunt juvenes, maximè vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quàm equeſtres, & ſeptena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale haſtis velitaribus (2) ineſt. eos

Equeſtria prœlia proſpera Campanis.

privato ex formulâ ſolenni videtur appoſita. Similiter planè infrà l. 43. c. 16. *Cenſores....mulctam pro concione privato dixerunt.* (5) *Perduellionis*, ſive *perduellionem judicare* dicitur reo & judex, qui damnat (ut ſupra, l. 1. c. 26. ubi Duumviri damnant Horatium his verbis, *P. Horatî, tibi perduellionem judico*) & accuſator, qui poſtulat, ut reus perduellionis damnetur, ut hoc loco, & itidem l. 43. c. 16. infrà. (6) Perduellio judicabatur comitis centuriatis, quæ tribunus habere non poterat. Ideo a prætore urbano diem comitiis petit. Similiter infrà l. 43. c. 16. (7) Sic *adeſſe in conſilio* infrà. l. 42. c. 57. Alii *adeſſe judicio* dederunt, ut *adeſſe certamini* infrà l. 44. c. 4. (8) Quum jam adeſſet, adventaret judicii dies. (9) Verum exſilium ac legitimum, tanquam ſi judicio populi indictum eſſet. Hoc comitiis tributis decerni poterat, ſi reus, priuſquam dies comitiorum aderat, in exſilium abiiſſet.

C. 4. (1) Nempe Romanis. (2) De velitum quidem inſtitutione hîc agitur. Sed *haſta velitaris* ſumitur univerſè pro haſtâ miſſili: quæ quidem in uſu fuit & ante inſtitutos velites, & poſt extinctos. Nullos enim

eos ſingulos in equos ſuos accipientes equites aſſuefecerunt, et vehi poſt ſeſe, & deſilire perniciter, ubi ſignum datum eſſet. Poſtquam aſſuetudine quotidianâ ſatis intrepidè viſum eſt fieri, in campum, qui medius inter caſtra murumque erat, adverſùs inſtructos Campanorum equites proceſſerunt, &, ubi ad || conjectum teli ventum eſt, ſigno dato velites deſiliunt. pedeſtris inde acies ex equitatu repentè in hoſtium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia ſuper alia emittunt. Quibus plurimis in equos viroſque paſſim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re novâ atque inopinatâ injectum eſt, & in perculſum hoſtem equites invecti, fugam ſtragemque eorum uſque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque ſuperior Romana res fuit. Inſtitutum, ut || velites in legionibus eſſent. Auctorem peditum equiti immiſcendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuiſſe.

Velites in legionibu

V. Quum in hoc ſtatu ad Capuam res eſſent, Hannibalem (1) diverſum Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen reſpectus Capuæ, in quam omnium ſociorum hoſtiumque converſos videbat animos: (2) documento futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuiſſet. Igitur, magnâ parte impedimentorum relictâ in Bruttiis, & omni graviore armatu(3), cum delectis (4) peditum equitumque, quàm poterat aptiſſimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. ſecuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. In valle occultâ poſt Tifata montem imminentem Capuæ conſedit. Adveniens quum caſtellum Galatiam, præſidio vi pulſo, cepiſſet, in circumſedentes Capuam ſe vertit. præmiſſis ‡ antè nunciis Capuam,

Hannibal ad Capuam.

enim fuiſſe Cæſaris ævo propriè dictos velites probabile eſt. De ferro velitari vid. not. 5. ad c. 34. l. 24. ſuprà.

C. 5. (1) In diverſa trahebant; modò huc, modò illuc inclinabant. Sic Plaut. Mercat. 2. 4. 2. *prævt quo pacto ego divorſus diſtrahor*. Sall. in Jug. c. 25. *metu atque lubidine divorſus agitabatur.* (2) Intellige, ſi defectio a Romanis bene cederet Campanis, Capuam omnibus ſociis hoſtibuſque documento futuram, plus ſpei & auxilii in Hannibalis, quàm in Romanorum, amicitiâ atque opibus eſſe; ſi malè, contrà. (3) *Armatus*, pro *armatura*, ſæpe dixit noſter: infrà l. 33. c. 3. l. 37. c. 40 & 41. l. 42. c. 55. (4) Vid. not. 2. ad c. 30. l. 22. ſuprà.

(5) Vid

puam, quo tempore caſtra Romana aggreſſurus eſſet, ut eodem & illi, ad eruptionem parati, portis omnibus ſeſe effunderent, ingentem præbuit terrorem. nam aliâ parte ipſe adortus eſt; aliâ Campani omnes, pedites equiteſque, & cum iis Punicum præſidium, cui Boſtar & Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepidâ, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefenſi relinquerent, ita inter ſe copias partiti ſunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali eſt oppoſitus. C. Nero proprætor cum equitibus ſextæ legionis viâ, quæ Sueſſulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum ſociali equitatu conſtitit e regione Vulturni amnis. Prœlium non ſolito modò clamore ac tumultu eſt cœptum, ſed, (5) ad alium virorum, equorum, armorumque ſonum, diſpoſita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ ſilenti nocte cieri ſolet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facilè a vallo Appius arcebat. Major vis ab alterâ parte Fulvium, Hannibal & Pœni, urgebant. legio ibi ſexta loco ceſſit: quâ pulſâ, cohors Hiſpanorum cum tribus elephantis uſque ad vallum pervaſit: ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti ſpe ac periculo erat, utrùm in caſtra perrumperet, an intercluderetur a ſuis. Quem pavorem legionis periculumque caſtrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoreſque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hoſtium ſub vallo pugnantem invadant. in ſummo diſcrimine rem verti: aut viam dandam iis eſſe, & minore conatu, quàm condenſam aciem irrupiſſent* (6), *in caſtra irrupturos: aut conficiendos ſub vallo eſſe. Nec magni certaminis rem fore: paucos eſſe, & ab ſuis interclufos; &* (7)*quæ, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eum, ſi ſe utrinque in hoſtem vertat, ancipiti pugnâ medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, (8) ſecundi

Prælium

(5) Vid. || *ad* pro *præter*. (6) Lege, *rupiſſent*, ut ſuprà, *ruperatque mediam aciem.* l. 6. c. 13. *rupti inde multis locis ordines.* infrà l. 37. c. 30. *mediam aciem....quum rupiſſent.* Irrumpitur *in caſtra, in ædes*, &c. non *in aciem*, multo minùs, *acies.* (7) H. e. Romana acies, quæ, dum pavet, interrupta videtur, ſi ſe utrinque in hoſtem vertat, ex illo ipſo incommodo ſuperior fiet, ancipitique pugnâ medios Pœnos circumveniet ac conficiet. (8) Secundi manipuli Haſtatorum. vid. not. 5. ad c. 14. l. 25. ſuprà.

cundi haſtati ſignum ademptum ſignifero in hoſtes infert; jacturum in medios eos minitans, ni ſe propere ſequantur milites, & partem capeſſant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honeſtabant; & ſublatum altè ſignum || converterat ad ſpectaculum cives hoſteſque. ceterùm, poſtquam jam ad ſigna pervenerat Hiſpanorum, tum undique in eum || tragulæ conjectæ, & propè tota in unum acies verſa: ſed neque hoſtium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus,|| primi principis ex eâdem legione ſignum inferri in cohortem Hiſpanorum coëgit. Et, qui caſtris præerant, L. Porcius Licinus & T. Popillius legati pro vallo acriter propugnant, elephantoſque tranſgredientes in ipſo vallo conficiunt. quorum corporibus quum oppleta eſſet foſſa, velut aggere aut ponte injecto, tranſitum hoſtibus dedit. Ibi per † ſtragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Alterâ in parte caſtrorum jam || impulſi erant Campani Punicumque præſidium, & ſub ipſâ portâ Capuæ, quæ (1) Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis reſiſtebant, quàm (2) quòd porta, baliſtis ſcorpionibuſque inſtructa, miſſilibus procul hoſtes arcebat. & ſuppreſſit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii: cui, ſuos ante prima ſigna adhortanti, ſub lævo humero ſummum pectus ‡ gæſo ictum eſt. Magna tamen vis hoſtium ante portam eſt cæſa: ceteri trepidi in urbem compulſi. Et Hannibal, poſtquam cohortis Hiſpanorum ſtragem vidit, ſummâque vi caſtra hoſtium defendi, omiſſa oppugnatione, recipere ſigna, & convertere agmen peditum, objecto a tergo equitatu, ne hoſtis inſtaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hoſtem inſequendum fuit: ſed Flaccus receptui cani juſſit; ſatis ad utrumque profectum ratus, ut & Campani,(3) quàm haud

Hannibal recipit ſigna.

C. 6. (1) Ante Gronovium legebatur, *ad Vulturnum*, h. e. amnem ita dictum. Ille *τὸ ad* expunxit, quod & codices ignorant, ut intelligatur oppidum. [Non multum quidem refert: attamen ſi oppidum intelligatur, per prolepſin accipiendum eſt; nondum enim condita fuit urbs ad Vulturni oſtium. Vid ſuprà, l. 25. c. 20. E.] (2) *τὸ quod* a malâ manu eſſe videtur. Infrà l. 28. c. 43. *cujus ego rei non tam ipſe auſim tantum virum inſimulare, quàm ea ſuſpicio..haud ſanè purgata eſt.* (3) Quàm parum præſidii.

haud multum in Hannibale præfidii effet, & ipfe Hannibal fentiret. Cæfa eo die, qui hujus pugnæ auctores funt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: fignaque Karthaginienfibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam (4) molem pugnæ inveni, plufque pavoris, quàm certaminis, fuiffe : quum inopinatò in caftra Romana Numidæ Hifpanique cum elephantis irrupiffent; elephanti, per media caftra vadentes,† ftragem tabernaculorum ingenti fonitu ac || fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent; fraudem quoque fuper tumultum adjectam, immiffis ab Hannibale, qui (habuit (5) aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent confulum † verbis, quoniam amiffa caftra effent, pro fe quemque militum in proximos montes fugere : fed eam celeriter cognitam fraudem, oppreffamque magnâ cæde hoftium ; elephantos igni e caftris exactos. Hoc ultimum (utcunque initum finitumque eft) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. || Medixtuticus, qui fummus magiftratus apud Campanos eft, eo anno Seppius Lefius erat, loco obfcuro tenuique fortunâ ortus. Matrem ejus quondam, (6) pro pupillo eo procurantem familiare oftentum, quum refpondiffet arufpex, fummum quod effet imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum,(7) nihil ad eam fpem agnofcentem, dixiffe ferunt, *Næ tu perditas res Campanorum narras, ubi fummus honos ad filium meum perveniet!* Ea (8) ludificatio veri, & ipfa in verum vertit. nam quum fame ferroque urgerentur, nec fpes ulla fupereffet;

Seppius Lefius Medixtuticus Capuæ.

præfidii. Ter. Heaut. 4. 6. 10. *quàm pæne tua me perdidit protervitas.* E. (4) Sic fupra l. 8. c. 13 *majore mole pugnare.* E. (5) Non eft cur hæ voces *habuit aliquot* ulli difplicuerit : hujufmodi enim parenthefes, reliquæ orationi nullâ copulâ conjunctæ, in Livio frequentes funt. Suprà l. 1. c. 4. *in proximâ alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis, (Romularem vocatam ferunt) liberos exponunt.* l. 2. c. 32. *in facrum montem feceffiffe (trans Anienem amnem eft) tria ab urbe millia paffuum.* l. 5. c. 38. *Præfentes ut confpexêre inde ad caftra hoftium decurrere (in confpectu erant pofita in plano) nihil pæne recufabant, ni,* &c. Infrà l. 25. c. 26. *multo major peftis Pænorum caftra, quàm Romana, (diu circumfedendo Syracufas, cœlo aquifque affuêrant magis) affecerat.* Et alibi fæpe. (6) Dum facrum facit expiandi alicujus oftenti causâ quod puero domi oblatum fuerat. *Pupillus* appellatur, fcilicet quia patre orbatur. (7) Nihil agnofcentem in fuâ & filii forte, quod tantæ fpei refponderet. (8) Ludificata fuerat Lefii mater refponfum

ſupereſſet; iis, qui nati in ſpem honorum erant, honores detrectantibus(9), Leſius, querendo deſertam ac proditam a primoribus Capuam, ſummum magiſtratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Ceterùm Hannibal, ut nec hoſtes elici ampliùs ad pugnam vidit, nec per caſtra eorum perrumpi ad Capuam poſſe, ne ſuos quoque commeatus intercluderent novi conſules, abſcedere || irrito incepto, & movere a Capuâ ſtatuit caſtra. Multa ſecum, quònam inde ire || pergeret, volventi ſubiit animum impetus(1), caput ipſum belli Romam petendi: cujus rei ſemper cupitæ prætermiſſam occaſionem poſt Cannenſem pugnam & alii vulgò || fremebant, & ipſe non diſſimulabat. *necopinato pavore ac tumultu, non eſſe deſperandum, aliquam partem urbis occupari poſſe; &, ſi Roma in diſcrimine eſſet, Capuam extemplo omiſſuros aut † ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis: &, ſi diviſiſſent copias, utrumque infirmiorem factum aut ſibi, aut Campanis, bene gerendæ rei fortunam* (2) *daturos eſſe.* Una ea cura angebat, ne, ubi abſceſſiſſet, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, ſpecie transfugæ caſtra Romana ingreſſus, alterâ parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem ſuam, quæ ſalutaris illis foret, abſtracturam ad defendendam Romam ab oppugnandâ Capuâ duces atque exercitus Romanos. Ne* (3) *deſponderent animos: tolerando paucos dies, totam ſoluturos obſidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehenſas ſubigi (4) ad id, quod jam ante præſidii causâ fecerat, caſtellum

Hannibal Romam petere ſtatuit.

ponſum haruſpicis, quod tamen verum eventu comprobatum eſt. Sed & ipſa illa ludificatio veri vaticinii in verum quoque vertit. Tum enim Leſius ad ſummum Capuæ magiſtratum evectus eſt, quum perditæ & deploratæ res Campanorum erant. (9) Suſtuli diſtinctionem majorem quâ in editione Drakenborchianâ voces *iis detrectantibus* malè a ſequentibus disjunguntur. E.

C. 7. (1) Vehemens & ſubitanea cupido eum cepit. Sic Tac. Ann. l. 15. c. 50. *cepiſſe impetum Subrius Flavius ferebatur, in ſcenâ canentem Neronem aggrediendi.* E. (2) h. e. occaſionem, ut ſæpe. (3) *Deſpondere animos* occurrit ſuprà l. 3. c. 38. infrà l. 31. c. 22. [Paullo ſuprà, ſuſpicor voces, *quæ ſalutaris illis foret*, gloſſam eſſe librarii. E.] (4) Sic Virg. l. 2. Georg. v. 202. *adverſo vix flumine lembum Remigiis ſubigit.* & l. 6. Æn. v. 302. *Ipſe ratem conto ſubigit.* Sic etiam *adigi naves* Tacitus ſæpe dixit.

lum juffit. Quarum ubi tantam copiam effe, ut unâ nocte trajici poffet exercitus,‡ allatum eft, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priufquam fieret, (1) ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus fenatui Romam quum fcripfiffet, variè hominum animi pro cujufque ingenio affecti funt. Ut in re tam trepidâ, fenatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Afinæ cognomen erat, omnes duces exercitufque ex totâ Italiâ, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præfidium revocabat(2). Fabius Maximus, abfcedi a Capuâ, terrerique & circumagi ad nutus comminationefque Hannibalis,‖ flagitiofum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem aufus non effet, eum a Capuâ repulfum, fpem potiundæ urbis Romæ cepiffe? Non ad Romam obfidendam, fed ad Capuæ* (3) *liberandam obfidionem, ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem effet, Jovem, fœderum ruptorum ab Hannibale teftem, Deofque alios defenfuros effe.* Has diverfas fententias media fententia P. Valerii Flacci vicit: qui, utriufque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam effent, fcribendum cenfuit, quid ad urbem præfidii effet; *quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obfidendam opus effet, ipfos fcire. Si & Romam e ducibus alter, & exercitûs pars mitti poffet, ut* (4) *ab reliquo & duce & exercitu Capua rectè obfideretur: inter fe compararent Claudius Fulviufque, utri obfidenda Capua, utri ad* ‖ *prohibendam obfidione patriam, Romam veniundum effet.* Hoc fenatufconfulto Capuam perlato, Q. Fulvius, proconful, cui, collegâ ex vulnere ægro, eundum Romam erat,

Variæ in fenatu fententiæ.

C. 8. (1) Polybius in totâ hâc narratione, quæ libro ejus 9. habetur, multum a Livio difcrepat. Neque enim Romanos antè comperiffe confilium Hannibalis fcribit, quàm Pœnus trajecto Anienem exercitu quadraginta ftadiis ab urbe caftra pofuerit. Tum nihil omnino dicit de Fulvio a Capuâ revocato. Romam denique a confulibus eo folo exercitu, qui ad urbem effet, defenfam fuiffe memorat. (2) H. e. revocandos cenfuit. (3) Sic infrà, l. 36. c. 25. *in obfidione liberandâ.* Alibi dixit *liberare urbem obfidione.* (4) h. e. ita ut. Paullo fuprà, voces *quid ad urbem præfidii effet* Romano, quem vocant, charactere imprimendas curavi, quo vitetur ambiguitas, quam auxit prava in editione Drakenborchianâ

Fulvius a Capua Romam revocatur.

erat, e tribus (5) exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde quum Hannibalem Latinâ viâ iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque || propter eam viam sunt,(6) Setiam, Coram, Lanuvium præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per Suessulam (1) Allifanumque & Casinatem agrum viâ Latinâ ducit. sub Casinum biduo stativa habita & passim populationes factæ. Inde, præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum: ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causâ invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magnâ inopiâ materiæ, ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modò, sed circa viam, expositis benignè commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. tumultuosiùs quàm ‡ allatum erat, cursus hominum,(2) affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis solùm domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus,

Tumultus Romæ.

borchianâ interpunctio. E. (5) Nempe suo, Ap. Claudii & C. Claudii Neronis. Hunc enim, prætorem anni prioris, accitum ad obsidionem Capuæ Livius suprà narravit, l. 25. c. 22. ibique prorogato, ut videtur, imperio, cum mansisse constat ex c. 5. suprà. (6) Setia & Cora propriè *coloniæ* erant juxta viam Appiam; Lanuvium municipium.

C. 9. (1) Suessula Hannibali in Sidicinum agrum ingresso & Romam petenti a tergo erat, quum sit inter Capuam & Nolam sita. Lege igitur *per Suessanum agrum.* Suessa Aurunca est juxta Latinam viam, paullùm ultra oppidum Cales, Romam versùs. Allifæ erant quidem ad lævam Vulturni: sed fortasse ager Allifanus ad dextram quoque ripam pertendebat. (2) Infrà l. 34. c. 37. *ubi quum ea, quæ imperarentur a Romanis,*

bus, ſupinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hoſtium eriperent; matreſque Romanas & liberos parvos inviolatos ſervarent. Senatus magiſtratibus in foro præſtò eſt, ſi quid conſulere velint. Alii accipiunt imperia, diſceduntque ad ſuas quiſque officiorum partes: alii offerunt ſe, ſi quò uſus operæ ſit. præſidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æſulanâ ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconſulem profectum cum exercitu a Capuâ ‡ affertur; cui (3) ne minueretur imperium, ſi in urbem veniſſet, decernit ſenatus, ut Q. Fulvio par cum conſulibus imperium eſſet. Hannibal, infeſtiùs perpopulato agro Fregellano propter interciſos pontes, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido (4) Tuſculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. inde in (5) Pupiniam exercitu demiſſo, octo millia paſſuum ab Româ poſuit caſtra. Quo propiùs hoſtis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis; pluresque omnium generum atque ætatium capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, portâ Capenâ cum exercitu Romam ingreſſus, mediâ urbe per Carinas (1) Eſquilias contendit. inde egreſſus, inter Eſquilinam Collinamque portam poſuit caſtra. Ædiles plebis commeatum eò comportarunt. Conſules ſenatuſque in caſtra venerunt. ibi de ‖ ſummâ republicâ conſultatum. Placuit, conſules circa portas Collinam Eſquilinamque ponere caſtra: C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præeſſe: & ſenatum frequentem in foro contineri, ſi quid in tam ſubitis rebus conſulto

manis, expoſuiſſet, & graviora atque indigniora quædam falſo affinxiſſet. (3) Ne Fulvius intrando urbem amitteret imperandi jus. In urbe enim pro conſule nemo habebat imperium, ſed tantùm extra urbem. (4) Tranſeundo per Algidum. (5) Supple, tribum. In agrum Pupiniæ tribûs, ſive Pupinienſem. Eodem planè modo Val. Max. l. 4. c. 4. *in agello, quem in Pupiniâ habebat.*

C. 10. (1) *Carinæ* erant vicus in urbe Româ, in valle inter Cœlium montem & Eſquilias. Virg. l. 8. Æn. v. 361. *armenta videbant Romanoque foro & lautis mugire Carinis.* Porro *Eſquilias contendit*, pro *in Eſquilias*;

Hannibal tria millia pass. ab urbe castra locat. Urbem obequitans contemplatur.

consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit. ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a portâ Collinâ usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proximè poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiosè facere, Flacco indignum visum est. itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum prœlium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & ducentos erant, mediâ urbe transire Esquilias jusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum & sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos quum (2) ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec (3) comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turbâ pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prœlium secundum fuit, summotique hostes sunt: &, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

Instructas utrinque acies tempestas dirimit.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrinque exercitibus in ejus pugnæ casum, in quâ urbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem

Esquilias; ut mox, *mediâ urbe transire Esquilias jusserunt.* (2) Quum spectantes ex arce Capitolioque quidam vidissent Numidas clivo Publico in equis decurrentes ex Aventino. Montis Capitolini duæ sunt partes, duo vertices, arx & Capitolium. Ceterùm clivum illum *Publicium* dictum esse, non *Publicum*, constat ex Varrone, Festo, & ipso Livio, infrà l. 27. c. 37. & l. 30. c. 26. (3) Similiter *comprimere motus* suprà l. 1. c. 60. *seditionem* l. 5. c. 2. & alibi.

aciem turbavit, ut vix armis retentis in caſtra ſeſe receperint, nullius rei minore, quàm hoſtium, metu. Et poſtero die eodem loco acies inſtructas eadem tempeſtas diremit. ubi recepiſſent ſe in caſtra, mira ſerenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos verſa eſt: auditaque vox Hannibalis fertur, *Potiundæ ſibi urbis Romæ modò mentem non dari, modò fortunam.* Minuêre etiam ſpem ejus & (1) aliæ, parva magnaque, res: magna illa, quòd, quum ipſe ad mœnia urbis Romæ armatus ſederet, milites ſub vexillis in ſupplementum Hiſpaniæ profectos audivit: parva autem, quòd per eos dies eum fortè agrum, in quo ipſe caſtra haberet, veniſſe, nihil ob id † deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo eſt. Id vero adeò ſuperbum atque indignum viſum, ejus ſoli, quod ipſe bello captum poſſideret haberetque, inventum Romæ emptorem; ut, extemplo vocato præcone, tabernas ‡ argentarias, quæ circa forum Romanum tunc eſſent, juſſerit venire. His motus ad Tutiam fluvium caſtra retulit, ſex millia paſſuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum eâ tempeſtate inclytum divitiis. (2) Capenates aliqui accolæ ejus erant; primitias frugum eò donaque alia pro copiâ portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum ſpoliatum templum. æris acervi, quum (3) rudera milites religione inducti jacerent, poſt profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter ſcriptores eſt. || Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertiſſe eò Hannibalem, tradit: iterque ejus (4) ab Reate, Cutili-

Supplementum in Hiſpaniam.

Ager in quo Han. caſtra habebat, venit Romæ.

Recedit Hannibal.

C. 11. (1) Duæ aliæ res; quas mox enarrat. ſc. ſupplementa miſſa in Hiſpaniam, & venditio agri &c. Utraque res fiduciam Romanorum indicavit. (2) Infrà l. 27. c. 4. *in agro Capenate ad lucum Feroniæ.* & l. 33. c. 26. *ædes Feroniæ in Capenate.* Ceterùm pro *aliqui* legendum videtur *aliique qui.* (3) *Rudus* hoc loco accipiendum eſt pro ære infecto ac rudi. Hoc, poſt ſpoliatum templum, milites Hannibalis religione tacti ibi relinquendum exiſtimarunt. *Jacere* autem, ut ſuprà l. 3. c. 18. *In conſulis domum plebes quadrantes...jactaſſe fertur.* (4) Hæc oppida nominantur non eo ordine quo Hannibal ea tranſiſſe a Cœlio dicebatur, ſed planè inverſo. Scripſerat enim Cœlius Hannibalem Romam euntem ab Amiterno Catilias, dein Reate, poſtea Eretum veniſſe; inde ad lucum Feroniæ, qui eſt ultra Tiberim in Etruriâ, divertiſſe. Quânam autem viâ Amiternum a Capuâ veniſſet ex mente Cœlii, exponit deinde Livius.

isque & ab Amiterno orditur. ex Campaniâ in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quòd tanti exercitûs vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. isse enim eâ constat. Tantùm id interest, veneritne eo itinere ad urbem; an ab urbe in Campaniam redierit.

It Rhegium.

XII. Ceterùm non quantum pertinaciæ ad ‖ premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum verò ac Rhegium eo cursu contendit, ut propè repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segniùs (1) obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit: & admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque, & spem Capuæ retinendæ † deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine † fraude esset.* Nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quàm fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quàm quibus ignosci posset. Ceterùm quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium ‖ consulebatur. Nobilitas rempublicam deseruerat, neque in senatum cogi poterant(2). in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate suâ vim ac jus magistratui, quem gerebat, dempsisset. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam apparebat: domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in dies exspectabant.† summa curæ omnis in Bostarem Hannonemque præfectos præsidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo sollicitos. Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modò, sed etiam aspere, quibus, *non Capuam solam traditam in manum* (3) *hostibus, sed se*

Campanorum terror & desperatio.

Literæ Bostaris & Hannonis ad Hannibalem.

C. 12. (1) Suprà l. 2. c. 47. *Nihilo segniùs in altero cornu consul pugnam ciebat.* Similiter infrà l. 32. c. 22. l. 35. c. 9. (2) Sæpe Livius collectivo in priori membro verbum singulare, in altero plurale junxit. Vid. ‖ *variatio numeri.* (3) Sic suprà l. 1. c. 54. *Gabina res regi Romano... in*

se quoque & præsidium in omnes cruciatus proditos, incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. at, Hercule, Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abstrahi ab Capuâ obsidendâ potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quàm amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eò vertat, & se & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanæ legiones sint, ibi & Karthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam;* (4) *coëundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.* In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, propositâ mercede jam (5) professis operam, dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde (6) tempore capto abirent; famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repentè Campana in castra venit, scortum transfugarum unius; indicatque imperatori Romano, Numidas fraude compositâ transisse, literasque ad Hannibalem ferre. id unum (7) ex iis qui sibi rem aperuisset,† arguere sese paratam esse. Productus primò satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paullatim dein convictus veris, quum tormenta posci & parari videret, fassus id ita esse. literæque prolatæ; & additum (8) etiam indicio, quod celabatur, & alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. hi supra septuaginta comprehensi, & cum transfugis novis (9) mulcati (10) virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur.

 XIII.

in manum traditur. Ceterùm ad vocem *hi*, initio periodi, vid. not. 2. ad c. 11. l. 8. suprà. (4) *Coïre* sæpe dicuntur milites prœlium committentes. Virg. Æn. l. 12. v. 709. *Inter se coiisse viros & cernere ferro.* E. (5) Cic. pro Rosc. Amer. 153. *si id vos suscipitis, & eâdem in re operam vestram profitemini.* (6) Sic suprà l. 3. c. 9. *insidiatum eum & tempore capto adortum rempublicam.* Similiter infrà l. 33. c. 28. & Virg l. 11. Æn. v. 783. (7) Se paratam esse de eâ re convincere unum ex illis Numidis. (8) Indicio ac confessioni de literis id etiam additum, quod primò celatum fuerat, nempe alios, &c. (9) Sc. qui literas ad Hannibalem ferebant. E. (10) Alii pravè *mulctati.* Verbum *mulcare* pluribus locis Livio jure reddiderunt viri docti; suprà l. 3. c. 11. l. 8. c. 24. & 27. infrà l. 28. c. 30. & alibi.

Senatus Campanus convocatur.

XIII. Conſpectum tam triſte ſupplicium fregit animos Campanorum. Concurſus ad curiam populi factus coëgit Leſium ſenatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis conſiliis aberant, propalam minabantur, niſi venirent in ſenatum, circa domos eorum ituros ſe, & in publicum omnes vi extracturos eſſe. Is timor frequentem ſenatum magiſtratui præbuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, (1) qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus ſententiam, negat, *eos, qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminiſſe, nec quid facturi fuerint, ſi Romanos in poteſtate habuiſſent; nec quid ipſis patiendum ſit. Quid? vos,* inquit, (2) *eam deditionem fore cenſetis, quâ quondam, ut adverſus Samnites auxilium impetraremus, nos noſtraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoriâ exceſſit, quo tempore, & in quâ fortunâ a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione præſidium, quod poterat emitti, per cruciatum & ad contumeliam* (3) *necarimus? quoties in obſidentes, quàm inimicè eruperimus, caſtra oppugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentiſſimum eſt, ad oppugnandam Romam hinc eum miſerimus? Age contrà, quæ illi infeſtè in nos fecerint, repetite: ut ex eo, quid ſperetis, habeatis. Quum hoſtis alienigena in Italiâ eſſet, &* (4) *Hannibal hoſtis, & cuncta bello arderent, omiſſis omnibus, omiſſo ipſo Hannibale, †ambo conſules & † duo conſulares exercitus ad Capuam oppugnandam miſerunt. Alterum annum circumvallatos incluſoſque nos fame macerant, & ipſi nobiſcum ultima pericula ac graviſſimos labores perpeſſi, circa vallum ac foſſas ſæpe trucidati, & propè ad extremum caſtris exuti. Sed omitto hæc.*(5) *vetus atque uſitata res eſt, in oppugnandâ hoſtium urbe labores ac pericula pati. illud iræ atque odii exſecrabilis indicium eſt. Hannibal*

Vibii Virrii oratio.

C. 13. (1) Vid. ſuprà l. 23 c. 6. (2) Talemne fore cenſetis deditionem, quam ſuadetis nunc fieri, qualis fuit illa, quâ quondam, &c. De illâ veteri Campanorum deditione vid. ſuprà l. 7. c. 30. & 31. (3) Vid. not. 6. ad c. 43. l. 21. ſuprà. (4) Et iſte hoſtis eſſet Hannibal, tam formidoloſus. E. (5) Omitto hæc: nam objici poteſt veterem eſſe & uſitatam rem, &c. At quanto vehementior, iſtis omiſſis, procedit oratio.

Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum: nihil tantâ sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremò ad mœnia ipsa & ad portas accessit. Romam se ademptorum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. non omiserunt. Feras bestias, cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc propè exaudiebantur, aræ, foci, Deûm delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capuâ non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuriâ forsitan. nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis immortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei || potens sum, effugere morte, præterquam honestâ, etiam leni, possum. Non videbo Ap Claudium & Q. Fulvium, victoriâ insolenti subnisos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis(6), ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quàm Karthagini, sunt. Itaque quibus vestrûm antè fato cedere, quàm hæc tot tam acerba videant, in animo est; iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in || propatulo ædium accenso corpora exanima

oratio. E. (6) Magis placeret *stirps*, quod & codices quidam præferunt: nisi forte legendum est *stirpes*, ut infrà l. 41. c. 8. antiquè pro *stirps*.

exanima injiciant. Hæc una via & honesta & libera ad mortem. & ipsi virtutem mirabuntur hostes, & Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum assensu, quàm forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatûs, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; & quantum facere (1) potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt: inde (2) misso convivio, dextris inter se datis ultimoque complexu, collacrimantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minùs efficacem in maturandâ morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portæ, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversùs castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. eâ intromissa legio una & duæ alæ(3), cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. quò quum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique haberent. auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo & ducenta. senatores quinque & viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: (4) quorum de sententiâ maximè descitum ab Romanis constabat.

Legati ad Rom. missi.

Virrius cum 27 senatoribus venenum sumit.

Capuam ingrediuntur Romani.

C. 14. (1) Dukero suspectum est *τὸ facere*: & certè *quantum potuerant* usitatius foret. Codices autem omnes *τὸ* facere retinent. (2) Sic || *mittere curiam.* Neque aliter *certamine misso* apud Virg. l. 5. Æn. v. 545. E. (3) Intelligendi videntur equites sociales. Hi, perinde ac peditatus socialis, dividebantur a Romanis in duo corpora, quæ itidem vocabantur *alæ*, & erant ferè quadringenorum equitum. (4) Quos præcipuos auctores defectionis fuisse constabat.

XV. De

XV. De ſupplicio Campani ſenatûs haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvio durior ſententia erat. Itaque Appius Romam ad ſenatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat (1): percunctandi etiam æquum eſſe poteſtatem fieri Patribus, num communicaſſent conſilia cum aliquibus ſociorum Latini nominis (2) municipiorum: & num ope eorum in bello forent [& municipiorum] adjuti. *Id verò minimè committendum eſſe*(3), Fulvius dicere, *ut ſollicitarentur criminibus dubiis ſociorum fidelium animi; & ſubjicerentur indicibus*,(4) *queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam penſi fuiſſet. itaque ſe eam quæſtionem oppreſſurum exſtincturumque.* Ab hoc ſermone quum digreſſi eſſent, & Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas ſuper tantâ re ab Româ expectaturum; Fulvius ne id ipſum impedimentum incepto foret,|| dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis ſociûm imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarent, ut ad tertiam (5) buccinam præſtò eſſent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, primâ luce portam intravit, atque in forum perrexit: concurſuque ad primum equitum ingreſſum facto, magiſtratum Sidicinum citari juſſit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in cuſtodiâ haberet. Producti omnes, virgiſque cæſi, ac ſecuri percuſſi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali conſediſſet, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Româ venit, literaſque a C. Calpurnio prætore Fulvio & ſenatuſconſultum tradidit. murmur ab tribunali totam concionem pervaſit, differri rem integram ad Patres de Campanis. & Fulvius

Senatores Campani ſecuri percutiuntur.

C. 15. (1) Auctor erat rejiciendi; rejiciendum cenſebat. Frequens hic temporis imperfecti uſus. (2) Lege *ſociorum Latini nominis & municipiorum.* Siquidem; ii qui ex municipiis erant, non ſocii Romanorum fuere, ſed cives Romani. Mox voces *& municipiorum*, ante *τὸ adjuti*, prorſus delendæ. (3) Non eò rem adducendam eſſe. Vid. † *committere cur.* (4) Qui nunquam perpendiſſent, neque quid facerent, neque quid dicerent. Infrà l. 42. c. 23. *Id illi, cui nihil penſi ſit, facile eſſe.* l. 43. c. 7. *quibus nihil neque dicere penſi, neque facere.* Sall. in Cat. c. 5. *neque id, quibus modis aſſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quicquam penſi habebat.* & alibi ſæpe. (5) Ad tertiam vigiliam. Vigiliarum enim ſignum

& Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas, quum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere (6) juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. Tum literæ lectæ senatûsque consultum, serum ad impediendam rem actam; quæ summâ ope (7) approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: &, quum, || mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quàm ipse es, virum abs te occisum esse.* Quum Flaccus negaret, *profectò satis compotem mentis esse:* modò, *prohiberi etiam se, si id vellet, senatusconsulto*, diceret: tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *captâ patriâ, propinquis amicisque amissis, quum ipse manu meâ conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus meis; petatur a virtute invisæ hujus vitæ vindicta.* atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

Jubellii mors.

XVI. Quia, & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententiâ acta erant; mortuum Ap. Claudium sub (1) deditionem Capuæ, quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque suâ sponte venisse Cales, neque suâ manu interfectum: sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quæ antè memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub hæc dicta, jussu proconsulis præconem ita pronunciasse: *Lictor, viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt. sed, quia adscriptum in senatusconsulto fuerit,

signum buccinâ dabatur. (6) Ex lege officii sui in damnatos animadvertere. Sæpius hæc locutio *lege agere* alio prorsus sensu accipienda, idemque ferè sonat ac *in jus vocare*. (7) Suprà l. 4. c. 9. *cæptumque opus adeò approperatum est.*

C. 16. (1) H. e. eodem ferè tempore, quo deditio facta est. Mortuum enim brevi pòst Claudium Livius ipse tradit infrà c. 33. E.

(2) Hanc

fuerit, (2) *si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret*, interpretatum esse, quid magis e republicâ duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est, Atellaque & Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatûs interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt; multitudo alia civium Campanorum (3) venumdata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Ceterùm præsens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italiâ esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandæ multitudo † incolarum libertinorumque & || institorum opificumque retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Ceterùm habitari tantùm, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatûs (4), nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore.‡ præfectum ad jura reddenda ab Româ quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili. severè & celeriter in maximè noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditûs: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species (5), incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circà accolunt, populi

Res ad Capuam compositæ.

(2) Hanc tamen formulam esse sollennem constat, quâ voluntatem suam magistratibus senatus indicabat. Exempla vid. suprà l. 22. c. 33. l. 25. c. 41 & alibi. Eâdem formulâ in summovendo populo usos esse magistratus suprà vidimus l. 2 c. 56. E. (3) Fulvii tamen severitatem hâc quidem in parte senatum mitigasse videbimus infrà c. 34. (4) Legendum videtur *senatum*, quod & codices nonnulli præferunt, veteresque editi. Neque enim de senatu † *concilium* rectè dicitur; & *corpus senatûs* satis inusitatum. (5) Vid. † *speciosus*. Cæterùm hæc omnia nollem Livium scripsisse. Apage istam *lenitatem*, consiliumque *ab omni parte laudabile!* At, qui totus Romanus est, omne non Romanum a se alienum putat. E.

ingemuissent:

ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quàm nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam attinebat, curâ, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, & trecentos equites, quos ipse legisset, & sociûm Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves impositum

Nero it in Hispaniam.

Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, & navibus subductis,‡ socios quoque navales multitudinis augendae causâ armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo & L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgin & Mentissam. Hujus saltûs fauces Nero occupavit. Hasdrubal (1) ne in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispaniâ deportaturum. Quam rem quum læto animo

Hasdrubal circumventus fraude elabitur.

Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuendâ, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde totâ nocte, quod gravissimum exercitûs erat, Hasdrubal, quâcunque posset, evadere e saltu jussit. data sedulo opera est, ne multi eâ nocte exirent, ut ipsa paucitas, quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, deditâ operâ, quæ in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero die rem finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Karthaginiensibus, absumptæ: &, postquam major pars emissa exercitûs erat, jam (2) ne iis quidem, quæ ultrò dicta

C. 17. (1) Ne sibi in arcto pugnandum esset. Gronovio aliisque [illegible] sanus videtur; mihi non item. E. (2) Jam Hasdrubal ne iis quidem legibus stabat, quas ipse obtulerat.

erant

erant, ſtabatur: minúſque ac minùs (cum timore ſimul fide decreſcente) conveniebat. Jam ferme pedeſtres omnes copiæ evaſerant e ſaltu: quum primâ luce denſa nebula ſaltum omnem campoſque circà ‡ intexit. quod ubi ſenſit Haſdrubal, mittit ad Neronem, qui in poſterum diem colloquium differret. illum diem ‡ religioſum Karthaginienſibus ad agendum quicquam rei || feriæ eſſe. Ne tum quidem ſuſpecta fraus. quum data eſſet venia ejus diei, extemplo Haſdrubal, cum equitatu elephantiſque caſtris egreſſus, ſine ullo tumultu in tutum evaſit. Horâ ferme quartâ || diſpulſa ſole nebula aperuit diem, vacuaque hoſtium caſtra conſpexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoſcens, ut ſe dolo captum ſenſit, proficiſcentem inſtitit ſequi, paratus confligere acie: ſed hoſtis detrectabat pugnam; levia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen præcurſoreſque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter hæc Hiſpaniæ populi, nec qui poſt cladem acceptam defecerant(1), redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ ſenatui populoque, poſt receptam Capuam, non Italiæ jam major, quàm Hiſpaniæ, cura erat: & exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat. nec tamen, quem mitterent, ſatis conſtabat; (2) quàm illud, ubi duo ſummi imperatores intra dies triginta cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinariâ curâ deligendum eſſe. Quum alii alium nominarent, poſtremùm eò decurſum eſt, ut populus proconſuli creando in Hiſpaniam comitia haberet: diemque comitiis conſules edixerunt. Primò exſpectaverant, ut, qui ſe tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur (3). quæ ut deſtituta exſpectatio

Comitia proconſuli creando in Hiſpaniam.

C. 18. (1) Nempe a Romanis; neque illi redibant ad Romanos, *nec ulli novi deficiebant* a Pœnis. [Ita locum interpretatur Crevierius; & rectè, ut mihi videtur, licet ellipſis poſt *deficiebant* potiùs ſupplenda ſit ex vocibus *ad Romanos.* Sic ſuprà l. 2. c. 16. *Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt.* E.] (2) Non tam certum erat, cui eam provinciam darent, quàm erat certum, ſummâ curâ deligendum eſſe. Subauditur † *tam*, ut alibi. (3) Qui imperium aliquod vel magiſtratum a populo petere in animo habebant, eos oportebat primò notam facere populo hanc ſuam voluntatem; quod qui faciebant, *profiteri nomen*, ſeu ſimpliciter *profiteri* dicebantur. Tum neceſſe erat, ut eorum nomina ‡ acciperet magiſtratus is, qui comitiis præfuturus erat; quod ſi ille

ſpectatio eſt (4), redintegratus luctus acceptæ cladis, deſideriumque imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque civitas, propè (5) inops conſilii, comitiorum die tamen in campum deſcendit: atque in magiſtratus verſi circumſpectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeò perditas res deſperatumque de republicâ eſſe, ut nemo audeat in Hiſpaniam imperium accipere. Quum ſubitò P. Cornelius, Publii, qui (6) in Hiſpaniâ ceciderat, filius, quatuor & viginti ferme annos natus, profeſſus ſe petere, in ſuperiore, unde conſpici poſſet, loco conſtitit. In quem poſtquam omnium ora converſa ſunt, clamore ac favore ominati extemplo ſunt felix fauſtumque imperium. juſſi deinde inire ſuffragium, ad unum omnes non centuriæ (7) modò, ſed etiam homines, P. Scipioni imperium eſſe in Hiſpaniâ juſſerunt. Ceterùm poſt rem actam, ut jam (8) reſederat impetus animorum ardorque, ſilentium ſubitò ortum & tacita cogitatio, quidnam egiſſent? num favor plus valuiſſet, quàm ratio? ætatis maximè pœnitebat: quidam fortunam etiam domûs horrebant nomenque, ex funeſtis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter ſepulcra patris patruique res gerendæ eſſent, proficiſcentis.

Deligitur P. Scipio annos 24 natus.

XIX. Quam ubi ab re tanto impetu actâ ſolicitudinem

ſi ille facere recuſaret, ſpes honoris adipiſcendi abſciſſa erat candidato. (4) Sic *deſtituere ſpem* ſuprà l. 1. c. 51. (5) *Inops conſilii* ſæpius apud Livium occurrit. infrà l. 32. c. 35. l. 33. c. 7 l. 34. c. 38. & alibi. (6) Voculam *in*, typothetarum, puto, ſphalmate omiſſam in editione Drakenborchianâ reſtitui. Ceterùm ad hanc Scipionis profeſſionem obſervandum eſt extraordinarium videri quòd non ante comitiorum diem profeſſus eſt: ſolito enim more trinundium antè candidatos nomina profiteri debere. Sall in Cat. c. 18. *prohibitus erat conſulatum petere, quòd intra legitimos dies profiteri nequiverit*. E. (7) Proconſules vulgò tributis comitiis creabantur: & Gronovius putat *centurias* hìc pro *tribubus* a Livio nominatas, ut & alibi *tribus* pro centuriis. Id verò parum placet. [Monendus autem eſt lector Drakenborchium vocem *confuſum* omiſiſſe inter *inire* & *ſuffragium*: audaciùs, ut mihi videtur, quicquid de ſenſu loci ſtatuendum ſit. Omnes enim, exceptis quatuor, codices eam vocem ſimilemve exhibent; nec, niſi a Livii manu, unde locutio tam inſolens & obſcura provenerit, conjicere queo. Maximus fuit interpretibus nodus (quem Drakenborchius voce deletâ diſcindit) quòd ſuffragia centuriatim data ex centuriarum mentione collegerint, id verò cum *confuſo ſuffragio* vix conciliari poſſit. Mihi contra videntur ſuffragia per lancem ſaturam ſine diſceſſione data; neque huic vel minimùm repugnare voces *non centuriæ modò*. E.] (8) Sic ſuprà l. 2. c. 29. *quum iræ reſediſſent*: & mox infrà cap. ſeq.

tudinem curamque hominum (1) animum advertit, advocatâ concione, ita de ætate suâ imperioque mandato, & bello quod gerundum esset, magno elatoque animo differuit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque: & || impleret homines certioris spei, quàm quantam fides promissi humani, aut ratio (2) ex fiduciâ rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantùm virtutibus mirabilis, sed arte quoque quâdam ab juventâ in ostentationem earum (3) compositus: pleraque apud multitudinem,(4) aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monitâ, agens: sive & ipse capti quâdam superstitione animi, sive (5) ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione exsequerentur(6). Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die priùs ullam publicam privatamque rem egit, quàm in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret: & plerumque solus in || secreto ibi tempus tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consultò, seu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno priùs vulgatam, & (7) vanitate & fabulâ parem, anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repentè, atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso (8) elusa fides est: quin potiùs aucta arte quâdam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam

Scipionis artes apud multitudinem.

C. 19. (1) *Animum* || *advertit* dedi, pro *animadvertit*; quod & in contextum se recepisse Drakenborchius testatur, recipere tamen omisit. E. (2) Ratio nixa rebus ipsis. Nempe in hoc negotio Livius aliquid penè divinum agnoscit. (3) Sic Tac. l. 13. Ann. c. 20. *ad mæstitiam compositus.* (4) Tanquam aut per noctem in somnis ea vidisset, aut instinctu divino moneretur quid esset diis cordi. [Ceterùm prius *aut* in *ut* mutandum censeo. Vid. || *ut* pro *tanquam*. Alibi certe hæ particulæ a librariis confunduntur: & jure Dukerus quærit, cur posteriori membro addit *velut*, non item priori? E.] (5) Posterius hoc probat Polybius, l. 10. (6) Homines nempe, quibus imperaret, aut consilia daret. (7) Æquè vanam, & prorsus similem. (8) Sic infrà l. 28. c. 44. *gloriam*

haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque a Puteolis cum C. Nerone trajectæ erant, decem millia † militum & mille equites adduntur. & M. Junius Silanus proprætor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde (9) Pyrenei circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græcâ (oriundi (10) & ipsi a Phocæâ sunt) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem || pedibus profectus, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventûs ejus ex omni se provinciâ effuderant) habuit. naves ibi subduci jussit, remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii (11) causâ ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit; (12) ita elato ab ingenti virtutum suarum fiduciâ animo, ut nullum ferox verbum excideret; ingensque omnibus, quæ diceret, quum majestas inesset, tum fides (13).

Venit in Hispaniam.

XX. Profectus ab Tarracone, & civitates sociorum & hiberna exercitûs adiit: collaudavitque milites, quòd, duabus tantis cladibus deinceps icti (1), provinciam † obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facilè appareret, nihil minùs (2), quàm vereri, ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, & in hiberna novi milites deducti. Scipio,

riam ejus cludere, pro *elevare*. (9) Sic suprà l. 21. c. 30. *Pyrenæi juga*; & alibi. Alii legunt *Pyrenes*, quâ formâ certè apud alios occurrit. (10) Ita loquitur Livius, quòd Gallicum sinum memorans cogitaverit de Massiliâ illic sitâ, & a Phocæis conditâ. *Et ipsi*, sicut Massilienses. (11) H. e. ut suum in Scipionem obsequium & observantiam ostenderent. Sic infrà l. 29. c. 26. *ad prosequendum Scipionem officii causâ*. E. (12) Elato quidem animo, ita tamen ut, &c. Vid. ‡ *ita....ut*. (13) Quia nimirum dignitas illa majestasque dictorum non in tumidam vaniloquentiam excedebat, quæ fidem abrogaret.

C. 20. (1) Sic infrà l. 27. c. 51. *Hannibal tanto....ictus luctu*. l. 37. c. 24. *ictus uno prælio adverso*. & alibi. (2) h. e. nihil minùs cum facere, quàm ut vereretur, vel nihil minùs vereri, quàm hoc. Infrà l. 27. c. 18.

Per

Scipio, omnibus, quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quàm apud cives sociosque, & (3) divinatio quædam futuri; quo minùs ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna † diversi concesserant; Hasdrubal Gisgonis usque ad oceanum & Gades: Mago in mediterranea maximè supra Castulonensem saltum: Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Æstatis ejus extremo, (4) quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit, Punica classis, ex Siciliâ Tarentum accita ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentinâ erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed assidendo diutiùs † artiorem (5) annonam sociis, quàm hosti, faciebat. non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turbâ navali mixtâ ex omni genere hominum absumebat. ut arcis præsidium etiam sine invecto (quia pauci erant) ex ‡ antè præparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem majore gratiâ, (6) quàm venerat, classis dimissa est; (7) annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejusdem æstatis exitu, M. Marcellus ex Siciliâ provinciâ quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. ibi quum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quàm militum, vicem, quòd provinciâ confec- *Marcellus ovans urbem init.*

Per aspreta primùm nihil aliud, quàm viâ impediti iere. (3) Hîc rursum Livius aliquid divini in Scipione iisque quæ ad eum pertinebant, per ambages indicat. *Divinatio futuri*, hostibus *metum inferens* eo *majorem*, *quo minùs ratio ejus reddi poterat*, ex nullâ apparente causâ exorti. Sæpius *quo* adhibetur, omissâ particulâ, quæ ei respondere solet, *eo*: ut suprà l. 2. c. 51. l. 25. c. 36. (4) Scribe omnino, *qua*. Non omnia hæc æstatis extremo potuerunt esse acta. (5) Contrà *laxior annona* suprà l. 2. c. 52. ut mox infrà *annona laxaverat*. E. (6) Advenientem classem gratanter acceperant. Sed quum experti eam molestam essent, libentiùs eam dimiserunt, quàm venientem acceperant. (7) Gronovius conjicit legendum *classis dimissa annonam....laxaverat*; quemadmodum suprà l. 2. c. 34. *conditionibus laxandi annonam*. Defendi tamen vulgatum potest, *τῷ laxaverat* accepto pro *laxaverat se*, seu laxata est.

tâ (1) exercitum deportare non licuiſſet, poſtulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Quum multis verbis actum eſſet, utrùm minùs conveniret, cujus nomine abſentis, ob res proſpere ductu ejus geſtas, ſupplicatio decreta foret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præſenti negare triumphum: an,(2) quem tradere exercitum ſucceſſori juſſiſſent, (quod, niſi manente in provinciâ bello non decerneretur) eum quaſi (3) debellato triumphare, quum exercitus, teſtis meriti atque immeriti triumphi, abeſſet; medium viſum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate ſenatûs ad populum tulerunt,(4) ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium eſſet. Pridie, quàm urbem iniret,(5) in monte Albano triumphavit. inde ovans multam præ ſe prædam in urbem intulit. Cum ſimulacro captarum Syracuſarum,|| catapultæ balliſtæque, & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti æriſque fabrefacti ‡vis, alia ſupellex, pretioſaque || veſtis, & multa nobilia ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ ſignum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit ſpectaculum cum coronis aureis præcedentes Soſis Syracuſanus, & Mericus Hiſpanus.(6) quorum altero duce nocturno Syracuſas introitum erat; alter Naſum, quodque ibi præſidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingenta jugera agri. Soſidi in agro Syracuſano, qui aut regius, aut

Soſidi & Merico agri dati.

C. 21. (1) Pacatâ, & omnino in ditionem populi Romani redactâ. infrà l. 27. c. 5. *ſe eam provinciam confeciſſe.* (2) Ex hoc loco Livii & altero l. 39. c. 29. infrà, colligit Perizonius non decretum fuiſſe triumphum; niſi quis provinciam ita confeciſſet ac pacaſſet, ut exercitus ex eâ deportari poſſet ad celebrandum triumphum. Sunt tamen exempla in contrarium. vid infrà l. 31. c. 49. l. 34. c. 10. l. 39. c. 38. Sed in his locus potuit dari gratiæ. (3) Sic infrà l. 30. c. 8. *velut jam debellato.* vid. not. 2. ad c. 31. l. 22. ſupra; & not. 2. ad c. 55. ejus lib. (4) Triumphantes ovanteſve debebant eſſe cum imperio; quod nemo pro conſule vel pro prætore habebat in urbe. Ideo mos erat ut, & qui poſt actum magiſtratum triumphans vel ovans urbem initurus eſſet, de eo tribuni ad populum ferrent, ut eo die eſſet illi imperium. Simile exemplum vid. infrà l. 45. c. 35. (5) Hoc a nonnullis imperatoribus factitatum, ut quum triumphantibus urbem inire non daretur, in monte Albano, ubi olim Alba urbs, triumpharent. Autor hujus exempli C. Papirius Maſo, anno u. c. 521. (6) De hoc Soſidis facto nihil habet

aut hoſtium populi Romani fuiſſet, & ædes Syracuſis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadverſum eſſet: Merico Hiſpaniſque, qui cum eo tranſierant, urbs agerque in Siciliâ ex iis, qui a populo Romano defeciſſent, juſſa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis aſſignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad tranſitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Poſt profectionem ex Siciliâ Marcelli, Punica claſſis octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinæ deſciverunt terræ(7). ſecutæ defectionem earum Hybla & Macella ſunt, & ignobiliores quædam aliæ(8). Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, ſociorum populi Romani agros urebant. † Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quòd cum imperatore non devectus ex provinciâ eſſet, partim quòd in oppidis hibernare vetiti erant, ſegni fungebantur militiâ: magiſque eis auctor ad ſeditionem, quàm animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor & militum animos, nunc conſolando, nunc caſtigando, ſedavit, & civitates omnes, quæ defecerant, in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hiſpanis, quibus urbs agerque debebatur, (9) ex ſenatuſconſulto attribuit.

XXII. Conſules, quum ambo Apuliam provinciam haberent, minuſque jam terroris a Pœnis & Hannibale eſſet, ſortiri juſſi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, iſque Lævino ſucceſſit. Fulvius, Romam comitiorum cauſâ arceſſitus, quum comitia conſulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia || juniorum declaravit T. Manlium Torquatum & T. Otacilium. Manlius, qui præſens erat, gratulandi cauſâ quum turba coïret, nec dubius eſſet conſenſus populi, magnâ circumfuſus turbâ ad tribunal conſulis venit: petitque, ut pauca ſua verba audiret, centuriamque, quæ

Manlius conſulatum recuſat.

habet Livius, l. 25. ubi expugnationem Syracuſarum tradit. De Merico vid. l. 25. c. 30. ibique not. 5. (7) Lege ex cònjecturâ Gronovii, *Murgantini deſcivere. ſ. d. eorum.* (8) Supple *urbes.* (9) Hæ voces, *ex ſenatuſconſulto*, potius cum *debebatur*, quàm cum *attribuit*, jungendæ mihi videntur. E.

tuliſſet ſuffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exſpectatione, quidnam poſtulaturus eſſet, oculorum valetudinem ‡ excuſavit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorem eſſe, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda ſint, poſtulet ſibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde, ſi videretur, & redire in ſuffragium Veturiam juniorum juberet, & meminiſſet* (1) *in conſulibus creandis belli, quod in Italiâ ſit, temporumque reipublicæ. Vixdum requieſſe aures a ſtrepitu & tumultu hoſtili, quo paucos antè menſes aſſederint* (2) *prope mœnia Romana.* Poſt hæc quum centuria frequens || ſucclamaſſet, *nihil ſe mutare ſententiæ, eoſdemque conſules dicturos eſſe ;* tum Torquatus, *Neque ego veſtros*, inquit, *mores conſul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in ſuffragium, & cogitate bellum Punicum in Italiâ, & hoſtium ducem Hannibalem eſſe.* Tum centuria, & auctoritate mota viri, & admirantium circà fremitu, petit a conſule, ut Veturiam ſeniorum citaret: *Velle ſe cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum conſules dicere.* Citatis Veturiæ ſenioribus, datum ſecretò in † Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus conſulendum dixerunt eſſe, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio & M. Marcello ; & ſi utique novum (3) aliquem adverſùs Pœnos conſulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregiè adverſùs Philippum regem terrâ marique res geſſiſſe. Ita de tribus conſultatione datâ, ſenioribus dimiſſis, juniores ſuffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Siciliâ domitâ, & M. Valerium † abſentes (4) conſules dixerunt. auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ ſecutæ ſunt. (5) Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem, ſi qua ſit ſapientium civitas, quam docti (6) fingunt magis, quàm norunt, aut principes graviores temperantioreſque

C. 22. (1) Lege *meminiſſe*, ut referatur ad centuriam. (2) Nempe hoſtes. Sed ſcribendum conjicit Crevierius, *ſonuerint* vel *circumſonuerint propè mœnia Romana ;* ut *mœnia Romana* in caſu recto accipiatur. Suprà ad *requieſſe* vid. not. 3. ad c. 45. l. 4. (3) Aliquem qui nondum adverſùs Pœnos conſul rem geſſiſſet. M. Valerius Lævinus, de quo hæc intelliguntur, conſul quidem jam fuerat, ut conſtat ex l. 29. c. 11. infrà ; at non hoc bello. (4) Valerium abſentem ab urbe, Marcellum a campo. (5) Eant nunc amatores hodiernorum temporum atque morum, & irrideant eos qui antiqua mirantur. (6) Platonem intelligit in

tioresque a cupidine imperii, aut multitudinem meliùs moratam (7) censeam fieri posse. Centuriam verò juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Fortè ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum (1) in Siciliâ esse. Ludi Apollinares (2) & priore anno fuerant, &, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nunciataque sunt. In æde Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias,(3) quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagniâ & Fregellis nunciatum est, murum portasque de cœlo tactas: & in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, & Ereti lapidibus pluisse, & Reate mulam peperisse. Ea prodigia || hostiis majoribus sunt procurata, & obsecratio in unum diem populo indicta, & † novendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique suffecti: in locum † M.' Æmilii Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M.' Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est

 facta.

in libris de republicâ. (7) Sic infrà l. 45. c. 23. *in tam bene moratâ civitate.*

C. 23. (1) Objicit Glareanus hæc ita referri, ut, qui legat, putet, nescio quæ, subsequi, quæ tamen non sequuntur. Neque huic quidquam omnino reponit Drakenborchius aut alius ullus. Hoc mihi Livius innuere videtur, Deos sic approbasse interpellatum ordinem comitiorum, eumque ex sententiâ suâ fuisse ostendere. E. (2) De eorum origine vid. suprà l. 25. c. 12. (3) Ad statuas Victoriæ, quæ erant inter antefixa. *Antefixa*, inquit Festus, *quæ ex opere figulino tectis adfiguntur sub stillicidio.* Et consonat illud Livii l. 34. c. 4. *antefixa fictilia*

facta. C. Claudius flamen Dialis,(4) quòd exta perperam dederat, flaminio abiit.

Valerii oratio apud Ætolos.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis priùs per fecreta colloquia principum animis, ad indictum antè ad id ipfum concilium Ætolorum claffe expeditâ venit. Ubi quum Syracufas Capuamque captam, (1) in fidem in Siciliâ Italiâque rerum fecundarum, oftentaffet, adjeciffetque, *jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi focios, ex quibus alios in civitatem atque æquum fecum jus accepiffent, alios in eâ fortunâ haberent, ut focii effe, quàm cives, mallent. Ætolos eo in majore futuros honore, quòd gentium tranfmarinarum in amicitiam primi veniffent. Philippum eis & Macedonas graves accolas effe; quorum fe vim ac fpiritus & jam fregiffe, & eò redacturum effe, ut non his modò urbibus, quas per vim ademiffent Ætolis, excedant, fed ipfam Macedoni m ‡ infeftam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a corpore fuo diremptos, reftituturum fe* (2) *in antiquam formulam jurifque ac ditionis eorum.* Hæc, dicta promiffaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorymachus, princeps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate fuâ, minore cum verecundiâ & majore (3) cum fide vim majeftatemque populi Romani extollentes. maximè tamen fpes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur confcriptæ conditiones, quibus in amicitiam focietatemque populi Romani venirent: additumque, *ut, fi placeret vellentque, eodem jure amicitiæ Elei, Lacedemoniique, & Attalus, & Pleuratus, & Scerdilædus effent.* (Afiæ

Fœdus cum Ætolis.

lia deorum Romanorum. (4) Quòd in diftribuendis victimæ extis (vel potiùs iis ad altaria admovendis) aliquid peccaverat. Valer. Max. l. 1. c. 1. n. 4. de Claudio & aliis ob eandem culpam a flaminio remotis: *Propter exta parum curiofè admota aris Deorum immortalium, flaminio abire juffi funt. Dare & reddere exta* funt verba propria in hâc re. Virg. l. 2. Geor. v. 194. *Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.*

C. 24. (1) Ut fidem faceret res fecundas Romanis in Siciliâ Italiâque effe. Vid. ‡ *fides* pro *argumentum*: & ‖ *ad fidem rei.* Ceterùm notandum periodum, quæ ad voces *Ubi quum* incipit, non abfolvi nifi poft interpofitam Lævini orationem. Vid. † *hyperbaton.* (2) Quod mox uno verbo *contribuere* dicit. Infrà l. 32. c. 38. *in antiquam imperii formulam redigere.* l. 39. c. 26. *Theffalorum formulæ factam.* l. 43. c 6. *in fociorum formulam referre.* & alibi. (3) Ita ut facilius iis fides haberetur.

(Aſiæ Attalus (4), hi Thracum & Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terrâ gererent. Navibus ne minùs viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyræ* (5) *tenus ab Ætoliâ incipienti* (6) *ſolum tectaque, & muri cum agris, Ætolorum; alia omnis præda populi Romani eſſet. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adſcriberent, ita ratam* (7) *eorum pacem, ſi Philippus arma ab Romanis ſociiſque, quique eorum ditionis eſſent, abſtinuiſſet. Item, ſi populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut* || *caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis ſociiſque eorum eſſet.* Hæc convenerunt, conſcriptaque biennio pòſt Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut teſtata ſacratis monumentis eſſent, ſunt poſita. Moræ cauſa (8) fuerant retenti Romæ diutiùs legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplo moverunt adverſùs Philippum bellum, & Lævinus Zacynthum (parva inſula eſt propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem, quo ipſa eſt, nomine habet; eam præter arcem vi cepit) & Œniadas Naſumque Acarnanum captas Ætolis contribuit(9). Philippum quoque ſatis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnoſque & pacta cum Hannibale poſſet reſpicere, Corcyram ipſe ſe recepit.

Res geſtæ ab Ætolis & a Valerio.

XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti ‡ allata eſt. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimaſque eis urbes alterno

nempe quàm Romanis, utpote qui in re ſuâ (licet verecundiùs) teſtimonium dabant. (4) Erat rex Pergami. Thracum Pleuratus erat, Illyriorum Scerdilædus. (5) Hîc *tenus*, contra quàm ſtatuunt grammatici, genitivum etiam *ſingularem* adſciſcit. (6) Sic ſuprà l. 1. c. 8. *locum qui nunc ſeptus deſcendentibus inter duos lucos eſt.* Neque aliter Græci. Thucyd. l. 2. c. 96. *τοὺς ὑπερβάντι Αἷμον Γέτας*. E. (7) Pro *eorum* legendum videtur *fore.* (8) Supple *hæc fuit: τὸ cauſa* enim in caſu recto accipiendum cenſeo. Video equidem Rudimannum, qui bene de literis Latinis meruit, in ſuâ Livii editione vocem illam in caſu ſexto accepiſſe: quaſi Livius diceret, *propter hanc moram* legati, &c. Sed, ni fallor, innuit potiùs cauſam, cur hæc nonniſi biennio pòſt conſcripta & in publico poſita ſint. E. (9) Hoc verbum eſt Livio frequens, infrà l. 31. c. 30. *Ne in unam urbem quidem contributi majores ſui.* l. 42. c. 37. *in Achaicum contributi concilium.* & alibi ſæpe.

metu

metu (1) quietas ut Macedonia haberet, expeditionem ſubitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egreſſoſque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vaſtatis (2) proximis Illyrici, in Pelagoniam eâdem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem, (3) ſitam in Macedoniâ, tranſitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, & Lyncum, (4) & Bottiæam, in Theſſaliam deſcendit. Ad bellum ſecum adverſùs Ætolos capeſſendum incitari poſſe homines credebat: &, relicto ad fauces Theſſaliæ Perſeo (5) cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipſe, priuſquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac (6) Mædos duxit. Incurrere ea gens in Macedoniam ſolita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac ſine præſidio eſſe regnum ſenſiſſet. Ad Phragandas igitur vaſtare agros & urbem Jamphorinam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armatâ omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adverſùs quod Acarnanum gens & viribus impar, & jam Œniadas Naſumque amiſſa (7) cernens, Romanaque inſuper arma † ingruere, irâ magis inſtruit, quàm conſilio, bellum. Conjugibus liberiſque & ſenioribus ſupra ſexaginta annos in propinquam Epirum miſſis, ab quindecim ad ſexaginta annos conjurant, niſi victores, ſe non redituros. Qui victus acie exceſſiſſet, eum ne quis urbe, tecto,

Acarnaniæ bellum inferunt Ætoli

Acarnanum conjuratio.

C. 25. (1) *Alternus metus* eſt Illyriorum a Macedonibus, ut Macedonum ab Illyriis. Suprà l. 23. c. 26. *In hoc alterno pavore certamina aliquot ſunt contracta.* (2) *Proxima Illyrici*, ut *ultima Hiſpaniæ* infrà l. 27. c. 20. *ſuperiora Macedoniæ*, l. 33. c. 19. *mediterranea Acarnaniæ* l. 36. c. 11. aliaque multa ſimilia. Vid ‡ *ſubita belli.* (3) Lege omnino: *Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam tranſitum Dardanis facturam.* Steph. Byz. Σιντια, πολις Μακεδονιας προς τῃ Θρακῃ. Codices fere omnes *Macedoniam* præferunt. (4) Reduxi particulam copulativam ante *Bottiæam*, quam editio Drakenborchiana, operarum, ſine dubio, errore, omiſit. (5) Hic fuit e præfectis regiis unus; non Philippi filius, qui totis undecim poſt hunc annis, infrà l. 31. c. 28. *puer admodum* fuiſſe dicitur. (6) h. e. in Mædos. Μαιδοι Thraciæ pòpulus, Μηδοι Aſiani. (7) *Oppida* intelligi

tecto, mensâ, lare reciperet, diram (8) exsecrationem in populares, obtestationem quàm sanctissimam potuerunt adversùs hospites, composuerunt. precatique simul Epirotas sunt, ut, ‡ qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, (9) adhiberentque humatis titulum: HIC † SITI SUNT ACARNANES, QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM ÆTOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM † OCCUBUERUNT. Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nunciis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum, Jamphorinâ per deditionem receptâ, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primò conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, quum audisset reditum Ætolorum ex Acarnaniâ, & ipse Pellam rediit.

Eos liberat periculo Philippus.

XXVI. Lævinus, veris principio a Corcyrâ profectus navibus, superato Leucatâ (1) promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præstò ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride (2) lævâ parte sinum Corinthiacum intrantibus. breve terrâ iter eò, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme pòst die utrinque oppugnari cœpta est. Gravior a mari oppugnatio erat; quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani (3) inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur, præda ex pacto (4) Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ, consulem

ligi potest. Sed & alibi solet duobus nominibus singularibus vel etiam pluralibus alterius generis subjungi adjectivum plurale neutrum. Sic infrà l. 37. c. 43. *in portis valloque, quæ se capturos crediderant.* l. 40. c. 10. *regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt.* (8) Exsecrationem in capita popularium, qui victos ac fugientes recepissent; obtestationem ad hospites, ne reciperent. (9) Gronovius legendum conjicit *adscriberentque.*

C. 26. (1) Utroque modo hoc promontorium appellatur, *Leucates* & *Leucata.* (2) Anticyra, ad sinum Corinthiacum, non sita est in Locride, sed in Phocide, regione Locridi vicinâ. Statuendum ergo est, aut aliam in Phocide, aliam in Locride Anticyram fuisse; aut eandem urbem nunc Locridi, nunc Phocidi tribui. (3) Romani, hostes graviores, a mari oppugnabant; Ætoli a terrâ. (4) Vid. suprà c. 24.

fulem eum abfentem declaratum, & fucceflorem venire P. Sulpicium. ceterùm, diuturno ibi morbo † implicitus, feriùs fpe omnium Romam venit. M. Marcellus, quum Idibus Martiis confulatum iniffet, fenatum eo die, moris modò caufâ, habuit: profeffus, *nihil fe, abfente collegâ, neque de republicâ, neque de provinciis, acturum. Scire fe, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum fuorum effe. quibus, tantum abeffe, ut per fe non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni fimularent, aliquem fibi timorem, abfente collegâ, dicendi de confule effe, ipfe eis extemplo daturus fenatum fuerit. Ubi quidem collega veniffet, non paffurum quicquam priùs agi, quàm ut Siculi in fenatum introducantur. Delectum* (5) *propè a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi queftum de fe Romam venirent. eundem literis falfis urbem impleffe, bellum in Siciliâ effe, ut fuam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus conful, fenatum dimifit; ac propè † juftitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter conful ad urbem veniffet. Otium, ut folet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate* (6), *& vaftatos agros circa urbem, quâ infefto agmine iffet Hannibal, & exhauftam delectibus Italiam, & propè quotannis exercitus cæfos* querebantur; *& confules bellicofos † ambo, viros acres nimis & feroces, creatos, qui vel in pace tranquillâ bellum excitare poffent, nedum in bello refpirare civitatem forent paffuri.*

U. c. 542. A. C. 210. M. Claudio iv. M. Valerio ii. Coff.

Querelæ P. R.

Incendium Romæ

XXVII. Interrupit hos fermones nocte, quæ pridie (1) Quinquatrus fuit, pluribus fimul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore feptem tabernæ, quæ poftea quinque, & ‡ argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arfere. Comprehenfa poftea privata ædificia: neque

c. 24 (5) Tantus fuit accufatorum numerus, quos ille fummiferat. (6) Magis placeret, *diuturnitatem*, nempe querebantur: itàque codex unus & alter.

C. 27. (1) Feftum Minervæ: cui nomen alii ab eo effe volunt, quòd effet poft quintum diem Idus Martii; alii ab eo, quòd per quinque dies ageretur; alii denique a *quinquando*, i. e. luftrando. *Quinquatrus* accufativus cafus eft, ut *pridie Kalendas*. Hor. l. 2. Ep. 2. v. 197. *puer ut feftis quinquatribus olim*. & Juv. Sat. 10. v. 115. His quinquatribus difcipuli feriabantur. Minores erant quinquatrus, quæ Id. Jun. celebrabantur.

neque enim (2) tum basilicæ erant: comprehensæ lautumiæ (3), forumque piscatorium, & (4) atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maximè servorum operâ, qui (5) in publicum redempti ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humanâ id fraude factum esse, quòd pluribus simul locis, & iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatûs pro concione edixit, qui, quorum operâ id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgòque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi † familiæque eorum. & primò † elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuitâ crimen commentum.* ceterùm ut coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data, & viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si quâ misericordiâ tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, *sibi privatam simultatem cum Campanis*, negare, *ullam esse: publicas inimicitias & (6) hostiles esse, & futuras, quoad eo animo esse erga*

Campanorum fraude ortum.

Campani querelas de Fulvio deferunt ad Valerium Cos.

brabantur. (2) Innuit, suo tempore in ordine post tabernas argentariasque fuisse basilicas, ubi olim privata ædificia. Vid. infrà l. 39. c. 44. & l. 40. c. 51. *Basilicæ* sunt publica ædificia, in quibus senatores deliberare, judices causas cognoscere, clientibus homines periti de jure respondere solebant. Mercatores ibidem & numularii sua tractabant negotia. (3) *Lautumiæ* (λατομιαι) propriè loca ex quibus excisi sunt lapides. Sic vocabatur unus ex carceribus urbis, quod in eo videlicet lapidicinæ fuerant. *Carceris lautumiarum* fit mentio infrà l. 32. c. 26. Præcipùe ita nominatus est carcer Syracusanus. Thuc. l. 7. c. 86, 87. (4) De hoc nihil compertum habes. Crevierius intelligit regiam Numæ Pompilii, quæ quidem erat prope ædem Vestæ. Hor. l. 1. Od. 2. *monumenta regis, Templaque Vestæ.* (5) Redempti, ut in potestate populi, non privatorum dominorum essent, ac postea manumissi. (6) Quales hosti cum

erga populum Romanum sciret. nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia, si qui evasissent aliquâ, velut feras bestias per agros vagari (7), *& laniare, & trucidare, quodcunque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos, inventurum in semiusto foro consulem v.stigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus* (8) *imperii Romani. Se minimè censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri.* Lævinus Campanos, jurejurando a Flacco || adactos, quinto die, quàm ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hâc circumfusus multitudine, simul Siculis obviàm egressis Ætolisque (9) Romam præivit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris (10) victos bello accusatores in urbem adducens. De republicâ tamen primùm ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia & Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terrâ marique, exposuit. *Philippum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse. classem* (1) *satis esse ad arcendum Italiâ regem.* Hæc de se deque provinciâ, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere Patres, *Ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter classem,*

Provinciarum divisio.

cum hostibus intercedere par est. Ceterùm *ullam esse* restitui, pro *nullam esse*, quod editio Drakenborchiana exhibet; at manifesto typothetarum sphalmate. Neque tales minutias notarem, nisi ut, quod initio operis recepi, religiosè absolvam. E. (7) Infinita locutio, licet præcesserit *quia*. Non absimiliter l. 4. c. 3. suprà: *&, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere.* [Infrà quoque c. 29. *quanto majorem... esse.* & ita passim. Simile est illud Thucydidis, l. 2. c. 102. *λεγεται δε και Αλκμαιωνι τῳ Αμφιαρεω, ὁτε δη αλασθαι αυτον μετα τον φονον της μητρος, τον Απολλω ταυτην την γην χρησαι οικειν.* E.] (8) Palladium, quod ab Æneâ advectum in Italiam, in æde Vestæ asservari jactitabant. (9) Intellige legatos Ætolorum quos Romæ diutius fuisse retentos memoravit suprà c. :4. (10) Fulvio nempe & Marcello, celeberrimis propter excidium Capuæ & Syracusarum.

C. 28. (1) Classem sine legionario milite, ‡ sociis tantùm navalibus instructam. Suprà l. 21. c. 17. *si ad arcendum Italiâ Pœnum consul alter satis esset.*

classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruriâ Galliâque essent. eæ quatuor erant legiones. (2) urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus; & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum & trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum & trecenti equites relinquerentur, eâdem ratione stipendiorum habitâ in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provinciâ Apuliâ, nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum. tantùm in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Siciliâ exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. (3) L. Cincio prætori ad † obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eâdem provinciâ priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuissent (4); neve eo anno plures, quàm una & viginti, Romanæ legiones essent. *Legiones 21.*

XXIX His senatusconsultis perfectis (1), sortiti provincias consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello *Marcello obvenit Sicilia.*

esset. (2) Supple *decretum* † *ut.* (3) Non memorat hîc sortem duorum aliorum prætorum. Sed L. Manlium prætorem urbanum fuisse dicit infrà l. 27. c. 4. C. Lætorium Galliam obtinuisse ib. c. 7. nempe post adventum Lævini consulis e Græciâ. Ille igitur videtur primùm jurisdictionem peregrinam habuisse. (4) Sunt qui *fuisset* volunt. Sed commode expediri potest oratio subintellecto pronomine, quod sæpe omittitur, *eorum: ne quem eorum, qui fuissent.*

C. 29. (1) H. e. factis: ut suprà l. 22. c. 10. *His senatusconsultis perfectis*

Siculorum legatorum comploratio.

bello adversùs Hannibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces & extemplo oculos hominum converterent, & postmodo sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordidâ, affirmantes, *se non modò suam quisque* (2) *patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eò Marcellus iterum cum imperio rediisset. Nullo suo merito eum antè implacabilem in se fuisse: quid iratum, quòd Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quàm velut dedi* (3) *noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ, domos primùm nobilium circumlatæ,† celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de per-

Mutantur provinciæ.

mutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minùs de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse.* (4) *deprecari senatûs † præjudicium; nam, quum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam,* (5) *immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset, quàm decresset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut, ex quo primus adversæ (6) pugnæ gloriam ceperat, in ejus

tis. L. Cornelius, &c. (2) Lege ‖ *quemque.* Alioqui solœca esset oratio. | Ita censent Valla, Gronovius, Crevierius, Drakenborchius, aliique fere omnes. Mihi nondum liquet. Similis locutio apud Sallustium exstabat, Bell. Jug. c. 18. *multis, sibi quisque, imperium petentibus:* ubi Cortius ex suo dedit, *sibi quique;* Crevierius autem τὸ *quisque* accipit pro *quibusque.* Nonnihil suspicor ellipticam esse locutionem: *multis imperium petentibus*, ita ut *quisque* sibi peteret. E.] (3) Dedi, velut ob noxam, ad supplicium. *Noxa* dicitur & culpa, & pœna. *Noxios dedere* dicit noster infrà l. 39. c. 50. (4) Ultro quidem, si non repugnet collega, se provinciam cum eo commutaturum; ut verò de eâ re decretum senatûs interponatur, id nolle, ne de suâ jam causâ querelisque Siculorum præjudicium aliquod fieri videretur. (5) *Injuria* est id quod fit contra jus; *contumelia* ex contemptu oritur, *an insult.* (6) Adversæ, nempe Hannibali

ejus laudem poſtremus Romanorum imperatorum, proſperis tum maximè bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in ſenatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetuâ erga populum Romanum verba fecerunt,(1) in gratiam publicam avertentes. *Hieronymum ac poſtea Hippocraten & Epicyden tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, inviſos fuiſſe ſibi. ob eam cauſam & Hieronymum a principibus juventutis propè publico conſilio interfectum: & in Epicydis Hippocratiſque cædem ſeptuaginta* (2) *nobiliſſimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli morâ deſtitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracuſas non admoviſſet, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitaſſe, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracuſanorum deſiſſe ad Marcellum tranſire, pollicerique, ſe urbem, quum vellet, ei tradituros ſed eum primò vi capere maluiſſe. dein, quum id neque terrâ, neque mari, omnia expertus, potuiſſet, auctores traditarum Syracuſarum fabrum ærarium Soſim, & Mericum Hiſpanum, quàm principes Syracuſanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptaſſe: quo ſcilicet juſtiore de cauſâ vetuſtiſſimos ſocios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defeciſſet, ſed populus Syracuſanus & ſenatus, ſi portas Marcello Syracuſani publicè, & non, oppreſſis Syracuſanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicydes, clauſiſſent, ſi Karthaginienſium animis bellum cum populo Romano geſſiſſent; quid ultra, quàm quod fecerit, niſi ut deleret Syracuſas, facere hoſtiliter Marcellum potuiſſe? Certè præter mœnia & tecta exhauſta urbis, & ‡ refracta ac ſpoliata Deûm delubra, Diis ipſis ornamentiſque eorum ablatis, nihil relictum Syracuſis eſſe. Bona quoque multis adempta,*(3) *ita ut ne nudo quidem*

Siculorum oratio in Marcellum.

Hannibali; pugnæ in quâ res Romana ſuperior fuit. Ceterùm notandum, non hoc Marcelli conſulatu eum occubuiſſe, ſed quinto demum ejus conſulatu duobus poſt hunc annis.

C. 30. (1) Id agentes, ut pro meritis Hieronis in populum Romanum gratia toti Syracuſanorum civitati habenda videretur. Gronovius vult † *vertentes*: quod placet. [Ceterùm inter voces *avertentes* & *Hieronymum* editio Drakenborchiana inciſum tantùm exhibet; operarum, credo, errore, quem tamen Ruddimannus ſequitur. E.] (2) *Octoginta* numerat ſuprà l. 25. c. 23. (3) Hunc locum ſic interpretatur Drakenborchius: Poſt

quidem solo, reliquiis direptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quæ compareant (4) *cognoscique possint, restitui dominis jubeant.* Talia conquestos quum excedere ex † templo(5), ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Lævinus jussisset, *Maneant immo,* inquit Marcellus, *ut coram his respondeam, quando eâ conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant.*

Siculis respondet Marcellus.

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, *Non adeò majestatis,* inquit, *populi Romani imperiique hujus* (1) *oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim. sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit,* (2) *quàm quid* || *isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc,* † *an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque Karthaginiensium adversùs nos tutati sunt*(3)*; quis passos esse hostilia, quum fecerint*(4), *indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim & Mericum Hispanum, quibus tantum* (5) *crederem, potiores habui. Non estis extremi*

Post direptas Syracusas, *tectaque exhausta urbis, bona quoque multis* ademit Marcellus, nempe ædes, agros, sive, ut mox vocat, *nudum solum, reliquias direptæ fortunæ;* ita ut ne his quidem alere se ac suos possent. Alii aliter: ceteras verò interpretationes recta loquendi ratio non admittit. Magnus Gronovius ullum esse sensum negat; locumque conjecturâ refingere conatur. [Mihi Livii sensum, quem simplicissimum esse dicit Drakenborchius, non liquet virum doctum esse assecutum. *Bona,* sive *reliquias direptæ fortunæ,* mallem de pecuniâ, supellectili, ceterisque ad colendos agros necessariis, quam de *nudo solo,* interpretari: ut sensus sit; multos, bonis quoque ademptis, ad tantam inopiam Marcellum redegisse, ut ne nudo quidem solo alere sese ac suos possent, quòd nullas haberent reliquias direptæ fortunæ, quarum ope agros ararent sererentve. E.] (4) *Comparere* verbum in hâc re sollenne. suprà l. 6. c. 1. *fœdera ac leges...conquiri, quæ comparerent, jusserunt.* infrà l. 30. c. 37. *nihil præter ipsas comparebat naves.* & alibi. (5) h. e. curiâ. In loco enim auguriis consecrato senatus semper habebatur. Sic mox cap. seq. *simul templo excedemus.*

C. 31. (1) Nempe consularis, quod gero. (2) Vid. || *tam* subint. (3) Nempe, *urbem ac mœnia.* (4) Nempe *hostilia.* (5) Rem tantam. infrà

tremi(6) *Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrûm, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis & exsecramini eos, qui fecerunt, & ne hîc quidem contumeliis in eos dicendis parcitis; tantum abest, ut & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum*(7), *Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam reipublicæ nostræ velit*(8), *aversatum esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: &, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terrâ marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem & Karthaginienses victosque* (9) *justiùs, quàm apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi; quum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse.* (10) *Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, næ magis reipublicæ interest, quàm mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum & mea verba audistis, Patres conscripti, simul templo excedemus, ut, me absente, liberiùs consuli senatus possit.* Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu de (1) sententiis certatum esset, & magna

infrà l. 43. c. 1. *tantum consulem ausum.* (6) H. e. infimi. Sic || *extremi ingenii.* (7) Nempe, Sosidis & Merici. (8) Legendum videtur *vellet.* (9) Omnes fere codices habent, *victos se justius*, &c. Unde Gronovius conjicit legendum, *victos secum.* Huic assentiuntur Crevierius & Drakenborchius. Mihi lectio codicum unice vera videtur; quasi dixerit Marcellus: Quod miserias suas captis Syracusis questi sunt, quid aliud quàm *victos se* queruntur? Id vero apud Hannibalem & Karthaginienses, qui eos destituerunt, justiùs, quàm apud victoris populi senatum, quererentur. E. (10) Subintelligitur *ut*, ex more admodum usitato. Observent porro tirones, ad phrasin *interest mea*, eos errare, qui pronomen in casu sexto accipiunt: est enim neutrum plurale.

C. 32. (1) Expunge præpositionem. Infrà l. 28. c. 26. *Consilium*

magna pars senatûs, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse,* censerent, *hostibus & Syracusanorum & populi Romani: &* (2) *urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miserandâ servitute bello* || *affligi. Inter tyrannorum & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentiâ ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab inferis* || *exsistat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis,* (3) *propè in portâ, spolia patriæ suæ visurus sit?* Hæc taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitiùs tamen decreverunt Patres causâ Marcelli: *Quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. in* || *reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, quod* (4) *sine jacturâ reipublicæ fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benignè appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, *ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causâ dixissent, veniam eis daret, & in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet.* post hæc consul clementer appellatos dimisit.

Senatusconsultum de Syracusanorum rebus.

Syracusæ in clientelâ Marcelli.

Campanis datur senatus.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, || causa durior (1) erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam (2) conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, quos

de iis Karthagini erat, certabantque sententiis. l. 42. c. 50. *Ibi aliquandiu diversis sententiis certatum est.* Hîc porro repetenda sunt, quæ in not. 1. ad c. 24. suprà observantur. (2) Supple *oportuisse;* quæ vox latet quodammodo inclusa in τῷ *gerendum,* quod in præcedenti membro reperitur. Simile exemplum occurrit infrà, l. 27. c. 20. (3) Ad portam Capenam vid. suprà l. 25. c. 40. (4) Quatenus. Sic infrà l. 39. c. 45. *Id eos ut prohiberet, quod ejus sine bello posset, prætori mandatum est.* l. 44. c. 17. *quod per religiones posset.*

C. 33. (1) Minùs speciosa. (2) *Conferre culpam in aliquem* occurrit infrà

credebant. *Paucos nobilium ſuperſtites eſſe, quos nec ſua conſcientia, ut quicquam de ſe gravius conſulerent, impulerit, nec victoris ira capitis* (3) *damnaverit; eos libertatem ſibi ſuiſque, & bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus pleroſque & propinquis jam cognationibus ex connubio vetuſto* (4) *junctos.* Summotis deinde e templo, paullifper dubitatum, an arceſſendus a Capuâ Q. Fulvius eſſet, (mortuus enim poſt captam Claudius (5) conſul erat) ut coram imperatore, qui res geſſiſſet, ſicut inter Marcellum Siculoſque diſceptatum fuerat, diſceptaretur: dein, quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item (6) Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in ſenatu viderent, nec Fulvium avocari a Capuâ, nec differri Campanos vellent; interrogatus ſententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat; *In conſilio,* inquit, *arbitror me fuiſſe conſulibus, Capuâ captâ, quum quæreretur, ecquis Campanorum de republicâ noſtrâ bene meritus eſſet. duas mulieres compertum eſt, Veſtiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluviam, quæ quondam quæſtum corpore feciſſet; illam quotidie ſacrificaſſe pro ſalute & victoriâ populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam ſuppeditaſſe. Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Karthaginienſium, fuiſſe: ſecurique percuſſos a Q. Fulvio eſſe magis, quorum dignitas inter alios, quàm quorum culpa eminebat. Per ſenatum agi de Campanis, qui cives Romani ſunt, injuſſu populi non video poſſe. idque & apud majores noſtros* (7) *in Satricanis factum eſt, quum defeciſſent, ut M. Antiſtius tribunus plebis priùs rogationem ferret,*

M. Atilii ſententia.

infrà l. 43. c. 4 & 11. Similiter ſuprà l. 5. c. 11. *Noxii ambo alter in alterum cauſam conferunt.* (3) Infrà, l. 42. c. 43. *capitalis pœnæ abſentes eos decreto damnat.* Similiter *capitis arceſſere* apud Sall. Jug. c. 73. E. (4) Quòd jam pridem Romani Campanique per connubia miſcere invicem domos ſanguinemque cæperint. (5) Ut *prætor* ſæpe pro *proprætore,* ſic *conſul* hîc pro *proconſule* accipiendus. Neque enim Capuam Fulvius & Claudius conſules ceperunt, ſed conſulari imperio poſt exactum magiſtratum prorogato. Similiter mox hoc ipſo cap. *In conſilio arbitror me fuiſſe conſulibus Capuâ captâ.* Vid. not. 2. ad c. 1. ſuprà. (6) H. e. qui itidem Claudii legati fuerant, quemadmodum illi Fulvii. E. (7) De Satricanorum defectione ad Samnites egit Livius

ret, (8) *sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, quâ nobis statuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatûs plebem in hæc verba rogavit: (9) *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli, quæque unà secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebes sic jussit. *Quod senatus juratus*(10), *maxima pars, censeat, qui assidetis*(11), *id volumus jubemusque.*

Senatusconsultum de Campanis.

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus, *Oppiæ Cluviæque primùm bona ac libertatem* restituit. *si qua alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum & conjuges vendendas, extra filias, quæ † enupsissent priùs, quàm in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posteriùs consulendum.* Aliorum Campanorum summam etiam censûs distinxerunt,(1) publicanda necne bona essent; † *pecua captiva, præter equos, & mancipia, præter puberes virilis sexûs, & omnia, quæ solo non continerentur, restituenda*, censuerunt, *dominis.* (2) *Campanos omnes, Atellanos*

vius l. 9. c. 16. Sed quæ hîc a M. Atilio memorantur, ibi omisit. (8) Dubitari potest, utrum legendum sit, || *sciseretque plebs*; an verò hæc verba *scio* & *scisco* promiscui sint usûs. *Sciscere* certè pro *scire* usurpant veteres. Plaut. in Amphitr. 5. 1. 17. *ut sciscam quid velit.* Vid. not. 3. ad c. 35 l. 27. infrà. (9) Hæc rogatio eam habet verborum comprehensionem, quæ planum omnino sensum offerat, at non accuratam loquendi figuram, ut ferè fit in his verbosis & horridioris vetustatis stylo conscriptis formulis. (10) Notum est, gravioribus in rebus senatum juratum sententiam dixisse. Exempla sunt apud Ciceronem, necnon apud nostrum infrà l. 30. c. 40. l. 42. c. 21. (11) Lege potiùs cum Gronovio, *qui assederint*: pars major eorum qui adfuerint. Suprà l. 1. c. 32. *Quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibant.* Nonnunquam certus senatorum numerus requirebatur; ut infrà l. 39. c. 18. l. 42. c. 28. [Suspicor Livium dedisse *adsitis*. Propiùs certè accedit, quàm Gronovii conjectura *adsederint*, ad scripturam codicum *adsidetis*. E.]

C. 34. (1) Supple, ut ex eo statuerent, *publicanda necne bona essent.* (2) Ex his verbis, & iis quæ sequuntur, patet Livium, dum scripsit suprà c. 16.

lanos, Calatinos, Sabatinos, extra quàm(3), *qui eorum, aut ipſi aut parentes eorum, apud hoſtes eſſent, liberos eſſe,* juſſerunt, *ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis eſſet : neve quis eorum, qui Capuæ fuiſſent, dum portæ clauſæ eſſent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in urbe Campanâ, quæ a populo Romano defeciſſet, per bellum fuiſſent, eos cis Lirim amnem Romam verſus ; qui ad Romanos tranſiſſent priùs, quàm Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum* ‖ *emovendos,* cenſuerunt. *ne quis eorum propiùs mare quindecim millibus paſſuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti eſſent, ne ipſi poſterive eorum uſpiam pararent haberentve*(4), *niſi in Vejente, aut Sutrino, Nepeſinove agro : dum ne cui major, quàm quinquaginta jugerum, agri modus eſſet. Senatorum omnium, quique magiſtratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ geſſiſſent, bona venire Capuæ,* juſſerunt. *libera corpora, quæ venumdari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, ſtatuas æneas, quæ capta de hoſtibus dicerentur, quæ eorum ſacra ac profana eſſent, ad pontificum collegium* ‡ rejecerunt. Ob hæc decreta mœſtiores aliquanto, quàm Romam venerant, Campanos dimiſerunt. nec jam Q. Fulvii ſævitiam in ſeſe, ſed iniquitatem Deûm atque exſecrabilem fortunam ſuam incuſabant.

XXXV. Dimiſſis Siculis Campaniſque, delectus habitus. ſcripto deinde exercitu, de remigum ſupplemento agi cœptum. in quam rem quum neque hominum ſatis, nec, ex quâ pararentur, ſtipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam eâ tempeſtate in publico eſſet, edixerunt conſules, ut privati ex cenſu ordinibuſque, ſicut antea(1), remiges darent cum ſtipendio cibariiſque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux, quàm materia, ſeditioni

Edictum Coſs. de remigibus dandis.

16. multitudinem civium Campanorum venumdatam, magis oſtendiſſe, quid facere decreverit Flaccus, quàm quid fecerit. (3) Sollennem hanc excipiendi formulam illuſtrat Briſſon. l. 5. de form. p. 404. In eâ *extra* eſt præter. Ita ſuprà hoc cap. *extra filias quæ,* &c. (4) Nempe agrum ædificiumve.

C. 35. (1) Vid ſuprà l. 24. c. 11.

(2) Sic

Querelas excitat. tioni deeſſet. † *Secundùm Siculos Campanoſque plebem Romanam perdendam lacerandamque ſibi conſules ſumpſiſſe. per tot annos tributo exhauſtos nil reliqui, præter terram nudam* (2) *ac vaſtam, habere. Tecta hoſtes incendiſſe, ſervos agri cultores rempublicam* (3) *abduxiſſe, nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti æriſve fuerit, ſtipendio remigum & tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nullâ vi, nullo imperio cogi poſſe. Bona ſua venderent: in corpora, quæ reliqua eſſent, ſævirent. Ne unde redimantur quidem, quicquam ſupereſſe.* Hæc non in occulto, ſed propalam in foro atque oculis ipſorum conſulum ingens turba (4) circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules, nunc caſtigando, nunc conſolando, poterant. Spatium deinde his tridui ſe dare ad cogitandum dixerunt: quo ipſi ad rem *Conſilia eâ de re.* inſpiciendam expediendamque uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento: ubi quum multa diſſeruiſſent, cur æqua plebis recuſatio eſſet, verterunt orationem eò, ut dicerent, *Privatis id, ſeu æquum, ſeu iniquum, onus* ‡ *injungendum eſſe. Nam unde, quum pecunia in ærario non eſſet, paraturos navales ſocios? Quomodo autem ſine claſſibus aut Siciliam* † *obtineri, aut Italiâ Philippum arceri poſſe, aut tuta Italiæ litora eſſe?*

Lævini Conſ. ſententia. XXXVI. Quum in hâc difficultate rerum conſilium hæreret, ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Lævinus conſul, *Magiſtratus ſenatui, & ſenatum populo, ſicut honore præſtent, ita ad omnia, quæ dura* † *atque aſpera eſſent, ſubeunda duces debere eſſe. Si quid injungere inferiori velis, id priùs in te ac tuos ſi ipſe juris ſtatueris, faciliùs omnes obedientes habeas.* (1) *nec impenſa gravis eſt, quum ex eâ plus quàm pro* ‡ *virili parte ſibi quemque capere principum vident. Itaque claſſes habere atque* ‡ *ornare volumus populum Romanum? privatos ſine recuſatione remiges dare? nobiſmet ipſis primùm imperemus. Aurum, argentum, æs ſignatum omne ſenatores craſtino die in publicum conferamus:*

(2) Sic *ſolum nudum* ſuprà c. 30. (3) H. e. abductos fuiſſe in uſum reipublicæ. (4) Sic infrà l. 27. c. 51. *Tum enimvero omnis ætas currere obvii.*

C. 36. (1) Nec impenſam ægre fert populus, quum, &c. E.

(2) Pueri

conferamus : ita ut annulos ſibi quiſque, & conjugi, & liberis, & filio bullam(2), &, *quibus uxor filiæve ſunt*,(3) *ſingulas uncias* † *pondo auri relinquant* ; *argenti, qui curuli ſellâ ſederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut* (4) *ſalinum patellamque Deorum cauſâ habere poſſint. ceteri ſenatores libram argenti tantùm, æris ſignati quina millia in ſingulos patres familiæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs ſignatum, ad triumviros* ‡ *menſarios extemplo deferamus, nullo antè ſenatuſconſulto facto : ut voluntaria collatio & certamen* (5) *adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primùm equeſtris ordinis, dein reliquæ plebis. hanc unam viam, multa inter nos collocuti, conſules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus.* (6) *Reſpublica incolumis & privatas res facilè ſalvas præſtat. publica prodendo, tua nequicquam ſerves.* In hæc tanto animo conſenſum eſt, ut gratiæ ultro conſulibus agerentur. ſenatu inde miſſo, pro ſe quiſque aurum, argentum & æs in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina ſua vellent in publicis tabulis eſſe ; ut nec triumviri accipiundo, nec ſcribæ referundo (7) ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatûs equeſter ordo eſt ſecutus : equeſtris ordinis, plebes. ita ſine edicto, ſine coërcitione (8) magiſtratûs nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſpublica eguit : paratiſque omnibus ad bellum, conſules in provincias profecti ſunt.

† *Magiſtratus & ſenatores pecuniam conferunt.*

Idem faciunt equeſter ordo & plebs.

(2) Pueri ingenui bullam auream, in figuram cordis formatam, e collo ſuſpenſam ante pectus gerebant : quam ſimul cum togâ prætextâ, ubi in viro adſcribebantur, deponebant. Libertinorum filii pro bullâ aureâ lorum in collo, aut bullam ſcorteam præferebant. (3) Ita ut uxor filiæque ſingulas uncias auri habeant ad ornatum ſuum. Aliquid tamen moræ facere poteſt quod diſcimus ex l. 34. infrà c. 1. cautum fuiſſe lege Oppiâ, paucis ante hoc tempus annis latâ, *ne qua mulier plus ſemunciâ auri haberet.* Locus igitur potiùs ita interpretandus eſt, ut ſingulæ auri unciæ relinquantur iis, quibus uxor filiæve ſunt, quàm ipſis uxoribus filiiſque. (4) Pers. Sat. 3. v. 35. *Eſt tibi far modicum, purum & ſine labe ſalinum.* & Hor. l. 2. Carm. 16. v. 14. Salinum, & patella, in quâ diis apponebantur epulæ, maximæ religioni apud antiquos erant. (5) Ardor ille, quo certabimus inter nos de laude adjuvandæ reipublicæ. (6) Sententiâ prorſus ſimili Pericles, apud Thuc. l. 2. c. 60. *καλως μεν γαρ φερομενος ανηρ το καθ' ἑαυτον, διαφθειρομενης της πατριδος, ουδεν ἡσσον ξυναπολλυται κακοτυχων δε εν ευτυχουσῃ, πολλῳ μαλλον διασωζεται.* E. (7) In tabulas. (8) Sic ſuprà l. 4. c. 53. *damnum aliamque coercitionem.... inbibenti.*

XXXVII.

Paria tum omnia inter Romanos Pœnosque

XXXVII. Neque aliud magis (1) tempus belli fuit, quo Karthaginienſes Romanique pariter variis caſibus immixtis magis in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis & in provinciis, hinc in Hiſpaniâ adverſæ res, hinc proſperæ in Siciliâ, luctum & lætitiam miſcuerant: & in Italiâ, quum Tarentum amiſſum damno & dolori, tum arx cum præſidio retenta præter ſpem gaudio fuit: & terrorem ſubitum pavoremque urbis Romæ obſeſſæ & oppugnatæ Capua poſt dies paucos capta in lætitiam vertit. Tranſmarinæ quoque res quâdam vice (2) penſatæ. Philippus hoſtis tempore haud ſatis opportuno factus; Ætoli novi adſciti ſócii, Attaluſque Aſiæ rex, jam velut deſpondente fortunâ Romanis imperium orientis. Karthaginienſes quoque Capuam amiſſam & Tarentum captum æquabant: &, ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente ſe perveniſſe in gloriâ ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeò ſe ſpretos, ut, ſedentibus ipſis ad Romana mœnia, aliâ portâ exercitus Romanus in Hiſpaniam duceretur. Ipſæ quoque Hiſpaniæ, quo † propiùs ſpem venerant(3), tantis duobus ducibus exercitibuſque cæſis, debellatum ibi, ac pulſos inde Romanos eſſe; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam eſſe, indignationis præbebant. Ita æquante fortunâ, ſuſpenſa omnia utrinque erant,|| integrâ ſpe, integro metu, velut illo tempore primùm bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quòd Capua, pertinaciùs oppugnata ab Romanis, quàm defenſa ab ſe, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præſidiis, niſi vellet in multas parvaſque partes carpere (1) exercitum, quod minimè tum expediebat, poterat: nec, deductis præſidiis, (2) ſpei liberam

C. 37. (1) Prius illud *magis* vacat, & recidendum videtur. (2) Varietate eventuum ita miſtæ, ut alternante fortunâ adverſa proſperis penſarentur. Infrà l. 27. c. 40. *adverſa ſecundis penſando.* (3) Nempe Karthaginienſes. *Ipſæ Hiſpaniæ* jungendum eſt cum *præbebant.*

C. 38. (1) *Carpere* eſt diſcerpere, in partes dividere. Hinc || *carptim*, Sall. in Cat. c. 4. *ſtatui res geſtas populi Romani carptim....perſcribere.* (2) Hannibal, deductis præſidiis, *ſpei liberam* relinquebat fidem eorum ſociorum, qui nutantes jam eo facilius ſe ad Romanos defecturos ſperabant:

liberam vel obnoxiam timori fociorum relinquere fidem. || Præceps in avaritiam & crudelitatem animus ad fpolianda, quæ tueri nequibat, ut vaftata hofti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum confilium, (3) quum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modò abalienabantur animi, fed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quàm calamitas, || pertinebat. Nec conful Romanus tentandis urbibus,(4) ficunde fpes aliqua fe oftendiffet, deerat. Salapiæ principes erant Dafius & Blattius: Dafius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, & per occultos nuncios fpem proditionis fecerat Marcello; fed fine adjutore Dafio res tranfigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopiâ confilii potioris, quàm fpe effectûs, Dafium || appellabat. at ille, quum ab re averfus, tum æmulo potentatûs inimicus, rem Hannibali aperit. Arceffito utroque, Hannibal quum pro tribunali quædam ageret mox de Blattio cogniturus(5), ftarentque fummoto populo accufator & reus: Blattius de proditione Dafium appellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifeftâ re, exclamat, *fub oculis Hannibalis fecum de proditione agi.* Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minùs † fimilis veri vifa eft. *æmulationem profectò atque odium effe: & id crimen afferri, quod, quia teftem habere non poffet,* (6)*liberius fingenti fit.* Ita inde dimiffi funt. nec Blattius antè abftitit tamen tam audaci incepto, quàm idem obtundendo, docendoque, ‡ quàm ea res ipfis patriæque falutaris effet, pervicit, ut præfidium Punicum (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec fine cæde multâ tradi potuit. longè fortiffimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improvifa res fuit, nec ufus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt, &, quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt.

Hannibal vaftat quæ tueri nequit.

†

Blattius & Dafius Salapiæ principes.

Salapia tradita Marcello.

rabant: contrà *timori obnoxiam* relinquebat fidem eorum, qui ex animo ei faventes metu armorum cogi poterant, ut fe Romanis jungerent. (3) Sic *fœdum inceptu, fœdum exitu*, Liv. Præf. (4) Vid || *necunde*. (5) Sic † *cognitio.* (6) Sic infrà l. 30. c. 32. *colloquium Hannibalis in fecreto habitum, & liberum fingenti, quâ velit.*

nec

nec plus quinquaginta ex his in poteſtatem hoſtium vivi venerunt. pluſque aliquanto damni hæc ala equitum amiſſa Hannibali, quàm Salapia, fuit: nec deinde unquam Pœnus (quo longè plurimum valuerat) equitatu ſuperior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Tarentinâ vix inopia tolerabilis eſſet, ſpem omnem præſidium, quod ibi erat, Romanum præfectuſque præſidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Siciliâ miſſis habebant. qui ut tuto || præterveherentur oram Italiæ, claſſis viginti ferme navium Rhegii ſtabat. Præerat claſſi commeatibuſque D. Quinctius, obſcuro genere ortus, ceterùm multis fortibus factis gloriâ militari illuſtris. Primò quinque naves, quarum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ erant, habuit: poſtea rem impigre ſæpe gerenti tres additæ quinqueremes: poſtremò ipſe a ſociis, Rheginiſque, & a Veliâ, & a Pæſto, debitas ex fœdere exigendo, claſſem viginti navium, ſicut antè dictum eſt, || effecit. Huic ab Rhegio profectæ claſſi Democrates, (1) cum pari claſſe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum fortè,|| improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. ſed circa Crotonem Sybarimque (2) ſuppleverat remigio naves, inſtructamque & armatam egregiè pro magnitudine navium claſſem habebat: & tum fortè ſub idem ferè tempus & venti vis omnis cecidit(3), & hoſtes in conſpectu fuere, ut ad componenda || armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen (4) ſatis temporis eſſet. Raro aliàs tantis animis † juſtæ concurrerunt claſſes: (5) quippe quum in majoris diſcrimen rei, quàm ipſæ erant,

Prælium inter Rom. et Tarentinam claſſes.

C. 39. (1) Cum claſſe pari numero. Sed reſecanda videtur vox *claſſe*. Ceterùm alia fuit *Sacriportus*, urbs Latii, haud procul Præneſte & Signiâ, nobilis clade Marii junioris. (2) *Sybaris* antiquioribus temporibus appellata eſt, quæ poſtea *Thurii* dicta fuit; quo nomine & noſter alibi uſus eſt. (3) *Cadere* de vento, quum vehementiam remittit, ſuprà l. 25. c 27. infrà l. 29. c. 27: l. 36. c. 43. *Vis venti*, ut infrà l. 29. c. 27. *addita vis vento*. Ita *vis frigoris* ſuprà l. 10. c. 45. *vis tempeſtatis* l. 25. c. 25. (4) Quia ventus ſubitò cadens moræ hoſtibus fuit. (5) Quum in illarum pugnâ ageretur de rebus majoris momenti, quàm quanti

erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperatâ urbe ab Romanis poſt (6) centeſimum propè annum, arcem etiam liberarent; (7) ſpe commeatus quoque hoſtibus, ſi navali prœlio poſſeſſionem maris ademiſſent, intercluſuros: Romani, ut, retentâ poſſeſſione arcis, oſtenderent, non vi aut virtute, ſed proditione ac furto, Tarentum amiſſum. Itaque ex utrâque parte ſigno dato quum roſtris concurriſſent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab ſe hoſtem paterentur; (8) quam quis indeptus navem erat, ferreâ injectâ manu; ita conſerebant ex propinquo pugnam, ut non miſſilibus tantùm, ſed gladiis etiam propè collato pede gereretur res. Proræ inter ſe junctæ hærebant, puppes (9) alieno remigio circumagebantur. ita in † arto ſtipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum interçideret. frontibus velut pedeſtris acies urguebant; (10) perviæque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter ſe. In Romanâ nave ipſe Quinctius erat, in Tarentinâ Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modò, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis: quòd ejus factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſtâ transfigit. ille atque (11) præceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus, in turbatam duce amiſſo navem impigre transgreſſus, quum ſummoviſſet hoſtes, & prora jam Tarentinorum eſſet, puppim malè conglobati tuerentur Romani; repentè & alia a puppi triremis hoſtium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror injectus, ut prætoriam

quanti ipſæ claſſes erant. (6) Hic ſexageſimus tertius agitur ab eo, quo captum eſt Tarentum, L. Papirio, Sp. Carvilio, utroque iterum Coſs. (7) Spe factâ ſe non tantùm poſſeſſionem maris hoſtibus adempturos, ſed & commeatus quoque interclufuros. (8) Supple, *in eam navem.* Sic infrà l. 27. c. 42. *crebris ignibus tabernaculiſque* in eâ parte caſtrorum, *quæ pars caſtrorum ad hoſtes vergebat....relictis.* Porro *indeptus*, ut infrà l. 28. c. 30. *duas triremes ſuppreſſit....ceteraſque, quas indepta eſſet, mulcaſſet.* (9) Aliorum navigiorum, puppi pugnantis navis alligatorum, remigio. [Porro in hâc deſcriptione obſervet lector ſyntaxin *ἀσυνδετον*, feſtinationem impetumque pugnantium pulchre depingentem. E.] (10) Erat facilis pugnantibus tranſitus ex unâ nave in aliam.. (11) *Atque* olim uſurpatam

toriam navem captam videre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ sunt. Nequaquam pari fortunâ per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui, vagè effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim cecîdisset, paucos ex multis, trepidâ fugâ † incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, (12) ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus térrâ, Tarentinis mari. frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

Res in Siciliâ gestæ.

XL. Per idem tempus Lævinus consul, jam magnâ parte anni circumactâ, in Siciliam, veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis novâ pace (1) inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquuum erat, tenebaturque a Karthaginiensium valido præsidio) duxit egiones. & adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Karthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant (2). Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ullâ, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia

usurpatam fuisse pro *statim, continuò*, docet Gellius l. 10. c. 29. Ita Plautus, Epid. 2. 2. 33. Bacch. 2 3. 45. Necnon Virg. l. 1. Geo. v. 202. *si brachia fortè remisit, Atque illum præceps prono rapit alveus amni.* (12) Hæc collocatio non videtur a Livio esse. Lege: *semiapertis, ne urbs eodem impetu caperetur, portarum foribus, in urbem compulit.* Fores portarum urbis semiapertæ tantùm erant, non planè patentes, ne &c. Sic intrà c. 46. *cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus.*

C. 40. (1) Adhuc inconditas propter novitatem pacis. Mox hoc cap. *in insulâ, tum primùm novâ pace coalescente.* Suprà l. 24. c. 24. *cum turbata omnia novâ atque inconditâ libertate.* E. (2) Nempe Karthaginienses.

quia jam imperatoris quoque famæ officiebat (3), poſtremò in invidiam vertit; ut ne bene geſtæ quidem res jam Hannoni propter auctorem ſatis lætæ eſſent. propter quæ poſtremò præfecturam ejus filio ſuo dedit, ratus, cum imperio † auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longè aliter evenit. Nam veterem favorem ejus ſua inſuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriæ tulit, confeſtimque ad Lævinum occultos nuncios miſit de tradendo Agrigento. Per quos ut eſt ‖ facta fides, compoſituſque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupaſſent, pulſis inde cuſtodibus, aut cæſis, Romanos ad id ipſum miſſos in urbem acceperunt. Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quàm tumultum ac ſeceſſionem (id quod & antè acciderat) Numidarum eſſe, ad comprimendam ſeditionem proceſſit. atque ille, quum ei multitudo major, quàm Numidarum, procul viſa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidiſſet, priùs, quàm (4) ad ictum teli veniret, capeſſit fugam. per averſam portam emiſſus, aſſumpto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportunè parvum navigium, relictâ hoſtibus Siciliâ, de quâ per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent, clauſique exitus eſſent, circa portas cæſa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæſos ſecuri percuſſit: ceteros prædamque vendidit. omnem pecuniam Romam miſit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervaſiſſet, omnia repentè ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi ſunt viginti oppida: ſex vi capta: voluntariâ deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus quum pro cujuſque merito conſul (5) pretia pœnaſque exſolviſſet,

Agrigentum Rom. traditum.

Sicilia deſerta a Pœnis.

nienſes. Nam ipſe Hanno Mutini invidebat. (3) Sic ſuprà Liv. Præf. *meo qui nomini officient.* (4) Sic *venire ſub ictum* infrà l. 27 c. 18. *extra ictum teli eſſe* l. 34. c. 28. quod Græci ἔξω βελῶν εἶναι dicunt. *Teli jactu abeſſe* dixit noſter ſuprà l. 8. c. 7. (5) Suprà l. 5. c. 48. *quum & rectè & perperam facto pretium deberetur.* infrà l. 45. c. 37. *ita & pretium rectè*

ſet, coëgiſſetque Siculos, poſitis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut eſſet non incolarum modò alimentis frugifera inſula, ſed urbis Romæ atque Italiæ (id quod multis ſæpe tempeſtatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna ‖ inconditam multitudinem ſecum in Italiam tranſvexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni colluvione (6) exſules, obærati, capitalia auſi plerique; & quum in civitatibus ſuis ac ſub legibus vixerant, & poſtquam eos ex variis cauſis fortuna ſimilis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Lævinus in inſulâ, tum primum novâ pace coaleſcente, velut materiam novandis rebus, ſatis tutum ratus eſt: & Rheginis uſui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, aſſuetam latrociniis quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno † debellatum eſt.

Hiſpaniæ res.

XLI. In Hiſpaniâ principio veris P. Scipio, navibus ‡ deductis, evocatiſque edicto Tarraconem ſociorum auxiliis, claſſem ‖ onerariaſque oſtium inde Iberi fluminis petere jubet. Eòdem legiones ex hibernis convenire quum juſſiſſet; ipſe cum quinque millibus ſociorum ab Tarracone profectus ad exercitum eſt. Quò quum veniſſet,

Scipionis oratio ad milites.

alloquendos maximè veteres milites, qui tantis ſuperfuerant cladibus, ratus, concione advocatâ (1), ita diſſeruit: *Nemo ante me novus imperator militibus ſuis priùs, quàm operâ eorum uſus eſſet, gratias agere jure ac meritò potuit. Me vobis priùs, quàm provinciam aut caſtra viderem, obligavit fortuna: primùm, quòd † eâ pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuoſque fuiſtis: deinde, quòd amiſſam tantâ clade provinciæ poſſeſſionem, integram, & populo Romano & ſucceſſori mihi, virtute veſtrâ † obtinuiſtis. Sed quum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipſi maneamus in Hiſpaniâ, ſed ne Pœni maneant, nec ut ‖ pro ripâ Iberi ſtantes* (2) *arceamus tranſitu hoſtes, ſed ut ‡ ultro tranſeamus, transferamuſque bellum; vereor, ne cui veſtrum*

rectè facti triumphum haberet. & alibi ſæpe. (6) Sic *colluvio mixtorum omnis generis animantium*, ſuprà l. 3. c. 6. *colluvio gentium* l. 4. c. 2. & alibi ſæpe.

C. 41. (1) *Advocare concionem* ſuprà l. 7. c. 37. hoc lib. c. 43. & alibi. Sic & *advocare conſilium* infrà l. 30. c. 5. (2) Sic ſuprà c. 20. *omni cis Iberum*

veſtrum majus id audaciuſque conſilium, quàm aut || pro memoriâ cladium nuper acceptarum, aut pro ætate meâ, videatur. Adverſæ pugnæ in Hiſpaniâ nullius in animo, quàm meo, minùs obliterari poſſunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum ſpatium, ut aliud ſuper aliud cumularetur familiæ noſtræ funus, interfecti ſunt. Sed ut familiaris penè orbitas ac ſolitudo frangit animum; ita publica quum fortuna tum virtus deſperare de ſummâ rerum prohibet. Ea (3) *fato quodam data nobis ſors eſt, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porſenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot claſſes, quot duces, quot exercitus priore bello amiſſi ſunt? Jam quid hoc bello memorem* (4)*? Omnibus aut ipſe adſui cladibus: aut, quibus afui, maximè unus omnium eas ſenſi. Trebia, Traſimenus, Cannæ, quid aliud ſunt, quàm monumenta occiſorum exercituum conſulumque Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ majoris partis* (5), *Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, caſtra Punica inter Anienem & mœnia Romana poſita, & viſum propè in portis victorem Hannibalem.* (6) *In hâc ruinâ rerum ſtetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. Hæc omnia ſtrata humi erexit ac ſuſtulit. Vos omnium primi, milites, poſt Cannenſem cladem vadenti Haſdrubali ad Alpes Italiamque, qui ſi ſe cum fratre conjunxiſſet, nullum jam nomen eſſet populi Romani, ductu auſpicioque patris mei obſtitiſtis. & hæ ſecundæ res illas adverſas* (7) *ſuſtinuerunt. Nunc, benignitate Deûm, omnia ſecunda, proſpera, in dies lætiora ac meliora in Italiâ Siciliâque geruntur. In Siciliâ Syracuſæ,* (8) *Agrigentum captum,*

Iberum agro eos arcuiſſent. c. 25. *ad arcendos aditu Ætolos.* & alibi. (3) Sic infrà l. 31. c. 48. *Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.* (4) Supple exercitus amiſſos. (5) Nimirum quâ regnum Hieronis fuit. Nam vetus provincia ſemper Romanis in fide manſit. (6) Pulcherrimam hanc figuram obſervent tirones, paucis & ſimpliciſſimis prolatam verbis, ſed aptiſſimis aptiſſiméque collocatis. Mox *Hæc*, nempe virtus populi Romani. E. (7) Victoria veſtra de Haſdrubale *rem Romanam* in Italia *prolapſam erexit:* uti loquitur noſter infrà l. 27. c. 40. Mox hoc cap. *ſuſtinuiſſe labantem fortunam populi Romani.* (8) Hâc oratione Scipionis de ſuo exornandâ, Livius non eam, quam debebat, rationem temporis habuiſſe videtur. Non enim eſt nulla cauſa dubitandi an Agrigentum jam eo tempore, quo hanc concionem habitam tradit Livius, captum fuerit. Livius capita hujus orationis ſumpſit ex Polyb. l. 10.

captum, pulſi totâ inſulâ hoſtes, receptaque provincia in ditione populi Romani eſt. In Italiâ Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Româ trepidâ fugâ emenſus (9) *Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulſus, nihil jam majus precatur Deos, quàm ut incolumi cedere atque abire ex hoſtium terrâ liceat. Quid igitur minùs conveniat, milites, quàm, quum aliæ ſuper alias clades cumularentur, ac Dii prope ipſi cum Hannibale ſtarent, vos hîc cum parentibus meis (æquentur enim etiam* (10) *honore nominis) ſuſtinuiſſe* || *labantem fortunam populi Romani; nunc eoſdem, quia illic omnia ſecunda lætaque ſunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt* (11), *utinam tam ſine meo luctu, quàm veſtro, tranſiiſſent! Nunc Dii immortales imperii Romani* ‡ *præſides, qui* (12) *centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auſpiciiſque, & per nocturnos etiam viſus omnia læta ac proſpera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates,* || *præſagit, noſtram Hiſpaniam eſſe: brevi* (13) *extorre hinc omne Punicum nomen, maria terraſque fœdâ fugâ impleturum. Quod mens ſuâ ſponte divinat, idem ſubjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis ſocii noſtram fidem per legatos implorant. tres duces diſcrepantes* (14), *propè ut defecerint alii ab aliis, trifariàm exercitum in diverſiſſimas regiones diſtraxere. Eadem in illos* † *ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nam & deſeruntur ab ſociis, ut priùs ab Celtiberis nos: & diduxerunt exercitus; quæ patri patruoque meo cauſa exitii fuit. Nec diſcordia inteſtina coïre eos in unum ſinet, neque ſinguli nobis reſiſtere poterunt. Vos modò, milites, favete nomini Scipionum*

l. 10. c. 6. Ibi verò Agrigenti capti nulla fit mentio. (9) Infrà l. 31. c. 24. *ingens die uno curſu emetientes ſpatium.* τῷ *emenſus* paſſivè utitur ſuprà l. 21. c. 30. *majorem partem itineris emenſum.* (10) Cum patre & patruo meo, quos ambo appellabo parentes, ut, qui ceteris pares fuerunt, ii etiam ejuſdem nominis honore a me æquentur. (11) Utinam ipſa illa clades nuper in Hiſpaniâ accepta non mihi magis, quàm vobis, luctuoſa fuiſſet! Sed in eâ patrem patruumque ego amiſi: vos, quod amiſeratis primò, reſarſiſtis. (12) Vid. not. 7. ad c. 18. ſuprà. Mox reſecanda videtur vox *dari* poſt juberent. Locutio *imperium, provinciam, bellum alicui jubere,* frequens eſt. (13) Vox *extorris* Livio familiaris eſt: ut ſuprà l. 2. c. 6. l. 5. c. 30. (14) Quod Livius obſervare ſuo loco neglexit, Polybius ſedulo notaverat, Karthaginenſium duces ipſos inter ſe

num, (15) *ſoboli imperatorum veſtrorum, velut acciſis recreſcenti ſtirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis ſæpe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc* || *noſcitatis in me patris patruique ſimilitudinem oris vultûſque, & lineamenta corporis ; ita ingenii, fidei, virtutiſque exemplum* (16) *expreſſam ad effigiem vobis reddam, ut revixiſſe, aut renatum ſibi quiſque Scipionem imperatorem dicat.*

XLII. Hac oratione accenſis militum animis, relicto ad præſidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum & trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibuſdam ſuadentibus, ut, quoniam in tres tam diverſas regiones (1) diſceſſiſſent Punici exercitus, proximum aggrederetur, periculum eſſe ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par eſſet unus tot exercitibus, Karthaginem Novam interim oppugnare ſtatuit ; urbem quum ipſam opulentam ſuis opibus, tum hoſtium omni bellico apparatu plenam ; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hiſpaniæ obſides erant) ſitam præterea quum opportunè ad trajiciendum in Africam, tum ſuper portum ſatis amplum quantævis claſſi, & neſcio an unum in Hiſpaniæ orâ, quâ noſtro (2) adjacet mari. Nemo omnium, quò iretur, ſciebat, præter C. Lælium. Is, claſſe circummiſſus, ita moderari curſum navium juſſus erat, ut eodem tempore exercitus oſtenderetur, & claſſis portum intraret. Septimo die ab Ibero Karthaginem ventum eſt ſimul terrâ marique. caſtra ab regione urbis, quâ in ſeptentrionem verſa eſt, poſita : his ab tergo (nam frons (3) naturâ tuta erat) vallum objectum. Ceterùm ſita Karthago ſic eſt. Sinus eſt maris mediâ ferè Hiſpaniæ orâ, maximè Africo vento oppoſitus, & (4) quingentos paſſus introrſus retractus,

Tranſit Iberum.

Karthago nova oppugnata.

Karth. ... ...

ſe hostiliter diſſediſſe. l. 9. in Excerpt. de virt. & vit. (15) Vid. *ſubolès*, quemadmodum & hîc ſcribi debet. E. (16) *Exprimere* ſæpe eſt *ἀπεικάζειν*. Hor. l. 2. Ep. 1. v. 248. *expreſſi vultus per ahenea ſigna.* Cic. pro Arch. c. 30. *effigiem virtutum noſtrarum . . . expreſſam.*

C. 42. (1) Vid. ſuprà c. 20. (2) Quod recentioribus Mediterraneum dicitur. (3) Quæ urbem ſpectabat. (4) Lege ex Polybio (quem ...

tractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens. hujus in ostio sinûs parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis & a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum & ad septentrionem fusum; incertæ altitudinis, || utcunque exæstuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta passus patens conjungit. unde quum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbè ostentans, (5) sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

XLIII. Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, *omnia ubique primò obsessum hostem conari:* regressus in castra, ut consilii sui rationem, quòd ab urbe potissimùm oppugnandâ bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione advocatâ ita disseruit: *Ad urbem unam* (1) *oppugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quàm emolumenti rationem exactam* (2), *milites, habet. Oppugnabitis enim verè mœnia unius urbis, sed in unâ urbe universam ceperitis Hispaniam. Hîc sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestrâ erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Karthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hîc pecunia omnis hostium, sine quâ neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; & quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hîc tormenta, arma, armamenta, & omnis*

Cohortatur milites Scipio.

per totam hanc narrationem sequitur Livius) *ad MMD passus introrsus retractus, paullulo plus MCC passuum in latitudinem patens. Introrsus retractus* de longitudine sinûs terram ingredientis. (5) Pol. l. 10. c. 11. *ειτε . . . ὅπως ανεμποδιστους εχῃ και τας εξαγωγας, και τας αναχωρησεις εις την παρεμβολην.*

C. 43. (1) Sic infrà l. 40. c. 49. *ad depopulandum Celtiberiam.* Hanc formam loquendi tuetur Sanctius l. 3. Min. c. 8. Certum tamen est Livium potiùs participiis passivis in *dus* delectatum esse, quàm ita dictis gerundiis verborum. (2) *Rationem exactam habet.* h. e. rationem exegit;

nis apparatus belli eſt, qui ſimul & (3) vos inſtruet, & hoſtes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrimâ opulentiſſimâque urbe, tum opportuniſſimâ portu egregio, unde terrâ marique, quæ belli uſus poſcunt, ſuppeditemur. quæ quum magna ipſi habebimus, tum dempſerimus hoſtibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum eſt. Hinc rectus in Africam curſus eſt: hæc una inter Pyrenæum & Gades ſtatio: hinc (4) *omni Hiſpaniæ imminet Africa. Sed, quoniam vos inſtructos & ordinatos cognoſco, ad Karthaginem novam oppugnandam totis viribus & bono animo tranſeamus.* Quumque omnes unâ voce, *hoc faciendum*, || ſucclamarent, eos Karthaginem duxit. tum terrâ marique eam oppugnari jubet.

XLIV. Contrà Mago Pœnorum dux, quum terrâ marique inſtrui oppugnationem videret, & ipſe copias ita diſponit. Oppidanorum duo millia ab eâ parte, quâ caſtra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem ‡ inſedit: quingentos tumulo urbis in orientem verſo imponit: multitudinem aliam, quò clamor, quò ſubita vocaſſet res, intentam ad omnia occurrere jubet. Patefactâ deinde portâ, eos, quos in viâ ferente ad caſtra hoſtium inſtruxerat, mittit. Romani, duce ipſo præcipiente, parumper ceſſere, ut propiores ſubſidiis in certamine ipſo ‡ ſubmittendis eſſent. Et primò haud impari ſtetere acie: ſubſidia deinde, identidem ſubmiſſa e caſtris, non averterunt ſolùm in fugam hoſtes, ſed adeò effuſis inſtiterunt, ut, niſi receptui ceciniſſet, permixti fugientibus irrupturi fuiſſe in urbem viderentur. Trepidatio verò non in prœlio major, quàm totâ urbe fuit. multæ ſtationes pavore atque fugâ deſertæ ſunt, relictique muri; quum, quâ cuique erat proximum, deſiluiſſent. Quod ubi ‡ egreſſus (1) Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus

Karthago nova expugnata.

egit, calculos ſubduxit. (3) *τὸ et* aliquot codices ignorant, & Gronovius delendum putat. Infrà l. 28. c. 32. *ſimul virtute tantâ & felicitate.* & ita ſæpe. Sed & altero modo Livium haud rarò locutum eſſe conſtat. (4) Ex hâc urbe, tanquam ex arce, imminet & inſtat toti Hiſpaniæ, cui jugum partim impoſuerat, partim minabatur, Africa, i. e. Pœnus.

C. 44. (1) Infrà l. 40. c. 22. *quantum in altitudinem egrediebantur.* Sall. in

bus || nudata defenſoribus mœnia eſſe; omnes e caſtris excitos ire ad oppugnandam urbem, & ferre ſcalas jubet. ipſe, trium præ ſe juvenum validorum ſcutis oppoſitis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem || ſuccedit, hortatur, imperat, quæ in rem ſunt: quodque plurimùm ad accendendos militum animos intererat, teſtis ſpectatorque virtutis atque ignaviæ cujuſque adeſt. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque ſuperſtantes armati arcere queunt, quin certatim adſcendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari || alluitur, pars urbis oppugnari cœpta eſt. Ceterùm tumultus inde major, quàm vis, adhiberi poterat. dum applicant (2), dum partim (3) exponunt ſcalas militeſque, dum, quâ cuique proximum eſt, in terram evadere properant, ipsâ feſtinatione et † certamine alii alios impediunt.

XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna, ex ingenti copiâ congeſtâ (1), telorum ‡ ſuppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque, (2) quàm mœnia ipſa ſeſe, defendebant. raræ (3) enim ſcalæ altitudini aequari poterant: &, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum ſummus quiſque evadere non poſſet, ſubirent tamen alii, onere ipſo frangebantur. quidam, ſtantibus ſcalis, quum altitudo caliginem oculis offudiſſet (4), ad terram delati ſunt. Et quum paſſim homines ſcalæque ruerent, & ipſo ſucceſſu audacia atque alacritas hoſtium creſceret, ſignum receptui datum eſt; quod ſpem non præſentis modò ab tanto certamine ac labore quietis obſeſſis, ſed etiam in poſterum dedit, ſcalis & || coronâ capi urbem non poſſe. opera & difficilia eſſe, & tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus ſuis. Vix prior tumultus conticuerat,

in Jug. c. 93. *ad ſummum montis egreſſus eſt.* (2) Supple, naves terræ; quemadmodum plenius loquitur infrà l. 28. c. 17. E. (3) Omnino lege, inverſo duarum literarum ordine, *raptim.* Voces has alibi commutaſſe ſcribas conſtat.

C. 45. (1) Ingens nempe copia antea in ejusmodi occaſionem congeſta fuit. (2) *Æque...quàm* occurrit ſuprà l. 5. c. 6. infrà l. 28. c. 26. F. (3) Paucæ, ideque magnis intervallis inter ſe diſtantes. Nam vis propria vocis, etiam in hujuſmodi locutione, mihi manere videtur. E. (4) Suprà l. 2. c. 40. *tanta offuſa oculis animoque religione.* infrà l. 28. c.

erat, quum Scipio ab defeſſis jam vulneratiſque recentes integroſque alios accipere ſcalas jubet, & vi majore aggredi urbem. Ipſe, ut ei nunciatum est, æſtum decedere, quòd per piſcatores Tarraconenſes, nunc levibus cymbis, nunc, (5) ubi eæ ſiderent, vadis pervagatos ſtagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum tranſitum dari, eò ſecum (6) armatos duxit. Medium ferme diei erat: & (7) ad id, quòd ſuâ ſponte cedente in mare æſtu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum ſtagnum eódem, quò æſtus, ferebat, & adeò nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua eſſet, alibi genua vix ſuperaret. Hoc, curâ ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad tranſitum Romanis mare verterent, & ſtagno (8) auferrent, viaſque antè nunquam initas humano veſtigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris ſequi, ac medio ſtagno evadere ad mœnia.

XLVI. Ab terrâ ingens labor ſuccedentibus erat: nec altitudine tantùm mœnium impediebantur, ſed quod euntes (1) ad ancipites utrinque ictus ſubjectos habebant (2) Romanos; ut latera infeſtiora ſubeuntibus, quàm adverſa corpora, eſſent. At parte in aliâ quingentis & per ſtagnum facilis tranſitus, & in murum aſcenſus inde fuit. nam neque opere || emunitus erat, ut ubi ipſius loci ac ſtagni præſidio ſatis creditum foret; nec ulla armatorum ſtatio aut cuſtodia oppoſita, intentis omnibus ad opem eò ferendam, unde periculum oſtendebatur. Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo curſu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeò intenti

28. c. 29. *terror oculis auribuſque eſt offuſus*. & alibi. (5) Ubi cymbæ fundum maris nactæ eſſent. Tac. l. 1. Ann. c. 70. *quo levior claſſis vadoſo mari innataret, vel reciproco ſideret*. (6) Infrà cap. ſeq. & apud Polyb. l. 10. c. 14. armatorum numerus exprimitur, & quingenti memorantur. Unde pluſquam veriſimile eſt, numeri hujus notam hoc loco excidiſſe, quam ſæpius a librariis omiſſam eſſe conſtat. (7) *Ad id quod*, pro præterquam quod, ſuprà l. 3. c. 62. infrà l. 32. c. 40. & alibi. (8) Alii, *ſtagnum*, vel *ſtagna*.

C. 46. (1) H.e. ſuccedentes ad mœnia. Infrà l. 30. c. 33. *viam, quâ irruerent in ancipitia tela, belluis darent*. & iterum: *in eos ancipites ad ictum utrinque conjiciebant hoſtes*. (2) *Habebant* nempe mœnia. infrà l 36. c. 18.

ita

omnium non animi solùm fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque & adhortantium pugnantes, ut nemo antè ab tergo senserit captam urbem, quàm tela in aversos inciderunt, & utrinque ancipitem hostem habebant. tunc, turbatis defensoribus metu, & mœnia capta, & porta intus forisque pariter refringi cœpta: & mox cædendo confractis, (3) ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi. illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus, mediâ urbe in forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret (4) hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus ferè armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat; || partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. & tumulus primo impetu est captus, & Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque & præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes totâ urbe passim factæ; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum, signo dato, cædibus finis factus. ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

Præda ingens. XLVII. Liberorum capitum virile (1) secus ad decem millia capta. inde, qui cives Novæ Karthaginis erant, dimisit: urbemque & sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant; eos publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinquâ libertatis, si ad ministeria belli enisè operam navassent. Ceteram multitudinem † incolarum juvenum, ac validorum servorum, in classem ad supplementum remigum dedit. & auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde

ita modica altitudo valli erat, ut propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Suprà l. 7. c. 34. *vallem, in quâ paullo antè subjectum eum telis habuerant.* (3) Vid. not. 12. ad c. 39. suprà. (4) Nempe Scipio.

C. 47. (1) h. e. virilis sexûs. Casus quartus esse videtur, quem regat præpositio κατα vel *secundùm.* Plaut. in Rud. 1. 11 19. *Filiolam ego unam habui, eam unam perdidi. Virile secus nunquam ullum habui:* h. e. prolem virilis

perinde, ac ſi ſociorum liberi eſſent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli: || catapultæ maximæ formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta & una: || balliſtæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: || ſcorpionum majorum minorumque, & armorum teloumque, ingens numerus: ſigna militaria ſeptuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt ducentæ ſeptuaginta ſex, libras ferme omnes † pondo: argenti (2) facti ſignatique decem & octo millia & trecenta pondo: vaſorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæſtori appenſa annumerataque ſunt. tritici quadraginta millia modiûm; hordei ducenta ſeptuaginta. Naves onerariæ ſexaginta tres in portu expugnatæ captæque: quædam cum ſuis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis, & || ſparto, & navali aliâ materiâ ad claſſem ædificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Karthago ipſa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum ſociis navalibus urbem cuſtodire juſſo, ipſe in caſtra legiones reduxit: feſſoſque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie dimicaſſent, & capiendâ urbe tantum laboris periculique adiiſſent, & captâ, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnaſſent) curare corpora juſſit. Poſtero die, militibus navalibuſque ſociis convocatis, primùm Diis immortalibus laudeſque & || grates egit, qui ſe non urbis ſolùm opulentiſſimæ omnium in Hiſpaniâ uno die compotem feciſſent, ſed antè eò congeſſiſſent omnis penè Africæ atque Hiſpaniæ opes: ut neque hoſtibus quicquam relinqueretur, & ſibi ac ſuis omnia ſupereſſent. Militum deinde virtutem collaudavit, quòd eos non eruptio hoſtium, non altitudo mœnium, non inexplorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minùs tranſcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quanquam omnibus omnia deberet, præcipuum ‡ muralis

Scipio gratias diis agit.

Collaudat milites.

virilis ſexûs. Hanc locutionem ſæpe librarii corrupere. (2) Argenti tum elaborati in vaſa, tum ſignati in monetam. Sed pro *facti* legendum videtur *infecti*. Nam *vaſa argentea* mox memorantur.

Certamen de murali coronâ.

lis coronæ decus ejus esse, qui primus murum ascendisset. profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt: Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius (1) socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quàm studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius præfectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus † aderat. Ea contentio quum ‡ propè seditionem veniret, Scipio tres recuperatores (2) quum se daturum pronunciasset, qui, cognitâ causâ testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Lælio & M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit; eosque tres recuperatores † considere, & causam cognoscere jussit. Quum res eo majore ageretur certamine, (3) quòd amoti tantæ dignitatis non tam advocati, quàm moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestiâ agi: ac propè esse, ut manus inter se conserant. Ceterùm, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quæ velint, quàm quæ sciant, vera esse, & ‡ obstringere perjurio non se solùm suumque caput, sed signa militaria, & aquilas,* (4) *sacramentique religionem. Hæc se ad eum || de sententiâ P. Cornelii & M. Sempronii || deferre.* Scipio, collaudato Lælio, ad concionem † advocavit, pronunciavitque, *Se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum † escendisse: seque eos ambos, virtutis causâ, coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit. ante omnes C. Lælium præfectum classis & omni genere laudis sibimet

C. 48. (1) E militibus classicis unus: quo sensu ‡ *socii navales* in hoc toto capite intelligendi. (2) *Recuperatores* primùm dicti, qui inter populum Romanum & civitates peregrinas de privatis rebus reddendis recipiendisque cognoscebant: deinde judices, qui a prætore in privatis controversiis, quâcunque de re ageretur, dari consueverant. Infrà l. 43. c. 2. Plaut. in Bacch. 2. 3. 36. (3) Tantæ dignitatis viri priùs adfuerant certantibus, sed ita graviter, ut potiùs regerent temperarentque studia utrinque faventium, quàm accenderent; nunc ab illis abstracti, & judices dati multitudinem effrenatiorem reliquerant. (4) Religiosissimum illud sacramentum militare.

ſibimet † ipſe æquavit, & coronâ aureâ ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obſides civitatium Hiſpaniæ vocari juſſit: quorum quantus numerus fuerit, piget ſcribere, quippe quum alibi trecentos ferme, alibi ſeptingentos viginti quinque fuiſſe inveniam. Æquè & alia inter auctores diſcrepant. Præſidium Punicum alius decem, alius ſeptem, alius haud plus quàm duûm millium fuiſſe ſcribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi ſupra quinque & viginti invenias. Scorpiones majores minoreſque ad ſexaginta captos ſcripſerim, ſi auctorem Græcum ſequar Silenum (1): ſi † Valerium Antiatem, majorum ſcorpionum ſex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus eſt. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Lælium præfuiſſe claſſi; ſunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem præfuiſſe Punico præſidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii ſcriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus aſſentiri neceſſe eſt, media ſimillima veris ſunt. † Ceterùm Scipio, vocatis obſidibus, primùm univerſos bonum animum habere juſſit. *Veniſſe eos in populi Romani poteſtatem, qui beneficio, quàm metu, obligare homines malit; exteraſque gentes fide ac ſocietate junctas habere, quàm triſti ſubjectas ſervitio.* (Scipionis in obſides humanitas.) † Deinde, acceptis nominibus civitatium, recenſuit captivos, quot cujuſque populi eſſent: & nuncios domum miſit, ut ad ſuos quiſque recipiendos veniret. Si quarum fortè civitatium legati aderant, eis præſentibus ſuos reſtituit: ceterorum curam benignè tuendorum C. Flaminio quæſtori attribuit. Inter hæc e mediâ turbâ obſidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obteſtarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impenſiùs cuſtodibus commendaret. quum Scipio, (2) *nihil profectò defuturum*

C. 49. (1) Scripſit hic res Romanas a primordio urbis, teſte Dionys. l. 1. Athenæus, l. 12. c. 11. mentionem facit Sileni Calactini, qui hiſtoriam Siculam condiderit: quem quidem eundem eſſe cum hoc rerum Romanarum ſcriptore nihil vetat. (2) Polyb. l. 10. c. 18. *αυτὸς γαρ ἑτερους επιστησειν φροντιουντας, ἱνα μηδεν αυτας ελλειπῃ των επιτηδειων. καὶ τ. λ.*

Scipio

Cura mulierum. *turum*, diceret; tum rursus mulier, *Haud magni ista facimus*, inquit. *quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me cura, ætatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat.* Ætate & formâ florentes circa erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, (3)*Meæ populique Romani disciplinæ causâ facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc, ut id curem impensiùs, vestra quoque virtus dignitasque facit: quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecundè ac modestè, quàm hospitum conjuges ac matres, jussit.

Sponsa Allucii pudicè servata. L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximiâ formâ, ut, quâcunque incedebat, || converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret, (1) deperire eum sponsæ amore, ubi primùm venit, accuratiore eum sermone, quàm parentes, alloquitur. *Oratio ad eum Scipionis.* *Juvenis*, inquit, *juvenem appello, quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam tibi || cordi esse, & forma || faceret fidem, quia ipse, (2) si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto & legitimo amore) & non respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eâdem, quâ apud soceros tuos parentesque suos, verecundiâ: servata tibi est, ut inviolatum & dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. &, si me virum bonum credis esse, quales*

Scipio victui se consulturum fœminarum respondit; mulier, pudicitiæ ut consulat, rogat. (3) Ne contra mores institutaque mea populique Romani facere viderer.

C. 50. (1) Sic infrà l. 27. c. 15. *deperibat amore mulierculæ*. l. 39. c. 43. *cujus amore deperiret*. Eodem sensu dicitur *deperire aliquem*. Sic Ter. in Heaut. 3. 2. 14. *hanc si deperit*. F. (2) Si indulgere amori liceret. (3) Vid.

quales patrem patruumque meum jam antè hæ gentes norant, ſcias multos noſtri ſimiles in civitate Romanâ eſſe; nec ullum in terris populum hodie dici poſſe, quem minùs tibi hoſtem tuiſque eſſe velis, aut amicum malis. Adoleſcens, ſimul pudore & gaudio ‡ perfuſus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro ſe referendam, quoniam ſibi nequaquam ſatis facultatis, pro ſuo animo atque illius erga ſe merito, eſſet. Parentes inde cognatique virginis appellati. qui, quoniam gratis ſibi redderetur virgo, ad quam redimendam ſatis magnum attuliſſent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab ſe donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud ſe gratiam futuram eſſe, affirmantes, quàm redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando (3) tanto opere peterent, accepturum ſe pollicitus, poni ante pedes juſſit: vocatoque ad ſe Allucio, *Super dotem,* inquit, *quam accepturus a ſocero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent:* aurumque tollere, ac ſibi habere juſſit. His lætus donis honoribuſque dimiſſus domum, implevit populares (4) laudibus meritis Scipionis: *Veniſſe Diis ſimillimum juvenem, vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit. ‡

LI. Scipio retentum ſecum Lælium, dum captivos obſideſque & prædam ex conſilio ejus diſponeret, ſatis omnibus compoſitis, datâ quinqueremi, captiviſque, Magone & quindecim ferè ſenatoribus (1), qui ſimul cum eo capti erant, in navem || impoſitis, nuncium victoriæ Romam mittit. ipſe paucos dies, quibus morari Karthagine ſtatuerat, exercendis navalibus pedeſtribuſque copiis abſumpſit. Primo die legiones in armis quatuor millium ſpatio || decurrerunt: ſecundo die arma curare & tergere ante tentoria juſſit: tertio die rudibus inter

Exercet copias Scipio.

(3) Vid. † *magno opere.* (4) Supra l. 4. c. 41. *Tempanium meritis laudibus ferens.* & alibi ſæpe. Mox τὸ *delectis* delendum videtur; & a plurimis codicibus exſulat.

C. 51. (1) Intellige ex Polybio ſenatores magnæ Karthaginis.

(2) Quæ

ter ſe in modum juſtæ pugnæ concurrerunt, (2) præpilatiſque miſſilibus jaculati ſunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decurſum eſt. Hunc ordinem laboris quietiſque, quoad Karthagine morati ſunt, ſervarunt. || Remigium claſſicique milites, tranquillo in altum evecti, (3) agilitatem navium ſimulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terrâ marique corpora ſimul animoſque ad bellum acuebant. urbs ipſa || ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publicâ officinâ incluſis. dux cuncta pari curâ obibat. nunc in claſſe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus (4) adſpiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectiſque, quâ || quaſſi erant, muris, diſpoſitiſque præſidiis ad cuſtodiam urbis, Tarraconem eſt profectus, a multis legationibus protinus in viâ aditus (5). quas partim dato reſponſo ex itinere dimiſit, partim diſtulit Tarraconem, quò omnibus novis veteribuſque ſociis edixerat conventum. Et cuncti ferè, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris (6) provinciæ convenerunt. Karthaginienſium duces primò ex induſtriâ famam captæ Karthaginis compreſſerunt: deinde, ut clarior res erat, quàm ut tegi ac diſſimulari poſſet, † elevabant verbis. *Necopinato adventu ac propè furto unius diei urbem unam Hiſpaniæ interceptam. cujus rei tam parvæ præmio elatum inſolentem juvenem,* (7) *immodico gaudio ſpeciem magnæ victoriæ*

It Tarraconem.

(2) Quæ *pilas*, ſeu σφαιρας, in extremo habebant, ne læderent. ἐσφαιρωμένοις γρόσφοις, dixit Polybius. (3) Sic infrà l. 35. c. 26. *Ut novarum navium agilitatem experiretur, quotidie remigem militemque ſimulacris navalis pugnæ exercebat.* (4) Dukerus mallet *inſpiciendis*, i. e. conſiderandis & examinandis, quàm multa ſc. & quàm bona a fabris facta eſſent. Hæc propria vis τȣ *inſpicere rem:* ut ſuprà l. 6. c. 27. l. 24. c. 40. l. 25. c. 11. *Adſpicere* dicitur de minùs intento; aliquoties tamen apud noſtrum occurrit, ubi alteri locus eſſe videretur. (5) Suprà l. 5. c. 13. *libri Sibyllini ex ſenatusconſulto aditi ſunt.* (6) Nondum Hiſpania ulterior inter provincias Romanas erat. Ergo aut prolepſis eſt, aut eò reſpicit Livius, quòd Publius Cnæuſque, pater & patruus Africani, eam ferè jam provinciam fecerant. (7) Quia nempe id neceſſe erat magnum videri, de quo tam immodicum gaudium eſſet.

toriæ impoſuiſſe. At ubi appropinquare tres duces, tres victores hoſtium exercitus audiſſet, occurſuram ei extemplo domeſticorum funerum memoriam. Hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipſi ignari, quantum ſibi ad omnia virium, Karthagine amiſsâ, deceſſiſſet.

EPITOME

LIBRI VIGESIMI SEPTIMI EPITOME.

CN. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam cæsus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversùs eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugnâ Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispaniâ ad Bæculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, & vicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules, speculandi causâ progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res præterea a P. Sulpicio prætore (1) *adversùs Philippum & Achæos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum & octo: ex quo numero apparuit, quantum hominum tot præliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta sex cæsus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore operâ Claudii Neronis consulis. qui, quum Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum* (2) *electâ manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.*

Epit. l. 27. (1) Immo proconsule vid. suprà l. 26. c. 22. (2) Lege *delectâ.*

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS SEPTIMUS.

I. HIC ſtatus rerum Hiſpaniæ erat. In Italiâ conſul Marcellus, Salapiâ per proditionem receptâ, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præſidii cauſâ relicta erant, oppreſſa. Præda (& (1) aliquantum ejus fuit) militi conceſſa. tritici quoque ducenta quadraginta millia modiûm, & centum decem millia hordei inventa. Ceterùm nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt, haud procul ab Herdoneâ (2) urbe. Caſtra ibi Cn. Fulvius proconſul habebat, ſpe recipiendæ Herdoneæ, quæ poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec loco ſatis tuto poſita, nec præſidiis || firmata. Negligentiam inſitam ingenio ducis augebat ſpes ea, quòd || labare iis † adverſùs Pœnum fidem ſenſerat, poſtquam, Salapiâ amiſsâ, exceſſiſſe his locis in Bruttios Hannibalem auditum eſt. Ea omnia, ab Herdoneâ per occultos nuncios delata Hannibali, ſimul curam ſociæ retinendæ urbis, & ſpem fecere incautum hoſtem aggrediendi. exercitu expedito, ita ut famam propè || præveniret, magnis

U. c. 542. a. C. 210.

Cn. Fulvius ab Hannibale victus ad Herdoneam.

C. I. (1) Hâc compoſitione Livius ſæpe utitur. Suprà l. 9. c. 28. *Omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit.* infrà c. 11. *Iis omnibus (& multi erant) adempti equi.* Similiter infrà l. 28. c. 2. l. 29. c. 23. l. 31. c. 45. & alibi. (2) Eadem videtur urbs, atque illa

nis itineribus ad Herdoneam contendit, &, quo plus terroris hosti objiceret, acie instructâ accessit. Par audaciâ Romanus, consilio & viribus impar, copiis raptim eductis, conflixit. quinta legio & sinistra ala (3) acriter pugnam inierunt. Ceterùm Hannibal, † signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepidantium (4) invaderent, ipse (5) in Fulvii similitudinem nominis, quòd Cn. Fulvium prætorem biennio antè in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. nam, quum cominus acie & peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris a tergo tumultus, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam antè (6) legionem, quæ, in secundâ acie posita, prior ab Numidis turbata est; quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, ‡ avertit. ‡ Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi & ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prœlio millia sint, quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quàm septem, inveniam. Castris prædâque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traductâ, incendit: occidit principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tantâ clade evaserant, diversis itineribus (7) semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

illa, quæ *Ardeneæ* vocatur suprà l. 24. c. 20. (3) Milites sociales in sinistro aciei cornu positi. vid. ‡ *alæ*. (4) *Trepidare* sæpe est satagere, negotium capessere, cum festinatione & tumultu quodam. Suprà l. 23. c. 7. *otiose inambulavit, trepidante totâ civitate ad excipiendum Pœnum*. & alibi sæpe. Vid. not. 1. ad c. 51. l. 3. suprà. (5) Sic suprà l. 1. c. 51. *Hæc Aricinus in regem Romanum increpans*. (6) H. e. primùm. Rarior constructio apud aureæ latinitatis scriptores. Vide sis Tursellinum de Part. qui exempla aliquot e Celso Plinioque profert. E. (7) Utroque modo scribitur, *semermis* & *semiermis*. Similiterque variant codices in aliis vocibus cum *semi* compositis. [Mihi tamen satius videretur unam scribendi formam per totum opus constanter adhibere. E.]

II. Marcellus,

II. Marcellus, nihil admodum tantâ clade territus, literas Romam ad ſenatum de duce & exercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. *ceterùm, eundem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam † ferocem victoriâ Hannibalem contudiſſet, ire adverſùs eum, brevem illi lætitiam, quâ exſultet, facturum.* Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Conſul, ex Samnio in Lucanos tranſgreſſus, ad Numiſtronem in conſpectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, poſuit caſtra. (1) Addidit & aliam fidentis ſpeciem, quòd prior in aciem ‡ eduxit. nec detrectavit Hannibal, ut ſigna portis efferri vidit. Ita tamen (2) aciem inſtruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum applicarent. Ab horâ tertiâ quum ad noctem pugnam extendiſſent, feſſæque pugnando primæ acies eſſent, (3) ab Romanis prima legio & dextera ‡ ala, ab Hannibale Hiſpani milites & funditor Baliaris, elephanti quoque, commiſſo jam certamine, in prælium acti: diu pugna neutrò inclinata ſtetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ ſiniſtra ſubiit, & apud hoſtes integri a feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox prœlium ex tam ‡ ſegni repentè exarſit, recentibus animis corporibuſque: ſed nox incertâ victoriâ diremit pugnantes. Poſtero die Romani ab ſole orto in ‡ multum diei ſtetere in acie: ubi nemo hoſtium adverſus prodiit, ſpolia per otium legêre, & congeſtos in unum locum cremavere ſuos. Nocte inſequenti Hannibal ſilentio movit caſtra, & in Apuliam abiit:

Marcelli adverſus Hannibalem pugna.

C. 2. (1) Addidit & aliud, ex quo fiduciam itidem oſtentare videretur; nempe, quòd prior &c. (2) Vis τȣ *tamen* hæc eſt: quanquam neutra pars pugnam detrectaret, ita tamen aciem inſtruxerunt, ut non totis frontibus ſtatim concurrerent. E. (3) Sequentia, uſque ad voces *in prælium acti*, per epexegeſin intelligenda ſunt, ut dicatur ex quibus copiis prima Romanorum & Hannibalis acies conſtiterit. Quum hæ primæ acies ad noctem pugnam extendiſſent, tamdiu pugna neutrò inclinata ſtetit. Tum verò ſubſidia in prælium acta ſunt. Diſtinctionem plenam poſt participium *acti*, quam præferunt omnes editi, ſuſtulendum duxi: ex vocibus enim *commiſſo jam certamine* (h. e. ſtatim initio certaminis) certo certiùs eſt elephantos, non feſſis tandem pugnando primis aciebus, in prœlium actos eſſe, & epexegeſin continuari uſque ad vocem *acti*. Crevierius voces *Diu pugna neutrò inclinata ſtetit*, male collocatas cenſet, eaſque inſerendas poſt *applicarent*: periodo ſequenti continuatâ

abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, ‡ vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis prœlia, quàm magna, & ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens; Marcellus, nisi (4) certâ luce, & † explorato antè, non sequeretur.

Conjuratio Campanorum.

III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, ‡ locando (locavit autem omnem (1) frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum in occulto † gliscens per indicium protractum est facinus. Milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis (2) fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet † ipsos tecta || militariter coëgerat ædificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, || stramento intecta omnia, velut de industriâ, alimentis ignis. Hæc noctis unâ horâ ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. indicio ejus rei ex † familiâ Blosiorum facto, portis repentè jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxâ erant, &, quæstione acriter habitâ, damnati necatique: indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos & Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare

continuatâ usque ad *pugnam accepere*. Hoc certè mallem, si codices adducerent: sed interpunctione tantum mutatâ, locus satis expeditus mihi videtur. E. (4) Contrà *dubia lux*, Ovid. l. 11. Met. v. 596. E.

C. 3. (1) H. e. ut frumenti certum modum penderent coloni, non pecuniam. Infrà. c. 10. *ad vestimenta præsenti pecunia locanda.* (2) Sic infrà c. 11. *ut agrum Campanum fruendum locarent.* & l. 42. c. 19.

(3) *Occupare*

migrare juſſis) traducti. Inter multas magnaſque res, quæ, nunc ſecundæ, nunc adverſæ,(3)occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis || excidit memoria. M. Ogulnius & P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, (4) par numerus Romanorum ſociorumque, eódem in præſidium cum frumento miſſi ſunt.

IV. Jam æſtas in exitu erat, comitiorumque conſularium inſtabat tempus. ſed literæ Marcelli, negantis e republicâ eſſe, veſtigium abſcedi (1) ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipſe inſtaret, curam injecerant, ne aut conſulem, tum maximè res agentem, a bello avocarent, aut in annum conſules deeſſent. Optimum viſum eſt, quanquam extra Italiam eſſet, Valerium potius conſulem ex Siciliâ revocari. Ad eum literæ juſſu ſenatûs ab L. Manlio prætore urbis miſſæ, cum literis conſulis M. Marcelli: ut ex iis noſceret, quæ cauſa Patribus eum potiùs, quàm collegam, revocandi ex provinciâ eſſet. Eo ferè tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is proſpera prœlia cum Karthaginienſibus feciſſet, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quàm Karthaginienſi, nec amiciorem, quàm Romano,* affirmabant *eſſe. miſiſſe eum antea legatos in Hiſpaniam ad Cn. & P. Cornelios, imperatores Romanos. nunc ab ipſo velut fonte petere* (2) *Romanam amicitiam voluiſſe.* Senatus non legatis modò benigne reſpondit, ſed & ipſe legatos cum donis ad regem miſit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, ſellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. ‡ Protinus & alios Africæ regulos juſſi adire; iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & (3) terna pondo pateræ aureæ.

Marcellus inſtat Hannibali.

Syphacis legati ad Rom.

Rom. legati ad Syphacem.

(3)*Occupare cogitationes, animos* &c. ſuprà l. 4. c. 58. l. 5. c. 10. & alibi.
(4) Mille milites, quorum quingenti erant Romani, quingenti ſocii. Sed præſtat legere *par numerus ſociorum*: non enim liquet in exercitu urbano etiam ſocios fuiſſe. In legionibus certe non erant ſocii, & Livius multis locis ſine diſcrimine *exercitum urbanum* & *legiones urbanas* dicit. Huic Dukeri conjecturæ duo codices favent.

C. 4. (1) Infrà l. 29. c. 2. *nec antè abſceſſum eſt, quàm* &c. Ceterùm *veſtigium* regitur a præpoſitione intellectâ. [Similes ſunt locutiones, *latum*, ſeu *tranſverſum unguem diſcedere.*] (2) *Romana amicitia* eodem ſenſu occurrit ſuprà l. 25. c. 34. infrà l. 35. c. 12. l. 41. c. 23. (3) Alii *ternúm.*

Legati Alexandriam missi.

Et Alexandriam ad (4) Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius & M. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam & tunicam purpuream cum sellâ eburneâ: reginæ, (5)pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa eâ æstate, quâ hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti (6)natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aves, ad (7) compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse: Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium modo (8) exsultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: & in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniæ lucum, indicta.

Valerius Cos. Romam redit.

V. M. Valerius consul literis excitus, provinciâ exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messallâ præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque, quæ populus Karthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum annos propè sexaginta* (1) *in Siciliâ terrâ marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse* (2). *neminem Karthaginiensem in Siciliâ esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati*

num. Sed potius legendum *ternas*, nempe libras, † *pondo*. Si *terna* maneat, intellige, pondera librarum. (4) Philopatora, de quo jam mentio facta est suprà l. 23. c. 10. (5) Pallium muliebre acu pictum. *Amiculum* genus est vestimenti exterioris; ab *amicio*, quod ab *am*, sive *αμφι*, circum, et *icio*, jacio. (6) Potius *lactanti*, si verum ac perpetuum sit, quod dicit Serv. ad Virg. l. 1. Georg. v. 315. *inter* lactantem & lactentem *hoc interesse, quòd* lactans *est, quæ lac præbet*, lactens *cui lac præbetur*. (7) Nomen vici alicujus, sive oppiduli. (8) Sic *pecorum modo* infrà c. 41. *fugientium modo*. l. 28. c. 16. *ferarum modo* l. 30. c. 13.

C. 5. (1) Ab anno nimirum u. c. 488. a quo hic quinquagesimus quintus annus agitur. (2) Vid. not. 1. ad c. 21. l. 26. suprà.

(3) Supple

fugati afuerint, non esse (3) *: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere : desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem (4) a consule, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem latâ. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improvisò in agrum Uticensem ‡ exscensionem fecit : eumque latè depopulatus, multis mortalibus cum aliâ omnis generis prædâ captis, ad naves rediit, atque in Siciliam ‡ transmisit : tertiodecimo die, quàm profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habitâ, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissâ, Galæ filio, acerrimo juvene, Karthagine esse ; & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur : ut is, quàm maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali. in eo positam victoriam credere Karthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam.* Hæc recitata a consule ita movêre senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causâ dici, & extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quòd consul in Siciliâ se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat : Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italiâ (5) terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de eâ re consuleret,

Concertatio de dictatore dicendo.

(3) Supple, *in Siciliâ*. Vult omnes Siculos in Siciliam rediisse, qui metu &c. (4) H. e. fidem consulis, sive a consule datam. Ita *bellum a Volscis & Æquis, exercitus ab Æquis* suprà l. 3. c. 22. *classis ab Hierone* l. 22. c. 37. Vid. † *ab Ardeâ legati.* (5) Meliùs abesset *τὸ in*. Hæc autem sic accipienda sunt, ut nullus extra Italiam ager pro Romano haberetur, non ut omnis Italiæ ager Romanus esset; ut colligitur ex c. 29. infrà. Nimirum *ager Romanus* habitus fuisse videtur, quilibet Italiæ ager, qui Romanorum ditionis esset.

conſuleret, ita decrevit ſenatus, *Ut conſul priùs, quàm ab urbe diſcederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus juſſiſſet, diceret dictatorem. Si conſul noluiſſet, prætor populum rogaret: ſi ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum conſul ſe populum rogaturum negaſſet, quod ſuæ poteſtatis eſſet, prætoremque vetuiſſet rogare; tribuni plebis rogarunt, plebeſque ſcivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. ſed, quo die id plebis concilium futurum erat, conſul clam nocte in Siciliam abiit: deſtitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas cenſuerunt, ut deſertæ ab collegâ reipublicæ ſubveniret, diceretque, quem populus juſſiſſet, dictatorem. Ita a M. Claudio conſule Q. Fulvius dictator dictus, & ex eodem plebiſcito & ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Craſſus pontifex maximus magiſter equitum dictus.

Q. Fulvius dictator.

VI. Dictator poſtquam Romam venit, Cn. (1) Sempronium Blæſum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum miſit, in locum C. Calpurnii prætoris; quem, ut Capuæ exercituique ſuo præeſſet, literis excivit. Ipſe comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. Galeria ‖ juniorum, quæ ſorte † prærogativa erat, Q. Fulvium & Q. Fabium conſules dixerat, eodemque † jure vocatæ inclinaſſent, ni tribuni plebis C. & L. Arennii ſe interpoſuiſſent: qui, *neque magiſtratum* (2) *continuari ſatis* ‡ *civile eſſe*, aiebant; *& multo fœdioris exempli, eum ipſum creari, qui comitia haberet. Itaque, ſi ſuum nomen dictator* ‡ *acciperet, ſe comitiis interceſſuros: ſi aliorum, præterquam ipſius,* †*ratio haberetur, comitiis ſe moram non facere* (3). Dictator cauſam comitiorum auctoritate ſenatûs, plebiſcito,

Comitia.

C. 6. (1) *C. Sempronium* legunt codices aliquot; quod & ſe probaſſe dicit Drakenborchius, ut ſit idem C. Sempronius Blæſus, qui anno priore Cn. Fulvium accuſavit, ſupra l. 26. c. 2. additque *Cnæi* prænomen circa hoc tempus a gente Semproniâ uſurpatum non reperiri, *Caii* ſæpe. Credo igitur virum doctum C. pro *Cn.* in contextum recipere voluiſſe. (2) Ex dictatore conſulem fieri. Neque enim de proconſulatu Fulvii intelligi poteſt; quia proconſulatus non eſt *magiſtratus*, ſed *imperium.* (3) H. e. non facturos. Sic ſuprà. l. 4. c. 53. *ſi injuſti domini*

cito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italiâ esset, ex iis, qui consules fuissent, quos & quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset. exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli* (4), *qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profectò nunquam sivisset.* His orationibus quum diu certatum esset, postremò ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, (5) staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres, & expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintùm, Q. Fulvius Flaccus quartùm. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictaturâ se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primò, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit, & cum prædâ omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. † F (6). Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius † rex sacrorum mortuus est, & M. Æmilius Papus maximus † curio. neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem *Censores.*

mini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere. infrà l. 40. c. 25. *negante Paullo, nisi cum deditis pacisci se pacem.* Sall. in Jug. c. 14. *si ea fecissem, in vestrâ amicitiâ, exercitum, divitias, munimenta regni habere.* (4) Anno u. c. 460. (5) Vid. not. 5. ad c. 6. l. 7. suprà, & ‡ *stabitur consilio.* (6) Observent tirones hanc verborum collocationem in hâc re semper obtinere, ut inter nomen & cognomen voces, *Ti. F.* similesve inserantur

lonem (7) & P. Licinium Craſſum, maximum pontificem. Craſſus Licinius nec conſul, nec prætor antè fuerat, quàm cenſor eſt factus. ex ædilitate ‡ gradum ad cenſuram fecit. Sed hi cenſores neque ſenatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt: mors (8) diremit L. Veturii. inde & Licinius cenſurâ ſe abdicavit. Ædiles curules L. Veturius & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum inſtaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius & L. Porcius Licinus ex || mulctaticio argento ſigna ænea ad Cereris dedere: & ludos, pro temporis ejus copiâ, magnifici apparatus fecerunt.

Lælius ex Hiſpania Romam venit.

VII. Exitu anni hujus, die quarto & triceſimo, quàm ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit: iſque, cum agmine captivorum ingreſſus urbem, magnum concurſum hominum fecit. Poſtero die in ſenatum introductus, captam Karthaginem, caput Hiſpaniæ, uno die, receptaſque aliquot urbes, quæ defeciſſent, novaſque in ſocietatem adſcitas, expoſuit. Ex captivis comperta his ferè congruentia, quæ in literis fuerant (1) M. Valerii Meſſallæ. Maximè movit Patres Haſdrubalis tranſitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis ſubſiſtentem (2). Productus & in concionem Lælius eadem || ediſſeruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione geſtas ſupplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hiſpaniam juſſit. Karthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud neſcius, quoſdam eſſe, qui anno inſequenti captam tradiderint: (3) quod mihi minùs † ſimile veri viſum eſt, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hiſpaniâ conſumpſiſſe. Q. Fabio Maximo quintùm, Q. Fulvio Flacco quartùm conſulibus, Idibus Martiis, quo die magiſtratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum

U. c. 543. a. C. 209. Q. Fabio V. Q. Fulvio IV. Coſs.

inſerantur. E. (7) *Philus* & *Philo* diverſa Romanorum cognomina fuere; illud genti Furiæ, hoc genti Veturiæ aliiſque competebat. (8) Vid. ſuprà. l. 5. c. 31.

C. 7. (1) Vid. ſuprà c. 5. (2) i. e. vix parem. Ita Brutus ad Cic. l. 11. Fam. Ep. 10. *Non, ſi Varronis theſauros haberem, ſubſiſtere ſumptui poſſem.* (3) *Quod* ſæpe hoc modo παρέλκει. Infrà l. 32. c. 37. *Quod ut ſatis apparuit, non tædere belli ſenatum.* l. 29. c. 34. *Quod ubi Scipioni relatum eſt, æſtiva ſub tectis equitem agere.* Similiter ſuprà l. 6. c. 7. & alibi. (4) Lege

titum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Galliâ, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Siciliâ M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruriâ C. Calpurnius præfuisset, decretæ. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. (4) C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, (5) legiones decretæ. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim (6) prorogatum in Siciliâ imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub quâ Cannenses militabant, quique ex prætoris (7) Cn. Fulvii exercitu, ob similis † iram fugæ, missi eò ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardiniâ legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio, (8) eâdem legione eâdemque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum

Provinciæ & exercitus.

(4) Lege *L. Veturius*, qui Galliam provinciam sortitus fuerat, ut constat tum ex iis quæ suprà habentur hoc ipso capite, tum ex c. 10 & 22. infrà. (5) Suprà c. 2. legiones prima & secunda in exercitu Marcelli memorantur. Infrà verò c. 12 & 14. in ejusdem proconsulis exercitu duodevicesima & vicesima. Et tamen se militibus, quibus hoc anno præerat, etiam anno præcedenti præfuisse, Marcellus infrà indicat c. 13. Hæc quemadmodum in concordiam redigenda sint, nondum liquet. (6) Sic suprà l. 3 c. 50. *illis quoque enim filias....esse.* (7) Triennio antè circa Herdoneam ab Hannibale victi. vid. suprà l. 25. c. 21. (8) At suprà l. 26. c. 28. Sulpicius *exercitum omnem præter socios navales jussus dimittere est*, ex sententiâ Lævini, qui exposuerat in senatu *legionem* ex Macedoniâ *deduci posse: classem satis esse ad arcendum Italiâ regem.* Necnon infrà c. 22. ubi provinciarum et exercituum anno sequenti divisio refertur, *P. Sulpicio, ut eâdem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est*; nullâ legionis mentione factâ. Hinc videtur, vel Livium hoc loco hallucinatum esse, vel ejus librarios peccasse.

imperium

imperium. triginta quinqueremes ex Siciliâ Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: ceterâ classe prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispaniâ quicquam mutatum, nisi quòd non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum annum partita imperia.

C. Mamilius primus ex plebe maximus curio.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi † curionis, quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam † rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati ad senatum † rejecerunt. Senatus populi ‡ potestatem (1) fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. De-

Flamen Dialis invitus inauguratur C. Valerius.

cemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex malâ famâ in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen (2) captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum & ceremoniarum cepit, ita repentè exuit antiquos mores, ut nemo totâ juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum

Jure sacerdotii senatum ingreditur.

priorum repetivit, ut in senatum introïret. Ingressum eum curiam quum L. (3) Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii

C. 8. (1) Censuit rem populi arbitrii esse, curionem maximum creare seu e Patribus, seu e plebe. Sall. in Jug. c. 79. *Græci optionem Karthaginiensium faciunt.* (2) Verbum in hâc re proprium. Dicebatur enim flamen *capi*, vestalis *capi*, i. e. eligi a pontifice maximo. Ideo autem Licinius Flaccum flaminem cepit, vel quòd speravit, id quod evenit, fore ut animus ejus curâ sacrorum occupatus vitia exueret; vel quòd adolescens ob pravos mores nullum aliud publicum munus adipisci posse videretur. (3) Lege *P. Licinius.* Nemo hoc anno Licinius prætor fuit, at

dotii repetebat: datum id cum togâ prætextâ, & fellâ curuli, & (4) flaminio effe. Prætor, non exoletis vetuftate annalium exemplis ftare jus, fed recentiffimæ cujufque confuetudinis ufu. volebat: nec patrum, nec avorum memoriâ Dialem quenquam id jus ufurpaffe. Tribuni, rem inertiâ flaminum obliteratam ipfis, non facerdotio, damno fuiffe, quum æquum cenfuiffent, ne ipfo quidem contrà tendente prætore, magno affenfu Patrum plebifque, flaminem in fenatum introduxerunt; omnibus ita exiftimantibus, magis fanctitate vitæ, quàm facerdotii jure, rem eam flaminem obtinuiffe. Confules priùs, quàm in provincias irent, duas urbanas legiones;(5)in fupplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, fcripferunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius conful C. Fulvio Flacco legato (frater hic confulis erat) in Etruriam dedit ducendum, & legiones, quæ in Etruriâ erant, Romam deducendas. Et Fabius conful reliquias exercitûs Fulviani conquifitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta fex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconfulem juffit: atque ab eo duas legiones & triginta quinqueremes accipere (6). Nihil hæ eductæ ex infulâ legiones minuerunt nec viribus nec fpecie ejus provinciæ præfidium. nam quum, præter egregiè fuppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet (7), Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites fcripfit. Ea externa auxilia quum fingulis Romanis legionibus adjunxiffet, duorum fpeciem exercituum fervavit: altero L. Cincium partem infulæ, quâ regnum Hieronis fuerat, tueri juffit; altero ipfe ceteram infulam tuebatur, (8) divifam quondam Romani Punicique imperii finibus; claffe quoque

Exercitus in Siciliâ.

at fequenti duo *Publii* Licinii, Varus & Craffus, ille urbanus, hic peregrinus; urbanum autem intelligit. Vid. infrà c. 21. & 22. (4) Omnino dele *τὸ* &, ut vox *flaminio* accipiatur in dandi cafu. De prætextâ & fella curuli flaminis Dialis eft fuprà l. 1. c. 20. (5) Supple &. Et, præter has duas legiones, fcripferunt quantum in fupplementum opus erat &c. (6) Nempe in Italiam deportandas. Quatuor autem legiones in Siciliâ tunc temporis fuere. Vid fuprà l. 26. c. 1. 28 & 29. (7) Nempe Valerius proconful. (8) Vitium aliquod huic loco ineffe videtur. Etenim ante primum Punicum bellum initum nihil in Siciliâ poffidebant

quoque navium ſeptuaginta partitâ, ut omni ambitu litorum præſidia oræ maritimæ eſſent. Ipſe cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viſeret agros, cultaque ab incultis notaret, & perinde (9) dominos laudaret caſtigaretque. Ita tantum eâ curâ frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æſtiva acturus eſſet, poſſet præberi.

IX. Ceterùm tranſportati milites in Siciliam (& erant major pars Latini nominis ſociorumque) propè magni motûs cauſa fuere: adeò ex parvis ſæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos ſociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, ſtipendiis exhauſtos eſſe. quotannis ferme clade magnâ pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo abſumi: magis perire ſibi civem, qui ab Romano miles lectus ſit, quàm qui a Pœno captus. quippe ab hoſte gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exſilium veriùs, quàm in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum ſeneſcere Cannenſem militem, moriturum antè, quàm Italiâ hoſtis (quippe nunc (1) quum maximè florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem ſuperfuturum. Itaque, quod propediem res ipſa negatura ſit, priuſquam ad ultimam ſolitudinem atque egeſtatem perveniant, negandum populo Romano eſſe. Si conſentientes in hoc ſocios videant Romani, profectò de pace cum Karthaginienſibus jungendâ cogitaturos. aliter nunquam, vivo Hannibale, ſine bello Italiam fore.* Hæc acta in conciliis. (2) Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex iis duodecim, quum omnium legationes Romæ eſſent, negaverunt conſulibus (3) eſſe,

† *Querelæ ſociorum & Latini nominis.*

Coloniæ 12. negant ſe daturas milites Romanis.

poſſidebant Romani: eo finito Romani partem illam, quæ antea imperii Punici fuerat, obtinuerant, & in formam provinciæ, quæ poſtea *vetus provincia* dicta eſt, redegerunt. Pro *Romani* Dukerus conjicit legendum *regii*, nempe Hieronis. (9) Gronovius conjicit *proinde;* cui etiam Drakenborchius favere videtur. At ſi vulgatum *proinde* prætuliſſet, pace tantorum virorum dixerim, haud dubiè in *perinde* mutandum foret. Vid. not. 3. ad c. 37. l. 4. ſuprà. E.

C. 9. (1) Hoc præcipuè tempore. Sic infrà l. 29. c. 17. *quæ...aut a veſtro præſidio nunc quum maximè patimur.* Ter. Ad. 4. 1. 2. *Nunc quum maximè operis aliquid facere credo.* Similiter *tum quum maximè* infra. l. 40. c. 13. & alibi. (2) Sigonius enumerat tres & quinquaginta colonias a Romanis

(3) esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Novâ re consules icti, quum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quàm leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere*, aiebant, (4) *quod consules, in senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, &, tanquam † integrâ re, locuti magis, quàm ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde* (5) *oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causâ missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam, tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ † esse.* Quum † alternis hæc consules diu jactassent. nihil moti legati, *neque se, quod domum renunciarent, habere*, dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset.* Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, (6)*actum de imperio*, diceret. *idem alias colonias facturas; idem socios † consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.*

Castigantur a Coss.

†

X. Consules hortari & consolari senatum, & dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quæ officio* || *decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, (1)agerent, facerentque, ut e republicâ ducerent; pertentatis priùs aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsiveruntque

Romanis ab u. c. ad hoc tempus deductas. (3) *Consulibus*, non cum *esse*, sed cum *negaverunt* jungendum. E. (4) Quod consules in senatu pronunciare non auderent. (5) Nempe ab Româ. (6) Suprà l. 1. c. 47. *jam de Servio actum rati. Actum est*, verba sunt desperationis sollennia. *Acta hæc res est: perii.* Ter. Heaut. 3. 3. 3.

C. 10. (1) Suprà l. 22. c. 11. *Cetera omnia ageret faceretque, ut e repub lica*

quæſiveruntque ab iis, † *ecquid milites ex* || *formulâ paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus reſpondit: *& milites ex formulâ paratos eſſe: &, ſi pluribus opus eſſet, plures daturos: &, quicquid aliud imperaret velletque populus Romanus,* || *enisè facturos. ad id ſibi neque opes deeſſe, animum etiam* † *ſupereſſe.* Conſules, ſibi parum videri, præfati, pro merito eorum, ſuâ voce collaudari eos, niſi univerſi Patres iis in curiâ gratias egiſſent, ſequi in ſenatum juſſerunt. Senatus, quàm poterat honoratiſſimo decreto allocutus eos, mandat conſulibus, ut ad populum quoque eos producerent, &, inter multa alia præclara, quæ ipſis majoribuſque ſuis præſtitiſſent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem poſt tot ‡ ſecula ſileantur, fraudenturve laude ſuâ. Signini fuere, & Norbani, Saticulanique, & Brundiſini, & Fregellani, & Lucerini, & Venuſini, & Hadriani, & Firmani, & Ariminenſes: & ab altero mari, Pontiani, & Pæſtani, & Coſani: & mediterranei, Beneventani, & Æſernini, & Spoletini, & Placentini, & Cremonenſes. Harum coloniarum ſubſidio tum imperium populi Romani † ſtetit: iiſque gratiæ & in ſenatu, & ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a conſulibus. ea tacita caſtigatio maximè ex dignitate populi Romani viſa eſt. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, conſulibus, aurum ‡ viceſimarium, quod in ſanctiore ærario ad ultimos caſus ſervabatur, promi placuit. Prompta ad quatuor millia pondo auri. inde quingena pondo data conſulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio proconſulibus, & L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam ſortitus erat; additumque Fabio conſuli centum pondo auri præcipuum(2), quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero uſi ſunt ad veſtimenta (3) præſenti pecuniâ locanda exercitui, qui in Hiſpaniâ bellum ſecundâ ſuâ famâ duciſque gerebat.

Reliquæ in officio ſunt.

Aurum viceſimarium.

lica duceret. & alibi ſæpe. (2) In hunc uſum ſingularem, ut &c. *for this ſpecial purpoſe.* Ita locutionem hanc accipiendam cenſeo. Utinam verò ceteri interpretes alto ſilentio locum non præteriiſſent. E. (3) Vid. not. 1. ad c. 3. ſupra.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, & Ostiæ lacus (1), & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ (2) intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in coronâ erat, in manus sponte suâ prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, (3) volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, & Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem: quos androgynos vulgus (ut pleraque (4), faciliore ad duplicanda verba Græco sermone) appellat: & lacte pluisse, & cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus † procurata, & supplicatio circa omnia † pulvinaria, & (5) obsecratio in unum diem indicta: & decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies & censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, ut agrum Campanum (6) fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum (7) in plebem est, plebesque scivit. || Senatûs lectionem contentio inter censores de (8) principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterùm Cornelius *morem traditum a patribus sequendum* aiebat. *ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:* is

Prodigia.

Censores.

De legendo principe senatûs con[illegible]tio.

C. 11. (1) Crevierius, in minore suâ editione, conjicit legendum *lucus*. (2) Sic Plaut. in Mil. 2. 6. 55. *intus domum*. De æde Fortis Fortunæ vid. suprà l. 10. c. 46. (3) *Vulturius* infrà c. 23. & l. 41. c. 22. [At utcunque librarii scribendo variaverint, quidni eadem vox eâdem formâ nunc constanter scribatur, aut *volturius*, aut *vulturius*? E.] (4) Græcè, ut pleraque hujusmodi, quia sermo Græcus aptior, quàm Latinus, compositioni vocum. Hunc locum Crevierius, in editione minoris formæ, malè interpretatur; quasi diceret Livius, sermonem Græcum in plerisque faciliorem esse, quam Latinus. E. (5) Vid. not. 2. ad c. 21. l. 4. suprà. & in tomi primi indice, ad vocem *obsecratio*, notas numerales muta in 286. (6) Vid. not. 2. ad c. 3. suprà, ubi memoravit Livius agrum Campanum a Fulvio locatum esse. Sed nimirum hîc res sollenniore ritu peragitur a censoribus. (7) Mallemus *ad plebem:* quomodo ubique loquuntur antiqui scriptores. (8) Princeps senatûs

is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eodem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Hannibale judice,* (9) *victurus esset.* Quum diu certatum verbis esset, concedente collegâ, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo ‡ præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Siciliâ erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent (10) iis, quæ equo publico emeruerant, sed dena (11) stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes † ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

Notati Cannenses equites.

XII. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui & collegam coràm obtestatus, & per literas Marcellum, ut quàm acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: eâ urbe ademptâ hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum (1) respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italiâ fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præsidii, quod

Fabius statuit Tarentum oppugnare.

natûs fuit, qui primus a censore in senatum lectus erat, primusque in senatu sententiam rogabatur. Sall. in Jug. c. 25. *M. Scaurus...consularis, & tum senati princeps.* Lectio autem senatûs utriusque censoris fuit; principis senatûs, unius tantùm, cui id sorte obtigerat. (9) Probaturus esset. Sic Hor. l. 1. Sat. 2. v. 134. *Fabio vel judice vincam.* Sat. 3. v. 113. *Nec vincet ratio hoc.* Cic. pro Cluent. c. 44. *Vince deinde virum bonum fuisse Oppianicum.* (10) Vid. not. 6. ad c. 7. l. 5. suprà. (11) Tot enim annis finiebatur equestris militiæ tempus.

C. 12. (1) Nec fidum a tergo perfugium habenti, quò se reciperet. Ceterùm distinctionem maximam post *in Italia fore* sublatam mallem: nec

quod ab Lævino consule adversùs Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrnâ (sicut antea dictum est) ex Siciliâ traducta, || rapto vivere (2) hominum assuetorum. additi erant Bruttiorum || indidem (3) perfugæ, & audaciâ & audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primùm agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solùm, sed etiam avidè, exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summâ vi urbem oppugnabant. Marcellus, & consulis literis excitus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quàm se, esse, ubi primùm in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. ceterùm, ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, (4) castraque castris conferebat: &, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in † munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: &, quum jam nox instaret, Marte æquo discessum est. castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce primâ Marcellus in aciem copias eduxit. nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. urgere atque instare eum. non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem & Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prœlio*

Marcellus ad Canusium Hannibali occurrit.

Prælium æquo Marte.

nec malè Crevierius voces, *ea urbe...fore*, notâ parentheseos inclusit. (2) *τὸ hominum* aut hîc, aut ad *octo millia* abundare videtur. De multitudine ab Agathyrnâ traductâ, vid. suprà l. 26. c. 40. (3) Nempe ex Rhegio. (4) Sic infrà c. 27. *ut nunquam satis castra castris collata duceret.* c. 47. *cum quo castra collata haberit.* Suprà quoque l. 10. c. 32. l. 26. c. 12.

(5) Socii

Alterum prælium in quo superior Pœnus.

prælio haud incruentus abeat, quietiùs deinde tranquilliùsque eum bellaturum. His irritati adhortationibus, ſimulque tædio ferociæ hoſtium quotidie inſtantium laceſſentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum ampliùs duabus horis eſt. cedere inde ab Romanis dextra ala & (5) extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodeviceſimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii ſegniter ſubeunt, turbata tota acies eſt, dein prorſus fuſa ; &, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugnâ fugâque † ad duo millia & ſeptingenti civium ſociorumque : in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Helvius. Signa militaria quatuor de alâ, prima quæ fugit ; duo de legione, quæ cedentibus ſociis ſucceſſerat, amiſſa.

Exercitus acriter a Marcello increpitus.

XIII. Marcellus, poſtquam in caſtra reditum eſt, concionem adeò ſævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio, per diem totum infeliciter tolerato, triſtior iis irati ducis oratio eſſet. *Diis immortalibus,* (1) *ut in tali re, laudes* || *grateſque,* inquit, *ago, quòd victor hoſtis, cum tanto pavore* † *incidentibus vobis in vallum portaſque, non ipſa caſtra eſt aggreſſus. deſeruiſſetis profectò eodem terrore caſtra, quo omiſiſtis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repentè, qui, & cum quibus pugnaretis, oblivio animos* (2)*cepit? nempe iidem ſunt hi hoſtes, quos vincendo & victos ſequendo priorem æſtatem abſumpſiſtis ; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies inſtitiſtis ; quos levibus præliis fatigaſtis ; quos heſterno die nec iter facere, nec caſtra ponere paſſi eſtis.* (3) *Omitto ea, quibus gloriari poteſtis : cujus & ipſius pudere ac pœnitere vos oportet, referam. nempe, æquis manibus heſterno*

(5) Socii pars *alares* erant, pars *extraordinarii.* Ex omni enim ſociali exercitu eligebantur optimi quique, (ex equitibus pars tertia, ex peditibus quinta) quos a ceteris abjungebant, & vocabant *extraordinarios.* Reliquos in duas alas, dextram & ſiniſtram dividebant. Polyb. l. 5. c. 24.

C. 13. (1) Vid. ‡ *ut* ad modificationem adhibitum. E. (2) Infrà l. 38. c. 46. *oblivio Deorum capiat pectora veſtra.* Sic infra l. 35. c. 19. *pavor omnes cepit.* (3) Omitto dicere, quantum degeneraſtis a priſtinâ virtute; ab heſternâ, non dicam virtute, ſed ignaviâ degeneraſtis.

(4) Sic

hesterno die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies (4) *attulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantùm atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, tergo vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset?* (5) *Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primùm fugati exercitûs dedistis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego verò experiar*, inquit, *milites: & vos crastino die in aciem educam, ut victores potiùs, quàm victi, veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis (6) gladiis discinctos ‡ destituit; &, ut postero die omnes, equites, pedites armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac meritò sese increpitos; neque illo die virum quenquam in acie Romanâ fuisse, præter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregiâ victoriâ esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat, pronunciatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciam* (7) *inducturum. edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis universisque, ne priùs hesternæ fugæ, quàm hodiernæ victoriæ, fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, (8) viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nunciatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde *Tertium prælium.*

(4) Sic infrà l. 42. c. 50. *Multa diem tempusque afferre posse.* (5) Hactenus gloriabatur Hannibal cæsas a se Romanas legiones; at non ante hunc diem integras fugaverat. (6) Evaginatis, nudatis; ut major esset labor in tenendo. Suprà l. 8. c. 7. *destrictam cernentes securim.* (7) Infrà cap. seq. *elephantos in primam aciem induci jussit.* l. 34. c. 15. *subsidiariis cohortibus in pugnam inductis.* (8) *Vires* dicuntur *sufficere* suprà l. 2. c. 8.

canere juſſit, copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto, quàm pridie, acriùs eſt: Pœnis ad † obtinendum heſternum decus adnitentibus, Romanis ad (1) demendam ignominiam. Siniſtra (2) ala ab Romanis & cohortes, quæ amiſerant ſigna, in primâ acie pugnabant, & legio viceſima ab dextro cornu inſtructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant, Marcellus mediam aciem, hortator teſtiſque præſens, firmabat. Ab Hannibale Hiſpani primam obtinebant frontem, & (3) id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna eſſet, Hannibal elephantos in primam aciem induci juſſit: ſi quem injicere ea res tumultum ac pavorem poſſet. Et primò turbarunt ſigna ordineſque, & partim occulcatis, partim diſſipatis terrore, qui circà erant, nudaverant unâ parte aciem. latiùſque fuga manaſſet, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, ſigno arrepto (4) primi haſtati, manipulum ejus ſigni ſe ſequi juſſiſſet. duxit, ubi maximè tumultum conglobatæ belluæ faciebant, pilaque in eas conjici juſſit. Hæſere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam (5) confertâ turbâ. ſed ut non omnes vulnerati ſunt; ita, in quorum tergis infixa ſtetere pila, (ut eſt (6) genus anceps) in fugam verſi etiam integros avertêre. Tum jam non unus manipulus, ſed pro ſe quiſque miles, qui modò aſſequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in ſuos belluæ; tantoque majorem ſtragem edere, quàm inter hoſtes ediderant, quanto acriùs pavor conſternatam (7) agit, quàm inſidentis magiſtri imperio regitur. In perturbatam tranſ-

C. 14. (1) *Demere ignominiam* ſuprà eſt l. 2. c. 6. infrà l. 41. c. 3. Necnon *delere ignominiam* infrà l. 39 c. 30. (2) Legendum videtur *Siniſtro* & mox *legio duodeviceſima*. Ita copiæ, quæ pridie rem malè geſſerant, erunt in primâ acie, quemadmodum Marcellus pronunciaverat; (vid. c. 12. & 13. ſuprà; & quidem ala ac cohortes, quæ ſigna amiſerant, ſiniſtro, legio 18ma. dextro cornu. Certè mox dicit *cornibus præerant*. At ſi vulgatum ſervamus, unius tantùm dextri cornu antea meminit Livius. [Legere mallem, tranſpoſitis duabus vocibus, *Siniſtrâ ab Romanis, ala* &c. ſiniſtrâ ſc. parte: idque Perizonium voluiſſe puto. E.] (3) Sic infrà l. 28. c. 14. *quod roboris in acie hoſtium erat*. & alibi ſæpe. Aliter dixit *id robur toto exercitu erat*. l. 39. c. 30. (4) Primi manipuli Haſtatorum. (5) Potiùs *tum*. Ipſæ belluæ ob molem patent ictibus; ſed *tum* eo magis, quòd conferta erat turba. (6) Ut eſt bellua, quæ tam in ſuos, quàm in hoſtes, ruat. (7) Nempe belluam.

cursu

curſu belluarum aciem ſigna inferunt Romani pedites: & haud magno certamine diſſipatos trepidanteſque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec antè finis ſequendi eſt factus, quàm in caſtra paventes compulſi ſunt. Nam † ſuper alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipſâ portâ corruerant, coactique erant milites per foſſam vallumque ruere in caſtra. ibi maxima hoſtium cædes facta: cæſa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & ſeptingenti de duabus legionibus, & ſociorum ſupra mille & trecentos occiſi: vulnerati permulti civium ſociorumque. Hannibal nocte proximâ caſtra movit. Cupientem inſequi Marcellum prohibuit multitudo ſauciorum. Speculatores, qui proſequerentur agmen, miſſi, poſtero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere.

Vincit Marcellus.

XV. (1) Iiſdem ferè diebus & ad Q. Fulvium conſulem Hirpini, & Lucani, & Volcentes, traditis præſidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt ſeſe, clementerque a conſule, cum verborum tantùm caſtigatione ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis ſimilis ſpes veniæ facta eſt: quum ab iis Vibius & Pactius fratres, longè nobiliſſimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes veniſſent. Q. Fabius conſul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipſis faucibus portûs poſuit caſtra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque mœnium oppugnandorum, partim tormentis & ſaxis omnique miſſilium telorum genere inſtruit, onerarias quoque, non eas ſolùm, quæ remis agerentur; ut alii machinas ſcalaſque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, † ab aperto mari ut urbem aggrederentur, inſtructæ paratæque ſunt. Et erat || liberum mare, claſſe Punicâ, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram tranſmiſsâ. In Bruttiis interim (2) Caulonis oppugnatores

Fabius Tarentum oppugnat.

C. 15. (1) Diviſionem capitum Crevierianam ſequor, quæ, ubi a Drakenborchianâ diverſa, plerumque melior eſt. (2) Vid. ſuprà c. 12.
(3) Suprà

tores, ſub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum, a præſenti impetu tutum, ſe recepere. Fabium, Tarentum obſidentem, (3) leve dictu ‡ momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. ‡ Præſidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. ejus præſidii præfectus (4) deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii conſulis erat. Is, certior literis ſororis factus de novâ conſuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, ſpem nactus per ſororem quólibet impelli amantem poſſe, quid ſperaret, ad conſulem detulit. quæ quum haud vana cogitatio viſa eſſet, (5) pro perfugâ juſſus Tarentum tranſire, ac per ſororem præfecto conciliatus, primò occultè animum ejus tentando, dein, ſatis exploratâ levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem cuſtodiæ loci, cui præpoſitus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles, nocte per intervalla ſtationum clam ex urbe emiſſus, ea, quæ acta erant, quæque ut agerentur, convenerat (6), ad conſulem refert. Fabius vigiliâ primâ, dato ſigno iis, qui in arce (7) erant, quique cuſtodiam portûs habebant, ipſe circuito portu ab regione urbis in orientem versâ occultus conſedit. Canere inde tubæ ſimul (8) ab arce, ſimul a portu & ab navibus, quæ † ab aperto mari appulſæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde (9) minimum periculi erat, de induſtriâ ortus. Conſul interim ſilentio continebat ſuos. Igitur Democrates, qui præfectus antea claſſis fuerat, fortè illo loco (10) præpoſitus, poſtquam quieta omnia circa ſe vidit, alias partes eo tumultu perſonare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem ſuam conſul aliquam vim faceret, ſignaque inferret, ‡ præſidium ad arcem, unde maximè terribilis ‡ accidebat

Tarentum proditione captum.

(3) Suprà c. 9. *adeò ex parvis ſæpe magnarum momenta rerum pendent.* (4) Vid. not. 1. ad c. 50. l. 26. ſuprà. (5) Vid. ‖ *pro domino.* (6) Alii *convenerant.* Utrumque probum. (7) Quam tenebant Romani, diu ibi obſeſſi. E. (8) *Simul... ſimul* frequens eſt apud noſtrum; ut ſuprà l. 7. c. 7. l. 9. c. 39. infrà l. 31. c. 42. & alibi. (9) Infrà l. 44. c 5. *minimum pedibus itineris confectum.* (10) Sic ſuprà l. 5. c. 8. *Eâ regione, quâ M. Sergius . . . præerat.* Similiter *præeſſe*, vel *præponi in aliquo loco*, ſuprà l. 25. c. 16. l. 27. c 41. [Ceterùm intellige locum illum, unde Fabius occultus

‡ accidebat fonus, traducit. Fabius, quum & ex temporis fpatio & ex filentio ipfo (quòd, ubi paullo antè || ftrepebant excitantes vocantefque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas cuftodias fenfiffet; ferri fcalas ad eam partem muri, quâ Bruttiorum cohortem præfidium agitare (11) proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Eâ primùm eft captus murus, adjuvantibus recipientibufque Bruttiis: & tranfcenfum in urbem eft. inde & proxima ‡ refracta porta, ut frequenti agmine figna inferrentur. Tum, clamore fublato, fub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnefque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in fe || converterunt.

XVI. Prœlium in aditu fori majore impetu, quàm perfeverantiâ, commiffum eft. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantùm conjectis, priùs penè, quàm confererent manus, terga dederunt, dilapfique per nota urbis itinera in fuas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates fortiter pugnantes cecidere. (1) Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio avectus effet; vagus paullo pòft equus errans per urbem cognitus; corpus nufquam inventum eft. creditum vulgò eft, in puteum apertum ex equo † præcipitaffe. Karthalonem autem, præfectum præfidii Punici, cum commemoratione paterni hofpitii, pofitis armis, venientem ad confulem, miles obvius obtruncat. (2) Alii alios paffim fine difcrimine armatos, inermes, cædunt, Karthaginienfes Tarentinofque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, feu per errorem, feu vetere in eos infito odio, feu ad proditionis famam (ut vi potiùs atque armis captum Tarentum videretur) extinguendam. Tum ab cæde ad diripiendam urbem difcurfum. millia triginta fervilium capitum dicuntur (3) capti: argenti vis ingens facti fignatique: auri octoginta

tus confedit. E.] (11) Sall. in Jug. c. 55. *cohortes cum omni equitatu præfidium agitabant*. c. 85. *hoftem ferire, præfidia agitare*. Similiter *agitare inducias, pacem, bellum, imperium* &c. apud eundem auctorem. E.

C. 16. (1) Vid. fuprà l. 25. c. 8. (2) Alii milites alios hoftium fine difcrimine cædunt. Crevierius *τὸ alii* delendum fufpicatur. (3) Vid. not.

octoginta tria millia pondo: ſigna tabulæque, propè ut Syracuſarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus prædâ abſtinuit Fabius, quàm Marcellus; qui interroganti ſcribæ, quid fieri ſignis (4) vellet, (ingentis magnitudinis Dii ſunt, ſuo quiſque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* juſſit (5). Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus eſt ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obſidebant, in deditionem acceptis, auditâ oppugnatione Tarenti, dies noctesque curſim agmine ‡ acto, quum, feſtinans ad opem ferendam, captam urbem audiſſet; *Et Romani*, inquit, *ſuum Hannibalem habent. eâdem, quâ ceperamus, arte Tarentum amiſimus.* Ne tamen fugientis modo convertiſſe agmen videretur, quo conſtituerat (6) loco, quinque millia ferme ab urbe poſuit caſtra. ibi paucos moratus dies, Metapontum ſeſe recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab conſule || accepturos, impunita iis priora fore, ſi Metapontum ei cum præſidio Punico prodidiſſent. Fabius, vera, quæ afferrent, eſſe ratus, diem, quâ acceſſurus eſſet Metapontum, conſtituit: literaſque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ ſunt. † Enimvero lætus ſucceſſu fraudis, ſi ne Fabius quidem dolo invictus fuiſſet, haud procul Metaponto inſidias ponit. Fabio auſpicanti priùs, quàm egrederetur ab Tarento, aves ſemel atque iterum non † addixerunt. hoſtiâ quoque cæſâ

Accurrit Hannibal ſerum poſt urbem captam auxilium.

not. 4. ad c. 1. l. 10. ſuprà. (4) Nempe Deorum. Pergit porro obſervare Livius hæc ſigna, ſive Deos Tarentinos fuiſſe ingentis magnitudinis, ſuis quemque inſignibus, omnes verò in pugnantium modum formatos. Nihil autem intereſt utrùm *ſignis* tertio, an ſexto caſu poſitum ſtatuamus. Utriuſque enim conſtructionis exempla ſunt apud auctores claſſicos. Ita Cicero non tantùm *quid faciatis hoc homine*, ſed etiam *quid faciatis huic homini* dixit. Noſter infrà l. 45. c. 39. *Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ ſpoliis fiet?* Aliter Ter. in Ad. 5. 9. 39. *Quid de fratre fiet?* (5) Plerique viri docti credunt, *jubere alicui* neque Livium, neque reliquos optimi ævi ſcriptores unquam dixiſſe; ſed loca, ubi hæc locutio apud eos occurrat, a librariis corrupta & emendanda eſſe. Hîc tamen planè occurrit, *interroganti ſcribæ juſſit*. Drakenborchius legere vult *interrogante ſcribâ*. (6) Nempe agmen. Infrà l. 35. c. 28. *omnium primum agmen conſtituit*. Sall. in Jug. c. 49. *paullisper agmen conſtituit*, ubi Cortius malè *conſtitit*. Ita *conſtituere ſigna* ſuprà l. 3. c. 27. l. 10.

cæſâ conſulenti Deos aruſpex, cavendum a fraude hoſtili & ab inſidiis, prædixit. Metapontini, poſtquam ad conſtitutam (7) non venerat diem, remiſſi, ut cunctantem hortarentur, repentè comprehenſi, metu gravioris quæſtionis, detegunt inſidias.

XVII. Æſtatis ejus principio, quâ hæc agebantur, P. Scipio in Hiſpaniâ quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remiſſione obſidum captivorumque, abſumpſiſſet; Edeſco ad eum, clarus inter duces Hiſpanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. ſed præter eam cauſam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſa Indibili Mandonioque fuit, haud dubiè omnis Hiſpaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Haſdrubale, ſecedendi in imminentes caſtris ejus tumulos, unde per † continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Haſdrubal, quum hoſtium res tantis augeſcere incrementis cerneret, ſuas imminui, ac fore, ut, niſi audendo aliquid moveret, quâ cœpiſſent, ‡ fluerent, dimicare quàm primùm ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quum a ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat; tum quòd priùs, quàm jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quàm ſimul cum univerſis, malebat. Ceterùm, etiam, ſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quâdam copias auxerat. nam quum videret, nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hiſpaniæ ora claſſibus Punicis erat, ‡ ſubductis navibus Tarracone, navales ſocios terreſtribus copiis addidit. & armorum (1) affatim erat captorum Karthagine, & quæ poſt captam eam fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egreſſus, (jam enim & Lælius redierat ab Româ, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujuſque populi fines tranſiret, ‡ proſequentibus excipientibuſque

Hiſpaniæ ei Romanis ſecundæ

l. 10. c. 34. & alibi ſæpe. (7) Vocem *dies* in his locutionibus genere ſequiori plerumque adhibuit Livius. Sic *dies ſtata, ſtatuta, præſtituta, certa, finita, dicta, edita* &c. dixit.

C. 17. (1) Suprà l. 10. c. 25. *affatim lignorum.* l. 23. c. 5. *pecuniæ affatim*

pientibusque fociis, Indibilis & Mandonius cum fuis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus ftolidè incautéque, fed potiùs cum verecundâ gravitate: propiorque excufanti tranfitionem ut neceffariam, quàm glorianti (2) eam velut primam occafionem raptam. † (3) *Scire enim fe, transfugæ nomen exfecrabile veteribus fociis, novis fufpectum effe. neque eum fe reprehendere morem hominum. (4) fi tamen anceps odium caufa, non nomen, faciat.* Merita inde fua in duces Karthaginienfes commemoravit, avaritiam contrà eorum, fuperbiamque, & omnis generis injurias in fe atque populares *Itaque corpus duntaxat fuum ad id tempus apud eos fuiffe: animum jam pridem ibi effe, ubi † jus ac fas crederent (5) coli. ad Deos quoque confugere fupplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut* † *tranfitio fibi nec † fraudi apud eum, nec honori fit. quales ex hâc die experiundo cognorit, perinde operæ eorum pretium (6) faceret.* Ita prorfus refpondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint focietatem ratam, ubi nec divini quicquam, nec humani fanctum effet. Productæ deinde in confpectum iis conjuges † liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hofpitium abducti. Poftero die fœdere || accepta fides; dimiffique ad copias adducendas. Iifdem deinde caftris tendebant (7), donec ducibus iis ad hoftem perventum eft.

Ad Hafdrubalem contendit Scipio.

XVIII. Proximus Karthaginienfium exercitus Hafdrubalis prope urbem Bæculam erat. || pro caftris equitum ftationes habebat, In eas velites † antefignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priufquam

affatim eft frumentique. & alibi (2) *Gloriari* cum quarto cafu conftruit etiam Cic. de Sen. c. 10. *Equidem poffe vellem idem gloriari, quod Cyrus.* (3) In eandem fententiam Mitylenæorum legatus apud Thuc. l. 3. c. 9. *Το μεν καθεστως κ. τ. λ.* (4) Si tamen geminum illud odium tum a veteribus fociis, tum a novis, caufa uniuscujufque infpecta, non nomen ipfum transfugæ faciat. (5) Nempe ipfe & populares. (6) Hoc loco *facere pretium operæ* fenfu infolentiore accipiendum, nempe pro *reddere pretium* vel *æftimare.* Sic *mereri pretium operæ* fuprà eft l. 21. c. 43. *habere pretium operæ* l. 25 c. 6. Alio autem fenfu *operæ pretium facere* occurrit l. 25. c. 30. & Livii Præf. princ. E. (7) Verbum in hâc re follenne. infrà c. 46. *plurium in angufto tendentium.* Virg. l. 2. Æn. v. 29. *Hîc Dolopum caftra, hîc fævus tendebat Achilles.* E.

caftris

castris locum caperent, adeò contemptim impetum fecerunt, ut facilè appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepidâ fuga compulsi equites sunt: signaque Romana portis propè ipsis illata. Atque illo quidem die, irritatis tantùm ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; antè circàque velut ripa præceps oram ejus (1) omnem cingebat. Suberat & altera inferior (2) submisso ‡ fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, & Afros demisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem prædamnatâ spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiduciâ, non virtutis armorumque, stare in conspectu. sed altiora mœnia habuisse Karthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id* (3) *fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia & prærupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam ‡ insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio (4), ducit. Per aspreta primò, nihil aliud quàm viâ impediti, iere. deinde ut sub ictum (5) venerunt, telorum primò omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contrà, saxa, quæ locus strata passim, (6) omnia ferme missilia, præbet, ‡ ingerere, non milites solùm, sed etiam turba calonum immixta armatis. Ceterùm, quanquam adscensus difficilis erat, & propè obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen || succedendi muros, & pertinaciâ animi,

Aggreditur hostem.

C. 18. (1) Sc. campi illius, qui in summo tumulo erat. (2) In proclive incurvata. Suprà l. 25. c. 36. *fastigio leni subvexa.* (3) Nihil aliud profuturas hostibus. (4) Virg. l. 1. Georg. v. 108. supercilio *clivosi tramitis.* Eodem sensu ὀφρὺς apud Græcos, (vid. Hom. Il. Υ. v. 151) & apud nostrates *the brow.* E. (5) Vid. not. 4. ad c. 40. l. 26. suprà. (6) Quæ quidem saxa omnia ferme erant ejusmodi, ut manu capi & mitti

mi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem & (7) concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna || eluditur, instabilem eundem ad cominus conferendas manus, expulerunt loco, & cum cæde magnâ in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, jussis adversùs mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit; atque cum parte dextrâ tumuli circumire, donec mollioris adscensûs viam inveniret, jubet. ipse ab lævâ, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primò turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius subiit; &, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies (8), locusque ad || evadendum & mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum ab omni parte cædes fieret, Vincit. Scipio, qui (9) lævo cornu in dextrum incucurrerat, maximè in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam & stationes utrinque Romanæ dextrâ lævâque insederant vias: & portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; additâ trepidatione elephantorum, quos territos æquè atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal jam antè, quàm dimicaret, pecuniâ raptâ, elephantisque præmissis, quàm plurimos poterat, de fugâ excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio, castris hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, & antè deditorum, & pridie (1) captorum, regem eum ingenti consensu appellavit.

mitti possent. (7) Sic infrà l. 31. c. 35. *pedes concursator & vagus.* l. 30. c. 34. *concursatio & velocitas illinc major, quàm vis.* & alibi. (8) Sc. Pœnorum; quæ res locum dedit mediæ quoque Romanorum aciei ad subeundum &c. (9) Lævo Romanorum cornu in dextrum Pœnorum.

C. 19. (1) Intercessisse unum diem, testatur Polyb. l. 10. c. 37. Εἰς δ;

lavit. Tum Scipio, ſilentio per præconem facto, *ſibi maximum nomen Imperatoris* (2)*eſſe*, dixit, *quo ſe milites ſui appellaſſent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile eſſe.* (3) *Regalem animum in ſe eſſe, ſi id in hominis ingenio ampliſſimum ducerent, tacitè judicarent; vocis uſurpatione abſtinerent.* Senſere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales ſtuperent, id (4) ex tam alto faſtigio aſpernantis. Dona inde regulis principibuſque Hiſpanorum diviſa, & ex magnâ copiâ captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem juſſit. Quum Afros venderet juſſu imperatoris quæſtor, puerum adultum inter eos formâ inſigni, quum audiſſet regii generis eſſe, ad Scipionem miſit. quem quum percunctaretur Scipio, *quis, & cujas, & cur id* ‡ *ætatis in caſtris fuiſſet? Numidam eſſe*, ait, *Maſſivam populares vocare. orbum a patre relictum, apud* (5) *maternum avum Galam, regem Numidarum,* ‖ *eductum, cum avunculo Maſiniſſâ, qui nuper cum equitatu ſubſidio Karthaginienſibus veniſſet, in Hiſpaniam trajeciſſe. Prohibitum propter ætatem a Maſiniſſâ, nunquam antè prælium iniiſſe. Eo die, quo pugnatum cum Romanis eſſet, inſcio avunculo, clam armis equoque ſumpto, in aciem exiſſe: ibi, prolapſo equo effuſum in præceps, captum ab Romanis eſſe.* Scipio, quum aſſervari Numidam juſſiſſet, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. inde, quum ſe in prætorium recepiſſet, vocatum eum interrogat, *velletne ad Maſiniſſam reverti?* Quum, effuſis gaudio lacrimis, *cupere verò*, diceret; tum puero annulum aureum, (6) tunicam ‡ lato clavo, cum Hiſpano ſagulo & aureâ fibulâ, equumque ornatum donat, juſſiſque ‡ proſequi, quoad vellet, equitibus dimiſit.

Scipio vetat ſe regem appellari.

Maſſiva Numida.

Remittitur a Scipione ad avunculum Maſiniſſam.

XX. De bello inde conſilium habitum. &, auctoribus quibuſdam, ut confeſtim Haſdrubalem ‖ conſequeretur,

δε την επαυριον συναθροισας το των αιχμαλωτων πληθος. (2) Hoc titulo milites poſt victoriam duces ſuos decorabant. Tac. l. 3. Ann. c. 74. (3) Permittit Hiſpanis Scipio, velintne tacitè judicare regalem in ſe animum eſſe; nomen ipſum regis ſibi deferri vetat. (4) Quaſi ex alto deſpicientis hujus nominis magnitudinem, velut infra ſe poſitam. (5) Unus codex habet *paternum avum*, quod videtur firmari ex l. 28. c. 35. infrà. (6) Infrà l. 30. c. 17. *ſagula purpurea duo, cum fibulis aureis ſingulis, & lato clavo tunicis.*

anceps

anceps id ratus, ne Mago atque (1) Hasdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantùm ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prœlium factum ad Bæculam diebus, quum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispaniâ ad Hasdrubalem venere, serum post malè gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi (2) conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Karthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum & Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publicè privatimque esse: nec transitionibus finem antè fore, quàm omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Karthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispaniâ abduceret. exercitum ejus, cùm transitionibus, tum adverso prœlio imminutum, Hispanis* (3) *repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecuniâ ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissæ ex omni equitatu,* (4) *quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* his decretis, ad exsequenda, quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispaniâ acta. Romæ fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quàm virtute, gloriæ tamen esse. Fulvii || senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore (5) esse, || super

Hasdrubali H. F. se conjungunt Hasdrubal G. F. & Mago.

Pœnorum consilia.

C. 20. (1) Codices aliquot *alter Hasdrubal* præferunt. (2) Ita Cic. l. 1. ad Att. Ep. 20. *quum erimus congressi, tum si quid res feret, coram inter nos conferemus.* Pleniùs dicitur *conferre sermones;* necnon *capita,* suprà l. 2. c. 45. *Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur.* E. (3) Supple *oportere.* Vid. not. 2. ad c. 32. l. 26. suprà. (4) Vid. not. 3. ad c. 14. suprà. (5) Hor. l. 1. Sat. 4. v. 125. *flagret rumore malo.* l. 1. Ep.

ſuper quàm quòd primò malè pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, mediâ æſtate Venuſiam in tecta milites abduxiſſet. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a primâ pugnâ, quæ adverſa fuerat, aſſiduis concionibus infamem inviſumque plebei Claudium fecerat, & jam de imperio abrogando ejus agebat: quum tamen neceſſarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venuſiæ legato, Marcellus Romam rediret ad (6) purganda ea, quæ inimici decernerent: nec de imperio ejus abrogando, abſente ipſo, ageretur. Fortè ſub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius conſul comitiorum cauſâ Romam venit.

Accuſatur Marcellus.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio eſt, ingenti concurſu plebiſque & omnium ordinum. Accuſavitque tribunus plebis, non Marcellum modò, ſed omnem nobilitatem. *Fraude eorum & cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quàm Karthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis cæſum exercitum ejus æſtiva Venuſiæ ſub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum ſuarum, ut non rogatio ſolùm de imperio ejus abrogando † antiquaretur, ſed poſtero die conſulem eum ingenti conſenſu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Criſpinus, qui tum prætor erat. Poſtero die prætores creati P. Licinius Craſſus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæſar (1), Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipſorum diebus ſollicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius ſcripſerat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confeſtim eò miſſus Marcellus, conſul deſignatus, qui rem inſpiceret, ac ſi digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apuliâ in Etruriam transferret. Eo metu compreſſi Etruſci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus

Abſolvitur & Cos. creatur.

1. Ep. 10. v. 9. *Quæ vos ad Cœlum effertis rumore ſecundo.* (6) Ad purganda crimina, quibus freti inimici graves & atroces in eum ſententias dicerent. *Decernerent*, pro *decernenda cenſerent.* Vid. † *decernentibus* tribunis militum.

C. 21. (1) Hunc primum *Cæſarem* in hiſtoriâ Romanâ memorari notandum.

tibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset. Ludi & Romani & plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus & Ser. Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius & Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse, (2) quòd patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum (3) a Boiis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat.

U. c. 544. a. C. 208. M. Clrudio v. T. Quinctio Coss. *Provinciarum divisio.*

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintùm (ut numeretur consulatus, (1) quem vitio creatus non gessit) & T. Quinctius Crispinus. Utrisque consulibus Italia decreta provincia est, & duo consulares prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat. ita ut ex tribus eligerent † duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum & Sallentini provincia evenisset. Ceteræ provinciæ ita divisæ prætoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, & quò senatus censuisset: Sex. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii prætoris fuerat, cum unâ legione obtineret. prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispaniâ misisset. Et (2) P. Scipioni, & M. Silano

tandum. (2) Nempe, ut discimus ex Livio l. 30. c. 19. infrà, vetabant leges, quenquam, patre, qui curuli sellâ sedisset, vivo, aut tribunum, aut ædilem plebis esse. (3) Vid. suprà l. 21. c. 25.

C. 22. (1) Vid. suprà l. 23. c. 31. (2) At suprà c. 7. Scipioni Silanoque prorogatum imperium dicitur, non in annum, sed donec revocati

& M. Silano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italiâ adductas aut captas Karthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Karthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque ac Sardiniæ impleturos. Et in Siciliâ ita divisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eò triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. cum eâ centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eâdem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, || permissum. Unâ & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo praetori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, & viginti novas naves sociis navalibus impleret: ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset (3) Idem & Tubulo imperatum, ut inde (4) præcipuè caveret, ne qua nova consilia caperentur. *Legiones 21*

XXIII. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quòd, prodigiis aliquot nunciatis, non facilè ‡ litabant. Et ex Campaniâ nunciata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ & Martis, & sepulchra aliquot de cœlo tacta. Cumis (adeò minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in æde Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum portamque de cœlo tactam. Cære vulturium volasse in ædem Jovis. Volsiniis sanguine lacum || manasse. Horum prodigiorum causâ diem unum supplicatio *Prodigia.* †

revocati ab sen tu forent. (3) Non poterat hoc Tubulo imperari, qui tum primùm in provinciam erat profecturus initio anni sui, quo tempore nondum æquum erat de ejus successore cogitari. Lege *Eidem* (sc. Calpurnio) & *Tubulo*: necnon mox *caverent*. (4) Ab Arretio, quæ urbs tum Romanis valde suspecta erat.

plicatio fuit. Per dies aliquot hoſtiæ majores ſine litatione cæſæ, diuque non impetrata (1) pax Deûm. *Vix procurata.* In capita conſulum, republicâ incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio conſulibus, a P. Cornelio Sullâ prætore urbis primùm (2) facti erant. inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: (3) ſed in unum annum vovebant, *Peſtilentia.* dieque incertâ faciebant. Eo anno peſtilentia gravis incidit in urbem agroſque: quæ tamen magis in longos morbos, quàm in perniciales (4), evaſit. Ejus peſtilentiæ cauſâ & ſupplicatum per compita totâ urbe eſt, & P. Licinius Varus || prætor urbis legem ferre ad populum *Ludi Apollinares in perpetuum voti.* juſſus, ut hi ludi in perpetuum in ſtatam diem voverentur. Ipſe primus ita vovit, fecitque ‡ ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde ſolennis ſervatus.

XXIV. De Arretinis & fama in dies gravior, & cura creſcere Patribus. Itaque C. Hoſtilio ſcriptum eſt, ne *Arretini obſides dare coacti.* differret obſides ab Arretinis accipere: &, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio miſſus. qui ut advenit, extemplo Hoſtilius legionem unam, quæ ante urbem caſtra habebat, ſigna in urbem ferre juſſit, præſidiaque locis idoneis diſpoſuit, tum in foro (1) citatis ſenatoribus obſides imperavit. Quum ſenatus biduum ad conſiderandum peteret tempus (2), aut ipſos extemplo dare, aut ſe poſtero die ſenatorum omnes liberos ſumpturum, edixit. inde portas cuſtodire juſſi tribuni militum, ‡ præfectique ſociûm, & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id ſegnius negligentiúſque factum. ſeptem principes ſenatûs, priuſquam cuſtodiæ in portis

C. 23. (1) Suprà l. 1. c. 16. *pacem precibus expoſcunt.* l. 24. c. 11. *quæ ad pacem Deûm pertinebant.* (2) Vid. ſuprà l. 25. c. 12. (3) Quarto ante hunc anno jam ſenatus decreverat, ut ludi Apollinares in perpetuum voverentur, teſte ipſo Livio l. 26. c. 23. ſuprà. Nunc lege latâ ad populum ſancitur ut & in perpetuum & in ſtatam diem voveantur. (4) Lucretius l. 1. v. 452. *nunquam ſine perniciali Diſſidio potis eſt ſejungi.* Hanc vocem Plinius in Hiſt. Nat. frequenter uſurpat.

C. 24. (1) *In foro* jungi poteſt verbo *imperavit.* Sed magis placeret *in forum*, ut paullo pòſt, *quum ſenatus in forum citari cœptus eſſet.* Suprà l. 1. c. 48. *Patres in curiam citari juſſit.* (2) Vel abundat τὸ *tempus*, quemadmodum τὸ *mulier* apud Ter. in locutione *vidua mulier*; (Heaut. 5. 1. 82) vel *biduum tempus* pro *bidui* accipiendum, quemadmodum || *terra Italia*

portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce primâ, quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati (3), bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quàm antè fuerant, in senatu fecit. Itaque, tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium d⸱cere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, & cavere, ne qua occasio † novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quàm negligentiâ intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit: cavitque (4) cum curâ, ut omnia in potestate suâ essent. Hostilium || intentiùs monuit, ut in eo (5) spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magnâ contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ pœnæque. Senatusconsultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur. res † integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus (1) præfectum, quòd ejus socordiâ Tarentum proditum hosti esset; aliis præmia decernentibus, quòd per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus operâ receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, (2) notionem de eo pertinere dicentibus.

De Tarentinis in senatu actum.

Tum de Livio Tarenti præfecto.

 (3) cujus

Italia &c. Suprà l. 26. c. 35. *spatium tridui.* (3) Hor. l. 1. Ep. 7. v. 2. *Sextilem totum mendax desideror.* (4) *Cum curâ* suprà l. 22. c 42. l. 25. c. 22. infrà l. 38. c. 18. (5) Ut in nullâ aliâ re spem poneret quieturos Etruscos, quàm si &c.

C. 25. (1) Suprà l. 25. c. 3. *Ea fraus ..ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata.* *Notantibus* h. e. notandum censentibus Vid. not.6. ad c.20. suprà. (2) Cognitionem. *Notio censoria* frequens est apud Ciceronem. De prov. cons. c. 19. Pro Sextio c. 25. & alibi. *mediis ..dicentibus,*

(3) cujus ſententiæ & Fabius fuit. adjecit tamen, *fateri ſe, operâ Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgò in ſenatu jactaſſent; neque enim recipiundum fuiſſe, niſi amiſſum foret.* Conſulum alter T. Quinctius Criſpinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum ſupplemento in Lucanos eſt profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. in quibus, quòd, quum (4) bello Gallico ad Claſtidium ædem Honori & Virtuti voviſſet, dedicatio ejus a pontificibus impediebatur: quòd negabant, unam cellam duobus rectè (5) dedicari: quia, ſi de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in eâ factum eſſet, difficilis procuratio foret: quòd, utri Deo res divina fieret, ſciri non poſſet. (6) neque enim duobus, niſi certis, Deis ritè unâ hoſtiâ || fieri. ita addita Virtutis ædes (7) approperato opere: neque tamen ab ipſo ædes eæ dedicatæ ſunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venuſiæ reliquerat, cum ſupplemento proficiſcitur. Locros in Bruttiis Criſpinus oppugnare conatus, quia magnam famam attuliſſe Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Siciliâ arceſſierat: & naves || indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omiſſa oppugnatio eſt, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: & collegam eduxiſſe jam ab Venuſiâ exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venuſiam Bantiamque, minùs trium millium paſſuum intervallo, conſules binis caſtris conſederant. In eandem regionem & Hannibal rediit, averſo ab Locris bello. Ibi ambo conſules, ingenio feroces, propè quotidie in aciem exire; haud dubiâ ſpe, ſi duobus exercitibus conſularibus junctis † commiſiſſet ſeſe hoſtis, debellari poſſe.

Ædes Honoris & Virtutis.

Ambo Coſs. oppoſiti Hannibali.

centibus, h.e. iis qui mediam ſententiæ viam ſequebantur. (3) Vid. not. 2. ad. c. 8. l. 1. ſuprà. (4) Quum pugnâ equeſtri cecîdit Gallos, & de duce eorum occiſo tertia ſpolia opima cepit. (5) Sunt qui *ritè* volunt; quod quidem de ſacris & ſacrificiis paſſim a Livio uſurpatur. Sed & *rectè fieri* occurrit infrà l. 34. c. 44 l. 41. c. 16. l. 42. c. 32. (6) Neque enim duobus deis ritè unam hoſtiam immolari, niſi certò conſtaret utrique eam deberi; ita ut dubium non relinqueretur, utrùm huic, an illi ſacrum fieret. (7) Suprà l. 4. c. 9. *cœptumque opus adeò approperatum eſt.*

XXVI. Hannibal

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congreſſus vicerat victuſque erat, ut, cum eodem ſi dimicandum foret, nec ſpem, nec metum ex || vano haberet; ita duobus conſulibus haudquaquam ſeſe parem futurum credebat. itaque, totus in ſuas artes verſus, inſidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina caſtra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æſtatem poſſe conſules crederent, nihilominus oppugnari Locros poſſe rati, (1) L. Cincio, ut ex Siciliâ Locros cum claſſe trajiceret, ſcribunt. Et, ut ab terrâ quoque oppugnari mœnia poſſent, ab Tarento partem exercitûs, qui in præſidio erat, duci eò juſſerunt. Ea ita futura per quoſdam Thurinos compertum Hannibali quum eſſet, mittit ad ‡ inſidendam ab Tarento viam. ibi ſub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quæ || inexploratò euntes Romani quum incidiſſent, ad duo millia armatorum cæſa, & mille ducenti ferme vivi capti. alii diſſipati fuga per agros ſaltuſque Tarentum rediere. Tumulus erat ſilveſtris inter Punica & Romana caſtra, ab neutris primò occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret (2) ad hoſtium caſtra, eſſet, ignorabant; Hannibal inſidiis, quàm caſtris, aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id miſſas aliquot Numidarum turmas medio in ſaltu || condiderat, quorum interdiu nemo ab ſtatione movebatur, ne aut arma, aut ipſi procul conſpicerentur. Fremebant vulgò in caſtris Romanis, occupandum eum tumulum eſſe, & caſtello firmandum: ne, ſi occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hoſtem. Movit ea res Marcellum, & collegæ, *quin imus*, inquit, *ipſi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis noſtris certius dabit conſilium.* Conſentiente Criſpino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etruſci erant, proficiſcuntur. Secuti M. Marcellus conſulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: ſimul & duo ‡ præfecti ſo-

Insidiis excipiuntur.

†

C. 26. (1) Quærit Drakenborchius, quomodo nunc L. Cincius ex Siciliâ trajicere jubetur? Priore quidem anno M. Valerio cum L. Cincio imperium in Siciliâ prorogatum fuit ſuprà c. 8. Verùm hoc anno, ommiſſo Cincio, in Siciliâ diviſa res eſt inter Sex. Cæſarem & M. Valerium Lævinum. (2) Sic *vergentem ad mare partem* cap. præc. *Hora dici*

ciûm, L. Arennius, & M'. Aulius. Immolaſſe eo die quidam memoriæ prodidere conſulem Marcellum, &, primâ hoſtiâ cæſâ, ‡ jecur ſine capite inventum; in ſecunda omnia comparuiſſe, quæ aſſolent. Auctum (3) etiam viſum in capite: nec id ſanè aruſpici placuiſſe, (4) quòd, † ſecundùm trunca & turpia exta, nimis læta apparuiſſent.

XXVII. Ceterùm conſulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam ſatis caſtra caſtris † collata crederet. tum quoque vallo egrediens † ſignum dedit, (1) ut ad locum miles eſſet paratus: ut, ſi collis, in quem ſpeculatum irent, placuiſſet, || vaſa colligerent, ac ſequerentur. Exiguum campi ante caſtra erat · inde in collem aperta undique & conſpecta ferebat via. Numidis ſpeculator, nequaquam in ſpem tantæ rei poſitus, ſed ſi quos vagos, pabuli aut lignorum cauſâ longiùs a caſtris progreſſos, poſſent † excipere, ſignum dat, ut pariter ab ſuis quiſque latebris exorirentur. Non antè apparuere, (2) quibus obviis ab jugo ipſo conſurgendum erat, quàm circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore ſublato impetum fecere. Quum in † eâ valle conſules eſſent, ut neque evadere poſſent in jugum occupatum ab hoſte, nec || receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuiſſet, ni cœpta ab Etruſcis fuga pavorem ceteris injeciſſet. Non tamen omiſere pugnam deſerti ab Etruſcis Fregellani, † donec integri conſules hortando, ipſique ex parte pugnando rem † ſuſtinebant. Sed, poſtquam vulneratos † ambo conſules, Marcellum etiam transfixum lanceâ prolabentem ex equo moribundum vidêre, tum & ipſi (perpauci autem ſupererant) cum Criſpino

Marcellus occiditur: Criſpinus vulneratus fugit.

diei jam ad meridiem vergebat infrà l. 44. c. 36. (3) *Auctum* hîc accipit Crevierius caſum quartum ſubſtantivi *auctus*; *αυξησις*, major ſolito moles. Nil refert an ita accipias, an neutrum participii; jecur *viſum eſſe auctum*. (4) *Λαμπροτατων γαρ επ' αισχιστοις και σκυθρωποτατοις ιεροις γενομενων, υποπτον ειναι της μεταβολης την ατοπιαν.* Plut in Marc.

C.27.(1)Drakenborchius locum corruptum putat. Crevierius quærit an *ad locum* poſſit idem eſſe atque *illico*, ſtatim. Mox repetitio particulæ *ut* nulli diſplicere debet; frequens enim eſt apud noſtrum. Infrà c. 35. *Ut, ſi tutò per hoſtes poſſet, adiret id concilium, ut, qui Siculo bello profugi eſſent, redirent.* (2) Qui conſurrecturi erant ab jugo ipſo obvii & oppoſiti

Crispino consule duobus jaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duo us præfectis sociûm M'. Aulius occisus, L. Arennius captus. & lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & quadraginta, aut in prœlio, aut in fugâ, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; quum consulem & filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quòd nec pro ætate, (major jam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentiâ ducis, tam improvidè se, collegamque, & propè totam rempublicam, in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. || Cœlius triplicem rei gestæ ordinem edit: (3) unam traditam famâ; alteram scriptam † laudatione filii (4), qui rei gestæ interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisitâ ac sibi compertâ affert. Ceterùm || ita fama || variat, ut tamen plerique loci speculandi causâ castris egressum; omnes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, † injectum esse ratus, ne cui † deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos || nanctus est montes, in iis loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. ejus signi errore ne (1) cui dolus necteretur a Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nun-

oppositi Romanis adscendentibus. (3) Hæc non conveniunt genere, ut debebant. Sed pro *ordinem* animo scribentis obversatum fuisse videtur aliud substantivum fœminini generis, e. gr *narrationem*, inclusum significatione verbi *edit*. Sunt qui voces *unam*, *alteram*, *tertiam* ad *τὸ rei gestæ* referendas censent. (4) *Laudatio filii* hîc est laudatio Marcello dicta a filio.

C. 28 (1) Suprà l. 1. c. 5. *Ita undique regi dolus nectitur.*

cios:

cios: occiſum collegam eſſe, annuloque ejus hoſtem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compoſitis. Paullo antè hic nuncius conſulis Salapiam venerat, quum literæ ab Hannibale allatæ ſunt, Marcelli nomine compoſitæ: *ſe nocte, quæ diem illum ſecutura eſſet, Salapiam venturum. parati milites eſſent, qui in præſidio erant, ſi quò operâ eorum opus eſſet.* Senſere Salapitani fraudem: & ab † irâ, non defectionis modò, (2) ſed etiam equitum interfectorum, rati occaſionem ſupplicii peti, remiſſo (3) retrò nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut ſine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbiſque opportuna loca in ſtationibus diſponunt: cuſtodias vigiliaſque in eam noctem intentius inſtruunt. circa portam, quâ venturum hoſtem rebantur, quod roboris in præſidio erat, opponunt. Hannibal quartâ vigiliâ ferme ad urbem acceſſit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii, ubi ad portam eſt ventum, Latinè omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent: conſulem adeſſe. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, (4) tumultuari, trepidare, ‡ moliri portam. (5) cataractâ dejectâ clauſa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus ſubducunt in tantum altitudinis, ut ſubire recti poſſent. Vixdum ſatis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam: & quum ſexcenti ferme intraſſent, remiſſo fune, quo ſuſpenſa erat, cataracta magno ſonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere ſuſpenſa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turri ejus portæ muriſque ſaxis, ſudibus, pilis, abſterrent hoſtem. Ita inde Hannibal ſuâmet ipſe fraude captus abiit: profectuſque ad Locrorum ſolvendam obſidionem, quam Cincius ſummâ vi, operibus tormentorumque omni genere ex Siciliâ advecto, oppugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defenſurumque ſe urbem, prima ſpes, morte nunciatâ Mar-

Hannibal ad Salentum ſuâmet fraude captus.

Locrorum obſidionem ſolvit.

(2) Vid. ſuprà l. 26. c. 38. (3) Sic *retro redire* ſuprà l. 23. c. 28. *retro repetere* infrà c. 42. (4) Vid. ‖ *aſyndeton.* (5) *Cataracta* eſt porta penſilis e tranſverſis lignis ferroque in reticuli modum compacta, quæ addita principi portæ claudit aditum quum demiſſa eſt, in altum ſublata aperit. *a portcullis.*

celli,

celli, ‡ affulſit. Secutus inde nuncius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmiſſo, ipſum, quantum accelerare poſſet, cum peditum agmine ſequi. Itaque ubi primùm Numidas edito e ſpeculis ſigno adventare ſenſit, & ipſe, patefactâ repentè portâ, ferox in hoſtes erumpit. Et primò, magis quia improviſò id fecerat, quàm quòd par viribus eſſet, anceps certamen erat. deinde ut ſupervenere Numidæ, tantus pavor Romanis eſt injectus, ut paſſim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machiniſque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis ſoluta Locrorum obſidio eſt.

XXIX. Criſpinus, poſtquam in Bruttios profectum Hannibalem ſenſit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venuſiam (1) abducere juſſit. ipſe, eum legionibus ſuis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ ſcripſit, quantoque ipſe in diſcrimine eſſet. *Se comitiorum cauſâ non poſſe Romam venire: quia nec viæ laborem paſſurus videretur, & de Tarento ſollicitus eſſet, ne ex Bruttiis Hannibal eò converteret agmen. Legatos opus eſſe ad ſe mitti, viros prudentes: cum quibus, quæ vellet, de republicâ loqueretur.* Hæ literæ recitatæ magnum & luctum morte alterius conſulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venuſiam miſerunt: & ad conſulem tres legati miſſi; Sext. Julius Cæſar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis antè diebus ex Siciliâ rediſſet. Hi nunciare conſuli juſſi, ut, ſi ad comitia ipſe Romam venire non poſſet, dictatorem (2) in agro Romano diceret comitiorum cauſâ. Si conſul Tarentum profectus eſſet, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in quâ plurimas ſociorum urbes tueri poſſet. Eâdem æſtate M. Valerius cum claſſe centum navium ex Siciliâ in Africam ‡ tranſmiſit: &, ad Clupeam urbem ‡ exſcenſione factâ, agrum latè, nullo ferme obvio armato, vaſtabat. inde ad naves raptim prædatores recepti,

Criſpinus it Capuam.

Claſſis Romana Africam populatur.

C. 29. (1) *Abducere aliquò* frequens eſt apud noſtrum. ſuprà c. 17. *in hoſpitium abducti.* infrà c. 46. *in tentoria abducti.* Ter. Heaut. 1.2. 10. *abducere ad cœnam.* Similia ſunt *avolare Romam* ſuprà l. 1. c. 57. † *avertere in.* (2) Vid. not. 5. ad c. 5. ſuprà.

(3) Vid.

recepti, quia repentè fama accidit, classem Punicam adventare. octoginta erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupeâ prosperè pugnat Romanus. decem & octo navibus captis, fugatis aliis, cum magnâ terrestri navalique prædâ, Lilybæum rediit (3).

Res Græciæ. XXX. Eâdem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit: quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello ‡ urebat; & Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit, (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum. *Ætoli à Philippo victi.* Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli, duce Pyrrhiâ, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum: & mille ferme ex Romanâ classe, a P. Sulpicio missos. Adversùs hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille || admodum hostium utrâque pugnâ occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in (1) Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circà stationes, & aliam opportunitatem maritimam terrestremque. *Legati conveniunt ad bellum dirimendum.* Eò legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, & Atheniensibus, & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis & ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, (2) ferocioribus quàm pro ingeniis Græcorum gentis: quàm (3) ne Philippus regnumque ejùs, grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum;

(3) Vid. not 1. ad c. 15. suprà.

C. 30. (1) In orâ adjacente ad sinum Maliacum. *Sinus* dicitur pro terris circa sinum. Sic infrà l. 28. c. 5. *segetibus...maximè in sinu Ænianum vastatis.* (2) Qui ferociores erant, quàm pro ingeniis gentis alicujus Græcorum. (3) At si legeris orationem Lycisci Acarnanis & legatorum Ptolemæi apud Polyb. l. 9. & 11. scies majorem metum fuisse de Romanis, quàm de Philippo. Mox etiam noster: *ne causa aut Romanis*

Achæorum; concilioque ei & locus & dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus & litorum appulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversùs Attalum, si fortè interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, Argos venit. Ibi † curatione Heræorum (4) Nemeorumque suffragiis populi ad eum delatâ, quia (5) se Macedonum reges ex eâ civitate oriundos referunt, Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium (6) profectus est, ad indictum multo antè sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere, postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primùm questi sunt quædam parva contra fidem (7) conventionis tempore induciarum facta: postremò negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania (8), Scerdilædo & Pleurato Ardyæi. || Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi † ultro conditiones ‡ ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse*, dixit, *spem ullam habentem quieturos Ætolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse*. ita infectâ pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis. quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Karthaginiensium, & ex Bithyniâ ab rege Prusiâ venientibus navibus, statuerat navali prœlio lacessere

Induciæ 30 dierum.

Ætoli spem pacis turbant.

nis aut Attalo intrandi Græciam esset. (4) Ludorum in honorem Junonis. *Curatio delata*, ut paullo suprà *summum gentis suæ magistratum ad eum detulerant*. (5) Nimirum reges Macedonum genus ducebant a Carano Argivo, regni Macedonici conditore. (6) Lege omnino *Ægium*; quò apud Polyb. persæpe indicta legimus Achæorum concilia; necnon apud nostrum infrà l. 28. c. 7. & l. 35. c. 48. Codices omnes *regium* exhibent. (7) Sall. in Cat. c. 23. *Sed in eâ conventione fuit Q. Curius.* (8) Regio Illyrici, a Romanis in deditionem accepta aliquot annis ante initium hujus secundi Punici belli. Occupatis hoc bello Romanis, Philippus, ut

lacessere Romanos, jam diu in eâ regione potentes maris (9). ipse ab eo concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum † appetebat tempus, quæ (10) celebrari volebat præsentiâ suâ.

Classis Romana Corinthium agrum vastat.

XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentiùs, quàm inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem ‡ appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effusè vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque prædâ (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam lætâ prædâ, Naupactum rediit. (1) Philippo quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat; lætitiâque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quòd, populariter dempto capitis insigni, purpurâque, atque alio regio habitu, æquaverat ceteris se in speciem: quo nihil

Philippi licentia.

gratius est civitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intolerandâ libidine fœda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per (2) maritas domos dies noctesque: &, (3) submittendo in privatum fastigium, quo minùs † conspectus, eo solutior erat: & libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommodâ severitate libidini regiæ fecisse.

ut apparet ex hoc loco, eam invaserat. (9) Ita Hor. l. 1. Od. 5. v. 15. *Suspendisse potenti Vestimenta maris deo.* Od. 3. v. 1. *Sic te diva potens Cypri.* Carm. S. v. 1. *silvarumque potens Diana.* (10) Suprà l. 5. c. 11. *frequenti que urbanâ celebrare actiones.*

C. 31. (1) Fama victoriæ, non quidem magnæ, tamen, quòd de Romanis parta erat, satis claræ, celebritatem dierum, qui ludis supererant, auxerat Philippo; qui majore ob novum hoc decus cum gloriâ illis præfuit. Eo sensu *tamen* est suprà l. 2. c. 24. *Deliberationi de maximâ quidem illâ, sed tamen parte civitatis, metum pro universâ republicâ intervenisse.* (2) Ita *torus maritus* est apud Ovid. l. 2. Ep. Her. v. 41. *Lege Maritâ.* Hor. Carm. Sec. v. 20. (3) Submittendo ‡ fastigium suum, sive regium, in

fecisse. uni etiam principi Achæorum (4) Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia † sollenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere: & Eleorum accensi odio, quòd a ceteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversùs se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructâ ad urbem accesserunt, præmissis equitibus; qui, obequitando portis, promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, &, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex: dein, contracto jam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus quum prolapsum per (1) caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est, & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prœlium inire. dein, quum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quò agrestium

Sulpicius Cyllenen trajicit.

Rex vincitur.

in habitum hominis privati. (4) Hic Aratus, cui uxorem ademit Philippus, fuit Aratus junior, filius ejus Arati, cujus consilio & operâ respublica Achæorum coaluit. Plut. in Ar.

C. 32. (1) Intellige caput equi, per quod, & ejusdem collum rex lapsus est. Suprà l. 22. c. 3. *equus repentè corruit, consulemque lapsum super caput*

agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque eâ prædâ, † quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuncius ex Macedoniâ venit, Eropum quendam, corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse: tenere & Dassaretiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum cum Menippo & Polyphantâ ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achaiam Bœotiamque & Eubœam (2), decimis || castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

Redit in Macedoniam.

XXXIII. Ibi alii, majorem afferentes tumultum, nuncii occurrunt: Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argestæum campum: famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione eâ, (1) quâ cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum (2) cornu alterum galeæ ‡ præfregit. id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaiâ regis, Sulpicius, Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex & P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causâ dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campaniâ mortuum tradunt. Id quod nullo antè bello acciderat, duo consules, sine memorando prælio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius

Crispini Cos. mors. Dictator Torquatus.

caput effudit. (2) Nimirum deflexisse videtur Philippus versùs dextram in Eubœam, ut res insulæ inspiceret ac constitueret. Ejus cultores in metu ab Ætolis esse testatur Livius infrà l. 28. c. 5.

C. 33. (1) Suprà c. 31. (2) Cornua inter insignia fuere successorum Alexandri

lius magiſtrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primùm eſt habitus, † ludos magnos facere dictatorem juſſit, (3) quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio conſulibus, fecerat, & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & in inſequens luſtrum vovit. Ceterùm, quum duo conſulares exercitus tam prope hoſtem ſine ducibus eſſent, omnibus aliis omiſſis, una præcipua cura Patres populumque † inceſſit, conſules primo quoque tempore creandi; & ut eos potiſſimùm crearent, quorum virtus ſatis tuta a fraude Punicâ eſſet; *quum toto eo bello damnoſa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuiſſent, tum eo ipſo anno conſules, nimiâ cupiditate conſerendi cum hoſte manum, in necopinatam fraudem lapſos eſſe. ceterùm Deos immortales,* (4) *miſeritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus; temeritatem conſulum ipſorum capitibus damnaſſe.*

Ludi magni.

Curæ de Coſſ. creandis.

XXXIV. Quum circumſpicerent Patres, quoſnam conſules facerent, longè ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur, & virum quidem eum egregium ducebant, ſed promptiorem acrioremque, quàm tempora belli poſtularent, aut hoſtis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato & prudenti viro adjuncto collegâ cenſebant. M. Livius erat, multis antè annis (1) ex conſulatu populi judicio damnatus. quam ignominiam adeò ægre tulerat, ut & rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu careret hominum. octavo ferme poſt damnationem anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Lævinus conſules reduxerant eum in urbem: ſed erat veſte obſoletâ, capilloque & ‡ barbâ promiſſâ, (2) præferens in vultu habituque inſignem memoriam ignominiæ

Claudius Nero.

M. Livius.

Alexandri Magni. (3) Anno u. c. 535. Vid. ſuprà l. 22. c. 9, 10. Veriſimile eſt, eos anno u. c. 540. etſi in quinquennium voti erant, ob cauſam nobis incognitam non fuiſſe factos. Et hoc ſatis apertè eo oſtendit Livius, quòd dictatorem ludos illos feciſſe ſcribit, quos M. Æmilius voverat. (4) Hâc formâ vox occurrit cap. ſeq. & ſuprà l. 22. c. 55. *Si quid Dii immortales, miſeriti imperii* &c.

C. 34. (1) Primo hujus belli anno, quòd prædam Illyricam malignè diviſiſſet. (2) Utrumque *præ ſe ferre* & *præferre* uſurpat Livius. Illud ſap:

ignominiæ acceptæ. L. Veturius & P. Licinius cenfores eum tonderi, & fqualorem deponere, & in fenatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. fed tum quoque aut verbo affentiebatur, aut † pedibus in fententiam ibat, donec cognati hominis eum caufa M. Livii Macatí, quum fama ejus (3) ageretur, (4) ftantem coëgit in fenatu fententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus || convertit ora hominum in fe, caufamque fermonibus præbuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuiffe, quòd tam gravi bello nec operâ, nec confilio talis viri ufa refpublica effet. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas poffe, quia duos patricios creari non liceret. eandem caufam in T. Manlio effe, præterquam quòd recufaffet delatum confulatum, recufaturufque effet. Egregium par confulum fore, fi M. Livium C. Claudio collegam adjunxiffent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus eft afpernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accufans. *Sordidati rei non miferitos, candidam togam invito offerre: eódem honores pœnafque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnaffent? fi noxium comperiffent, quid ita, malè credito priore confulatu, alterum crederent?* Hæc taliaque arguentem & querentem caftigabant Patres, *& M. Furium*, memorantes, *revocatum de exfilio, patriam pulfam (5) fede fuâ reftituiffe. Ut parentum fævitiam, fic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam effe.* adnifi omnes, cum C. Claudio M. Livium confulem fecerunt.

† *Coſs. creantur.*

XXXV. Poft diem tertium (1) ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius,

fuprà l. 7. c. 5. Similiter *præ me fero* infrà l. 39. c. 28. Alterum verò infrà l. 37. c. 37. (3) Sic fuprà l. 1. c. 25. *Imperium agebatur* l. 3. c. 12. *libertatem agi.* infrà l. 28. c. 32. *veluti fi omnium communis agatur honos.* & alibi. Ceterùm hic M. Livius Macatus Tarentinæ arcis præfectus fuiffe videtur, de cujus accufatione fuprà c. 25. (4) Nimirum quum pluribus verbis fententiam fuam explicarent ac tuerentur fenatores, ftantes dicebant; fecus fi *affentirentur verbo*, i. e. breviter & uno verbo declararent fe huic aut illi fententiæ adhærere. Cic. pro Marc. §. 33. *Non eft ftantibus omnibus neceffe dicere.* (5) Suprà l. 5. c. 51. *Quippe, ut in fede fuâ maneret patria, id agebatur.*

C. 35. (1) Sic ‡ *poft diem decimum Latinarum.* E.

(2) Dodwellus

Mamilius, A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex eâ provinciâ C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quòd Olympiæ ludicrum (2) eâ æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tutò per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republicâ erant, in consules designatos omnes versi, quàm primùm eos sortiri provincias, & præsciscere (3), quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De (4) reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ (5) autem nobiles inter eos erant, & acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, (6) quòd spretum se in eâ fortunâ credebat. itaque is magis implacabilis erat: &, *nihil opus esse reconciliatione*, aiebat. *acriùs & intentiùs omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatûs, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem

Coss. designati reconciliantur. †

Provinciæ iis divisæ.

(2) Dodwellus Dis. 10. de Cyc. § 48. contendit, Livium celebrationem Olympiorum perperam in hunc annum conferre, quæ anno priore acta fuerint. Nec alienus ab hâc sententiâ fuit Petavius, l. 9. de Doctr. temp. c. 53. (3) Præscire. Sic infrà l. 29. c. 14. *Occultantibus id, credo, Patribus, ne præsciscerent Karthaginienses.* Vid. not. 8. ad c. 33. l. 26. suprà. (4) *Reconciliatio gratiæ* occurrit quoque infrà l. 40. c. 46. Et ita *reconciliare gratiam* dixit infrà l. 41. c. 22. Suprà l. 1. c. 50. *reconciliare in gratiam.* (5 Ortæ ex eo, quòd in judicio illo, in quo Livius damnatus fuerat, Nero adversùs eum dixisset. Vid. infrà l. 29. c. 37. Porrò *inimicitiæ nobiles*, ut infra l. 39. c. 4. *quum sint nobilissimæ sibi cum consule inimicitiæ.* & l. 40. c. 45. (6) Conferre libet illud Juvenalis, Sat. 3. v. 152. *Nil habet infelix paupertas durius in se, Quàm quòd ridiculos homines facit:* spretis nempe in istâ fortunâ contumeliæ acerbiores sunt. E.

Bruttii,

Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversùs Hasdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Galliâ, quique in Etruriâ essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset, sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Etruriâ Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

Hasdrubal in Galliam transgressus.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primùm legati nunciaverant, eum in Galliam transgressum: || erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Româ Sex. Antistius & M. Ræcius ad rem inspiciendam retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per (1) hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quòd clausæ (2) hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus inauguratusque: & Cn. Cornelius Dolabella † rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio antè mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano & M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum & octo. minor (3) aliquanto numerus, quàm qui ante bellum fuerat. Eo anno primùm, (4) ex quo Hannibal in Italiam venisset, || comitium tectum

Lustrum conditum.

C. 36. (1) Hospitio junctos cum Massiliensibus. (2) H. e. tantâ nivis copiâ obsessæ, ut transiri non possent. Suprà l. 5. c. 13. *Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit; adeò ut viæ clausæ.* (3) Propè dimidio. Vid. Epit. l. 20. (4) Jure displicent viris doctis hæc verba, *primùm, ex quo Hannibal* &c. prorsus quasi comitium identidem & per intervalla temporum tegi soleret. Neque alia melior succurrit medela, quàm cum Crevierio totum locum, trajectis vocibus, in hunc modum reformare. *Eo anno primùm, ex quo Hannibal in Italiam venisset, lustrum conditum est a censoribus*

tum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello & C. Servilio. & || plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria signa ad Cereris iidem dederunt: & Jovis † epulum fuit ludorum causâ. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero & M. Livius iterum. qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana (5) evenit: addita & peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres prætores binas, in Siciliâ, in Sardiniâ & Galliâ; duas C. Terentius in Etruriâ; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum & Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

U. c. 545. a. C. 207. C. Claudio, M. Livio II. Coss.

Prætorum provinciæ.

Legiones 23.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, † novendiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat (1). Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nunciata; Minturnis ædem Jovis & lucum Maricæ; item Atellæ murum & portam de cœlo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in portâ fluxisse. & Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum (2) novendiale instauratum, quòd in (3) Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas re-

Prodigia.

 ligione

censoribus...quàm qui arte bellum fuerint. Hoc eodem anno & comitium tectum esse memoriæ proditum, & ludos Romanos &c. Hæc vocum trajectio ex eo firmatur, quòd, licet ter censores creati sint, ex quo Hannibal in Italiam venerit, hi tamen, de quibus nunc Livius loquitur, soli fuerint, qui lustrum condiderunt. (5) Subintelligitur *sors*, sive *jurisdictio*, quemadmodum infra l. 28. c. 10. l. 29. c. 13. & alibi.

C. 37. (1) Sic infrà l. 29. c. 10. *crebriùs eo anno de cœlo lapidatum.* & c. 14. *Imbri lapidare* dixit infrà l. 43. c. 13. (2) Suprà l. 1. c. 31. *mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur.* (3) *Armilustrium* erat festum apud Romanos, quo res divinas armati faciebant, ac, dum sacrificarent, tubis canebant. Fest. *Armilustrum*

ligione mentes turbavit rurſus nunciatum (4), Fruſinone infantem natum eſſe quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quàm quòd is quoque, ut Sinueſſæ biennio antè, incertus (5), mas an femina eſſet, natus erat. Id verò aruſpices, ex Etruriâ acciti, fœdum ac turpe prodigium dicere. extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ, per urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris æde diſcerent, conditum ab (6) Livio poëtâ, carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ. prodigiumque id ad matronas pertinere, aruſpices quum reſpondiſſent, donoque Divam placandam eſſe; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romanâ, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia eſſent, ipſæ inter ſe quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus † ſtipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, puréque & caſtè a matronis ſacrificatum.

Sacrificium Junoni Reginæ, & pompa.

Confeſtim ad aliud ſacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ portâ Carmentali in urbem ductæ. poſt eas duo ſigna cupreſſea Junonis Reginæ portabantur. tum ſeptem & viginti virgines, longam indutæ veſtem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illâ tempeſtate forſitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, ſi referatur. Virginum ordinem ſequebantur decemviri coronati laureâ, prætextatique. A portâ Jugario vico in forum venere. in foro pompa conſtitit; & per manus (7) reſte datâ, virgines ſonum vocis pulſu pedum modulantes inceſſerunt. inde vico

luſtrum locus, in quo ſacra tum fiebant. Actum illud feſtum a .d. xiv. Kal. Nov. (4) Vid. † participia neutra pro ſubſtantivis. Mox *quadrimo*, ut *merum quadrimum* apud Hor. l. 1. Od. 9. v. 7. (5) Sic infrà l. 31. c. 12. *incertus infans natus, maſculus an femina eſſet.* ubi etiam Livius dicit, *Ante omnia abominati ſemimares, juſſique in mare extemplo deportari;* licet alter ex iis *ſexdecim jam annorum* fuerit. (6) Livio Andronico, qui primus Romæ Comœdias Tragœdiaſque dederat, anno u. c. 512. Infrà l. 31 .c. 12. *Carmen, ſicut patrum memoriâ Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.* (7) Ter. in Ad. 4. 7. 34. *Tu inter eas reſtim ductans ſaltabis.* Sunt qui huc referant illud Hor. l. 1. Ep. 10. v. 48. *Tortum digna ſequi potiùs, quam ducere, funem.*

Tuſco

Tufco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque ædem Junonis Reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, & simulacra cupressea in ædem illata.

XXXVIII. Diis ritè placatis, delectum consules habebant acriùs intentiùsque, quàm prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui (1) sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Eâ die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italiâ hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: & earum (2) coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, † donec hostis in Italiâ esset. Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam & Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, || erectam in spem rerum novarum, sollicitaret: & Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviàm fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, (3) & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. intuleratque mentionem de || volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, & supplendi unde vellent, & eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique

Acriter habetur delectus.

Exercitus contra Hasdrubalem & Hannibalem.

C. 38. (1) Jurejurando interposito sancitam, ita ut sine magno scelere violari non posset. Vid. † *sacratæ leges. Coloniæ maritimæ* infrà memorantur l. 36. c. 3. (2) Nempe Antii & Ostiæ; quibus vacatio hâc lege data, ut frequentiâ efficerent, ne facilè urbes intercipi possent. (3) Duorum tantùm exercituum electio datur consuli, cui Bruttii provincia evenisset, suprà c. 35. Nunc aliud agendo reponit Livius id, quod

tandique, & ex provinciis, quos e republicâ censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summâ concordiâ consulum acta. Volones in undevicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispaniâ quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, & duo millia de legione (4) militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse: & sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Siciliâ C. Mamilium misisse.

Hasdrubal transit Alpes,

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Galliâ allatæ (1) ab L. Porcio prætore: *Hasdrubalem movisse ex hibernis, & jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. se cum invalido exercitu, || quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturiùs, quàm constituerant, exire in provincias coëgerunt, eâ mente, ut uterque hostem in suâ provinciâ contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quòd, etsi eâ æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses || exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. ea tardiùs movendi ex hibernis causa fuit. Ceterùm Hasdrubali & suâ & aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modò Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum. & quum per || munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. † Invisitati namque antea

Gallis & Alpinis gentibus faventibus.

quod tunc prætermiserat. (4) Intellige *militum legionariorum*, qui opponuntur Hispanis & Gallis. *Legio* nonnunquam sumitur pro exercitu, delectu civium conscripto. Intrà l. 41. c. 28. *Ti. Sempronii Gracchi consulis imperio legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit.*

C. 39. (1) *Literæ ab L. Porcio* sunt literæ L. Porcii. Suprà l. 2. c. 5. *literas ab Tarquiniis reddunt.* Cic. l. 7. ad fam. Ep. 5. *Literæ mihi dantur a te.* Similia sunt *legati ab regibus.* suprà l. 2. c. 13. *nuncius a collegis* l. 10. c.

antea alienigenis, nec videre ipſi advenam in ſuâ terrâ aſſueti, omni generi humano inſociabiles (2) erant. & primò ignari, quò Pœnus pergeret, ſuas rupes ſuaque caſtella, & pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia ‡ urebatur, ſatis edocuerat, viam tantùm Alpes eſſe: duas (3) prævalidas urbes, magno inter ſe maris terrarumque ſpatio diſcretas, de imperio & opibus certare. hæ cauſæ aperuerant Alpes Haſdrubali. Ceterùm quod celeritate itineris profectum erat, id morâ ad Placentiam, dum fruſtra obſidet magis, quàm oppugnat, corrupit. Crediderat campeſtris oppidi facilem expugnationem eſſe: & nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum ſe † excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipſum ſolum ea oppugnatio impediit; ſed Hannibalem poſt famam tranſitûs ejus, tanto ſpe ſuâ celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat: quippe reputantem, non ſolùm quàm lenta urbium oppugnatio eſſet, ſed etiam quàm ipſe fruſtra eandem illam coloniam, ab Trebiâ victor regreſſus, (4) tentaſſet.

XL. Conſules, diverſis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella † diſtenderant curas hominum, ſimul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intuliſſet Italiæ clades; ſimul, quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique reſpublica proſpere † gereretur? adhuc* (1) *adverſa ſecundis penſando rem ad id tempus extractam eſſe. quum in Italiâ ad Traſimenum & Cannas † præcipitaſſet Romana res, proſpera bella in Hiſpaniâ prolapſam eam erexiſſe. poſtea, quum in Hiſpaniâ alia ſuper aliam clades, duobus egregiis ducibus amiſſis, duos exercitus ex parte deleſſet multâ*(2), *ſecunda in Italiâ Siciliâque geſta* || *quaſſatam rempublicam* (3) *excepiſſe:*

Anxietas Romanorum.

10. c. 43. (2) Infrà l. 37. c. 1. *tanquam indomitæ & inſociabili genti.* (3) Infrà l. 40. c. 47. *ad prævalidam aliam urbem pervenit.* Et ita *prævalidus* de homine ſuprà l. 3. c. 43. l. 7. c. 5. *Prævalens populus* dixit de Romanis in Præf. (4) Vid. ſuprà l. 21. c. 57. & 59.

C. 40. (1) Similem locum vid. ſuprà l. 26. c. 37. (2) Sic infrà l. 31. c. 1. *multam quondam Europæ, majorem partem Aſiæ.* Hor. l. 3. Od. 30. v. 6. *multaque pars mei Vitabit Libitinam.* l. 2. Sat. 7. v. 7. *pars multa natat.* Alii verò hìc jungunt *multa ſecunda geſta*, nec malè. [Paullo ſuprà, pro *quum in Hiſpaniâ* &c. Drakenborchius dedit, *quam in Hiſpaniâ:* ſed errore, ut videtur, typographico. E.] (3) Fuiſſe quaſi portum quemdam, quo quaſſata reipublicæ navis exciperetur.

(4) Nil

pisse: & ipsum intervallum loci, quòd in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, † duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, & unum in locum totam periculi molem (4) *omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* Terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, † plenum adhuc iræ in cives M. Livium ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret*, respondisse: *Ubi primùm hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* Quum quæreretur, quæ causa festinandi esset? *Aut ex hoste egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certè, etsi non honestum, capiam.* Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus consul adversùs Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

Livii vox plena iræ in cives.

XLI. Hannibal, undique contractò exercitu, quem in hibernis, aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe (1) recipiendi oppida, quæ per

(4) Nil ex codicibus notatum video; sed tamen suspicor voces *totam periculi molem* glossema esse librarii, in contextum receptum, Liviumque tantùm dedisse, *unum in locum omne onus incubuisse*. E.

C. 41. (1) Ita mox *aggrediendi hostem*. Infrà l. 32. c. 7. *transcendendo media*, l. 36. c. *In comparando impigre classem.* Nonnunquam igitur Livius gerundiis

per metum ad Romanos defecissent. eódem a Venusiâ consul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille ferè & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus propè † injunctum videbatur (2) Pœnorum vallum. quingenti passus intererant. Castra Punica ac Romana inter jacebat campus, colles imminebant nudi sinistro lateri Karthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quòd nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus || procursantes certamina, haud satis digna dictu, ferebant. Id modò Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, (3) ingenio hostis usus, quo minùs in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, & in † aversis (4) vallibus considere jubet. tempus exsurgendi ex insidiis, & aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum & P. Claudium præfectum sociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce primâ copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo pòst & ab Hannibale † signum pugnæ propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni ‡ obterique, priusquam instruantur, possint.

Neronis & Hannibalis castra collata.

Insidiæ Romanorum.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester (1) terror. peditum etiam prima legio & dextra ‡ ala

Pugna committitur.

gerundiis ita dictis utitur, licet certum sit, eum potiùs participiis in *dus* delectatum esse. (2) Romanis nempe, ex intervallo spectantibus. At revera quingenti passus intererant inter Grumenti mœnia & castra Pœnorum. (3) Ingenium hostis imitatus, & adversùs Pœnum arte Punicâ utens. (4) *Aversis* nempe respectu collium, i. e. quæ post colles jacebant.

C. 42. (1) Hâc formâ vox occurrit suprà l. 5. c. 7. l. 25. c. 12. l. 26. c.

‡ ala prœlium inibant. incompofiti hoftes, ut quemque aut pediti, aut equiti cafus obtulit, ita conferunt manus. crefcit pugna fubfidiis, & (2) procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nifi in vetere exercitu, & duci veteri haud facile eft) inter tumultum ac terrorem inftruxiffet Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a caftris, † injeciffet. Inde pavor incuffus, & fuga paffim fieri cœpta eft. minorque cædes fuit, quia propinquitas caftrorum breviorem fugam perculfis fecit. Equites (3) enim tergo (4) inhærebant: in tranfverfa latera invaferant cohortes, (5) fecundis collibus viâ nudâ ac facili decurrentes. tamen fupra octo millia hominum occifa; fupra feptingentos capti: figna militaria novem adempta: elephanti etiam, quorum nullus ufus in repentinâ ac tumultuariâ pugnâ fuerat, quatuor occifi, duo capti. (6) Circa quingentos Romanorum fociorumque victores ceciderunt. poftero die Pœnus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, poftquam neminem figna contrà efferre vidit, fpolia legi cæforum hoftium, & fuorum corpora collata in unum fepeliri juffit. inde infequentibus continuis diebus aliquot ita inftitit portis, ut propè inferre figna videretur: donec Hannibal tertiâ vigiliâ, crebris ignibus tabernaculifque, (7) quæ pars caftrorum ad hoftes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portifque fe oftenderent, relictis, profectus Apuliam petere ‖ intendit. Ubi illuxit, fucceffit vallo Romana acies. & Numidæ ex compofito paullifper in portis fe valloque oftentavere: fruftratique aliquamdiu hoftes, citatis equis agmen fuorum affequuntur. Conful, ubi

Vincunt Romani.

26. c. 36. (2) Verborum & *procurrentium...augetur* idem planè fenfus eft, fed minùs eleganter expreffus, ac membri præcedentis *crefcit pugna fubfidiis.* Itaque illud pro gloffemate videmur habere poffe, quòd ex orâ libri in contextum temere irrepferit. (3) Ante hæc verba fupple ex fenfu: Quòd fi tam propinqua non fuiffent caftra, magna cædes facta effet, *equites enim* &c. (4) *Hærere in terga* dixit fuprà l. 1. c. 14. (5) Per pronos colles: ut dicitur *fecundo flumine* delabi, aut contrà, *adverfum* fubire *montem.* (6) E victoribus ceciderunt ad quingenti ferè Romanorum fociorumque. Drakenborchio difplicet vox *circa;* & Crevierio vox *victores* hîc omnino otiofa videtur. Sed *victores* in cafu recto accipiendum cenfeo, & quemadmodum hîc *circa quingentos*, ita infrà l. 45. c. 34. *Et fuere oppida circa feptuaginta.* Nec diffimile eft *circa eandem horam* l. 42. c. 57. E. (7) H. e. eà parte caftrorum, quæ &c.

filentium

ſilentium in caſtris, & ne paucos quidem, qui primâ luce obambulaverant, parte ullâ cernebat, duobus equitibus ſpeculatum in caſtra præmiſſis, poſtquam ſatis tuta omnia eſſe exploratum eſt, inferri ſigna juſſit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam diſcurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Poſtero die primâ luce profectus, magnis itineribus famam & veſtigia agminis ſequens, haud procul Venuſiâ hoſtem aſſequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. ſupra duo millia Pœnorum cæſa. Inde nocturnis montaniſque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præſidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum miſſus. Hannibal, copiis ejus ad ſuas additis, Venuſiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canuſium procedit. Nunquam Nero veſtigiis hoſtis ‡ abſtiterat: & Q. Fulvium, quum Metapontum ipſe proficiſceretur, in Lucanos, ne regio ea ſine præſidio eſſet, arceſſierat.

XLIII. Inter hæc ab Haſdrubale, poſtquam a Placentiæ obſidione abſceſſit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem miſſi, quum per medios hoſtes totam ferme longitudinem Italiæ emenſi eſſent, dum Metapontum cedentem Hannibalem ſequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primò (1) incertis implicantes reſponſis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas ſe ab Haſdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, ſicut erant, ſignatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium conſulem traduntur. duæ ſimul turmæ Samnitium præſidii cauſâ miſſæ. qui ubi ad conſulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem ſunt, & ex captivis percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus eſſe reipublicæ ratus, quo conſiliis ordinariis (2) provinciæ ſuæ quiſque

Intercipiuntur Haſdrubalis literæ.

Nero proficiſcitur ad collegam.

C. 43. (1) Incertis verborum ambagibus ludentes. Infrà l. 32. c. 4. *implicatus flexibus vallium vias.* (2) Non licebat injuſſu ſenatûs de provinciâ exire, & exercitum educere. Refert enim Livius suprà l. 10. c. 37. Poſtumio conſuli a quibuſdam negatum fuiſſe triumphum, *quòd injuſſu ſenatûs ex Samnio* (provinciâ ſuâ) *in Etruriam tranſiſſet.* Et infrà l. 29. c. 19.

quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, audendum aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quàm hostes, terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbriâ se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capuâ Romam arcessant; (3) delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, quâ exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in eâ præsidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

Metus Romanorum.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultûs erat, quàm fuerat (1) biennio antè, quum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu † famam habiturum. *Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; & consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum & Galliam peteret, castra relinquentem nullâ aliâ re tutiora, quàm errore hostis, qui ducem inde atque exercitûs* (2) *partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam*

29 c. 19. *Scipionem, quòd de provinciâ decessisset injussu senatûs, revocari.* Neque tamen tum legibus prohibitum fuisse, constat ex l. 36. c. 39. infrà. Postea verò legibus cautum fuisse, ne liceret, docet Cic. in Pison. c. 21. (3) Tutandæ urbis causâ; cui una legio Hostilii Tubuli non sufficere videbatur.

C. 44. (1) Immo *triennio*, si non numerentur extrema; quinquennio, si eorum ratio habeatur. (2) Vid. † *pars* pro dimidio. E.

(3) Infrà

palam fiat? & aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine ‡ auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italiâ esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos propè Hannibales in Italiâ esse. quippe & Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hispaniâ annos Romano* (3) *exercitatum bello, geminâ victoriá insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispaniâ & concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quàm Hannibalem ipsum, gloriari posse. quippe in iis locis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed* (4) *quem in saltu impedito deprehensus fortè, haud secus quàm puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* (5) Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant. †

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsâ tutius fuisse, quàm suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non antè, quàm ad satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copiæ fuissent majores instructioresque, quàm si adversùs ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eò ipsos, quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos.* (1) *Auditum modò in acie (nam, ne antè audiretur, daturum operam) alterum consulem & alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, & parva* †

Nero milites hortatur.

(3) Infrà l. 29. c. 30. *inter Romana & Punica arma exercitati ducis* l. 36. c. 17. *exercitatus...finitimis Ibracum bellis.* (4) De eâ re vid. l. 26. c. 17. suprà. (5) Simili sententiâ infrà l. 29. c. 3. *omnia in majus, metu augente, accipiebant.*

C. 45. (1) Vid. † participia neutra pro substantivis. Sic suprà c. 37. *mentes turbavit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse* &c.

(2) Nemini

& parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gestâ partæ (2) *fructum propè omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, quâ admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.* Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota & preces & laudes ibant: illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque suam liberûmque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset: † damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent: ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti (3) ovantibus victoriâ obviàm irent. Invitare inde pro se quisque, & offerre, & ‡ fatigare precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimùm sumerent. benignè omnia cumulata dare. Modestiâ certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari, nec ab signis (4) absistere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. ‡ Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: & coartatio plurium in angusto (1) tendentium facilior futura erat, quòd Claudianus exercitus nihil ferme, præter

(2) Nemini displiceat, quòd *gloria parta* dicitur, quæ adhuc sperabatur: nam hic est frequens usus perfecti; quemadmodum etiam in eo, quòd dicit *ex re bene gestâ*, i. e. si res bene gesta fuisset: de quo non dubitabat Nero, qui jam certam victoriam animo præsumpserat. (3) Sic suprà l. 1. c. 11. *duplicique victoriâ ovantem Romulum.* (4) Scripti suadent legendum, *nec ab signis absistere, nec subsistere.* Duo enim sunt diversa, excedere ex ordinibus & subsistere: utrumque autem de illis negatum mirificam diligentiam prodit.

C. 46. (1) Vid. not. 7. ad c. 17. suprà.

(2) Magis

præter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterùm in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro & veteribus militibus perfunctis jam militiâ, & juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: & quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque quum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summâ omnium lætitiâ hospitaliter excipiuntur. Postero die † consilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor adfuit. Castra juncta consulum castris habebat: & ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modò insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modò ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in consilio aderat. Multorum eò inclinant sententiæ, ut, dum fessum viâ ac vigiliis reficeret militem Nero, simul & ad noscendum hostem paucos sibi || sumeret dies, tempus pugnæ differretur. Nero non suadere modò, sed summâ ope orare|| institit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore, (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter || intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse,* (2) *redireque in Apuliam. Qui* ‡ *prolatando spatium hosti det, eum & illa* (3) *castra prodere Hannibali, & aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, & exeundum in aciem:* (4) *abutendumque errore hostium absentium præsentiumque; dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem esse.* Consilio dimisso, ‡ signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

Clam ingreditur castra Livii.

Nero censet statim exeundum in aciem.

†

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant. moram

(2) Magis placeret *redirique*. (3) Castra, quæ in Apuliâ sint, relicta a Nerone. (4) Verbum *abuti* sumitur quoque in bonam partem; ita tamen ut res in usum & commodum vertatur vel contra jus aut consuetudinem, vel contra mentem alicujus.

pugnæ

Hasdrubalis prudentia.

pugnæ attulit, quòd Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera (1) hostium notavit, quæ antè non viderat, & strigosiores equos. multitudo quoque major solitâ visa est. Suspicatus enim id, quod erat, (2) receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui fortè adustioris coloris, ut ex recenti viâ, essent; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliquâ parte sit vallum: & ut attendant, semel bisne (3) signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant (4). Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quicquam, quo latiùs tenderetur (5), ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit, quòd semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profectò consules esse, & quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minimè id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. Profectò haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem jam fortuna in Italiâ, quæ in Hispaniâ, esset. interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigiliâ primâ dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces

C. 47. (1) Hasdrubal sagaciter conjicit, novas copias in castra M. Livii advenisse, quia videbat scuta *vetera*, quibus milites jamdiu usi fuerant, quæ tamen nunquam antea viderat. Si autem *nova* fuissent, existimare potuisset, ea pro usu detritis data esse. (2) Sic suprà l. 3. c. 22. *referrentque pedem, si receptui cecinisset.* & alibi. (3) Suprà l. 1. c. 1. *priusquam signa canerent.* l. 24. c. 46. *ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset.* & alibi sæpe. (4) Non quidem fecerunt; sed fecissent, ni Hasdrubali dempsisset errorem nunciatum, bis in consularibus castris signum cecinisse. Notanda vis temporis imperfecti. E. (5) Vid. not. 7. ad c. 17. suprà

duces (6) parum intentè aſſervati, alter in deſtinatis jam antè animo latebris ſubſedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita deſertum a ducibus agmen primò per agros palatur; feſſique aliquot (7) ſomno ac vigiliis ſternunt corpora paſſim, atque ‡ infrequentia relinquunt ſigna. Haſdrubal, dum lux viam oſtenderet, ripâ fluminis ſigna ferri jubet: & per tortuoſi amnis ſinus flexuſque errorem volvens haud multum proceſſit, ubi prima lux tranſitum opportunum oſtendiſſet, tranſiturus. ſed quum, quantum (8) mare abſcedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo ſpatium dedit ad inſequendum ſeſe hoſti.

XLVIII. Nero primùm cum omni equitatu advenit. Porcius deinde aſſecutus cum levi armaturâ. Qui quum feſſum agmen (1) carperent ab omni parte ‡ incurſarentque, & jam, omiſſo itinere, quod fugæ ſimile erat, caſtra metari Pœnus in tumulo ſuper fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo (2), ſed ad conſerendum extemplo prælium inſtructis armatiſque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies eſt, Claudius dextro in cornu, Livius ab ſiniſtro pugnam inſtruit: media acies prætori tuenda datur. Haſdrubal, omiſsâ munitione caſtrorum, poſtquam pugnandum vidit, in primâ acie ante ſigna elephantos collocat. circa eos lævo in cornu adverſùs Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoſte timeri eos credebat. ipſe dextrum cornu adverſùs M. Livium ſibi atque Hiſpanis (& ibi maximè in vetere milite ſpem habebat) ſumpſit. Ligures in medio poſt elephantos poſiti; ſed longior, quàm latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hiſpani tenebant, cum ſiniſtro Romanorum cornu concurrit. dextra (3) omnis acies extra prœlium eminens ceſſabat. collis oppoſitus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium

Aſſequuntur eum Romani.

Prælium initur.

ſuprà. (6) Duces nempe viarum. (7) Feſſi vigiliis, ac propterea ſomno graves. (8) Virg. l. 3. Æn. v. 72. *terræ urbeſque recedunt.* Sed poetica nimis locutio videtur, quàm ut Livio convenire poſſit. Igitur lege cum quibuſdam codicibus, *quantum a mari abſcedebat.*

C. 48. (1) *Carpere agmen* ſuprà c. 46. & alibi. (2) Sic infrà l. 28. c. 2. *fugæ magis, quàm itineris modo.* ſuprà l. 21. c. 33. *ruinæ maximæ modo.* (3) Intellige dextrum Romanorum cornu. Mox, pro *eminens*, Drakenborchius

vium Hasdrubalemque ingens † contractum certamen erat, atroxque cædes utrinque || edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. eódem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, & jam signa moverant loco: deinde, crescente certamine & clamore, † impotentiùs jam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent: haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa † erigere conatus esset, postquam eâ regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quàm pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit. &, non hostibus modò, sed etiam suis inopinantibus, in (4) sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam ‡ pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Ligurésque: & ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: &, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, (5) intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque & calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat.

Elephanti a rectoribus interfecti.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quàm ab hoste, interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant: id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maxime poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis belluâ inventa erat, ubi regendi spem vicissent. primusque id Hasdrubal institue-

Hasdrubalis fortitudo, & mors.

borchius vellet, si Msti permitterent, *eminus*. (4) Lege omnino *in dextrum*. Claudius sinistro cornu hostium oppositus circumductas post suorum aciem cohortes in Hispanos agit, qui in dextro hostium cornu pugnabant. (5) Suprà l. 10. c. 28. de Gallis itidem, *corpora intolerantissima laboris atque æstûs*. Eorum corpora *magna magis, quàm firma* dixit l. 5. c. 44. E.

rat,

rat, dux quum ſæpe aliàs memorabilis, tum illâ præcipuè pugnâ. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, ſuſtinuit: ille feſſos abnuenteſque tædio & labore, nunc precando, nunc caſtigando, accendit: ille fugientes revocavit, omiſſamque pugnam aliquot locis reſtituit. poſtremò, quum haud dubiè fortuna hoſtium eſſet, ne ſupereſſet tanto exercitui ſuum nomen ſecuto, concitato equo ſe in cohortem Romanam immiſit. Ibi, ut patre Hamilcare & Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello unâ acie tantum hoſtium interfectum eſt, ||redditaque æqua Cannenſi clades, vel ducis, vel exercitûs interitu, videbatur. (1) Quinquaginta ſex millia hoſtium occiſa: capta quinque millia & quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hoſtes erant, ſupra quatuor millia capitum recepta. id ſolatii fuit pro amiſſis eo prœlio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum ſociorumque occiſa. Adeòque etiam victores ſanguinis cædiſque ceperat ſatietas, ut poſtero die, quum eſſet nunciatum Livio conſuli, Gallos Ciſalpinos Ligureſque, qui aut prœlio non adfuiſſent, aut inter cædem effugiſſent, uno agmine abire ſine certo duce, ſine ſignis, ſine ordine ullo, aut imperio; poſſe, ſi una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Superſint*, (2) inquit, *aliqui nuncii, & hoſtium cladis, & noſtræ virtutis.*

56000 e Pœnis cæſi.

Romanorum 8000.

L. Nero eâ nocte, quæ ſecuta eſt pugnam, citatiore, quàm inde venerat, agmine, die ſexto ad ſtativa ſua, atque ad hoſtem pervenit. Iter ejus frequentiâ minore, quia nemò præceſſerat nuncius, lætitiâ verò tantâ, (1) vix ut compotes mentium præ gaudio eſſent, celebratum eſt. Nam Romæ neuter animi habitus ſatis dici enarrarique poteſt; nec quo incerta exſpectatione eventûs civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. (2) Nunquam

Nero ad exercitum redit.

C. 49. (1) Hîc immane quantum a ſe invicem divertunt Livius & Polybius. Hoſtium decem millia, duo Romanorum in hâc pugnâ ceciDiſſe memorat Polyb. l. 11. c. 3. (2) Longitudo periodi videtur feciſſe, quo minus animadverteret præcedere *ut; ut poſtero die*. Simile fere exemplum reperies apud Cic. l. 2. de Orat. c. 6.

C. 50. (1) Supra l. 4. c. 40. *vix præ gaudio compotes*. (2) Miram ſequentis deſcriptionis ἐνάργειαν nemo, cui modò ſenſus ineſt, non ſentiet.

per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curiâ atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ || suppliciis votisque fatigare Deos. tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primò ‡ accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prœlio, nunciantes cæsos hostes. Et primò magis auribus, quàm animis, id acceptum erat, ut majus lætiusque, quàm quod mente capere, aut satis credere possent: & ipsa celeritas fidem impediebat, quòd biduo antè pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, (3) senatum curiâ exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuncius non posset, trahereturque a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris priùs, quàm in senatu, literæ recitarentur. tandem summoti & coërciti a magistratibus: (4) dispensarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primùm, deinde in concione, literæ recitatæ sunt: &, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla antè futura fides erat, quàm legatos consulumve literas audissent.

LI. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. tum enimvero omnis ætas currere obvii (1), primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem † continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentiâ in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percunctarentur, & ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum,

Gaudium Romanorum.

tiet. E. (3) Senatores ad primum nuncium allatarum literarum, e curiâ ad tribunal prætoris concurrerunt. Sed statim intelligendi sunt rediisse in curiam, ut ibi literæ legerentur. (4) Lætitia potuit modo quodam & ordine impertiri hominibus, qui vix eam capere animo poterant. *Dispensatur* id quod certo modo & ordine *carptim* distribuitur. Vid. † *dispensatio inopiæ*, & ‡ *dispensare*. [Sic apud Græcos *ταμιευεσθαι*.]
C. 51. (1) Vid. || numeri pluralis usus.

(2) Verbum

occiſum, legiones Romanas incolumes, ſalvos conſules eſſe, extemplo aliis porro impertiebant gaudium ſuum. Quum ægre in curiam perventum eſſet, multo ægriùs ſummotâ turbâ, ne Patribus miſceretur, literæ in ſenatu recitatæ ſunt. inde producti (2) in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipſe planiùs omnia, quæ acta erant, expoſuit cum ingenti || aſſenſu, poſtremò etiam clamore univerſæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Diſcurſum inde ab aliis circa templa Deûm, ut || grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberiſque tam lætum nuncium impertirent. Senatus, quòd M. Livius & C. Claudius conſules, incolumi exercitu, ducem hoſtium legioneſque occidiſſent, ſupplicationem in triduum decrevit. eam ſupplicationem C. Hoſtilius prætor pro concione edixit, celebrataque a viris feminiſque eſt. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere: quum matronæ ampliſſimâ veſte cum liberis, perinde ac ſi debellatum foret, omni ſolutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde, haud ſecus quàm in pace, res inter ſe contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum ſolvendo, auderent (3). C. Claudius conſul quum in caſtra rediſſet, caput Haſdrubalis, quod ſervatum cum curâ attulerat, projici ante hoſtium ſtationes, captivoſque Afros vinctos, ut erant, oſtendi, duos etiam ex iis ſolutos ire ad Hannibalem, & expromere, quæ acta eſſent, juſſit. Hannibal, tanto ſimul publico familiarique ictus luctu, *agnoſcere ſe fortunam Karthaginis*, fertur dixiſſe: caſtriſque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffuſa latiùs tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, & Metapontinos, civitatem univerſam, excitos ſedibus ſuis, & Lucanorum qui ſuæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

Caput Haſdrubalis projectum ante caſtra Hannibalis.

Hannibal in extremam Italiam recedit.

(2) Verbum in hâc re proprium. *Introducebantur* in ſenatum a magiſtratibus legati, *producebantur* ad populum, ſive in concionem. (3) Hoc eodem anno nummus aureus primum Romæ percuſſus eſt, ut colligitur ex Plin. l. 33. c. 3.

LIBRI VIGESIMI OCTAVI EPITOME.

RES in Hiſpaniâ proſpere geſtæ a Silano, Scipionis legato (1), *& ab L. Scipione fratre adverſùs Pœnos, a Sulpicio proconſule & ab Attalo rege Aſiæ adverſùs Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. Quum M. Livio & Claudio Neroni conſulibus triumphus decretus eſſet, Livius, qui in provinciâ ſuâ rem geſſerat, quadrigis invectus eſt; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo eſt ſecutus, & in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit: nam & plus in bello, quàm collega, fecerat. Ignis in æde Veſtæ negligentiâ virginis, quæ non cuſtodierat, extinctus eſt: virgo cæſa eſt flagro. P. Scipio in Hiſpaniâ cum Pœnis debellavit* (2) *quarto decimo anno ejus belli, quinto pòſt anno, quàm ierat: excluſiſque in totum poſſeſſione ejus hoſtibus, Hiſpaniam recepit. & a Tarracone* (3) *in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis tranſvectus, fœdus junxit. Haſdrubal Giſgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. ‡ Munus gladiatorium in honorem patris patruique Karthagini* (4) *novâ edidit* (5), *non ex gladiatoribus, ſed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen deſcendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Aſtapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo exſtructo occiderunt, & ſe*

Epit. l. 28. (1) Silanus non Scipionis legatus fuit. Adjutorem Scipioni ad res gerendas datum Silanum proprætorem, ſcribit noſter ſuprà l. 26. c. 29. Et Scipio in oratione ad milites ſeditioſos eum *eodem jure eodemque imperio* ſecum in provinciam miſſum dicit, infrà c. 28. Tranſpoſitis igitur verbis, lege, *& ab L. Scipione fratre, Scipionis legato.* Infrà c. 28. *L. Scipio frater meus, & C. Lælius, legati.* (2) Potiùs *tertio decimo.* (3) Potiùs *a Karthagine,* & mox *regem Maſæſylorum.* Vid. c. 17. infrà. (4) Pro *Karthagine.* Similiter infrà c. 26. *conſilium de iis Karthagini erat.* l. 31. c. 11. *magnam partem eorum palam Karthagini obverſari.* Plaut. Cas. in Prol. v. 71. *At ego aio hoc fieri in Græciâ & Karthagini.* (5) *Edere* in hâc re proprium verbum eſt, quo etiam Livius in hâc hiſtoriâ utitur c. 21. infrà.

inſuper

insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo † implicitus est, seditionem, in parte exercitûs motam, confirmatus † discussit, rebellantesque Hispaniæ populos coëgit in deditionem venire; & amicitiâ factâ cum Masinissâ rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Karthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret, Romam reversus, consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam trajiceret, si ex republicâ esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insulâ, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS OCTAVUS.

U. c. 545. a. C. 207. *Res Hispaniæ.*

I. QUUM tranſitu Haſdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum (1) levatæ Hiſpaniæ viderentur; renatum ibi ſubitò par priori bellum eſt. Hiſpanias eâ tempeſtate ſic habebant Romani Pœnique. Haſdrubal, Giſgonis filius, ad oceanum penitus Gadeſque conceſſerat. Noſtri maris ora omniſque ferme Hiſpania, quâ in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Haſdrubalis novo cum exercitu ex Africâ tranſgreſſus, Magonique junctus, quum in Celtiberiâ, quæ media inter duo maria eſt, brevi magnum hominum numerum armaſſet; Scipio adverſùs eum M. Silanum cum decem haud plus millibus † militum, equitibus quingentis, miſit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & aſperitates viarum, & anguſtiæ ſaltibus crebris, ut pleraque Hiſpaniæ ſunt, incluſæ) tamen non ſolùm nuncios, ſed etiam famam adventûs ſui prægreſſus, ducibus ‖ indidem ex Celtiberiâ transfugis, ad hoſtem pervenit. Eiſdem auctoribus compertum eſt, quum decem circiter millia ab

Silani de Pœnis Hiſpaniſque victoria.

C. 1. (1) Tranſlatio a lance ſumpta. *Declinare in Italiam*, nempe ab Hiſpaniis eodem modo dictum eſt, quo *avolare Romam*, & ſimilia. Vid. not. 1. ad c. 29. l. 27. ſuprà. *Declinare ad aliquid* dixit ſuprà l. 21. c. 52. infrà

ab hoſte abeſſent, bina caſtra circa viam, quâ irent, eſſe: lævâ Celtiberos, novum exercitum, ſupra novem millia hominum, dextrâ Punica tenere (2) caſtra. hæc ſtationibus, vigiliis, omni juſtâ militari cuſtodiâ tuta & firma eſſe: illa altera ſoluta neglectaque, ut barbarorum & tironum, & minus timentium, quòd in ſuâ terrâ eſſent. Ea priùs aggredienda ratus Silanus, ſigna quàm maximè ad lævam jubebat ferri, || necunde ab ſtationibus Punicis conſpiceretur. ipſe, præmiſſis ſpeculatoribus, citato agmine ad hoſtem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum (1) hauddum quiſquam hoſtium ſenſerat. confragoſa loca & obſita virgultis tenebant (2) colles. Ibi in cavâ valle, atque ob id occultâ (3), conſidere militem, & cibum capere jubet. interim ſpeculatores, transfugarum dicta † affirmantes, venerunt. Tum, ſarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque juſtâ in pugnam vadunt. Mille paſſuum aberant quum ab hoſte conſpecti ſunt, trepidarique repente cœptum. & Mago ex caſtris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia ſcutatorum & ducenti equites; hanc juſtam legionem (& id ferme roboris erat) in primâ acie locat: ceteros, levem armaturam, in ſubſidiis poſuit. Quum ita inſtructos educeret caſtris, vixdum in egreſſos vallo Romani pila conjecerunt. Subſidunt Hiſpani adverſùs emiſſa tela ab hoſte, inde ad mittenda ipſi conſurgunt; quæ quum Romani conferti, ut ſolent, denſatis excepiſſent ſcutis, tum (4) pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta eſt. Ceterùm aſperitas

infrà l. 39. c. 27. (2) Interdum *tenere* abſolutè ponitur pro *tenere locum.* Sic infrà l. 32. c. 5. *quâ abſciſæ rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat.*

C. 2. (1) Sic || *nihildum,* † *nullusdum.* (2) Totam collium faciem veſtiebant. Aptiùs tamen dici viderentur virgultis teneri colles, quàm locis. Crevierius legi vult *obſiti,* ut ſit, confragoſa loca & virgultis obſiti colles *tenebant,* nempe regionem, hujus terræ faciem obtinebant: ut cap. præc. *Punica tenere caſtra.* Dukero non dubium eſt, quin *tenebant* de hoſtibus dicatur. Tum ſi vulgatum ſanum ſit, *loca confragoſa & colles* per epexegeſin dicta ſunt. Ille vero *obſitos virgultis ..colles* legere mallet: quod non diſpliceret, ſi codices accederent. (3) Supra l. 10. c. 14. *in occultâ valle inſtructi.* l. 21. c. 32. *ſi valles occultiores inſediſſent.* (4) Infrà c. 33.

asperitas locorum & Celtiberis, quibus in prœlio (5) concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis; nisi quòd angustiæ & internata virgulta ordines dirimebant, & singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura & Karthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. duo haud ampliùs millia peditum & equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam † profligato prœlio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & || quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportunâ victoriâ (6) nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excitâ, & alios ad arma sollicitare populos) oppressa erat. Itaque, collaudato ‡ benignè Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversùs Hasdrubalem pergit. Pœnus, (7) quum castra tum fortè ad sociorum animos in Bæticâ continendos in fide haberet, signis repentè sublatis, fugæ magis, quàm itineris modo, penitus ad oceanum & Gades ducit. Ceterùm, || quoad continuisset exercitum, (8) propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim in civitates (9) divisit, ut & muris se ipsi, & armis muros tutarentur.

In Bæticam it Scipio.

c. 33. *collato pede res cœpta geri est. Pes pede collatus,* ut *castra castris* † *conferre.* (5) Vid. not. 7. ad c. 18. l. 27. suprà. (6) Nequaquam tantum erat bellum jam conflatum, & hâc victoriâ profligatum, quanta futuri materia belli eâdem victoriâ oppressa erat. (7) Potiùs mutato ordine, *quum castra tum forte in Bæticâ ad* &c. Ita certè intelligendum. (8) Propositum instar scopi, quem non desinat petere Scipio. (9) Infrà l. 37. c. 45. *Consul in hiberna exercitum...divisit.*

III. Scipio

III. Scipio ubi animadvertit, diſſipatum paſſim bellum, & circumferre ad ſingulas urbes arma diutini magis, quàm magni, eſſe operis, retro vertit iter. Ne tamen hoſtibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum, ad oppugnandam opulentiſſimam in iis locis urbem, (1) Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Meleſſum finibus eſt Hiſpanæ gentis. ager frugifer. argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Haſdrubali ad excurſiones circà in mediterraneos populos faciendas. Scipio, caſtris prope urbem poſitis, priuſquam (2) circumvallaret urbem, miſit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, ſuaderentque, ut amicitiam potiùs, quàm vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati reſpondebatur, foſsâ duplicique vallo circumdatâ urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una ſemper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars quum adorta oppugnare eſt, atrox ſanè & anceps prœlium fuit: non ſubire, non ſcalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam, qui erexerant ad murum ſcalas, alii furcis ad id ipſum factis detrudebantur; in alios lupi(3)ſupernè ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimiâ paucitate ſuorum exæquatum certamen eſſe, & jam eo ſuperare hoſtem, quòd ex muro pugnaret; duabus ſimul partibus, primâ receptâ, urbem eſt aggreſſus. Quæ res tantum pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentinâ fugâ deſererent: & Punicum præſidium metu, ne prodita urbs eſſet, relictis ſtationibus (4) in unum ſe colligeret. Timor inde oppidanos inceſſit, ne, ſi hoſtis urbem intraſſet, ſine diſcrimine, Pœnus an Hiſpanus eſſet, obvii paſſim cæderentur. itaque, patefactâ repentè portâ, frequentes ex oppido ſeſe ejecerunt,

Oringis a L. Scipione capta.

C. 3. (1) Eadem videtur eſſe urbs, quam *Auringen* vocavit ſuprà l. 24. c. 42. haud procul a Mundâ. (2) Hoc verbum occurrit ſuprà l. 4. c. 9. l. 10. c. 35. infrà l. 43. c. 19. *Alloquium* ſuprà l. 1. c. 34. (3) *Lupus* inſtrumentum ferreum aduncum, quo vaſa, quæ in puteum fortè ceciderunt, extrahuntur. Harpax Græco vocabulo, & Harpago nominatur. (4) Livio familiariſſima eſt locutio *in unum colligere.* Ad eandem

ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quàm adversa acies, cæsi. Eâdemque portâ signa || infesta in urbem illata: & aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur & refringebantur portæ, &, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione & cæde obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Karthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas. ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud ampliùs nonaginta.

IV. Læta & ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit, & imperatori ceteroque exercitui; & † speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Karthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquasset, quia & hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Siciliâ in Africam transmissa, in Uticensi Karthaginiensique agro latè populationes fecit. extremis finibus Karthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica, (septuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ. cetera fusa ac fugata classis. Terrâ

Classis Rom. populatur Africam.

eandem formam dixit *in unum conjicere, convenire, conferre, contrahere, cogere*, &c. Pleniùs autem nonnunquam dixit *in unum locum conferre, congregare* &c. ut suprà l. 7. c. 37. infrà l. 38. c. 27. l. 39. c. 30. l. 40. c. 39.

marique

marique victor Romanus cum magnâ omnis generis prædâ Lilybæum repetit. (1) Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio æstatis ejus, quâ hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul & Attalus rex quum Æginæ (sicut antè dictum est) hibernassent, Lemnum inde, classe junctâ, Romanæ quinque & viginti quinqueremes, regiæ quinque & triginta, ‡ transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terrâ seu mari obviàm eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui || edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, quum ab Romanâ societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. ne Acarnanes solùm Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: sed Achæi quoque, quos † super Ætolicum bellum Machanidas (1) etiam Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum † fine positis castris, terrebat. hi omnes suis quisque urbibus, quæ pericula terrâ marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res. & Scerdilædum Pleuratumque motos esse, & Thracum maximè Mædos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros. Bœoti quidem & interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coartant iter, fossâ valloque intercludi ab Ætolis, nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se † daret, omnibus laturum se auxilium. in || præsentia, quæ maximè urgebat res, (2) Peparethum præsidium urbi mittit; unde allatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissâ, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modicâ

Res Græciæ.

Philippus socios hortatur ac tuetur.

C. 4. (1) *Pulsis toto mari.* Alii autem *tuto*; ut sit, *subvecti tuto mari*; & ita causa, cur mare tutum sit, erit, quia naves hostium pulsæ erant.

C. 5. (1) Ille, sublato Cleomene rege, tyrannidem Lacedæmone invaserat. Nabin in eâ successorem habuit. (2) Mittit in insulam Peparethum

modicâ manu in Bœotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltaſtis (pelta || cætræ haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum, ut omnes (3) inſulæ partes tueri poſſent. ipſe Scotuſſam eſt profectus: eódemque ab Lariſſâ Macedonum copias traduci juſſit. Eò nunciatum eſt, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad conſultandum de ſummâ belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret ſubito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. & concilio quidem dimiſſo jam venit: ſegetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maximè in ſinu (4) Ænianum vaſtatis, Scotuſſam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regiâ Demetriadem ſeſe recipit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere, in Phocidem, atque Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde (5) editi ignes apparerent. ipſe in Tiſæo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus imperator & Attalus rex a Peparetho Nicæam trajecerunt. inde claſſem in Eubœam ad urbem Oreum tranſmittunt: quæ ab (6) Demetriaco ſinu Chalcidem & Euripum petenti (7) ad lævam prima urbium Eubœæ poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terrâ oppugnarent.

Oreum capiunt Romani.

VI. Quatriduo pòſt, quàm appulſa claſſis eſt, urbem aggreſſi ſunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo præpoſitus urbi erat, colloquiis abſumptum eſt. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis (1) media eſt. cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum,

rethum præſidium urbi, quæ cognominis erat ipſi inſulæ. (3) Eubœæ, cujus urbs Chalcis eſt caput. (4) Is eſt ſinus *Maliacus*; cui hoc nomen tribuitur ab *Ænianum* gente vicinâ. Vid. not. 1. ad c. 30. l. 27. ſuprà. (5) Φρυκτοὶ πολέμιοι, quorum mentio frequens apud Thucyd. E. (6) Dukerus intelligit ſinum *Maliacum*, ad quem *Nicæa* erat: (infrà l. 32. c. 32.) Ortelius ſinum *Pagaſæum*, ad quem urbs *Demetrias*. (7) Vid. not. 6. ad c. 24. l. 26. ſuprà

C. 6. (1) Ita ferè infrà l. 42. c. 58. *Medius omnium rex erat.*

(2) Suprà

lum, claudebat. Ibi primò atrocissimum contractum est certamen, & turre instructâ omni genere telorum, & tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, portâ maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui (2) fores portæ objicerent. ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fugâ effusè petitâ, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator, veniâ a Sulpicio impetratâ, in naves impositos ad Demetrium (3) Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit.

Chalcidem frustra tentant.

(4) Ex patenti ûtrinque coactum in angustias mare, speciem intuenti primò gemini portûs in ora duo versi præbuerit: sed (5) haud facilè alia infestior classi statio est. nam & venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi (6) se dejiciunt, & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum venti (7), nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur.

Euripus.

Quum classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum, aliâ parte clausum mari, aliâ ab terrâ egregiè munitum, præsidioque valido firmatum, & præcipuè fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ‡ ut in temere susceptâ re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum mille (8) passuum a mari sitæ) trajecit.

(2) Suprà l. 5. c. 13. *multi ante portas cæsi, dum...objectis foribus extremos suorum exclusere.* (3) Duo fuerunt oppida hoc nomine, Thessaliæ alterum, alterum Ætoliæ. (4) Mare, quod utrinque, ad dextram & ad sinistram, patens & apertum est, eo loco coactum in angustias. (5) Haud ferè. (6) Sic infrà c. 15. *ni se...tanta vis aquæ dejecisset.* (7) Cujus non ea est natura, ut statis recurrat vicibus, sed ut temere & nullâ lege feratur. (8) Potiùs *duo millia passuum:* nam quindecim stadia, secundùm Strabonem.

VII. Philippum

VII. Philippum & ignes ab Orco editi monuerant, sed seriùs Platoris fraude e speculâ elati: & impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus. nam & ipsa Chalcis, quanquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeò arto (1) interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terrâque aditum faciliorem, quàm mari, habeat. Igitur Philippus, || dejecto præsidio, (2) fusisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum (3) ab Demetriade Scotussam, inde ‡ de tertiâ vigiliâ profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die (4) Phocidis Elatiam millia ampliùs sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos antè dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis eò (5) se recepisset, Attalus, ignarus adventûs Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, fortè pabulatum ab urbe longiùs progressi, agmen hostium procul conspexissent, || opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu || effuso mare ac naves petit: & (6) molientibus ab terrâ naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terrâ nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quòd tantæ rei fortunam ex oculis propè raptam amisisset. Opuntii quoque ab eâdem irâ increpiti, quòd, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, propè in voluntariam

Opuntiorum urbs capta ab Attalo.

Attalus ferè a Philippo oppressus.

tariam

C. 7. (1) Dividitur a continente, a Bœotiâ. (2) I. e. dejecto fusoque præsidio Ætolorum. ἓν διὰ δυοῖν. (3) Crevierio hæ voces usque ad *profectus* male collocatæ videntur, & inter *Philippus* & *dejecto* inserendæ. Priùs certè Philippus Scotussam indeque Thermopylas profectus est, quàm præsidium Ætolorum dejecit. Suprà c.5. dicitur exercitum omnem Scotussæ reliquisse, ipse cum cohorte regiâ Demetriadem se recepisse. [Ista vero contra omnium codicum fidem trajectio vocum minime necessaria, si modò totum illud *quum..compulisset* quasi parenthesi inclusa intelligatur, & ad præcedentia referatur. E.] (4) Ελατεια πολις Φωκιδος, καὶ Θετταλιας, καὶ Θεσπρωτιας. Steph. (5) Nempe Cynum, Opuntiorum emporium. vid. cap. præc. extr. (6) Ita infrà l. 37. c. 11. *dum moliuntur a terrâ.* Sic *moliri anchoras* infrà c. 17. & 36. Porro *tumultum*

præbere

tariam deditionem conceſſiſſent. Compoſitis circa Opuntem rebus, (7) Toronem eſt profectus. Et Attalus primò Oreum ſe recepit. inde, quum fama accidiſſet, Pruſiam Bithyniæ regem in fines regni ſui tranſgreſſum, omiſſis rebus (8) atque Ætolico bello, in Aſiam trajecit. Et Sulpicius Æginam claſſem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quàm Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe ſuâ captâ a Philippo, quum (9) in fidem Ætolorum perfugiſſent, ſedem eis Ætoli eam dederant, (10) urbis vaſtatæ ac deſertæ priore ejuſdem Philippi bello. Tum ab Torone, ſicut paullo antè dictum eſt, receptâ profectus, Tritonon & Drymas Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, juſſis ibi ſe opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello ageretur, (adſuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuncius affertur, Machanidam Olympiorum ſollenne ludicrum parantes Eleos aggredi ſtatuiſſe. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno reſponſo dimiſſis, *ſe neque cauſam ejus belli fuiſſe, nec moram (ſi modò æquâ & honeſtâ conditione liceat) paci facturum*, cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum deſcendit. unde, commeatibus ſumptis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heræam veniſſet, (11) audito, Machanidam, famâ adventûs ſui territum, refugiſſe Lacedæmonem, Ægium ſe ad concilium Achæorum recepit: ſimul claſſem Punicam, ut mari quoque aliquid poſſet, accitam, ibi ratus ſe inventurum. Paucis antè diebus in (12) Phoceas traje-

Machanidas repreſſus.

præbere ſuprà l. 10. c. 20. l. 25. c. 26. l. 26. c. 10. (7) Lege *Thronium*, quod oppidum eſt Locridis, haud procul ab Opunte. At *Torone* ad Toronæum ſinum ſita eſt, Macedoniam verſùs. Bis & in iis quæ ſequuntur idem nomen emendandum occurrit. (8) Rebus, nempe quæ in manu erant. Sic *relictis rebus* infrà l. 37 c. 53. Plaut. in Epid. 4. 2. 35. *Ego relictis rebus Epidicum operam quærendo dabo.* Ter. in Andr. 2. 5. 1. *Herus me relictis rebus juſſit Pamphilum Hodie obſervare.* (9) Sic *venire in* ‡ *fidem*, *tradere ſe in fidem* infrà l. 37. c. 44. *dedere ſe in fidem* l. 39. c. 53. *in fidem tutelamque tradere* l. 38. c. 31. (10) Nempe, *ſedem* urbis. (11) Vid ‡ *ablativus participii paſſivi.* (12) Phoceæ nullæ ſunt. Phocæa longè ab his locis abeſt. Lege *in Oxeas*, vel *inde Oxeas*: ita enim nominibus inſularum præpoſitionem addere ſæpe Livius neglexit; ut infrà l. 33. c. 41. l. 45. c. 11. *Oxeæ* inſulæ ſunt ex Echinadum numero.

cerant

cerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinûs) || opprimerentur.

Philippi oratio in concilio Achæorum.

VIII. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse* (1), *quin, ubi hostium arma concrepuissent, eò, quantâ maximâ posset celeritate, tenderet*(2): *sed vix rationem iniri posse, utrùm ab se audaciùs, an fugaciùs ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machinadam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modò congressus cum hostibus sis, viceris.* † *Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quàm spe, pugnaturos.* Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quòd (3) suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde, navibus acceptis ab Achæis, (erant autem tres quadriremes & biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus septem, & lembis viginti ampliùs, quos, ut adjungeret Karthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, ‡ exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam, hominum || quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta & in naves compulsa. Cum his ceterâque prædâ, Niciâ prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, || pedestres inde copias per Bœotiam terrâ duci jussit. ipse, ab Cenchreis præter terram Atticam super

C. 8. (1) Nempe rei gerendæ, aut occasioni. (2) Suprà l. 25. c. 27. *postquam tendere ad se Romanas naves vidit.* infrà l. 33. c. 41. *Cyprum nihilominus tendens.* (3) Sic infrà l. 40. c. 25. *culta ea loca suorum finium esse.* l 43. c. 10. *Ussana oppidum finium plerumque Persei erat.* l. 44. c. 10. *finium*

is

ſuper Sunium navigans, inter medias propè hoſtium claſſes, Chalcidem pervenit. inde, collaudatâ fide ac virtute, quòd neque timor, neque ſpes flexiſſent eorum animos; hortatuſque in poſterum, ut eâdem conſtantiâ permanerent in ſocietate, ſi ſuam, quàm Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum (4) navigat, principumque iis, qui fugere captâ urbe, quàm ſe Romanis tradere, maluerant, ſummâ rerum & cuſtodiâ urbis permiſſâ, ipſe Demetriadem ab Eubœâ, unde primò ad opem ferendam ſociis profectus erat, trajecit. Caſſandreæ deinde centum navium longarum carinis poſitis (5), contractâque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græciâ tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus ſociis latum ab ſe auxilium, retro in regnum conceſſit, ut Dardanis bellum inferret.

Ambo Coſſ. veniunt Romam.

IX. Extremo æſtatis ejus, quâ hæc in Græciâ geſta ſunt, quum Q. Fabius Maximi filius legatus (1) ab M. Livio conſule Romam ad ſenatum nunciaſſet, conſulem ſatis præſidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum ſuis legionibus eſſe; decedere ſe inde, ac deduci exercitum conſularem poſſe: Patres non M. Livium tantùm redire ad urbem, ſed collegam quoque ejus C. Claudium juſſerunt. Id modò in decreto interfuit, quòd M. Livii exercitum reduci (2), Neronis legiones Hannibali oppoſitas manere in provinciâ juſſerunt. Inter conſules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam † geſſiſſent, ita, quanquam ex diverſis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneſte qui prior veniſſet, collegam ibi opperiri juſſus (3). Fortè ita evenit, ut eodem die ambo Præneſte venirent.

is ager Caſſandrenſium erat. (4) Hoc oppidum, ab Attalo & Romanis paullo antè expugnatum, relictum deinde fuiſſe Philippi in Eubœam adventu intelligendum eſt. (5) Ita infra c. 45 *Triginta navium carinæ... quum eſſent poſitæ.* Sic & noſtrates in eâdem re dicunt *laid down*. E.

C. 9. (1) Vid. not 1. ad c. 39. l. 27. ſuprà. (2) Crevierius dedit *deduci*, qu d certè ſolenne eſt in hâc re verbum. Sed & alterum Livium uſurpaſſe conſtat; itaque codices hîc tantùm non omnes. (3) Mihi valde ſuſpectum eſt *τὸ juſſus*: neque enim quæ ſenatus juſſerat, ſed quæ inter conſules convenerant, nunc narrat Livius. Nihil quidem ex codicibus notatum video; tamen iſtud *juſſus* ab indoctis librariis additum cenſeo,

inde præmiſſo edicto, ut triduo pòſt frequens ſenatus ad ædem Bellonæ adeſſet, omni multitudine obviàm effuſâ, ad urbem acceſſere. Non ſalutabant modò univerſi circumfuſi, ſed, contingere pro ſe quiſque victrices dextras conſulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quòd eorum operâ incolumis reſpublica eſſet. In ſenatu quum more omnium imperatorum, expoſitis rebus ab ſe geſtis, poſtulaſſent, *ut, pro republicâ* (4) *fortiter feliciterque adminiſtratâ, & Diis immortalibus haberetur honos, & ipſis triumphantibus urbem inire liceret ; Se verò ea, quæ poſtularent, decernere*, Patres, *merito Deorum primùm, dein, ſecundùm Deos, conſulum*, reſponderunt ; & ſupplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto, inter ipſos, ne, quum bellum communi animo geſſiſſent, triumphum ſepararent, ita convenit : *ut, quoniam & in provinciâ M. Livii res geſta eſſet, & eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auſpicium fuiſſet, & exercitus Livianus deductus Romam veniſſet, Neronis deduci non potuiſſet de provinciâ,* || *ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites ſequerentur ; C. Claudius equo ſine militibus inveheretur.* Ita conſociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ ceſſerat, gloriam auxit : *illum equitem* aiebant (5) *ſex dierum ſpatio tranſcurriſſe longitudinem Italiæ : & eo die cum Haſdrubale in Galliâ ſignis collatis pugnaſſe, quo eum caſtra adversùs ſeſe in Apuliâ poſita habere Hannibal crediliſſet. Ita unum conſulem pro utràque parte Italiæ adversùs duos duces, duos imperatores, hinc conſilium ſuum, hinc corpus oppoſuiſſe. Nomen Neronis ſatis fuiſſe ad continendum caſtris Hannibalem : Haſdrubalem verò, quâ aliâ re, quàm adventu ejus, obrutum atque exſtinctum eſſe? Itaque iret alter conſul*

Conſulum triumphus.

cenſeo, quibus diſplicebat variatio conſtructionis, *convenit, ut...accederent ...opperiri.* Ejuſmodi autem variatio Livio ſolennis eſt. Sic infrà l. 33. c. 30. *pax data Philippo in has leges eſt. Omnes Græcorum civitates...ſuas leges haberent* &c. *Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis... Mille talentum daret populo Romano.* E. (4) Vid. not. 5. ad c. 49. l. 2. ſuprà. (5) Suprà l. 27. c. 50. *Nero eâ nocte, quæ ſecuta eſt pugnam, citatiore, quàm inde venerat, agmine, die ſexto ad ſtativa ſua atque ad hoſtem pervenit :* die nempe ſexto, poſtquam a collegâ diſceſſerat. Diſtant inter ſe Canuſium & fluvius

consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis. Uno equo (6) *per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel partâ eo bello, vel spretâ eo triumpho gloriâ, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerunt (7) sestertiûm tricies, octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum rediisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus † jocis in C. Claudium, quàm in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum † prærogativæ auctoritatem consules, postero die in concione, quàm forti † fidelique duorum præcipuè legatorum operâ usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus † appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Cæcilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore † creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quæstiones habendas; qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliquâ juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. ‡ Ludi Romani ter toti || instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item || ludi plebeii *Comitia.*

& fluvius Metaurus plus quàm CCL. milliaria. E. (6) Equo, cui Nero insidebat. Negant autem Livii esse verum triumphum. (7) Ex Epit. l. 15. intelligitur, Livium in eo tradidisse, quando Romani primum argento signato uti cæperint. Sed in hujus belli libris hæc est prima *sestertiorum* mentio. Sestertius nummus fuit argenteus, quarta pars denarii, sive duo asses cum semisse, quamdiu denarius decussis valebat. Porro vid. || *decies æris.*

U. c. 546. a. C. 206.

L. Veturio, Q. Cæcilio Coſs.

Provinciæ.

ſemel toti inſtaurati ab ædilibus plebis, M. Pomponio Mathone, & Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Q. Cæcilio Metello conſulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde ſortiti ſunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diviſi: conſulum alteri, quem C. Claudius prioris anni conſul; alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuiſſent exercitum: in Etruriâ duas volonum legiones a C. Terentio proprætore M. Livius proconſul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. & Q. Mamilio, ut, collegæ juriſdictione traditâ, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius (1) proprætor præfuerat, obtineret, decretum eſt: juſſuſque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos ſub adventum Haſdrubalis defeciſſent. C. Servilio cum Cannenſibus duabus legionibus, ſicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardiniâ vetus exercitus, cui A. Hoſtilius præfuerat, || deportatus. novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret ſecum, conſules conſcripſerunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hoſtilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium eſt. M. Valerius proconſul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis (2), cum ceterâ omni claſſe redire ad urbem juſſus.

XI. In civitate tanto diſcrimine belli ſollicitâ, quum omnium ſecundorum adverſorumque cauſas in Deos†verterent, multa prodigia nunciabantur; Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minùs terrebant in ædem Jovis foribus ipſis duo perlapſi angues. Ab Antio nunciatum eſt, cruentas ſpicas metentibus viſas eſſe. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ † duo ſoles viſos referebant: & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo ſudore manaſſe in circo Flaminio dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia conſules

C. 10. (1) Immo *prætor;* ut conſtat ex c. 35. l. 27. ſuprà. (2) Sic infrà l. 35. c. 12. *præbere copias.* l. 45. c. 31. *præbere milites.*

hoſtiis

hostiis majoribus procurare jussi, & supplicationem (1) unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ exstinctus. cæsaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quanquam, nihil portendentibus Deis, ceterùm negligentiâ humanâ acciderat, tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deûm benignitate summotum bellum ab urbe Romanâ & Latio esse, & posse sine metu in agris habitari. Minimè convenire,* (2) *Siciliæ, quàm Italiæ, colendæ majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopiâ servitiorum, & pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, & infrequentes se urbes, agrum || vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen jam grave prædâ esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non præda (3), sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quàm pugna, fuit: & præmissâ prædâ, incolumes & legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

Ignis in æde Vestæ exstinctus.

Plebis in agros reducendæ cura.

Coss. in Bruttios eunt.

C. 11. (1) Sic suprà l. 25. c. 7. *diem unum supplicatio fuit.* & l. 27. c. 37. & alibi. infrà l. 40. c. 19. *triduum supplicatio & feriæ essent.* (2) Nimirum Lævinus sedulò operam dederat, ut vastata bellis Sicilia recoleretur. Vid. suprà l. 26. c. 40. & l. 27. c. 5. (3) Supple *tantùm.*

XII. Cum

Laus Hannibalis.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei geſtum eſt. nam neque ipſe ſe obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque laceſſierunt quietum Romani. tantam ineſſe vim, etſi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce cenſebant. Ac neſcio, an mirabilior adverſis, quàm ſecundis rebus, fuerit. quippe qui, quum (1) & in hoſtium terrâ per annos tredecim, tam procul ab domo, variâ fortunâ bellum gereret exercitu non ſuo civili, ſed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius ‡ habitus, alia veſtis, alia arma, alii ritus, alia ſacra, alii propè Dei eſſent; ita quodam uno vinculo (2) copulaverit eos, ut nulla nec inter ipſos, nec adverſùs ducem ſeditio extiterit; quum & pecunia ſæpe in ſtipendium, & commeatus in hoſtium agro deeſſent: quorum inopiâ priore Punico bello multa infanda inter duces militeſque commiſſa fuerant. Poſt Haſdrubalis verò exercitum cum duce, in quibus ſpes omnis repoſita victoriæ fuerat, deletum, (3) cedendoque in angulum Bruttium ceterâ Italiâ conceſſum, cui non videatur mirabile, nullum motum in caſtris factum? nam ad cetera id quoque acceſſerat, ut ne alendi quidem exercitûs, niſi ex Bruttio agro, ſpes eſſet; qui, † ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abſtractam a cultu agrorum bellum occupaverat, & mos (4) vitio etiam inſitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quicquam mittebatur, de Hiſpaniâ retinendâ ſollicitis, tanquam omnia proſpera in Italiâ eſſent. In Hiſpaniâ res quâ jam ex parte eandem fortunam, quâdam longè diſparem habebant: eandem, quòd prœlio victi Karthaginienſes, duce amiſſo, in ultimam Hiſpaniæ oram uſque ad Oceanum compulſi erant: diſparem autem, quòd Hiſpania, non quàm Italia modò, ſed quàm ulla pars terrarum, bello reparando

Res Hiſpaniæ.

C. 12. (1) Vacat *τὸ et.* Hæc autem Livius vertit ex Polybii l. 11. c. 17. (2) Cic. l. 3. ad Fam. Ep. 4. *non mediocre vinculum ..ad voluntates noſtras copulandas.* *Copulare concordiam* dixit noſter ſuprà l. 4 c. 43. (3) Et poſtquam Hannibal, cedendo in Bruttium agrum, reliquit Romanis liberam ceteræ Italiæ poſſeſſionem. *In angulum Bruttium*, ut ſuprà l. 26. c. 41. *Hannibal in extremum angulum agri Bruttii compulſus.* & infrà c. 42. (4) *Vitio ingeniorum*, ut dixit ſuprà l. 23. c. 4. Gronovius legere vult *ultro.* De Bruttiis infrà l. 29. c. 6. *Latrociniis magis, quàm juſto bello, in Bruttiis*

reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. † itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, (5) quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostrâ demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundùm Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni eâ mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

Hasdrubal cum Magone bellum instaurant.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitûs perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri patruoque, magnum † momentum facerent, præmisso Silano ad Colcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites pedites que ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, ‡ protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eò adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum & quingenti equites. inde ad Bæculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago & Masinissa cum omni equitatu aggressi sunt. turbassentque || munientes, ni abditi post tumulum, (1) opportunè ad id positum, ab Scipione equites improvisò in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, & proximè vallum; atque in ipsos † munitores (2) primum invectum

Scipio auxilia ab sociis contrahit.

Bruttiis gerebantur res...suopte ingenio congruentibus in eum morem. (5) Hoc ait propter Sardiniam & Siciliam, quæ primæ provinciæ fuerunt, sed non sunt in continente. Hor. l. 3. Od. 8. v. 22. *Cantaber, sera domitus catenâ.*

C. 13. (1) Infrà c. 17. *finibus etiam regni aptè ad Hispaniam...positis.* Sunt qui hîc volunt *opportunè* || *oppositum.* (2) Ut quisque primus invectus

invectum, vixdum prœlio inito, fuderunt: cum ceteris, qui fub fignis atque ordine agminis inceflerant, longior & diu ambigua pugna fuit. fed quum ab ftationibus primùm expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere juffi plures & integri feffis (3), magnumque jam agmen armatorum a caftris in prœlium rueret, terga haud dubiè vertunt Pœni Numidæque. Et primò turmatim abibant, nihil propter pavorem feftinationemve confufis ordinibus: dein, poftquam acriùs ultimis † incidebat Romanus, neque fuftineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, paffim, quâ cuique proximum fuit, in fugam || effunduntur. Et quanquam eo prœlio aliquantum & Romanis aucti & † deminuti hoftibus animi erant, tamen nunquam aliquot infequentes dies ab excurfionibus equitum levifque armaturæ ceffatum eft.

Vincit Pœnos.

XIV. Ubi fatis tentatæ per hæc levia certamina vires funt, prior Hafdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani proceffere. fed utraque acies pro vallo ftetit inftructa: & quum ab neutris pugna cœpta effet, jam die ad occafum inclinante, a Pœno priùs, deinde ab Romano in caftra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior femper Pœnus copias caftris educebat. prior feffis ftando fignum receptui dabat. ab neutrâ parte procurfum, telumve miffum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Karthaginienfes mixti Afris, cornua focii tenebant: erant autem utrinque Hifpani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti caftellorum procul fpeciem præbebant. Jam hoc in utrifque caftris fermonis erat, ita, ut inftructi ftetiffent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli caufa effet, pari robore animorum armorumque concurfuros. Scipio ubi hæc obftinatè credita animadvertit, omnia de induftriâ in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. ‡ Tefferam vefperi per caftra dedit, ut ante lucem viri equique (1) curati & pranfi effent: armatus eques frenatos

tus fuerat. Cave hìc fumas τὸ *primum* pro adverbio. (3) *Plures feffis*, fupple ruerent in prælium. Alii autem poft *feffis* inferunt *fubirent*, ut fit *fubirent feffis*; quod & mallem, fi codices integriores accederent.

C. 14. (1) *Curare* verbum eft menfæ & convivii. Hinc *corpora curare* apud

natos || inſtratoſque teneret equos. Vixdum ſatis certâ luce, equitatum omnem cum levi armaturâ in ſtationes Punicas immiſit: inde confeſtim ipſe cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem || deſtinatam ſuorum hoſtiumque, Romano milite cornibus firmatis, ſociis in mediam aciem acceptis. Haſdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo proſiluit, tumultumque ante vallum & (2) trepidationem ſuorum, & procul ſigna legionum fulgentia, plenoſque hoſtium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites † emittit. ipſe cum peditum agmine caſtris egreditur: nec ex ordine ſolito quicquam acie inſtruendâ mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipſa per ſe ‡ decerni poterat, quia pulſis (quod propè in vicem fiebat) in aciem peditum tutus || receptus erat. ſed ubi jam haud plus quingentos paſſus acies inter ſeſe aberant, ſigno receptui dato, Scipio, patefactiſque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam diviſamque in partes duas, in ſubſidiis poſt cornua locat. Inde, ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hiſpanos (ea media acies fuit) ‡ preſſo gradu incedere jubet. ipſe e dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent (3) in ſiniſtram partem, quemadmodum ſe tendentem ad dextram vidiſſent: & cum expeditis peditum equitumque priùs pugnam confererent cum hoſte, quàm coïre inter ſe mediæ acies poſſent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, terniſque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hoſtem ducebant, ſequentibus (4) in obliquum aliis. Sinus in medio erat, (5) quia ſegniùs Hiſpanorum ſigna incedebant. & jam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie hoſtium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum veniſſent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, diſcurrere

apud Livium frequens eſt locutio. Hor. l. 1. Ep. 4. v. 15. *pinguem & nitidum bene curatâ cute.* Inde etiam transfertur ad animalia. Infrà l. 44. c. 40. *Jumentum, e manu curantium elapſum.* (2) Vid. not. ad c. 51. l. 3. ſuprà. (3) Dedi cum Crevierio *in ſiniſtram partem*, & mox *ad dextram*, pro *in ſiniſtri parte*, & *a dextrâ*. Lectionem omnium codicum ſcriptorum, editorumque veterum, Rhenanus temere mutaverat. Eam autem Drakenborchius mihi videtur, quanquam non reduxit, reducere tamen voluiſſe. (4) Ita ut non æquâ fronte procederetur. (5) Lege *quâ*

difcurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverfo hofti. Cornua ancipiti prœlio urguebantur: eques, levifque armatura, (6) velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a ceterâ acie.

XV. Et quum (1) ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quòd turba Baliarium tironumque Hifpanorum Romano Latinoque militi objecta erat, &, procedente jam die, || vires etiam deficere Hafdrubalis exercitum cœperant, oppreffos matutino tumultu coactofque, priufquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id fedulò diem extraxerat Scipio, ut fera pugna effet. nam (2) ab feptimâ || demum horâ peditum figna cornibus incucurrerunt. ad medias acies aliquanto feriùs pervenit pugna: ita ut priùs æftus a meridiano fole, laborque ftandi fub armis, & fimul fames fitifque corpora † afficerent, quàm manus cum hofte confererent. Itaque fteterunt fcutis innifi. nam fuper cetera elephanti etiam, tumultuofo genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ confternati, e cornibus in mediam aciem fefe intulerant. Feffi igitur corporibus animifque retulere pedem, ordines tamen fervantes, haud fecus, quàm fi imperio ducis cederent integra acies. Sed quum eo ipfo acriùs, ubi (3) inclinatam fenfere rem, victores fe undique inveherent, nec facile impetus fuftineri poffet; quanquam retinebat, obfiftebatque cedentibus Hafdrubal, *ab tergo effe colles tutumque receptum, fi modicè fe reciperent*, clamitans, tamen, vincente verecundiam metu, (quum ‡ proximus quifque hoftem cederet) terga extemplo data, atque in fugam fefe omnes effuderunt. Ac primò (4) confiftere figna in radicibus collium, ac revocare in ordines militem

qu^, fuffragantibus pluribus codicibus. (6) Per appofitionem dictum; ut fuprà l. 21. c. 55. *Baliares locat ante figna, levem armaturam.*

C. 15. (1) Crevierius exponit *ab omni parte* per *omnibus de caufis:* tum omnibus de caufis, tum ideo vel maximè, quod &c. Sed hoc vix admitti poteft. Gronovius *τὸ quum* mutandum cenfet in *jam;* ut quod fequitur, *tum*, non huic particulæ refpondeat, fed infequenti. Si quid mutandum, mallem legere *tum quâ turba* &c. periodum autem finire ad *objecta erat*, expuncto *τὸ et*, quod plures codices ignorant. E. (2) Non ante feptimam horam. E. (3) *Inclinata res* dicitur fuprà l. 6. c. 8. l. 9. c. 32. & alibi fæpe. *inclinari rem in fugam* l. 7. c. 33. (4) Ita mox c. 16. *Sed*

militem cœperant; cunctantibus in adverſum collem † erigere aciem Romanis. inde ut inferri impigre ſigna viderunt, ‡ integratâ fugâ, in caſtra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepiſſetque tanto impetu caſtra, ni (5) ſe ex vehementi ſole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejeciſſet, ut vix in caſtra ſua receperint ſe victores; quoſdam etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Karthaginienſes, quanquam feſſos labore ac vulneribus nox imberque ad neceſſariam quietem vocabat, tamen, quia metus & periculum ceſſandi non dabat tempus, primâ luce oppugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circà ex propinquis vallibus congeſtis augent vallum, munimento ſeſe, quando in armis parum præſidii foret, defenſuri. Sed tranſitio ſociorum, fuga ut tutior morâ videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum eſt. is cum magnâ popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præſidiis tradita a præfectis Romano. Et ne latiùs, inclinatis ſemel ad defectionem animis, ſerperet res, ſilentio proximæ noctis Haſdrubal caſtra movet.

XVI. Scipio, ut primâ luce, qui in ſtationibus erant, retulerunt, profectos hoſtes, præmiſſo equitatu (1) ſigna ferri jubet. adeòque citato agmine ducti ſunt, ut, ſi viâ rectâ veſtigia ſequentes iſſent, haud dubiè aſſecuturi fuerint. ducibus eſt creditum, brevius aliud eſſe iter ad Bætim fluvium, ut tranſeuntes aggrederentur. Haſdrubal, clauſo tranſitu fluminis, ad oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effuſi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques leviſque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo (2), fatigabat morabaturque: ſed quum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent, & nunc equeſtria, nunc cum velitibus (3) auxiliiſque peditum prœlia conſererent, ſupervenerunt legiones. *Fuſos perſequitur.*

Sed quum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent. Alibi dixit *conſtituere ſigna.* infrà l. 33. c. 10. l. 34. c. 20 *ſtatuere ſignum* ſuprà l. 5. c. 55. (5) Vid. not. 6. ad c. 6. ſuprà.

C. 16. (1) *Ferri ſigna* ſuprà l. 2. c. 49. l. 9. c. 14. & alibi. (2) Magis placeret *incurrendo. Incurrere ab lateribus* ſuprà l. 1. c. 37. *in latera* hoc l. c. 14. extr. (3) Per *auxilia peditum* Hiſpani auxiliares intelligendi,

legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit. ceteri cæsi captique: castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atque inde, cum hostis nequicquam subire iniquo ascensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hostem fiebant. Postremò dux ipse, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fugâ ducis hostium auditâ, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. ipse cum ceteris copiis, septuagesimis || castris, ‡ protinus causis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad ‡ nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti (4) eo tempore subitæ mutationis causâ, quàm documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causâ fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fugâ, dissipati per proximas civitates sunt. nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maximè modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispaniâ Karthaginienses sunt; tertiodecimo anno, post bellum initum; quinto, † quàm P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud multo pòst Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

Hasdrubal Gades fugit.

Masinissa inclinat ad Romanos.

Pulsi Hispaniâ Pœni.

gendi, qui, leviores agilioresque pedite Romano, legionum agmen præcesserant. *Auxilia* propriè dicuntur adjunctæ Romanis exercitibus copiæ ex gentibus exteris, non verò ex Italicis populis, qui *socii* dicebantur, non *auxilia*. (4) Subintelligitur participium verbi substantivi. (Vid. || Ellipsis.) Non tam evidens fuit eo tempore mutationis Masinissæ causa, quàm constantissima post id tempus ejus fides documentum fuit, eum ne tum quidem &c. *Documento fidei*, pro *fide docente*. Dukerus legendum conjicit *constantissimâ fide*. De causâ transitionis Masinissæ ad Romanos, vid. not. 4. ad l. 29. c. 29. infrà.

XVII. L. Scipio

Scipio jam Africam ſpectat.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptæ Hiſpaniæ Romam eſt miſſus. & quum ceteri lætitiâ gloriâque ingenti eam rem vulgò ferrent, unus, qui geſſerat, inexplebilis virtutis veræque laudis, (1) parvum inſtar eorum, quæ ſpe ac magnitudine animi conceptiſſet, receptas Hiſpanias ducebat. jam Africam magnamque Karthaginem, & in ſuum decus nomenque(2)velut conſummatam ejus belli gloriam ſpectabat. Itaque, præmoliendas ſibi ratus jam res conciliandoſque regum gentiumque animos, Syphacem primùm regem ſtatuit tentare. Maſæſylorum is rex erat. Maſæſyli, gens affinis Mauris, (3) in regionem Hiſpaniæ, maximè quâ ſita Nova Karthago eſt, ſpectant. Fœdus eâ tempeſtate regi cum Karthaginienſibus erat, quod haud gravius ei ſanctiuſque, quàm vulgo barbaris, quibus ex fortunâ pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum proſperæ ubique Romanis, Pœnis in Italiâ adverſæ, in Hiſpaniâ nullæ jam erant, amicitiam ſe Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, niſi (4) cum ipſo coràm duce Romano. Ita Lælius, in id modò fide ab rege acceptâ, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia † momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentiſſimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipſos Karthaginienſes, finibus etiam regni aptè ad Hiſpaniam, quòd freto exiguo dirimuntur, poſitis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter poſſet, magno periculo peteretur, L. Marcio

Syphacem ſibi conciliare ſtatuit.

†

In Africam trajicit.

C. 17. (1) Parvam imaginem. Ex receptis Hiſpaniis vix parvam ſpeciem capi poſſe putabat eorum, quæ animo deſtinaſſet. *Inſtar*, ὁμοίωμα, ἀπεικόνισμα. Gloſs. Vet. (2) Hunc locum plures interpretes vitioſum putant; ſenſum autem eſſe, conſummati ejus belli gloriam in ſuum decus nomenque ituram. Mihi locus omnino ſanus videtur, ſed hactenus malè intellectus; neque enim viros doctos ad particulam *velut* ſatis attendiſſe, aut ad vim primariam vocis *conſummatam*. Loquitur igitur Livius, ni fallor, non de gloriâ conſummati ejus belli, ſed de gloriâ ejus in unam quaſi ſummam totâ redactâ & coacervatâ, impoſito Scipioni nomine Africano. E. (3) Sic ſuprà l. 5. c. 1. *frons in Etruriam ſpectans.* c. 5. *munitiones non in urbem modo, ſed in Etruriam etiam ſpectantes.* (4) Niſi *cum ipſo duce Romano* Scipione, & quidem *coram*. *Coram* hic ponitur adverbialiter, quemadmodum ſuprà l. 2. c. 47. *ad reſtituendam aciem ſe ipſe coràm offert.* infrà l. 43. c. 5. *ſi coràm eum arguere vellet.* Porro *firmare fidem cum aliquo* non minùs rectè dicitur, quàm *ſervare*

Marcio Tarracone, M. Silano Karthagine Novâ, quò ‖ pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præſidium Hiſpaniæ relictis, ipſe cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Karthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Fortè ita incidit, ut eo ipſo tempore Haſdrubal pulſus Hiſpaniâ, ſeptem triremibus portum invectus, anchoris poſitis terræ applicaret naves; quum conſpectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio (5), quin hoſtium eſſent, opprimique a pluribus, priuſquam portum intrarent, poſſent, nihil aliud, quàm tumultum ac trepidationem ſimul militum ac nautarum, nequicquam armaque & naves expedientium, (6) fecerunt. percuſſa enim ex alto vela paullo acriori vento priùs in portum intulerunt quinqueremes, quàm Pœni anchoras molirentur (7). nec ultrà tumultum ciere (8) quiſquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Haſdrubal, mox Scipio & Lælius egreſſi, ad regem pergunt.

Haſdrubal & Scipio eodem tecto recipiuntur.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) viſum, duorum ‡ opulentiſſimorum eâ tempeſtate duces populorum uno die ſuam pacem amicitiamque petentes veniſſe. Utrumque in hoſpitium invitat; &, quoniam fors eos ſub uno tecto eſſe, atque † ad eoſdem penates, voluiſſet: contrahere ad colloquium dirimendarum ſimultatium cauſâ eſt conatus; Scipione abnuente, aut privatim ſibi ullum cum Pœno odium eſſe, quod colloquendo finiret, aut de republicâ ſe cum hoſte agere quicquam injuſſu ſenatûs poſſe. Illud ‡ magno opere † tendente rege, ne alter hoſpitum excluſus menſâ videretur, ut in animum induceret ad eaſdem venire epulas, haud abnuit. Cœnatumque ſimul apud regem eſt: & eodem etiam lecto Scipio atque Haſdrubal (quia ita ‖ cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Sypha-

Scipionis comitas & dexteritas.

vare fidem cum hoſte apud Cic. l. 3. de Off. c. 29. & *mutare fidem cum illo* apud Ter. Phorm. 3. 2 27. (5) Sc. ente, vel exiſtente. Quum haud cuiquam dubium eſſet. (6) *Quinqueremes conſpectæ fecerunt.* Ea dicuntur feciſſe, quibus cauſam & occaſionem præbuerunt. Vid. not. 2. ad c. 39. l. 5. ſuprà. (7) Vid. not. 6. ad c. 7. ſuprà. (8) Sic infrà l. 41. c. 22. *Quid vanos tumultus ciemus?* Suprà l. 4. c. 52. *ſeditiones ciere.* Similiter *pugnam, prælium, bellum ciere.*

cem

cem modò, barbarum inſuetumque moribus Romanis, ſed hoſtem etiam infeſtiſſimum, facundè alloquendo ſibi conciliaret: *mirabilioremque* (1) *ſibi eum virum congreſſo coràm viſum* præ ſe ferebat, *quàm bello rebus geſtis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum eſſent poteſtate. eam artem illi viro ad conciliandos animos eſſe. Itaque non, quo modo Hiſpaniæ amiſſæ ſint, quærendum magis Karthaginienſibus eſſe, quàm, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relictâ provinciâ novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajeciſſe ſeſe* (2) *in hoſtilem terram, regiam in fidem inexpertam: ſed potiundæ Africæ ſpem* (3) *affectantem. Hoc eum jam pridem* ‡ *volutare in animo, hoc palam* † *fremere, quòd non, quemadmodum Hannibal in Italiâ, ſic Scipio in Africâ bellum gereret.* Scipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africâ, dubiiſque & plerumque ſævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Karthaginis portum ‖ tenuit.

Haſdrubalis de eo judicium.

Redit in Hiſpaniam Scipio.

XIX. Hiſpaniæ ſicut a bello Punico quietæ erant, ita quaſdam civitates, propter conſcientiam culpæ, metu magis, quàm fide, quietas eſſe apparebat: quarum maximè inſignes & magnitudine & noxâ Illiturgi & Caſtulo erant. Caſtulo (1), quum proſperis rebus ſocii fuiſſent, poſt cæſos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illâ clade ad eos perfugerant, interficiendiſque ſcelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hiſpaniæ

C. 18. (1) Perizonius legi vult *mirabiliorem qui*. Huic etiam accedit Drakenborchius, additque vulgatum conſiſtere non poſſe, quia præceſſit *ut conciliaret*; unde dicendum erat *mirabilioremque... præ ſe ferret*. At, pace dixerim tantorum virorum, annon jungi poſſunt & debent *Tanta inerat comitas & ferebatque præ ſe*, nempe *hoſtis infeſtiſſimus?* Majorem diſtinctionem poſt *conciliaret* poſui, quàm editio Drakenborchiana præfert. E (2) *Trajicere ſeſe*, ut ‖ *trajicere copias, milites*, paſſim. Vulgatæ editiones poſt *trajeciſſe* addunt (ſed contra fidem codicum) *& commiſiſſe*. Sed hoc ex ſenſu facilè ſupplendum. Valerius Max. l. 9. c. 8. n. 1. Livium imitatus, *Quùm temere ſe Africanus ſuperior ex Hiſpaniâ duabus quinqueremibus ad Syphacem trajicit.* (3) Tendentem ad ſpem potiundæ Africæ. Sic Ovid. l. 5. Met. v. 377. *nam ſpes affectat eaſdem*.

C. 19. (1) *Caſtulo* ponitur pro Caſtulonenſibus, & conſtruitur quaſi nomen

Hispaniæ essent, (2) meritò magis, quàm utiliter, sævitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertiâ parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quin-

Illiturgin oppugnat.

gentis ferme ad Illiturgin || castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeò conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc & hortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendis portis indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quàm cum Karthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum † illis propè sine irâ de imperio & gloriâ certari; ab his perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semet ipsos, si eódem fugâ delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ullâ fortunâ † opportunum injuriæ duceret.* Ab hâc cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientiâ culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alii alios, *supplicium ex se, non victoriam, peti. Ubi quisque mortem oppeteret* (3), *id* ‡ *referre; utrùm in*

†

pugnâ & in acie, ubi † Mars communis & victum sæpe erigeret, & || affligeret victorem; an postmodo, crematâ & dirutâ urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna passi, exspirarent. Igitur non militaris modò ætas, aut viri tantùm, sed feminæ puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munien-

‡

tibus gerunt. Non libertas solùm ‡ agebatur (4), quæ virorum

nomen collectivum. Vid. || *nomina urbium*, & || *numeri pluralis usus.* (2) Meruerant quidem hi populi, ut Scipio primo adventu pœnas ab iis exigeret; sed eo tempore obstitit utilitas publica. (3) Cic. de Off. L. 1. c. 61. *militis oppetere mortem, quàm illo perpeti, maluisset.* (4) Vid. not. 3. ad c.

virorum fortium tantùm pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & † certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute sæpe repulsus a muris, haud satis decoro prœlio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum & (5) hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpitâ ignaviâ militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, † escensurum minatur. Jam || subierat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab || sollicitis † vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex alterâ parte Lælius instat. Tum ‡ victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri. *Et capit.*

XX. Arx etiam ab eâ parte, quâ inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est. (1) Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in eâ tuendâ, unde periculum videbatur, versis, & Romanis subeuntibus, quâ adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe ‡ præaltâ tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus † vacuam. levium corporum homines, & multâ exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, quâ per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab

ad c. 34. l. 27. suprà. & ‡ *agi fides.* (5) Sic suprà l. 2. c. 27. *Plebi creverant animi.* c. 48. *Tuscis crescit audacia.* l. 3. c. 60. *Crevit extemplo Romanis animus.* & alibi sæpe. Aliquando etiam *animus alicujus crescere* dicitur; ut suprà l. 10. c. 14. infrà l. 38. c. 54. l. 42. c. 57.

C. 20. (1) Hîc incipit caput vicesimum in ed. Drak. Sed ita malè disjunguntur conjungenda. Nunc enim explicatur & fusiùs narratur, quod primò Livius uno verbo indicaverat de arce captâ, ab eâ parte quâ inexpugnabilis videbatur. Mox *editissima urbis pars* est circumscriptio

Oppidani ad internecionem delentur.

captam ab Romanis. Tum verò apparuit, ab irâ & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes || juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt: adeò vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est.

Urbs incenditur.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modò convenæ (2), sed Punici etiam exercitûs ex dissipatâ passim fugâ reliquiæ tutabantur. sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Iliturgitanorum, terrorque inde ac desperatio † invaserat; & (3) in diversis || causis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primò tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Karthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide acceptâ, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxæ admissum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

Castulonem deditione recipit.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos missus. Scipio Karthaginem, ad vota solvenda Diis, † munusque gladiatorium, quod mortis causâ patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum, quive venalem sanguinem habent. Voluntaria (1) omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad † specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii || ipsi professi, se pugnaturos (2) in gratiam ducis: alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas † disceptando controversias finire nequiverant, aut noluerant,

Gladiatorium spectaculum edit Scipio.

tio arcis. (2) Huc variis e locis congregati. Suprà l. 2. c. 1. *pastorum convenarumque plebs.* (3) Quum causa Hispanorum, & causa Karthaginiensium, diversæ essent.

C. 21. (1) *Voluntaria* opponitur *servis*, *gratuita* illis *qui venalem sanguinem habent.* (2) Infrà c. 39. *quorum in gratiam Saguntum deleverat H[illegible]bal.*

Hanc

Corbis & Orsua.

noluerant, pacto inter se, (3) ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ‡ ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proximè fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quàm Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quàm ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, quum dirimi ab tantâ rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum & astu facilè stolidas vires minoris superavit. † Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copiâ (4), & provinciali & castrensi apparatu.

Marcius Astapam oppugnat.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Karthaginiensium semper partis: neque id tam dignum irâ erat, quàm quòd, (1) extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos lixasque & mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani consci-

Hanc locutionem temere sollicitavit Vavassor. (3) Ut victor id auferret, de quo lis esset. Ad τὸ *pacto* vid. ‡ *ablativus participii passivi*. (4) Suprà l. 26. c. 11. *primitias frugum eò donaque alia pro copiâ portantes.* Sed legendum videtur, τῷ *et* sublato, *pro copiâ provinciali, & castrensi apparatu;* i. e. pro eâ copiâ quæ in provinciâ erat, & apparatu, qualis in castris esse poterat.

C. 22. (1) Extra eas etiam occasiones, in quibus belli necessitas coegerat hostilem adversùs Romanos animum ostendere. Suprà l. 4. c. 57.

entiâ ſcelerum, quia nec deditio tuta ad tam infeſtos videbatur, nec ſpes mœnibus aut armis tuendæ ſalutis erat, facinus in ſe ac ſuos fœdum ac ferum † conſciſcunt. Locum in foro deſtinant, quo pretioſiſſima rerum ſuarum congererent. ſuper eum cumulum conjuges ac liberos conſidere quum juſſiſſent, ligna circa extruunt, faſceſque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnæ eſſet, præſidium eo loco fortunarum ſuarum corporumque, quæ cariora fortunis eſſent, ſervarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam eſſe, ut urbs caperetur; ſcirent omnes, quos euntes in prœlium cernerent,* (2) *mortem in ipſâ pugnâ obituros. Illos ſe per Deos ſuperos inferoſque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honeſtâ, aut ſervitute infami finienda eſſet, nihil relinquerent, in quod ſævire iratus hoſtis poſſet. Ferrum ignemque in manibus eſſe. Amicæ ac fideles potiùs ea, quæ peritura eſſent, abſumerent manus, quàm inſultarent ſuperbo ludibrio hoſtes.* His adhortationibus exſecratio dira adjecta, ſi quem a propoſito ſpes mollitiave animi flexiſſet. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla ſatis firma ſtatio oppoſita; quia nihil minùs, quàm ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, leviſque armatura repentè e caſtris ad id ipſum emiſſa occurrit. Acrior impetu atque animis, quàm compoſitior ullo ordine, pugna fuit. Itaque pulſus eques, qui primus hoſti ſe obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. pugnatumque ſub ipſo vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad inſtruendum dato tempore, aciem ‖ direxiſſet. Ibi quoque trepidatum parumper circa ſigna eſt, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audaciâ ruerent. dein vetus miles, adversùs temerarios impetus pertinax, cæde primorum inſequentes ſuppreſſit. conatus paullo pòſt ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obſtinatos mori in veſtigio quemque ſuo vidit; patefactâ acie (quod ut facere poſſet, multitudo armatorum facilè ſuppeditabat) cornua hoſtium amplexus, in † orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

Aſtaponſium furor.

quàm belli neceſſitates non exſpectent humana conſilia. (2) Sic Ter. in Phorm. 5. 9. 30. *Ea mortem obiit.*

XXIII. Atque

Pueri & feminæ a suis in urbe trucidati.

XXIII. Atque hæc (1) tamen hostium iratorum, ac tum || maximè dimicantium, jure belli in armatos repugnantesque edebantur. fœdior alia in urbe trucidatio erat, quum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque cives sui cæderent, & in succensum rogum ‡ semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremò ipsi, cæde miserandâ suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flammâ sunt, alii ambusti (2) afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ingenti turbâ, non esset. Ita Astapa, sine prædâ militum, ferro ignique absumpta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Karthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque præsidium, quod in eâ urbe esset, & imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fugâ substiterat, navibusque in oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africâ orâ (3), & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide acceptâ datâque perfugis, & Marcius eò cum expeditis cohortibus, & Lælius cum septem triremibus, quinqueremi unâ, est missus, ut terrâ marique communi consilio rem gererent.

Scipioni morbus.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo † implicitus, graviore tamen famâ, quum ad id quisque, quod audierat, (insitâ hominum (1) libidine alendi de industriâ rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maximè longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera

†

C. 23. (1) Hæc atrocia quidem, sed tamen erant hostium iratorum facta, & jure belli edita in &c. (2) Infrà l. 30. c. 6. *assi i incendio.* (3) *Ora Africa*, ut || *terra Italia.* Similiter *Africa præsidia* suprà l. 21. c. 22.

C. 24. (1) Codices aliquot habent *hominibus*, quemadmodum sæpissime Livius loquitur suprà c. 12. & 21. infrà c. 40. Sed neque alterum improbandum. Sic infrà l. 38. c. 10. *insitâ gentis tranquillitate quiesse cos.*

(2) Nihil

vera fuiſſet clades, quum vanus rumor tantas procellas exciviſſet. non ſocii in fide, non exercitus in officio manſit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum ſibi Hiſpaniæ, pulſis inde Karthaginienſibus, deſtinarant animis) nihil (2) pro ſpe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani (3) autem erant) & juventute Celtiberorum excitâ (4), agrum Sueſſetanum Sedetanumque ſociorum populi Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Civilis alius furor in caſtris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præſidium gentibus, quæ (5) cis Iberum incolunt, impoſitum. Motæ autem eorum mentes ſunt non tum primùm, quum de vitâ imperatoris (6) dubii rumores allati ſunt; ſed jam antè, licentiâ ex diutino, ut fit, otio collectâ, & nonnihil, quòd in || hoſtico laxiùs rapto ſuetis vivere † artiores in pace res erant. Ac primò ſermones tantùm occulti ferebantur, *ſi bellum in provinciâ eſſet, quid ſeſe inter pacatos facere? ſi debellatum jam & confecta provincia eſſet, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque ſtipendium procaciùs, quàm ex more & modeſtiâ militari erat: & ab cuſtodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: & noctu quidam prædatum in agrum circà pacatum ierant: poſtremò interdiu ac propalam ſine†commeatu ab ſignis abibant. omnia libidine ac licentiâ militum, nihil inſtituto ac diſciplinâ militiæ, aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum caſtrorum conſtabat unâ eâ ſpe, quòd tribunos ex contagione furoris haud expertes ſeditionis defectioniſque rati fore, & jura reddere in ‡ principiis ſinebant, & (7) ſignum ab eis petebant, & in ſtationes ac vigilias in ordinem ibant: &, ut vim imperii abſtulerant, ita ſpeciem dicto parentium, ultro ſibi imperantes, ſervabant. Erupit

Seditio exercitûs ad Sucronem.

(2) Nihil tale contigerat, quale ſperaverant. (3) Mandonius *regulus Ilergetum* dicitur ſuprà l. 26. c. 49. & Mandonium Indibilemque non minùs Ilergetes, quàm Lacetanos, ad rebellionem perlexiſſe, conſtat ex c. 27. & 34. infrà. Tamen interdum in ipſâ hâc hiſtoriâ Ilergetes ſoli nominantur, ut c.31.&34. verùm hîc ſoli Lacetani. (4)Suprà l.4.c.9. *Plebs ad expugnandam ſecum Ardeam Volſcos excivere.* l. 7. c.7. *Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur:* & alibi ſæpe. (5) Sucro quidem oppidum & fluvius ultra Iberum eſt, ſed haud magno intervallo. (6) Legendum videtur, ex codicum veſtigiis, *dubiè ‡ allatum eſt.* (7) Sic infrà c. 27. *ſignum*

pit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, & conari obviàm ire, & propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac pòst paullo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum & C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, (8) attrectare ausi: neque (9) venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falsò credita (10) occæcabat animos: sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu & sociis pecunias imperari, & diripi propinquas urbes posse. &, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minùs insignia fore, quæ ipsi fecissent.

XXV. Quum alios || subinde recentes nuncios, non mortis modò, sed etiam funeris, exspectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cœpti. &, (1) subtrahente se quoque, ut credidisse potiùs temere, quàm finxisse, rem talem videri posset, destituti duces jam sua ipsi insignia, & pro vanâ imagine imperii, quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum vivere primò, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt. Ad quorum primum adventum (2) exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi

signum ab iis petitum est. tessera. (8) Suprà l. 5. c. 22. *quòd id signum...nisi certæ gentis sacerdos, attrectare non esset solitus.* Virg. l. 2. Æn. v. 719. *Attrectare nefas.* (9) Suprà l. 5. c. 4. *quotiescunque patria in mentem veniret.* l. 8. c. 5. *Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum.* & alibi. (10) Suprà l. 5. c. 37. *adeò occæcat animos fortuna.* infrà l. 38. c. 21. *irâ & pavore occæcatis animis.* & alibi.

C. 25. (1) Quum subtraheret se quisque, & auctorem rumoris fuisse negaret, ut potiùs accessisse numero temere credentium, quàm ipse eum rumorem vulgasse, aut ementitus esse videretur. Infrà l. 44. c. 16. *primò subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quæ non probabat, cæpit.* (2) *Animus exasperatus* dicitur infrà l. 33. c. 39. l. 40. c. 20. l. 42. c. 14.

greſſi erant, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primò, deinde in ‡ principiis prætorioque, ubi ſermones inter ſe ‡ ſerentium ‡ circulos vidiſſent, alloquebantur, percunctantes magis, quæ cauſa iræ ‡ conſternationiſque ſubitæ foret, quàm factum accuſantes. Vulgò *ſtipendium non datum ad diem* jactabatur: *&, quum eodem tempore, quo ſcelus Illiturgitanorum exſtitiſſet, poſt duorum imperatorum duorumque exercituum ſtragem, ſuâ virtute defenſum nomen Romanum ac retenta provincia eſſet, Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere; ſuis* (3) *rectè factis gratiam qui exſolvat, non eſſe. Talia querentes æqua orare, ſeque ea relaturos ad imperatorem*, reſpondebant. *lætari, quòd nihil triſtius, nec inſanabilius eſſet: & P. Scipionem Deûm benignitate, & rempublicam eſſe* (4) *gratiæ referendæ.* Scipionem bellis aſſuetum, ad ſeditionum procellas rudem, ſollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando (5), aut ipſe puniendo, modum excederet. in || præſentia, ut cœpiſſet, leniter agi placuit, &, miſſis circa ſtipendiarias civitates exactoribus, ſtipendii ſpem propinquam facere. *Seditioſi jubentur venire Karthaginem.* Edictum || ſubinde propoſitum, ut ad ſtipendium petendum convenirent Karthaginem; ſeu || carptim partes, ſeu univerſi mallent. Tranquillam ſeditionem, jam per ſe langueſcentem, repentina quies rebellantium Hiſpanorum fecit. redierant enim in fines, omiſſo incepto, Mandonius & Indibilis, poſtquam vivere Scipionem allatum eſt. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem ſuum conſociarent. Omnia circumſpectantes conſilia nihil reliqui habebant, præter (6) non tutiſſimum a malis conſiliis receptum, ut imperatoris vel juſtæ iræ, vel non deſperandæ clementiæ ſeſe committerent. *etiam hoſtibus eum ignoviſſe*,

c. 14. (3) Ut *rectè facta* hîc, infrà l. 29. c. 16. & alibi, ita *bene facta* ſuprà l. 25. c. 31. infrà l. 37. c. 1. l. 43. c. 7. (4) Eſſe in ejuſmodi ſtatu, ut gratiam illis referre poſſint. Vid. † *eſſe ferendo magno honori.* (5) Atque adeò imperatoris clementiæ nullum locum relinqueret. (6) *Non tutiſſimum* eſt periculoſiſſimum. Ita *haudquaquam ſpernendus* pro maximi faciendus, infrà l. 30. c. 45. *non minima opera* pro maxima opera, l. 33. c. 6. [Ita Drakenborchius. Veteres autem editi, ſcriptique aliquot, præferunt *præter unum tutiſſimum à malis conſiliis receptum*; quod, meâ quidem ſententiâ unicè verum, primus Rhenanus ſollicitavit. Quod autem ille objicit, non ſemper tutum eſſe iſtum a malis conſiliis receptum, neque adeò rebellibus iſtis militibus tutum fuiſſe; id ne minimum quidem ponderis habere cenſeo. *Tutiſſimus* enim receptus is eſt, qui minimè periculoſus.

ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pænâ dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda (7). Illa dubitatio erat, singulæne cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent. (8) inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire. †

XXVI. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Karthagini (1) erat: certabaturque sententiis, utrùm in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quàm quinque & triginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quàm seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret. ad multitudinem castigationem satis esse. Consilio dimisso,(2)ut id actum videretur, expeditio adversùs Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Karthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviàm exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul jam Karthagine aberant, quum ex obviis auditum(3), postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modò omni, qui tacitus‡insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit: quòd magis habituri solum imperatorem, quàm ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industriâ compositis, *lætum opportunumque adventum eorum imperatori*

periculosus. Equidem altera sententia nec vero consentanea, nec Livio digna, nec denique vi vocum *a malis consiliis* congrua, mihi videtur. Auscultandum fuit Gebhardo, similem locum adducenti, infrà c. 34. *Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius afflictis rebus expertâ fide & clementiâ Scipionis ratus*. E.] (7) An potiùs *fæcunda?* (8) Infrà l. 32 c. 13. *Inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen demittere*. Suprà l. 27. c. 46. *Multorum eò inclinant sententiæ, ut tempus pugnæ differretur*. Ita *inclinat animus* l. 1. c. 24. l. 7. c. 9.

C. 26. (1) Vid. not. 4. ad Epit. huj. lib. (2) Edicitur expeditio adversùs Mandonium & Indibilem, ut de eâ re actum esse videretur in consilio, non de seditione Sucronensi. Vid. † *actum*. (3) Vid. † *participia*

Comprehenduntur seditionis auctores.

peratori esse, quòd sub ipsam profectionem alterius exercitûs venissent, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigiliâ quartâ impedimenta exercitûs, cujus simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut † ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal † escendit, & reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, &, ut postea fatebantur, nihil æquè eos terruit, (4) quàm præter spem robur & color imperatoris, quem † affectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nunciatum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse.

Oratio Scipionis ad seditiosos.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit: *Nunquam mihi defuturam orationem, quâ exercitum meum alloquerer, credidi.* (1) *non quo verba unquam potiùs, quàm res, exercuerim; sed quia propè a pueritiâ in castris habitus, † assuêram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patriâ vestrâ descistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. hostes? corpora, ora, vestitum, ‡ habitum civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ilergetes & Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Umbrum Atrium*

cipia neutra pro substantivis. (4) Sic suprà l. 5. c. 6. *An est quicquam, quod Veientibus optatum æquè contingere possit, quàm ut* &c. Infrà l. 31. c. 1. *æquè multa volumina occupasse mihi, quàm occuparint* &c. Ita quoque Plaut. in Epid. 2. 3. 2. *Nullum esse opinor ego agrum in agro Attico Æquè feracem, quàm hic est noster.* Temere igitur hanc locutionem damnavit Tursellinus, tanquam non optimi ævi. E.

C. 27. (1) Sic infrà l. 39. c. 13. *se terrendi ejus causâ, non quo sciret quicquam, ea locutum esse.* Cic. l. 16. ad Att. Ep. 15. *Sed me non sanè hoc tempore movet respublica, non quo aut sit mihi quicquam carius, aut esse debeat; sed* &c.

Atrium & Calenum Albium detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum eum furorem atque amentiam esse (2), *libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tanquam vulnera, attingo. sed nisi tacta tractataque sanari non possunt.* †
Equidem, pulsis Hispaniâ Karthaginiensibus, nullum locum totâ provinciâ, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. sic me non solùm † adversùs socios gesseram, sed etiam adversùs hostes. In castris en meis (quantum me ‡ opinio fefellit!) fama mortis meæ non accepta solùm, sed etiam (3)*exspectata est. Non quòd ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hîc statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus & militibus meis) sed multitudo omnis,* †
(4)*sicut natura maris, per se immobilis est, venti & auræ cient; ita aut tranquillum* (5), *aut procellæ in vobis sunt: & causa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos † contagione insanistis. Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quò amentiæ progressi sitis; quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversùs auspicia, sub quibus militatis, quid adversùs morem militiæ disciplinamque majorum, quid adversùs summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo.* (6)*temere potiùs, quàm avidè, credideritis. denique ego sim, cujus imperii*

&c. (2) Alii plenam distinctionem ponunt post *amentiam esse*: cui interpunctioni sua inest elegantia. Ea si placet, *Negate* resolvendum est in *dicite non*, ex quibus solum *dicite* repetendum erit ad posterius membrum *paucorum eum furorem atque amentiam esse.* (3) Tanquam rem desiderabilem. Ter. in Ad. 5. 4. 20. *Illum, ut vivat, optant, meam autem mortem exspectant.* (4) Pari fere similitudine utitur Liv. infrà l. 38. c. 10. necnon Cic. pro Cluent. c. 49. Ceterum videntur Crevierio illæ voces *multitudo omnis* pendulæ quodammodo remanere; ita ut ob interpositam similitudinem neglectæ a Livio fuerint, & absolutâ comparatione nova incipiat periodus, prorsus quasi nihil præcesserit. Ille nempe paullo aliter locum interpungit, interciso post *maris* sublato. [Vocem *immobilis* ad τὸ *maris* referre mallem, eamque casu secundo accipere; sic: *multitudo omnis sicut natura maris, per se immobilis, est, venti* &c. est sicut natura maris, quod per se immobile, venti & auræ cient. E.] (5) Suprà l. 24. c. 8. *Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi penè sumus.* (6) Concedit nunc Scipio, milites temere potiùs, quàm avide, accepisse mortis suæ famam; seque eum esse, cujus &c. Esto: at patria &c. Sall. in Jug. c. 24. *quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos.* Ib. c. 31. *Sed sanè fuerit*

imperii tædere exercitum minimè mirandum ſit. Patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili (7) *conſociando conſilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium, ablatum ab tribunis* (8) *ſuffragio populi creatis, ad homines privatos detuliſtis? quum, eo ipſo non contenti, ſi pro tribunis illos haberetis, faſces imperatoris veſtri ad eos, quibus ſervus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detuliſtis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: claſſicum apud eos cecinit: ſignum ab iis petitum eſt: ſederunt in tribunali P. Scipionis: lictor † apparuit:* (9) *ſummoto inceſſerunt: faſces cum ſecuribus prælati ſunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cœlo, & inſuetos fœtus animalia edere, vos portenta eſſe putatis: hoc eſt portentum, quod nullis hoſtiis, nullis ſupplicationibus, ſine ſanguine eorum, qui tantum facinus auſi ſunt, expiari poſſit.*

XXVIII. *Atque ego* (*quanquam nullum ſcelus rationem habet*) *tamen,* † *ut in re nefariâ, quæ mens, quod conſilium veſtrum fuerit, ſcire velim. Rhegium* (1) *quondam in præſidium miſſa legio, interfectis per ſcelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio,*(2)*millia hominum quatuor, in foro Romæ ſecuri percuſſi ſunt. Sed illi primùm, non Atrium Umbrum ſemilixam, nominis etiam* (3) *abominandi ducem, ſed Decium Jubellium tribunum militum ſecuti ſunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hoſtibus populi Romani, ſe conjunxerunt. vos cum Mandonio & Indibili conſilia communicaſtis, & arma conſociaturi fuiſtis. Illi, ſicut* (4) *Campani Capuam, Tuſcis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Siciliâ Meſſanam, ſic*

regni paratio, plebi ſua reſtituere &c. Mox lege, *Is denique ego ſim.* (7) Suprà c. 25. *nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem ſuum conſociarent.* cap. ſeq. *arma conſociare.* (8) Non omnes quidem tribuni militum per hæc tempora a populo creati. Vid. ſuprà l. 27. c. 36 extr. (9) *Summoto incedere* dicebantur magiſtratus Romani, incedentes præeuntibus lectoribus, qui turbam obviam ſubmoverent. [*Submovere* autem verbum eſt in hâc re proprium. Suprà l. 3 c. 48. *I, inquit lictor, ſubmove turbam.* Hor. l. 2. Od. 16. v. 10. *Non enim gaza neque conſularis Submovet lictor miſeros tumultus Mentis.* E.]

C. 28. (1) Vid. Epit. l. 12. & 15. (2) Veriſimilius eſt quod Polybius ſcribit l. 1. diuturnâ obſidione numerum ad CCC. imminutum, & hos ſupplicio affectos fuiſſe. (3) Quia nomen ejus ductum videtur ab *atro,* qui color funeſtus ac lugubris. (4) Vid. ſuprà l. 4. c. 37. *Veteribus cultoribus ademptam,* ut ſuprà l. 7. c. 38. *inibanturque conſilia in hibernis eodem*

sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens (5) confectâ provinciâ imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis, quòd non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meique, (6) ejeceritis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, (7) exsequi volo. Mene vivo, & cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Karthaginem cepi, cum quo quatuor (8) imperatores, quatuor exercitus Karthaginiensium fudi, fugavi, Hispaniâ expuli, vos octo millia hominum, minoris certè omnes pretii, quàm Albius & Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum. nihil ultra facilè creditam mortem meam a vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter optimus maximus † sirit, urbem, auspicatò Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqualem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus uno bello assumptis, superstes est populus Romanus, eritque. mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus, meo unius funere || elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispaniâ, patre & patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversùs exsultantes recenti victoriâ Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, & C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrùm exercitus exercitui, an duces ducibus,

eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent. & alibi sæpe. De Mamertinis, e Campaniâ oriundis, & ab Agathocle Syracusanorum rege in auxilium evocatis, vid. Polyb. l. 1. (5) Propria est locutio *decedere provinciâ.* infrà c. 32. l. 37. c. 7. l. 39. c. 3. l. 41. c. 10. Alibi dixit *de provinciâ decedere.* (6) Vid. not. 6. ad c. præc. & mox ad *violatus sim.* (7) Expendendo consilium vestrum, velim illud reperire ejusmodi, ut, etsi nefarium, non tamen ad ultimum demens ac rationis expers. (8) Hasdrubalis duos, Hamilcaris & Gisgonis filios, Magonem Hamilcaris, & Hannonem, qui Hasdrubali in Italiam profecto suffectus erat.

an

an dignitas, an || caufa comparari poterat? quibus fi omnibus fuperiores effetis, arma cum Pœnis contra patriam, contra cives veftros ferretis? Africam Italiæ, Karthaginem urbi Romanæ imperare velletis? Quam ob noxam patriæ?

XXIX. *Coriolanum quondam damnatio injufta, miferum & indignum exfilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro feriùs numeratum fatis digna caufa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Ilergetes defcifceretis a populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis effet? Infaniftis profectò, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quàm in veftras mentes, invafit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid fperaverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, fi poteft: fi non, utcunque filentium tegat. Non negaverim, triftem atrocemque vobis vifam orationem meam; quanto creditis facta veftra atrociora effe, quàm dicta mea? & me ea, quæ feciftis, pati æquum cenfetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipfa ultrà exprobrabuntur. utinam tam facilè vos oblivifcamini eorum, quàm ego oblivifcar. Itaque, quod ad vos univerfos attinet, fi erroris pænitet, † fatis fuperque pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Umber, & ceteri nefariæ feditionis auctores, fanguine luent, quod admiferunt. Vobis fupplicii eorum fpectaculum non modò non acerbum, fed lætum etiam, fi fana mens rediit, debet effe. de nullis enim, quàm de vobis, infeftiùs aut inimiciùs confuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quum † ex præparato fimul omnium rerum terror oculis auribufque eft offufus. Exercitus, qui coronâ concionem circumdederat, gladiis ad fcuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in confilio. Nudi in medium protrahebantur. & fimul omnis apparatus fupplicii expromebatur. deligati ad palum, virgifque cæfi, & fecuri percuffi, adeò torpentibus metu, qui aderant, ut non modò ferocior vox adversùs atrocitatem pœnæ, fed ne gemitus quidem, exaudiretur. (1) Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos

Duces feditionis pœnas dant.

C. 29. (1) Tracta de medio omnium, qui fecuri percuffi fuerant, corpora.

tribunos militum in verba P. Scipionis ‡ jurarunt, ſtipendiumque (2) ad nomen ſingulis perſolutum eſt. Hunc finem exitumque ſeditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno, (1) præfectus Magonis, miſſus a Gadibus, cum parvâ manu Afrorum, mercede Hiſpanos ſollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. caſtris deinde exutus ab L. Marcio, maximâ parte militum inter tumultum captorum caſtrorum, quibuſdam etiam in fugâ amiſſis, palatos perſequente equite, cum paucis ipſe effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim, freto in oceanum evectus, ad Cartejam claſſe acceſſit. Urbs ea in orâ oceani ſita eſt, ubi primùm e faucibus anguſtis panditur mare. Gades, ſine certamine, proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in caſtra Romana venientibus, ſpes, ſicut antè dictum eſt, fuerat. patefacta immatura proditio eſt, comprehenſoſque omnes Mago Adherbali prætori Karthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem impoſitis, præmiſsâque eâ, quia tardior, quàm triremis, erat, ipſe cum octo triremibus modico intervallo ſequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius, & ipſe in quinqueremi e portu Cartejæ, ſequentibus ſeptem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem ſatis credens deprenſam rapido in freto, in adverſum || æſtum reciprocari (2) non poſſe. Pœnus in re ſubitâ parumper incertus trepidavit, utrùm quinqueremem ſequeretur, an in hoſtes roſtra converteret. Ipſa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim ſub ictu teli erant, & undique inſtabant hoſtes. æſtus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna ſimilis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet. Una natura freti, æſtuſque totius certaminis potens, (3) ſuis, alienis navibus nequicquam remigio in contrarium

Hanno præfectus Magonis a Marcio fuſus.

Adherbalis & Lælii pugna in ipſo freto.

corpora. (2) Ut quiſque ad nomen ſuum reſponderat.

C. 30. (1) Sic ſuprà l.23.c.30. *præfecto Hannibalis*. l. 25. c. 28. *præfectos Epicydis*. (2) Circumagi, & retro adversùs contrarii æſtûs vim auxilio ire triremibus ſociis. (3) In ſuas æquè naves, atque in alienas, eos invehebat.

rium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus illatam; & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsâ pugnâ hæc, quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa, quum transversa objiceretur hosti, repentè intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortunâ regente, anceps prœlium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus, scindentibus vortices, quum faciliùs regeretur, duas triremes suppressit, (4) unius†prælata impetu lateris alterius remos detersit. ceterasque, quas (5) indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Lælius, victor Cartejam revectus, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem conjuratosque missos Karthaginem, spem (1) ad irritum redactam, quâ venissent (2), nunciis ad L. Marcium missis, ‡ nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente Marcio, paucos pòst dies ambo Karthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modò Mago, quum terrâ marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, auditâ rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ || nanctus, nuncios Karthaginem ad senatum mittit; qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum(3)in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius & Indibilis, in fines regressi, paullisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur,

Mandonius & Indibilis copias contrahunt.

invahebat. (4) Romana quinqueremis unius hostilium triremium, dum proximè illam impetu prætervehitur, confregit quotquot ab illo latere habebat remos. *Detergere* proprium in hâc re verbum. Infrà l. 36. c. 44. *ab utroque latere remos detergunt.* l. 37. c. 24. & 30. Sic quoque l. 38. c. 5. *afferibus falcatis detergebat pinnas.* (5) Vid. not. 8. ad c. 39. l. 26. suprà. Mox ad vocem *mulcasset*, vid. not. 10. ad c. 12. l. 26.

C. 31. (1) Sic suprà l. 2. c. 6. *tantæ ad irritum cadentis spei.* infrà l. 26. c. 37. *ad vanum & irritum victoriam redactam esse.* Similiter *redigere ad certum* l. 44. c. 15. *ad nihilum* l. 5. c. 25. (2) Sc. ipse & L. Marcius. (3) Plin. l. 3. Ep. 11. *ut officia amicorum in majus extollat.*

non

non diffidentes ſibi quoque ignoſci poſſe. poſtquam vulgata eſt atrocitas ſupplicii, ſuam quoque noxam pari pœnâ æſtimatam rati, vocatis rurſus ad arma popularibus, contractiſque, quæ antè habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis ſtativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis tranſcenderunt.

XXXII. Scipio, (1) quum fide ſolvendi pariter omnibus noxiis innoxiiſque ſtipendii, tum vultu ac ſermone in omnes placato, facilè reconciliatis militum animis, priuſquam caſtra ab Karthagine moveret, concione advocatâ, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo ſe ire* profeſſus eſt *ad vindicandum id ſcelus, quo civilem errorem nuper ſanaverit. Tum ſe, haud ſecus quàm viſcera ſecantem ſua, cum gemitu & lacrimis triginta* (2) *hominum capitibus expiaſſe octo millium ſeu imprudentiam, ſeu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in eâdem terrâ, nec ullâ ſecum ſocietate junctos eſſe. eam, quæ ſola fuerit, fidei atque amicitiæ ipſos per ſcelus rupiſſe. In exercitu ſuo ſe, præterquam quòd omnes cives, aut ſocios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quòd nemo ferè ſit miles, qui non aut a patruo ſuo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre conſule, aut a ſe ſit ex Italiâ advectus. Scipionum nomini auſpiciiſque omnes aſſuetos, quos ſecum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos conſulatum petenti, velut ſi omnium communis agatur honos,* † *adfuturos ſperet. Quod ad expeditionem attineat, quæ inſtet, immemorem eſſe rerum ſuarum geſtarum,* (3) *qui id bellum ducat. Magonis, Hercule, ſibi, qui extra orbem terrarum in circumfuſam oceano inſulam cum paucis per-*

Oratio Scipionis ad milites.

C. 32. (1) Non diſplicet Gronovii conjectura: *cum fide ſolvendo...ſtipendio, tum* &c. ut *tum* hìc ſit præterea, inſuper. Suprà l. 4. c. 33. *Magiſtro equitum equitibuſque, tum ex montibus Quinctio accito.* hoc lib. c. 43. *Quum oratione ad tempus paratâ Fabius, tum auctoritate. .moviſſet* &c. Solvendo autem *ſtipendio cum fide*, ut ſuprà l. 21. c. 5. *ſtipendio præterito cum fide exſolvendo.* (2) Revera quinque & triginta fuere. Sed Scipio numero rotundo minori uſus eſt minuendi cauſâ numerum illorum, quos ex tantâ noxiorum multitudine pœnâ affecerit. (3) Qui id bellum eſſe exiſtimet. Mox, *non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoſte certamen eſſe) quàm* &c.

fugerit navibus, majorem curam esse, quàm Ilergetum. quippe illic & ducem Karthaginiensem, & quantumcunque Punicum præsidium esse; hîc latrones, latronumque duces. quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis velocitate ad fugam, quàm armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provinciâ decedat, opprimendos Ilergetes duxisse: sed primùm, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provinciâ, simul virtute tantâ & felicitate perdomitâ, relictus hostis dici posset. Proinde || Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quàm ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.

Hispani victi.

XXXIII. Ab hâc oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis || castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, (1) superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus || antè montibus circà septus erat. in eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem (2) barbarorum jussisset, velites subsidio misit. a quibus ubi per || procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportunè prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos prædâ occupatos incurrere. Primò missilibus territavere: deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis, quàm decernere, pugnam poterant, gladios nudant, & ‡ collato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantùm illati obvios ‡ obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt: majorque cædes fuit, quàm quantam edere levia per excursiones prœlia solent. Ira magis accensa adverso prœlio

C. 33. (1) Hinc colligitur Ilergetes, ad famam adventantis Scipionis, ex Sedetanorum agro in sua rediisse. *Amni* pro *amne* sæpius est apud Livium; ut suprà l. 8. c. 24. *Acheronte amni.* infrà l. 32. c. 10. *dirempti medio amni.* Sic || *classi* pro *classe*; *igni* pro *igne* suprà l. 1. c. 41. & l. 4. c. 9. *imbri* pro *imbre* l. 21. c. 56. (2) Infrà l. 38. c. 37. *feritas immanium barbarorum.*

prœlio barbaris eſt, quàm imminuti animi. itaque, ne perculſi viderentur, primâ luce poſtero die in aciem proceſſere. Non capiebat omnes copias anguſta, ſicut antè dictum eſt, vallis: duæ ferme peditum ‡ partes, omnis equitatus in aciem deſcendit. quod reliquum peditum erat, obliquo conſtituerunt (3) colle. Scipio, pro ſe eſſe loci anguſtias ratus, & quòd in † arto pugnâ Romano aptior, quàm Hiſpano militi, futura videbatur, & quòd in eum locum detracta hoſtium acies eſſet, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam conſilio adjecit animum: (4) equitem nec ſe poſſe circumdare cornibus in tam anguſto ſpatio; & hoſti, quem cum pedite eduxiſſet, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quàm occultiſſimo itinere circumducat equites, ſegregetque, quantum poſſit, equeſtrem a pedeſtri pugnam (5). Ipſe omnia ſigna peditum in hoſtes vertit: quatuor cohortes in fronte ſtatuit, quia latiùs pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipſo certamine averteret ab conſpectu tranſeuntium per colles equitum. neque antè circumductos ſenſere, quàm tumultum equeſtris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo prœlia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miſceri ex genere utroque prœlium anguſtiæ non patiebantur) pugnabant. Hiſpanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio eſſet, pedes fiduciâ equitis temere commiſſus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem(6)a fronte, (jam enim ſtratæ pedeſtres copiæ erant) nec ab tergo equitem ſuſtineret,& ipſi, quum diu in † orbem ſeſe ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes cæſi ſunt: nec quiſquam peditum equitumque ſuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad ſpectaculum magis tutum, quàm ad partem pugnæ capeſſendam, ſteterat, & locum & tempus ad fu-

barbarorum. c. 48. 49. & alibi. (3) Locaverunt barbari. vide not. 6. ad c. 16. l. 27. ſuprà. (4) Animum advertens Scipio nec ſe poſſe ſuum equitatum circumdare cornibus, nec hoſtibus utilem fore equitatum, quem illi cum pedite in aciem eduxiſſent. Locum vix interpretarer, ni Glareano oppidò obſcura deſcriptio videretur. E. (5) Ita ſuprà c. 30. *Neque erat navali pugna ſimilis.* infrà c. 39. *optabilem ex miſerrimâ fortunam.* (6) Sç. Romanorum.

giendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter reliquam prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad (1) mille ducenti eo prœlio ceciderunt: vulnerata ampliùs tria millia hominum. minùs cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis rebus expertâ fide & clementiâ Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus* accusat, *quum velut contagione quâdam pestiferâ, non Ilergetes modò & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem & fratris & reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur,* (2) *reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati bis*(3) *uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in causâ suâ fiduciam sibi fuisse, nondum expertâ clementiâ ejus: nunc contrà, nullam in causâ, omnem in misericordiâ victoris* (4) *spem positam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus jungeretur amicitia, non priùs imperio in eum tanquam pacatum uti, (5) quàm omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito periisse ipsorum maleficio,* ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterùm, se neque arma iis adempturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis*

Mandonius ad Scipionem supplex venit.

Ignoscit ei & fratri Scipio.

C. 34. (1) Vid. † *ad* pro *circiter.* (2) Cic. Phil. 10. c. 10. *eum spiritum, quem naturæ quis debeat, patriæ reddere.* (3) Semel, quum illos a Pœnis deficientes Scipio in amicitiam receperat; (suprà l. 27. c. 17.) iterum, præsenti in occasione. (4) Infrà l. 30. c. 22. *in eo positam habuisse spem pacis.* & c. 35. *in quo plurimum spei ponerent.* (5) Illius deditionis formulam vid. l. 1. c. 38. Ceterùm de vetusto hoc Romanorum more Livius ideo mentionem facit, ut intelligatur Scipio clementiùs quàm ex more

tis permittere sese, utrùm propitios (6), *an iratos, habere Romanos malient.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex quâ stipendium militi præstari posset. ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem oceano assequitur.

XXXV. Inchoata res jam antè de Masinissâ aliis atque aliis de causis dilata erat, quòd Numida cum ipso † utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextrâ fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus. † causando corrumpi equos inclusos in insulâ, penuriamque omnium rerum & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem || marcescere desidiâ, Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet. remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam antè Numidam ex famâ rerum gestarum admiratio viri: substitueratque (1) animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterùm major praesentis veneratio cepit; &, præterquam quòd suâpte naturâ multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis verè ac militaris, & ætas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos (2) juventæ faciebat. Propè attonitus ipso congressu Numida, *gratias de* (3) *fratris filio remisso agit. Ex eo tempore*, affirmat, *eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam Deûm immortalium bene-*

Masinissæ & Scipionis colloquium.

more majorum in victos hostes consuluisse. (6) De Romanis loquitur Scipio, tanquam de Diis E.

C. 35. (1) Similiter Ovid. in Rem. Amor. v. 573. *Ut possis odisse tuam, Pari, funera fratrum Debueras oculis substituisse tuis.* (2) Infrà l. 40. c. 6. *medio juventæ robore ille, hic flore* Ita *flos ætatis* sæpe. (3) Suprà l. 27. c. 19. Massivæ avunculus Masinissa dicitur, & maternus avus Gala, qui Masinissæ pater erat. Unde sequeretur Massivam sororis filium fuisse Masinissæ. Itaque aut aliquis hîc est librariorum error, aut, alterutro in loco, Livii.

ficio

ficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enisè adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jampridem vellet, minùs præstare in Hispaniâ, alienâ atque ignotâ terrâ, potuisse: in quâ autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facilè præstaturum. Siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Karthaginem esse. Lætus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, & ipse juvenis ‡ specimen animi præ se ferret. Fide datâ acceptâque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causâ trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

Mago jubetur in Italiam ire.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispaniâ rebus, in quarum spem seditio primùm militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nunciatum ab Karthagine est, jubere senatum, (1) ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conductâ ibi Gallorum ac Ligurum quantâ maximâ posset juventute, conjungeret se Hannibali: neu senescere bellum, maximo impetu, majore fortunâ cœptum, sineret. Ad eam rem & a Karthagine pecunia Magoni advecta est: & ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non ærario modò eorum, sed etiam templis spoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Karthagine Novâ ‡ expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem ‡ appulit. ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, quâ capta Karthago ab Romanis fuerat, ducit: nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterùm nuncii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam & hostium adventum attulerant: & visa interdiu classis erat

Karthaginem Novam frustra tentat.

C. 36. (1) Sic Ter. in Eun. 4. 4. 25. *jube mi denuo Respondeat:* omisso τῷ *ut.* Plaut. in Stich. 2. 3. 71. *jube famulos rem divinam mihi apparent.* Sæpius tamen multo construitur verbum *jubere* cum infinitivo.

(2) Per

erat, nec ſine cauſâ electam ante urbem ſtationem apparebat. itaque inſtructi armatique intra portam, ad ſtagnum ac mare verſam, continebantur. Ubi effuſi hoſtes, (2) mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quàm vi, ſubierunt, patefactâ repentè portâ, Romani cum clamore erumpunt: turbatoſque hoſtes, & ad primum incurſum conjectumque telorum averſos, uſque ad litus cum multâ cæde perſequuntur. nec, niſi naves litori appulſæ trepidos accepiſſent, ſuperfuiſſet pugnæ aut fugæ quiſquam. In ipſis quoque trepidatum navibus eſt, dum, ne hoſtes cum ſuis ſimul irrumperent, trahunt ſcalas, || oraſque & ancoras, ne in moliendo mora eſſet, præcidunt. multique adnantes navibus, (3) incerto præ tenebris, quid aut peterent aut vitarent, fœdè interierunt. Poſtero die quum claſſis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugiſſet, ad octingenti homines cæſi inter murum lituſque (4), & ad duo millia armorum inventa.

Gades repetit unde excluditur.

XXXVII. Mago, quum Gades repetiſſet, excluſus inde, ad (1) Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abeſt) claſſe appulſâ, mittendis legatis, querendoque, quòd portæ ſibi ſocio atque amico clauſæ forent, || purgantibus iis, multitudinis concurſu factum, infeſtæ ob direpta quædam abs conſcendentibus naves militibus, ad colloquium ſuffetes eorum, (2) qui ſummus Pœnis eſt magiſtratus, cum quæſtore elicuit, laceratoſque verberibus cruci affigi juſſit: inde navibus ad Pityuſam inſulam, centum millia ferme a continenti, (Pœni tum eam incolebant) trajecit: itaque claſſis || bonâ cum pace accepta eſt, nec commeatus modò ‡ benignè præbiti, ſed (3) in ſupplementum claſſis juventus armaque data. quorum fiduciâ Pœnus in Baliares inſulas (quinquaginta inde millia abſunt) tranſmiſit. Duæ ſunt Baliares inſulæ, major altera atque opulentior armis viriſque: & portum habet, ubi commodè hibernaturum ſe (& jam extremum autumni erat)

Tranſmittit in Baliares inſulas.

(2) Per epexegeſin dictum. (3) Vid. || *Ellipſis* participii verbi ſubſtantivi. (4, Supple *inventi ſunt.*

C. 37. (1) Nomen loci parum notum, vel fortaſſe depravatum. (2) Nempe & Gaditani *Pæni* erant, i. e. e Phœniciâ oriundi. Gades enim colonia Tyriorum. *Suffetes*, ſeu potiùs *Sufetes* linguâ Punicâ ſunt judices. Heb. שופטים. (3) *In ſupplementum* occurrit infrà l. 37. c. 2. l. 38.

erat) credebat. ceterùm, haud ſecus quàm ſi Romani eam inſulam incolerent, hoſtiliter claſſi occurſum eſt. Fundis ut nunc plurimùm, ita tunc ſolo eo telo utebantur. nec quiſquam alterius gentis unus tantum eâ arte, quantum inter alios (4) omnes Baliares excellunt. itaque tanta vis lapidum (5) creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ claſſem effuſa eſt, ut, intrare portum non auſi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium inſulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armis haud æquè validam. Itaque egreſſi navibus ſupra portum loco munito caſtra locant: ac, ſine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conſcriptis, miſſiſque Karthaginem, ad hibernandum naves ſubduxerunt. Poſt Magonis ab oceani orâ diſceſſum, Gaditani Romanis deduntur.

Minore potitur.

Scipio Romam redit.

XXXVIII. Hæc in Hiſpaniâ P. Scipionis ductu auſpicioque(1) geſta. Ipſe, L. Lentulo & L. Manlio Acidino(2) provinciâ traditâ, decem navibus Romam rediit. &, ſenatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hiſpaniâ geſſiſſet, diſſeruit: quoties ſignis collatis dimicaſſet, quot oppida ex hoſtibus vi cepiſſet, quas gentes in ditionem populi Romani redegiſſet. *adverſùs quatuor ſe imperatores, quatuor victores exercitus in Hiſpaniam iſſe: neminem Karthaginienſem in iis terris reliquiſſe.* Ob has res geſtas magis tentata eſt triumphi ſpes, quàm petita(3) pertinaciter; quia (4) neminem ad eam diem triumphaſſe, qui ſine magiſtratu res geſſiſſet, conſtabat. Senatu || miſſo, urbem

l. 38. c. 36. (4) Fortè *inter alias* ſc. *gentes*. *Omnes* refer ad *Baliares*. (5) Suprà l. 1. c. 31. *Haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides.*

C. 38. (1) Minùs propriè hîc loquitur Livius. Qui enim proprætores vel proconſules ſine magiſtratu imperium habebant, nulla habebant auſpicia, ut conſtat ex Cic. l. 2. de Divin. n. 76 Vid. not. 1. ad c. 31. l. 8. ſuprà. (2) Qui cum proconſulari imperio in Hiſpaniam miſſi fuerant, ut apparet ex l. 29. c. 13. infrà. (3) Legendum videtur *petitus* ſc. triumphus. Fortaſſe tamen *petere ſpem* ſic dici poteſt, ut *affectare ſpem* ſuprà c. 18. (4) Scipio proconſul in Hiſpaniâ res geſſerat. Proconſulatus autem imperium erat, non magiſtratus. Magiſtratus erat tantummodo dictatorum, conſulum, prætorum, necnon (ut videtur) eorum, qui prorogato *ex magiſtratu* imperio in provincias mittebantur: ex his enim plures triumphaſſe conſtat. At nemo ad hunc diem triumphi honorem impetraverat, qui ex privatis cum imperio miſſus eſſet ad res gerendas.

urbem eſt ingreſſus, argentique præ ſe in ærarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, & ſignati argenti magnum || numerum. Comitia inde creandis conſulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem conſulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Craſſus pontifex maximus. Ceterùm, comitia majore, quàm ulla per id bellum, celebrata frequentiâ, proditum memoriæ eſt. Convenerant undique non ſuffragandi modò, ſed etiam ſpectandi cauſâ P. Scipionis. concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bubus votis in Hiſpaniâ Jovi ſacrificaret: ſpondebantque animis, ſicut C. Lutatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id, quod inſtaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hiſpaniâ omni Pœnos expuliſſet, ſic Italiâ pulſurum eſſe: Africamque ei, perinde ac (5) debellatum in Italiâ foret, provinciam deſtinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cæpio & L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Craſſus ut conſulatum inierunt, nominatæ conſulibus provinciæ ſunt, Sicilia Scipioni extra ſortem, concedente collegâ, quia ſacrorum cura pontificem maximum in Italiâ retinebat; Bruttii Craſſo. Tum prætoriæ provinciæ in ſortem conjectæ. urbana (6) Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi, referente P. Scipione, ſenatuſconſultum factum eſt, ut, quos ludos inter ſeditionem militarem in Hiſpaniâ voviſſet, ex eâ pecuniâ, quam ipſe in ærarium detuliſſet, faceret.

Comitia.

U. c. 547. a. C. 205. P. Cornelio, P. Licinio, Coſſ.

Provinciarum diviſio.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in ſenatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etſi nihil ultra malorum eſt, Patres conſcripti, quàm quod paſſi ſumus, ut ad ultimum fidem vobis præſtaremus; tamen ea veſtra merita, imperatorumque veſtrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium noſtrarum non pœniteat. Bellum propter nos ſuſcepiſtis: ſuſceptum quartumde-*

Legatorum Saguntinorum in ſenatu oratio.

gerendas. (5) *Perinde ac* pro *perinde ac ſi* ut ſuprà l. 2. c. 58. infrà l. 32. c. 21. (6) Vid. not 5. ad c. 41. l. 25. ſuprà.

cimum

cimum annum tam pertinaciter geritis, ut ſæpe ad ultimum diſcrimen & ipſi veneritis, & populum Karthaginienſem adduxeritis. Quum in Italiâ tam atrox bellum & Hannibalem hoſtem haberetis, conſulem (1) *cum exercitu in Hiſpaniam, velut* (2) *ad colligendas reliquias naufragii noſtri, miſiſtis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore deſtiterunt, quæ nobis ſecunda, quæque adverſa hoſtibus noſtris eſſent, facere. Jam omnium primum* (3) *oppidum nobis reſtituerunt: per omnem Hiſpaniam cives noſtros venumdatos, dimiſſis, qui* ‖ *conquirerent, ex ſervitute in libertatem reſtituerunt. Quum jam propè eſſet, ut optabilem ex miſerrimâ fortunam haberemus; P. & Cn. Cornelii imperatores veſtri luctuoſiùs nobis* ‡ *quoque* (4), *quàm vobis, perierunt. Tum verò ad hoc retracti ex diſtantibus locis in ſedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem noſtram Karthaginienſi utique aut duce aut exercitu opus eſſe: ab Turdulis*(5) *nos veterrimis hoſtibus, qui prioris quoque excidii cauſa nobis fuerant, exſtingui poſſe. quum ex inſperato repentè miſiſtis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatiſſimi omnium Saguntinorum videmur, quia conſulem declaratum videmus, ac vidiſſe nos civibus noſtris renunciaturi ſumus, ſpem omnem ſalutemque noſtram. qui, quum plurimas hoſtium veſtrorum cepiſſet in Hiſpaniâ urbes, ubique ex captorum numero excretos* (6) *Saguntinos in patriam remiſit: poſtremò Turdetaniam, adeò infeſtam nobis, ut illâ gente incolumi ſtare Saguntum non poſſet, ita bello afflixit, ut non modò nobis, (abſit verbo* ‡ *invidia) ne poſteris quidem timenda noſtris eſſet. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum dele-*
† *verat Hannibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius eſt, quàm ultione. Ob hæc, quibus majora*

C. 39. (1) P. Cornelium Scipionem, de quo infrà dicitur c. 42. *Ille, conſul profectus in Hiſpaniam, ut Hannibali ab Alpibus deſcendenti occurreret, in Italiam ex provinciâ rediit:* fratrem autem Cn. Scipionem pro ſe cum exercitu in Hiſpaniam miſit. Vid. ſuprà l. 21. c. 17. & 32. (2) Similiter ſuprà l. 22. c. 56. *reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem.* (3) Vid. ſuprà l. 24. c. 42. (4) Nobis etiam luctuoſiùs, quàm vobis. (5) *Turdetanos* bellum Saguntinis cum Karthaginienſibus conciviſſe dicitur ſuprà l. 21. c. 6. & l. 24. c. 42. Jam verò quidam *Turdulos* & *Turdetanos* eoſdem, quidam, & inter illos Polybius, eos diverſos eſſe ſtatuerunt. (6) Suprà l. 9. c. 46. *omnem forenſem turbam excretam in quatuor tribus conjecit.*

majora neque sperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quòd ita res hos annos in Hispaniâ atque Italiâ gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed quâ terrarum ultimas (7) *finit oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi optimo maximo, præsidi Capitolinæ arcis, non grates tantùm ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ* ‖ *ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus:* † *utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestrâ faciatis.* Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum & restitutum Saguntum fidei socialis utrinque servatæ documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores* ‖ *rectè, & ordine, & ex voluntate senatûs fecisse, quòd Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quæque alia eis* (8) *benignè fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. donum permittere, ut in Capitolio ponerent.* (9) Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, & muneris ergo in singulos dari ne minùs dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tutò possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literæque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de republicâ, de exercitibus scribendis, (10) de provinciis relatum.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines famâ ferrent, & ipse, nullâ jam modicâ gloriâ contentus, non ad gerendum modò bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declara- *Scipio Africam provinciam destinat sibi.*

jecit. Virg. l. 3. Georg. v. 398. *Multi etiam excretos prohibent a matribus hædos.* (7) *Ultimas terrarum* pro ultimas terras. Similiter *gravissimas navium* suprà l. 10. c. 2. *paucæ bestiarum* infrà l. 30. c. 33. *ferocissimas gentium* l. 42. c. 52. (8) Suprà l. 4. c 14. *quòd plebi benignè fecisset.* (9) *Locus,* in quo habitarent. Vid. not. 3. ad c. 17. l. 30. infrà. *Lautia* videntur esse ea, quæ dabantur legatis hospitii gratiâ, maximè ad victum pertinentia. (10) At cap præc. jam legimus nominatas consulibus provincias; Siciliam Scipioni extra sortem, Bruttios Crasso. Sed hoc loco & in iis quæ sequuntur fusiùs narrare videtur Livius ea, quæ primò breviùs indicaverat de provinciis.

tum

tum esse: (1) neque aliter id fieri posse, quàm si ipse in Africam exercitum transportaret, &, acturum se id per populum, apertè ferret, si senatus adversaretur: id consilium haudquaquam primoribus Patrum quum placeret, ceterique (2) per metum aut ambitionem ‡ mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, *Scio*, inquit, *multis vestrum videri, Patres conscripti,* (3) *rem actam hodierno die agi, & frustra habiturum orationem, qui, tanquam de integrâ re, de Africâ provinciâ sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transactâ simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem modò, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab istâ festinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse; unius, insitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adolescentes sanè appellent,* † *dum ne pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea usu meliora. alterius, obtrectationis atque invidiæ adversùs crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A quâ suspicione si me neque vita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat,* (4)*ut* † *propiùs fastidium ejus sim quàm desiderium; ætas saltem liberet. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minùs insectanti me magistro equitum, quod* (5) *fando nunquam antè auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quàm verbis, assequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus*

Adversatur ei Fabius.

C. 40. (1) Infrà l. 37. c. 35. *Omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut...possessione Asiæ Antiochus cedat.* Mox *apertè ferret*, ut suprà l. 22. c. 29. *palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio victum.* (2) Cunctarentur apertè loqui, sive per metum, sive etiam per studium captandæ consulis gratiæ (3) Deliberari de eo, quod jam certum statutumque sit. (4) Ut propior sim fastidienti gloriam, quàm desideranti. (5) Suprà l. 4. c. 3. *En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium* &c. iterumque l. 10. c. 8. *En unquam fando audistis, patricios primò esse factos* &c. Cic. l. 1. de Nat. Deor. c. 29. *at verò ne fando quidem auditum est, crocodilum*

comparatus erat, suâ mox confessione me sibi præferret: ‡nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam. (6) *videlicet ut mihi jam vivendo, non solùm rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum eâ gloriâ, quæ parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.*

XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, quum in me ipso nunquam pluris famam hominum, quàm rempublicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quanquam, si aut bellum nullum in Italiâ, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italiâ retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ isse* (1) *ereptum videri posset. Quum verò Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam* (2) *obsideat,* † *pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italiâ expuleris, &, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quàm hæc, (modò contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quàm Italiâ expulisse Pœnos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quàm speratam, gloriam amplecteris, Hispaniâ potiùs, quàm Italiâ, bello liberatâ gloriatus fueris. Nondum* † *is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quàm contempsisse, qui aliud bellum maluerit.* (3) *Quin igitur ad hoc accingeris, nec per istos circuitus, ut, quum in Africam trajeceris; secuturum te illuc Hannibalem speres potiùs, quàm recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eò bellum intendis? Egregiam*

crocodilum...violatum ab Ægyptio. E. (6) *Videlicet* sæpe ironiæ inservit. Idem jam de † *scilicet* observatum est.

C. 41. (1) Vid. † *supinum trius.* Mox quoque, *ire oppugnatum.* (2) *Obsidere* sæpe est insidere, tenere, possidere. Suprà l. 3. c. 50. *qui armati Aventinum obsedissent.* (3) Sensus est & ordo verborum, Quin igitur accingeris ad hoc, & intendis eò bellum, ubi est Hannibal, non potius per istos circuitus, quàm recto hinc itinere. Vid. † *nec* dissolvendum in

& non

giam istam palmam belli Punici patrati (4) *petis? Hoc & naturâ prius est, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax antè in Italiâ, quàm bellum in Africâ sit: & nobis prius decedat timor, quàm ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hîc victo, illic Karthaginem expugna. si* (5) *altera utra victoria novis consulibus relinquenda est; prior quum major clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquam quòd & in Italiâ & in Africâ duos diversos exercitus alere ærarium non potest; præterquam quòd, unde classes tueamur, unde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est;* (6) *quid? periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italiâ, P. Scipio bellum in Africâ geret. Quid? si (quod omnes Dii omen avertant, & dicere etiam reformidat animus, sed, quæ acciderunt, accidere possunt) &* (7) *victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum demum te consulem ex Africâ, sicut Q. Fulvium a Capuâ, arcessemus? Quid? quòd in Africâ quoque † Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terrâ marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æquè impigro ac nobili juvene* (8), *magnâ classe in Siciliam transmissâ, unâ navali pugnâ florentem rempublicam suam in perpetuum* || *afflixerunt.*

XLII. *Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem ista & M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus & jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile?* || *pacato mari præter oram Italiæ*

& non. (4) Sall. in Jug. c. 19. *Uno die inter duos reges cæptum atque patratum bellum foret.* (5) Sic. Cic. l. 10. ad Att. Ep. 1. *si qui in seditione non alterius utrius partis fuisset.* l. 8. ad fam. Ep. 8 *alteram utram ad conditionem descendere.* (6) Particula *quid?* a fronte præfixa orationi & transitionem juvat, & animos addit argumentationi. Vid. suprà c. 28. l. 5. c. 5. & 53. l. 6. c. 40. & alibi. (7) H. e. etiam. Nisi fortè hæc particula, quam codd. aliquot ignorant, recidenda est. (8) Alcibiadem intelligit. *Athenienses, prudentissima civitas,* quemadmodum *Lanuvini, quæ fidelissima urbs fuerat.* suprà l. 6. c. 21.

Galliæque

Galliæque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios & amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores & calamitate ipsâ: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, ceterùm, si nobilitas ac † justi honores adornarent, claris imperatoribus quâlibet arte belli par: oppugnata per summum otium Karthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea † elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quâcunque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: & fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, quum opera pretium sit, cum mercede magnâ fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis priùs, quàm Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone & Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Masinissa se, quàm Karthaginienses, malunt potentes in Africâ esse: Karthaginienses, quàm quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter sese & omnes causæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Karthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras & focos, defendent; quum euntes in prælium pavida prosequetur conjux, & parvi liberi occursabunt. Quid porro? Si satis confisi Karthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, quum tuo exercitûsque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africâ miserint, aut Magonem, quem, a Baliaribus classe transmissâ, jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solùm

†

†

Karthaginem

Karthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minùs vellem, & id tuâ, non reipublicæ solùm, causâ, iter datum victo in Italiam esse. Patere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani imperio (1) *evenere, tuo consilio assignare; adversa casibus incertis belli & fortunæ* ‡ *delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. quippe qui præ te feras, eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eò trahas. Sive igitur hîc, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrùm ergo tandem firmior eris in Africâ solus, an hîc, tuo collegæque tui exercitu conjuncto? ne Claudius quidem & Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrùm tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Karthago & tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores, quàm ubi duobus exercitibus adversùs unum, tot prœliis & tam diuturnâ & gravi militiâ fessum, pugnandum sit? Quàm compar* (2) *consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provinciâ rediit: tu, quum Hannibal in Italiâ sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi* † *amplum & gloriosum censes esse: sicut quum, provinciâ & exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam & majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quò terrarum velint, trajiciant.*

C 42. (1) *Imperium populi Romani* suprà c. 28. Alibi simpliciter vocatur *imperium Romanum*, ut suprà l. 23. c. 5 (2) Sic suprà l. 23. c. 6. *Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat.* l. 1. c. 9. *id enim demum compar connubium fore.*

XLIII. Quum

XLIII. Quum oratione ad tempus paratâ Fabius, (1) tum auctoritate & inveteratâ prudentiæ famâ, magnam partem senatûs, & seniores maximè, movisset, pluresque consilium senis, quàm animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententiâ suâ posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare,* (2) *quàm ea suspicio,* (3) *vitio orationis, an rei, haud sanè purgata est. Sic* (4) *enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur; & non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quò me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit: sic senem se perfunctum honoribus* (5), *& me infra ætatem filii etiam sui posuit; tanquam non longiùs, quàm quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat.* † *Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modò, sed cum omnis ævi claris viris, comparent.* † *Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solùm velle, sed, (bonâ ‡ veniâ tuâ dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in* (6)*minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modò, quibus inviderimus, sed reipublicæ, & penè omnis generis humani, detrimentum sit.* † *Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solùm reipublicæ & exercitûs, vicem videretur* ‖ *sollicitus. Unde hæc repentè cura de me exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus Pœnorum, quatuorque duces omnia metu armisque tenerent, quum*

Fabio respondet Scipio

C. 43. (1) Vid. not. 1. ad c. 32. suprà. (2) Vid. not. 2. ad c. 6. l. 26. suprà. (3) Sive quòd inscitè crimen defenderit, sive quòd verum sit. E. (4) Ostendit Scipio suspicionem invidiæ Fabium haud purgasse. Quomodo enim purgare tentavit? Scilicet honores suos & famam rerum gestarum efferendo verbis. At Scipio, næ is ego non sum, inquit, cui ab *infimo quoque* periculum sit, ne mecum æmuletur. E. (5) Sic suprà c. 40. *nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi cum adolescente proponam.* & sæpe. (6) Crevierius dedit *minores.* Sed nil mutandum: similia enim plura in Livio occurrunt. Suprà l. 3. c. 17. *ausurum se in tribunis, quod* &c. l. 5. c. 11. *in iis suâ potestate non uti.* c. 36. *decerneres in tanta nobilitatis viris.*

quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, (7) nemo profiteri nomen ausus esset, quum mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrùm major aliqua nunc in Africâ calamitas accepta est, quàm tunc in Hispaniâ erat? An majores nunc sunt exercitus in Africâ, duces plures melioresque, quàm tunc in Hispaniâ fuerunt? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quàm nunc est? An cum Karthaginiensi hoste in Hispaniâ, quàm in Africâ, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, † elevare meas res gestas: tam, Hercule, quàm, si victor ex Africâ redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc, retinendi mei causâ, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africâ commemorat; tanquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & res egregias primo anno gessisse, &, quantum ad Karthaginienses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, & non annis antè quadraginta (8), ista clades accepta foret, quî ego minùs in Africam, Regulo capto, quàm, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec feliciùs Xanthippum Lacedæmonium Karthagini, quàm me patriæ meæ sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quòd possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non (9) *Agathoclem potiùs, Syracu-*

viris. l. 6. c. 22. *fœdéque in captis victoriam exercuere.* & alibi sæpe. Ita Virg. l. 2. Æn. v. 540. *At non ille, satum quo te mentiris, Achilles Talis in hoste fuit Priamo.* (7) Vid. not. 3. ad c. 18. l. 26. suprà. (8) Lege *quinquaginta:* tot enim sunt ab anno u. c. 497. quo Regulus captus est. (9) De hoc felicissimæ audaciæ consilio vid. Diodor. Sic. l. 20. c. 3. & seqq.

sanum

ſanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgreſſum in hanc eandem Africam, avertiſſe eò bellum, unde venerat, refers?

XLIV. *Sed quid, ultro metum inferre hoſti, & ab ſe remoto periculo alium in diſcrimen adducere, quale ſit, veteribus externiſque exemplis admonere opus eſt? Majus præſentiusve ullum exemplum eſſe, quàm Hannibal, poteſt? Multum intereſt, alienos populere fines, an tuos uri, exſcindi, videas.* † *plus animi eſt inferenti periculum, quàm propulſanti. Ad hoc major ignotarum rerum eſt terror: bona maláque hoſtium* † *ex propinquo ingreſſus fines aſpicias. Non ſperaverat Hannibal fore, ut tot in Italiâ populi ad ſe deficerent, quot defecerunt poſt Cannensem cladem; quanto minùs quicquam in Africâ Karthaginienſibus firmum ac ſtabile ſit, infidis ſociis, gravibus ac ſuperbis dominis? Ad hoc nos, etiam deſerti ab ſociis, viribus noſtris, milite Romano, ſtetimus.* (1) *Karthaginienſi nihil civilis roboris eſt. mercede paratos milites habent, Afros Numidaſque, leviſſima fidei mutandæ ingenia. Hîc modò nihil moræ ſit, unà & trajeciſſe me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Hannibalem, & obſideri Karthaginem. lætiores & frequentiores ex Africâ exſpectate nuncios, quàm ex Hiſpaniâ accipiebatis. Has mihi ſpes ſubjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoſte violati teſtes, Syphax & Maſiniſſa reges: quorum ego fidei* (2) *ita innitar, ut bene tutus a perfidiâ ſim. Multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. & id eſt viri & ducis, non deeſſe fortunæ præbenti ſe,* † *&* (3) *oblata caſu flectere ad conſilium. Habebo, Q. Fabi,* ‡ *parem, quem das, Hannibalem; ſed illum potiùs ego traham, quàm ille me retineat. In ſuâ terrâ cogam pugnare eum, & Karthago præmium victoriæ erit,* (4) *quàm ſemiruta Bruttiorum caſtella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africâ, dum caſtra ad Karthaginem promoveo, reſpublica hîc detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor totâ Italiâ volitaret Hannibal, potuiſti præſtare, hoc vide ne contumelioſum ſit,* (5) *concuſſo jam & penè fracto Hannibale,*

 negare,

C. 44. (1) Sic ſuprà l. 2[illegible] c. 47. *Arpini repentè pro Romanis adversùs Karthaginienſem arma verterunt.* Ita *Romanus, Samnis,* & ſimilia alia paſſim. (2) Vid. ‖ *ita...ut.* Porro *tutus a perfidiâ,* ut *tutus a vi* ſuprà l. 3. c. 44. *tutus ab hoſte* infrà l. 30. c. 24. *tutus a fraude inſidiarum* l. 31. c. 36. (3) Ea quæ caſu occurrerint ita gubernare ac moderari, ut conſiliis ducis promovendis inſerviant. (4) Supple *potiùs.* Vid. † *magis.* (5) Infrà

negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum præstare: qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non ‡ venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modò Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum quum de Siciliâ certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque & classibus oppugnatam; nunc, quum de Italiâ certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur (6) *evasteturque in vicem Africa. Castra Romana potiùs Karthaginis portis immineant, quàm nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos † ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum, quod instat, & provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic & ego contrà gloriam ejus eludere* (7), *& meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti: &,* (8) *si ullâ aliâ re, modestiâ certè & † temperando linguæ adolescens senem vicero. Ita & vixi, & res gessi, ut tacitus eâ opinione, quam vestrâ sponte conceptam animis haberetis, facilè contentus essem.*

XLV. Minùs æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut pro-

l. 31. c. 7. *Florentem Italiam aggressus Pyrrhus tamen concussit.* l. 33. c. 19. *ab contemptu concussi tum regni.* & alibi. (6) *Evastare* occurrit suprà l. 5. c. 5. l. 8. c. 37. & alibi. (7) *Eludere* hîc est quasi ludendo & cavillando eripere, elevare. Suprà l. 1. c. 36. *eludensque artem, agedum, inquit* &c. (8) Si quid sit aliud, quo ego superaturus sim Fabium, profectò jam nunc modestiâ eum vicero. Nimirum sperat Scipio multis quoque aliis, seu potiùs omnibus rebus, sese superaturum gloriam Fabii. [Mihi, tamen, fateor magis multo arridere lectionem, quæ ante Gronovium obtinuit, *si nullâ aliâ re:* hoc enim & modestiæ, quam præ se fert Scipio, convenientiùs dici, & adverbio [] *certè* vim suam propriam relinquere. Fatendum tamen est codices plures melioresque pro altero stare. E.]

vinciam

vincia Africa ſibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui conſul quater & cenſor fuerat, poſtulavit a conſule, ut palam in ſenatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? ‡ ſtaturuſque eo eſſet, quod cenſuiſſent, an ad populum laturus?* Quum Scipio reſpondiſſet, ſe, quod e republicâ eſſet, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid reſponſurus facturuſve eſſes, quæſivi, quippe quum præ te feras, tentare magis, quàm conſulere ſenatum, &, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, poſtulo,* inquit, *ut ſententiam mihi ideo non dicenti, quòd, etſi in meam ſententiam † diſcedatur, non ſit ratum habiturus conſul, auxilio ſitis.* Inde altercatio orta, quum conſul negaret, æquum eſſe tribunos intercedere, quo minùs (1) ſuo quiſque loco ſenator rogatus ſententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si conſul ſenatui de provinciis ‡ permittit, ‡ ſtari eo, quod ſenatus cenſuerit, placet; nec de eâ re ferri ad populum patiemur: ſi non permittit, qui de eâ re ſententiam recuſabit dicere, auxilio erimus.* Conſul diem ad colloquendum cum collegâ petiit. Poſtero die permiſſum ſenatui eſt. Provinciæ ita decretæ: alteri conſuli Sicilia & triginta roſtratæ naves, quas C. Servilius ſuperiore anno habuiſſet: permiſſumque, ut in Africam, ſi id e republicâ eſſe cenſeret, trajiceret. alteri Bruttii & bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius (2). hi & ſortirentur inter ſe, † compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas conſul (3) reliquiſſet, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia eveniſſet. & ceteris (4), præter conſules prætoreſque, qui exercitibus provinciiſque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio ſorte evenit, ut cum conſule in Bruttiis adversùs Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magnâ frequentiâ & favore ſpectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex prædâ Haſdrubalis portandum miſſi, M. Pomponius Matho & Q. Catius,

S. C. de provinciis.

C. 45. (1) Sic ſuprà l. 40. *non ſenatorem modò, qui, de quo conſulitur, ſuo loco dicit ſententiam.* Prorſus ſimiliter noſtrates de eâdem re dicunt, *in his place.* E. (2) Supple ex præcedentibus *habuiſſet.* (3) Ipſe nempe, Veturius aut Cæcilius. (4) Q. Claudio tamen, qui Tarentum habebat, ſucceſſorem

Scipio non impetrat ut delectum sibi habere liceat.

Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentûm pondo, & (5) simulacra spoliorum, ex mille pondo argenti facta. Scipio, quum, ut delectum haberet, (6) neque impetrasset, neque magnopere † tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, || tenuit: &, quia impensæ negaverat reipublicæ futuram classem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet (7).

Etruriæ populi cum in ornandâ classe juvant.

Etruriæ primùm populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani (8) interamenta navium & frumentum: Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem; pila, ‡ gæsa, hastas longas (9), millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra (10), falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum & viginti millia modiûm, & (11) in viaticum decurionibus (12) remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum. (13) abiete ex publicis silvis est

Paratur classis.

successorem datum fuisse T. Quinctium intelligitur ex l. 29. c. 13. infrà. (5) Suprà l. 26. c. 21. *Cum simulacro captarum Syracusarum.* (6) Nempe Fabius, invidens crescenti in dies gloriæ Scipionis, pervicit ne aut delectum habere liceret consuli, aut pecunia decerneretur. Vid. Plut. in Fab. (7) H. e. accipere liceret. Ita suprà l. 4. c. 35. *summâ vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur,* pro creari liceret. (8) Si hæc vox a Livio est, intellige ligna ea, quæ a carinis utrinque adscendentia efficiunt costas navis, quorum compages a Græcis dicitur *εντερονεια*. At magis placet *inceramenta*, (quod & quidam codices exhibent) h. e. cera & pix quâ oblinebantur naves. Notum est illud Juvenalis Sat. 10. v. 55. *genua incerare Deorum.* Luc. in Dial. Char. & Merc. *και κηρον, ὡς επιπλασαι τυ σκαφιδιυ τα ανεωγοτα.* Mox, pro *triginta millia*, codices aliquot *tria millia* præferunt: quod placet. (9) Quibus projectis cominus in statariâ pugnâ utebantur. Hæ longiores fuisse missilibus hastis probabile est. Ceterùm pila, gæsa, hastas longas polliciti sunt se daturos eo numero, ut summa omnium esset quinquaginta millia, *pari cujusque generis numero*, sc. circiter 16670, (10) *Rutrum* a *ruendo*, sive *cruendo* dictum est, & instrumentum fuit ferreum ad eruendam terram, sive arenam, quum opus esset. *Alveolos* interpretari possis vasa ligna ad asservandam aquam, aliosve usus. *Molas* intellige frangendo frumento. (11) Et pecuniam collaturos in viaticum &c. vel etiam, præter modios tritici jam memoratos, eum quoque tritici numerum, qui satis esset ad remigum viaticum. (12) Hi videntur præfuisse remigibus. (13) Abietem a Perusinis non accepit, sed

eſt uſus. Umbriæ populi, & præter hos Nurſini, & Reatini, & Amiternini, Sabinuſque ager omnis, milites polliciti. Marſi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in claſſem dederunt. Camertes, (14) quum æquo fœdere cum Romanis eſſent, cohortem armatam ſexcentorum hominum miſerunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes, quum eſſent poſitæ (15), ipſe ita inſtitit operi, ut die quadrageſimo quinto, † quàm ex ſilvis detracta materia erat, naves inſtructæ armatæque in aquam deductæ ſint.

Proficiſcuntur Coſſ.

XLVI. Profectus in Siciliam eſt triginta navibus longis, voluntariorum ſeptem ferme millibus in naves impoſitis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus conſulares venit. ex eis eum ſibi ſumpſit, quem L. Veturius conſul habuerat. Metello, ut, quibus præfuiſſet legionibus, iis præeſſet, (faciliùs cum aſſuetis imperio (1) rem geſturum ratus) permiſit. Et prætores † diverſi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a foſſâ Græcâ ad mare verſam, vendere quæſtores juſſi; (2) indicio quoque permiſſo, qui ager civis Campani fuiſſet, ut is publicus populi Romani eſſet. indici præmium conſtitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus eſſet, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex ſenatuſconſulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eâdem æſtate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium inſulâ, ubi hibernarat, juventute lectâ in claſſem impoſitâ, in Italiam triginta ferme roſtratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque

Mago in Liguriam appellit.

ſed e ſilvis publicis populi Romani excîſâ eſt uſus. (14) Suſpicari poſſis Camertes, quum æquo jure ac fœdere in amicitiam Romanorum veniſſent, non neceſſe habuiſſe, aut etiam ſolitos fuiſſe Romanis præbere milites. Atque ideo obſervaverit Livius eos id feciſſe in gratiam Scipionis, quod neque lex, neque mos juberet. *Æquo fœdere*, ut ſuprà c. 34. *cum quo nec fœdere, nec æquis legibus jungeretur amicitia.* (15) Vid. not. 5. ad c. 8. ſuprà.

C. 46. (1) Suprà l. 6. c. 9. *quanquam expertum exercitum aſſuetumque imperio mallet.* (2) Memoravit Livius ſupra l. 26. c. 16. agrum omnem Campanum publicum populi Romani factum eſſe. Hîc igitur, ne qua pars

nuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum eâ tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino prædâ depositâ, & decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, ceteris Karthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, compositâ, montanos (3) instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. (4) Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto biennio antè, forent lætati, si par aliud inde bellum, duce tantùm mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium proconsulem ex Etruriâ volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt, & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si e republicâ censeret esse, urbanas legiones, (5) cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus(6)naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, || Cœlius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, † Valerius prædam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Karthaginem perportantes, tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque: nisi quod Punicum exercitum † super morbum etiam fames affecit. || Propter Junonis Laciniæ templum æstatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

pars ejus agri falleret sub alieno nomine, permittitur ei, qui talis fraudis aliquam notitiam haberet, eam indicare; immo & ad indicium præmio proposito allicitur. (3 Suprà l. 4. c. 22 *agere in arcem cuniculum instituit*. infrà l. 29. c. 13. *consules delectum habere instituerunt*. & alibi sæpe. (4) Legendum videtur *Ea res literis cognita...accendit Patribus*. Scripti enim tantùm non omnes *accendit* præferunt. (5)Lege *imperio, cui videretur, dato*. (6) Naves illas captas Cœlius Valeriusque tradunt; ille frumento onustas, hîc perportantes Karthaginem Etruscam prædam.

EPITOME

LIBRI VIGESIMI NONI EPITOME.

EX Siciliâ C. Lælius in Africam a Scipione missus ingentem prædam reportavit, & mandata Masinissæ Scipioni exposuit, conquerentis, quòd nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispaniâ finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Galliâ & Liguribus erat, ex Africâ & militum ampla manus missa, & pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit, & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italiâ alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset. *tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem matrem Deûm incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, ejus, qui in Hispaniâ perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius, quoniam ita responsum jubebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur consecraretur que. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de † impotentiâ Q. Pleminii legati quererentur, quòd pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Siciliâ erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamiâ Scipio in Africam trajecit, senatûs permissu. Syphax, acceptâ in matrimonium filiâ Hasdrubalis Gisgonis, amicitiæ* (1), *quam cum Scipione ipse junxerat, renunciavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Karthaginiensibus in Hispaniâ militat, amisso patre Galâ, de regno exciderat. quo per bellum*

Epit l. 29. (1) Magis Livianum foret *amicitiam*. Vid. ‖ *renunciare hospitium.*

bellum sæpe repetito, aliquot prœliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus eſt: & cum ducentis equitibus exſul Scipioni ſe junxit: & cum eo primo ſtatim bello Hannonem Hamilcaris filium cum amplâ manu interemit. Scipio, adventu Haſdrubalis & Syphacis, qui propè cum centum millibus armatorum venerant, ab obſidione Uticæ depulſus, hiberna communivit. Sempronius conſul in agro Crotonienſi proſpere adverſus Hannibalem pugnavit. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter cenſores, M. Livium & Claudium Neronem, notabilis diſcordia fuit. nam & Claudius Livio collegæ equum ademit, quòd a populo damnatus actuſque (2) *in exſilium fuerat; & Livius Claudio, quòd falſum in ſe teſtimonium dixiſſet, & quòd non bonâ fide ſecum in gratiam rediſſet. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quòd & innocentem ſe damnaſſent, & poſtea conſulem cenſoremque feciſſent.*

Hearn. (2) Hoc de ſuo addidit auctor Epitomes, diſſentiente Livio, quem vid. ſuprà l. 27. c. 34. & infrà c. 37.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIGESIMUS NONUS.

I. SCIPIO, poſtquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit ‡ centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate & virium ‡ robore, inermes circa ſe habebat, ignorantes, quem ad uſum, neque centuriati, neque armati, ſervarentur. (1) Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortunâ trecentos equites, qui ſecum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, quâ equis armiſque inſtructi atque ornati adeſſent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terrâ marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipſos modò, ſed parentes cognatoſque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equoſque oſtenderunt. tum Scipio, (2) *renunciari ſibi*, dixit, *quoſdam equites Siculorum, tanquam gravem & duram*

U. c. 547. a. C. 205.

Trecentis equitibus Siculis Romani equites ſubſtituti.

C. I. (1) Hoc conſilii Scipio videtur cepiſſe ab Ageſilao Lacedæmoniorum rege; de quo Plutarchus, in ejus vitâ, *Αναχωρησας εις Εφεσον ἱππικον συνηγε, τοις ευποροις προειπων, ει μη ϐȣλονται ϛρατευεσθαι, παραχειν ἑκαϛον ἱππον ανθ' ἑαυτȣ καὶ ανδρα. Πολλοι δε ησαν ȣτοι, καὶ συνεϐαινε τῳ Αγησιλαῳ ταχυ πολλȣς καὶ πολεμικȣς εχειν ἱππεις αντι ψιλων ὁπλιτων.* (2) Suprà l. 4. c. 14. *Abala . . . dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium* &c. l. 10. c. 40. *qui, rem haud ſpernendam rati, Sp. Papirio fratris filio conſulis,*

duram, horrere eam militiam. Si qui (3) *ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quàm postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Exprom erent, quid sentirent: cum bonâ* ‡ *veniâ se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;* tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cetera instrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas,* (4) *docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo ‡ exauctoratum equitem (5) cum gratiâ imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publicâ impensâ. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque prœliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maximè qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optimâ disciplinâ institutos credebat, tum etiam ab longâ Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, sed Karthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italiâ advecto parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit; novas Panormi ‡ subducit, quia ex viridi materiâ raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res a quibusdam Italici generis, eâdem vi, quâ per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam (6) in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas

Plurimorum stipendiorum milites legit Scipio.

Res Siciliæ componit. †

fulis, ambigi de auspicio, renunciaverunt. (3) Plaut. in Amph. 2. 2. 124. *verum ita animatus fui, Itaque nunc sum, ut ea te paterâ donem.* (4) Cic. l. 9. ad fam. Ep. 22. *Socratem fidibus docuit.* (5) Ita ut nihilominus imperatori gratus esset. (6) In eos, qui pertinaciter retinebant ea, quæ injustè invaserant

suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantùm ea res, sed omnibus Siciliæ populis, grata fuit; eoque ‖ enisiùs ad bellum (7) adjuverunt.

II. (1) Eâdem æstate in Hispaniâ coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nullâ aliâ de causâ, quàm per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis*, rebatur. *eo nec in Hispaniâ cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: &, (2) postquam in Italiâ gravius bellum urgeret, adversùs Hannibalem eum arcessitum. præterquam quòd † nomina tantùm ducum in Hispaniâ Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Karthaginiensibus, aut Romanis: nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Karthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse. ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc aliaque dicendo non populares modò, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quò edictum erat, convenerunt. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne † glisceret prima negligendo bellum, junctis & ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, ‖ hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium millium spatio procul (3) a castris eorum posuerunt castra. Primò per legatos nequicquam tentatum

Bellum in Hispaniâ.

invaserant. Ter. Ad. 2. 3. 57. *Judicium de eâdem causâ iterum ut reddant tibi.* (7) Cic. pro Arch. c. 7. *si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur.* Similiter *adjutor ad aliquid* apud Cic. frequens est.

C. 2. (1) Hic & in duobus sequentibus capitibus Crevierianam divisionem secutus sum. In editione Drak. continuatur caput primum usque ad voces *Romani quoque imperatores*: quo malè miscentur res in Siciliâ & in Hispaniâ gestæ; mox quoque in Hispaniâ & in Africâ gestæ. Vid. not. 1. ad c. 15. l. 27. suprà. E. (2) Hæc ad mentem sensumque Indibilis accommodata sunt, non ad rei veritatem. (3) In editione Crevierianâ, quæ formâ minore prodiit, adverbium *procul* parum opportunè adjectum esse dicitur. Mirum autem, non magis illi displicere idem adverbium

tentatum, ut discederetur ab armis. dein, quum in pabulatores Romanos impetus repentè ab equitibus Hispanis factus esset, ‡ submisso ab statione Romanâ equitatu, prœlium equestre fuit, haud sanè memorando in partem ullam eventu.

Prœlio victi Hispani.

III. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendêre. Medii Ausetani erant: (1) cornua dextrum Ilergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua & mediam aciem intervalla patentia satis latè fecerant; quâ equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modò hostium imitati sunt, ut inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterùm Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites † emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias † permittere equos jubeat: ipse, cœptâ parum prospere pedestri pugnâ, tantùm moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversùs Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem (2) firmamentum ducit; postquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. indicat tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium ‡ procellâ equestri hostes circumfusurum. Vix hæc ‡ dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. Itaque, omissâ pugnâ equestri, || ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, & trepidationem

adverbium, initio cap. seq. *omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendêre.* At vir doctus fallitur, *τὸ procul* ratus magnum semper intervallum indicare. Id *procul* est, quod non contiguum, licet minimè distans. Ter. in Hec. 4. 3. 1. *Quem cum istoc sermonem habueris, procul hîc astans accepi.* Qui non cominus pugnant, sed missilibus, dicuntur *procul pugnare* infrà l. 44. c. 35. E.

C. 3. (1) Suprà l. 10. c. 41. *Cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit.* l. 23. c. 29. *In cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros.* Vid. || *numeri pluralis & singularis juncti.* (2) Vid. || *firmare præsidio.* (3) Infrà

dationem pavoremque, & (3) fluctuantia viderunt ſigna, hortantur, orant milites, *ut perculſos invadant, neu ‡ reſtitui aciem patiantur.* non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus ipſe Indibilis cum equitibus ad pedes degreſſis ante prima ſigna peditum ſe objeciſſet. Ibi aliquamdiu atrox pugna ſtetit (4). tandem poſtquam ii, qui circa regem, ſeminecem reſtantem, deinde pilo terræ affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum *Indibilis occiſus.* fuga paſſim cœpta, pluresque cæſi, quia equos conſcendendi equitibus ſpatium non fuerat, & quia perculſis acriter inſtiterunt Romani. nec antè abſceſſum eſt, quàm caſtris quoque exuerunt hoſtem. Tredecim millia Hiſpanorum cæſa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum ſociorumque paullo ampliùs ducenti, maximè in lævo cornu, ceciderunt. Pulſi caſtris Hiſpani, aut qui ex prœlio effugerant, ſparſi primò per agros, deinde in ſuas quiſque civitates redierunt. Tum a Mandonio evocati in concilium, conqueſtique ibi clades ſuas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda *Dedunt ſe Hiſpani.* deditionemque faciendam cenſuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceteroſque principes, quorum plerique in acie cecidiſſent, conferentibus, tradentibuſque arma, & dedentibus ſeſe, reſponſum eſt: *In deditionem ita accipi eos, ſi Mandonium ceteroſque belli ‡ concitores tradidiſſent vivos: ſin minùs, exercitus ſe in agrum Ilergetum Auſetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehenſi & traditi ad ſupplicium. *Mandonius traditus ad ſupplicium.* Hiſpaniæ populis reddita pax: ſtipendium ejus anni duplex & frumentum ſex menſium imperatum, ſagaque & togæ (5) exercitui, & obſides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hiſpaniæ rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito & compreſſo, in Africam omnis terror verſus.

IV. C. Lælius nocte ad ‖ Hipponem Regium cum *Lælius claſſe* acceſſiſſet, luce primâ ad populandum agrum (1) ſub *Africam* ſignis *populatur.*

(3) Infrà l. 30. c. 34. *Principum quoque ſigna fluctuari cœperant.* (4) Suprà l. 8. c. 38. *anceps dicitur certamen ſtetiſſe.* (5) Vid. not. 1. ad c. 54. l. 22. ſuprà.

C. 4. (1) Ex more militiæ Romanæ. Suprà l. 23. c. 42. *antè exploratè.*

Pavor Karthaginiensium.

ſignis milites ſociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriosè agentibus, magna clades illata: nunciique trepidi Karthaginem terrore ingenti complevere, claſſem Romanam Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam tranſgreſſum) adveniſſe. Nec quot naves vidiſſent, nec quanta manus agros popularetur, ſatis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant. itaque primò terror pavorque, dein mœſtitia animos † inceſſit: *tantum fortunam mutaſſe, ut, qui modò ipſi exercitum ante mœnia Romana habuiſſent victores, ſtratiſque tot hoſtium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepiſſent; ii,* (2) *verſo Marte, Africæ populationes & obſidionem Karthaginis viſuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuiſſent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuiſſe; majorem ſemper frequentioremque pro tot cæſis exercitibus ‡ ſuboleſcentem. Suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris eſſe. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem † auram ſpei mobili atque infidâ. Jam reges*(3), *Syphacem poſt colloquium cum Scipione alienatum; Maſiniſſam apertâ defectione infeſtiſſimum hoſtem. nihil uſquam ſpei, nihil auxilii eſſe. Nec Magonem ex Galliâ movere tumultûs quicquam, nec conjungere ſeſe Hannibali: & Hannibalem ipſum jam & famâ ‖ ſeneſcere, & viribus.* In hæc deflenda prolapſos ab recenti nuncio animos rurſus terror inſtans revocavit ad conſultandum, quonam modo obviàm præſentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agriſque haberi(4)placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, inſtruere naves ac mittere ad Hipponem adversùs Romanam claſſem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiaſque, quantæ ad incurſiones agrorum ſatis ſint, tranſvectas; (5) ſummæ belli molem adhuc in Siciliâ eſſe. Ita reſpiratum, mittique ad Syphacem

ratò, & ſubſidiis poſitis, & ſub ſignis ad populandum ducebant. (2) Ita *anceps Mars* ſuprà l 21. c. 1. *verſa fortuna pugnæ* infrà l. 31. c. 37. (3) Vid. not. 1. ad c. 3. præc. (4) Obſerva unum hoc verbum formâ paſſivâ, reliqua, quæ ſubjunguntur, activâ proponi. Suprà l. 3. c. 46. *placuit... fratrem Icilii pergere ad portam, & Virginium acciri e caſtris.* (5) Ut *moles ſummæ belli*, ita *diſcrimen, cura, periculum ſummæ rerum.* ſuprà l. 4. c. 17. l. 6. c. 22. l. 10. c. 14.

legationes,

legationes, aliosque regulos, firmandæ societatis causâ, cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi & ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modò, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propiùs urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Hæc Karthagine parabant agitabantque. Ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masinissa, famâ Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quòd tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Karthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incertum hærere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincerâ fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne* || *cessaret. Se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio morandum in Africâ esse. classem credere profectam a Karthagine, cum quâ, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissâ, Lælius postero die naves prædâ onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissæ Scipioni ‡ exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Karthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque (1) accesserunt. In iis locis tum fortè Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quàm maximos comparare, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *&* *missum se ad eos vindicandos in libertatem*, ait, *&*, *ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia; sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Galliâ, alterum in Etruriâ esse. satis scire, Sp. Lucretium se*

Magonis cum Liguribus Gallisque consilia.

C. 5. (1) Locum, quò accesserunt, fuisse Savonem, verisimile est. Ibi Magonem decem naves in statione reliquisse tradit Livius suprà l. 28. c. 46.

ſe cum M. Livio juncturum. multa millia ipſis etiam armanda eſſe, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis reſiſtatur. Galli, *ſummam ad id ſuam voluntatem eſſe*, dicere: *ſed, quum una caſtra Romana intra fines, altera in finitimâ terrâ Etruriâ propè in conſpectu habeant, ſi palam fiat auxiliis adjutum ab ſeſe Pœnum, extemplo infeſtos utrinque exercitus in agrum ſuum incurſuros. Ea ab Gallis deſideraret, quibus occultè adjuvari poſſet. Liguribus, quod procul agro urbibuſque eorum caſtra Romana ſint, libera conſilia eſſe. illos armare juventutem, & capeſſere* (2) *pro parte bellum, æquum eſſe.* Ligures haud abnuere: tempus modò duorum menſium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimiſſis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occultè ad eum a (3) Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruriâ in Galliam traducit: junctuſque Lucretio, ſi ſe Mago ex Liguribus propiùs urbem moveat, obviàm ire parat: ſi Pœnus ſub angulo Alpium quietus ſe contineat, & ipſe in eâdem regione circa Ariminum Italiæ præſidio futurus.

VI. Poſt reditum ex Africâ C. Lælii, & Scipione (1) ſtimulato Maſiniſſæ adhortationibus, & militibus, prædam ex hoſtium terrâ cernentibus totâ claſſe efferri, accenſis ad trajiciendum quàm primùm, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ ſub defectionem Italiæ deſciverat & ipſa ad Pœnos. (2) Spes autem affectandæ ejus rei ex minimâ re ‡ affulſit. Latrociniis magis, quàm † juſto bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Bruttiis, non ſocietate magis Punicâ, (3) quàm ſuopte ingenio, congruentibus

Locri recepti.

c. 46. eaque inter Albingaunos Ligures & Genuam ſita erat. (2) Ita Cic. l. 2. in Verr. c. 59. *Imperaſti, ut iidem pro parte in commune Siciliæ conferrent.* l. 5. ad fam. Ep. 2. *atque etiam ut ita fieret, pro meâ parte, adjuvi.* Sic & *pro ratâ parte* l. 1. Tuſc. Quæſt. c. 39. Vid. † *pro portione.* E. (3) Suprà c. 2. *Hiſpani populi.* Sic Hor. l. 2. Od. 7. v. 4. *Italo cœlo.* l. 2. Sat. 6. v. 55. *Italâ tellure.*

C. 6. (1) Suprà c. 4. *Hortaretur, ac ſtimularet Scipionem, ne ceſſaret.* (2) Sic ſuprà l. 1. c. 46. *Neque ea res Turquinio ſpem affectandi regni minuit.* Neque diſplicere debet repetitio τȣ *res.* Ita enim ſuprà l. 2. c. 18. *parvâque ex re ad rebellionem ſpectare res videbatur.* (3) Vid. not. 4. ad c. 12. l. 28. ſuprà. *Congruere in aliquid* ſuprà l. 3. c. 24. l. 25. c. 32. l. 26. c. 2. (4)

tibus in eum morem. Poſtremò Romani quoque, jam contagione quâdam || rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excurſiones in hoſtium agros facere. Ab iis † egreſſi quidam urbem Locrenſes circumventi, Rhegiumque abſtracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, aſſueti fortè apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrenſium principibus, qui pulſi ab adverſâ factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Rhegium ſe contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos eſt, qui diu abſunt) quæ domi agerentur, ‡ expoſuiſſent, ſpem fecerunt, ſi redempti ac remiſſi forent, arcem ſe iis tradituros. ibi ſe habitare, fidemque ſibi rerum omnium inter Karthaginienſes eſſe. Itaque, ut qui ſimul † deſiderio patriæ angerentur, ſimul cupiditate inimicos ulciſcendi arderent, redemptis extemplo iis remiſſiſque, quum ordinem agendæ rei compoſuiſſent, ſignaque, quæ procul edita obſervarent, ipſi ad Scipionem Syracuſas profecti, apud quem pars exſulum erat, referentes ibi promiſſa captivorum, quum ſpem ab effectu haud † abhorrentem conſuli feciſſent; tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus miſſi, juſſique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: & Q. Pleminio proprætori (4) ſcriptum, ut rei agendæ adeſſet. Profecti ab Rhegio, ſcalas ad || editam altitudinem arcis fabricatas portantes, mediâ fermè nocte ex eo loco, unde convenerat, ſignum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipſi ſcalas ad id ipſum factas quum demiſiſſent, pluribuſque ſimul locis ſcandentes accepiſſent, priuſquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, (5) ut in nullo tali metu, ſopitos impetus eſt factus. quorum gemitus primò morientium exauditus; deinde ſubita conſternatio ex ſomno & tumultus, quum cauſa ignoraretur; poſtremò certior res, aliis excitantibus alios. jamque || *ad arma* pro ſe quiſque vocabat: *hoſtes in arce eſſe, & cædi vigiles.* oppreſſique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, ſublatus, incer-

2. (4) Vid. not. 1. ad c. 8. l. 22. ſuprà. *Legatus Scipionis* dicitur infrà c. 8. 9. & 16. Rhegiumque cum præſidio obtinuiſſe videtur. (5) H. e. ut

tum (6), unde ‡ accidisset, (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plenâ jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico præsidio præerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremò veniebat Hannibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbiâ atque avaritiâ Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nunciatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, & ipse a Messanâ, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, (1) quum primùm æstu fretum inclinatum est, (2) naves mari ‖ secundo misit. Et Hannibal, a (3) Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio præmisso, ut sui luce primâ summâ vi prœlium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur, ubi luce cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, (4) turbâ locum † artum impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis

ut nihil tale metuentes. (6) *Fecisset incertum* nempe Pœnis. Sic infrà l. 41. c. 2. *concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset.*

C. 7. (1) Quum primùm freti aquæ æstu propelli in eam partem cœptæ sunt, versùs quam Scipioni navigandum erat. (2) Naves ferendas permisit mari secundo. Et intelligendus est ipse Scipio his navibus vectus fuisse. (3) Gronovius emendat *ab Alece amni*; qui fluvius in eâ regione memoratur a Strabone & Thucydide. Eódem & codices ducunt. (4) Suprà l. 6. c. 8. *turbâ hostium & fuga impediebatur.* Sæpe *impedita* dicuntur *loca, silvæ, viæ* &c. sed *aliquem impedire locum* non alibi dictum memini. Ceterùm in hâc narratione sunt quædam, in quibus me hærere fateor. Hannibalem, ubi *cœptam invenit pugnam*, quam ipsius jussu sui conserebant, ut ille interea *urbem incautam aggrederetur*, tum primùm de scalis parandis cogitasse; hoc in duce peritissimo provideque mihi prorsus mirum videtur. Sed neque quid scalis opus esset perspicere

Numidis circumequitabat urbem, dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad viſendum quâ maximè parte aggrederetur. progreſſus ad murum, ‖ ſcorpione icto (5), qui ‡ proximus eum fortè ſteterat, territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere quum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana a Meſſanâ Locros, (6) aliquot horis die ſuperante, acceſſit: expoſiti omnes e navibus, & ante occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cœpta ex arce a Pœnis pugna: & Hannibal, jam ſcalis aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis, ſubibat muros: quum repentè in eum, nihil minùs quàm tale quicquam timentem, patefactâ portâ erumpunt Romani. ad ducentos improvidos, quum invaſiſſent, occidunt. ceteros Hannibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuncioque miſſo ad eos, qui in arce erant, ut ſibimet ipſi conſulerent, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum fugæ ſimili curſu ante noctem aſſecuti ſunt.

VIII. Scipio, ut & arcem relictam ab hoſtibus & vacua vidit caſtra, vocatos ad concionem Locrenſes graviter ob defectionem incuſavit: de auctoribus ſupplicium ſumpſit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem † adversùs Romanos, conceſſit. (1) *Publicè nec dare, nec eripere ſe quicquam Locrenſibus*, dixit; *Romam mitterent legatos: quam ſenatus æquum cenſuiſſet, eam fortunam habituros. Illud ſatis ſcire, etſi malè de populo Romano meriti eſſent, in meliore ſtatu ſub iratis Romanis futuros, quàm ſub amicis Karthaginienſibus fuerint.* Ipſe, Q. Pleminio legato præſidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis Meſſanam trajecit. Ita ſuperbè & crudeliter habiti Locrenſes ab Karthaginienſibus

Pleminius præf. Locris crudeliter ſe gerit.

perſpicere poſſum, ſi arcem a ſuis occupatam, eâque urbem, intrare potuerit Hannibal; potuiſſe autem eo innui videtur, quòd *non in arcem ſe includere voluit*. E. (5) Quum is, qui fortè proximus Hannibali ſteterat, ſcorpione ictus eſſet. Mox, magis placeret *abſterritus inde*: quemadmodum ſuprà l. 5. c. . 1. *inde rurſus ipſâ ſolitudine abſterriti*. (6) Quum aliquot adhuc diei horæ ſupereſſent.

C. 8. (1) Locrenſi populo. Quod intellige dictum per oppoſitionem ad ſingulos cives, quorum alii ſupplicio affecti, alii præmiis aucti fuerant.

ſibus poſt defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modò animo pati, ſed propè lubenti poſſent. verùm enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præſidii præfectum, tantum præſidiarii milites Romani Pœnos ſcelere atque avaritiâ ſuperaverunt, ut non armis, ſed vitiis videretur certari. nihil omnium, quæ (2) inopi inviſas † opes potentioris faciunt, prætermiſſum in oppidanos eſt ab duce, aut a militibus: in corpora ipſorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. (3) Nam avaritia ne ſacrorum quidem ſpoliatione abſtinuit: nec alia modò templa violata, ſed Proſerpinæ etiam, intacti omni ætate, theſauri; præterquam quòd a Pyrrho, qui (4) cum magno ‡ piaculo ſacrilegii ſui ‡ manubias retulit, ſpoliati dicebantur. Ergo ſicut ante regiæ naves, laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter ſacram pecuniam Deæ, quam aſportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus†contactis eâ violatione templi furorem objecit(5), atque inter ſe ducem in ducem, militem in militem rabie hoſtili vertit.

Eius avaritia.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars ſub eo, quam ipſe ab Rhegio abduxerat (1), pars ſub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, ſequentibus quorum erat, obvius fortè Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui quum juſſu tribunorum ademptum poculum eſſet, jurgium inde & clamor, pugna poſtremò orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut ſuis quiſque opportunus advenerat, multitudine ſimul ac tumultu creſcente. Victi Pleminii milites

Pugna inter milites Romanos.

rant. (2) Opibus deſtituto. Æquè autem lata eſt hujus vocis ſignificatio, ac τυ *opes*. (3) Hæc particula eleganter tranſitioni, vel connectendæ orationi inſervit. Ita infrà l. 39. c. 26. quum Philippus rex Macedoniæ propoſuiſſet, quæ de Theſſalis querenda haberet, tranſiturus ad refellenda, quæ ſibi ab eorum legatis objecta erant, ita incipit: *Nam quæ ſibi crimini objiciantur.* Idem obſervandum eſt de particulâ *jam.* (4) Qui expenſis graviſſimis pro ſcelere pœnis, retulit in templum ſpolia, quæ ſacrilegio collegerat. (5) Ita Cic. pro Sex. Roſc. Ann. c. 39. *Quæ res igitur tantum iſtum furorem Sex. Roſcio objecit?* Noſter ſuprà l. 5. c. 15. *Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuiſſe die, quo ſibi eam mentem objeciſſent, ut* &c. Sic *terrorem objicere* Locri l. 27. c. 1. *ſpem* l. 6. c. 14.

C. 9. (1) Potiùs *adduxerat*.

(2) *Spoliare*

milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera oſtentantes, non ſine vociferatione atque indignatione concurriſſent, probra in eum ipſum jactata in jurgiis referentes; accenſus irâ domo ſeſe || proripuit, vocatoſque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum (2) ſpoliandis iis (repugnabant enim, militemque (3) implorabant) tempus teritur, repentè milites, feroces recenti victoriâ, ex omnibus locis, velut adversùs hoſtes ad arma || conclamatum eſſet, concurrerunt. &, quum violata jam virgis corpora tribunorum vidiſſent, tum verò (4) in multo † impotentiorem ſubitò rabiem accenſi, ſine reſpectu, non majeſtatis modò, ſed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus priùs indignum in modum mulcatis(5), faciunt. tum ipſum, ab ſuis interceptum & ſecluſum, hoſtiliter lacerant, & propè exſanguem, naſo auribuſque mutilatis, relinquunt. His Meſſanam nunciatis, Scipio, poſt paucos dies Locros hexeri (6) advectus, quum cauſam Pleminii & tribunorum audiſſet, Pleminio noxâ liberato, relictoque in ejuſdem loci præſidio, tribunis ſontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad ſenatum mitterentur, Meſſanam atque inde Syracuſas rediit. Pleminius || impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis (7) leviter latam ſuam injuriam ratus, nec quemquam (8) æſtimare alium eam litem poſſe, niſi qui atrocitatem ejus patiendo ſenſiſſet, tribunos attrahi ad ſe juſſit; laceratoſque omnibus, quæ pati corpus ullum poteſt, ſuppliciis interfecit: nec ſatiatus vivorum pœnâ, inſepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrenſium principes

Pleminius hoſtiliter laceratus.

A Scipione abſolvitur.

Tribunos crudeliter occidit.

(2) *Spoliare & expedire virgas* propriæ ſunt in hâc re locutiones. Suprà l. 8. c. 32. *Papirius...ſpoliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit.* E. (3) H. e. eorum fidem, auxilium implorabant. Virg. l. 10. Æn. v. 19. *Namque aliud quid ſit, quod jam implorare queamus?* Ovid. l. 13. Met. v. 65. *Quum imploraret Ulyxen.* (4) Sic infrà l. 44. c. 36. *animos militum hortando in pugnam accendebat.* Paullò aliter ſuprà l. 25. c. 37. *velut accenſi rabie diſcurrunt ad portas.* (5) Vid. not. 10. ad c. 12. l. 26. ſuprà. (6) Nave, quæ ſex remorum ordinibus ageretur. Gr. ἑξήρης. Infrà l. 37. c. 23. *Tres hepteres & quatuor hexeres habebat.* (7) Sic *ægre ferre*, || *modicè ferre*, & ſimilia. (8) *Æſtimare litem*, eſt propriè ſtatuere quænam pecuniæ ſumma a reo exſolvenda, ſive in piaculum noxæ, ſive ad reſarcienda incommoda, quæ illata ſibi ab eo eſſe quiſpiam queratur. Hîc figuratè ſumitur, pro ſtatuere æquum ultionis modum. Similiter infrà l. 45. c. 24. *Voluntatis noſtræ tacitæ velut litem æſtimari.*

eſt

eſt uſus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. &, quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in ſocios ediderat, tunc ab irâ † multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non ſibi modò, ſed etiam imperatori, eſſe.

†

Licinii exercitus morbo affectus.

X. Jam comitiorum † appetebat tempus, quum P. Licinii conſulis literæ Romam allatæ, *ſe exercitumque ſuum gravi morbo* (1) *affectari: nec* † *ſiſti potuiſſe, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hoſtes* † *ingruiſſet. Itaque, quoniam ipſe venire ad comitia non poſſet, ſi ita Patribus videretur, ſe Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum causâ dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, e republicâ eſſe. Nam neque uſum ejus ullum in* ‖ *præſentia eſſe, quum Hannibal jam in hiberna ſuos receperit; & tanta inceſſerit in ea caſtra vis morbi, ut, niſi maturè dimittantur, nemo omnium ſuperfuturus videatur.* ea conſuli a Patribus facienda, ut ‖ e republicâ fideque ſuâ duceret, permiſſa. Civitatem eo tempore ‡ repens religio invaſerat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebriùs eo anno de cœlo lapidatum (2) inſpectis. † *Quandoque hoſtis alienigena terræ Italiæ bellum intuliſſet, eum pelli Italiâ vincique poſſe, ſi mater Idæa* (3) *a Peſſinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quòd & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, & ſacrificantes ipſos Pythio Apollini ‡ litaviſſe, & reſponſum oraculo editum, majorem multo victoriam, quàm cujus ex ſpoliis dona portarent, adeſſe populo Romano. In ejuſdem ſpei ſummam conferebant P. Scipionis velut ‖ præſagientem animum de fine belli, quòd depopoſciſſet provinciam Africam. Itaque quo maturiùs (4) fatis, ominibus,

Carmen Sibyllinum.

Oraculum Delphicum.

C. 10. (1) Vix aliud hujus locutionis exemplum obvium eſt. In uſu quidem eſt *affici morbo:* ut ſuprà l. 4. c. 30. *corpora affecta tabo.* Fortaſſe legendum eſt *afflictari.* Ita Cic. Or. 1. Cat. c. 13. *Deinde multo graviùs vehementiùſque afflictantur* ſc. febri. Geſnerus *affectari* probat ex eâ ſignificatione, quâ *affectare* eſt ſollicitare. Sic *affectare civitates* apud Sall. in Jug. c. 66. (2) Vid. not. 1. ad c. 37. l. 27. ſuprà. (3) Quæ & Rhea, & Ops & Mater deûm quoque vocabatur; *Idæa* dicta ab Idâ monte, ubi præcipuâ quâdam veneratione colebatur. Virg. l. 9. Æn. v. 620. Ceterùm Livium nominibus urbium præpoſitiones addere ſolitum fuiſſe, vidimus ad l. 8. c. 1. ſuprà. (4) *Fata* intellige carmen Sibyllinum;

nibus, oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.

XI. † Nullasdum in Asiâ civitates socias habebat populus Romanus. tamen memores, (1) Æsculapium quoque ex Græciâ quondam, hauddum ullo fœdere sociatâ, valetudinis populi causâ arcessitum, & jam cum Attalo rege, propter commune adversùs Philippum bellum, cœptam amicitiam esse, facturum eum, quæ possit, populi Romani causâ, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui (2) bis consul fuerat, ac res in Græciâ gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, Cn. Tremellium Flaccum, & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes ‡ protinus Delphos quum † escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus, quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. quum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet* (3). Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem,(4)quam matrem Deûm esse incolæ dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam apportari. quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam ritè hospitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule

Mater Idæa ex Asiâ petitur.

Datur legatis lapis, quam Matrem deûm vocabant.

byllinum: *omina*, Scipionis animum præsagientem de fine belli; *oracula*, responsum Apollinis Delphici.

C. 11. (1) Vid. suprà l. 10. c. 47. & Epit. l. 11. Mox, *hauddum* ut suprà l. 2. c. 52. *favor hauddum exolevisset*. (2) Vid. not. 3. ad c. 22. l. 26. suprà. (3) Suprà l. 1. c. 22. *Excepti hospitio ab Tullo blandè & benignè*. & mox hoc cap. *qui eam ritè hospitio exciperet*. Eodem sensu *hospitio accipere* occurrit infrà l. 42. c. 17. Non tamen deam Nasica domum suam deportavit, ut apparet ex c. 14. infrà. Itaque *hospitio excipere* hîc interpretabimur obviàm ire numini tanquam hospitem, & illud hospitali manu de nave accipere. (4) Vid. || *relativum*.

(5) Missus

consule in Bruttiis comitiorum causâ dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, (5) quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus & M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam a patre ejus primo consulatu vota in Galliâ ad Clastidium fuerat. Et (6) flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

Comitia.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græciâ erant. itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & triginta quinque rostratis navibus (haud parvum † momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace factâ, nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque oppugnari. Eò se verterant Romani ab Ætolorum, quò missi erant, auxilio, irati, quòd sine auctoritate suâ adversùs fœdus (1) cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus ‡ populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quò Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum & quindecim navibus in Ætoliam, & (2) ad visendas res, pacemque,

Ætoli pacem cum Philippo faciunt.

(5) Missus P. Sulpicio successor, ut habetur c. seq. (6) Vid. not. 3. ad c. 8. l. 24. suprà.

C. 12. (1) Vid. suprà l. 26. c. 24. (2) Ita τῷ et subjungitur particula

pacemque, ſi poſſet, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vaſtavit, &, ad urbem admotis copiis, poteſtatem pugnæ Romano fecit. quem poſtquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec ſatis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, ſicut cum Ætolis, cupiens pacem, ſi poſſet, ſin minùs, inducias facere, nihil ultrà irritatis novo certamine odiis, in regnum ſe recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentatâ prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum miſere; ſatis confidere, conventuram eam, affirmantes, ſi ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano veniſſet. Facilè impetratum, (neque enim (3) ne ipſius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum tranſiret. Phœnice urbs eſt Epiri: ibi priùs collocutus rex cum Aëropo, & Dardâ, & Philippo Epirotarum prætoribus, poſtea cum P. Sempronio congreditur. Adfuit colloquio & Amynander Athamanum (4) rex & magiſtratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit ſimul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque (5) eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium Romanorum eſſent. Atintania, ſi, miſſis Romam legatis, ab ſenatu impetraſſet (6), Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege fœderi adſcripti, Pruſia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Theſſali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienſes (7), Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Meſſenii, Athenienſes. Hæc (8) conſcripta conſignataque ſunt, & in duos menſes induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut po

Itemque Romani.

cula *que* ſuprà l. 4. c. 2. *& ſingulis univerſiſque.* l. 5. c. 46. l. 24. c. 2. (3) Infrà l. 31. c. 38 *neque enim ne regis quidem primum conſilium reprebendendum foret.* (4) Nempe Athamania a Strabone contribuitur Epiro. Ideo Athamanum rex magiſtratibus Epirotarum annumeratur. (5) Et hoc Epirotis petentibus concederent. Vid ‡ *veniam petere.* (6) Nempe Macedo, Philippus. (7) Hos ut hîc ſocios, alibi etiam originis ſuæ auctores agnoſcunt Romani: ut infrà l. 37. c. 37. l. 38. c. 39. (8) Suprà l. 1. c. 20. *exſcripta exſignataque.* Mox *in bas conditiones pacem jubere,* ut paullò ſuprà *in eas conditiones pax convenire.* Aliter dicitur *bis conditionibus.*

pulus

pulus in has conditiones pacem juberet. jusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace factâ, ad consulatum Romam decessit.

U. c. 548. a. C. 204. M. Cornelio, P. Sempronio Coss.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum (1) vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum eâ classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provinciâ cum imperio morari consuli e republicâ visum esset. Et M. Livio, & Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversùs Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Siciliâ Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quinctius (2) Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Bruttios legiones, & in ceterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

Provinciæ.

XIV. Quanquam nondum apertè Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne (1) præscíscerent

C. 13. (1) Cum eo exercitu, quem Arretium duxisse Lævinus memoratur l. 28. extr. (2) Vid. not. 4. ad c. 45. l. 28. suprà. Hunc esse T. Quinctium Flamininum, qui postea Philippum regem devicit, constat ex Plut. in ejus vitâ.

C. 14. (1) Vid. not. 3. ad c. 35. l. 27. suprà. Hîc tamen placeret Gronovii

ſciſcerent Karthaginienſes) tamen in eam ſpem || erecta civitas erat, in Africâ eo anno † debellatum iri, finemque bello Punico adeſſe. || Impleverat ea res ſuperſtitionum animos, pronique & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos ſoles viſos: & nocte interluxiſſe: & (2) facem Setiæ ab ortu ſolis ad occidentem porrigi viſam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam & multis locis murum de cœlo tactum. In æde Junonis Soſpitæ Lanuvii cum horrendo fragore ſtrepitum editum.* Eorum procurandorum cauſâ diem unum ſupplicatio fuit: & novendiale ſacrum, quòd de cœlo (3) lapidatum eſſet, factum. Eò acceſſit conſultatio de matre Idæâ accipiendâ, quam præterquam quòd M. Valerius, unus ex legatis prægreſſus, actutum in Italiâ fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinæ jam eſſe. Haud parvæ rei judicium ſenatum tenebat, qui vir optimus in civitate eſſet. Veram certè victoriam ejus rei ſibi quiſque mallet, quàm ulla imperia honoreſve, ſuffragio ſeu Patrum, ſeu plebis delatos. † P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hiſpaniâ ceciderat, adoleſcentem nondum (4) quæſtorium, judicaverunt in totâ civitate virum bonorum (5) optimum eſſe. id quibus virtutibus inducti ita judicarint, ſicut (6) proditum a proximis memoriæ temporum illorum ſcriptoribus libens poſteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetuſtate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Oſtiam ire juſſus obviàm Deæ, iſque eam de nave accipere (7), & in terram elatam tradere ferendam matronis. Poſtquam navis ad oſtium amnis Tiberini acceſſit, ſicut erat juſſus, in ſalum nave evectus, ab ſacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius (8) Claudiæ Quintæ inſigne eſt nomen, accepere: cui dubia

P. Scipio judicatus vir optimus.

Obviàm it Matri Idæm cum matronis.

Gronovii conjectura *reſciſcerent*, modò codices faverent. *Reſciſcere* enim notat noſcere occulta. (2) Virg. l. 2. Æn. v. 694. *Stella facem ducens multâ cum luce cucurrit.* Et ſanè aliquot ſcripti hîc habent, pro *facem Setiæ*, *facem ſtellæ*. (3) Vid. not. 1. ad c. 37. l. 27. ſuprà. (4) Nondum eâ ætate, quâ quæſtura peti poterat. vid not. 3. ad c. 2. l. 25. ſuprà. (5) Sic Plaut. in Amphit. 1.1.49. *viros primorum principes.* (6) Si proditum fuiſſet. Vid. not. 2. ad c. 18. l. 9. ſuprà. Mox *proximis memoriæ temporum illorum*, ut ſuprà l. 25. c. 11. *propioreſque ætate memoriæ rerum.* (7) Paullò ſuprà *de matre Idæâ accipiendâ.* Hoc eſt, quod dixit *hoſpitio excipere* ſuprà c. 11. (8) De eâ muliere Suet. in Tib. c. 2.

bia (ut traditur) antea fama clariorem ad poſteros tam religioſo miniſterio pudicitiam fecit. Eæ per manus, ſuccedentes deinceps aliæ aliis, omni effuſâ civitate obviàm, thuribulis ante januas poſitis, quâ præferebatur, atque accenſo thure, precantibus, ut † volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victoriæ, quæ eſt in Palatio, pertulere Deam pridie (9) Idus Aprilis; iſque dies feſtus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectiſterniumque & ludi fuere, Megaleſia appellata.

Megaleſia.

XV. Quum de ſupplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; *tempus eſſe*, a quibuſdam ſenatoribus (1) ſubjectum eſt, *quæ dubiis in rebus utcunque tolerata eſſent, ea, dempto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultrà pati.* || Erectis exſpectatione Patribus, ſubjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio conſulibus abnuiſſent milites dare, eas annum jam ferme ſextum vacationem militiæ, quaſi honoris & beneficii cauſâ, habere: quum interim boni obedienteſque ſocii, pro fide atque obſequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhauſti eſſent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei propè jam obliteratæ, quàm ira irritata eſt. itaque, nihil priùs referre (2) conſules paſſi, decreverunt, *ut conſules magiſtratus denoſque principes Nepete, Sutrio, Ardeâ, Calibus, Albâ, Carſeolis, Sorâ, Sueſſâ, Setiâ, Circejis, Narniâ, Interamnâ,* (eæ namque coloniæ in eâ || cauſâ erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dediſſet populo Romano, ex quo hoſtes in Italiâ eſſent, duplicatum ejus ſummæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. ſi qua eum numerum equitum explere non poſſet*

S. C. de coloniis quæ milites non dederant.

c. 2. *Claudia...navem cum ſacris matris deûm Idææ obhærentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, ut ita demum ſequeretur, ſi ſibi pudicitia conſtaret.* (9) At ludos Megaleſia per ſex dies, a pridie Non. April. ad v. Idus fuiſſe, faſti dierum antiqui demonſtrant. Aut igitur hîc legendum *pridie Nonas*, aut exiſtimandum eſt feſtum poſtea in pr. Nonas rejectum eſſe, fortaſſe quòd in pr. Id. Apr. inciderint Cerealia. Ceterùm, pro *Aprilis*, potiùs legendum *Apriles*. Ita enim Livius loqui ſolet. *Megaleſia* ita dicta a nomine Magnæ Matris.

C. 15 (1) Quidam ſenatores monuerunt. *Subjicere*, pro *ſuggerere* ſuprà occurrit l. 26. c. 41. *idem ſubjicit ratio haud fallax.* Mox *ſubjicere* eſt addere, inſuper dicere. (2) *τὸ conſules* accipe caſu quarto.

(3) H. c.

posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quàm locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis in (3) *millia æris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex † formulâ ab Romanis censoribus datâ. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.* Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii (4) aliis magis recusare ac reclamare. negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum* (5) *ex* ‖ *formulâ imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, *ut sibi, senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire meritò deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quàm haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisâ spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, propè æquè (1) longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Lævino est. qui, *privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, æquum esse* dixit. *nec mirari quemquam debere, in publicâ obligatâ fide suam præcipuam curam esse. Nam, præterquam quòd aliquid propriè ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ*

Privatis jubetur reddi collata pecunia.

(3) H. e. in singula millia æris. Ita infrà l. 39. c. 7. *Vicenos quinos & semisses in millia æris quæstores urbani . . . solverunt.* c. 44. *his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur.* Similiter l. 31. c. 13. *Consules agrum æstimaturos, & in jugera asses vectigales . . . imposituros.* (4) H. e. certatim. (5) Substantivè sumitur; sed subintelligitur *numerum.* Paullò suprà *duplicatum ejus summæ numerum peditum daret.* Plaut. in Pœn. 5. 6. 25. *liceat simplum solvere.*

C. 16. (1) Immo longiore. Siquidem Marcelli & Lævini consulatus incidit

cuniæ eſſent, pertineret, etiam ſe auctorem ita conferendi fuiſſe, inopi ærario, nec plebe ad tributum ſufficiente. Grata ea Patribus admonitio fuit: juſſiſque referre conſulibus, decreverunt, *ut tribus penſionibus ea pecunia ſolveretur: primam* (2) *præſentem ii, qui tum eſſent, duas tertii & quinti conſules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, poſtquam Locrenſium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ ſunt. nec tam Q. Pleminii ſcelus, quàm Scipionis in eo aut † ambitio aut negligentia iras hominum irritavit (3). Decem legati Locrenſium, (4) obſiti ſqualore & ſordibus, in comitio ſedentibus conſulibus || velamenta ſupplicum, ramos oleæ, (ut Græcis mos eſt) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus conſulibus *Locrenſes ſe* dixerunt *eſſe; ea paſſos a Q. Pleminio legato Romaniſque militibus, quæ pati ne Karthaginienſes quidem velit populus Romanus. Rogare, uti ſibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas ſuas poteſtatem facerent.*

Locrenſium legati.

Eorum oratio deplorantium fortunas.

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio,* (1) *quanti æſtimentur noſtræ apud vos querelæ, Patres conſcripti, plurimum in eo momenti eſſe, ſi probè ſciatis, & quomodo proditi Locri Hannibali ſint, & quomodo, pulſo Hannibalis præſidio, reſtituti in ditionem veſtram. quippe ſi & culpa defectionis procul a publico conſilio abſit, & reditum in veſtram ditionem appareat, non voluntate ſolùm, ſed ope etiam ac virtute noſtrâ; magis indignemini, bonis ac fidelibus ſociis tam atroces atque indignas injurias ab legato veſtro militibuſque fieri. Sed ego* || *cauſam utriuſque* (2) *defectionis noſtræ in aliud tempus differendam arbitror eſſe, duarum rerum gratiâ; unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis rectè perperamque factorum teſtis, agatur; alterius, quòd, qualeſcunque ſumus, tamen hæc, quæ paſſi ſumus, pati*

incidit in annum 542. Fabii & Fulvii in ſequentem. (2) Suprà l. 7. c. 27. *in penſiones æquas triennii, ita ut quarta præſens eſſet.* Vid.. † *repræſentare.* Mox *tertii conſules*, pro conſules tertii abhinc anni. (3) Ita cap. præc. *ira irritata eſt.* infrà l. 37. c. 49. *iram & odium irritarent.* (4) Supr l. 2. c. 23. *obſita erat ſqualore veſtis.*

C. 17. (1) Scio plurimum momenti, ad ſtatuendum quanti æſtimare debeatis querelas noſtras, in eo eſſe, ſi probe ſciatis &c. (2) Primæ a vobis

pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostrâ haberemus, multa fœda & indigna, & a præfecto præsidii Hamilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bonâ ‡ veniâ, quæso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrùm vos, an Karthaginienses principes (3) *terrarum videat. si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro præsidio nunc* ‖ *quum maximè patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quàm vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos* (4) *animati sint. Quum a Karthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum a vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam aliò, quàm ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Karthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum liberè ultimæ miseriæ) nec hominis quicquam est, Patres conscripti, præter figuram & speciem; neque Romani civis, præter habitum* (5), *vestitumque, ‡ & sonum Latinæ linguæ. Pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Siciliâ dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinemque, ‡ & avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientiâ nostrâ expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeò in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque*

a vobis, secundæ ab Hannibale. (3) Ita in Præf. *principis terrarum populi.* infrà l. 42. c. 39. *populi principis terrarum omnium.* At pleniùs l. 34. c. 58. *principi orbis terrarum populo.* (4) Sic Cic. l. 15. ad Att. Ep. 12. *videbaturque erga nostros ἥρωας ita fore, ut nos vellemus, animatus.* (5) *Habitus* & *vestitus* sæpissime apud nostrum junguntur; ut suprà l. 28. c. 12. & 27. infrà l. 30. c. 33. l. 37. c. 54.

aſportantur, ploratibus ſonant. Miretur, qui ſciat, quomodo aut nos ad patiendum ſufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum ſatietas ceperit. Neque ego † exſequi poſſum, nec vobis † operæ eſt audire ſingula, quæ paſſi ſumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem injuriæ eſſe; nego ullum genus ſceleris, libidinis, avaritiæ ſupereſſe, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermiſſum ſit. Vix ratio iniri † *poteſt, uter caſus civitatis ſit deteſtabilior, quum hoſtes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppreſſit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, paſſi ſumus, &* || *quum maximè patimur, Patres conſcripti; omnia, quæ crudeliſſimi atque importuniſſimi tyranni ſcelera in oppreſſos cives edunt, Pleminius in nos, liberoſque noſtros, & conjuges, edidit.*

XVIII. *Unum eſt, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat, & vos audire, &* ‡ *exſolvere rempublicam veſtram religione, ſi ita vobis videbitur, velimus, Patres conſcripti. Vidimus enim, cum quantâ ceremoniâ non veſtros ſolùm colatis Deos, ſed etiam externos accipiatis. Fanum eſt apud nos Proſerpinæ, de cujus ſanctitate templi credo aliquam famam ad vos perveniſſe Pyrrhi bello: qui quum, ex Siciliâ rediens, Locros claſſe prætervcheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem noſtram facinora edidit, theſauros quoque Proſerpinæ, intactos ad eam diem, ſpoliavit: atque ita, pecuniâ in naves impoſitâ, ipſe terrâ eſt profectus. Quid ergo evenit, Patres conſcripti? Claſſis poſtero die fœdiſſimâ tempeſtate lacerata, omneſque naves, quæ ſacram pecuniam habuerunt, in litora noſtra* || *ejectæ ſunt. Quâ tantâ clade edoctus tandem Deos eſſe ſuperbiſſimus rex, pecuniam omnem conquiſitam in theſauros Proſerpinæ referri juſſit. nec tamen illi unquam poſtea proſperi quicquam evenit: pulſuſque Italiâ, ignobili atque inhoneſtâ morte, temere nocte ingreſſus Argos, occubuit. Hæc quum audiſſet legatus veſter, tribunique militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis causâ, ſed* (1) *præſentis Deæ numine ſæpe comperta nobis majoribuſque*

C. 18. (1) *Præſentes* dii ſunt, qui numen ſuum palam & continuò exſerunt. Mox hoc cap. *Immo ibi præſens maximè fuit.* Suprà l. 7. c. 26. *lætum tam præſentibus ac ſecundis Diis.* Vid. Corrigenda in annotationibus

majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, & nefandâ prædâ se ipsos ac domos contaminare suas & milites vestros. (2) *quibus,* || *per, vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italiâ, neque in Africâ quicquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solùm sanguine, sed etiam publicâ clade luant. Quanquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties jam inter se signis collatis concucurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acriùs cum Karthaginiensibus, quàm inter se ipsi, ferro dimicaverunt. præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio intervenisset.* ‡ *At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen apparuit? Immo ibi præsens maximè fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præterquam quòd toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando* (3) *occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas a templi sui spoliatoribus habet: nec antè desinet omnibus eos agitare furiis, quàm reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est,* abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, quum subitò collapsa ruinâ sunt. Sed & nunc, & sæpe aliàs Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quàm vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrùm sub illo legato,* (4) *sub*

onibus t. II. pag. 312. quorum catalogus tomo tertio præfigitur. E.
(2) Quibus militibus ne utamini ad res sive in Africâ, sive in Italiâ gerendas, priusquam &c. (3) Suprà l. 21. c. 13. *trucidari corpora nostra,* h. e

(4) *ſub illo præſidio Locros eſſe ſinatis, an irato Hannibali & Pœnis ad ſupplicium dedatis. Non poſtulamus, ut extemplo nobis, ut de abſente, ut indictâ cauſâ credatis. Veniat, coram ipſe audiat, ipſe diluat. Si quicquam ſceleris, quod homo in homines edere poteſt, in nos prætermiſit; non recuſamus, quin & nos omnia eadem iterum, ſi pati poſſumus, patiamur, & ille omni divino humanoque liberetur ſcelere.*

Fabii ſententia atrox in Scipionem.

XIX. Hæc quum ab legatis dicta eſſent, quæſiſſetque ab iis Q. Fabius, (1) detuliſſentne eas querelas ad P. Scipionem: reſponderunt, *miſſos legatos eſſe, ſed eum belli apparatu occupatum eſſe: & in Africam aut jam trajeciſſe, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta eſſet apud imperatorem, expertos eſſe: quum, inter eum & tribunos cognitâ causâ, tribunos in vincula conjecerit; legatum æquè ſontem, aut magis etiam, in eâ poteſtate reliquerit.* Juſſis excedere e † templo legatis, non Pleminius modò, ſed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam diſciplinam militarem, arguere. *Sic & in Hiſpaniâ plus propè per ſeditionem militum, quàm bello, amiſſum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & (2) ſævire in eos.* Sententiam deinde æquè trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis cauſam dicere: ac, ſi vera forent, quæ Locrenſes ‡ quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, (3) quòd de provinciâ deceſſiſſet injuſſu ſenatûs, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrenſibus coràm ſenatum reſpondere, Quas injurias ſibi factas quererentur, eas neque ſenatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, ſociosque, & amicos eos appellari* (4)*: liberos, conjuges, quæque*

h. e. truncatis artubus diſcerpi. (4) Eadem forma orationis, quæ ſuprà l. 7. c. 2. *Sine carmine ullo, ſine carminum imitandorum actu.* & alibi.

C. 19. (1) Suprà c. 17. *nuſquam aliò, quàm ad vos, querelas detulimus.* Sic ſuprà l. 24. c. 24. *indicium defert ad prætores.* (2) Invidioſè notat Fabius ſupplicium ſumptum a Scipione de auctoribus ſeditionis Sucronenſis. (3) Vid. not. 2. ad c. 43. l. 27. ſuprà. Utrùm verò hoc accipiendum ſit de profectione Scipionis Locros ex Siciliâ, an de trajectione in Africam, incertus ſum. In provinciis certè decernendis, a ſenatu Scipioni *permiſſum ut in Africam, ſi id e republicâ eſſe cenſeret, trajiceret,* Livius ſuprà memoravit l. 28. c. 45. E. (4) Infrà l. 40. c. 58. *legatos Romam*

que alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: & sacrum piaculare fieri, ita ut priùs ad collegium pontificum referretur, quòd sacri thesauri moti, violati essent, quæ piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci. (5) Perrogari eo die sententiæ, accensis studiis pro Scipione & adversùs Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris † non Romanus modò, sed ne militaris quidem cultus jactabatur: *cum † pallio* (6) *crepidisque inambulare in gymnasio,* (7) *libellis eum palæstræque operam dare: æquè segniter molliterque cohortem* (8) *totam Syracusarum amœnitate frui: Karthaginem atque Hannibalem excidisse de memoriâ: exercitum omnem licentiâ corruptum, qualis Sucrone in Hispaniâ fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quàm hosti, metuendum.*

Objectus Scipioni cultus licentior.

XX. Hæc quanquam partim vera, partim mixta (1), eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ceteris Maximo assensus, de Scipionis ‖ causâ dissensit. *Quî enim convenire, quem modò civitas juvenem admodum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem, receptâ ab hostibus Hispaniâ, ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe ‡ destinaverit Hannibalem ex Italiâ detracturum* (2), *Africam subacturum, eum repentè, tanquam Q. Pleminium, indictâ causâ propè damnatum, ex provinciâ revocari? quum ea, quæ in se nefariè facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta*

Metelli sententia de Scipione.

Romam ad . . . petendum, ut rex ab senatu appellaretur, misit. (5) Sententiæ omnium senatorum exquiri non potuere: deliberatio ad finem perduci eo die non potuit. Infrà l. 32. c. 22. *perrogarique sententias prohibebat.* (6) Persius *crepidas Graiorum* appellat, Sat. 1. v. 127. Idem ferme objicit Cic. Verri. *Stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo. Soleæ* enim idem ferè erant, quod *crepidæ.* Iis *plantarum* calces tantummodo infimè tegebantur: cetera propè nuda & teretibus habenis vincta. Gell. (7) Commentarios intellige, a rhetoribus philosophisve conscriptos. (8) *Cohortis* nomine designantur ii, qui magistratui in provinciâ adsunt, consiliarii, adjutores, administri. Et sic passim Cicero hoc nomen usurpat in libris contra Verrem. Hor. l. 1. Ep. 8. v. 14.

C. 20. (1) Ex veris falsisque. (2) Sic infrà c. 26. *ad Hannibalem detrahendum ex Italiâ.* l. 30. c. 20. *ex diutinâ possessione Italiæ est detractus.* & alibi

facta dicerent, neque aliud, quàm patientia, aut pudor, quòd legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebei, atque ædilem. (3) *cum eo consilio prætorem cognoscere. si ea, quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provinciâ decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maximè prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius & decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut* † *ad* (4) *exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret.* Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut † compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti M. Claudius Marcellus & M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, si aut in Siciliâ prætori (5) dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, (6) prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Priùs Locros ire, quàm Messanam, consilium erat.

Legati Locros mittuntur.

XXI. Ceterùm duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exsilium Neapolim euntem fortè in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii,

alibi (3) Prætorem inquirere & statuere de iis, quæ Scipioni objiciantur, cum tribunis plebis, ædili, & decem legatis, qui consilii loco illi sint, & consiliarii assideant. Ita cap. seq. *ibi se cum consilio cogniturum.* Vid.†*cognitio.* (4) Sic suprà l. 3. c.29. *jussusque ad exercitum manet.* l.6.c.9. *relicto ad exercitum collega.* & alibi. (5) Suprà l. 1. c. 41. *Interim Serv. Tulli jubere populum dicto audientem esse.* l. 4. c. 26. *consules senatui dicto audientes esse.* & alibi sæpe. (6) Suprà l. 8. c. 33. *& prendi Fabium Papirius jussit.* l. 2. c. 29. *nihil aliud, quàm prehendere prohibito.* Verbum in hâc re sollenne.

ab

ab ipſo Scipione legatum cum triginta nobiliſſimis equitum miſſum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo ſeditionis principes, conjicerent. Ii omnes, ſeu antè Scipionis, ſeu tum prætoris juſſu, traditi in cuſtodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti primam, ſicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim ſacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquiſitam, cum eâ quam ipſi ſecum attulerant, in theſauris repoſuerunt, ac piaculare ſacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites prætor ſigna extra urbem efferre jubet, caſtraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe reſtitiſſet, aut ſecum extuliſſet, quod ſuum non eſſet. Locrenſibus ſe permittere, ut,* (1) *quod ſui quiſque* † *cognoſſet, prehenderet. ſi quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere ſine morâ Locrenſibus reſtitui. non levi* † *defunctarum pœnâ, qui non reſtituiſſet.* Locrenſium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legeſque ſuas populum Romanum ſenatumque reſtituere,* dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accuſare vellet, Rhegium ſe ſequeretur. Si de P. Scipione* || *publicè queri vellent, ea, quæ Locris nefariè in Deos hominesque facta eſſent, juſſu aut voluntate P. Scipionis facta eſſe, legatos mitterent Meſſanam; ibi ſe cum conſilio cogniturum.* Locrenſes prætori legatiſque, & ſenatui ac populo Romano gratias egere: *ſe ad Pleminium accuſandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis ſuæ doluerit, eum eſſe virum, quem amicum ſibi, quàm inimicum, malint eſſe. pro certo ſe habere, neque juſſu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commiſſa: aut Pleminio nimium, aut ſibi parum creditum. Naturâ inſitum quibuſdam eſſe, ut magis peccari nolint, quàm ſatis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & (2) conſilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoſcendi. Pleminium, & ad duo & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miſerunt: ipſi ad Scipionem profecti ſunt, ut ea quoque, quæ vulgata ſermonibus erant de cultu

Pleminius in vincula conjectus.

Sacra pecunia in theſauris Proſerpinæ reponitur.

Locrenſes nolunt Scipionem accuſare.

†

C. 21. (1) Plaut. in Curcul. 4. 2. 18. *Quibus ſui nihil eſt.* Cic. l. 1. de Off. c. 31. *quid quiſque habeat ſui.* Vid. † *quod prædæ.* || *quod militum.* (2) Vid. not. 3. ad cap. præc.

(3) Codices

cultu ac desidiâ imperatoris solutâque militiæ disciplinâ comperta oculis perferrent (3) Romam.

Scipio res, non verba, ad purgandum se parat.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eò convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terrâ marique cum Karthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modò, sed hos || decurrentes, classem in portu, simulacrum & ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa (1), ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Karthaginiensem populum, aut nullo alio posse: juberentque, quod Dii bene † verterent, trajicere, & spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ (2) priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeóque lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum, nunciaturi Romam essent.

Pleminius in vinculis moritur.

Pleminius, quique in eâdem || causâ erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem || conditi. ac primò producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt. postea, quum sæpius producerentur, jam || senescente invidiâ, (3) molliebantur iræ: & ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen priùs in vinculis est, quàm judicium de eo populi perficeretur. Hunc

(3) Codices aliquot ‡ *referrent*, quod optimè convenit. Legati enim dicuntur *referre* sive legationem, sive responsum, sive quicquid domum renunciant.

C. 22. (1) Suprà c. 18. *incussa erat religio.* Hor. l. 1. Ep. 14. v. 22. *Incutiunt urbis desiderium.* Sic *incutere alicui terrorem, metum* &c. passim. (2) *Prior consul* & *prior ædilis* est, qui ex duobus priore loco declaratus ac renunciatus est: *primus prætor*, qui e pluribus, quàm duobus, primo loco. [Ita Dukerus: & hoc sensu *ædilem priorem, prætorem primum* Ciceronem usurpasse, certum est. Vid. Or. in Pis. c. 1. Pro lege Man. c. 1. Attamen annon *priorem consulem* hîc pro *consulem anni prioris* accipere possimus, nonnihil dubito. Simili sensu *proximi consules* frequens est: & suprà c. 16. *tertii, quinti consules* occurrit. Rem tantùm subjicio doctis perpendendam. E.] (3) *Mollirent modò iras* suprà l. 1. c. 9. & *lenire iras* l. 2.

Hunc Pleminium (4) Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quoſdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut (5) frangendi carceris fugiendique haberet occaſionem. patefacto dein ſcelere, delegatum (6) in Tullianum ex ſenatuſconſulto. De Scipione nuſquam, niſi in ſenatu, actum. ubi omnes legatique & tribuni, claſſem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut ſenatus cenſeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Siciliâ eſſent, ipſe legeret, quos in Africam ſecum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præſidio.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Karthaginienſes quoque, quum, ſpeculis per promontoria omnia poſitis, percunctantes paventeſque ad ſingulos nuncios ſollicitam hiemem (1) egiſſent, haud parvum & ipſi tuendæ Africæ † momentum adjecerunt ſocietatem Syphacis regis, cujus maximè fiduciâ trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Haſdrubali Giſgonis filio non hoſpitium modò cum rege, de quo antè dictum eſt, quum ex Hiſpaniâ fortè in idem tempus Scipio atque Haſdrubal convenerunt: ſed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Haſdrubalis. Ad eam rem (2) conſummandam tempuſque nuptiis ſtatuendum (jam *Haſdrubalis filiam ducit Syphax.*

l. 2. c. 45. *Iras*, plurali numero, ſæpiſſime noſter uſurpat. (4) Meminit Cic. l. 1. de leg. n. 6. Clodii hiſtoriarum ſcriptoris: qui ſi hic eſt Clodius Licinius, ejus ætas certò cognoſcetur. Docet enim ibidem Cic. illum de quo agit Clodium ſcripſiſſe poſt || Cœlium Antipatrum, ac proinde circa Syllana tempora. (5) *Refringi carcer* infrà l. 34. c. 44. ubi Livius, quod hîc dubitanter & adjecto auctoris nomine memorat, id tanquam certum, nec ſibi ullo modo ſuſpectum, rurſus narrat. (6) Loco ſuprà allato, *in inferiorem demiſſus carcerem eſt.* Hunc locum ſic deſcribit Sall. in Cat. c. 55. *Eſt locus in carcere, quod Tullianum appellatur,* [ab Servio Tullio, qui carcerem ab Anco Martio exſtructum ampliorem atque munitiorem reddidit] ... *circiter duodecim pedes humi depreſſus. Eum muniunt undique parietes, atque inſuper camera, lapideis fornicibus vincta: ſed incultu, tenebris, odore fœda atque terribilis ejus facies eſt.*

C. 23. (1) Sic *agere annum imbellem* ſuprà l. 10. c. 1. (2) Drakenborchius ex quibuſdam codicibus adducit *confirmandam:* adjicitque, meritò dubitari poſſe, an *conſummare* verbum ſit hujus ævi; certè apud Livium ſe nondum reperiſſe. Attamen apud Livium ſuprà occurrit l. 28. c. 17. *velut*

(jam enim & nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (& sunt ante omnes Numidæ barbaros || effusi in Venerem) sensit, virginem ab Karthagine arcessit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut (3) publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Karthaginiensem regemque, datâ ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando † affirmatur. Ceterùm Hasdrubal, memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quàm (4) vana & mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis civis Karthaginiensis, filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Karthaginiensi junctum. Optare primùm, ut procul ab Africâ, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Karthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africâ Scipio, & Karthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, & pro || terrâ Africâ, in quâ & ipse sit genitus, & pro patriâ conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

Scipioni amicitiam renunciat.

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quanquam magno † momento rerum in Africâ gerendarum magnâque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterùm, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, ‡ obversatique prætorio erant) &, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat,

Quam rem sedulò dissimulat apud milites Scipio.

velut consummatam ejus belli gloriam: quem locum interpretes temere sollicitare ostendi. E. (3) Suprà l. 1. c. 1. *domesticum publico adjunxisse fœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ.* (4) *Vanum ingenium* suprà est l. 1. c. 27. infrà l. 34. c. 36. l. 35. c. 47.

ne

ne vera eo ipso, quòd celarentur, suâ sponte magis ‡ emanarent timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege & Karthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultrà esse cunctandum*, ait. *Instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios reges. Masinissam priùs ipsum ad . ælium venisse, querentem, quòd cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut & ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, paratis jam omnibus instructisque, & re jam non ultrà recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traductâ, eódemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter consulerent, quas potissimùm legiones, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circùm oram omnem maritimam misit, ut naves onerariæ comprehensæ Lilybæum omnes (1) contraherentur. Quicquid militum naviumque in Siciliâ erat, quum Lilybæum convenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipuè, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, ‡ navatâ reipublicæ operâ, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minimè id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignaviâ eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æquè veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis prœliis modò, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se || trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italiâ adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia

It Lilybæum.

C. 24. (1) Suprà l. 21. c. 26. *Perlitit donis ad naves undique contrahendas.* & alibi

lia & ducenos pedites, (2) trecenos haberent equites: fociorum item Latini nominis pedites equitefque de exercitu Cannenfi legit.

Copiæ naves confcendunt.

XXV. Quantum militum in Africam tranfportatum fit, non parvo numero inter auctores difcrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites, alibi fedecim millia peditum, mille & fexcentos equites; alibi (1) parte plus dimidiâ rem auctam, quinque & triginta millia peditum equitumque in naves impofita invenio. quidam non adjecere numerum: inter quos me † ipfe in re dubiâ poni malim. Cœlius, ut abftinet numero, ita ad immenfum multitudinis fpeciem auget. Volucres ad terram delapfas clamore militum ait, tantamque multitudinem confcendiffe naves, ut nemo mortalium, aut in Italiâ, aut in Siciliâ, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac fine tumultu confcenderent, ipfe eam fibi curam fumpfit. nauticos C. Lælius, qui claffis præfectus erat, in navibus, antè confcendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data: quinque & quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, impofita. Ut omnes jam in navibus erant, fcaphas circummifit, ut ex navibus gubernatorefque & (2) magiftri navium & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Poftquam convenerunt, primùm ab iis quæfivit, fi aquam hominibus jumentifque in totidem dies, quot frumentum, impofuiffent. Ubi refponderunt, aquam dierum quinque & quadraginta in navibus effe; tum edixit militibus, ut (3) filentium quieti nautis fine certamine ad minifteria exfequenda bene obedientes præftarent. cum viginti roftratis

& alibi fæpe. (2) *Trecenos* a *trecenti*, *tricenos* a *triginta* derivari notum eft.

C. 25. (1) Drakenborchius legendum fufpicatur *partem plus dimidiam*, quemadmodum infrà l. 36. c. 40. *plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam.* & *plus quinquaginta jugera* fuprà l. 6. c. 35. & 36. & fæpe. At hæc allata exempla nullam omnino vim mihi habere videntur ad conjecturam affirmandam; neque enim Livium hoc loco, ne fi adjeciffet quidem τὸ quàm, *partem dimidiam* dicturum fuiffe, fed *parte dimidiâ*. *Res aucta parte dimidiâ* dicitur, quæ duplo major eft. E. (2) Intelligendi videntur præfecti fociorum navalium. Infrà l. 43. c. 8. *fociorum navalium neminem, præter magiftros, in hofpitia deduci æquum cenfere.* (3) Ut quieti ac bene obedientes fuis ducibus filentium præftarent nautis ad minifteria nautica exfequenda,

roſtratis ſe ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum (4), totidem roſtratas, & C Lælium præfectum claſſis cum M. Porcio Catone (quæſtor is tum erat) onerariis futurum præſidio. Lumina in navibus ſingula roſtratæ, bina onerariæ haberent: in prætoriâ nave inſigne nocturnum trium luminum fore. (5) Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertiliſſimus ager, eoque abundans omnium copia rerum eſt regio, & imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari ſunt: priúſque, quàm Karthagine ſubveniretur, opprimi videbantur poſſe. Iis editis imperiis, redire ad naves juſſi: & poſtero die, Deis bene || juvantibus, ſigno dato ſolvere naves.

XXVI. Multæ claſſes Romanæ e Siciliâ atque ipſo illo portu profectæ erant. Ceterùm non eo bello ſolùm, (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque claſſes ierant) ſed ne priore quidem, ulla profectio tanti ſpectaculi fuit. quanquam ſi magnitudine claſſis æſtimaretur, & bini conſules cum binis exercitibus antè trajecerant; & propè (1) totidem roſtratæ in illis claſſibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam, præter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum tranſvexit.(2)Sed & bellum bello, ſecundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quòd in Italiâ bellabatur, tum ingentes ſtrages tot exercituum, ſimul cæſis ducibus, effecerant: & Scipio dux, partim factis fortibus, partim ſuâpte fortunâ quâdam (3) ingentis ad incrementa gloriæ celebratus, || converterat animos: ſimul & mens ipſa trajiciendi, nulli antè eo bello duci tentata, quòd ad Hannibalem detrahendum ex Italiâ, transferendumque & finiendum *Claſſis ſolvit.*

exſequenda, abſtinentes omni adverſùs eos certamine. Suprà l. 9 c. 20. *pacis . . . præſtandæ populo Romano.* infrà l. 39. c. 2. *quietem & ipſe habuit, & regno præſtitit.* (4) *Lævum* cornu, *totidem roſtratas,* per || appoſitionem dictum, & || variationem conſtructionis. (5) Livius, ut hîc, ita etiam infrà c. 33. & l. 34. c. 62. Africæ regionem *Emporia* neutro genere; Hiſpaniæ urbem *Emporias* fœminino vocat, ſuprà l. 21. c. 60. & 61. & alibi.

C. 26. (1) M. Regulus & L. Manlius conſules trecentis triginta roſtratis navibus e Siciliâ ſolverunt. (2) Sed ut ſecundum bellum priore bello atrocius Romanis videretur, duæ res effecerant, quum quòd &c. & dux quoque converterat animos. (3) *Celebratus* tanquam vir *ingentis gloriæ ad incrementa;* tanquam imperator, cujus ingens gloria novis ſemper

& finiendum in Africâ bellum, fe tranfire vulgaverat. Concurrerat ad fpectaculum in portum omnis turba, non habitantium modò Lilybæi, fed legationum omnium ex Siciliâ: quæ & ad ‡ profequendum Scipionem (4) officii causâ convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium fecutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Siciliâ relinquebantur, ad profequendos commilitones processerant: nec claffis modò ‡ profpectantibus e terrâ, fed terra etiam omnis circà referta turbâ fpectaculo navigantibus erat.

Scipionis precatio.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio e prætoriâ nave, filentio per præconem facto, *Divi Divæque*, inquit, *maria terrafque qui colitis, vos precor quæfoque, uti, quæ in meo imperio gefta funt, geruntur, pófique gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, fociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam fectam, imperium, aufpiciumque terrâ, mari, amnibufque fequuntur, bene* (1) *verruncent: eaque vos omnia bene* || *juvetis: bonis* (2) *auctibus auxitis: falvos incolumefque, victis perduellibus victores, fpoliis decoratos, prædâ onuftos triumphantefque, mecum domos reduces* † *fiftatis; inimicorum hoftiumque ulcifcendorum copiam faxitis: quæque populus Karthaginienfis in civitatem noftram facere molitus eft, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Karthaginienfium exempla* (3) *edendi facultatem detis.* Secundùm eas preces cruda exta victimæ, uti mos eft, in mare porricit

femper incrementis augefceret; ut fuprà l. 26. c. 19. *five & ipfe quâdam fuperftitione animi.* & apud Hor. l. 2. Od. 2. v. 6. *Notus in fratres animi paterni.* Vel junge *fortunâ gloriæ ingentis ad incrementa*, ut intelligatur, felicitate quâdam ad gloriam ingentem fortunæ ipfius manu eum deduci. [Ita Crevierius. Drakenborchius ἐπέχει. mihi videtur lectionem omnium ferè codicum, *ingenti*, omnino admittendam effe; ut fit, *celebratus partim factis fortibus, partim fuâpte fortunâ quâdam, ingenti ad incrementa gloriæ;* h. e. felicitate quâdam, ingentem habente vim ad gloriam ejus femper promovendam. Nullam video caufam cur a fcriptis hîc recedamus. Quòd fi *ingentis* a Livii manu fit, mallem referre ad τὸ *fui* in fuâpte inclufum. Vid. ‡ *genitivi ufus cum pronominibus poffeffivis.* E.]
(4) Vid. not. 11. ad c. 19. l. 26. fuprà.

C. 27. (1) Bene vertant. Vid. ‡ *averruncare.* (2) Bonis incrementis augeatis. Suprà l. 4. c. 2. *eam maximis femper auctibus crefcere. Auxitis* antiquè pro *auxeritis*; ut † *defexit*, † *faxim.* (3) Infrà l. 38. c. 43. *omnia exempla belli edita in fe.* Ter. in Eun. 5. 6. 21. *uterque exempla in te edent.* Exempla edere in aliquem, eft eum iis damnis afficere, quæ pro fuâ

cit (4), tubâque ſignum dedit proficiſcendi. Vento ſecundo vehementi ſatis profecti, celeriter (5) e conſpectu terræ ablati ſunt: & a meridie nebula occepit, ita ut vix concurſus navium inter ſe vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem inſequentem eadem caligo || obtinuit: ſole orto eſt diſcuſſa (6), & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo pòſt gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia paſſuum Africam abeſſe: Mercurii promontorium ſe cernere. ſi jubeat eò dirigi, jam in portu fore omnem claſſem.* Scipio, ut in conſpectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicæ ſuoque Africam viderit, dare vela, & alium infrà navibus acceſſum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterùm nebula ſub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conſpectum terræ ademit, & ventus (7) premente nebulâ cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque ancoras, ne aut inter ſe concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, || nebulâ disjectâ, aperuit omnia Africæ litora. Scipio, quod eſſet proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audiſſet, *Placet omen*, inquit; *huc dirigite naves.* Eò claſſis decurrit: copiæ omnes in terram expoſitæ ſunt. *Ad Pulchri prom. appellit.*

Proſperam navigationem ſine terrore ac tumultu fuiſſe, permultis Græcis Latiniſque auctoribus credidi: || Cœlius unus, præterquam quòd non merſas fluctibus naves, ceteros omnes cœleſtes maritimoſque terrores, poſtremò abreptam tempeſtate ab Africâ claſſem ad inſulam Ægimurum, inde ægre correctum curſum, exponit: &, propè obrutis navibus, injuſſu imperatoris, ſcaphis, haud ſecus quàm naufragos, milites ſine armis cum ingenti tumultu in terram evaſiſſe.

XXVIII. Expoſitis copiis, Romani caſtra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modò agros, *Terror in Africâ.*

ſuî magnitudine poſſint in exemplum adduci, vel exemplo ceteris eſſe, ut ſimilia præcaveant. [quemadmodum Anglicè dicimus, *to make an example of one.*] (4) Verbum ſacrorum proprium. Virg. l. 5. v. 238. *extaque ſalſos Porriciam in fluctus.* *Cruda exta* ſunt non cocta; nam in aliis ſacris coquebantur in ollâ, quam *aulam* || *extarem* vocat Plautus. (5) Virg. l. 1. Æn. v. 34. *Vix e conſpectu Siculæ telluris in altum Vela dabant.* Sic *in conſpectu locorum* infrà l. 40. c. 21. (6) Vid. || *nebula.* (7) Suprà l. 10. c. 32. *vixdum ſatis certâ luce, & eam ipſam premente caligine,* ſc. ex nebulâ. Mox ad *cecidit* vid. not. 3. ad c. 39. l. 26. ſuprà.

conſpectu

conſpectu primùm claſſis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, ſed in ipſas urbes. neque enim hominum (1) modò turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes paſſim compleverat vias, ſed pecora quoque præ ſe agreſtes agebant; ut relinqui ſubitò Africam diceres (2). Urbibus verò ipſis majorem, quàm quem ſecum attulerant, terrorem inferebant. præcipuè Karthaginis propè ut captæ tumultus fuit. Nam poſt M. Atilium Regulum & L. Manlium conſules, annis (3) propè quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias claſſes, quibus ‡ exſcenſiones in agros maritimos factæ erant: raptiſque, quæ obvia fors fecerat, priùs recurſum ſemper ad naves, quàm clamor agreſtes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Haſdrubal, Giſgonis filius, genere, famâ, divitiis, regiâ tum etiam affinitate, longè primus civitatis erat: ſed eum ab illo ipſo Scipione aliquot prœliis fuſum pulſumque in Hiſpaniâ meminerant: nec magis ducem duci parem, quàm tumultuarium exercitum ſuum Romano exercitui eſſe. Itaque, velut ſi urbem extemplo aggreſſurus Scipio foret, ita ad arma eſt || conclamatum: portæque raptim clauſæ, & armati in muris, vigiliæque & ſtationes diſpoſitæ, ac nocte inſequenti vigilatum eſt. Poſtero die quingenti equites, ſpeculatum ad mare turbandoſque egredientes ex navibus miſſi, in ſtationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio, claſſe Uticam miſſâ, ipſe haud ita multùm progreſſus a mari, tumulos proximos ceperat; equites & in ſtationibus locis idoneis poſuerat, & per agros miſerat prædatum.

Scipio agros populatur, victo equitatu Karthag.

XXIX. Ii cum Karthaginienſi equitatu prœlium quum commiſiſſent, paucos in ipſo certamine, pleroſque fugientes perſecuti (in quibus præfectum quoque Hannonem,

C. 28. (1) *Tò homines* opponitur *pecoribus*, & *mulierum puerorumque* per epexegeſin dicitur. Suprà l. 2. c. 23. *Multis paſſim agminibus per omnes vias clamore in forum curritur.* *Immixta* autem pro ſimplici *mixta*: ut ſuprà l. 26. c. 36. *variis caſibus immixtis.* & infrà l. 35. c. 34. *immiſcendi res tumultu.* (2) Vid. not. 2. ad c. 11. l. 3. ſuprà. (3) Hic eſt annus quinquageſimus tertius a Regulo & Manlio coſſ.

nobilem

nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modò circà vaſtavit, ſed urbem etiam proximam Afrorum ſatis opulentam cepit. ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias impoſita, miſſaque in Siciliam erant, octo millia liberorum ſervorumque capitum ſunt capta. Lætiſſimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Maſiniſſæ. quem quidam cum ducentis haud ampliùs equitibus, plerique cum duûm millium equitatu tradunt veniſſe. Ceterùm quum longè maximus omnium ætatis ſuæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operæ pretium videtur excedere (1) paullulùm ad enarrandum, quàm variâ fortunâ uſus ſit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Karthaginienſibus in Hiſpaniâ pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Œſalcem, pergrandem natu, (mos ita (2) apud Numidas eſt) pervenit. haud multo pòſt, Œſalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capuſa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterùm quum magis jure gentis, quàm † auctoritate inter ſuos aut viribus, obtineret regnum; || exſtitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus ſanguine regibus, familiæ ſemper inimicæ, ac de imperio variâ fortunâ cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, † invidiâ regum, magnæ auctoritatis erat, caſtris palam poſitis, deſcendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo prœlio Capuſa cum multis principum cecidit, gens (3) Maſſylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli conceſſit. regio tamen nomine abſtinuit: contentuſque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui ſtirpis regiæ ſupererat, regem appellat. Karthaginienſem nobilem feminam, ſororis filiam Hannibalis, quæ proximè Œſalci regi nupta fuerat, matrimonio ſibi jungit, (4) ſpe

Maſiniſſa ad Romanos venit.

Maſiniſſæ varia fortuna.

C. 29. (1) *Ab rerum ordine declinare*, uti loquitur noſter ſuprà l. 8. c. 17. (2) Similem ordinem ſucceſſionis, ut in demortui regis locum non filius ſubiret, ſed frater, in Hiſpaniâ quoque ſervatum apparet ex l. 28. c. 21. ſuprà. (3) Paternum Maſiniſſæ regnum. *Maſæſyli* parebant Syphaci. Utrique populo commune erat *Numidarum* nomen. (4) Ex hoc loco, & iis quæ cap. ſeq. narrantur, patet Karthaginienſes Lacumaci & Mezetulo contra Maſiniſſam faviſſe. Atque hâc maximè cauſâ ſuſpicari poſſumus, Numidam a Karthaginienſibus alienatum ad Romanos deſciſſe. Vid. ſuprà l. 28. c. 16.

Karthaginienſium ſocietatis; & cum Syphace hoſpitium vetuſtum legatis miſſis renovat, omnia ea auxilia præparans adversùs Maſiniſſam.

XXX. Et Maſiniſſa, auditâ morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hiſpaniâ in Mauritaniam (Bocchar eâ tempeſtate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo ſupplex (1) infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmiſſo nuncio ad paternos ſuoſque amicos, quum ad fines regni perveniſſet, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, ſicut convenerat, retro ad regem remiſſis, quanquam aliquanto minor ſpe multitudo, nec cum quâ tantam rem aggredi ſatis auderet, † conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiſcenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad (2) Thapſum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugiſſet, urbem Maſiniſſa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes ſe recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipſo puero inter tumultum ad Syphacem, quò primùm intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum proſpere actæ, convertit ad Maſiniſſam Numidas. || affluebantque undique ex agris viciſque veteres milites Galæ, & invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus ſuperabat. nam & ipſe eum exercitum, quo Capuſam vicerat, & ex (3) receptis poſt cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuſcum Maſiniſſa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exiguâ Maſæſylorum manu in Karthaginienſem agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno,

C. 30. (1) Abjectiſſimè precando. Mox ſupple, *quoniam* auxilium *bello* impetrare *non poterat.* (2) In hoc nomine mendum latere prope certum eſt. *Thapſus* enim ſita fuit ultra Karthaginem verſùs orientem, quum Syphax & Maſæſyli habitarint verſus occidentem Maſſylorum. Fortaſſe legendum eſt *Thalam*, vel *Capſam.* (3) Et aliquot habebat ex iis,

terno, Masinissa, quia sibi adversùs Syphacem haud paullo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui & puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Œsalces quondam fuisset; & qui Mezetulo, præter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; †ambo (4) præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Karthaginiensibus de industriâ agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum fortè, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ, haud sanè multum ad se pertinere credenti, utrùm penes Lacumacen, an Masinissam, regnum Massylorum esset, *falli eum magnopere*, aït, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Œsalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quàm in ullo gentis ejus unquam fuisset. Sæpe eum in Hispaniâ raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: & Syphacem, & Karthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras & fragiles ejus vires esse, vixdum* (1) *coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo sæpe cum Galâ non verbis modò disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubiè juris sui, castra locet. *Si quis arceat, id quod maximè opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro † cedatur, in medium regnum eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylos, aut nequaquam pares futuros armis.* His vocibus incitatus Syphax Masinissæ bellum infert, & primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot cum (2) mapalibus pecoribusque suis

Syphacem Hasdrubal in Masinissam incitat.

Syphax vincit Masinissam.

iis, quos post cædem Capusæ regis tradentes se receperat. (4) Suprà l. 9 c. 45. *suas leges Romanæ civitati præoptaverint.* l. 23. c. 43. *Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse.*

C. 31. (1) Suprà l. 1. c. 8. *coalescere in populi unius corpus.* c. 11. *rem coalescere concordiâ.* l. 2. c. 1. *res nondum adultæ . . . quas fovit tranquilla moderatio.* (2) Sall. in Jug. c. 18. *Ceterùm adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ*

ſuis (ea (3) pecunia illis eſt) perſecuti ſunt regem: cetera Maſſylorum multitudo in ditionem Syphacis conceſſit. Quem ceperant exſules montem, herbidus aquoſuſque eſt: &, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte veſcentium, abundè ſufficiebat alimentis. Inde nocturnis primò ac furtivis incurſionibus, deinde aperto latrocinio, infeſta omnia circà eſſe: maximè ‡ uri (4) Karthaginienſis ager, quia & plus prædæ, quàm inter Numidas, & latrocinium tutius erat. jamque adeò licenter ||eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, ‡ appellentibus naves ad id ipſum; pluresque, quàm † juſto ſæpe in bello, Karthaginienſium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Karthaginienſes, infenſumque & || ipſum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. ſed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari.

Bocchar mittitur in Maſiniſſam.

XXXII. Bocchar, ex præfectis regiis vir acer & impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium ſpe † oneratus, ſi caput Maſiniſſæ retuliſſet, aut vivum (id verò inæſtimabile gaudium fore) cepiſſet, palatos (1) incurioſéque agentes improvisò adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a præſidio armatorum exclusâ, Maſiniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, propè ut jam debellato, nec prædâ modò pecorum hominumque captorum miſsâ ad regem, ſed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quàm || pro reliquiis belli, remiſſis, cum quingentis (2) haud ampliùs peditibus ducentiſque equitibus, degreſſum jugis Maſiniſſam perſecutus, in valle † artâ, faucibus utrinque obſeſſis, incluſit. ibi ingens cædes Maſſylorum facta. Maſiniſſa cum quinquaginta

quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quaſi navium carinæ ſunt. Has domos mobiles plauſtris circumferebant. (3) H. e. pro pecuniâ: non alia illis bona, aliæ ſunt poſſeſſiones. (4) Codices quidam *juris Karthaginienſium: maximè juris Karthaginienſium ager,* ſupple, infeſtus eſſe. Sic ſuprà hoc ipſo cap. *in agro, tanquam haud dubiè juris ſui.* Optimi tamen plurimique codices ſtant pro vulgato. Suprà l. 26. c. 21. *Sociorum populi Romani agros urebant.*

C. 32. (1) Sic Tac. l. 4. Hiſt. c. 28. *Cæſæ cohortes eorum, in vico Marcoduro incurioſiùs agentes.* (2) Ita mox, periodo ſeq. Suprà c. 29. *cum ducentis haud ampliùs equitibus.* Conſtructio apud noſtrum uſitatiſſima. (3) Suprà

quaginta haud ampliùs equitibus per || amfractus montis ignotos sequentibus se (3) eripuit. (4) Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interficeret. cum iis ipsum quoque Masinissam saucium propè e || manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quòs major metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum † prælati (5). duobus in conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequeretur. In de † vanus † auctor absumpti Masinissæ ad regem rediit; missique, qui Karthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa famâ mortis Masinissæ (6) repleta variè animos affecit. Masinissa in speluncâ occultâ, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primùm ducta cicatrix, patique posse visa || jactationem, audaciâ ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Massylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quòd, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: jamque non in possessione modò paterni regni esset, sed etiam socios Karthaginiensium populos Masæsylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium consedit.

Insilit Masinissa in fluvium, unde cum duobus emergit.

In speluncâ latens vulnus curat.

(3) Suprà l. I. c.14. *non tamen eripuere se hosti.* (4) Quod alibi dixit || *vestigiis sequi.* *Stringere vestigia.* Ovid. (5) Præter ripam lati, quum directo nisu tranare cuperent. (6) Refectâ voce *repleta*, meliùs procederet oratio: *totâque Africâ*, i. e. per totam Africam, *fama mortis Masinissæ variè animos affecit.*

XXXIII. Majorem

Syphax adversus eum contendit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quàm ut per præfectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missâ, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto adgressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui, signis collatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, & ipse leni clivo || ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem † erectam aciem ducit. Masinissa fiduciâ maximè loci, quo multo || æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prœlium & diu anceps fuit: loco & virtute militum Masinissam, multitudine, quæ (1) nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: & ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut capti. ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipatâ convenirent fugâ. Ipse, quâ intenderat, inter media tela hostium evasit. duæ turmæ hæsere: altera metu dedita hosti; (2) pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam propè vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo (3) itinera || eludens, tædio & desperatione tandem fessum, ‡ absistere sequendo coëgit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientiâ egregiâ sæpe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia (4) gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, (5) consumpsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potiùs, quàm cum magno præsidio equitum, ad Scipionem

Masinissa victus cum paucis evadit.

C. 33. (1) *Nimio major*, ut *nimio plus* suprà l. 1. c. 2. l. 2. c. 37. (2) Supple *altera*. (3) Lege, cum pluribus optimisque scriptis, *itinere*. Dum flectit iter in alia atque alia loca. *Flectere iter* locutio Liviana est. suprà l. 8. c. 19. l. 21. c. 31. l. 22. c. 18. & alibi sæpe. Sic *flectere viam* l. 1. c. 60. (4) Vid. not. 5. ad c. 25. suprà. Noster infrà l. 34. c. 62. *Emporia vocant eam regionem. Ora est minoris Syrtis, & agri uberis. Una civitas ejus, Leptis.* (5) *Consumere tempus* occurrit infrà l. 38. c. 22. *Haud segne*

Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

XXXIV. Karthaginienses, alâ equitum cum præfecto amissâ, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremò etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre propè circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Karthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modò ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per || conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maximè tamen Numidas (id longè primum equitum in Africâ est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Æstiva sub tectis* (1) *equitatus!* (inquit) *sint vel plures, dum talem ducem habeant.* eoque minùs sibi || cessandum ratus, quo illi segniùs rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quàm ut facilè sustineri posset, cederet paullatim; se in ‡ tempore pugnæ (2) obventurum. Tantum moratus, (3) quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportunè circa viæ flexus || oppositi erant, || occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam

Karthaginienses novum equitatum sibi comparant.

Equestria prælia ineuntur.

segne id ipsum tempus consumpserat. Sic *consumere* (vel etiam *absumere*) *diem annum, ætatem* &c. obvia sunt.

C. 34. (1) Supple *agit.* Miratur Scipio, equites suos Hannonem tam molliter habere. Suprà l. 27. c. 8. *qui ad Tarentum æstiva acturus erat.* & c. 21. *æstiva Venusiæ sub tectis agere.* (2) Suprà l. 10. c. 43. *occurrere prælio* dixit. (3) Quantum credidit satis esse temporis, ut Masinissa, qui

ciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, variéque dux fatigabatur, alios vino & somno † graves arma capere, & frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi & || inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primò incautè se || evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti portâ effusi æquaverant certamen: postremò, jam omnis equitatus prœlio quum adesset, sustineri ultrà nequiere. Non tamen effusâ fugâ Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat (4): donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde (5) exorti equites, & ipsi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: & Masinissa, flexis subitò equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis || receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis præcipuè territos cæde, effusè fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non minùs ducentos Karthaginiensium equites fuisse, & divitiis quosdam & genere illustres.

XXXV. Eodem fortè, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Karthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, (1) ne falleret bis relata eadem res. || Cœlius quidem & † Valerius captum (2) etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat. &, firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modò, quâcunque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque

Scipio populatur Africam.

qui prægressus fuerat, posset elicere hostes ad pugnam. (4) Sic infrà l. 30. c. 35. *Primum ardorem atque impetum hostium excipientes.* (5) *Exoriri* sæpe dicit Livius eos, qui ex insidiis consurgunt. suprà l. 21. c. 55. l. 22. c. 28. l. 25. c. 16.

C. 35. (1) Ne bis unam rem per imprudentiam narrarent. (2) Non interfectum

vicisque expugnatis, latè fuso terrore belli, septimo die, quàm profectus erat, magnam ‡ vim hominum & pecoris & omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, (3) sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & a classe ‖ navales socii, quà ex parte urbs mari ‖ alluitur, simul & terrestris exercitus † ab imminente propè ipsis mœnibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque & advexerat secum, & ex Siciliâ missa cum commeatibus erant: & nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industriâ inclusis, fiebant. Uticensibus tantâ undique mole circumsessis in Karthaginiensi populo, Karthaginiensibus in Hasdrubale ita (4), si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii tardiùs cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissimâ ‖ conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum ‖ confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propiùs hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Karthagine castris, haud procul Uticâ munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen (5) momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde ‖ irrito incepto. & (jam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, (6) quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo (7) & navalia castra amplectitur. jugo medio legionum

Uticam oppugnat.

Hasdrubalis & Syphacis ingentes copiæ.

Scipio recedit ab Uticâ.

interfectum, ut suprà memoratum est. (3) Suprà l. 4. c. 31. *Consultare... Vejos, an Fidenas, sedem belli caperent.* (4) Modò tamen is Syphacem impulisset ad bellum. (5) Sæpe quidem reticetur id, cui vocula † *tamen* respondet. At hìc mallem legere, cum scriptis quibusdam, *tantum.* Hæc vocabula sæpissime a scribis confundi constat. (6) Adhærens continenti per tenue jugum, instar isthmi angusti. Ceterùm *castra hiberna* memorantur etiam infrà l. 34. c. 13. Alibi verò semper simpliciter *biberna, æstiva, stativa* dixit; licet alii, etiam optimi, scriptores, additâ voce *castra*, plene locuti sint. Locus autem hic, quo Scipio hiberna munierit, inde *Cornelia*, vel *Corneliana castra* vocatus est. (7) Castra navalia quoque eodem vallo amplectitur, quo sc. amplexus est hiberna.

num castris impositis, litus ad septentrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant: (8) meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Hæc in Africâ usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circà agris frumentum, commeatusque ex Siciliâ atque Italiâ advectos, Cn. Octavius proprætor ex Sardiniâ ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solùm, quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex eâ provinciâ comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentæ (1) togæ brevi spatio, & duodecim millia tunicarum missa. Æstate eâ, quâ hæc in Africâ gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit. || agminibus magis, quàm acie, pugnatum est. Romani pulsi, & tumultu veriùs, quàm pugnâ, ad mille & ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepidè reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi. ceterùm silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria (2) animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ (3) Primigeniæ vovit,

Sempronius Cos. cum Hannibale malè pugnat.

Hannibalem acie vincit.

berna. Infrà l. 30. c. 9. *forsitan etiam navalia castra ... oppressuros.* Cæs. l. 5. B. Gall. c. 22. *Imperat, ut castra navalia de improviso adoriantur.* (8) Hâc voce utitur Livius etiam infrà l. 38. c. 20. *meridianâ regione terrenos & placidè acclivos colles esse.* Et *tempus meridianum* l. 31. c. 41. l. 40. c. 47.

C. 36. (1) Vid. not. 1. ad c. 54. l. 22. suprà. (2) H. e. in animo esset; animis obversaretur. Placet autem quorundam codicum lectio || *animos faceret.* (3) Quæ primùm natis adesse crederetur. Hujus ædis, in colle Quirinali, dedicatio memoratur infrà l. 34. c. 53. & mentio ejus occurrit. l. 43. c. 13. *in æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle est:* ubi additur *quæ in colle est*, ut distinguatur ab aliâ ejusdem Fortunæ Primigeniæ

vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus † voti fuit. Fusi ac fugati Pœni: supra quatuor millia armatorum cæsa: paullo minùs trecenti vivi capti, & equi quadraginta, & undecim militaria signa. Perculsus adverso prœlio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in alterâ parte Italiæ non tam armis, quàm judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto (4) minimè ambitiosè habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primò præsentes erant condemnati; postea, (5) conscientiâ sibimet ipsi exsilium ‡ consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantùm, quæ publicari poterant, (6) pignoranda pœnæ præbebant.

Cornelius Cos. Etruriam in officio continet.

XXXVII. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius & C. Claudius senatum recitaverunt. (1) Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem: nemo tamen, qui sellâ curuli sedisset. (2) Sarta tecta acriter & cum summâ fide exegerunt. viam e foro Boario ad Veneris, & (3) circà foros publicos, & ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salariâ annonâ statuerunt.

Livii & Claudii censura.

migeniæ æde, quam Servius Rex in Capitolio construxit. Plut. de Fortun. Rom. Ἱδρυσατο δ' ουν Σερβιος Τυλλιος Τυχης ἱερον εν Καπιτωλιῳ, το της Πριμιγενειας λεγομενης. (4) Ita ut neminis gratiam captaret. Suprà c. 16. *Scipionis in eo* (in Pleminii scelere) *ambitio.* (5) Alii nunc designantur, quorum crimen occultius erat, quàm ut certis indiciis accusari & condemnari possent. (6) Subjicienda pœnæ præbebant, tanquam aliquod pignus pro corporibus, quæ subtraxerant.

C. 37. (1) Vid. not. 8. ad c. 11. l. 27. suprà. (2) *Opera publica, quæ locantur, ut integra præstentur, sarta tecta vocantur. Etenim sarcire est integrum facere.* Fest. Exigunt igitur censores sarta tecta, dum cogunt redemptores ædificia publica, quæ tuenda conduxerunt, integra præstare. Infrà l. 42. c. 4. *censorem . . . cui sarta tecta exigere . . . more majorum traditum esset.* (3) Et circa viam illam, vel fortasse, circa forum Boarium, foros publicos. *Foros* exponit ipse Livius, suprà l. 1. c. 35. in Circo locos unde spectarentur ludi. *Fori publici* infrà memorantur l. 45. c. 1. *quum per circum reveheretur ad foros publicos.* Per voces autem *& circa foros publicos*, Dukerus intelligit viam circa foros publicos: illique Drakenborchius, tacitè quidem, assentire videtur. At interpretatio

tuerunt. † ſextante (4) ſal & Romæ & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in ‖ foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex cenſoribus ſatis credebant, populo iratum, quòd iniquo judicio quondam damnatus eſſet : & in pretio ſalis maximè (5) oneratas tribus, quarum operâ damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Luſtrum conditum ſeriùs (6), quia per provincias dimiſerunt cenſores (7), ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique eſſet, referretur numerus. Cenſa cum iis ducenta decem (8) quatuor millia hominum. condidit luſtrum C. Claudius Nero. (9) Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipſarum coloniarum cenſoribus, cenſum acceperunt : ut, quantum numero militum, (10) quantum pecuniâ valerent, in publicis tabulis monumenta exſtarent. Equitum deinde cenſus (11) agi cœptus eſt : & ambo fortè cenſores equum † publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum eſt, in quâ M. Livii

tatio Crevieriana mihi potior videtur. (4) Salis menſura quædam, (quæ quum vulgò cognita eſſet, a Livio non exprimitur) venibat ſextante. Sic infrà l. 31. c. 4. *Frumenti vim ingentem quaternis æris populo diviſerunt.* At pleniùs c. 50. *Frumenti vim magnam binis æris in modiis populo diviſerunt.* Similiter Cicero ſine diſcrimine *frumentum*, *triticum*, & *modius frumenti*, *tritici* uſurpat. (5) Quomodo id fieri potuerit non liquet, quum ex omnibus tribubus alii cives Romæ habitarent, alii per fora & conciliabula, aliaque loca Italiæ, in quibus cenſores alio atque alio pretio ſalem præbendum locaverunt. (6) Eos ultra tempus lege finitum (ſc. octodecim menſium) ex auctoritate publicâ cenſuram geſſiſſe, veriſimile videtur. Infrà l. 45. c. 15. *Petentibus* (cenſoribus) *ut ex inſtituto ad ſarta tecta exigenda, & ad opera, quæ locaſſent, probandi anni & bimenſis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus . . . interceſſit.* (7) Quidam *τὸ cenſores* quarto caſu accipiunt. At potiùs primo accipiendum eſt, & dimiſerunt ἐλλειπτικῶς, ut ſæpe. Suprà l. 10. c. 29. *Fabius, dimiſſis ad quærendum collegæ corpus.* infrà l. 35. c. 13. *Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimiſit ad ſeditiones in iis miſcendas.* Sic etiam *mittere* & *præmittere* paſſim. (8) Priſcianus expreſſè teſtatur, Livium *frequenter ſine conjunctione ſeptemdecem & decemſeptem dixiſſe.* Itáque codices ſcripti ſæpe exhibent, quanquam hoc unico loco Gronovius ita ediderit. (9) Vid. ſuprà c. 15. Mox *cenſum acceperunt*, ut infrà l. 39. c. 44. *In cenſibus quoque accipiendis triſtis & aſpera in omnes ordines cenſura fuit.* l. 43. c. 15. *in cenſu accipiendo populi.* (10) *Quantum* ita repetitur infrà l. 32. c. 15. *quantum arma, quantum mœnia tueri poterant.* & l. 37. c. 24. l. 42. c. 52. (11) Hanc recognitionem centuriarum equeſtrium *equitatum recenſere* dicit infrà l. 37. c. 28.

Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipſum cenſorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*. &, ſive ex reſiduâ & vetere ſimultate, ſive intempeſtivâ jactatione ſeveritatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio eſſet damnatus, || equum vendere juſſit. item M. Livius, quum ad tribum Arnienſem & nomen collegæ ventum eſt, vendere equum C. Claudium juſſit, duarum rerum causâ; unius, (12) quòd falſum adversùs ſe teſtimonium dixiſſet; alterius, quòd non ſincerâ fide ſecum in gratiam rediiſſet. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius, cum ſuæ famæ damno, factum eſt. Exitu cenſuræ (13) quum in leges juraſſet C. Claudius, & in ærarium † eſcendiſſet, inter nomina eorum, quos † ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, &, præter Mæciam tribum, quæ ſe nec condemnaſſet, neque condemnatum aut conſulem aut cenſorem feciſſet, populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quòd & innocentem ſe condemnaſſent, & condemnatum conſulem & cenſorem feciſſent: neque inficiari poſſent, aut judicio ſemel, aut comitiis bis ab ſe peccatum eſſe. Inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quod ſi exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim ſe inter ærarios fuiſſe relicturum. Pravum certamen notarum inter cenſores: (14) caſtigatio inconſtantiæ populi cenſoria, & gravitate temporum illorum digna. In invidiâ cenſores quum eſſent, † creſcendi ex his ratus eſſe occaſionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res conſenſu Patrum † diſcuſſa eſt, ne poſtea obnoxia populari † auræ cenſura eſſet.

Certamen notarum inter Cenſores.

c. 28. *equitatum recognoſcere* l. 39. c. 44. (12) Vid. not. 5. ad c. 35. l. 27. ſuprà. (13) Magiſtratum deponentibus jurare mos erat, ſe nihil contra leges feciſſe. Plin. Paneg. *Abiturus conſulatu jurâſti te nihil contra leges feciſſe.* Cic. l. 5. ad. fam. Ep. 2. *abeuntem magiſtratu concionis habendæ poteſtatem privavit: cujus injuria mihi tamen honori ſummo fuit. Nam cum ille mihi nihil, niſi ut jurarem, permitteret; magnâ voce juravi veriſſimum pulcherrimumque jusjurandum; quod populus* &c. (14) Pravum haberi debet certamen illud cenſorum ſe mutuo notantium. At caſtigatio inconſtantiæ populi cenſorem decebat.

Comitia.

Sacerdotes mortui & suffecti.

XXXVIII. Eâdem æstate in Bruttiis Clampetia a consule vi (1) capta, Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ civitates, voluntate in ditionem ‡ venerunt. Et, quum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potiùs ex Etruriâ, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem & C. Servilium Geminum † creavit. Inde prætoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. (2) Idem per biduum plebeii ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: & Jovis † epulum fuit ludorum causâ.

C. 38. (1) Ita *vi* & *voluntate* opponuntur suprà c. 3. Sall. in Jug. c. 13. *Urbes partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit.* (2) Alii *Item per biduum.*

EPITOME

EPITOME LIBRI TRIGESIMI.

IN Africâ Scipio Karthaginienses & eundem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus prœliis vicit, adjuvante Masinissâ, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Lælium & Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, &, nuptiis factis, uxorem habuit. castigatus a Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Karthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Hannibalem ex Italiâ revocarent. isque, anno decimosexto Italiâ decedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: &, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Karthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu suâ detraxit: excusatâ deinde temeritate facti, ipse pacem ‡suasit. Mago, qui bello (1) in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissæ regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari priùs favore, an populari aurâ ita cognominatus) primus certè hic imperator victæ a se nomine gentis nobilitatus est.

Epit. l. 30. (1) Prœlio. Mox pro *reverteretur*, quod antea obtinuit, Drakenborchius rectè dedit *revertitur*. Vid. † *dum*.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRIGESIMUS.

U. c. 549. a. C. 203. CN. Servilius Cæpio & C. Servilius Geminus consules, (sextus decimus is annus belli Punici erat) quum de republicâ belloque & provinciis ad senatum retulissent, censu-

Provinciæ. erunt Patres, ut consules inter se † compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversùs Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum pro-

Laus P. Licinii. rogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus (1) ad cetera, quibus nemo eâ tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a naturâ fortunâque bonis. Nobilis idem ac dives erat: formâ viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu, ad populum suadendi ac ‡ dissuadendi locus esset: (2) juris pontificii peritissimus. Super hæc, bellicæ quoque laudis consulatus (3) compotem fecerat. Quod in Bruttiis

C. 1. (1) Præter ceteras laudes & ornamenta. (2) Pontifex maximus P. Licinius erat. (3) Occasionem ei dederat bellicæ virtutis ostendendæ.

(4) Vid.

Bruttiis provinciâ, idem in Etruriâ ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam Pætus Ælius (4), Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africâ foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quòd is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta. &, quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, (1) ne qua classis ex Africâ trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceteræ in Siciliâ veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italiâ advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, prætori item (2) prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quò missuri classem Karthaginienses forent, (videbantur autem, quicquid nudatum præsidiis esset, petituri) M. Marcio, prætori prioris anni, cum

(4) Vid. † *cognomen*. & mox, ad *Lucretio Spurio*, vid. † prænomen.

C. 2. (1) Eò ducunt codicum vestigia, ut plusquam verisimile sit legendum esse, *& quia ne qua classis* &c. continuatâ periodo ab initio capitis. Ita duplex affertur ratio cur tria millia militum in Siciliam scripta fuerint; altera, quia insula non satis firmo præsidio tenebatur; altera, ut novi milites imponerentur in naves, quibus ora maritima custodiretur. (2) Immo biennio antè fuerat ille prætor. Proximè superiore anno, prorogato imperio, jussus erat Sardiniæ oram cum XL. navibus

cum totidem navibus tuenda data eſt. tria millia militum in eam claſſem ex decreto Patrum conſules ſcripſerunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hiſpaniæ cum *Legiones* 20. *naves* 160. exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo & L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum ſexaginta navibus longis res Romana eo anno geſta. Prætores in provincias ire juſſi. Conſulibus imperatum, priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ludos magnos facerent, (3) quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum voviſſet, ſi eodem ſtatu reſpublica ſtaret. Et novas religiones (4) excitabant in *Prodigia.* animis hominum prodigia, ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non laceraſſe tantùm roſtris crediti, ſed etiam ediſſe. Mures Antii coronam auream arroſere. Circa Capuam omnem agrum locuſtarum vis ingens, ita ut, unde adveniſſent, parum conſtaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ ſparſi primùm ignes in cœlo, dein fax ingens arſit. Fruſinone arcus ſolem tenui lineâ amplexus eſt; circulum deinde ipſum major ſolis orbis extrinſecus incluſit. Arpini terra campeſtri agro in ingentem ſinum conſedit. Conſulum alteri, primam hoſtiam immolanti, ‡ caput jocinoris defuit. Ea prodigia majoribus hoſtiis procurata. || editi a collegio pontificum Dii, quibus ſacrificaretur.

III. Iis tranſactis, conſules prætoreſque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam ſortitis, Africæ cura erat; ſeu quia ibi ſummam rerum bellique verti cernebant; ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verſa civitas erat. Itaque non ex Sardiniâ tantùm, (ſicut antè dictum eſt) ſed ex Siciliâ quoque & Hiſpaniâ veſtimenta, frumentumque, & arma etiam ex Siciliâ, &

navibus tueri. l. 29. c. 13. Vid. not. 2. ad c. 1. l. 26. ſuprà. (3) Vid. ſuprà l. 27. c. 33. Hos tamen ludos demum a conſulibus ſequentibus factos eſſe, infrà videbimus c. 27. Cauſam illis differendis dediſſe prodigia hoc anno nunciata, ſuſpicatur Pighius. (4) *Religiones* alibi dicit Livius ipſa prodigia, oſtenta, & omina: ſuprà l. 7. c. 3. infrà l. 31. c. 13. l. 37. c. 3. *Religio*, pro metu inde animis injecto, paſſim occurrit. Unde etiam *religioſi* homines ſuprà l. 24. c. 10. qui facilè terrentur prodigiis.

omne

omne genus commeatûs eò portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiſerat, quæ multa ſimul undique eum circumſtabant. (1) Uticam obſidebat. caſtra in conſpectu Haſdrubalis erant. Karthaginienſes deduxerant naves. claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miſerat (2); ſi fortè jam || ſatias amoris (3) in uxore ex multâ copiâ cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Karthaginienſibus conditiones, ut Romani Africâ, Pœni Italiâ excederent, quàm, ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (& ita pars major auctores ſunt) quàm ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primò eas conditiones imperator Romanus vix (4) auribus admiſit. poſtea, ut cauſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, molliùs eadem illa abnuere, ac ſpem facere, ſæpius ultro citroque agitantibus rem || conventuram. Hibernacula Karthaginienſium, congeſtâ temere ex agris materiâ exædificata, lignea ferme tota erant. (5) Numidæ præcipuè arundine textis, ſtoreâque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine, quidam, ut ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni ſpem fecerant caſtra hoſtium ‡ per occaſionem incendendi.

Res geſtæ in Africâ.

Caſtra Haſdrubalis & Syphacis.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos (1) ordines ſpectatæ virtutis atque prudentiæ ſervili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati

C. 3. (1) Hoc laxiore ſenſu intelligendum eſt; neque tum quidem ſuprà memoratis ſatis convenire videtur. Dixit enim l. 29. c. 35. *Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obſediſſet Uticam, abſcederet inde irrito incepto.* E. (2) Ita Virg. l. 6. Æn. v. 86. *mitte hanc de pectore curam.* (3) *Amor in uxore* eodem modo dicitur, quo *ardere in Atalantâ, in Briſeïde* apud Ovid. Ep. 4. Her. v. 99. & Ep. 9. v. 33. (4) Infrà l. 34. c. 48. *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuiſſe.* & l. 33. c. 35. (5) Ordo eſt: Præcipue Numidæ paſſim nullo ordine habitabant *hibernaculis* arundine textis, pars maxima (plerique eorum) ſtoreâ quoque tectis; quidam extra foſſam etiam vallumque, ut in locis ſine imperio occupatis.

C. 4. (1) † Centuriones primorum ordinum. Sic infrà l. 44. c. 33. *Ipſe cum tribunis & primis ordinibus vadit* &c. & c. 36. *Tum jam apertè primis ordinibus*

gati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque & universorum castrorum, & partium, quâ Pœni, quâ Numidæ haberent (2), quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an interdiu † opportuniores insidianti essent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de industriâ, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certiorem spem pacis in dies & Syphaci & Karthaginiensibus per eum faceret; legati Romani *vetitos se reverti ad imperatorem* aiunt, *nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi* || *staret jam sententia* (3), *seu consulendus Hasdrubal & Karthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Karthaginienses; & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda ea, quæ in || rem erant, tempus habuit. & ex mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis; quæ peropportunè cupienti tollere inducias Scipioni † causam præbuere. ac nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quàm relictis Karthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut (4) liberâ fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam, imponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem

ordinibus imperat &c. Sex autem singulæ legioni erant primorum ordinum centuriones: duo primi pili, duo primi principes, duo primi hastati. (2) H. e. habitarent Infrà l. 32. c. 14. *Dediderе deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum...habent.* Codices tamen quidam, *quas Pœni, quas Numidæ haberent* quod fortasse melius. (3) Supple, daret statim responsum, vel aliud quid simile. Vid. † *Ellipsis verbi, ubi* &c. [Mallem subintelligere, *bene esse*; ellipsi & Græcis & Latinis usitatâ. E.] (4) Ita ‡ *liberare fidem*.

Hasdrubalemque

Haſdrubalemque profectus eſſet, eruptio ex urbe & impetus in caſtra ſua, relicta cum levi præſidio, fieret.

V. His præparatis, advocatoque conſilio, edicere exploratoribus juſſis, quæ comperta afferrent, Maſiniſſâque, cui omnia hoſtium nota erant; poſtremò ipſe, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, || prætorio dimiſſo, ſigna concinuiſſent (1), extemplo educerent caſtris legiones. Ita, ut imperaverat, ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: mediâ nocte (ſeptem enim millia itineris erant) modico gradu ad caſtra hoſtium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Maſiniſſamque ac Numidas, attribuit: & caſtra Syphacis invadere, igneſque conjicere jubet. Singulos deinde ſeparatim, Lælium ac Maſiniſſam, ſeductos obteſtatur, (2) *ut, quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentiâ expleant curâque. Se Haſdrubalem Punicaque caſtra aggreſſurum. Ceterùm non antè cœpturum, quàm ignem in regiis caſtris conſpexiſſet.* Neque ea res morata diu eſt. nam, ut (3) proximis caſis injectus ignis hæſit, extemplo proxima quæque, & deinceps (4) continua amplexus, totis ſe paſſim diſſipavit caſtris. Et trepidatio quidem, quanta neceſſe erat, in nocturno effuſo tam latè incendio orta eſt: ceterùm, fortuitum, non hoſtilem ac bellicum, ignem rati eſſe, ſine armis ad reſtinguendum incendium effuſi, in armatos incidêre hoſtes, maximè Numidas, ab Maſiniſsâ notitiâ regiorum caſtrorum ad exitus itinerum idoneis locis diſpoſitos. Multos in ipſis cubilibus ſemiſomnos † hauſit flamma: multi in præcipiti fugâ, (5) ruentes ſuper alios alii, in anguſtiis portarum ‡ obtriti ſunt.

Incenſa a Scipione.

†

C. 5. (1) Suprà l. 9. c. 32. *concinuntque tubæ, & ſigna inferuntur.* (2) Ex Polybio l. 14. c. 4. καθ' ὅσον ἐμποδίζει καὶ κωλύει τι τῆς ὁράσεως τὸ σκότος, κατὰ τοσοῦτον δεῖ συνεκπληροῦν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ τόλμῃ τὰς νυκτερινὰς ἐπιβολάς. (3) Lege *primis caſis*, tum quia ſequitur *proxima quæque*, tum quia Polybius, quem hîc noſter exſcribit, habet τὰς πρώτας σκηνάς. Porro *caſis*, ut ſuprà l. 25. c. 39. *Pars ignes caſis ſtramento arido tectis injiciunt.* infrà l. 35. c. 27. *ignem caſis ab omni parte caſtrorum injicit.* (4) Mox cap. ſeq. *per continua ſerpens.* (5) Suprà l. 1. c. 25. *duo Romani, ſuper alium alius corruerunt.*

VI. Relucentem

VI. Relucentem flammam primò vigiles Karthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi suâ sponte incendium ortum. & clamor inter cædem & vulnera sublatus, (1) an ex trepidatione nocturnâ esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, quâ cuique proximum erat, ea modò, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, || præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primò veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repentè omnia incendio † hausit. Ambusti homines jumentaque fœdâ primùm fugâ, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti: binaque castra clade unâ deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, (2) afflatique incendio, effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Karthaginiensium nobiles undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flammâ ferroque absumpti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fugâ, cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eòque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eòdem patentibus portis Romani accepti: nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris ex incensis & igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Karthaginem contendit, ne quid per metum

C. 6. (1) Confusus, sive incertus, an ex trepidatione nocturnâ esset: Gronovius suspicatur aliquid vitii loco inesse. (2) Vid. not. 2. ad c. 23. l. 28. suprà.

ex

ex recenti clade † molliùs consuleretur. quò tantus primò terror est allatus, ut, omissâ Uticâ, Karthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque (1) suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, (2) censebat) hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus, & ad Syphacem legati missi, summâ ope & || ipsum reparantem bellum: quum uxor non jam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordiâ valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Karthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportunè oblatam afferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab || conquisitoribus suis conducta in Hispaniâ, egregiæ juventutis, sibi occurrisse: & Hasdrubalem prope diem adfore cum manu haudquaquam contemnendâ. Igitur non benignè modò legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non prælio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

Karthaginienses bellum reparant.

Copias cum Syphace jungunt.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Karthaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit

C. 7. (1) Vid. not. 2. ad c. 37. l. 28. suprà. (2) Omnino resecanda videtur vox *censebat.* E tribus sententiis hæc ultima, quæ Romanæ constantiæ erat, vicit [Plura Gronovius affert exempla, ubi ad prius periodi membrum vox ex sequenti repetenda subauditur. Sæpe quidem id ita esse minimè diffiteor: hìc autem longiùs distare mihi videtur posterius a priori membro, quàm ut locum habere possit; & mallem legere, cum uno codice, *Ibi e tribus sententiis* &c. E.]

fama

fama redintegrati belli: modicisque præsidiis ad speciem modò obsidionis terrâ marique relictis, ipse cum robore exercitûs ire ad hostes pergit. (1) Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus prœliis, diem absumpsit: & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum (2) prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversùs Italicum equitatum, Karthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos (3) in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, & Numidæ & Karthaginienses pulsi. nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Karthaginienses, & ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoriâ terribilem, sustinere. Nudata utrinque cornibus Celtiberûm acies stabat: quòd nec in fugâ salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de se & gente suâ, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Hasdrubal || præceperunt. Fatigatos cæde diutiùs, quàm pugnâ, victores nox || oppressit.

Eos prælio vincit Scipio.

IX. Postero die Scipio Lælium Massinissamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expeditisque mili-

C. 8. (1) Hîc puto exemplum occurrere constructionis, cujus mentio fit in nota proximè præc. & ad *τὸ primo* supplendum esse *die*. Ita enim Polyb. l. 14. c. 8. *τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἐπί τινος λόφου κατεστρατοπέδευσε, περὶ τριάκοντα σταδίων ἀποσχὼν τῶν πολεμίων· τῇ δὲ ἑξῆς καταβὰς κ. τ. λ.* Crevierius *τὸ primo* adverbialiter sumit. E. (2) Post signa hastatorum, quæ prima erant, i. e. ex quibus prima constabat acies. Similiter mox *in adversa* [si]*gna legionum*, h. e. oppositos signis legionum, quæ proinde adversa Celtiberis erant. (3) Ita suprà l. 21. c. 46. *consulem in medium acceptum.*

tum

Terror Karthagini.

tum (1), ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. ipse, cum robore exercitûs, urbes circà, quæ omnes Karthaginiensium ditionis erant, (2) partim spe, partim metu, partim vi subegit. Karthagini quidem erat ingens terror, & circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Karthaginem repentè aggressurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: & pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ (3) sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum. pars maxima classem, quæ (4) ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam, incautè agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi præsidio, oppressuros. In hoc consilium maximè inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. quippe, || classi (5)ut felicissimè gerantur res, parte aliquâ levari Uticæ obsidionem: Karthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium, quàm Hannibalem, neque exercitum alium, quàm Hannibalis, superesse. Deductæ ergo postero die naves, simul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortunâ, agebantur: &, (6) in quo quisque || cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliâque prædâ in vetera castra ad Uticam missis, jam in Karthaginem intentus, occupat relictum fugâ custodum Tuneta: abest ab Karthagine quindecim millia ferme passuum locus, quum operibus, tum suâpte naturâ tutus, & qui & ab Karthagine conspici, & præbere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

Legati missi ad revocandum Hannibalem.

X. Inde, || quum maximè vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Karthagine petens. Igitur, omisso opere, pronunciatum iter, signaque rap-

Classem Romanam invadunt Karthag.

C. 9. (1) Vid. not. 2. ad c. 30. l. 22. suprà. (2) Sic infrà l. 32. c. 21. *aut vi, aut metu, aut voluntate.* & l. 34. c. 29. (3) Vid. not. 7. ad c. 35. l. 4. suprà. (4) Ad intercipiendos commeatus, qui ad Scipionem mittebantur. (5) Vid. || *ut* pro *licet.* (6) Similem sententiam vid. apud Thuc. l. 2. c. 8. & l. 4. c. 14.

tim

tim ferri ſunt cœpta: ne naves, in terram & obſidionem verſæ, ac minimè navali prœlio aptæ, opprimerentur. Quî enim reſtitiſſent (1) agili & nautico inſtrumento ‖ aptæ & armatæ claſſi naves, tormenta machinaſque portantes, & aut in onerariarum uſum verſæ, aut ita appulſæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere adſcenſus poſſent? Itaque Scipio, contrà quàm in navali certamine ſolet, roſtratis, quæ præſidio aliis eſſe poterant (2), in poſtremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversùs hoſtem oppoſuit: eaſque ipſas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines poſſent, malis antenniſque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter ſe vinculo illigatis, comprendit (3): tabulaſque ſuperinſtravit, (4) ut pervium ordinem faceret: & ſub ipſis pontibus intervalla fecit, quâ procurrere ſpeculatoriæ (5) naves in hoſtem, ac tutò recipi poſſent. His raptim pro tempore inſtructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maximè miſſilium, ut, quamvis longo certamine, ſufficerent, vis ingens congeritur. Ita (6) parati atque intenti hoſtium adventum opperiebantur. Karthaginienſes, qui, ſi maturaſſent, omnia permixta turbâ trepidantium primo impetu ‖ oppreſſiſſent, perculſi terreſtribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipſi plus poterant, ſatis fidentes, die ſegni navigatione abſumpto, ſub occaſum ſolis in portum (Ruſcinona Afri vocant) claſſe ‡ appulere. poſtero die ſub ortum ſolis inſtruxere ab alto naves, velut ad † juſtum prœlium navale, & tanquam exituris contrà Romanis. Quum diu ſtetiſſent, poſtquam nihil moveri ab hoſtibus viderunt, tum demum

C. 10. (1) Claſſi agili ad motum, & inſtrumento nautico ornatæ. Vid. not. 3. ad c. 51. l. 26. ſuprà. (2) Quæ, ſi juſtum navale prælium tentandum foret, tegere alias & propugnaculum onerariarum eſſe deberent. *Contra quam*, ut infrà c. 19. *contra quam ſancitum legibus erat.* Sic *advorſus quam* Plaut. in Trin. 1. 2. 139. *Advorſum quam ejus me obſecravit pater.* (3) Complexus eſt, copulavit. (4) Ut per totum ordinem tranſitus ex unâ navi in aliam eſſet, ope tabularum illarum, quas mox *pontes* vocat. (5) Hæ naves minores erant, ſine roſtris. infrà l. 36. c. 42. *multis præterea minoribus, quæ aut apertæ roſtratæ, aut ſine roſtris ſpeculatoria erant.* (6) *Parati intentique* junguntur ſuprà l. 24. c. 39. l. 29. c. 6.

mum onerarias aggrediuntur. Erat res minimè certamini navali ſimilis, (7) proximè ſpeciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ ſuperabant: ex roſtratis Pœni vana pleraque (utpote ſupino iactu) tela in ſuperiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipſo ‡ libratior ſupernè ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves (8) ac levia ipſa navigia, quæ ſub conſtratis pontium per intervalla excurrebant, primò (9) ipſo tantùm impetu ac magnitudine roſtratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quòd permixtæ cum hoſtium navibus inhibere ſæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu ſuis inciderent: poſtremò (10) aſſeres ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipſos, neque catenas, quibus ſuſpenſi injiciebantur, incidere poſſent; ut quæque retro inhibita roſtrata onerariam hærentem unco traheret, ſcindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, ſeriem (11) aliam ſimul plurium navium trahi. Hoc maximè modo lacerati quidem omnes pontes, & vix tranſſiliendi in ſecundum ordinem navium ſpatium propugnatoribus datum eſt. Sex ferme onerariæ || puppibus abſtractæ Karthaginem ſunt: major quàm pro re lætitia, ſed eo gratior, quòd inter aſſiduas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex inſperato gaudium ‡ affulſerat; ‡ cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuiſſe Romanam claſſem, ni || ceſſatum a præfectis ſuarum navium foret, & Scipio in tempore ſubveniſſet. *Naves ſex abſtrahunt.* †

XI. Per eoſdem fortè dies, quum Lælius & Maſiniſſa quintodecimo ferme die in Numidiam perveniſſent, Maſſyli, (1) regnum paternum Maſiniſſæ, læti ut ad regem diu deſideratum conceſſere. Syphax, pulſis inde præfectis *Maſiniſſa regnum recuperat.*

c. 6. infrà l. 35. c. 11. Sall Jug. c. 49. *Proinde parati intentique eſſent ſigno dato.* (7) Ea certaminis ſpecies erat, quaſi naves oppugnarent muros. (8) Bene Dukerus conjicit delendum τὸ *ac*, & legendum eſſe *ſpeculatoriæ naves, levia ipſa navigia.* (9) Vel ſolo impetu ac magnitudine Punicarum roſtratarum. (10) Infrà l. 38. c. 5. *aſſeribus falcatis detergebat pinnas.* (11) Crevierius vult *ſeriemque ſimul plurium.*

C. 11. (1) Dicuntur per epexegeſin *Maſſyli, regnum paternum Maſiniſſæ.* (2) Vid.

præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor socerque: & ita viris equisque abundabat, ut subjectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam minùs barbaro atque † impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in cohortes, sicut (2) quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quàm quem priùs habuerat, ceterùm omni propè novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primò pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde jaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones in vicem fieri, &, quum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis prœlio accenso, omnem utrinque postremò equitatum certaminis studium effudit. ac, dum (3) sincerum equestre prœlium erat, multitudo Masæsylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde, (4) ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effusè invehentem sese hostem, primò barbari segniùs †permittere equos; deinde stare ac propè turbari novo genere pugnæ; postremò, non peditì solùm cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum appropinquabant. tum verò Masæsyli non modò primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror valuit.

Syphax bellum reparat.

Vincitur a Lælio & Masinissâ.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus opprimitur capiturque, & vivus, lætum

Capitur.

(2) Vid. suprà l. 24. c. 48. (3) Solorum equitum prælium, nullis peditibus se ei immiscentibus. (4) Ut acies stabilis facta est, subitò intercursante pedite Romano per equitum suorum turmas, quæ viam pediti dabant. Per *peditem* Romanum hìc, ni fallor, intelligendi sunt velites levisque armatura. Suprà l. 2. c. 29. *consulum intercursu rixa sedata est.* infrà l. 37. c. 42 *impeditus intercursu suorum.* *Intercursare* suprà est l. 21. c. 35. E.

ante

ante omnes Masinissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium pertrahitur (1). Cirta caput regni Syphacis erat: eò se ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prœlio minor, quàm victoria, fuit, quia equestri tantummodo prœlio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minùs dimidium ejus hominum captum est, impetu in castra facto, quò perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil esse in* || *præsentia pulchrius, quàm victorem, recuperatum tanto pòst intervallo, patrium invisere regnum: sed tam secundis, quàm adversis, rebus non dari spatium ad* || *cessandum. Si se Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam præcedere sinat, trepida omnia metu se* || *oppressurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Assentiente Lælio, prægressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium jubet. sed apud ignaros regis casûs, neque quæ acta essent promendo (2), nec minis, nec suadendo, antè valuit, quàm rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas || opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Pœni, occurrit: &, quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem ut posses in nobis* (3), *Dii dederunt, virtusque & felicitas tua. Sed, si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoque per majestatem regiam, in quâ paullo antè nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant*(4), *quàm Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse*

Sophonisba Masinissæ supplicat.

†

C. 12. (1) Suprà l. 7. c. 39. *mortem, ni sequeretur, denunciantes in castra pertraxerunt.* infrà l. 40. c. 5. *lembum armatum ad pertrahendam eam navem miserant.* (2) Exponendo, enarrando. (3) Vid. not. 6. ad c. 43. l. 28. suprà. (4) Id precatur Sophonisba.

(5) *Idem*

ipse, quodcunque fert animus, de captivâ statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quàm Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidæ, atque in (5) *eâdem mecum Africâ geniti, quàm alienigenæ & externi, fidem experiri mallem. Quid Karthaginiensi ab Romano, quid filiæ Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nullâ aliâ re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis & florentissima ætas. itaque quum (6) modò, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiùsque blanditias oratio esset, quàm preces; non in misericordiam modò prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, datâ dexterâ in id, quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. || Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem || præstaret. quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium.

Ducit eam uxorem Masinissa.

Nuptias in eum ipsum diem repentè parari jubet, ne quid relinqueret ‡ integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: & adeò non dissimulavit improbare se factum, ut primò etiam cum Syphace & ceteris captivis detractam eam toro geniali (7) mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace & captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissâ, recipit.

Syphax in castra Romana adducitur.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus; sequebatur grex

(5) *Idem mecum* Latinè dici posse, plures viri docti negarunt. Eos redarguit Perizonius ad Sanctii Min. l. 4. c. 6. Exstat locutio apud Tac. l. 15. Ann. c. 2. *Hunc ego eâdem mecum patriâ genitum in possessionem Armeniæ deduxi.* (6) Conjicit Gronovius *quum modò genua, modò dextram amplectens.* Dixerat Sophonisba *si genua, si victricem attingere dextram.* (7) Virg. l. 6. Æn. v. 603. *lucent genialibus altis Aurea fulcra toris.* Hor. l. 1. Ep. 1. v. 87. *Lectus genialis in aulâ est?* ubi speciatim sumitur pro lecto nuptiali.

nobilium

nobilium Numidarum. Tum, quantum quiſque plurimum poſſet, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriam ſuam augendo, addebat: *illum eſſe regem, cujus tantum majeſtati duo potentiſſimi in terris tribuerint populi, Romanus Karthaginienſiſque, ut Scipio imperator ſuus ad amicitiam ejus petendam, relictâ provinciâ Hiſpaniâ exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Haſdrubal, Pœnorum imperator, non ipſe modò ad eum in regnum venerit, ſed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuiſſe eum uno tempore in poteſtate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hoſtiis mactandis pacem petiſſet, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuiſſe opes, ut Maſiniſſam regno pulſum eò redegerit, ut vita ejus famâ mortis & latebris, ferarum modo in ſilvis rapto viventis, tegeretur.* His ſermonibus circumſtantium † celebratus rex in prætorium ad Scipionem eſt perductus. Movit & Scipionem quum fortuna priſtina viri præſenti fortunæ collata, tum recordatio hoſpitii dextræque datæ, & fœderis publicè ac privatim juncti. *Colloquitur cum Scipione.* Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam quum Scipio, *quid ſibi voluiſſet*, quæreret, *qui non ſocietatem ſolùm abnuiſſet Romanam, ſed ultro bellum intuliſſet*; tum ille, *peccaſſe quidem ſeſe atque inſaniſſe*, fatebatur; *ſed non tum demum, quum arma adversùs populum Romanum cepiſſet: exitum ſui furoris fuiſſe, non principium. Tunc ſe inſaniſſe, tunc hoſpitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejeciſſe, quum Karthaginienſem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagraſſe ſuam: illam furiam peſtemque omnibus delinimentis animum ſuum avertiſſe atque alienaſſe: nec conquieſſe, donec ipſa* (1) *manibus ſuis nefaria ſibi arma adversùs hoſpitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto ſibi † hoc in miſeriis ſolatii eſſe, quòd in omnium hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eandem peſtem ac furiam tranſiſſe videat. neque prudentiorem, neque conſtantiorem Maſiniſſam, quàm Syphacem, eſſe, etiam juventâ incautiorem. certè ſtultiùs illum atque intemperantiùs eam, quàm ſe, duxiſſe.*

C. 13. (1) Ovid. Ep. 13. Her. v. 139. *Ipſa ſuis manibus forti nova nupta marito Imponet galeam, barbaraque arma dabit.* Infrà c. 31. *Saguntì excidium nobis pia ac juſta induerunt arma.*

XIV. Hæc

XIV. Hæc non hoſtili modò odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixiſſet; non mediocri curâ Scipionis animum pepulit (1). & fidem criminibus ‡ raptæ propè inter arma nuptiæ, neque conſulto, neque exſpectato Lælio, faciebant; tamque præceps feſtinatio, ut, quo die captam hoſtem vidiſſet, eodem matrimonio junctam acciperet, & † ad penates hoſtis ſui nuptiale ſacrum conficeret. eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, (2) quòd ipſum in Hiſpaniâ juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc ſecum (3) volutanti Lælius ac Maſiniſſa ſupervenerunt; quos quum pariter † ambo & benigno vultu excepiſſet, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebraſſet; (4) abductum in ſecretum Maſiniſſam ſic alloquitur; *Aliqua te exiſtimo, Maſiniſſa, intuentem in me bona, & principio in Hiſpaniâ ad jungendam mecum amicitiam veniſſe, & poſtea in Africâ te ipſum ſpeſque omnes tuas in fidem meam commiſiſſe. Atqui nulla* † *earum virtus eſt, propter quas appetendus tibi viſus ſim, quâ ego æquè, atque temperantiâ & continentiâ libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes,* † *Maſiniſſa, adjeciſſe velim. non eſt,* (5) *non* (*mihi crede*) *tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtræ periculum, quantum ab circumfuſis undique voluptatibus. qui eas ſuâ temperantiâ frenavit ac domuit, multo majus decus majoremque victoriam ſibi peperit, quàm nos Syphace victo habemus. Quæ, me abſente, ſtrenuè ac fortiter feciſti, libenter & commemoravi, & memini. cetera te ipſum reputare tecum, quàm, me dicente, erubeſcere malo. Syphax populi Romani auſpiciis victus captuſque eſt. Itaque ipſe, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani eſt: & regem conjugemque ejus, etiamſi non civis*

Maſiniſſam caſtigat Scipio.

C. 14. (1) Fortaſſe *perculit:* vel, *non mediocris cura Scipionis animum pepulit.* Similiter mox *juvenem nullius forma pepulerat captivæ.* Cic. l. 4. ad fam. Ep. 13. *nulla meipſum privatim pepulit inſignis injuria.* (2) Similis ſententia apud Sall. Cat. c. 52. *qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam feciſſem, haud facilè alterius lubidini malefacta condonabam.* F. (3) Infrà l. 40. c. 18. *Multa ſecum animo volutans inambulavit.* Similiter *volvere ſecum* ſuprà l. 26. c. 7. *Multa ſecum volventi ſubiit animum.* (4) Vid. not. 1. ad c. 29. l. 27. ſuprà. (5) Ter. Phorm. 2. 1. 73. *non, non ſic futurum eſt, non poteſt.* Cic. pro Sulla c. 27. *non cadit, non, inquam, cadit* in

civis Karthaginienſis eſſet, etiamſi non patrem ejus imperatorem hoſtium videremus, Romam oporteret mitti, ac ſenatûs populique Romani de eâ judicium atque arbitrium eſſe, quæ regem nobis ſocium alienaſſe, atque in arma (6) *egiſſe præcipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa bona uno vitio, & tot meritorum gratiam majore culpâ, quàm cauſa culpæ eſt, corrumpas.* †

XV. Maſiniſſæ hæc audienti non rubor ſolùm ſuffuſus, ſed lacrimæ etiam obortæ: &, quum *ſe quidem in* † *poteſtate futurum imperatoris* dixiſſet, oraſſetque eum, *ut, quantum res ſineret, fidei ſuæ temere obſtrictæ conſuleret; promiſiſſe enim, ſeſe in nullius poteſtatem eam traditurum,* ex prætorio in tabernaculum ſuum ‡ confuſus conceſſit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro ſuſpiritu (1) & gemitu, quod facilè ab circumſtantibus tabernaculum exaudiri poſſet, aliquantum temporis conſumpſiſſet; ingenti ad poſtremum edito gemitu, fidum e ſervis vocat, ſub cujus cuſtodiâ regio more ad incerta fortunæ venenum erat, & mixtum in poculo ferre ad Sophoniſbam jubet, ac ſimul nunciare; *Maſiniſſam libenter primum ei fidem præſtaturum fuiſſe, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui poſſint, adimant, ſecundam fidem præſtare, ne viva in poteſtatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuiſſet, ſibi ipſa conſuleret.* Hunc nuncium ac ſimul venenum ferens miniſter quum ad Sophoniſbam veniſſet, *Accipio,* inquit, *nuptiale munus; neque ingratum, ſi nihil majus vir uxori præſtare potuit. Hoc tamen nuncia, melius me morituram fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem.* non locuta eſt ferociùs, quàm acceptum poculum, nullo trepidationis ſigno dato, impavidè hauſit. Quod ubi nunciatum eſt Scipioni, ne quid (2) æger animi ferox juvenis gravius conſuleret, accitum eum extemplo nunc ſolatur; nunc, quòd temeritatem temeritate aliâ luerit, triſtioremque rem, quàm neceſſe fuerit, fecerit, leniter caſtigat. Poſtero die, ut

Maſiniſſa venenum mittit ad Sophoniſbam,

 a præſenti

in hos mores &c. (6) Suprà l. 7. c. 24. *ſupinâ valle præcipites egiſtis.* Sall. Cat. c. 31. *ab inimicis præceps agor.*

C. 15. (1) Plaut. Merc. I. 2. 4. *Simul enecato ſuſpiritus.* (2) Ita ſuprà l. 1. c. 58.

Scipio Masinissam amplissimis donis decorat.

a præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal † escendit, & concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum (3), eximiisque ornatum laudibus, aureâ coronâ, aureâ (4) paterâ, † sellâ curuli, & scipione eburneo, ‡ togâ pictâ, & palmatâ ‡ tunicâ donat. (5) Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde, & ipsum collaudatum, aureâ coronâ donat. & alii militares viri, prout a quoque navata opera erant, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

Karthaginienses pacem petunt.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus & Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, &, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Karthaginienses, non brevi solùm, sed propè vano gaudio, ab satis prosperâ in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus propè, quàm in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultrà audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, (1) maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana & prætorium pervenerunt, more ‡ adulantium (accepto, credo, ritu ex eâ regione, ex quâ oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Hannibalem † impotentiæque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam (2) antè eversæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis*

l. 1. c. 58. *consolantur ægram animi.* l. 2. c. 36. *ægro animi eadem illa in somno obversata species.* (3) Vid. not. 4. ad c. 19. l. 29. suprà. (4) Quâ nimirum diis libaret. *Scipio eburneus* similiter memoratur inter dona infrà l. 31. c. 11. l. 42. c. 14. (5) Munus insuper ornat verbis.

C. 16. (1) Huic consilio maxima inerat auctoritas ad regendum ipsum senatum. (2) Omnino dele *τὸ ante*, quod & codices quidam ignorant. Bis jam

victis hoſtibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter ſervire, quæ vellet, imperaret. Scipio, *& veniſſe eâ ſpe in Africam ſe*, ait, *& ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam, victoriam ſe, non pacem, domum reportaturum eſſe. tamen, quum victoriam propè in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſtè bella, & finire. Leges pacis ſe has dicere. Captivos, & perfugas, & fugitivos reſtituant: exercitus ex Italiâ & Galliâ deducant: Hiſpaniâ abſtineant: inſulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam ſunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modiûm.* Pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentûm; alibi quinque millia (3) pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Karthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis quum cenſuiſſent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugaſque, & fugitivos, quo || impetrabilior pax eſſet. †

Leges pacis a Scipione dictæ.

Nihil recuſant Pœni, moram quærentes.

XVII. Multis antè diebus Lælius, cum Syphace primoribuſque Numidarum captivis, Romam venit; quæque in Africâ geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus, ingenti omnium & in præſens lætitiâ, & in futurum ſpe. Conſulti inde Patres regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Lælium retinendum, donec legati Karthaginienſes venirent. Supplicatio in quatriduum decreta eſt. P. Ælius prætor, ſenatu || miſſo, & concione inde advocatâ, cum C. Lælio in Roſtra eſcendit. Ibi verò audientes, fuſos Karthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam

Lælius cum captivis Romam venit.

jam Karthaginem ſui cives, quantum in ſe eſſet, everterant, h. e. propè exitio dederant, duobus nempe bellis Karthaginienſium cum Romanis.
(3) Sexageſimam ferè ſummæ prioris partem.

Oratio legatorum Masinissæ in senatu.

omnem egregiâ victoriâ peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiam immodicam significarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Uti* || *æditui ædes sacras omnes totâ urbe aperirent, circumeundi, salutandique Deos, agendique* || *grates per totum diem populo potestas fieret.* Postero die legatos Masinissæ in senatum introduxit. Gratulati primùm senatui sunt, *quòd P. Scipio prospere res in Africâ gessisset:* deinde gratias egerunt, *quòd Masinissam non appellasset modò regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu & certamine esset regnaturus.* Dein, *quòd collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, & dedisse operam Masinissam, & porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia & munera senatus decreto confirmaret: &, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodiâ essent, remitterent. Id sibi* || *amplum apud populares futurum esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africâ prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem* || *rectè atque ordine* ||*videri fecisse, quòd eum regem appellaverit: &, quicquid*(1) *aliud fecerit, quod* || *cordi foret Masinissæ, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & ‡ lato clavo tunicis: & equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loricis: & tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere jussus. legatis in singulos dona (2) ne minùs quinûm millium, comitibus eorum millium æris: & vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque,

C. 17. (1) Hîc numeri non sibi respondent: *quicquid* . . . *ea.* Similes autem locutiones aliquoties apud Livium reperiuntur. Infrà l. 33. c. 24. *quæcunque senatus censuisset, id regem facturum esse.* l. 37. c. 54. *Barbari, quo gaudent, reges habeant.* Similiter Sall. Cat. c. 51. *Sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta vix retinemus.* (2) Frequentes sunt apud Livium aliosque scriptores illæ locutiones *ne minus, ne plus, ne minores, ne amplius,* in quibus *ne* pro *non* ponitur. Suprà l. 26. c. 24. l. 28. c. 39. infrà c. 37. l. 32. c.

midiſque, qui ex cuſtodiâ emiſſi redderentur regi. ad hoc || ædes liberæ, loca, (3) lautia legatis decreta.

XVIII. Eâdem æſtate, quâ hæc decreta Romæ, & in Africâ geſta ſunt, P. Quinctilius Varus prætor & M. Cornelius proconſul in agro Inſubrium Gallorum cum Magone Pœno ſignis collatis pugnarunt. Prætoris legiones in primâ acie fuerunt: Cornelius ſuas in ſubſidiis tenuit, ipſe ad prima ſigna equo advectus: || proque duobus cornibus prætor ac proconſul milites ad inferenda in hoſtes ſigna ſummâ vi hortabantur. Poſtquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, fit pugna: & (1) induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac, ne † vertat in audaciam, periculum eſt. ‡ Equeſtrem procellam excitemus, oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus. Itaque vel tu ad prima ſigna prælium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hîc in primâ acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emitte.* Utram vellet prætor, muneris partem proconſule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit: juſſoſque eſcendere in equos repentè in hoſtem † emittit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in prœlium induxiſſet. Ad quorum ſtridorem odoremque & adſpectum territi equi vanum equeſtre auxilium fecerunt. & ut permixtus (2), ubi cuſpide uti & cominus gladio poſſet, roboris

Prælium cum Magone.

32. c. 26. & alibi. (3) Vid. n. 9. ad c. 39. l. 28. ſuprà. Similiter infrà l. 35. c. 23. *Attalo ædes liberæ, locus, lautia decreta.* Alibi junguntur *locus, lautia*, ſine mentione *ædium liberarum.* infrà l. 33. c. 24. l. 42. c. 26. l. 45. c. 20. Ceterùm, quid ſint *loca*, quæ præter liberas ædes decernuntur legatis, haud facilè ſtatuere poſſumus. Tamen intelligendum eſſe aliquid quod ad habitationem pertineat, colligere videmur ex eo quòd l. 33. c. 24. legati *Macedones* dicuntur *deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus & lautia præbita.* [Ita Crevierius & Drakenborchius. At ex loco allato annon potiùs colligendum videtur, *locum* eſſe habitationem ipſam, ſive *hoſpitium*, quemadmodum & Briſſonius vocem interpretatur? Ita *ædes liberæ, loca* per epexegeſin accipienda erunt; ac ſi dixiſſet *loca in ædibus liberis.* E.]

C. 18. (1) Hoſtes jam minùs timidi facti, ex eo quòd præter ſpem ſuam prœlium ſuſtinent, ne mox etiam audaces fiant periculum eſt. E. (2) Lege *intermixtus.* Hæc Livii vox eſt, eóque ducunt veſtigia codicum.

boris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis meliùs ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima, magnâ ex parte cæsa, pudore magis, quàm viribus, tenebat locum. nec diutiùs tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, prœlium dubium excepisset (3). Mago quoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuit. Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos jam peditum aciem turbantes invadunt. in quos quum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima (4) commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, † tenorem pugnæ servabant; postquam || femine transfixo cadentem, auferrique ex prœlio propè exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecimâ, amissi. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mænius: tertiæ decimæ quoque legionis, quæ (5) postremo prœlio adfuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituendâ pugnâ cecidit, & duo & viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

Vincunt Romani.

XIX. Mago, proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, (1) itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Karthagine, paucis antè diebus in sinum Gallicum appulsis

Mago jussus in Africam redire.

cum. Suprà l. 10. c. 20. *Intermixti hostibus* infrà l. 37. c. 38. *Sagittarii equites intermixti.* (3) Sic infrà l. 38. c. 22. *ut integri pugnam excipiant.* Similiter *accipere pugnam* ib. c. 25. (4) Dukerus vult *Tum primùm*; additque, "etsi Galli ex subsidiis in prœlium inducti *prima acies* dici possunt." Id verò Livium non voluisse constat; Gallos enim jam antè *haud magno certamine* fusos memoravit. E. (5) Vid. † *primo prælio*. E.

C. 19. (1) Quum tanta fecisset itinera, quanta per vulnus poterat. (2) Rem

appulsis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. *idem & fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Karthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modò senatûs periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quàm in viâ, || jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superatâ Sardiniâ, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto a classe Romanâ, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terrâ marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nullâ memorabili re in provinciâ Etruriâ & Galliâ (quoniam eò quoque processerat) gestâ, patre C. Servilio & C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, (2) qui ad vicum Tanetum a Bojis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis (3), privato magis, quàm publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, (4) *ne C. Servilio † fraudi esset, quòd patre, qui sellâ curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contrà quàm sanctum legibus erat.* Hâc rogatione perlatâ, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, (5) Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in

In navigatione moritur.

(2) Rem narravit suprà l. 21. c. 25. (3) Suprà l. 2. c. 25. *Ipsa castra, legionibus circumdatis, capta.* infrà l. 40. c. 13. *in hostiam itineri nostro circumdatam intuens.* Similia sunt *circumdare exercitum castris* l. 3. c. 28. *equitatum cornibus* l. 30. c. 33. *murum urbi* l. 41. c. 20. &c. (4) Vid. supra l. 27. c. 21. Occasionem autem hujus legis ferendæ fuisse suspicatur Pighius, quòd C. Flaminius, ille qui ad Trasimenum cecidit, quum tribunus plebis legem de agro Picente & Gallico viritim dividendo ferret, a patre manu injectâ de Rostris detractus est, ut narrant Cic. & Valer. Max. (5) Tamen Consentiam superiore anno voluntate in deditionem venisse, Clampetiam a P. Sempronio consule vi captam scripsit Livius suprà l. 29. c. 38.

agro

agro Crotonienſi acie conflixit. Obſcura ejus pugnæ fama eſt. Valerius Antias quinque millia hoſtium cæſa aït. quæ tanta res eſt, ut aut impudenter ficta ſit, aut negligenter prætermiſſa. Nihil certè ultrà rei in Italiâ ab Hannibale geſtum. nam ad eum quoque legati ab Karthagine, vocantes in Africam, iis fortè diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

Hannibalis revocati ex Italiâ dolor.

XX. Frendens gemenſque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audiſſe. poſtquam edita ſunt mandata, *Jam non perplexè*, inquit, *ſed palam revocant, qui, vetando ſupplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties cæſus fugatuſque, ſed ſenatus Karthaginienſis obtrectatione atque invidiâ. neque hâc deformitate reditûs mei tam P. Scipio exſultabit atque efferet ſeſe, quàm Hanno, qui domum noſtram, quando aliâ re non potuit, ruinâ Karthaginis oppreſſit.* Jam hoc ipſum præſagiens animo, præparaverat antè naves. itaque, inutili militum turbâ præſidii ſpecie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quàm fide, continebantur, dimiſſâ, quod roboris in exercitu erat, in Africam tranſvexit: multis Italici generis (quia in Africam ſecuturos abnuentes conceſſerant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipſo fœdè interfectis. Raro quemquam alium, patriam exſilii causâ relinquentem, magis mœſtum abiſſe ferunt, quàm Hannibalem hoſtium terrâ excedentem: reſpexiſſe ſæpe Italiæ litora, & Deos hominesque accuſantem, in ſe quoque ac ſuum ipſius caput exſecratum (1), *Quòd non cruentum ab Cannenſi victoriâ militem Romam duxiſſet. Scipionem ire ad Karthaginem auſum, qui conſul hoſtem in Italiâ Pœnum non vidiſſet. ſe, centum millibus armatorum ad Traſimenum & Cannas cæſis, circa Caſilinum, Cumaſque, & Nolam conſenuiſſe.* Hæc accuſans querenſque, ex diutinâ poſſeſſione Italiæ eſt detractus.

XXI. Romam per eoſdem dies, & Magonem & Hannibalem profectos, ‡ allatum eſt. cujus duplicis gratula-

C. 20. (1) Suprà l. 10. c.28. *Hæc exſecratus in ſe hoſteſque.* infrà l. 39. c. 51. *Exſecratus deinde in caput regnumque Pruſiæ.*

tionis

tionis minuit lætitiam, & quòd parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur; & quòd solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinatâ, quò evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecuniâ adducentes Karthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. (1) ducentûm & quinquaginta auri, octingentûm pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segniùs homines bona, quàm mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque,* (2) *sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium e muris urbis: quæ vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium auditas:* † *En unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bonâ pace florentem visuri essent? Dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis* || *grates agendas censeant. Adeò ne advenientem quidem gratiam homines benignè* (3) *accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint.* † Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti.

Supplicatio Romæ decreta ob discessum Hannibalis.

XXII. Jam (1) dimisso Lælio legatisque Masinissæ, quum Karthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terrâ venturos allatum esset; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Karthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium

C. 21. (1) Supple *pondera.* (2) Voces *sese meminisse* Gronovius delendas censet. (3) Benignâ in auctores beneficii & gratâ mente.

C. 22. (1) Suprà c. 17. memoratum est censuisse Patres *retinendum Lælium, donec legati Karthaginienses venirent.* Sed fortasse, Hannibale profecto ex Italiâ, nullos jam crediderant venturos a Karthaginiensibus legatos. [Ceterùm in editione Drakenborchianâ continuatur caput 21mum.

Legati Karthaginienses de pace.

pitium (2) in villâ publicâ, ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſt. Orationem eamdem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico conſilio in Hannibalem vertentes. *Eum injuſſu ſenatûs non Alpes modò, ſed Iberum quoque, tranſgreſſum: nec Romanis ſolùm, ſed antè etiam Saguntinis, privato conſilio bellum intuliſſe. Senatui ac populo Karthaginienſi, ſi quis* (3) *verè æſtimet, fœdus ad eam diem inviolatum eſſe cum Romanis. Itaque nihil aliud ſibi mandatum eſſe, uti peterent, quàm ut in eâ pace, quæ poſtremò cum conſule Lutatio facta eſſet, manere liceret.* Quum, (4) more tradito, Patribus poteſtatem interrogandi, ſi quis quid vellet, legatos prætor feciſſet; ſenioreſque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminiſſe per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ eſt, *Punicâ fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipſi non meminiſſent.*

XXIII. || Emotis deinde curiâ legatis, ſententiæ interrogari cœptæ. M. Livius *C. Servilium conſulem,* (1) *qui propior eſſet, arceſſendum, ut coram eo de pace ageretur,* cenſebat. *quum de re majore, quàm quanta ea eſſet, conſultatio incidere non poſſet, non videri ſibi, abſente conſulum altero, amboboſve, eam rem agi, ſatis ex dignitate populi Romani eſſe.* Q. Metellus, qui triennio antè conſul dictatorque fuerat, *Quum P. Scipio, cædendo exercitus, agros populando, in eam neceſſitatem compuliſſet hoſtes, ut ſupplices pacem peterent; & nemo omnium veriùs exiſtimare poſſet, quâ mente ea pax peteretur, quàm is, qui ante portas Karthaginis bellum gereret; nullius alterius conſilio, quàm Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem eſſe.* M. Valerius Lævinus, qui bis conſul fuerat, *Speculatores, non legatos, veniſſe,* arguebat: *jubendoſque*

mum. uſque ad voces *Orationem eamdem ferme.*] (2) Ut ſolebat legatis hoſtium. Infrà l. 33. c. 24. *Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ ſenatus eſt habitus.* (3) Suprà l. 3. c. 19. *qui verè rem æſtimare velit.* (4) Ex more, qui a veteribus acceptus ad illam ætatem tranſmiſſus erat. Aliud exemplum, ubi ſenatores, quid velint, legatos interrogant, ſuprà occurrit. l. 8. c. 21.

C. 23. (1) H.e. qui Etruriam ſortitus eſt, quum alteri Bruttii obvenerint. Et quidem Servilius Geminus, qui Etruriam habuit, *Caji;* Servilius

dosque Italiâ ‡ excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviusque adjecerunt: *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal & Mago ex Italiâ non revocarentur. Omnia simulaturos Karthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes. deinde, (2) quamvis recentium fœderum & Deorum omnium obitos, bellum gesturos.* Eo magis in Lævini sententiam † discessum. Legati pace infectâ, ac propè sine responso, dimissi. *Re infectâ dimissi.*

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primò censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere, in Italiam reverti eum: deinde, quum prætor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, (1) noscendisque singularum || causis consumpsit. Per induciarum tempus & ex Sardiniâ ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Siciliâ trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primò destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disjecit. ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ, pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Karthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ *Cn. Servilius ex Siciliâ revocatur.* *Classis Romana disjecta vento.*

lius Cæpio, qui Bruttios, *Cnæi* prænomine appellati fuerunt. (2) Fœderum quantumvis recentium. Suprà l. 2. c. 51. *quamvis in præcipitia . . . agebat consilia.* E.

C. 24. (1) Inquirendoque, quæ magis, quæ minùs nocentes, vel omnino innoxiæ haberi possent. Cic. l. 12. ad fam. Ep. 4. *Scriberem plura si rem causamque nossem. Nunc quæ scribo, scribo ex opinione hominum, atque famâ.*

adversùs

adversùs urbem ipsam ad Calidas aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Karthaginis erant. itaque ex totâ urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto penè senatûs populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum trajiceret: inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fugâ nautarum, primùm ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Karthaginem || puppibus tractæ sunt.

Naves onerariæ a Karthaginiensibus captæ.

XXV. Nondum reverterant ab Româ legati, neque sciebatur, quæ senatûs Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem & inducias, & spem pacis & fidem induciarum violatam esse, legatos Karthaginem, L. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui, quum multitudinis concursu propè violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Karthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. ex eâ tres quadriremes, seu clam misso a Karthagine nuncio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publicâ fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium (1) ex alto repentè aggressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: & defendebatur egregiè, quoad tela suppeditarunt. quîs deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quàm propinquitas terræ, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis tantùm jacturâ factâ, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubiè induciæ

Legati Rom. a Karthaginiensibus propè violati.

C. 25. (1) Apollinis promontorium, cap. præc. memoratum, intelligendum

induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Româ cum legatis Karthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, *Etsi non induciarum modò fides a Karthaginiensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum,* (2) *in iis facturum esse,* quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terræ appropinquanti jussus e nauticis (3) unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, ‡ abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

Ad Leptim appellit Hannibal.

XXVI. Hæc eo anno in Africâ gesta. Insequentia || excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterùm exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Græciâ questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nunciassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Karthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum unà missum; legatos ad regem, qui hæc adversùs fœdus facta videri Patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, & || aquarum magnitudine: sed annonæ vilitas (1) fuit, præterquam quòd pace omnis Italia erat aperta, etiam quòd magnam vim frumenti, ex Hispaniâ missam, M. Valerius Falto & M. Fabius Buteo ædiles curules (2) quaternis æris ‡ vicatim populo (3) descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; siquidem verum est, augurem

Legati ad Philippum missi a Rom.

Q. Fabii Max. mors & laudes.

gendum esse, discimus ex Appiano. (2) Vid. not. 6. ad c. 43. l. 28. suprà. (3) Suprà l. 28. c. 7. *tumultumque etiam ex terrâ nauticis præbuit.* Similiter l. 29. c. 25. infrà l. 39. c. 26. & alibi.

C. 26. (1) Sic infrà c. 38. *tantam vilitatem annonæ effecerunt.* l. 45. c. 34. *ea copia rerum, ea vilitas annonæ, ut* &c. Cic. pro l. Man. c. 15. *Repentè vilitas annonæ ex summâ inopiâ & caritate rei frumentariæ consecuta est.* (2) Quaternis assibus in modios. vid. not. 4. ad c. 37. l. 29. suprà. (3) Distribuerunt, certum assignando frumenti modum in singulos vicos, pro

augurem duos & ſexaginta annos fuiſſe, quod quidam auctores ſunt. Vir certè fuit dignus tanto cognomine, vel (4) ſi novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores (5), avitos æquavit. Pluribus victoriis & majoribus prœliis avus inſignis Rullus; ſed omnia æquare unus hoſtis Hannibal poteſt. Cautior tamen, quàm promptior, hic habitus fuit: &, ſicut dubites, utrùm ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello propriè, quod tum gerebatur, aptum erat; ſic nihil certius eſt, quàm unum hominem nobis cunctando rem reſtituiſſe, ſicut Ennius aït. Augur in locum ejus inauguratus (6) Q. Fabius Maximus, filius: in ejuſdem locum pontifex (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti inſtaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino & Cn. Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrùm C. Servilius conſul habuerit, an (quia eum res in Etruriâ tenuerint, quæſtiones ex ſenatuſconſulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut ſit, † diverſi auctores ‖ faciunt.

U. c. 550. a. C. 202. M. Servilio, Ti. Claudio Coff.

XXVII. Principio inſequentis anni, M. Servilius & Ti. Claudius, ſenatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in ſortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterùm, Q. Metello maximè annitente, neque data, neque negata eſt Africa. Conſules juſſi cum tribunis plebis agere, ut, ſi

pro ratione & numero incolentium. *Deſcribere* pro diſtribuere frequens eſt. infrà c. 37. *decem millia talentûm argenti, deſcripta penſionibus æquis in annos quinquaginta, ſolverent.* l. 31. c. 14. *veteranis militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis.* ſuprà l. 1. c. 19. *in duodecim menſes deſcribit annum.* (4) Cognomen *Maximi* avus, vel proavus ejus Rullus ſibi pepererat, (vid. ſuprà l. 9. c. ult.) idque poſteris hæreditarium reliquerat. Ceterùm Plutarchus in Fabio bis hunc Cunctatorem Rulli pronepotem fuiſſe ſcribit. Conſentit Plinius & favet ratio temporum. (5) Intellige honores magiſtratuum. Nempe Q. Fabius Gurges, quem Livius exiſtimavit patrem hujuſce Fabii, ter tantum conſul fuit: Rullus quinquies, ut & hic ſive nepos, ſive pronepos. (6) Diverſus ab eo, qui conſul memoratur ſuprà l. 24. c. 43. Is enim ante patrem obiit, teſte Cic. de Sen. c. 4. Qui autem nunc patri in auguratu ſuccedit, ſeptimo anno poſt mortuus narratur infrà l. 33. c. 42. Ceterum ambo Fabii ſui *Quinti* prænomen habuerunt, quod interdum accidit.

iis

iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africâ bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus (1) consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus. in eâdem provinciâ & C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non ampliùs eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, (2) ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, (3) ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæsæ.

Provinciæ.

Legiones 16.

XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrùm gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italiâ decedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis me-

C. 27. (1) Nimirum intelligendum est senatum, instantibus etiam post judicium populi consulibus, hoc temperamento uti tandem coactum esse, ut classis certè in Africam trajicienda, & par cum Scipione imperium alterutri e consulibus decerneretur. (2) Vid. not. 3. ad c. 2. suprà. (3) Supple *decretum fuit.*

tuendum,

Anxii Romani ob transitum Hannibalis.

tuendum, quòd incolumi exercitu in Africam tranſiſſet. *Locum nimirum, non periculum, mutatum: cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper deceſſiſſet, Q. Fabium haud fruſtra canere* (1) *ſolitum graviorem in ſuâ terrâ futurum, hoſtem Hannibalem, quàm in alienâ fuiſſet. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege,* (2) *cui Statorius ſemilixa ducere exercitus ſolitus ſit, aut cum ſocero ejus Haſdrubale, fugaciſſimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agreſtium ſemiermi turbâ ſubitò collectis: ſed cum Hannibale, propè nato in prætorio patris fortiſſimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui* (3) *ſenex vincendo factus, Hiſpanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum compleſſet:* (4) *ducere exercitum † æqualem ſtipendiis ſuis, duratum omnium rerum patientiâ, quas vix fides fiat homines paſſos; perfuſum millies cruore Romano; exuvias non militum tantùm, ſed etiam imperatorum, portantem. Multos occurſuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui conſules Romanos ſuâ manu occidiſſent, ‡ muralibus ‡ vallaribuſque inſignes coronis, pervagatos capta caſtra, captas urbes Romanas. Non eſſe hodie tot faſces magiſtratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre poſſet Hannibal.* Has formidines agitando animis, ipſi curas & metus augebant etiam, quòd, quum aſſueſſent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lentâ ſpe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Hannibal, velut ad ſupremum certamen ‡ comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia & victoriæ ſpes, (5) quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ || intentioris erant. Haud diſpar habitus animorum Karthaginienſibus erat. quos modò petiſſe pacem, intuentes Hannibalem ac rerum geſtarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modò,

C. 28. (1) Suprà l. 5. c. 15. *vaticinantis in modum cecinit.* (2) Vid. ſuprà l. 24. c. 48. (3) Apud Romanos initium ſenectutis ab anno ætatis ſexto & quadrageſimo petebatur. Id autem ætatis tunc erat Hannibal vid. infrà c. 37. (4) Omnino legendum videtur *duceret.* h. e. qui duceret. (5) Quo propiori † imminebant ſpei, eo intentior cura eorum animos verſabat.

quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispaniâ, pulsos Italiâ, atque ea omnia unius virtute & consilio Scipionis facta, velut || fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex jactatione maritimâ militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Karthaginem obtineri armis, ‡ afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Karthagine abest. inde præmissi speculatores quum (1) excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, quâ vellent, circumduci jussit: percunctatusque, satin' (2) per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nunciabantur, (nam &, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso fortè die, afferebant) læto animo audiit, maximè hostis fiduciâ, quæ non de nihilo profectò concepta est (3), perculsus. † Itaque, quanquam & ipse causa belli erat, & adventu suo turbaverat & pactas inducias, & spem fœderum; tamen, si integer, quàm si victus, peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrùm suâ sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias, primo prœlio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt (4) cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterùm Scipio quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coïre ex propinquo possent.

Speculatores Hannibalis a Scipione dimissi.

C. 29. (1) *Excipere* hoc sensu frequens est. suprà l. 22. c. 42. *inter pabulatores excepti a Numidis fuerant.* l. 27. c. 27. *si quos vagos pabuli aut lignorum causâ longiùs a castris progressos possent excipere.* (2) Sic infrà l. 42. c. 18. *copias per commodum exponere posset.* Ita *per otium* suprà l. 4. c. 58. *per tumultum*, pro tumultuosè, infrà l. 44. c. 45. *Per commodum reipublicæ* sæpe occurrit. (3) Omnino lege *esset.* Est enim cogitatio Hannibalis, non affirmatio Livii. (4) Lege *sint.*

(5) Aquatio

Colloquium ducum de pace.

Scipio haud procul Naraggarâ urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quòd (5) aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quòd longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modò ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutuâ propè attoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus* (1) *bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor te mihi ‡ sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum* (2) *hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris priùs, quàm nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque* ‖ *ludibrium casûs ediderit fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primùm Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tat exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed, præterita magis reprehendi possunt, quàm corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italiâ solùm vobis bellum, nobis in Africa esset; sed & vos in portis vestris propè ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, & nos ab Karthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore*

Hannibalis oratio.

(5) Aquatio e propinquo erat. Contrà mox locus *longinquæ aquationis* dicitur.

C. 30. (1) H. e. prior; quemadmodum in extremâ oratione dicit, *bellum a me cœptum est.* Libenter autem, si codices accederent, ex Dukeri conjecturâ legeremus *primus bellum in Italiâ intuli populo Romano.* (2) Vid. not. 7. ad c. 39. l. 28. suprà.

(3) Vid.

meliore veſtrâ fortunâ de pace agitur: agimus ii, quorum & maximè intereſt pacem eſſe, & qui quodcunque egerimus, ratum civitates noſtræ habituræ ſint. animo tantùm nobis opus eſt non abhorrente a quietis conſiliis. Quod ad me attinet, jam ætas (3) *ſenem in patriam revertentem, unde puer profectus ſum, jam ſecundæ, jam adverſæ res, ita erudierunt, ut rationem ſequi, quàm fortunam, malim.* † *Tuam & adoleſcentiam & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quàm quietis opus eſt conſiliis, metuo. Non* (4) *temere incerta caſuum reputat,* † *quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Traſimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audaciſſimè incipientem nuſquam fefellit fortuna. Patris & patrui perſecutus mortem, ab calamitate veſtræ domûs decus inſigne virtutis pietatiſque eximiæ cepiſti: amiſſas Hiſpanias* ‖ *reciperaſti, quatuor inde Punicis exercitibus pulſis: conſul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi eſſet, tranſgreſſus in Africam, duobus hîc exercitibus cæſis, binis eâdem horâ captis ſimul incenſiſque caſtris, Syphace potentiſſimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot noſtri imperii ereptis, me ſextum decimum jam annum hærentem in poſſeſſione Italiæ detraxiſti. Poteſt victoriam,* (5) *inquam, malle, quàm pacem, animus. Novi* (6) *ſpiritus magis magnos, quàm utiles. & mihi talis aliquando fortuna affulſit.* † *Quòd ſi in ſecundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea ſolùm, quæ eveniſſent, ſed etiam ea, quæ evenire poſſent, reputaremus. Ut omnium obliviſcaris aliorum, ſatis ego documenti in omnes caſus ſum. Quem modò, caſtris inter Anienem atque urbem veſtram poſitis, ſigna inferentem* (7) *ad mœnia Romana; hîc cernis, duobus fortiſſimis viris, fratribus clariſſimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia propè obſeſſæ patriæ, quibus terrui veſtram urbem, ea*

 pro

(3) Vid. not. 3. ad c. præc. (4) Haud ferè. Hor. l. 2. Ep. 1. v. 120. *vatis avarus Non temere eſt animus.* Id. l. 2. Sat. 2. v. 116. *Non ego . . . temere edi luce profeſtâ Quidquam præter olus.* (5) Hæc referenda ſunt ad illud, quod præceſſerat: *Tuam & adoleſcentiam* &c. *metuo.* (6) *τὸ vobis*, quod hîc inſertum erat, Gronovius & Drakenborchius auctoribus ſcriptis bene extruſerunt: intelligi tamen volunt. Contrà verò ſententiam generaliùs & minùs invidioſè accipiendam cenſeo. Novi hos ſpiritus; novi quid tales ſpiritus ſuggerant; quàm a quietis conſiliis alieni ſint: nam & *mihi* &c. E. (7) Sic ſuprà l. 6. c. 28. *ad portam Collinam*

† *pro meâ deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minimè credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria,*
† *quàm honesta. Melior tutiorque est certa pax, quàm sperata victoria.* † *hæc in tuâ, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Quum tuas vires, tum vim fortunæ* † *Martemque belli communem,*
† *propone animo. Utrinque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minùs, quàm in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod datâ pace jam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna*
† *evertere potest. Omnia in pace jungendâ tuæ potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hâc eâdem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo* (8) *efferentem se fortunam, quanto altiùs*
† *elatus erat, eo fœdiùs corruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus,* (9) *qui nobismet* † *ipsi mulctam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Karthaginienses, inclusi Africæ litoribus, vos (quando ita iis placuit) externa etiam terrâ marique videamus* (10) *regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincerè petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem.* (11) *multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. &, quemadmodum,*

Collinam signa intulere. Supple autem *vidistis.* (8) Translatio ducta ab equo feroci. Cic. l. 4. Tusc. c. 17. *quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter.* E. (9) Sumpsit ab Herodoto in Calliopâ de Mantinensibus c. 76. αξιον τι εφασαν ειναι σφεας ζημιωσαι. (10) Sic Virg. l. 1. Æn. v. 340. *Imperium Dido . . . regit.* (11) Quâ fide pax servetur, id magnopere

quemadmodum, quia a me bellum cœptum est, (12) *ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidêre Dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.*

XXXI. (1) Adversùs hæc imperator Romanus in hanc ferè sententiam respondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventûs tui spe Karthaginienses & præsentem induciarum fidem, & spem pacis turbasse. neque tu id sanè dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea quæ jam pridem in nostrâ potestate sunt. Ceterùm, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Siciliâ, neque nos de Hispaniâ fecimus bellum. & tunc* (2) *Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac justa induerunt arma. Vos lacessisse, & tu ipse fateris, & Dei testes sunt: qui & illius belli exitum secundùm jus fasque dederunt, & hujus dant & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia, quæcunque agimus, subjecta esse mille casibus scio. Ceterùm, quemadmodum superbè & violenter me faterer facere, si priùs, quàm in Africam trajecissem, te tuâ voluntate cedentem Italiâ, &, imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam adspernarer; sic nunc, quum propè manu* (3) *confertâ ‡ restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nullâ sum tibi verecundiâ obstrictus. Proinde* (4) *si quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ sint, nosti) mulctæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, est, quod referam ad consilium.*

Responsio Scipionis.

magnopere pendet ex dignitate eorum, per quos illa petita sit. (12) Feci, per lætos belli eventus, ut nemo illud susceptum incusare potest. Mox ad *τὸ quoad* vid. not. 1. ad c. 26. l. 23. suprà.

C. 31. (1) Sic suprà l. 8. c. 2. *Adversùs hæc responsum anceps datum.* infrà l. 35. c. 50. *nec absurdè adversùs utrosque respondisse visus est.* (2) Hos tamen constat neque vetustâ cum Romanis societate junctos fuisse, & ob immanitatem injustitiamque, quâ Messanam veteribus cultoribus ademerant, parum sane dignos auxilio. (3) Plures codices habent *manu confertum*: quod placet. Vid. ‖ *conferta navis.* (4) Si quid mulctæ, navium expugnatarum *causâ*, adjicitur ad ea &c.

lium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis. Ita infectâ pace, ex colloquio ad ſuos quum ſe recepiſſent, fruſtra verba ‡ jactata renunciant. armis decernendum eſſe, habendamque eam fortunam, quam Dii dediſſent.

Re infectâ redeunt.

Omnia parantur ad prœlium.

XXXII. In caſtra ut eſt ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites animoſque ad ſupremum certamen, non in unum diem, ſed in perpetuum, ſi felicitas adeſſet, victores. Roma, an Karthago, jura gentibus darent* (1), *ante craſtinam noctem ſcituros. neque enim Africam, aut Italiam, ſed orbem terrarum victoriæ præmium fore ; par periculum præmio, quibus* (2) *adverſæ pugnæ fortuna fuiſſet.* nam neque Romanis effugium ullum patebat in alienâ ignotâque terrâ : & Karthagini, ſupremo auxilio effuſo, adeſſe videbatur præſens excidium. Ad hoc diſcrimen procedunt poſtero die duorum opulentiſſimorum populorum duo longè clariſſimi duces, duo fortiſſimi exercitus, multa antè parta decora aut (3) cumulaturi eo die, aut everſuri. Anceps igitur ſpes & metus miſcebant animos : contemplantibuſque modò ſuam, modò hoſtium aciem, (4) quum oculis magis, quàm ratione, || penſarent vires, ſimul læta, ſimul triſtia obverſabantur. Quæ ipſis ſuâ ſponte non ‡ ſuccurrebant, ea duces admonendo atque hortando ſubjiciunt (5). Pœnus ſedecim annorum in terrâ Italiâ res geſtas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occiſos, & ſua cuique decora, ubi ad inſignem alicujus pugnæ memoriâ militem venerat, referebat. Scipio Hiſpanias, & recentia in Africa prœlia, & confeſſionem hoſtium, quòd neque non petere pacem propter metum, neque manere in eâ præ inſitâ animis perfidiâ potuiſſent. ad

C. 32. (1) Vid. not. 1. ad c. 19. l. 28. ſuprà. Aliquot tamen codices *darat* præferunt. (2) Magis placeret *adverſa pugnæ fortuna*. Vid. not. 13. ad c. 40. l. 25. ſuprà. (3) Cic. l. 1. de Off. c. 32. *eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam*. Mox *everſuri*, ut ſuprà c. 30. *ſimul parta ac ſperata decora unius horæ fortuna evertere poteſt*. (4) Rogat Crevierius, an igitur ſi ratione penſarent vires, non jam ipſis partim læta, partim triſtia occurrerent ? At hæ voces referendæ ſunt ad præcedentia : ac ſi dixiſſet Livius, *contemplantibuſque modò ſuam, modò hoſtium aciem (nam oculis magis, quàm ratione, penſabant vires) ſimul læta* &c. E. (5) Vid. not. 1. ad

ad hoc, colloquium Hannibalis in fecreto habitum, ac (6) liberum fingenti, quâ velit, flectit. Ominatur, quibus quondam aufpiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates infulas, ea (7) illis exeuntibus in aciem portendiffe Deos. *Adeffe finem belli ac laboris. In manibus effe prædam Karthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, Penatefque Deos.* Celfus hæc corpore, vultuque ita læto, ut viciffe jam crederes, dicebat. Inftruit deinde primos haftatos, poft eos principes: triariis poftremam aciem claufit.

XXXIII. Non (1) confertas autem cohortes ante fua quamque figna inftruebat, fed manipulos aliquantum inter fe diftantes, ut effet fpatium, quo elephanti hoftium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus antè legati, eo anno quæftoris extra fortem ex fenatufconfulto operâ utebatur) cum Italico equitatu ab finiftro cornu, Mafiniffam Numidafque ab dextro oppofuit. vias patentes inter manipulos antefignanorum (2) velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut (3) poft rectos refugerent ordines, aut, in dextram lævamque difcurfu applicantes fe antefignanis, viam, quâ irruerent in ancipitia tela, belluis *Acies Scipionis.*

ad c. 15 l. 29. fuprà. (6) Vid. not. 6. ad c 38. l. 26. fuprà. *Liberum flecti, quà velit,* nempe falfa veris admifcendo. Alii autem, pro *flectit,* legunt *flecti.* Tum repetendum erit ex præcedentibus *referebat,* aut quid fimile. (7) Non poteft hìc fuppleri *aufpicia.* Dii enim non *portendunt aufpicia,* fed *portendunt* futura *aufpiciis.* fuprà l. 26. c. 41. *Dii auguriis aufpiciifque . . . omnia læta ac profpera portendunt.* Videtur fermo ellipticus, & ita fupplendus: ea illis portendiffe Deos, quæ quondam portendiffent iis aufpiciis, quibus patres eorum &c.

C. 33. (1) Non ita inftruebat cohortes ante fua quamque figna, ut hærerent fibi invicem denfati manipuli e quibus conftabat cohors, fed ita ut illi manipuli aliquantum inter fe diftarent. Verùm illud eft ex more folito militiæ Romanæ, in quâ manipuli diftinctim (Scipionis certè ætate) femper locabantur. Polybius, l. 15. clariùs indicat, quâ in re Scipio a communi more inftruendæ Romanæ aciei receflerit: pofitis nempe principum manipulis non ex adverfo vacui fpatii, quo diftabant invicem haftatorum manipuli, fed aliis poft alios in eâdem ferie, cum aliquo intervallo. Inde fiebat, ut a fronte ad extremam aciem patentes & directæ viæ panderentur. (2) Vid. fuprà l. 26. c. 4. (3) Aut poft ordines refugerent, qui rectâ fronte in hoftem difpofiti erant; aut dextrâ lævâque manipulis antefignanorum fecundùm intervalla fe applicarent. *Recti*

Acies Hannibalis.

belluis darent. Hannibal ad terrorem (4) primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie antè habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secundâ acie Karthaginienses Afrosque & Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quàm suâ voluntate, decedentem ex Italiâ secuti) instruxit. Equitatum etiam (5) ipsum circumdedit cornibus: dextrum Karthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus (6) non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces ex prædâ ‡ ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque Masinissæ impotenti futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Karthaginiensibus mœnia patriæ, Dii Penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. || Quum maximè hæc imperator apud Karthaginienses, (7) duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maximè cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facilè Masinissa

Recti ordines dicitur ferè ut *ὀρθιοι λοχοι* apud Græcos. Xen. l. 3. Cyrop. c. 2. *Ταυτ' ειπων ὁ Κυρος, ἡγειτο, ορθιους ποιησαμενος τους λοχους.* E. (4) Potiùs *primos:* ut infrà l. 34. c. 14. *equites primos ab utroque cornu in pugnam educit.* [Mihi vulgatum placet: ita tamen ut *τὸ primum* non adverbialiter accipiatur, quemadmodum Crevierio & Ruddimanno visum, sed cum *τῳ terrorem* jungatur. *Ad terrorem primum*, h. e. ut ab initio statim pugnæ terror hostibus injiciatur. E.] (5) Placet lectio quorundam codicum, *Equitatum & ipse*, nimirum quemadmodum Scipionem fecisse modò indicatum erat. (6) Sic suprà l. 28. c. 12. *quibus non lex, non mos, non lingua communis.* Polyb. l. 11. c. 17. *οἱς ου νομος, ουκ εθος, ου λογος, ουχ ἑτερον ουδεν ην κοινον.* (7) Duces inter populares suarum quisque gentium, plerique autem per interpretes, quia eorum sermonem immixti alienigenæ non

Maſiniſſa perculſis terrorem, nudavitque ab eâ parte aciem equeſtri auxilio. Paucæ tamen beſtiarum, intrepidæ in hoſtem actæ, inter velitum ordines cum multis ſuis vulneribus ingentem ſtragem edebant. reſilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, feciſſent; in (8) ancipites ad ictum utrinque conjiciebant haſtas; nec pila ab anteſignanis ceſſabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in ſuo dextro cornu ipſos Karthaginienſium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

XXXIV. Utrinque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit, nec ſpe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, ſed magni eadem in re gerendâ momenti res (1), congruens clamor a Romanis, eoque major & terribilior; diſſonæ illis, ut gentium multarum diſcrepantibus linguis, voces. pugna Romana ſtabilis, & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major, quàm vis. Igitur primo impetu extemplo movêre loco hoſtium aciem Romani. ‡ alâ deinde & umbonibus pulſantes, in ſummotos gradu illato, aliquantum ſpatii, velut nullo reſiſtente, inceſſere; urgentibus & noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere; quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſtes, auxiliares cedentes ſecunda acies, Afri & Karthaginienſes, adeò non ſuſtinebant (2), ut contrà etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repentè: &, in ſuos verſi, partim refugere in ſecundam aciem, partim non recipientes cædere, uti paullo antè non adjuti, & tunc excluſi. Et propè duo jam permixta prœlia erant, quum Karthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus. non tamen ita perculſos iratoſque

non intelligebant. Suprà l. 27. c. 18. *turba calonum immixta armatis.*
(8) Utrinque expoſitos & patentes ad telorum ictum elephantos.

C. 34. (1) Suprà l. 4. c. 37. *Clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura eſſet. excitatior crebriorque ab hoſte ſublatus; ab Romanis diſſonus, impar, ſegniùs ſæpe iteratus.* Mox *pugna Romana ſtabilis . . . incumbentium:* vis genitivi ineſt adjectivo *Romana.* Vid. ‡ *Genitivi uſus cum pronominibus poſſeſſivis.* E. (2) Adeò non ſuſtentando erant.

(3) Infrà

tosque in aciem accepere; sed, (3) densatis ordinibus, in cornua vacuumque circà campum extra prœlium ejecere, ne (4) pavidos fugâ vulneribusque milites in certam & integram aciem miscerent. Ceterùm tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo antè auxiliares, compleverat, ut propè difficilior transitus esset, quàm per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque & (5) tabem sanguinis, quâ quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari cœperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis (6) jussit: &, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, & armorum genere, & usu militiæ, & famâ rerum gestarum, & magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed & numero Romanus superior erat, & animo: quòd jam equites, jam elephantos fuderat: jam, primâ acie pulsâ, in secundam pugnabat.

Vincunt Romani.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in † aversam hostium aciem incurrêre. Is demum equitum impetus fudit hostem. multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circà campum fugâ sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Karthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus,

(3) Infrà l. 33. c. 8. *simul & densari ordines jussit.* (4) Unus codex lectionem præfert, quæ vera videtur: *ne pavido fugâ vulneribusque milite sinceram & integram aciem;* h. e. aciem non permixtam ex variarum gentium colluvione, nec ullâ adhuc clade imminutam vid. not. 2. ad c. 11. suprà. (5) *Tabes* sæpe ponitur pro *tabo.* Infrà l. 41. c. 21. *Cadavera intacta a canibus & vulturibus tabes absumebat.* Videtur hîc *tabes sanguinis* notare lubricitatem ex sanguine profuso ortam. *ὀλισθος* vocatur Polyb. l. 15. c. 14. Similiter *tabes* de nive liquescente, & hinc lubricâ, suprà habuimus l. 21. c. 36. (6) I. e. ad hastatos revocandos. Vox *Hastatis* pendet ex *τῷ canere.*

elephantis

elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia & in prœlio, & (1) ante aciem, priusquam excederet pugnâ, expertus; & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in primâ fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, & servare ordines, (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Karthaginiensium aciem, ne homines mixti (2) ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent. simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent; ac, (3) si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Karthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quòd integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremptos, (4) incertos socii an hostes essent, in postremam aciem summotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, accitusque inde Karthaginem sexto ac trigesimo pòst anno, quàm puer inde profectus erat, redisset, fassus in curiâ est, non prœlio modò se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quàm in pace impetrandâ, esse.

XXXVI. Scipio, confestim a prœlio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti prædâ ad mare ac naves rediit; nuncio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatûs, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Karthagini ratus, misso

C. 35. (1) Ordine verborum mutato legendum videtur, *omnia & ante aciem, & in prœlio, priusquam excederet pugnâ, expertus. Ante aciem* vix potest aliud esse, quàm priusquam concurrerent acies. (2) Vid. not. 6. ad c. 40. l. 26. suprà. Similiter suprà l. 28. c. 12. *exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium.* (3) Sic suprà l. 2. c. 43. *gradum accelerare, aut, si nihil aliud, instare instructis.* l. 22. c. 29. *Si nihil aliud, gratorum certè animorum gloriam* &c. & alibi. (4) *Incertus* passivè sumitur pro eo, de quo dubitatur; ut suprà l. 27. c. 37. infrà l. 31. c. 12.

Lælio

Karthaginienses pacem petunt.

Lælio Romam (1) cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Karthaginem jubet: ipse, ad suam veterem novâ Lentuli classe adjunctâ, profectus ab Uticâ portum Karthaginis petit. Haud procul aberat, quum † velata infulis ramisque oleæ Karthaginiensium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui quum ad puppim prætoriæ navis accessissent, || velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quàm ut Tunetem venirent: eò se moturum castra. ipse ab contemplato situ Karthaginis, non tam noscendi in || præsentia, quàm deprimendi (2) hostis causâ, Uticam, eòdem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quàm peditibus, venire Karthaginiensibus auxilio. pars exercitûs cum omni equitatu (3) Saturnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ interclufo, (4) a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa; mille & ducenti vivi capti sunt, & equi Numidici mille & quingenti, signa militaria duo & septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Karthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidem multo miserabiliùs, quàm antè, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordiâ ab recenti memoriâ perfidiæ auditi sunt. In consilio (5) quanquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Karthaginem; tamen, quum, & quanta

C. 36 (1) Delendum videtur *τὸ cum*: ita enim sæpissime Livius. Suprà l. 26. c. 51. *Scipio Lælium . . . nuncium victoriæ Romam mittit.* & passim. (2) Ostentando nempe oppugnandæ urbis consilio. *Deprimere aliquem* occurrit suprà l. 3. c. 65. infrà l. 37. c. 53. (3) Primo Saturnalium die, quæ per triduum celebrabantur. Cic. l. 13. ad Att. Ep. ult. *Quum secundis Saturnalibus ad Philippum vesperi venisset.* Noster infrà l. 44. c. 20. *Legati ex Macedoniâ Quinquatribus ultimis venerunt.* (4) Quum equitatus Romanorum sese iis ab omni parte circumfudissent. (5) Indicantur duces ac primi ordines, quos summus dux in re gravioris momenti

quanta res esset, & quàm longi temporis obsidio tam munitæ & tam validæ urbis, reputarent, & ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

Conditiones pacis a Scipione dictæ.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, & cum multâ castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos & jusjurandum ‡ esse crederent; conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus suis viverent. quas urbes, quosque agros, quibusque finibus* (1) *ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, & captivos omnes redderent Romanis, & naves rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios.* (2) *Bellum neve in Africâ, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Româ legati redissent, præstarent. Decem millia talentûm argenti,* (3) *descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta, solverent. Obsides* (4) *centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati quum domum referre jussi in concione ederent, & Gisgo ad ‡ dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquietâ eâdem & imbelli; indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu suâ ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbanâ libertate,

Gisgonem contra pacem dicere vetat Hannibal.

(5) *Novem*

momenti consultabat. suprà c. 31. *est, quod referam ad consilium.*

C. 37. (1) Intellige in Africâ, ut disertè Polybius. (2) Polyb. l. 15. c. 18. Πολεμον μηδενι των εξω της Λιβυης επιφερειν καθολȣ, μηδε των εν τη Λιβυη χωρις της Ρωμαιων γνωμης. Non rectè hæc verba Polybii Livium latinè reddidisse, patet. (3) Vid. not. 3. ad c. 26. suprà. (4) Ducentos ad minimum datos constat ex l. 32. c. 2. & l. 40. c. 34. infrà. Sed Livius

(5) *Novem*, inquit, *annorum a vobis profectus, post sextum & tricesimum annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata* (6), *nunc publica docuit, probè videor scire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excusatâ imprudentiâ, de pace multis verbis disseruit, quàm nec iniqua, & necessaria esset. Id omnium maximè difficile erat, quòd ex navibus per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, (7) qui arguerentur. Placuit nâves reddi, & homines utique inquiri. Cetera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecuniâ luere Karthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparatâ nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africâ non esse.

Induciæ in tres menses.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores; quæ privata, profiteri domini jussi; pro eâ summâ pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentia (1) exacta: induciæque Karthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus aliò usquam, quàm Romam, mitterent legatos: &, quicunque legati Karthaginem venissent, ne antè dimitterent eos, quàm Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Karthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Siciliâ Sardiniâque tantam vilitatem (2) annonæ effecerunt, ut pro vecturâ frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum

Livius hîc Polybium sequitur. (5) Vid. tamen not. 2. ad c. 3. l. 21. suprà. (6) Nunc mei ipsius propria, nunc publica civitatis fortuna. (7) Iis, qui res in navibus captas possidere arguerentur. Infrà l. 45. c. 28. *bonaque eorum . . . possidere, qui arguebant.*

C. 38. (1) Vid.† *repræsentare.* (2) Vid. not. 1. ad c. 26. suprà. *Per eos dies*, ut suprà l. 3. c. 29. & passim. Ita *per illa tempora* suprà l. 6. c. 1. *per inducias* pro tempore induciarum cap. præc. Et hoc fortè sensu ferri

mum † rebellionis Karthaginienſium trepidatum fuerat; juſſuſque erat Ti. Claudius maturè in Siciliam claſſem ducere, atque inde in Africam trajicere, & alter conſul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo ſtatu res in Africâ eſſent, ſciretur. Segniter omnia in comparandâ deducendâque claſſe ab Ti. Claudio conſule facta erant; quòd Patres de pace Scipionis potiùs arbitrium eſſe, quibus legibus daretur, quàm conſulis, cenſuerant. Prodigia quoque, nunciata ſub ipſam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis ſolis orbis || minui viſus, & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis conſedit, arboreſque in profundum hauſtæ. Ariciæ forum, & circà tabernæ, Fruſinone murus aliquot locis, & porta, de cœlo tacta: & in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio † novendiali ſacro, cetera hoſtiis majoribus expiata. inter quæ etiam || aquarum inſolita magnitudo in religionem verſa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad (3) ædem Erycinæ Veneris parati ſint. Ceterùm ludorum ipſo die, ſubitâ ſerenitate ortâ, pompa, duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum eſt, quum deceſſiſſe inde aquam nunciatum eſſet. lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſollenni ſpectaculo reddita. *Prodigia.*

XXXIX. Claudium conſulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Coſanum Lauretanumque atrox vis tempeſtatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum perveniſſet, ſtetiſſetque ibi, dum reliquum tempeſtatis exſæviret, Ilvam inſulam, & ab Ilvâ Corſicam, a Corſicâ in Sardiniam trajecit. Ibi ſuperantem Inſanos montes, multo & ſævior & infeſtioribus locis tempeſtas adorta, disjecit claſſem. Multæ quaſſatæ armamentiſque ſpoliatæ naves: quædam fractæ. Ita *Claſſis Claudii Coſ. tempeſtate vexata.*

ferri poteſt *per meridiem profecti* infrà l. 42. c. 64. (3) Ædes Veneris Erycinæ, quam Fabius dictator vovit, (ſuprà l. 22. c. 9 & 10) idemque duumvir dedicavit, (l. 23. c. 31.) hìc intelligi nequit; quum, ut Livius ibidem addidit, dedicata ſit in Capitolio. Ædem Veneris Erycinæ ad portam Collinam a L. Porcio dedicatam memorat infrà l. 40. c. 34. ſed annos poſt hoc tempus viginti & plures. Fortaſſe per prolepſin ita locus vocatur.

vexatæ

vexata ac (1) lacerata claſſis Carales || tenuit. ubi dum ſubductæ reficiuntur naves, hiems oppreſſit: circumactumque anni tempus, &, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius claſſem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causâ ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam eſt profectus. Dictator magiſtrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerunt. itaque, quum pridie Idus Martias veteres magiſtratu abiſſent (2), novi ſuffecti non eſſent, reſpublica ſine curulibus magiſtratibus (3) erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus ſuffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo & Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti || inſtaurati. Pecuniam ex ærario ſcribæ viatoreſque ædilitii clam egeſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt, non ſine infamiâ Luculli ædilis. P. Ælius Tubero & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicarunt, quum ludos ludorumque causâ † epulum Jovi feciſſent, & ſigna tria ex || mulctaticio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cerealia (4) ludos dictator & magiſter equitum ex ſenatuſconſulto fecerunt.

Legati Karthaginienſes Romam veniunt.

XL. Legati ex Africâ Romani ſimul Karthaginienſeſque quum veniſſent Romam, ſenatus ad ædem Bellonæ habitus eſt. ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale eſſe ſupremâ (1) Karthaginienſibus pugnâ, finemque tandem lugubri bello impoſitum ingenti lætitiâ Patrum expoſuiſſet; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quæ parva bene geſtæ rei acceſſio (2) erat, devictum. in concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo

C. 39. (1) Sic ſuprà l. 29. c. 18. *Claſſis poſtero die fœdiſſimâ tempeſtate lacerata.* (2) Locutio *abire magiſtratu* apud Livium paſſim obvia eſt. Sic *abire honore* ſuprà l. 4. c. 7. *abire dictaturâ* l. 7. c. 3. (3) Nempe ordinariis. Nam dictatura magiſtratus extraordinarius erat. Ceterùm poſt hanc dictaturam uſque ad Sullam dictatores in republicâ non fuerunt. (4) Sic infrà l. 34. c. 5. *Megaleſia ludos ſcenicos.* l. 39. c. 22. *Ludi Taurilia per biduum facti.*

C. 40. (1) Pugnâ, quæ ſuprema, poſtrema fuit Karthaginienſibus, bello jam, non ſolùm prælio victis. (2) Sic ſuprà l. 7. c. 30. *Campani, haud*

populo impartire (3). Tum patuere, (4) factâ gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Karthaginiensium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita. creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: Prætores, M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil antè placebat agi, quàm legati Philippi regis & Karthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli (5) se consule gloriam petens. Negare itaque priùs quicquam agi passurum, quàm sibi Africa decreta esset, concedente collegâ, moderato viro & prudenti; qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quòd iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & † M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequicquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africâ esse. Omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium † decresse.* Multis contentionibus, & in senatu & ad populum acta res, postremò eò deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis

U. c. 551. a. C. 201. Cn. Cornelio, P. Ælio. Coss.

Provinciæ.

haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris. infrà l. 31. c. 7. *Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ.* l. 45. c. 7. *tunc quoque accessio Punici belli fuerat.* & alibi. (3) Composita verbi *partiri* vel literam *a* servare, vel ejus loco *e* adsciscere solere, docet Drakenborchius ad l. 38. c. 36. infrà. Mihi tamen satius videretur eandem formam eodem auctore edendo semper adhibere. (4) *Gratulatio facta* occurrit suprà l. 25. c. 35. infrà l. 44. c. 22. (5) Omnino lege *a se consule.* Sanè apparebat bellum eo consule finitum iri, ut revera accidit. At gloriam confecti per se belli affectabat Lentulus.

obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Karthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terrâ rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrùm consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; & quem, si deportandus exercitus victor ex Africâ esset, || deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Siciliâ in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio prætore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provinciâ Africâ prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Siciliâ ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruriâ prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum esse. uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispaniâ imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africâ esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset. quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset (1), præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium esset: si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus consuli (2) usus non

C. 41. (1) Sc. Octavius. Intelligendum autem est eum præfuisse non huic, sed propriæ classi. (2) Nempe Cornelio, cujus erat ex classibus Octavii & Villii deligere quinquaginta naves.

esset.

esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

14 Legiones 100 naves.

XLII. Tum de legatis Philippi & Karthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem a Româ legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestiùs M. Aurelium; (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, & se bello lacessisse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversùs ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedoniâ, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuriâ, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impunè in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex*(1)*purpuratis & propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum & pecuniâ missum nuper in Africam esse, Hannibali Karthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexè responderent ipsi, (2) antè responsum tulerunt, *Bellum quærere regem, &, si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quòd sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessierit: & quòd hostes auxiliis & pecuniâ juverit. Et P. Scipionem* || *rectè atque ordine videri fecisse & facere, quòd eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt* (3), *hostium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium e republicâ facere, gratumque id senatui esse, quòd socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur.* Cum hoc tam tristi responso dimissis

Legati Philippi.

Cum tristi responso dimissi.

Legati Karthaginiensium introducti in senatum.

C. 42. (1) *Purpurati* in regum Macedonicorum aulis ii erant, qui dignitate ceteros anteibant, ideoque purpurâ veste utebantur. infrà l. 37. c. 23. & alibi sæpe. (2) Mendum haud dubiè latet. Fortasse legendum *acre responsum.* [Mendi aliquid inesse mihi nondum liquet. τῷ *ipsi* cum *tulerunt* juncto, hanc esse loci sententiam censeo. Quum ambages necterent Macedones, responsum, ante quàm dedissent, ipsi tulerunt. E.] (3) Lege *sint,* ut in oratione obliquâ.

(4) Fides

missis Macedonibus, legati Karthaginienses vocati. quorum ætatibus dignitatibusque conspectis, (nam longè primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, verè de paci agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi (4) auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republicâ transferenti. qui quum variâ oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia † esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modestè ac moderatè uterentur; *Si se atque Han-* † *nonem audissent Karthaginienses, & tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent.* (5) *Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quòd in secundis rebus* † *sapere & consulere meminerit. &, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent* (6). *Ex* || *insolentiâ, quibus nova bona fortuna sit,* || *impotentes lætitiæ insanire. Populo Romano usitata ac propè jam obsoleta ex victoriâ gaudia esse, ac plus penè parcendo victis, quàm vincendo, imperium auxisse.* Ceterorum miserabilior (7) oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis* † *opibus quò recidissent* (8) *Karthaginiensium res. nihil eis, qui modò orbem propè terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Karthaginis mœnia. Iis inclusos, non terrâ, non mari quicquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit.* Quum flecti misericordiâ Patres appareret, senatorum unum infestum perfidiæ Karthaginiensium succlamasse ferunt, *Per quos Deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos antè ictum esset,*

(4) Fides illi faciliùs haberi poterat. (5) Suprà c. 30. *Quòd si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii, non* &c. (6) Sæpe Livius eidem collectivo singulari in primo periodi membro verbum singulare, in altero autem plurale junxit. suprà l. 8. c. 28. l. 26. c. 12. infrà l. 34. c. 8. Mox imitatus est locum Thucyd. l. 4. c. 17. (7) Magis ad movendam miserationem accommodata. (8) Suprà l. 4. c. 2. *regiæ majestatis imperium eò recidere.*

(9) *Fallere*

ſet, (9) *feſelliſſent? Per eoſdem,* inquit Haſdrubal, *qui tam infeſti ſunt fœdera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus conſul, cui claſſis provincia erat, ſenatuſconſulto interceſſit. Tum M. Acilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, juberentne ſenatum decernere, ut cum Karthaginienſibus pax fieret: & quem eam pacem dare, quemque ex Africâ exercitus deportare juberent?* De pace ‡ uti rogaſſent, omnes tribus juſſerunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus ‖ deportare. Ex hâc rogatione ſenatus decrevit, ut P. Scipio ex (1) decem legatorum ſententiâ pacem cum populo Karthaginienſi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Karthaginienſes, petieruntque, ut ſibi in urbem introïre, & colloqui cum civibus ſuis liceret, qui capti in publicâ cuſtodiâ eſſent. eſſe in iis partim propinquos amicoſque ſuos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rurſus peterent, ut ſibi, quos vellent, ex iis redimendi poteſtas fieret; juſſi nomina edere: &, quum ducentos ferme ederent, ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Karthaginienſes vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, ſi pax conveniſſet, ſine pretio eos Karthaginienſibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipſis poſtulantibus, ſenatuſconſultum in hæc verba factum eſt: *Ut* ‡ *privos lapides* † *ſilices, privaſque verbenas ſecum ferrent: uti* (2) *prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem* † *ſagmina poſcerent.* Herbæ id genus ex arce ſumptum dari

Plebiſcitum de pace.

S. C. de pace.

(9) *Fallere Deos* dicuntur, qui pejerant. Hor. l. 2. Od. 8. v. 9. *Expedit matris cineres opertos fallere* &c.

C. 43. (1) Hoc ſollenne fuit. Infrà l. 33. c. 24. *Decem legati more majorum, quorum ex conſilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti.* l. 37. c. 55. *decem legatos more majorum ſenatum miſſurum* &c. (2) Conſulem intellige. vid. not. 3. ad c. 3. l. 7. ſuprà.

(3) Nempe

Pax. dari fecialibus ſolet. Ita dimiſſi ab Româ Karthaginienſes, quum in Africam veniſſent ad Scipionem, quibus antè dictum eſt legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos (3), captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. Naves provectas in altum incendi juſſit. quin- Incenſæ 500 naves. gentas fuiſſe omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conſpectum repentè incendium tam lugubre fuiſſe Pœnis, quàm ſi tum ipſa Karthago arderet. De perfugis graviùs, quàm de fugitivis, conſultum; nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi; Romani in crucem ſublati.

XLIV. Annis antè quadraginta pax cum Karthaginienſibus poſtremò facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio conſulibus. bellum initum annis pòſt tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio conſulibus. Finitum eſt (1) ſeptimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto conſulibus. Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe, Ti. Claudii primùm cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuiſſe in morâ, quo minùs id bellum exitio Karthaginis finiret. Karthagini (2) quum prima collatio pecuniæ diutino bello exhauſtis difficilis videretur, mœſtitiaque & fletus in curiâ eſſet, ridentem Hannibalem ferunt conſpectum. cujus quum Haſdrubal Hædus riſum increparet in publico fletu, quum ipſe lacrimarum cauſa eſſet; *Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis*, inquit, *ſic & animus intus cerni poſſet, facilè vobis appareret, non læti, ſed propè amentis malis cordis hunc, quem increpatis, riſum eſſe. qui tamen nequaquam adeò eſt intempeſtivus, quàm veſtræ iſtæ abſurdæ atque* (3) *abhorrentes lacrimæ ſunt. Tunc fleſſe decuit, quum adempta nobis arma, incenſæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus.* (4) *Nec eſſe in vos*

(3) Nempe ſervos.

C. 44. (1) Intelligendus eſt ſeptimus decimus annus elapſus, & incipiente decimo octavo finitum bellum. (2) Vid. not. 4. ad Epit. l. 28. (3) Cic. l. 2. de Or. c. 20. *Sin planè abhorrebit, & erit abſurdus; ut ſe contineat, & ad aliud ſtudium transferat, admonebo.* (4) Quomodo Crevierius hunc locum interpretatur, ſenſu tamen, ut ipſe vidit, parum aut

vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acriùs, quàm pecuniæ damnum, stimulat. Itaque, quum spolia victæ Karthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam ‡ destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis (5), *nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tanquam in publico funere comploratis. Quàm vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrimasse!* Hæc Hannibal apud Karthaginienses. Scipio, concione advocatâ, Masinissam, ad regnum paternum Cirtâ oppido & ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Karthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententiâ acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur. † †

aut personæ Hannibalis aut orationis tenori congruente, videat apud eum, cui lubet. Drakenborchius levi mutatione legendum conjicit. *Necesse est, in vos odio vestro consultum ab Romanis credatis.* h. e. Omnino existimare debetis, Romanos vobiscum egisse pro magnitudine odii, quo vos semper prosecuti sunt Norunt enim magnam civitatem diu quiescere non posse: & hinc, interdicendo bellis externis, adimendo etiam illa, quibus alteri bellum inferre possetis, eventurum prævident, ut hostem, quem foris habere vel non poteritis, vel non audebitis, domi inventuri sitis. *Odio vestro*, pro *Romanorum odio erga vos*: quemadmodum *odium Hannibalis* infrà l. 33. c. 47. est odium aliorum in Hannibalem: *ira paterna* suprà l. ?. c. 61. est ira aliorum erga patrem: aliaque multa similia. [Conjecturam Drakenborchii magis speciosam, quàm veram existimo. Quid enim mirum, si Romani *odio* in Karthaginienses instigati, *in eos* consuluerint? Equidem id sine Hannibale auctore credendum foret. *In vos* glossema esse librariorum ad voces *odio vestro* suspicor. Illis expunctis, & vocibus *odio vestro* in tertio casu acceptis, legendum censeo, *Nec esse odio vestro consultum ab Romanis credatis*; hoc sensu: Interdicendo externis bellis, ne putetis inimicitiis vestris in exteras gentes consultum ab Romanis. Non gentes externas adversùs odium vestrum tuendas suscipiunt; sed vos internis discordiis perdere volunt. E.] (5) Vid. not. 6. ad c. 19. l. 6. suprà.

C. 45.

XLV. Pace terrâ marique partâ, exercitu in naves impoſito, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magnâ parte militum in navibus miſſâ, ipſe per lætam pace non minùs, quàm victoriâ, Italiam, effuſis non urbibus modò ad habendos honores (1), ſed agreſtium etiam turbâ obſidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clariſſimo urbem eſt † invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex prædâ quadragenos (2) æris diviſit. Morte ſubtractus ſpectaculo magis hominum, quàm triumphantis gloriæ, Syphax eſt, Tibure haud ita multo antè mortuus, quo ab Albâ traductus fuerat. † conſpecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere eſt elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, (3) haudquaquam ſpernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem eſt || pileo capiti impoſito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vitâ, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris priùs favor, an popularis † aura, celebraverit, an, ſicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeii patrum memoriâ, cœptum ab aſſentatione familiari ſit, parum compertum habeo. Primus certè hic imperator nomine victæ ab ſe gentis eſt nobilitatus. exemplo deinde hujus, nequaquam victoriâ pares, inſignes imaginum titulos claraque cognomina familiæ fecere.

C. 45. (1) *Honorem habere* apud Livium haud raró occurrit. ſuprà l. 1. c. 39. l. 23. c. 11. infrà l. 31. c. 15. *Honores regi . . . habiti.* (2) Omnino nimis exigua pro claritate tanti triumphi ac ducis eſt ſumma. Lege *quadringenos.* (3) Hîc multi reprehendunt Livium, qui Polybium tam frigidè laudet. Sed figurata eſt oratio, quæ *μειωσις* vocatur, & *haudquaquam ſpernendus* ponitur pro maximæ auctoritatis; quemadmodum ſuprà l. 4. c. 20. *Jovem . . . Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes.* Quo animo in Polybium fuerit, ſatis oſtendit, & omnem vel invidiæ vel ingrati adverſus eum animi ſuſpicionem a ſe depellit ipſe Livius infrà l. 33. c. 10.

INDEX

INDEX

Rerum & locutionum, earum præcipuè quæ in notis explicantur vel utcunque illustrantur.

Numeri paginas indicant.

Atque

D.

Declinare

Eripere

Karthaginienſis.

K.

L.

M.

P.

Quadrimus.

Q.

R.

Sacramenti

Subsistere

T.

V.

FINIS TOMI QUARTI.